

**Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Історичний факультет
Кафедра суспільних дисциплін**

Карасевич А.О., Шачковська Л.С.

Політологічна енциклопедія
Навчальний посібник для вищих навчальних закладів
Книга III

ЛІТЕРИ – Ж, З, І, К, Л

Умань 2016

УДК 32(031)

ББК 66 я 20

П 50

Рекомендовано Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, як навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. Протокол № 10, від 21 червня 2016 р.

Рецензенти:

Кривошеїн В.В. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Третяк О.А. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Священко З.В. – доктор історичних наук, професор кафедри загальної історії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичин

П 50 Політологічна енциклопедія: навч. Посібник / укл.: Карасевич А.О., Шачковська Л.С. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2016. – Кн. 3. - 768 с.

Пропонований навчальний посібник «Політологічна енциклопедія» є спеціальним навчальним і науковим виданням, в якому пропонуються основні фундаментальні термінологічні поняття у галузі політичного знання, що використовуються у зарубіжній та вітчизняній науці про політику і у політичній діяльності.

Розрахований на студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, політичних і громадських діячів, а також широкої аудиторії читачів, які цікавляться особливостями формування політичної культури.

Карасевич А.О., Шачковська Л.С.

УДК 32(031)

ББК 66 я 20

ЛІТЕРИ – Ж, З, І, К, Л

ЖАНДАРМЕРІЯ

ЖАНДАРМЕРІЯ (фр. Gendarmerie від gens d'armes — «люди зброї») — різновид військової поліції та орган політичного розшуку. До Французької революції — різновидважкої кавалерії (спочатку — лейб-гвардія).

Жандармами звалися за Середньовіччя важко озброєні лицарі, окрема гвардія французького короля. Під час Французької революції організовано замість скасованої земської поліції — жандармерію в новітньому розумінні, систематично розбудувавши її вже за імперії.

На французьких зразках створено жандармерію і у країнах, у межах яких опинилися українські землі: Австро-Угорщині та Росії.

АВСТРО-УГОРСЬКІ ЖАНДАРМИ:

В Австро-Угорщині створено одностайний корпус жандармерії для всієї держави 1849 р. спочатку як складову частину армії. У 1876 р. її вилучено зі складу армії. Тоді ж, відповідно до двоподілу монархії, постали дві жандармерії: одна для «австрійських коронних країв», а друга — для «країв угорської корони».

Перша — «цісарсько-королівська жандармерія» була врегульована законом про жандармерію з 25 грудня 1894 р., який згодом став основою організації Державної жандармерії ЗОУНР. Згідно з ним, жандармерія підлягала — у військовому і господарсько-адміністративному та вишкільному відношеннях — своїм військовим зверхникам (старшинам жандармерії). У виконванні служби безпеки — адміністративним урядам, а в останній інстанції в усіх справах міністерству крайової оборони. Військовим зверхником жандармерії був інспектор жандармерії у ранзі генерала жандармерії, розміщена на території одного коронного краю, мала свою крайову команду жандармерії; на українських землях — у Львові (ч. 5) для Галичини і у Чернівцях (ч. 13) для Буковини. Їм підлягали команди відділів Ж. (на декілька повітів), повітові команди і жандармські станиці — найнижчі організаційні клітини жандармерії (у містах і більших селах). Посередньою ланкою між: крайовими командами і командами відділів були т. зв. експоновані булавні старшини жандармерії; у східній Галичині було їх три: у Львові, Перемишлі і Станиславові.

Жандарми підлягали військовому судівництву. Вони виконували службу на підставі «службової інструкції», користуючись правами військової і цивільної варті. Хоч призначенням жандармерії

було стояти на сторожі закону та берегти життя і майно громадян, все таки австрійсько-польська влада у Галичині нерідко зловживала нею для переслідування українського населення. У жандармерії служили також українці, однак їх призначено до служби здебільш між неукраїнським населенням, тоді як на українських землях жандармерія складалася переважно з чужинців, головним чином поляків. Кільканадцять старшин українців, що служили в австрійській жандармерії, майже всі мали службове призначення поза українськими землями.

Подібну організацію мала й угорська королівська жандармерія. Вона відіграла відому роль перед і під час Першої світової війни у переслідуванні закарпатських українців.

ЖАНДАРМЕРІЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ:

У Російській Імперії діяв окремий корпус жандармерії («отдельный корпус жандармов»), створений Миколою І у 1827 р. Він підлягав міністерству внутрішніх справ із окремим командиром корпусу, штабом і жандармським управлінням. Всю імперію поділено на 8 жандармських округів під командою генералів; їм підлягали губернські, а останнім — міські й повітові управління та окремі команди.

Лише останні виконували службу порядкової поліції, тоді як всі інші частини займалися викриванням і розслідуванням політичних протидержавних дій. Для цього жандармерія користувалася широкими повноваженнями: право періодичних обшуків, арештів тощо.

Основна різниця між жандармерією царської Росії і західних країн полягала у тому, що перша була суто політичною поліцією, тоді як діяльність других зводилася до чинностей порядково-виконавчої служби.

Будучи упривілейованим знаряддям деспотичного режиму, російська жандармерія разом із ославленою «охранкою» (таємною поліцією) здавлювала нещадно всі протирежимні прояви і їх носіїв; була вона також засобом гноблення й русифікації поневолених неросійських народів, а особливо українців.

У відновленій після революції Росії українську державну службу безпеки несли спершу міська та повітова міліція, за гетьманату державна варта, за Директорії знову міліція.

Незалежно від цього, засновано у 1919 р. для тієї ж служби «Кіш для охорони республіканського ладу»; у 1920 р. реорганізовано у жандармерію. У зв'язку з цим видано «Тимчасову загальну

інструкцію служби для жандармерії», затверджену військовим міністром УНР 24.09.1920.

ЖАНДАРМЕРІЯ УНР І ЗУНР:

У ЗУНР встановлено 6.11.1918 Радою державних секретарів Корпус Державної Жандармерії. Його організація ґрунтувалася на колишньому австрійському законі із 1894 р. В останній інстанції жандармерія підлягала у всіх справах державному секретаріатові військових справ. Команду Державної жандармерії створено у Львові, що пізніше мала осідок у Тернополі, врешті у Станіславі. У кожній з 3 військово-територіальних областей встановлено «експонованого старшину жандармерії.», якому підлягали команди відділів, повітів і станиць. Комендантами Державної Жандармерії були отаман Л. Індишевський, з лютого 1919 р. підполковник О. Красіцький; заступниками останнього були Індишевський, а згодом підполковник Я. Яськевич. «Експонованими старшинами» були сотники: І. Козак (Львів), С. Малинович (Станіслав) та М. Алиськевич (Тернопіль). Інспектором Державної Жандармерії іменовано полковника О. Гаванського.

Реорганізацію Жандармерії проведено законом УНРади з 15.2.1919 р., який змінив частково колишній австрійський закон про Жандармерію, встановлюючи, що Жандармерія підлягає щодо служби публічної безпеки державним повітовим комісарам, а у справах військових, господарсько-адміністративних, вишколу і контролю служби своїм комендантам; у останній інстанції у всіх справах — державному секретаріатові внутрішніх справ.

Постанови інспектора Жандармерії скасовано, а натомість створено при державному секретаріаті внутрішніх справ «б відділ Жандармерії і поліції», начальником якого став отаман Ю. Волощук. Скасовано також пости експонованих старшин, але у березні 1919 р. створено такий пост у Дрогобичі, очолений отаманом І. Дичкою. Для вишколу пробних жандармів Команда Державних Жандармів організувала «доповняючий відділ».

У лютому 1919 р. на 23 встановлених відділів Державної Жандармерії було обсаджених повністю 18, а решта частково. Державна Жандармерія перед переходом за Збруч налічувала 6 булавних і 25 сотенних старшин, 1000 професійних жандармів, 400 пробних (австрійських і українських вишколів) та 3000 міліціонерів, що становили доповнення жандармських станиць з уваги на воєнний час. Після ліквідації державного секретаріату внутрішніх справ в червні 1919 Державну Ж. підпорядковано спочатку Начальній

Команді УГА, потім Команді Запілля, вкінці Військовій Канцелярії Диктатора ЗОУНР. Після виїзду останнього з України Державна Ж. перейшла в розпорядження і владу Команди Етапу УГА. За Збручем у липні 1919 р. перейменовано Державну Ж. на «Народну Сторожу», щоб не дратувати населення Центральної і Східної України пригадкою про злопам'ятну російську жандармерію. Із професійних і пробних жандармів створено 8 відділів «Народної Сторожі», що несли службу безпеки й допоміжну військову службу в районі розташування УГА. Після катастрофи УГА частина Державної Ж. вступила до Дійової Армії УНР, інші опинилися в полоні або в таборах інтернованих в Чехо-Словаччині. Рішенням державного секретаріату військових справ 24.3.1919 створено при Залізнодорожній військовій управі Залізнодорожну Жандармерію; вона виконувала службу безпеки на залізницях. Жандарми після 1920 р. українських земель, що після 1920 року опинилися під чужими режимами, існували поліційні формації тих же держав. Е УРСР діяла ВЧК, перетворена на ГПУ, згодом НКВД, а тепер «МВД, як політична поліція та міліція». На українських землях під Польщею роль жандармерії виконувала державна поліція (*policeja państwowa*), організована на зразок жандармерії. Назва жандармерія залишилася у Польщі лише за військовою жандармерією. На Закарпатті під чехо-словацькою владою діяла жандармерія (*československi četništvo*), організована на зразок колишньої австрійської жандармерії. Угорська жандармерія у 1939–1944 рр. під час окупації Закарпаття прославилася побиттям населення і репресіями проти інтелігенції.

Під Румунією подібні дії чинила сільська жандармерія (*jandarmeriei rurale*), що, крім охорони громадської безпеки, виконувала функції кримінальної поліції. У військовому відношенні вона підпорядковувалась Міністерству національної оборони, а у кримінальних справах — юстиції. Румунська жандармерія була поділена на легіони, секції, а на місцях — на станиці.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995. — Т. 2.

ЖЕНЕВСЬКІ КОНВЕНЦІЇ

ЖЕНЕВСЬКІ КОНВЕНЦІЇ про захист жертв війни— міжнародні багатосторонні угоди у галузі законів і звичаїв війни, спрямовані на захист жертв збройних конфліктів. Були підписані 12 серпня 1949 р.

на Дипломатичній конференції ООН, що засідають у Женеві з 21 квітня - 12 серпня 1949 р. Набрали чинності 21 жовтня 1950 р.

Женевські конвенції включають у себе чотири універсальних міжнародних договори:

1. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях — зобов'язує її учасників збирати на полі бою і надавати допомогу пораненим і хворим супротивника, причому будь-яка дискримінація у відношенні поранених і хворих з причин статі, раси, національності, політичних переконань або релігії забороняється. Усі поранені і хворі, які опинилися у владі супротивника, повинні бути зареєстровані, а дані про них повідомлені тій державі, на боці якої вони боролися. Медичні установи, санітарний персонал і транспорт для перевезення поранених, хворих і санітарного майна користуються захистом, і напад на них забороняється.

2. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли у корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі — встановлює правила поведінки з хворими та пораненими під час морської війни, аналогічні правилам, передбаченим Конвенцією про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях.

3. Конвенція про поведінку з військовополоненими — встановлює правила, яких повинні дотримуватися воюючі сторони при поводженні з військовополоненими.

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни — передбачає гуманне поводження з населенням, що перебуває на окупованій території, і захищає його права.

8 червня 1977 р. до Женевських конвенцій під егідою Міжнародного комітету Червоного Хреста були прийняті два Додаткових протоколи: Протокол I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, і Протокол II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру.

У 2005 р. до Женевської конвенції був прийнятий Додатковий протокол III про введення додаткової відмітної емблеми у вигляді Червоного хреста і Червоного півмісяця.

Женевські конвенції є розвитком міжнародно-правових норм про захист жертв війни, раніше закріплені у Гаазькій конвенції 1899 та 1907 рр. і конвенціях, підписаних у Женеві у 1864, 1906 і 1929 рр.

Женевські конвенції закріпили основний принцип сучасного міжнародного права: війни ведуться проти збройних сил

супротивника; військові дії проти цивільного населення, хворих, поранених, військовополонених тощо забороняються.

Женевські конвенції застосовуються у разі оголошеної війни або будь-якого збройного конфлікту, навіть якщо одна з воюючих сторін не визнає стану війни, і у разі окупації території, навіть якщо ця окупація не зустрине збройного опору.

Учасники Женевських конвенцій зобов'язані дотримуватися їхніх положення, якщо супротивна сторона, не бере участь у Женевських конвенцій, у своїх діях також буде їх дотримуватися. Положення Женевських конвенцій обов'язкові і для нейтральних країн.

Женевські конвенції передбачають обов'язок країн-учасниць розшукувати і карати осіб, які скоїли або наказали вчинити будь-які дії, які порушують положення цих конвенцій. Такі особи підлягають суду країни, на території якої вони вчинили злочини, або суду будь-якої країни — учасниці Женевських конвенцій, якщо вона має докази їхньої винуватості.

Серйозним порушенням Женевських конвенцій вважається навмисне вбивство поранених, хворих, військовополонених і цивільного населення, катування і нелюдяне поводження з ними, включаючи біологічні експерименти, нанесення шкоди здоров'ю, примус військовополонених служити в армії супротивника, взяття заручників, серйозне руйнування майна, що не викликано військовою необхідністю тощо. Особи, винні у серйозних порушеннях Женевських конвенцій, розглядаються як воєнні злочинці і повинні притягатися до кримінальної відповідальності.

Женевські конвенції передбачають порядок розслідування заяв про їхнє порушення і покладають на учасників зобов'язання прийняти закони, які передбачають ефективне кримінальне покарання винних.

До Женевської конвенції приєдналися понад 190 держав, тобто майже всі країни світу.

ДЖЕРЕЛА:

Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р., М., 1969; Курс міжнародного права, т. 5, М., 1969, с. 284—90.; Загальна Декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної асамблеї від 10 грудня 1948 року.; Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою. Прийнята резолюцією 40/34 Генеральної асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року.; Кодекс поведінки посадових осіб від 17 грудня 1979 року у підтримці правопорядку. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН.; Конвенція про права дитини. Прийнята резолюцією 44/25 Генеральної

асамблеї від 20 листопада 1989 року. Було здано з 2 вересня 1990 року.; Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських чи принижують гідність видів обігу євро і покарання. Прийнята і відкрита для підписання, ратифікацію та приєднання резолюцією 39/46 Генеральної асамблеї від 10 грудня 1984 року. Було здано з: 26 червня 1987 року, згідно із статтею 27 ; Основні засади застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримки правопорядку. Прийнято восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй із запобігання злочинності і поводження з правопорушниками, Гавана, Куба, 27 серпня — 7 вересня 1990 року.; Федеральний закон від 6 лютого 1997 р. N27-ФЗ "Про внутрішніх військах Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації" (зі змінами від 20 червня, 7 листопада 2000 р., 7 травня 2002 р., 10 січня, 30 червня, 11 листопада 2003 р., 22 серпня 2004 р., 7 березня 2005 р., 18, 27 липня 2006 р.)

ЖІНОЧИЙ РУХ

ЖІНОЧИЙ РУХ, боротьба жінок за рівняння прав з чоловіками в економічній, суспільно-політичній і культурній областях, а також їх участь у загальнополітичній боротьбі. Різні напрями жіночого руху відображають позиції тих соціальних груп і політичних течій, які ці напрями представляють. Рух жінок-робітниць — невід'ємна складова частина робочого руху. Вимоги рівноправ'я були вперше висунуті жінками у період становлення буржуазних буд. Вже під час Війни за незалежність у Північній Америці 1775—1783 рр. було висунуто вимогу (його підтримували громадські діячки Мерсі Уоррен, Абігейль Адамс і ін.) про надання жінкам рівних з чоловіками виборчих прав.

Початок організованого жіночого руху відноситься до часу Великої французької революції. У роки революції жінки з народу брали активну участь у всіх крупних народних виступах. У ті роки у Франції став виходити перший журнал, присвячений боротьбі жінок за рівність, виникли перші жіночі організації — жіночі революційні клуби, що діяльно брали участь у партійно-політичній боротьбі. Декларація прав жінки і громадянки, представлена у 1791 р. Національними зборами [підготовлена Олімпією де Гуж (1748—1793 рр.) за зразком Декларації прав людини і громадянина], була спрямована проти «панування чоловіків над жінками» і вимагала від чоловіків визнання повного соціального і політичного рівноправ'я жінки в ім'я здійснення «загальних людських прав».

Проте більшість вождів французької революції відкинули ідею жіночого рівноправ'я, і у кінці 1793 р. всі жіночі клуби були закриті. У Англії вимога цивільного рівноправ'я жінок була висунута Мері Уолстонкрафт (1759—1797 рр.) у книзі «Захист прав жінки» (1792 р.), в якій вже були намічені основні лінії майбутнього руху феміністів. Із затвердженням буржуазії у владних структурах усе більш виразно

виявлялася обмеженість, що панувала у ту пору у буржуазному жіночому русі, що ставив своєю за мету лише рівноправ'я жінок з чоловіками свого класу у рамках буржуазного суспільства. У першій половині XIX ст учасниці буржуазного жіночого руху звужують розуміння жіночого питання і вимагають відкриття жінкам рівного доступу до освіти; до середини XIX ст ця вимога все частіше доповнюється вимогою «права на працю» для жінок заможніх класів.

У 30—40-х рр. у Франції розвивається література, що повстає проти родинного рабства жінки і вимагає її емансипації (наприклад, романи Ж. Санд). У США і Великобританії зароджується рух за виборчі права для жінок. Жінки починають брати усе більш діяльну участь у суспільному житті: наприклад у США — у боротьбі за звільнення негрів (у 30-х рр. тут діяло близько 100 жіночих товариств боротьби з рабством), у Великобританії — у русі чартистів і у боротьбі за відміну хлібних законів.

Революції 1848—1849 рр. в Європі дали новий поштовх розвитку жіночого руху, у тому числі рухи за політичне і цивільне рівноправ'я. У 1848 р. у Франції виникли ряд жіночих клубів, що боролися за політичне рівноправ'я жінок, зародилися перші самостійні організації робітниць; у Германії і Австрії з'явилася безліч жіночих союзів, що виступали за політичні права жінок. У США у липні 1848 р. відбувся перший в історії з'їзд у захист прав жінок; згодом такі з'їзди стали скликатися майже щорік.

У 2-ій половині XIX ст. у країнах Європи і у США виникають жіночі організації (наприклад, Загальний німецький жіночий союз, у 1865 р.), що ставлять за мету розвиток жіночої освіти і звільнення жіночої праці (фактично йшлося в і д. н. вільних професіях) від всяких обмежень. У 60-х рр. у Великобританії в обстановці боротьби, що розвернулася, довкола виборчої реформи, що готувалася, посилився рух за надання виборчих прав жінкам. Після відхилення пропозиції про надання жінкам рівного з чоловіками виборчого права, внесеного Дж. С. Міллем до парламенту у 1867 р., у ряді міст були створені суспільства боротьби за жіноче виборче право, що об'єдналися пізніше у Національну асоціацію. У США у 1869 р. були створені 2 організації такого характеру, що об'єдналася у 1890 р. у Національну американську асоціацію за жіноче виборче право; у Франції у 1882 р. — французька ліга прав жінок.

У кінці XIX — початку XX ст. мережа буржуазних жіночих організації була у великій кількості країн. Зародився жіночий рух у Латинській Америці, що носив характер переважно феміністів. Перші

кроки робив жіночий рух у Японії, Індії, Індонезії, потім у Туреччині, Ірані. У 1888 р. за ініціативою американських феміністок виникла перша міжнародна жіноча організація — Міжнародна рада жінок. У 1904 р. була заснована міжнародна організація суфражісток — Міжнародний альянс за виборчі права жінок (з 1946 р. — Міжнародний альянс жінок — прихильниць рівних прав і обов'язків). У ряді країн створювалися філантропічні, релігійні, націоналістичні і ін. жіночі організації.

У 1910 р. був заснований Усесвітній союз католицьких жіночих організацій. Для всіх цих жіночих організацій, при всій відмінності цілей, які вони перед собою ставили, було характерним твердження про «надкласовість» жіночих інтересів, направлене на відрив жінок трудящих від робочого руху.

У 2-ій половині XIX ст. став формуватися пролетарський напрям жіночого руху, підвищення класової самосвідомості жінок-робітниць, що ставило завдання, залучення їх у суспільно-політичне життя, у революційний рух робочого класу. Виконанню цього завдання служили засновані на ідеях К. Маркса вирішення 1-го Інтернаціоналу про охорону праці робітниць, що характеризувало не лише глибину експлуатації жіночої праці капіталістичними підприємцями, але і неспроможність переконань прудоністів, що бачили у жінці лише хранительку домівки.

У ті роки робітниці не лише самовіддано брали участь у революційному русі поряд з чоловіками (особливо широко — у Паризькій Комуні 1871 р.), але і проводили самостійні виступи, створювали свої власні організації. Робилися спроби створити окремі жіночі профспілки (у Великобританії, Німеччині, Франції). Ці спроби, проте, не виправдали себе: підстава особливих жіночих профспілок зовсім не сприяла ефективності боротьби робітників проти капіталістів; тому революційні робітники були проти їх створення. У ці роки ряд жіночих робочих організацій Великобританії і Франції прилучилися до Першого Інтернаціоналу. Німецькі робітниці входили у створене у 1869 р. у Кріммічау (Саксонія) Міжнародне профспілкове товариство мануфактурних і промислових робітників, що знаходилося під впливом ідей Інтернаціоналу.

Величезну роль у розвитку пролетарського жіночого руху на основі принципів наукового соціалізму зіграла книга А. Бебеля «Жінка і соціалізм» (1879). У кінці XIX ст. найбільшого розвитку пролетарський жіночий рух досягнув у Німеччині. У 1891 р. у програму Соціал-демократичної партії Німеччини (Ерфуртська

програма) було включено вимогу виборчого права для жінок; був прийнятий принцип організаційної єдності робітників і робітниць, зроблені зусилля по залученню жінок до профспілок; у 1891 р. почав виходити журнал жінок-робітниць «Глайхайт» («Gleichheit»; у 1892—1917 рр. видавався під керівництвом Клари Цеткін. З 1900 р. стали регулярно скликатися Загальнонімецькі жіночі конференції.

У кінці XIX — початку XX ст. продовжується створення передумов для значного розширення і зміцнення пролетарського жіночого руху. Окремі аспекти жіночого руху і жіночого питання розглядалися на конгресах Другого Інтернаціоналу. У 1893 р. Цюріхський конгрес вказав, що борг робітників всіх країн енергійно виступати за законодавчий захист жіночої праці. Що відбулося у 1896 р. нараду делегаток Лондонського конгресу Другого Інтернаціоналу висловилося за загальні організації пролетарів обох статей, вказавши одночасно на необхідність повного розмежування робітника жіночого руху з фемінізмом.

Важливими віхами у розвитку жіночого руху були Перша (1907 р., Штутгарт) і Друга (1910 р., Копенгаген) Міжнародні конференції жінок-соціалістів. Перша з них 47 голосами проти 11 ухвалила резолюцію про боротьбу за загальне і рівне виборче право, а услід за тим її прийняв Штутгартський конгрес Другого Інтернаціоналу. На Першій конференції було вирішено утворити Міжнародний жіночий секретаріат. Цеткін; журнал «Глайхайт» був визнаний його органом, 2-я конференція, на якій були присутні делегатки 17 країн, увійшла до історії своїм рішенням про проведення щорік Міжнародного жіночого дня.

Під час Першої Світової війни 1914—1918 рр. не лише буржуазні, але і більшість соціал-демократичних жіночих організацій стали на позиції шовіністів. Важливу роль в об'єднанні соціалістів, що залишилися на інтернаціоналістських позиціях, зіграла скликана за ініціативою більшовиків Міжнародна жіноча соціалістична конференція Берна у 1915 р., хоча конференція і ухвалила пацифістську резолюцію, всупереч проекту, запропонованому більшовиками. У цей же період зароджується міжнародне пацифістське жіночий рух.

У 1915 р. у Гаазі за ініціативою американської громадської діячки Джейн Аддамс був заснований пацифістський Міжнародний комітет жінок за міцний мир (з 1919 р. — Міжнародна ліга жінок за мир і свободу). Роки війни були відмічені голодними виступами жінок воюючих країн. У 1917 р., що почалася по заклику комітету

Петрограду більшовиків демонстрація робітниць Петрограду у день 8 березня (23 лютого по старому стилу) проти голоду, війни, царизму поклала початок масовому руху, подальший розвиток якого привів до перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції. Жінки-робітниці були у рядах активних учасників підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції, після перемоги якої найважливішими завданнями жіночого руху у Радянській республіці стали всемірне сприяння будівництву соціалізму, захист соціалістичної вітчизни, залучення всіх жінок до активної політичної і суспільної діяльності.

У зарубіжному жіночому русі у обстановці революційного підйому, пов'язаного з наслідками Першої Світової війни 1914—1918 рр. і впливом Великої Жовтневої революції, проходив процес диференціації. Багато буржуазних жіночих організацій стали у міру надання жінкам виборчих прав усе більш відкрито виступати у захист капіталістичного будівництва. Підсилили свою діяльність серед жінок соціал-демократичні партії; був заснований Міжнародний жіночий соціалістичний секретаріат (його наступником стала заснована у 1955 р. Міжнародна рада жінок соціал-демократок). Були створені ряд спеціалізованих міжнародних жіночих організацій: Міжнародна федерація жінок з університетською освітою (заснована у 1919 р.), Міжнародна кооперативна жіноча гільдія (заснована у 1921 р.), Інтернаціонал відкритих дверей для економічного звільнення жінок-робітниць (заснована у 1929 р.), Міжнародна федерація жінок ділових і вільних професій (заснована у 1930 р.). Рух за жіноче рівноправ'я і реформу побуту розвернувся у 20-х рр. у ряді країн Азії (Туреччина, Китай і ін.).

Комуністичний жіночий рух за межами СРСР сформувався у 20-й рр. XX ст. Розглядаючи жіночий рух як важливий революційний чинник, Комуністичний Інтернаціонал на своїх Конгресах не раз обговорював питання про роботу комуністів серед жінок. У 1920—1926 рр. були проведені чотири міжнародні конференції (наради) жінок-комуністок. Як керівний центр по роботі серед жінок при Комінтерні у 1920 р. був створений Міжнародний жіночий секретаріат (його секретарем стала К. Цеткін).

Виникають жіночі комуністичні друковані видання (для прикладу, міжнародний жіночий журнал німецькою мовою, 1921—1925 рр.). Були утворені деякі безпартійні жіночі організації, що знаходилися під керівництвом компартії («Союз червоних жінок і дівчат» у Германії, 1925, і ін.). Але у цілому комуністичний жіночий

рух за межами СРСР був чисельно і організаційно слабким, страждав елементами схематизму, сектантства і шаблону.

Прихід фашистів до влади у Німеччині і в інших капіталістичних країнах на початку 30-х рр. супроводжувався істотними змінами у акценті сил у міжнародному жіночому руху. У країнах, де до влади прийшов фашизм, прогресивні жіночі організації, а також буржуазні організації, що ставили за мету емансипацію жінок, були розгромлені. У той же час небезпека фашизму привела до зародження демократичного антифашистського жіночого руху, яке ставало частиною руху єдиного антифашистського народного фронту. Жінки становили значну силу в єдиному антифашистському фронті у Франції, Іспанії, вносили великий вклад до боротьби китайського народу проти японських загарбників.

У серпні 1934 р. у Парижі за ініціативою групи передових жінок низки країн, у тому числі і СРСР, відбувся Усесвітній конгрес жінок проти війни і фашизму. 1096 делегаток конгресу представляли СРСР, Францію, Великобританію, США, Іспанію, Бельгію, Швецію, Болгарію, Індокитай і ін. країни (серед них поряд з 320 комуністками було 158 пацифісток, 64 феміністки, 16 християнських соціалістів і ін.). На конгресі виступали Е. Д. Стасова, Д. Ібаррурі, І. Блюм і др.; був створений Усесвітній жіночий комітет проти війни і фашизму. У 1935 Н. Крупська звернулася до Міжнародної ліги жінок за мир і свободу із закликом об'єднати зусилля проти небезпеки війни; але, хоча ліга і брала участь у роботі конгресу у Парижі, ця пацифістська організація не проявила великої активності у боротьбі проти фашизму і милітаризму.

У травні 1938 р. відбулася антивоєнна Міжнародна жіноча конференція у Марселі. У цілому, проте, демократичний жіночий рух напередодні Другої світової війни 1939—1945 рр. широкого розвитку не отримав; національні демократичні жіночі організації ще не були створені.

Під час Другої Світової війни 1939—1945 рр. жінки брали участь у всіх формах опору фашистським окупантам. Багато хто з них загинув у боях або стали жертвами фашистського терору.

Не дивлячись на труднощі військового часу, між жінками-антифашистками підтримувалися організаційні зв'язки. Велику роль у зміцненні інтернаціональних зв'язків жінок-антифашисток зіграв Антифашистський комітет радянських жінок (з 1956 р. — Комітет радянських жінок). У багатьох країнах Європи і Азії у ході війни або

після звільнення від фашистської окупації виникли масові демократичні жіночі організації.

У той же час багато феміністських пацифістських, релігійних та інших жіночих організацій, що виникли у кінці XIX — початку XX ст., припинили у роки війни свою діяльність і лише після її закінчення стали відновлювати національні секції і перервані міжнародні зв'язки.

Після розгрому фашистського блоку, в обстановці загального упадку світового капіталізму, утворення світової соціалістичної системи, підйому національно-визвольного руху і зміцнення демократичних сил у всьому світі у міжнародному жіночому русі розвиваються нові процеси. Найважливіше значення мало виникнення у грудні 1945 р. першої в історії жіночого руху масовій міжнародній демократичній організації — Міжнародній демократичній федерації жінок (МДФЖ), до складу якої при її створенні увійшли національні організації 39 країн. Поряд з МДФЖ у міжнародному жіночому русі продовжують діяти старі буржуазні жіночі організації.

У цілях об'єднання всіх сил, здатних у тій чи іншій мірі брати участь у захисті прав жінок, у боротьбі за благополуччя дітей, за мир, демократію і національну незалежність, МДФЖ підтримує спільні дії різних національних і міжнародних жіночих організацій. Проте керівництво багато «традиційних» жіночих організацій відмовляється від єдності дій, знаходячись під впливом антикомунізму.

Усе більш діяльну участь в економічному і культурному будівництві і суспільному житті беруть жінки у державах, що розвиваються, Азії і Африки. Тут створюються національні і регіональні жіночі об'єднання (наприклад, Всеафриканська конференція жінок, заснована у 1962; Всеарабська федерація жінок).

У країнах Латинської Америки масові жіночі демократичні організації були створені у кінці 40 — початку 50-х рр. Зростає активність представників держав, що розвиваються, у міжнародних жіночих організаціях.

У зв'язку з тим, що після Другої Світової війни у переважній більшості країн жінки отримали виборчі і інші політичні права, одному з найважливіших завдань жіночого руху стає боротьба за фактичну реалізацію прав жінок, визнаних у законодавчому порядку. Все більшу увагу приділяють жіночі організації питанням, що породжуються трудовою діяльністю жінок. у той же час поширюється

круг загальносоціальних, національних і міжнародних проблем, що входять у сферу інтересів учасниць жіночого руху. Не лише МДФЖ, але і багато інших жіночих організацій активізують боротьбу за запобігання світової термоядерної війни, проти гонки озброєння, проти расизму і убогості, підтримують національно-визвольний рух.

Так, наприклад, вимога про заборону ядерних випробувань активно підтримали майже всі жіночі організації країн Європи, США, Канади, Австралії. Збір підписів під петиціями, адресованими ядерним державам, проведення масових демонстрацій проти ядерних випробувань, за загальне і повне роззброєння, за мир і безпеку зайняли важливе місце у сучасному жіночому русі.

У 1969 р. у Лондоні за ініціативою британської секції Міжнародної ліги жінок відбулася міжнародна конференція за заборону хімічної і бактеріологічної зброї, в якій взяли участь відомі учені і громадські діячі капіталістичних і соціалістичних країн.

У червні 1970 р. в Істаді (Швеція) була проведена консультативна зустріч представників європейських організацій МДФЖ і Міжнародної ліги жінок за мир і свободу, присвячена проблемам європейської безпеки.

З 2-ої половини 60-х рр. центральне місце у діяльності багатьох жіночих організацій займає боротьба проти агресії США в Індокитаї. У цій боротьбі поряд з національними організаціями Міжнародної демократичної федерації жінок активно беруть участь американська секція Міжнародної ліги жінок за мир і свободу, рухи «Жінки, боріться за мир» (США), «Голос жінок» (Канада) і ін. Ця боротьба проводиться у різних формах: антивоєнні демонстрації; підтримка американської молоді, що відмовилася від призову в армію; збір засобів для надання медичної і ін. допомоги в'єтнамському народові; публікація матеріалів про американську агресію, а також матеріалів, що роз'яснюють позицію уряду Демократичної Республіки В'єтнам і Тимчасового революційного уряду Республіки Південного В'єтнаму.

Міжнародна демократична федерація жінок і її національні організації активно виступили проти агресії Ізраїлю на Близькому Сході.

Багато жіночих організацій (національні організації МДФЖ (Міжнародна демократична федерація жінок), секції Міжнародної ліги жінок за мир і свободу, відділення Міжнародної федерації жінок юридичних професій, заснованої у 1929 р., і ін.) діяльно виступають на підтримку грецьких демократів, проти расизму у Південно-

африканській Республіці і Південній Родезії. В авангарді цієї боротьби — комуністки, що беруть участь у ній відповідно до програмних і тактичних установок комуністичних партій. Останні розглядають демократичні жіночі рухи. як один з найважливіших елементів єдності антиімперіалістичних сил, захистників демократії і соціалізму.

Міжнародні жіночі організації беруть участь у діяльності ООН (Організація Об'єднаних Націй). Прийняття Генеральною Асамблеєю ООН у 1967 р. Декларації про ліквідацію дискримінації жінок було результатом великої попередньої роботи, проведеною Міжнародною демократичною федерацією жінок, Міжнародною радою жінок, Міжнародною федерацією жінок юридичних професій, Міжнародним альянсом жінок — прихильниць рівних прав і обов'язків та іншими жіночими організаціями.

Деяким міжнародним жіночим організаціям ООН і її спеціалізованим установам наданий консультативний статус різних категорій. Консультативний статус 1-ої категорії привласнений Міжнародною демократичною федерацією жінок і Міжнародною радою жінок.

ДЖЕРЕЛА:

Вороніна О. А. Фемінізму соціологічні концепції. / Сучасна західна соціологія: Словник. М.: Політвидав, 1990. С. 366 – 367.; Фемінізм: Схід, Захід, Росія. М., 1993. 243 с.; Бовуар С. де. Друга стать. М., Спб., 1997. 832 с.; Шенар А. Куди йде феміністський рух? // Сьогодні. 1996. 26 квітня. С.6. Вадим Слюсар Постмодерністський фемінізм про детермінацію самореалізації особистості // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна – №598. – 2003. – С. 153 – 156.

«ЖОВТА ПРЕСА»

«ЖОВТА ПРЕСА» — низькопробна преса, що у гонитві за сенсацією публікує недостовірну й перекручену інформацію, скандальну хроніку, компроментуючі факти (реальні або вигадані) з особистого життя відомих людей.

«Жовта преса» успадкувала багато з того, що було властиве її попереднику — «реппу пресу». Видавці й редактори таких видань виробили особливий набір журналістських стереотипів, дотримання яких забезпечувало комерційний успіх.

Класичними зразками «жовтої преси» стали газети «New York World» Дж. Пулітцера та «New York Journal» В. Р. Херста. Їхні видавці максимально використовували характеристики, властиві новим верствам читацької аудиторії, для привернення уваги до своїх

видань. Газети були адресовані читачеві з низьким рівнем освіти та культури. Замість того, щоб сприяти інтелектуальному та культурному розвитку аудиторії, вони опускалися до рівня найбільш відсталого читачької маси з властивими їй забобонами, інстинктивними мотивами.

«Жовта преса» більшою мірою апелює до почуттів читача, ніж до його розуму, використовуючи в основному емоційну аргументацію. Дотримання вимог сенсаційності під час відтворення новин привело до того, що для газет відбираються переважно емоційно «заряджені» факти, скандальні відомості, покликані вразити та розважити читача. Для створення ефекту сенсації допускається перекручення інформації шляхом її довільної інтерпретації, використання домислу, неповного відтворення фактів, передачі фактів поза їхнього контексту. Властива тенденція до спрощення, примітивізації: видання часто уникають напівтонів у передачі подій та оцінки вчинків людей, привчаючи читача до однолінійного обмеженого погляду на світ. Стиль викладу при зовнішній його строкатості примітивний.

СЕРЕД ОСНОВНИХ ОЗНАК «ЖОВТОЇ ПРЕСИ» МОЖНА ВИДІЛИТИ НАСТУПНІ:

- сенсаційність;
- невисока вартість видання;
- перекручування інформації;
- тенденція спрощення, примітивізації;
- загальне зниження журналістських стандартів;
- переважання ілюстрації над текстом;
- зменшення кількості та якості сухих новин (політика, економіка і міжнародні відносини) та збільшення легких новин — скандалів, сенсацій, розваг, аморальної поведінки;
- загальне розширення ЗМІ критеріїв, за якими виборці судять про відповідність певного кандидата виборчій посаді (менше уваги ерудованості, професіоналізму, патріотизму, а більше — фотогенічності політика та його риторичним здібностям).

Термін «жовта преса» виник у 1895 р. у США щодо газет «Нью-Йорк Уорлд» і «Нью-Йорк Джорнел», де у 1894–1898 рр. друкувався комікс «Жовта дитина» (англ. The Yellow Kid), герой коміксів «Провулок Хогана».

Як і газетні малюнки, так і комікси у той час були чорно-білими, але вбрання головного героя було розмальоване у жовтий

колір. Персонаж розважав читачів своїм смішним виглядом, ексцентричними вчинками і комічними міркуваннями на різні теми.

Отже, термін «жовта преса» спочатку позначав періодику, що друкувала певний вид коміксів з конкретною героєм. Коли у 1896 р. Ервін Уордмен, редактор видання «New York Press», надрукував у своєму журналі статтю, у якій презирливо називав конкуруючі видання «Нью-Йорк Уорлд» і «Нью-Йорк Джорнел» «жовтої пресою», вираз став крилатим.

За іншою версією, «жовта преса» отримала свою назву через колір паперу, на якому друкувалися перші бульварні газети. Оскільки видання призначалися для масового читача, видавці з метою економії друкували їх на дешевому папері, що швидко жовтів.

Багато дослідників ведуть відлік історії «жовтої» преси з кінця XIX ст., забуваючи, що і раніше були газети, які сприяли формуванню такої преси («penny press»).

«New York World» і «New York Journal», окрім коміксу, були відомі тим, що повідомляли про вбивства, нещасні випадки на пожежах та інші надзвичайні події, щоб розважити своїх читачів і — головне — збільшити свій тираж. Газети були учасниками так званих «бульдожих війн» за читача, використовуючи при цьому експресивні заголовки статей, які б, за словами видавця цих газет Вільяма Рендольфа Херста (англ. William Randolph Hearst), «кусали читачів, як бульдоги».

Після 1830 р., зі зростанням урбанізації, журналістика почала звертати увагу на запити іммігрантів і робочого класу. З'явилася «центова преса» («penny press»), попередниця «жовтої». Видавничий бізнес почав формуватись як комерційне підприємство. Поява «центових» газет стало значним соціокультурним феноменом, пов'язаним із процесами зародження масової культури. Першими успішними проектами у руслі «жовтої» тематики стали видання «New York Sun», «Нью — Йорк Геральд» і «Нью — Йорк Трибюн».

Сексуальна тематика, мотиви смерті, висвітлення скандалів, злочинів, насильства вже тоді зайняли панівне місце на шпальтах «жовтих газет». Ці нові тенденції втілили у своїх виданнях Дж. Пулітцер («New York World») і У. Херст («San Francisco Examiner», «New York Journal» тощо). Їх газети швидко здобули популярність не лише завдяки оперативним повідомленням драматичних фактів, а й за рахунок створення «human-interest stories» — газетних матеріалів, які «...більше орієнтуються на пробудження емоцій (співчуття, пафос, гумор, тривога, цікавість), аніж на висвітлення достовірних подій».

Пулітцер (а потім і Херст) ввів особливий вид сенсаційного репортажу, основним методом якого стало зміщення центру уваги з самого факту на його подачу. Це збіглося з розвитком парадигми масової белетристики, зокрема пригодницького і детективного романів, які проголосили цікавість в якості основної жанрової домінанти.

У газетах Пулітцера і Херста з'явилися великі заголовки і кольорові ілюстрації, які свідомо вводили читача в оману. Для більш легкого сприймання масовою аудиторією інформації, видання використовували багато фотографій, схем і карикатур. Херст вимагав від своїх співробітників подавати усі новини у сенсаційному дусі, а коли сенсація була відсутня, її просто придумували.

За зразком американської, розвивалася «жовта» журналістика і у Великобританії. З випуском першої розважальної газети «Tit-Bits» у 1881 р. в основу редакційної політики багатьох видань була закладена орієнтація на масові смаки. Особливо досягли успіху у цьому ідеологи англійської «жовтої преси» брати Хармсворт, що почали свою діяльність у 1888 р. з видання «жовтих» журналів, а потім газет «Evening News», «Daily Mail» і «Daily Mirror». У процесі візуалізації англійці пішли далі американців. У вищеназваних газетах почали з'являтися ілюстрації, що не тільки супроводжували, а й нерідко повністю замінювали текст.

Процеси формування масової журналістики відбувалися і у дореволюційній Росії. У матеріалах таких «жовтих газет», як «Петербурзький листок» (1864), «Петербурзька газета» (1867), «Московський листок» (1881) і «Газета — копійка» (1908) вперше у російській практиці зустрічаються свідомі спроби прикрашання дійсності з метою залучення аудиторії. Вільний виклад фактів перетворював репортаж у белетризовану інтерпретацію дійсності. Поліграфічне виконання номерів було достатньо примітивним. Однак завдяки низькій ціні, високій інформаційній наповненості, сенсаційності, наявності ілюстрацій, зрозумілій формі, вмінню пристосуватися до вимог масового читача, російська «жовта» преса швидко набула популярності.

Виникнення нового типу газет стало значним етапом у розвитку журналістики. Нові видання не боялися експериментувати, тому внесли у видавничу справу свіжий потік, наблизили газету до пересічного читача. Однак прихід до влади більшовиків у 1917 р. не дозволив російській «жовтій» пресі повноцінно розвинутися.

До початку Другої світової війни бурхливий розвиток «жовтої преси» загальмувався практично у всіх країнах, де вона існувала. Причиною стали зміни, які відбулися у соціумі, у внутрішній і зовнішній політиці європейських держав. Ситуація змінилася у 50–60-х рр. XX ст., коли набули поширення ідеї сексуальної революції. На цій хвилі у 1953 р. починається новий період розвитку «жовтої преси». З'являється журнал «Playboy» (видавець Х. Хефнер) — популярне видання, повністю присвячене темі сексу. Знайомство з дослідженнями статевої поведінки людини соціологів Ч. Рейху і А. Кінзі, а також з розробками У. Херста допомогло Хефнеру створити теоретичну основу для видання, в якому інтимні теми ставляться на один рівень з виступами великих політиків і громадських діячів. З цього часу гіпертрофована увага до висвітлення сексуальної тематики стала характерною для більшості «жовтих» видань.

ЕПАТАЖНЕ ВИСВІТЛЕННЯ ТАБУЙОВАНОЇ ТЕМАТИКИ.

Полягає у відмові від недоторканності будь-яких, навіть найбільш прихованих від публічного обговорення сфер людського буття. Особливо великий інтерес «жовта преса» проявляє до трьох видів табуйованої інформації:

ІНТЕРЕС ДО ІНТИМНИХ СТОСУНКІВ:

Досліджуваний тип видань експлуатує дану тему особливим чином, абсолютизуючи її сенсаційну складову, часом звертаючись до висвітлення її тільки з одного боку — порнографічного. Яскраво дану методичку демонструють різноманітні текстові матеріали «жовтої преси», у яких гіпертрофується роль сексуальних відносин у культурі, а приватний інтерес видається за загальну тенденцію, обумовлену біологічними законами існування.

НАДМІРНИЙ ІНТЕРЕС ДО ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ, ЩО ОПИНИЛИСЯ В ЦЕНТРІ СУСПІЛЬНОЇ УВАГИ:

Більш детальний розгляд даної сфери характерний для будь-якого видання. У якісній пресі цей прийом широко використовується для розкриття характеру героя, матеріалу або для журналістського розслідування. Необхідно зауважити, що коли якісна преса обмежує глибину проникнення у приватне життя етичними нормами, то «жовта» ці межі сміливо порушує.

У такому випадку часто виникає конфлікт між правом мас на інформацію та правом людини на особисте життя. Є два рівні втручання «жовтої преси» у приватне життя: «м'яке» і «жорстке». Приклади «м'якого» втручання — це повідомлення про різноманітні офіційні і напівофіційні події з життя знаменитостей (весілля, розлучення, народження і т. д.).

НЕЗДОРОВИЙ ІНТЕРЕС ДО ТЕМИ СМЕРТІ,

Особливо коли вона пов'язана з аномальними або надзвичайними обставинами. Особливо у матеріалах про кримінальні події наявне прагнення налякати читача, тому особлива увага приділяється натуралістичному опису деталей.

Пошук справжніх сенсацій і скандалів є невід'ємною частиною будь-якого видання. Висвітлення реальних сенсацій у «жовтій пресі» фактично не відрізняється від практики їх подання в якісній. Різниця полягає тільки в цілях. По-перше, масові видання використовують сенсації частіше і, як правило, тільки для залучення уваги. По-друге, «жовті» видання майже ніколи не закликають читача до роздумування, але завжди — до співпереживання. По-третє, сенсаційність «жовтої» преси часто є помилковою (повідомленнями про неіснуючі приголомшливі факти).

На основі цього можна зробити висновок, що «жовта» журналістика не відображає дійсність, а реагує на неї, і навіть допускає інсценування. Штучні сенсації — своєрідний журналістський аналог масової літератури. У «жовтій пресі» відсутній баланс інформаційних інтересів, спостерігається перекис у бік сенсаційної інформації на шкоду серйозній. А звідси парадоксальний наслідок — недостатність інформації, з одного боку, і її надмірність — з іншого. Недостатність полягає у зверненні до однотипних тем та ігноруванні досить широкого спектру економічних, політичних та інших проблем. Надмірність — посилене звернення до подібних тем, через що створюється додатковий потік інформаційного шуму.

У «жовтій пресі» теми розподіляються залежно від можливості залучення читачської уваги. Через це у подібних виданнях або процвітає журналістика «нульової» інформації, або мозаїчна суміш найрізноманітніших тем із різних сфер людського існування (змішання дійсно важливого і надмірного).

Однією з причин еклектизму є надмірне прагнення «жовтих» ЗМІ до ексклюзивності матеріалів. Не існує якоїсь конкретної сфери, до висвітлення якої постійно звертається «жовта преса». Її цікавить найширший спектр подій різних рівнів.

ДВА СПОСОБИ ВИЯВЛЕННЯ ЕКЛЕКТИЗМУ В «ЖОВТИХ» ЗМІ:

Нівелювання (рівнозначності між важливими і незначними подіями). Розсіювання потоку повідомлень має лише видимий характер);

Перевищення (зіткнення серйозних і розважальних матеріалів. Це призводить до виникнення особливої ситуації, коли

матеріали з низьким рівнем суспільної значимості витісняють інформаційно важливі матеріали на другий і навіть третій план).

Візуалізація є загальною тенденцією всіх світових ЗМІ, однак у якісних виданнях ілюстративний ряд органічно доповнює текстові матеріали. У «жовтій пресі» спостерігається експансія яскравих оформлювальних елементів: кольори, ілюстрації, заголовки. Саме «жовті» видання першими в історії журналістики стали експериментувати з цими аспектами.

Що стосується ілюстрацій, то у «жовтих» виданнях вони займають чільне положення, оскільки без них неможливе виконання основного завдання — залучення уваги аудиторії. Нерідко ілюстрації у досліджуваних газетах займають обсяг до половини шпальти і більше. Ця особливість демонструє втілення найважливіших психологічних ефектів масової комунікації — емоційного та естетичного. Але особливість тут полягає в тому, що емоційна складова виходить на перший план, нерідко на шкоду естетичній. Тобто ексклюзивні або сенсаційні знімки займають великі площі навіть за умови низької якості.

«Жовта» преса намагається замінити текст інформаційною графікою, щоб зробити газету максимально простою і комфортною для споживання. І тут масова преса еволюціонує у бік простого і наочного газетного матеріалу — коміксу.

Заголовки «жовтої преси» постійно балансують на межі правди і брехні. Прагнення до привабливості для читача досягається за рахунок ігнорування адекватності заголовка. У практику увійшли дезінформаційні заголовки таких підвидів:

а) позатекстуальні заголовки (пов'язані не з конкретним текстом матеріалу, а швидше із ситуацією, яка є більш цікавою, порівняно зі змістом тексту;

б) заголовки, що складаються з тез публікації (бульварні заголовки намагаються не видавати всю суть історії, а лише привертають увагу якоюсь деталлю);

в) перекошування фактів.

Практично всі «жовті» газети використовують великі ілюстрації, професійну обробку фотографій, інфографіку, великі заголовки (часто не відображають теми матеріалів), малооб'ємні тексти, однотипну колірну гамму.

Таким чином, у прагненні до індивідуальності, масові газети насправді все більше зближуються, схиляються на бік універсальної моделі, найбільш вигідною в процесі залучення уваги читача.

Залежно від наявності типологічних ознак і рис, які формують структуру видання, «жовту пресу» можна поділити на різновиди, опираючись на якість аналізу дійсності:

1 . «Проміжні» видання, які тяжіють до якісних газет, але мають певні риси «жовтих».

2 .Бульварні видання, які містять в основному всі риси «жовтих» видань. Вони більш банальні за змістом, однак більш «меркантильні», ніж «проміжні».

3 .Власне «жовті». Газети, які мають всі основні типологічні особливості (епатажність, сенсаційність, еклектизм, переважання ілюстрації над текстом). Відрізняються яскраво вираженим пафосом гедонізму, сенсаційності та відвертої вульгарності.

4 .Напівпорнографічних і порнографічні видання (для них характерне збереження всіх наявних рис попередніх модифікацій, але з ухилом у бік висвітлення девіантних статевих відносин).

Сергій Вікторов, начальник відділу міжнародних зв'язків ІТАР-ТАРС: Причини популярності «ЖП» криються, на мій погляд, у затребуваності подібного роду читива серед аудиторії. За великим рахунком, ступінь зацікавленості народом «Жовтухи» відображає загальний рівень культури у суспільстві. Менше інтелектуально розвинені індивідууми вважають за краще читати пресу, «Б'є» у примітивні інстинкти. Люди ж більш «Просунуті» люблять, що називається, «поживу для розуму і душі», тобто інформацію, стимулюючу до роздумів. Відповідно, чим більший у суспільстві відсоток населення, смакують дешеві, неперевірені сенсації і має головним пріоритетом інтерес до, скажімо, нижньої білизни або інтимного життя зірок, тим популярнішим і популярніші «жовта преса».

Кирило Василенко, оглядач газети «Время новостей»: Працює на основних інстинктах людини — страх, секс, експлуатація почуття гордості, заздрості, гніву. Може охопити ширшу аудиторію, оскільки привертає сіру масу (Більшість), яка не хоче напружувати мізки, аналізувати, шукати суть. Крім того приваблює і частина думаючої аудиторії, завдяки можливості «Відключити мізки», отримати інформаційний задоволення тих же самих основних інстинктів. Жовта преса працює за принципом правда «Мистецтва» важливіше правди життя». Цільова аудиторія жовтої преси — люди, які не здатні самотійно приймати рішення, користуючись мізками, але з радістю підуть улюлюкати за вказаною журналістами маршрутом. Натовп

підтримає будь виплеск негативних емоцій, незалежно від того, по відношенню до кого це спрямована.

Сергій Вікторов, начальник відділу міжнародних зв'язків ІТАР-ТАРС: У будь-якій державі є так звані верстви населення — нижчий, вищий і середній. Їх приналежність до відповідної категорії визначається відносним, а не абсолютним значенням. Грубо кажучи, що в одній країні прийнято вважати середнім класом, то в інший — вищий, а у третій — нижчий. І якщо ви ліквідуєте «низ», то сам по собі він не зникне. Ним стане певна частина «середини». Така ж ситуація і з «Жовтою пресою». Приберіть «Спід-ІНФО» — моментально «Пожовтіє» хтось ще. Назавжди викоринити жовту пресу неможливо — Вона була, є і буде. І в цьому є свій позитивний момент. Вона не дає опуститися більш гідним і серйозним виданням (святе місце порожнім не буває, завжди певна частина читачів буде тягнутися до «жовтяниці»). Крім того, це своєрідний «антіорієнтир» — як не треба робити. Тому «жовту пресу» як таку викоринювати не тільки не потрібно, але і безглуздо. На сьогоднішній день немає чітких меж між жовтими і респектабельними виданнями. Відома жовтизна може бути присутнім і у виданні, розрахованому на серйозну публіку, а саме низькопробне масове видання деколи піднімає серйозні суспільні проблеми. Жовтизна видання визначається, по-перше, порушуваної тематикою (скандали, секс, насильство), по-друге, способом подачі матеріалу, а головне — ретельністю перевірки розповсюджуваних відомостей. Як правило, жовті видання дуже вільно обходяться з фактами і не обтяжують себе перевіркою інформації, що публікується інформації. Компромат і замкова свердловина Діяльність жовтого видання сполучена з двома видами порушень закону: незаконним втручанням у приватне життя і дифамацією — поширенням компромату, компрометуючих відомостей.

ДЖЕРЕЛА:

Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. Ред. В. Т. Бусел.- К.; Ірпінь; ВТФ «Перун», 2005.- 1728 с.- С. 370.; Українська Радянська Енциклопедія / К., 1979.- том 4.- С. 137.; Сазонов Є. Феномен «Жовтої преси». / Є.Сазонов // Науково-культурологічний журнал. — 23.05.2005. — № 7 (109).; Губанов А. Большая газетная война / А. Губанов // Среда. — 2000. — № 5 (22).; Експерт, 25.04.2005. Привіт від жовтої преси.

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ (ЗДПЛ) - декларація, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. у

Паризькому палаці Шайо. Декларація стала результатом безпосереднього досвіду Другої Світової Війни і представляє перше глобальне вираження прав, на які усі люди мають невід'ємне право. Повний текст опублікований Організацією Об'єднаних Націй на їх веб-сайті.

Декларація складається з 30 статей, які лягли в основу наступних міжнародних договорів, у регіональні документи по правах людини, національні конституції та інші закони. Міжнародний законопроект з прав людини складається з Всесвітньої Декларації Прав Людини, Міжнародного Пакту про економічні, соціальні і культурні права і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та двох факультативних протоколів до неї. У 1966 р. Генеральна Асамблея прийняла два докладних договори, які завершують Міжнародний законопроект про права людини. У 1976 р., після того як договори були ратифіковані достатнім числом окремих націй, законопроект набув статусу міжнародного права.

Під час Другої Світової Війни, союзники взяли чотири свободи - свободу слова, свободу віросповідання, свободу від страху і свободу від злиднів - в якості своїх основних цілей війни. Статут Організації Об'єднаних Націй «знову підтвердив віру в основні права людини, гідність та цінність людської особи» і передав законопроект в комісії всіх членів-держав, щоб забезпечити «додержання прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови чи релігії».

Коли по Другій світовій війні злочини Нацистської Німеччини стали відомими світовій громадськості, склався консенсус щодо того, що Статут ООН недостатньо чітко визначає права, про які йдеться. Виникла потреба прийняття загальної декларації, яка б уточнила перелік прав людини, щодо яких діяли б положення Статуту ООН.

Декларація введена в експлуатацію у 1946 р. і була розроблена протягом двох років Комісією з прав людини. Комісія складалася з 18 членів різних національностей та політичних поглядів. Загальна декларація прав людини, Редакційний комітет під головуванням Елеонори Рузвельт, яка був відома своєю правозахисною діяльністю.

За дорученням генерального секретаря ООН підготовку проекту Декларації очолив канадець Джон Пітерс Гамфрі. Незадовго до того, як його призначили директором Відділу прав людини ООН. Для роботи над підготовкою документа, що спочатку мислився як міжнародний законопроект про права була утворена комісія з прав людини.

Британські представники були вкрай розчаровані, що пропозиція мала моральне, але не юридичне зобов'язання. (І його не було, поки у 1976 р. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права не набули чинності, надаючи юридичний статус найбільшій декларації).

Членство у комісії за задумом мало представляти все людство. До комісії ввійшли представники Австралії, Бельгії, Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки, Чилі, Китайської Республіки, Куби, Єгипту, Франції, Індії, Ірану, Лівану, Панами, Філіппін, Сполученого Королівства, Сполучених Штатів Америки, Радянського Союзу, Уругваю та Югославії.

До відомих членів комісії входили Елеонора Рузвельт зі США (яка була головою), Рене Кассен з Франції, Чарльз Малик з Лівану, П.К Чанг з Республіки Китаю, і Ганза Мехта з Індії. Хамфрі впровадив початковий проект, який став робочим текстом комісії.

Проект був внесений на обговорення комісії з прав людини економічної і соціальної Ради, третього Комітету Генеральної Асамблеї, перш ніж бути поставленим на голосування. У ході цих обговорень було зроблено багато поправок і пропозицій державами-членами ООН.

Згідно Алана Карлсона у Глобалізації сімейних цінностей про сімейні фрази у декларації були результатом впливу християнсько-демократичного руху на Касині і Маліку.

Загальна декларація прав людини була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. з 40 голосами «за». Голосів «проти» не було, а 8 делегацій утрималися: Білоруська РСР, Чехословаччина, Польща, Українська РСР, Радянський Союз, Югославія, Південна Африка та Саудівська Аравія). Гондурас і Ємен - як члени ООН на той момент - не голосували або утрималися. Положення у Південній Африці можна розглядати як спробу захистити свою систему апартеїду, яка явно порушувала низку статей Декларації. Стриманість делегації Саудівської Аравії було викликано, насамперед, двома статтями Декларації: Стаття 18, яка говорить, що кожен має право «змінювати свою релігію або переконання»; і стаття 16, на рівних правах шлюбу. Шість комуністичних країн утрималися, вважаючи, що Декларація не пішла досить далеко у засудженні фашизму і нацизму. Елеонора Рузвельт віднесла стриманість з радянського блоку до статті 13, за умови, що право громадян на виїзд з своїх країн. Елеонора Рузвельт віднесла утримання Радянського блоку до Статті 13, яка надавала право громадянам покидати їхні

країни.

За декларацію проголосували: Афганістан, Аргентина, Австралія, Бельгія, Болівія, Бразилія, Бірма, Канада, Чилі, Китай, Колумбія, Куба, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Ефіопія, Франція, Греція, Гватемала, Гаїті, Ісландія, Індія, Іран, Ірак, Ліван, Ліберія, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Норвегія, Пакистан, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Таїланд, Швеція, Сирія, Туреччина, Сполучене Королівство, Сполучені Штати Америки, Уругвай і Венесуела.

Незважаючи на значну роль канадця Джона Гамфрі у підготовці Декларації, канадський уряд спочатку утримався при голосуванні за прийняття проекту, однак проголосував за остаточний варіант.

9 грудня громадянин світу Геррі Девіс та його «Рада солідарності» зібрала на Зимовому велодромі 20 тис. парижан. «Рада солідарності» закликала до створення світового уряду, внаслідок чого країни комуністичного блоку утрималися при голосуванні, а не проголосували «проти». Хоча ідея світового уряду та демонтажу нації вигідна транснаціональним компаніям. Елеонора Рузвельт писала:

Геррі Девіс, юнак, який у Парижі як громадянин світу зумів отримати підтримку деяких інтелектуалів і навіть отримав телеграму від Альберта Ейнштейна, в якій говорилося, що ООН ще не досяг миру. ООН, звісно, створена не для того, щоб досягти миру. Це повинні зробити самі уряди. Але ООН покликана зберегти мир, і, на мою думку, робить це дедалі краще щодня. Під час пленарного засідання Генеральної Асамблеї цей юнак намагався виголосити промову з балкону щодо того, наскільки некомпетентна ООН у вирішенні поставлених перед нею завдань. Наскільки краще було б, якби пан Девіс організував свою урядову організацію і започаткував міжнародний всесвітній уряд. Усі, хто пристав би до нього, довідалися б, що у них немає національності, а тому, не турбуючись про інтереси окремих країн, усі разом розвинули б... почуття цілковитої співпраці між усіма народами й готовність прийняти закони, затверджені їхнім над урядом.

Структуру «Загальної декларації» запропонував Рене Кассен у другому варіанті проекту. Кассен працював із першим варіантом, підготовленим Джоном Гамфрі. На організацію документа вплинув Кодекс Наполеона. Вона починалась із преамбули, де були окреслено загальні засади.

Кассен порівнював Декларацію з портиком грецького храму із

фундаментом, східцями, чотирма колонами і фронтоном. Статті 1 та 2 закладають фундамент, наголошуючи на принципах гідності, свободи, рівності й братерства. Сім абзаців преамбули проголошують причини виголошення «Декларації» і є сходинками до неї. Основний текст «Декларації» формує чотири колони. Перша колон проголошує права індивіда, такі як право на життя й заборону рабства. Друга колона проголошує права індивіда у громадянському й політичному суспільстві. Третя колона проголошує духовні, публічні й політичні свободи, такі як свободу віросповідання й свободу асоціацій. Четверта колона визначає соціальні, економічні й культурні права.

За моделлю Кассена останні три статті Декларації утворюють водограй, що зв'язує всю структуру в одне ціле. Ці статті присвячені обов'язкам індивіда перед суспільством і накладають заборону зловживання правами на шкоду тій меті, яку заклала у них Організація Об'єднаних Націй.

Прийняття Загальної декларації - це важливе міжнародне святкування, яке щорічно відзначається 10 грудня, та називається Днем прав людини або Міжнародним днем прав людини. Святкування відбувається у осіб, громадських і релігійних організацій, правозахисних організацій, парламентів, урядів та Організації Об'єднаних Націй. Зазвичай святкування кожної десятої річниці супроводжує кампанія з популяризації знань про людські права й «Декларацію». 60-та річниця, що відзначали у 2008 р. проходила під гаслом «Гідність і справедливість для всіх нас».

Книга рекордів Гіннеса описує Декларацію як світовий «Найбільше перекладений документ». У його преамбулі, уряди взяли зобов'язання на себе і на своїх людей на прогресивні заходи, щоб забезпечити загальне та ефективне визнання і дотримання прав людини, викладених у Декларації. Елеонора Рузвельт підтримала прийняття декларації у вигляді декларації, а не в якості договору, оскільки вона вважала, що Декларація буде мати той же самий вид впливу на глобальне суспільство як Декларація Незалежності США впродовж існування Сполучених Штатів. У цьому вона мала рацію. Хоч вона і не є юридично обов'язковою, Декларація була прийнята і вплинула на більшість національних конституцій, починаючи з 1948 р. Вона також служить основою для зростаючого числа національних законів, міжнародного права, законів і договорів, а також для зростаючого числа регіональних і субнаціональних та національних інститутів захисту і заохочення прав людини.

У той час, як не сам договір, Декларація була прийнята для

цілей визначення сенсу слів «основних свобод» і «прав людини», що містяться у Статуті Організації Об'єднаних Націй, які є обов'язковими для всіх держав-членів. З цієї причини, Загальна Декларація є основним установчим документом Організації Об'єднаних Націй. Крім того, багато міжнародних юристів вірять, що Декларація є частиною звичайного міжнародного права і є потужним інструментом у застосуванні дипломатичного та морального тиску на уряди, які порушують будь-яку з її статей.

У 1968 р. Міжнародна конференція Організації Об'єднаних Націй з прав людини повідомила, що Декларація «являє собою зобов'язання для членів міжнародного співтовариства" для всіх людей. Декларація послужила основою для двох обов'язкових пактів ООН про права людини: Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права. Принципи декларації викладені у міжнародних договорах, таких, як Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права дитини, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти катувань, і багато інших. Декларація, як і раніше широко цитується урядами, ученими, адвокатами і конституційними судами, та особами, які звернулися до її принципів, щоб захистити свої визнані права.

Всесвітня декларація отримала похвалу від ряду знатних людей. Ліванський філософ і дипломат Чарльз Малик назвав її «міжнародним документом першої важливості", у той час як Елеонора Рузвельт — перша голова Комісії з прав людини з розробки проекту декларації сказала, що вона «цілком може стати міжнародною Великою хартією вольностей для всіх людей повсюди». У своїй промові 5 жовтня 1995 р., папа Іван Павло II назвав Декларацію «однією з вищих виразів людського сумління нашого часу». У заяві від 10 грудня 2003 р. від імені Європейського Союзу, Марчелло Спатафора заявив, що Декларація «ставить права людини у центр принципів та зобов'язань, що визначають відносини у міжнародному співтоваристві».

ІСЛАМСЬКІ КРАЇНИ:

Однак, у 1948 р. Саудівська Аравія утрималися від голосування з приводу ратифікації декларації, стверджуючи, що вона порушила закони шаріату. Пакистан – який підписав декларацію - не згоден і критикував Саудівську позицію. У 1982 р., іранський

представник при Організації Об'єднаних Націй, Саїд Раяє-Хорассані, сказав, що Декларація була «світським розумінням іудео-християнської традиції», які не могли бути реалізовані без конфлікту з мусульманами шаріату. 30 червня 2000 р., члени організації Ісламської Конференції (зараз Організація ісламського співробітництва) офіційно прийняла рішення підтримати Каїрську Декларацію про права людини в Ісламі, альтернативний документ, який говорить, що люди мають «свободу і право на гідне життя відповідно з Ісламським шаріатом», без будь-якої дискримінації за ознакою «раси, кольору шкіри, мови, статі, релігійних переконань, політичних поглядів, соціального статусу чи інших міркувань». Туреччина — світська держава з переважно мусульманським населенням підписала декларацію у 1948 р.

Ряд вчених у різних галузях, висловили заклопотаність нібито Західної упередженості Декларації. Вони включають у себе Ірен Ах, Абдулазіз Сахедіна, Ріффат Хассан, і Фейсала Кутті.

Хассан стверджує: «Що повинен зазначити для тих, хто підтримав загальну декларацію прав людини, щоб стати вищим, або підшою, моделлю, хартією рівності і свободи для всіх людей, це те, що дало Західне походження і спрямованість цієї декларації, за «універсальність» припущень, на яких вона базується, — принаймні є проблематично і підлягає сумніву. Крім того, твердження про несумісність концепції прав людини і релігії взагалі або конкретної релігії, такі як Іслам, повинно бути розглянуто об'єктивно».

Ірен Ах стверджує, що одне рішення - це підійти до питання з точки зору порівняльної (описової) етики.

Кутті пише: «Сильним аргументом може бути те, що нинішнє формулювання з міжнародного права людини представляє собою культурну конструкцію, в якій західне суспільство знаходить себе легко навіть у домашніх умовах ... Важливо визнати і оцінити, що інші суспільства можуть мати однакові дійсні альтернативні концепції прав людини». З іншого боку, інші писали, що деякі з цих «культурних аргументів» можуть зайти так далеко, щоб підірвати саму природу людської свободи і вибору, захист яких є метою декларації ООН. Наприклад, типові версії шаріату забороняють мусульманам залишити Іслам під страхом смертної кари. Ісламський вчений-правознавець Фейсал Кутті вважає, що існуючі закони про богохульство у мусульманських країнах насправді є неісламськими і є спадщиною колоніального панування. Мохсен Хареді, Ісламський вчений, стверджує, що мусульманські країни мають свої власні

погляди шаріату і богозневаги і це є внутрішніми проблемами цих країн.

За іронією долі, ряд ісламських країн, що станом на 2014 р. є одними з найбільш стійких до втручання ООН у внутрішні справи, відіграли неоціненну роль у створенні декларації, з такими країнами, як Сирія і Єгипет, які були переконаними прихильниками універсальності прав людини та прав країн на самовизначення.

«ПРАВО ВІДМОВИТИСЯ ВБИВАТИ»

Такі групи, як «Міжнародна амністія» і Міжнародне об'єднання противників війни виступали за «право відмовитися вбивати», щоб воно було додано до Загальної декларації. Конференція міжнародного об'єднання противників війни заявила, що право на відмову від військової служби є у першу чергу похідною від - але ще не явні у статті 18 Загальної декларації прав людини: право на свободу думки, совісті і релігії.

Заходи були прийняті в рамках Організації Об'єднаних Націй, щоб зробити це право більш явним, але - до дати (2015) - ці кроки були обмежені менш важливими документами Організації Об'єднаних Націй. Шон МакБрайд - помічник Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй і лауреат Нобелівської премії миру - сказав: «До прав, закріплених у Загальній декларації прав людини, ще одне, можливо, з актуальності, додається. Це право відмовити вбити».

АМЕРИКАНСЬКА АНТРОПОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ:

Американська антропологічна асоціація розкритикувала Загальну декларацію прав людини, поки вона перебувала у своєму редакційному процесі. ААА попередила, що документ буде визначати міжнародні права з точки зору Західного зразку, що було б несправедливим до країн поза цією Асоціацією. Вони далі стверджували, що Захід в історії колоніалізму і Євангелікалізму зробив їх проблемним моральним представником для решти світу.

Вони запропонували три ноти для розгляду з базовим поняттям культурного релятивізму:

«1. Індивід реалізує свою особистість за допомогою своєї культури, отже, повага індивідуальних відмінностей тягне за собою повагу до культурних відмінностей»;

"2. Повага до відмінностей між культурами підтверджена науковим фактом, що не було виявлено методики якісної оцінки культури»;

«3. Моральні норми і цінності по відношенню до культури, з

якої вони впливають, так що будь-яка спроба сформулювати постулати, які ростуть з переконань або моральних кодексів однієї культури до такої ж міри зменшує придатність будь-якої Декларації прав людини до людства у цілому».

БАНГКОКСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ:

Напередодні Всесвітньої конференції з прав людини, що відбулася у 1993 р., міністри з азіатських держав прийняли Бангкокську Декларацію, підтверджуючи прихильність урядів своїх країн принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй і Загальної декларації прав людини. Вони виклали свою точку зору взаємозалежності та неподільності прав людини і наголосили на необхідності універсальності, об'єктивності й невідчужуваності прав людини.

Однак, у той же час, вони підкреслили принципи суверенітету і невтручання, закликаючи приділяти більше уваги економічним, соціальним і культурним правам, зокрема, право на економічний розвиток цивільних і політичних прав.

Бангкокська Декларація вважається знаковим вираженням перспектив азіатських цінностей, яка пропонує розширену критику прав людини - універсалізм.

МІЖНАРОДНА ФЕДЕРАЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ:

Міжнародна федерація з прав людини (МФПЛ) - безпартійна, не сектантська і не залежить від уряду, і її основним мандатом є заохочення поважати всі права, які закріплені у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права і Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права.

МІЖНАРОДНА АМНІСТІЯ:

У 1988 р., Режисер Стівен Р. Джонсон і 41 міжнародних аніматори, музиканти, і виробники створили 20-хвилинний ролик для «Міжнародної амністії», щоб відсвяткувати 40-ву річницю Загальної декларації прав людини. Метою відео було втілити у життя 30 статей Декларації. «Міжнародна амністія» відзначає День прав людини та 60-річчя Загальної декларації у всьому світі організованою подією «Fire Up!».

УНІТАРСЬКО-УНІВЕРСАЛЬСЬКА СЛУЖБА КОМІТЕТУ:

Унітарсько-Універсальська служба Комітету (УУСК) є некомерційною, не сектантською організацією, чия діяльність по всьому світу керується Унітарсько-Універсальськими цінностями і Загальною декларацією прав людини. Вона працює, щоб забезпечити допомогу в разі лиха, та сприяння правам людини і соціальної

справедливості по всьому світу.

ГРОМАДИ КВАКЕРІВ:

Громади квакерів при Організації Об'єднаних Націй і Американський Комітет друзів на службі. Бюро Квакерів при Організації Об'єднаних Націй і Американський Комітет друзів на службі працює над багатьма проблемами стосовно прав людини, включаючи підвищення якості освіти на основі Загальної декларації прав людини. Вони розробили навчальну програму, щоб допомогти ознайомити школярів з загальною декларацією прав людини.

АМЕРИКАНСЬКА БІБЛІОТЕЧНА АСОЦІАЦІЯ:

У 1997 р. рада американської бібліотечної Асоціації (АБА) схвалила статтю 19 Загальної декларації прав людини. Разом зі статтями 19, 18 та 20, які також принципово прив'язані до Загального права АБА про свободу вираження і бібліотечного законопроекту про права. Цензура, втручання у приватне життя і перешкода думок є порушенням прав людини, на думку АБА.

ДЖЕРЕЛА:

Міжнародні стандарти прав людини - О. Зайчук, Н. Оніщенко.; Теорія держави і права, підручник, Київ, Юрінком Інтер - 2006.

ЗАГАЛЬНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО В УКРАЇНІ

Під виборчою системою України розуміється передбачений законодавством порядок формування представницьких органів держави. Усі норми законодавства, які регламентують цей порядок, у сукупності складають виборче право.

Основними його джерелами є Конституція України, Закони України: «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 р., «Про вибори Президента України» у редакції від 24 лютого 1994 р., «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 14 січня 1998р.

У цих нормативно-правових актах сформульовано такі головні принципи виборчого права: загального, рівного і прямого виборчого права за таємного голосування; вільного й рівноправного висування кандидатів у депутати; гласності й відкритості; рівності можливостей для всіх кандидатів у проведенні виборчої кампанії; неупередженості до кандидатів з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування; свободи агітації.

Принцип загальності означає, що право обирати мають усі громадяни України, яким на день голосування виповнилося 18 років. Це право називається активним виборчим правом і тлумачиться так

тому, що будь-які прямі або непрямі пільги чи обмеження щодо виборчих прав громадян України залежно від походження, соціального й майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, ставлення до релігії, політичних переконань, роду й характеру занять, непередбачені цими законами, забороняються.

Що ж до права бути обраним, себто пасивного виборчого права, то виборчим законодавством воно розглядається по-різному. Так, народним депутатом України може бути обраний громадянин України, який має право голосу, на день виборів досяг 21-річного віку і постійно проживає на території України протягом останніх п'яти років. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг 35-річного віку, має право голосу, проживає в Україні протягом 10 останніх перед днем виборів років і володіє державною мовою. А депутатом сільської, селищної, міської, районної у місті та обласної ради народних депутатів може бути обраний громадянин України, який на день голосування досяг 18-річного віку, має виборчі права і постійно проживає або працює на території відповідної ради. Принцип рівного і прямого виборчого права означає, що громадяни України беруть участь у виборах народних депутатів на рівних засадах і депутати обираються безпосередньо виборцями.

Таємність голосування на виборах означає, що ніякі форми контролю за волевиявленням виборців не допускаються, а само голосування відбувається у спеціально обладнаній для цього кабіні чи кімнаті. Під час заповнення бюлетеня в кабіні чи кімнаті для голосування може знаходитись тільки голосуючий.

Принцип вільного і рівноправного висунення кандидатів передбачає, що всі громадяни України, які мають право голосу, мають право висувати кандидатів. Вони можуть реалізувати це право як безпосередньо, так і через політичні партії та їхні виборчі блоки і трудові колективи.

Гласність і відкритість виборчого права означає, що завжди підготовка і проведення виборів депутатів здійснюються відкрито і гласно. Рівність можливостей для всіх кандидатів у проведенні виборчої кампанії як принцип виборчого права повинен розумітися так, що всім кандидатам опісля офіційної їх реєстрації надається можливість участі у виборчій кампанії на рівних засадах, вони мають рівне право на використання державних засобів масової інформації на території України, у них рівні можливості. Щодо матеріально-технічного і фінансового забезпечення їх участі у виборчій кампанії з боку держави.

Принцип неупередженості до кандидатів з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування вживається та обумовлює існування таких інститутів виборчого права, як звільнення кандидата від виробничих або службових обов'язків із збереженням середньої заробітної платні за місцем роботи: кандидати під час виборчої кампанії не можуть бути звільнені з роботи, а також переведені на іншу роботу або посаду без їхньої згоди, притягнуті до кримінальної відповідальності, заарештовані або піддані заходам адміністративного стягнення, що накладаються в судовому порядку без згоди відповідних державних органів.

До того ж, особи, які насильством, обманом, погрозами або в інший спосіб перешкоджають вільному здійсненню громадянином України права обирати та бути обраним, вести передвиборну агітацію, публічно закликають або агітують за бойкотування виборів, а також члени виборчих комісій, службові особи державних і громадських органів, які вчинили підробку виборчих документів, неправильний підрахунок голосів, порушили таємницю голосування або допустили інше порушення виборчого законодавства, несуть відповідальність, передбачену цим законодавством. До певної відповідальності притягуються також особи, які опублікували або в інший спосіб розповсюдили за-відомо неправдиві відомості про кандидата.

І, нарешті, **принцип свободи агітації** передбачає, що всі громадяни України, їхні об'єднання, трудові колективи, довірені особи кандидатів мають право вільно та безперешкодно обговорювати програми кандидатів, їхні якості, а також платформи і програми тих партій, блоків, зборів, що їх висунули. При цьому дозволяється вести агітацію як за, так і проти кандидата в усіх засобах масової інформації.

Своєю чергою, кандидати також мають право на зустрічі з виборцями - як безпосередньо, так і через довірених осіб. Кандидати можуть здійснювати передвиборчу агітацію у будь-яких формах і будь-якими засобами.

Закон України «Про вибори народних депутатів України» складається з 11 розділів (53 статті). Це розділи: 1. Загальні положення. 2. Організація виборів. 3. Списки виборців. 4. Висування і реєстрація кандидатів у депутати. 5. Передвиборна агітація, б. Фінансування виборчої кампанії. 7. Голосування. 8. Підрахунок голосів і визначення результатів виборів. 9. Повторне голосування,

повторні вибори, порядок заміни народних депутатів, позачергові вибори. 10. Заключні положення. 11. Прикінцеві положення.

Окрім уже розглянутих принципів виборчого права, цей Закон регламентує, що вибори народних депутатів України можуть бути черговими, позачерговими (достроковими), повторними, а також замість депутатів, які вибули, і що вони здійснюються за змішаною мажоритарно-пропорційною системою.

Усього обирається 450 депутатів; із них 225 - в одномандатних виборчих округах на основі відносної більшості, а 225 - за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва.

Оголошення про початок виборчої кампанії здійснює Центральна виборча комісія. Чергові вибори відбуваються в останню неділю березня четвертого року повноважень Верховної Ради України; позачергові - призначаються Президентом України і проводяться в період 60 днів од дня опублікування рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України. Рішення про проведення повторних виборів, а також виборів замість депутатів, які вибули, вносить Центральна виборча комісія у випадках і в порядку, передбаченому цим Законом. Далі утворюються одно- та багатомандатні виборчі округи. Територія останніх поділяється на виборчі дільниці.

Вибори організовують і проводять: Центральна виборча комісія; окружні виборчі комісії; дільничні виборчі комісії. Центральна виборча комісія є постійно діючим державним органом. Вона визнається юридичною особою, має печатку зі своїм найменуванням і зображенням Державного Герба України. До складу Центральної виборчої комісії входять 15 членів, призначуваних Верховною Радою України за поданням Президента України. Для організації голосування виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах рад, а в містах Києві та Севастополі - відповідними місцевими державними адміністраціями, по кожній виборчій дільниці, складаються списки виборців, які передаються дільничним виборчим комісіям не пізніш як за 45 днів до дня виборів. Голосування проводиться в день виборів або в день повторного голосування з 7-ї до 22-ї години. Про час і місце голосування дільнична виборча комісія сповіщає виборців не пізніш як за 15 днів до дня виборів. Підрахунок голосів здійснюється виключно членами дільничної виборчої комісії на її засіданні. Комісія

підраховує кількість голосів, поданих за кожного кандидата, а також за кожен список кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій. Обраним вважається кандидат у депутати, котрий одержав більшість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, відносно інших кандидатів, що балотувалися в даному виборчому окрузі. Якщо найбільшу і водночас однакову кількість голосів набрали два чи більше кандидатів у депутати, проводиться повторне голосування з цих кандидатур.

Закон України **«Про вибори Президента України»** складається з 7 глав (45 статей). Це глави:

1. Загальні положення.
2. Порядок і строки призначення виборів.
3. Організація та забезпечення проведення виборів Президента України.
4. Висування і реєстрація кандидатів у Президенти України.
5. Передвиборна агітація.
6. Гарантії діяльності кандидатів у Президенти України та інших учасників виборів.
7. Проведення голосування, визначення результатів виборів Президента України.

Як і Закон України **«Про вибори народних депутатів України»**, цей Закон у гл. 1 фіксує основні принципи й засади виборів Президента України. Конституція України передбачає, що Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права таємним голосуванням строком на п'ять років. Далі встановлюється, що вибори Президента України можуть бути черговими, позачерговими (достроковими) і повторними. Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Президента України. Рішення про проведення виборів Президента України ухвалює Верховна Рада України не пізніш як за шість місяців до закінчення терміну повноважень Президента України і за чотири місяці до дня виборів. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводяться у період 90 днів од дня припинення повноважень. Вибори призначаються на неділю або інший неробочий день, про що повідомляється через засоби масової інформації. Для проведення виборів створюються 27 виборчих округів (по одному у Республіці Крим, областях України, містах Києві та Севастополі). Виборчі округи

поділяються на виборчі дільниці, з кількістю від 20 до 3000 виборців, а у виняткових випадках - з меншою чи більшою кількістю виборців.

Організацію та проведення виборів Президента України здійснює Центральна виборча комісія з виборів народних депутатів України - Центральна виборча комісія з виборів Президента України, окружні та дільничні комісії.

Право висувати кандидатів у Президенти України належить громадянам України, які мають право голосу. Вони реалізують це право через політичні партії та їхні виборчі блоки, зареєстровані відповідним чином, а також через збори виборців. Реєстрація претендентів як кандидатів у Президенти України здійснюється Центральною виборчою комісією не пізніш як на п'ятий день після подання всіх необхідних для реєстрації документів. Особа, яка отримала посвідчення про реєстрацію її як кандидата у Президенти України, має право вести передвиборчу агітацію та користуватися передбаченими у законодавстві гарантіями діяльності.

Час і місце, організація і порядок голосування, підрахунок голосів на виборчій дільниці та підведення підсумків голосування у виборчому окрузі відбуваються у порядку, передбаченому Законом України «Про вибори народних депутатів України». Центральна виборча комісія з виборів Президента України на підставі протоколів окружних виборчих комісій не пізніш як у тижневий строк після виборів установлює результати виборів Президента України. Вибори вважаються такими, що відбулися, якщо у них узяло участь більше половини виборців, внесених до списків виборців. Обраним Президентом України вважається кандидат, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, що взяли участь у голосуванні.

Конституція додає до цього, що Президент України вступає на пост не пізніше як через 30 днів після офіційного оголошення результатів виборів. Вступаючи на пост. Президент України складає присягу на урочистому засіданні Верховної Ради України, текст і порядок проголошення якої визначається Конституцією України.

Закон України **«Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»** складається з 15 розділів (58 статей). Це розділи: 1. Загальні положення. 2. Виборчі округи. Виборчі дільниці. 3. Виборчі комісії. 4. Списки виборців. 5. Висування кандидатів. 6. Реєстрація кандидатів у депутатів та на посади сільських, селищних, міських голів. 7. Кандидати та їх довірені особи. Уповноважені особи місцевих осередків політичних партій (блоків),

громадських організацій. 8. Передвиборна агітація. 9. Порядок голосування. 10. Встановлення результатів виборів. 11. Повторні вибори. Вибори депутатів рад, сільських, селищних, міських голів замість тих, які вибули. 12. Фінансування виборчої кампанії. 13. Заклучні положення. 14. Відповідальність за порушення цього закону. 15. Перехідні положення.

Цей Закон також передбачає здійснення виборів депутатів сільських, селищних, міських, районних у містах, районних, обласних рад, а також сільських, селищних, міських голів на основі вже згаданих загальних принципів. До того ж ним встановлюється, що вибори депутатів сільської, селищної, міської, районної у місті ради проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості по одномандатних виборчих округах, на які поділяється вся територія відповідно села, селища, міста, району в місті. Вибори сільського, селищного, міського голови проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості по єдиному одномандатному виборчому округу, межі якого співпадають з межами села, селища, міста. А вибори депутатів районної та обласної ради проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості по багатомандатних виборчих округах. Вибори депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів можуть бути черговими, позачерговими, повторними, замість депутатів і голів, які вибули, а також у разі утворення нової адміністративно-територіальної одиниці. Для організації і проведення місцевих виборів утворюються:

- 1) сільські, селищні, міські, районні у містах, районні обласні (територіальні) виборчі комісії;
- 2) окружні виборчі комісії;
- 3) дільничні виборчі комісії. Останні наділяються певними повноваженнями.

Для проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів виконавчими комітетами сільських, селищних, міських, районних у містах рад складаються списки виборців по кожній виборчій дільниці. Кожному виборцю забезпечується можливість ознайомитися з ними.

Висування кандидатів, на зборах виборців за місцем їх проживання, трудової діяльності або навчання, починається за 80 днів і закінчується за 45 днів до дня виборів. Громадянин України має право на самовисування. Усі кандидати реєструються і з цього часу

наділяються певними правами. А саме, мати довірених осіб, брати участь у передвиборній агітації і т. д.

Голосування проводиться у день виборів або у день повторного голосування з 7 до 23 години.

Підрахунок голосів на виборчій дільниці проводиться дільничною виборчою комісією окремо по кожному одномандатному, багатомандатному виборчому округу, по кожному кандидату.

Особи, які перешкоджали шляхом насильства, обману, погроз, підкупу або в інший спосіб вільному здійсненню громадянином України права обирати і бути обраним, вести передвиборну агітацію, публічно закликали або агітували за бойкотування виборів, а «також голова, заступник голови, секретар і члени виборчих комісій, посадові чи службові особи державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, які вчинили підлог виборчих документів, завідомо неправильний підрахунок голосів виборців, порушили таємницю голосування, допустили інше порушення цього Закону, несуть відповідальність, встановлену законом.

ДЖЕРЕЛА:

Посібник з розробки виборчих систем / Ендрю Рейнолдс, Бен Рейллі, К. Асмал, С. Берч, Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам; Пер. Г. Сенік, М. Селіванова, О. Ципняк . – Київ: НОРА-ДРУК, 2003 . –168 с.; Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Патологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.; Виборче законодавство України [упорядник Ю. Шайгородський]. — К.: Український центр політичного менеджменту, 2002. — 296 с.

ЗАКЛЮЧНИЙ АКТ НАРАДИ З ПИТАНЬ БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ

ЗАКЛЮЧНИЙ АКТ НАРАДИ З ПИТАНЬ БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ — документ, який було прийнято на міжнародному форумі за участю 33 держав Європи, а також США і Канади, що проводився з метою прийняття узгоджених рішень, спрямованих на воєнно-політичну розрядку, зміцнення міжнародного миру і розвиток європейської взаємодії в інтересах економічного і соціального прогресу. Підписанню Заключного акта передувала величезна робота дипломатів усіх країн — учасниць. У 1973 р. в Гельсінкі (Фінляндія) міністри закордонних справ визначили мету Наради, сформулювали

основи європейської безпеки і принципи відносин між державами Європи. Потім протягом майже двох років тривала підготовка проектів підсумкових документів. З 30 липня по 1 серпня 1975 р. у Гельсінкі відбувся завершальний етап — зустріч керівників 35 держав і підписання Заключного акта Наради. Він складався з 5 частин. Перша містила Декларацію принципів, якими держави — учасниці повинні керуватися у взаємовідносинах, і Документ про заходи зміцнення довіри і деякі аспекти безпеки і роззброєння. У другій частині було визначено основні напрями співробітництва в галузі економіки, науки, техніки й навколишнього середовища. Третя частина присвячена проблемам безпеки і співробітництва у Середземномор'ї. Питання співробітництва в гуманітарній сфері висвітлено в четвертій частині. П'ята частина називалася «Подальші кроки після Наради». Домовленості на Нараді були досягнуті за загальної згоди на основі врахування думок та інтересів всіх учасників, тобто на принципі консенсусу, який і у XXI ст. залишається однією з найважливіших засад співробітництва європейських держав. Нарада визначила такі принципи європейського міжнародного співробітництва і взаємовідносин: суверенна рівність, повага прав, властивих для суверенітету; незастосування сили або погрози силою; непорушність кордонів, територіальної цілісності; мирне врегулювання спорів, невтручання у внутрішні справи; повага прав людини й основних свобод; рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею; співробітництво між державами; виконання міжнародно-правових зобов'язань.

Загалом Нарада і зокрема Заключний акт заклали фундамент нової системи безпеки в Європі й істотно вплинули на розвиток міжнародних відносин. Багатостороннє співробітництво, започатковане в Гельсінкі, було продовжено на подальших зустрічах представників, а пізніше і глав держав — учасниць. З 1 січня 1995 р. регулярні Наради з безпеки і співробітництва в Європі перетворені в Організацію з безпеки і співробітництва в Європі зі своїм статутом і міжнародно-правовою базою (нині до ОБСЄ входять 55 держав континенту, Північної Америки й Азії, у тому числі Україна та 11 інших країн СНД).

ДЖЕРЕЛА:

Заключний акт Наради по безпеці і співробітництву в Європі, Гельсінкі, 30 липня — 1 серпня 1975. — К., 1987; От Хельсинки до Будапешта: История НБСЕ / ОБСЕ в документах, 1973 -1994. — М., 1996. — Т. 1 -3; Международное право в документах. — 3-е изд., перераб. и доп. — М., 2002; Политологическая энциклопедия. — М., 2003.

ЗАКОН

ЗАКОН (англ. law, англ. act, нім. Gesetz) — нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, що регулює найважливіші суспільні відносини шляхом встановлення загальнообов'язкових правил, прийнятий в особливому порядку (законодавчим), або безпосередньо народом.

Відповідно до усталеної світової практики закони (як і інші нормативно-правові акти) в Україні приймаються на підставі Конституції України і повинні відповідати їй.

Закони регулюють приватну і публічну сфери суспільних відносин: найбільш важливі питання суспільного устрою, права і свободи громадян, структуру і організацію державної влади, закріплюють правове становище фізичних і юридичних осіб, відносини між ними.

Законотворча діяльність Верховної Ради України на сьогоднішній день налічує понад 172 650 законів.

ЗАКОН МОЖНА РОЗУМІТИ В ШИРОКОМУ І ВУЗЬКОМУ ЗНАЧЕННЯХ:

У вузькому (формальному) значенні закон — це акт, що виходить від законодавчого органу країни, прийнятий відповідно до встановленої процедури і має вищу юридичну силу.

У широкому, закон — нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, що регулює найважливіші суспільні відносини шляхом встановлення загальнообов'язкових правил (норм; прийнятий в особливому порядку законодавчим органом (наприклад, парламентом), або безпосередньо народом. Відповідно до усталеної світової практики закони (як і інші нормативно-правові акти) в Україні приймаються на підставі Конституції України і повинні відповідати їй.

ОСНОВНІ ОЗНАКИ ЗАКОНУ:

1. Є особливим різновидом нормативно-правових актів — законодавчим актом, що приймається вищим представницьким органом держави (парламентом) або безпосередньо народом (шляхом референдуму). В Україні прийняття законів є компетенцією Верховної Ради. Народ України здійснює законодавчі повноваження через всеукраїнський референдум;

2. Завжди письмовий акт-документ, який закріплює норми права, що вводяться, або їх зміни, містить первинні, засадничі норми права, яких раніше в правовій системі не було;

3. Регулює найбільш соціально значущі, типові, сталі суспільні відносини;

4. Володіє вищою юридичною силою в системі нормативно-правових актів, тобто — це означає, що нормативні акти Президента України, органів і посадових осіб державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування приймаються на основі і на виконання законів, не можуть суперечити ним (перебувають «під» законом) і тому є підзаконними;

5. Приймається з дотриманням особливої законодавчої процедури, яка називається законодавчим процесом. Порядок прийняття законів в Україні регулюється Конституцією України і Регламентом Верховної Ради України;

6. Може бути скасований тільки законом і перевірений на відповідність Конституції судом. Незаперечність закону полягає в тому, що ніякий інший орган, окрім законодавчого, не може його скасувати або замінити.

Закон в Україні є основною формою правового регулювання суспільних відносин. Саме він може надати інструменти, щодо прогресу права та оновлення. Його компетенція дуже широка, наприклад: регулювання всіх питань, що стосуються державного устрою суспільства, основних прав і свобод громадян, оподаткування, грошової емісії, юридичної відповідальності, оголошення надзвичайного стану, воєнних дій, державної безпеки, атомної енергетики, правового статусу громадських організацій, органів місцевого самоврядування, юрисдикційних повноважень, правоохоронних органів. Інші питання є сферою факультативної компетенції, тобто мають регулюватися не тільки законами, а й іншими нормативно-правовими актами (указами, постановами тощо).

Створення закону має пройти певну процедуру, особливий порядок прийняття закону є також однією з його ознак. Процедuru розроблення та прийняття законів називають законодавчим процесом, який має складатися з певних етапів, порядок прийняття законів України визначає Конституція України та Закон України «Про Регламент Верховної Ради України».

Основні стадії законодавчого процесу — це законодавча ініціатива, обговорення законопроекту у ВР України, прийняття законопроекту у кількох читаннях, підписання законопроекту Президентом України.

Президент протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону повинен підписати його, беручи до виконання та офіційно оприлюднити або ж повертає закон зі своїми пропозиціями до

Верховної Ради для повторного його перегляду. Якщо ж у встановлений строк Президент України не повернув закон, його вважають схваленим, має бути підписаним та оприлюдненим.

Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим нормативним актом, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні.

Більша частина авторів у якості основної класифікації законів наводить поділ законів на конституційні та звичайні (поточні). Однак, при цьому, критерії для цієї класифікації зазначаються різні: юридична сила, ступінь значущості для життя суспільства, значення і місце в системі законодавства.

Так, наприклад, вітчизняний науковець О.Ф. Скакун пропонує такі підходи до класифікації законів:

За юридичною силою (за значущістю регульованих суспільних відносин): а) Конституційні — законодавчі акти, які виходять із конституції і мають за мету конкретизувати основні конституційні положення шляхом регулювання найбільш важливих суспільних відносин або внести до неї (конституції) зміни та володіють стосовно інших нормативних актів, окрім конституції, вищою юридичною силою. Вони приймаються не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України в порядку, передбаченому розділом XIII Конституції України. Є конституційні закони двох видів:

Органічні, тобто закони, необхідність прийняття яких прямо передбачена чинною конституцією; їх перелік, організаційна назва визначені конституцією. Вони не включаються в текст конституції, діють разом із нею, бо їх ухвалення органічно впливає з її змісту. Процедура їх ухвалення відрізняється від процедури ухвалення конституції можливістю використання стосовно них права «вето» президента;

«Реформуючі», тобто закони, якими вносяться зміни, доповнення до чинної конституції. На відміну органічних законів конституційні реформуючі закони після затвердження (прийняття) набувають вищої юридичної сили і стають складовою частиною конституції, її змістом (за відсутності оскарження їх конституційності). На них, як і на конституцію, не поширюється право «вето» президента. Конституційні закони приймаються з додержанням особливої ускладненої процедури конституційною більшістю голосів.

б) Звичайні (ординарні) — акти поточного законодавства, що містять найважливіші правові норми певної галузі (підгалузі, інституту) права або вводять у дію (змінюють, скасовують) інші закони й міжнародні договори, наділені вищою юридичною силою стосовно підзаконних актів. Звичайні закони приймаються більшістю конституційного складу Верховної Ради України і підписуються главою держави.

Важливо відзначити, що так і не знайшлося єдиного тлумачення поняття «конституційні закони» та «звичайні закони»:

- О.Ф. Скакун до конституційних законів відносить лише такі закони, на які посилається конституція та, якими вносяться зміни, доповнення до чинної конституції; конституція становить окремий, самостійний вид законів;

- С.С. Алексєєв, не вказуючи на підстави для класифікації, виокремлював конституцію, конституційні (органічні) закони та звичайні закони;

- М.В. Цвік до конституційних законів відносить лише закони, якими вносяться зміни, доповнення до чинної конституції і для прийняття яких передбачена спеціальна процедура, а до звичайних — нормативні акти, які приймаються на основі і на виконання конституції і визначають основи правового регулювання у певній сфері;

- М.Н. Марченко зазначає, що до конституційних законів належать конституції, закони, що вносять зміни і доповнення до конституції та закони, необхідність прийняття яких прямо передбачена у конституції. Звичайними законами є закони, для прийняття або зміни яких не передбачений особливий порядок або кваліфікована (у 2/3, 3/4 або 3/5) більшість депутатських голосів. Думка останнього є найбільш чіткою, так як ця класифікація підходить для більшої кількості держав, аніж інші. Як приклад, у Великобританії конституція, як єдиний писаний акт, відсутня, а мають місце лише конституційні закони.

Конституція — основний закон громадянського суспільства і держави, який має найвищу юридичну силу, прийнятий народом шляхом референдуму або від його імені парламентом, що регламентує основи суспільного, політичного, економічного життя суспільства, права і свободи громадян, визначає межі здійснення державної влади і слугує юридичною базою всіх національних форм права (володіє найвищою стабільністю, оскільки має порівняно з іншими нормативними актами найбільш тривалу і постійну дію).

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Всі органи, посадові особи і громадяни при розв'язанні правових спорів і конкретних справ можуть посилатися на норми Конституції. Допускається постановлення судових рішень на основі безпосереднього застосування норм Конституції.

За часом дії:

- Постійні — закони, розраховані на тривалий час (діють без обмеження строку);
- Тимчасові — закони, прийняті на визначений у часі строк дії;
- надзвичайні (як різновид тимчасових) — ухвалюються у певних, передбачених конституцією ситуаціях і діють на період надзвичайного стану.

Їх особливість полягає в тому, що вони припиняють дію інших законів.

За ступенем впорядкованості:

- кодифіковані — нормативні акти, затверджені законами, в яких на науковій основі узагальнюються і систематизуються норми права, що регулюють певну групу суспільних відносин. Кодифіковані закони приймаються у формі кодексів та Основ законодавства;
- поточні (тематичні) — несистематизовані законодавчі акти, прийняті з окремих питань.

За обсягом дії:

- закони загальної дії — поширюються на всіх суб'єктів права незалежно від їх статусу;
- закони спеціальної дії — адресовані чітко окресленому колу суб'єктів, які мають особливий статус;
- закони виняткової дії — встановлюють винятки з загальних правил щодо обмеженого кола суб'єктів.

За значенням в механізмі правового регулювання:

а) основні — здійснюють первинне правове регулювання суспільних відносин:

- закони, що регулюють сферу суспільних відносин у повному обсязі;
- закони, що визначають основи регулювання певної сфери суспільних відносин. Ці закони розраховані на їх конкретизацію в підзаконних нормативно-правових актах або актах об'єднань громадян (базові закони);
- закони, що вносять доповнення або зміни до перших і других (реформуючі закони). Їх мета — вдосконалення (уточнення,

конкретизація) змісту законодавчих актів, їх певних частин чи статей, приведення їх у відповідність із суспільними відносинами, які змінилися (тобто оновлення), або подолання колізій між приписами законодавчих актів, що виявилися в ході їх застосування;

б) допоміжні (оперативно — забезпечувальні) — надають чинності іншим законам, міжнародним договорам (їх підтверджують) чи скасовують їх:

- імплементаційні — закони, що регулюють порядок (процедуру) введення в дію інших законів;
- ратифікаційні — закони, що дають згоду на обов'язковість міжнародних договорів;
- скасувальні — закони, що припиняють дію законів (пряма відміна).

За суб'єктом прийняття:

- прийняті народом у результаті референдуму;
- прийняті законодавчим органом держави — парламентом;
- прийняті у порядку делегованої законотворчості — главою держави, урядом.

За територіальним масштабом дії: у федеративній державі — федеральні закони (РФ) і закони суб'єкта федерації; у регіональній унітарній державі — загальнодержавні закони (Італія) і законодавчі акти регіону (політичної автономії) (Сицилія).

В умовах розбудови правової держави на особливу увагу заслуговує класифікація законів за таким критерієм, як їх відповідність закономірностям розвитку суспільних відносин, суспільним потребам та інтересам. За названою підставою можна виокремити такі види законів:

- істинні закони, які відповідають закономірностям розвитку суспільних відносин, суспільним потребам та інтересам;
- неістинні закони, які не відповідають закономірностям розвитку суспільних відносин, суспільним потребам та інтересам;

Також, можна виділити особливості деяких інших законів:

- закони про ратифікацію міжнародних договорів — завдяки їх прийняттю забезпечується пріоритет правил відповідного міжнародного договору перед правилами, передбаченими іншими законами і підзаконними актами (ст. 19 «Про міжнародні договори України»;
- закони, що встановлюють опис державних символів України та порядок їх використання. Відповідно до ст. 20 Конституції

України ці закони приймаються не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Як нормативний акт, закон пройшов тривалий шлях свого становлення й розвитку — від його розуміння як певного правила поведінки людей, встановленого чиеюсь свідомою волею, до визнання закону як акта, що приймається органом законодавчої влади (або ж референдумом), регулює найважливіші суспільні відносини і має вищу юридичну силу. «Закон» потрібно відрізнати від інших споріднених із ним понять — «законодавство» і «законодавчий акт».

Із позиції Скакун О. Ф. можна побачити, що існує два підходи, щодо співвідношення закону і законодавчого акта.

Так, перший підхід визначає, що всі закони є законодавчими актами, але не всі законодавчі акти показують суть законів. Звідси поняття «законодавчий акт» вважається збірним, що включає в себе власне закони і акти делегованої законотворчості непарламентських суб'єктів (президента, уряду). Другий підхід не сприймає розчинення закону в понятті «законодавчий акт», а припускає їхнє розмежування внаслідок перебування в субординаційних зв'язках, де закону відведене провідне місце.

У будь-якому разі, законодавчим актом вважається акт делегованого законодавства, який можна тлумачити як «квазізаконом» або «субститутним» (замінюючим) законодавчим актом. Для прикладу, для деяких країн світу (Франція, Великобританія й ін.) такими законодавчими актами є акти президента, уряду, видані в порядку делегування їм парламентом законодавчих повноважень відповідно до конституції. У Франції — це ордонанси, прийняті урядом; в Італії — законодавчі декрети уряду, декрети президента, що мають силу законів, у Великобританії — накази, що видаються урядом від імені королеви і Таємної Ради. їх прийняття суворо регламентовано конституціями. За загальним правилом законодавчі акти глави держави або уряду набувають чинності закону лише після їх затвердження парламентом.

Щодо законодавства, то за своє суттю цей термін є складною правовою конструкцією, яка пов'язана та обумовлена цілою низкою економічних, соціальних, правових та інших чинників. Саме з правової точки зору, «законодавство» є узагальнюючим, тобто тісно взаємодіє з категоріями «правовий акт» та «нормативно-правовий акт», оскільки через них воно функціонує та розвивається.

Та все ж, слід розрізняти терміни «законодавство» та «закон», адже ці поняття різняться за собою. Закон — це нормативно-правовий акт, а законодавство — це система законів та інших нормативно-правових актів, що приймаються Верховною Радою України та вищими органами виконавчої влади, що регулюють суспільні відносини у цілому або окремі їх види: постанови Верховної Ради, укази Президента України, постанови і декрети Кабінету Міністрів України. Такі нормативно-правові акти приймаються згідно із Конституцією (ст.8 КУ) та чинних законів, не повинні їм суперечити, а навпаки — конкретизувати. Їх сила визначається компетенцією державного органу, який приймає відповідні акти. Найбільш науково обґрунтованим є розуміння законодавства як сукупності законів, але таке розуміння можливе нині виключно на теоретичному рівні. Практично ж терміном «законодавство» (у тому числі Конституцією України) охоплюються як закони, так і основані на них підзаконні нормативні акти.

ДЖЕРЕЛА:

Порівняльне правознавство / Петришин О. В., Погребняк С. П. та ін.: навч. посіб./ Харків: «Юрайт», 2012. — 265 с.; Загальна теорія держави і права / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів; [за ред. М.В. Цвіка, О. В. Петришина]. — Харків: Право, 2009. — 584 с; Теория государства и права / Марченко М. Н.: учебник. — 2 изд., перераб. и доп. — М.: Велби; Проспект, 2004. — 640 с.; Теорія держави і права / Скакун О.Ф. Підручник. — 2-ге видання. — К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. — 520 с.

ЗАКОННІСТЬ

ЗАКОННІСТЬ — багатоаспектне (принцип, метод, режим) соціально-правове явище, що характеризує організацію і функціонування суспільства і держави на правових засадах. Це фундаментальна категорія всієї юридичної науки і практики, головними критеріями якої служать рівень і стан оцінки правового життя суспільства взагалі та його громадян.

Законність означає ідею, принцип, метод державного керівництва, режим, систему реального вираження права в законах держави, в самій законотворчості, у підзаконній правотворчості, у практиці правореалізації та правозастосування.

ОЗНАКИ ЗАКОННОСТІ:

- зовнішня (формальна) — обов'язок виконувати розпорядження законів і підзаконних правових актів державними органами, посадовими особами, громадянами і різними об'єднаннями.

- внутрішня (сутнісна) — наявність науково обґрунтованих і відповідних праву законів; якість законів.

АНАЛІЗ ЗАКОННОСТІ В ШИРОКОМУ СЕНСІ ДОЗВОЛЯЄ РОЗРІЗНИТИ В ЇЇ ЗМІСТІ ТАКІ САМОСТІЙНІ АСПЕКТИ:

- ідея законності - необхідність дотримання законності, для фактичного досягненні загальності права, реалізації прав і свобод.
- метод державного керівництва суспільством - держава здійснює свої функції шляхом прийняття нормативних актів, забезпечення їхньої реалізації. Проте вона не тільки закріплює правові норми, але й забезпечує їх здійснення і захист прав різними засобами (правовими, організаційними, політичними).
- принцип діяльності держави – вимога, згідно з якою держава, всі її органи, організації та установи самі пов'язані правовими нормами, діють в їх рамках і в ім'я їх реалізації. Законність, розглянута з такого боку, служить принципом не будь-якої, а виключно демократичної держави.
- режим законності – сутність законності як режиму суспільно-політичного життя в демократичній правовій державі розкривають відправні засади, комплексна система поглядів і ідей, незаперечні засадничі вимоги, які лежать в основі формування норм права і ставляться до поведінки учасників правових відносини.

ГОЛОВНІ ЗАСАДИ, НА ЯКИХ БАЗУЄТЬСЯ ЗАКОННІСТЬ У СУЧАСНІЙ

ДЕРЖАВІ:

- єдність, тобто однаковість розуміння і застосування законів та підзаконних нормативно-правових актів на всій території їхньої дії та щодо однойменних суб'єктів;
- верховенство закону, тобто регулювання всіх найважливіших аспектів суспільного та державного життя законами та відповідність всіх підзаконних нормативно-правових актів Конституції та законам;
- контроль за законністю, тобто наявність діючого механізму недопущення та усунення будь-яких порушень законності з боку будь-яких суб'єктів права;
- неминучість відповідальності за порушення вимог закону, тобто кожен випадок порушення закону з боку будь-якого суб'єкта права повинен тягнути за собою відповідне реагування з боку держави, відповідних органів.

Законність – це своєрідна необхідність, яка виявляється в сукупності конкретних об'єктивних вимог, які надаються всім суб'єктам, учасникам суспільного життя, врегульована правом. Одна

частина таких вимог звернена до громадян, організаціям, інша – до законодавчої, виконавчої, судової державної влади.

При всій різноманітності підходів до поняття законності, прийнято розглядати її як систему певних вимог, що, на думку деяких авторів, складають її субстанціональні елементи **ВЛАДИ – ЦЕ:**

- Загальність законності - дотримуватись і виконувати всіма органами держави, громадськими організаціями, посадовими особами та самими громадянами. Ніхто не має право порушувати закони, нехтувати ними чи ставити себе вище закону.

- Єдність законності - передбачає єдину спрямованість у правовому регулюванні однорідних суспільних відносин, що впливає з загальних для всіх регіонів країни інтересів і потреб; єдність у розумінні, застосуванні і виконанні законів і підзаконних нормативних актів на всій території країни всіма суб'єктами права. Отже, закони і видані різними уповноваженими на те органами держави нормативні акти повинні тлумачитися і застосовуватися однаково відповідно до їхньої букви і духу на всій території країни і для всіх суб'єктів суспільних відносин. Неприпустимо той чи інший закон тлумачити залежно від особистих інтересів конкретного суб'єкта, місцевих умов і впливів.

- Верховенство Конституції та закону – підпорядкованість Конституції, загальновищим принципам і нормам міжнародного права, закону, всім нормативним актам і всім актам правореалізації.

- Рівність всіх громадян у правовому захисті та у виконанні ними правових приписів громадяни зобов'язані виконувати покладені на них обов'язки і держава повинна - створити всі необхідні умови для реалізації їх законних прав та інтересів.

- Наявність соціальних і юридичних механізмів, що забезпечують реалізацію права.

- Якісне застосування права.

- Невідворотність юридичної відповідальності - особи, які вчинили правопорушення, рівні перед законом і судом, неминуче підлягають юридичній відповідальності незалежно від їхньої статі, національності, походження, майнового стану, займаної посади та ін.

На підставі вчення М. Вебера про легітимні типи панування можна дати таке визначення легітимності влади.

Положення, при якому люди вважають себе належними підкорятися, а влада вважає, що має право наказувати, називається легітимністю влади.

- визнання влади населенням;

- прийняття влади як правомірної і справедливої;
- наявність у влади авторитету в очах населення.

Термін «легітимність» іноді перекладають з французької як «законність» влади. Це невірно. Для визначення законності влади у французькій мові існує інший термін - «легальність» влади.

ЛЕГАЛЬНІСТЬ ВЛАДИ ОЗНАЧАЄ, ЩО:

- влада має законне походження;
- влада здійснюється за допомогою закону (а не шляхом сваволі, насильства тощо);
- влада сама підкоряється закону .

Звідси видно, що легітимність і легальність влади - це близькі, але не тотожні поняття.

Легітимність - це етична, оціночна характеристика влади (існуюча влада є доброю чи поганою, справедливою або несправедливою, чесною або нечесною і т.п.).

Легальність же - це юридична і тому етично нейтральна характеристика влади.

Різниця двох зазначених характеристик влади виражається також у тому, що легальна влада може на певному етапі стати нелегітимною в очах населення. У цьому зв'язку в західній політології розроблений такий показник, як поріг легітимності влади. Він визначається за результатами соціологічних опитувань і становить 30% населення. Це означає, що якщо за результатами соціологічних опитувань більше 30% населення висловлює довіру існуючій владі, вона вважається легітимною; якщо ж за результатами соціологічних опитувань довіру існуючій владі висловлює менше 30% населення, вона вважається нелегітимною. Оскільки громадська думка у країнах західної демократії розглядається як один з політичних інститутів суспільства, то політик з рейтингом менше 30%, як правило, йде у відставку. Претенденти на посаду президента США напередодні виборів мають рейтинг, що значно перевищує 50% (близько 60-70%) і постійно стежать за тим, щоб протягом їх президентства він залишався досить високим, тобто не опускався нижче позначки в 50%.

Для розуміння відмінності вказаних характеристик влади видається важливим введення ще одного поняття - підпорядкування владі.

Підпорядкування владі - це юридичний акт, він означає, що особа не порушує закон. А ось підкоряється, визнає або не визнає існуючу владу - це вже етична, оціночна характеристика влади.

Іншими словами, не всяке підпорядкування владі означає визнання цієї влади, або - люди підкоряються не тільки легітимній владі.

Коли влада стає нелегітимною в очах населення, зростає ймовірність протидії цій владі. Однією з поширених в демократичній практиці форм опору владі, вираження їй своєї недовіри є акції громадянської непокори як засіб ненасильницької боротьби. Про ефективність цього засобу свідчить, наприклад, набуття у 1950 р. Індією незалежності в результаті масових кампаній непокори колоніальним британським властям.

ДЖЕРЕЛА:

Алексеев С.С., Архипов С.И. и др. Теория государства и права М.: Норма, 1998.; Вітрук Н.В. Законність: поняття, захист і забезпечення. Конституційна законність і конституційне правосуддя. // Загальна теорія держави і права. ВВ 2 т. / За ред. М.М. Марченко. М. 1998. С. 15.; Кудрявцев В.Н. Законність: зміст і сучасний стан // законність в РФ. М. 1998, с. 4.; Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001.; Алексеев С.С., Архипов С.И. и др. Теория государства и права М.: Норма, 1998.; Ткаченко, В. Д. Функціональне призначення законності [Текст] / В. Д. Ткаченко // Вісник Академії правових наук України. 1996 р. №6. - Х.: Акад. Правових наук України, 1996.; Афанасьев В.С. Обеспечение законности: вопросы теории и практики: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. - М., 1993.; Вереша Р.В., Туркевич І.К. - Кримінальне право України. Загальна частина. - К.: ЦУЛ, 2007 – 208 с.

ЗАКОНИ XII ТАБЛИЦЬ — НАЙДАВНІША ПАМ'ЯТКА РИМСЬКОГО РАБОВЛАСНИЦЬКОГО ПРАВА

Історія створення таблиць пов'язана з так званою першою сецесією (тобто залишення плебеями Риму). Відповідно до розповіді Тита Лівія у 494 р. до н. е. плебеї, які знемагали від утисків патрициїв і були обтяжені боргами, відмовилися виступити у військовий похід і у повному озброєнні пішли з Риму на Священну гору, де стали табором. Залишення плебеями Риму породило паніку: зменшувалася боєздатність римської армії, крім того, не виключалася можливість, що плебеї можуть заснувати самостійну державу. Патриції змушені були почати переговори і піти на поступки: була створена спеціальна магістратура народних трибунів, яка у подальшому набула величезного значення. Народні трибуни могли обиратися лише з плебеїв і користувалися недоторканністю. Спочатку їхні обов'язки полягали у захисті плебеїв від сваволі патриціанських магістратів. У зв'язку з цим вони одержали право призупиняти втілення у життя розпоряджень цих магістратів (право veto — «забороняю»). Спочатку обиралися два трибуни, потім їх кількість збільшилася до 10.

Вимога плебеїв записати правила звичаєвого права привела до створення комісії з трьох осіб, що була відправлена у Грецію для вивчення законів Солона. Після повернення комісії у Рим був скасований консулат і обрано 10 осіб для написання законів — *decemviri legibus scribendis*. Протягом 451 р. до н. е. вони написали 10 таблиць і винесли їх на схвалення центуріатних коміцій. Але оскільки таблиці не становили собою повного зібрання звичаєвого права, наступного року нові децемвіри винесли на схвалення центуріатних коміцій ще дві таблиці. Так виникли Закони XII таблиць — збірник законів, який був дуже важливою кодифікацією римського цивільного права.

Текст Законів XII таблиць повністю не зберігся. Оригінальний текст Законів був, ймовірно, записаний на мідних плитах і зник під час війни з галлами. Але ці дуже популярні Закони невдовзі були повністю реконструйовані завдяки тому, що вони багаторазово в історії Риму використовувалися, цитувалися, переказувалися і коментувалися. Закони містять настанови з різних розділів права.

Отже, перша римська кодифікація права припадає на середину V ст. до н. е. Вона одержала назву «Законів XII таблиць». Протягом багатьох століть вони вважалися у Римі основним джерелом права — публічного і приватного (*fons omnis publici privatiq[ue] juris*).

Свою назву Закони одержали у зв'язку з тим, що були написані на 12 дерев'яних дошках, що виставлялися на міській площі. Тому ніхто не міг «посилатися на незнання закону». За деякими відомостями, від усякого юнака, що вступає в ряди громадян, вимагалось знання законів напам'ять. Вважалося, що без цього не можна виконувати обов'язки громадянина, особливо суддівські.

Закони XII таблиць були у своїй основі записом звичаєвого права. Більше за всіх їх потребували плебеї (для захисту від сваволі патриціанських суддів). Кодифікація права була для них етапом у боротьбі за зрівняння у правах з патриціями.

Самі закони до нас не дійшли. Вони відомі лише в уривках, що збереглися у творах давніх авторів, особливо юристів — Цицерона, Ульпіана, Гая та ін.

Серед цих джерел особливе місце посідає твір юриста II ст. н. е. Гая, автора «Інституцій» — підручника для римських юридичних шкіл. Його випадково знайшов історик Нібур у 1816 р. в італійському місті Вероні. «Інституції» Гая були знайдені під текстом твору богословського змісту.

Існує переказ, начебто Нібур перекинув чорнильницю і, стираючи на рукописі плями, знайшов твір Гая.

Від слова «цивітас», що означає «місто», «міська община», право Таблиць називали «цивільним», тобто належним певній сукупності громадян; від слова «квірит» (як любили називати себе самі римляни на честь бога війни Януса Квірина) — «квіритським».

Від «цивітас» походить понині використовуваний термін «цивілістика», що означає «цивільне право», сукупність інститутів, призначених для регулювання майнових відносин.

Аж до середини III ст. до н. е. безроздільно панівною правовою системою в Римі було квіритське право. Воно відрізнялося великим ступенем традиційності, зв'язком з давньоримськими (квіритськими) звичаями, що знайшло своє відображення й у Законах XII таблиць. Воно на всіх етапах застосовувалося лише до осіб, які мали римське громадянство, і розглядалося як особливий привілей римського громадянина.

Сукупність повноважень, які цивільне право надавало римському громадянину, відкривала перед ним можливість (принаймні формально) брати участь у політичному житті республіки, претендувати на певні переваги, у тому числі на виділення земельної ділянки з державного фонду. Боротьба плебеїв з патриціями за рівноправність, що пронизує всю історію ранньої республіки, завершилася зрештою наданням їм всіх привілеїв, передбачених у цивільному праві.

Квіритське право відображало порівняно примітивні відносини ранньокласового суспільства. Воно тривалий час було пов'язане з діяльністю жерців і навіть з поступовим посиленням у ньому світських засад багато чого зберегло від релігійної урочистості і ритуальності. Водночас воно відрізнялося чіткістю, суворістю, підкресленою точністю. Особливо чітко в найдавнішому римському праві регулювалися майнові відносини, насамперед право приватної власності, що розглядалося як повне панування власника над своєю річчю (*plena in potestas*). Однак община тривалий час зберігала право верховного контролю за розпорядженням землею й іншим господарсько важливим майном.

Велике значення у квіритському праві відігравало безумовне дотримання урочистих судових обрядів, через що форма права в цей період превалювала над його змістом, а судовий процес — над матеріальним правом. Формалізм цивільного права був однією з умов підтримки в ранньокласовому суспільстві стійкого

правопорядку, що сприяло збереженню і відтворенню патріархального укладу життя. Але об'єктивно він гальмував розвиток не тільки приватновласницьких відносин, а й демократичних форм суспільного і політичного життя. До III ст. до н. е. консервативне з погляду соціальної ролі цивільне право стало перетворюватися на певну перешкоду на шляху зростання торгового обігу і почало суперечити потребам рабовласницької системи, яка на той час швидко розвивалася.

ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ ЗА ЗАКОНАМИ XII ТАБЛИЦЬ

Вже в найдавніший період у Римі велика увага приділялася способам набуття речових прав і класифікації самих речей. Речі, які перебували в загальному користуванні (повітря, море тощо), а також ряд інших господарсько важливих речей (зокрема, громадська земля — *ager publicum*) розглядалися як такі, що перебувають поза майновим, торговим обігом. Однак державні землі розкрадалися патриціанською знаттю, що призводило до появи великого рабовласницького землеволодіння, а тому щодо питань про виділення ділянок землі із громадського фонду протягом майже всього республіканського періоду йшла гостра боротьба між плебеями і патриціями. Ця боротьба була дещо пом'якшена законом Ліцинія (близько 367 р. до н. е.), який передбачав рівні права плебейів і патриціїв на користування державною землею і встановлював максимальний розмір ділянки, що виділялася із громадського фонду — 500 югерів (близько 125 га).

В цивільному праві найбільш значним поділом речей, що перебували в господарському обігу і могли бути об'єктом права власності, був їх поділ на манциповані (*res mancipi*) і неманциповані (*res nec mancipi*). До першої групи належали землі в Італії, раби, велика домашня худоба, земельні сервітути, тобто економічно найважливіші об'єкти речового права, до другої — всі інші речі.

Відчуження речей, що становили першу групу, могло здійснюватися лише шляхом манципації — особливо складної й урочистої процедури. Манципація була суто формальним обрядом, здійснюваним «за посередництвом міді і ваг». Вона вимагала наявності п'яти свідків і вагодержателя. Покупець торкався рукою речі, що придбавалася ним, тримаючи в руках шматок міді, і промовляв урочисту формулу: «Стверджую, що цей раб за правом квіритів належить мені і що він повинен вважатися купленим мною за цей метал і за допомогою цих мідних ваг». Потім він ударяв цим металом об ваги (цей обряд виник, коли ще не було карбованої

монети) і передавав його як купівельну суму тому, від кого придбав річ шляхом манципації. Неманциповані речі продавалися шляхом простої їх передачі (традиції) за мідь або за гроші без будь-яких особливих формальностей.

Найдавнішому праву був відомий ще один формальний спосіб передачі права власності шляхом складного обряду, що міг застосовуватися як до манципованих, так і до неманципованих речей. Ця процедура становила собою фіктивний судовий спір, що розігрувався в присутності претора. Покупець плавав, що відчужувана річ належить йому і урочисто заявляв про своє право власності («ця річ за правом квіритів належить мені»), відчужувач не заперечував проти такого твердження, і претор присуджував цю річ набувачу, начебто вона є його власністю.

Вже в найдавніший період у Римі склався порядок, відповідно до якого річ могла набуватися у власність в силу тривалого володіння нею. Закони XII таблиць забороняли набуття права власності за давністю лише стосовно крадених речей. Для рухомих речей термін набувальної давності встановлювався в один рік, для нерухомих — у два роки. Цим способом користувався набувач речі в тих випадках, коли, наприклад, під час здійснення манципації допускалися неточності у формальностях, а тому з огляду на строгість квіритського права покупець не набував права власності на річ, і квіритський власник міг навіть вимагати повернення останньої через суд.

Сервітути. Особливим видом речового права, що виникло вже в найдавніший період, були сервітути — фіксоване в звичаях або законі і строго обмежене право користування чужою річчю. Сервітути з'являлися разом із приватною власністю на землю і необхідністю чіткого юридичного врегулювання взаємовідносин власників (чи володільців) сусідніх ділянок.

З огляду на їх господарську важливість сервітути належали до категорії манципованих речей. Найдавнішими і найістотнішими з них були такі: право проходу через сусідню ділянку, право прогону худоби, право провезення навантажених візків, право відведення води з ділянки сусіда. Окремі сервітути передбачалися і Законами XII таблиць.

Так, передбачалося, щоб дерева на висоті 15 футів обрізались колом, для того щоб їхня тінь не завдавала шкоди сусідній ділянці (VII, 9a); дозволялося збирати жолуді, що падають із сусідньої ділянки (Табл., VII, 10. Пліній. Природна історія. XVI, 5, 15).

ДОГОВІР ПОЗИКИ

Боргове рабство, узаконене XII таблицями, відзначалося надзвичайною суворістю. Договір позики, за яким засобом забезпечення були «м'ясо і кров» боржника, називався в Римі пехит (нексум) — кабала. За способом укладення нексум схожий на манципацію (свідки, мідь, формула). У разі прострочення платежу кредитор, користуючись дозволом суду, «накладав на боржника руку», що означало закувати в кайдани. Поміщений у підвал будинку кредитора боржник тричі виводився на міську площу молити про допомогу друзів і родичів. «Третього базарного дня боржники підлягали страті або надходили у продаж за кордон», що означало рабство (Табл., III, 5. Авл Геллій. Аттичні ночі. XX, 1, 46). Тим часом (тобто поки боржник знаходився в ув'язненні) він мав право помиритися (з позивачем), але якщо (сторони) не мирилися, то (такі боржники) залишалися в ув'язненні 60 днів. Протягом цього терміну їх три рази підряд у базарні дні приводили до претора на коміціум і (при цьому) оголошувалася присуджена з них сума грошей. Третього базарного дня вони підлягали страті або надходили в продаж за кордон, за Тибр. Коли в боржника виявлялося кілька кредиторів, закон встановлював: «Нехай розрубують боржника на частини» (Табл., III, 6. Третього базарного дня нехай розрубують боржника на частини. Якщо відітнуть більше або менше, то нехай це не ставиться їм у провину). За деякими свідченнями, цей припис не застосовувався буквально. Економічна вигода стимулювала кредиторів до продажу боржника в рабство. Визнавалося, що виплативши борг, громадянин повертав собі волю.

Боргове рабство найбільше загрожувало плебейам, позбавленим того захисту і допомоги, що надавали патриціям рід і курія. Ліквідація боргового рабства стала питанням гострої боротьби.

Правляча верхівка Риму пішла на поступки. У 326 р. до н. е. (через 250 років після закону Солона) боргове рабство було скасоване й у Римі (закон Петелія). Ніхто не міг більше, ніж злочинці, утримуватися в ув'язненні чи бути закованим у кайдани; за борги належало відповідати майном, а не тілом; закабалені були звільнені і було заборонено на майбутнє брати боржників V кабалу.

Чи суворо дотримувалися закону Петелія? Це запитання ставить Є. Штаєрман і відповідає на нього заперечливо. Той же Тит Лівій вказує, що під час Другої Пунічної війни до римської армії стали набирати і тих, «хто був в оковах за борги»; про «закованих

боржників» можна прочитати у Плавта, римського комедіографа III—II ст. до н. е., нарешті, у Цицерона.

ЗЛОЧИНИ І ПОКАРАННЯ

Кримінально-правові постанови Законів XII таблиць відзначаються надзвичайною суворістю. Стратою карається всякий, хто насмілиться потравити або зібрати врожай «з обробленого плугом (чужого) поля». Підпалювач будинку або хліба, якщо він діяв умисно, заковується в кайдани, піддається бичуванню, за яким настає смерть. Будь-хто вправі убити на місці злочину нічного злодія або злодія, захопленого зі зброєю в руках. Денний злодій, захоплений на місці злочину, піддавався фізичному покаранню, а потім віддавався в рабство потерпілому (Табл., VIII, 16. Цицерон. Про республіку. IV, 10, 12). Закони XII таблиць встановили смертну кару за невелику кількість злочинних діянь, в тому числі вважали за необхідне застосування її в тому випадку, коли хто-небудь склав чи співає пісню, що містить у собі наклеп чи ганьбить іншого.

Якщо заподіє калічення членів і не помириться з потерпілим, то нехай і йому самому буде заподіяне те саме.

Якщо рукою або палицею переламає кістку вільній людині, нехай заплатить штраф у 300 ассів, якщо рабу — 150 ассів.

Якщо образить, нехай штраф буде 25 ассів.

...Зламає — нехай відшкодує...

Якщо хто поскаржиться, що домашня тварина завдала шкоди, то Закон XII таблиць наказував або видати потерпілому тварину, що завдала шкоди, або відшкодувати вартість нанесених збитків.

Якщо жолуді з твого дерева упадуть на мою ділянку, а я, вигнавши худобу, нагодую її ними, то за Законами XII таблиць ти не можеш подати позов ні про потраву, тому що не на твоїй ділянці паслася худоба, ні про шкоду, заподіяну твариною, ні про збитки, завдані неправомірним діянням.

8а. Хто заворожить посіви...

8б. Нехай не переманює на свою ділянку чужого врожаю.

9. Відповідно до Законів XII таблиць смертним гріхом для дорослого було потравити або зжати в нічний час врожай з обробленого плугом поля. XII таблиць наказували таку приречену богині Церері людину піддати смерті. Неповнолітнього, винного в подібному злочині, на розсуд претора або піддавали бичуванню, або засуджували до відшкодування заподіяної шкоди в подвійному розмірі.

10. (Гай. 9 Титул 47 кн. Дигест). Закони XII таблиць наказували закувати в кайдани і після бичування стратити того, хто підпалював будівлі чи складені біля будинку скирти хліба, якщо винний зробив це умисно. Якщо пожежа сталася випадково, тобто через необережність, то закон наказував, щоб винний відшкодував збитки, а у разі його неспроможності був підданий більш легкому покаранню.

У XII таблицях було встановлено, щоб за злісну порубку чужих дерев винний сплачував по 25 ассів за кожне дерево.

Якщо той, хто вчинив у нічний час крадіжку, убитий на місці, то нехай убивство його вважається правомірним.

При світлі дня ... якщо чинить опір зі зброєю в руках, склич народ.

Децемвіри наказували, що вільних людей, спійманих під час крадіжки з поличним, треба піддавати тілесному покаранню і видавати головою тому, у кого здійснена крадіжка, рабів же карати батоном і скидати зі скелі; але стосовно неповнолітніх було встановлено: або піддавати їх на розсуд претора тілесному покаранню, або стягувати з них відшкодування збитків.

15а. Законом XII таблиць встановлювався штраф у розмірі потрійної вартості речей у тому випадку, коли річ знаходили в когонебудь під час формального обшуку або коли вона була принесена тому, хто її приховував, і знайдена в нього.

156. Закон XII таблиць встановлює, щоб при проведенні обшуку особа, яку обшукують, не мала на собі ніякого одягу, крім полотняної пов'язки, і тримала в руках чашу.

Якщо подається позов про крадіжку, під час якої злодій не був схоплений з поличним, нехай суд вирішує спір присудженням подвійної вартості речі.

Закон XII таблиць забороняє набуття краденої речі за давністю.

18а. (Тацит. Аннали. VI, 16). Уперше XII таблицями було встановлено, щоб ніхто не брав більше одного відсотка на місяць, тоді як до цього бралось за примхою багатих.

186. (Катон. Про землеробство. Передмова, 1). Предки наші мали звичай і встановили в законах присуджувати злодія до сплати подвійної вартості украденої речі, лихваря — до стягнення в чотирикратному розмірі отриманих відсотків.

(Павел). За Законом XII таблиць за річ, здану на зберігання, дається позов у подвійному розмірі вартості цієї речі.

(Тріфоніан. У 7 титулі 26 кн. Дигест). У разі розкрадання опікунами майна їх підопічного варто встановити, чи не допустимий щодо кожного з цих опікунів окремо той позов у подвійному розмірі, що був встановлений у XII таблицях проти опікунів.

21. Нехай буде відданий богам підземним (тобто прокляття) гой патрон, який заподіює шкоду своєму клієнту.

22. Якщо хто-небудь брав участь при здійсненні угоди як свідок або вагар, а потім відмовляється це засвідчити, то нехай він буде визнаний безчесним і втратить право бути свідком.

23. Відповідно до XII таблиць викритий у лжесвідченні скидався з Тарпейської скелі.

246. (Пліній. Природна історія. XVIII, 3, 12, 8-9). У XII таблицях за таємне знищення врожаю призначалася смертна кара... тяжча, ніж за вбивство людини.

26. У XII таблицях зазначалося, щоб ніхто не влаштовував у місті нічних збіговисьок.

27. Закон XII таблиць надавав членам колегій (співтовариств) право укладати між собою будь-які угоди, аби цим вони не порушували якої-небудь постанови щодо громадського порядку. Закон цей, очевидно, був запозичений із законодавства Солона.

Про державні злочини Закони XII таблиць говорять порівняно небагато: встановлюється неправомірність і караність нічних збіговисьок, підбурювання ворога до нападу на Рим, порушення настанов щодо громадського порядку, хабарництва суддів та ін. (Табл., IX, 1-2. Цицерон. Про закони. 111, 4; II, 19, 44). Привілеїв, тобто відступів на свою користь від закону, нехай не просять. Вироки про смертну кару римського громадянина нехай не виносять інакше, як у центуріатних коміціях... Преславні Закони XII таблиць містили дві постанови, з яких одна скасовувала усякі відступи від закону на користь окремих осіб, а інша забороняла виносити вирoki про смертну кару римського громадянина інакше, як у центуріатних коміціях.

(Авл Геллій. Аттичні ночі. XX, 17). Невже ти будеш вважати суворою постанову закону, що карає стратою того суддю чи посередника, що були призначені під час судоговоріння для розгляду справи і були викриті в тому, що прийняли хабаря у цій справі?

(Помпоній. В 2 титулі 1 кн. Дигест). Квестори, які були присутніми під час виконання смертних вироків, іменувалися кримінальними квесторами, про них згадувалося навіть у Законах XII таблиць .

(Марціан. У 4 титулі 48 кн. Дигест). Закони XII таблиць наказують піддавати страті того, хто підбурює ворога римського народу до нападу на Римську державу, чи того, хто видає ворогу римського громадянина.

(Сальвіан. Про правління Боже. VIII, 5). Постанови XII таблиць забороняли позбавляти життя без суду будь-яку людину.

Про умисне убивство не згадується зовсім, принаймні в тих уривках, що до нас дійшли. Пояснюється це, очевидно, тим, що міри покарання, які призначалися за нього, не викликали сумнівів. Слід додати, що вищі магістрати республіки не були зв'язані точним визначенням того, що варто вважати злочином.

В особливих випадках вони могли вирішувати це питання на свій розсуд. Щоб уникнути свавілля, за кожним римським громадянином визнавалося право апеляції до народних зборів. Рішення останніх було остаточним.

Справи про злочини рабів розглядалися, як правило, домашнім судом рабовласника. У раба не було жодних гарантій і жодних прав на захист. Засуджений до смерті, він, за звичаєм, скидався з Тарпейської скелі.

ДЖЕРЕЛА:

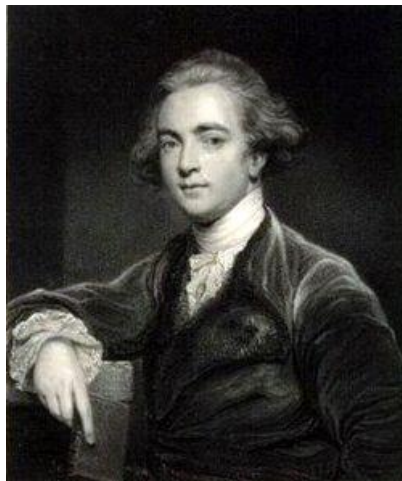
Ігнатенко А.В. Політична роль армії в Римі в період республіки. Свердловськ, 1973.; Хрестоматія з історії Стародавнього Риму під редакцією В.І. Кузицина, Вища Школа, М. 1987.; Бірюков Ю.М. Держава і право Стародавнього Риму. М.: изд-во ВПА, 1969.; Орлов Г.В. Історія держави і права зарубіжних країн, частина 1, М.: изд-во ВКІМО, 1995.; Бірюков Ю.М. Правові пам'ятки Стародавнього світу, М.: изд-во ВПА, 1969.; Кузніцин А.А. Історія Стародавнього Риму, М.: изд-во Наука 1980.; Перетерский І.С. Загальна історія держави і права, М.: изд-во Наука, 1981.

ЗАКОНИ МАНУ

Ману-Смріті або Манусмріті, також відома як Ману-Самхіта, Манава-Дхармашастра і Закони Ману — пам'ятник давньоіндійської літератури, збірник настанов благочестивому індійцеві для виконання ним свого громадського, релігійного і морального обов'язку. Є однією з найраніших та найважливіших Дхарма-Шастр, що також входить у літературу Смріті.

Назва Закони Ману (англ. Laws of Manu) була запропонована перекладом британського (уельського) орієнталіста та судді верховного суду Бенгалії Сера Вільяма Джонса, у 1794 р., і стала загальноприйнятою у багатьох країнах, проте вона не відповідає ані

оригінальній назві пам'ятки, ані її загальному змістові; відповіднішою є Повчання Ману у дхармі (Манавадхармашастра).

Сер Вільям Джонс (1746 — 1794 рр.) — британський філолог-інділог

Текст викладається у вигляді співбесіди між мудрецем Ману та групою ріші, що просять його розповісти про «закони всіх соціальних класів». Починаючи з цього твору, Ману стає стандартним авторитетом і у всіх наступних Дхарма-Шастрах. Сам текст посиляється на надприродні сили та в авторитетному тоні розповідає про Дхарму, на відміну від інших пов'язаних текстів, що в більшій мірі є спостереженнями або дослідженнями. За індуїстською традицією, Ману-Смріті є записом слів Брахми.

Датування тексту є важливим для науки, так як «Ману-смріті» була написана в період, коли вплив брахманів був під загрозою неведійських рухів, після розпаду імперій Маур'їв і Шунга склався період соціальної нестабільності. Таким чином «Ману-смріті» та інші Дхарма-шастри були реакцією брахманів на ці загрози.

У науці утвердилася думка Георга Бюлера, що «Ману-смріті» у тому вигляді, в якому вона дійшла до нас, склалася у II ст. до н. е. — II ст. н. е.. При цьому не весь матеріал, що міститься у збірнику, може ставитися саме до вказаного періоду. Відносно новими визнаються перша і остання (XII) глави. З інших глав найдавнішими вважаються II–VI глави, однак у них також зустрічаються вірші, які є пізнішими додаваннями. Пандуранг Вамана Кані обмежував датування періодом з II століття до н. е. - I століття н. е., а К.П. Джаясвала вказує ще точнішу дату: 150–120 роки до н. е.

«Ману-сміті» написана на санскриті, складається з 2684 віршів (шлок), які розбиті на 12 розділів, що містять у собі:

I — опис уявлень про походження Всесвіту, станів (варн), людського суспільства;

II — правила життя в період навчання;

III–IV — правила життя сім'янина-господаря;

V — деякі релігійні норми;

VI — правила життя відлюдника;

VII — повчання про обов'язки царя та управління державою;

VIII — настанови щодо судочинства та юридичної практики

IX–X настанови щодо сімейних відносин, покарань за різні злочини, обов'язків членів варн;

XI — приписи про каяття та обітниці задля спокутування скоєних гріхів;

XII — опис посмертних відплат за погані справи в цьому житті.

Закони називають вісім можливих способів виникнення права власності: давність, спадкування, дарування, купівля, завоювання, лихварство, виконання роботи, а також одержання милостині (гл. X, ст.115).

Стародавній Індії був відомий і такий спосіб набуття права власності, як давність володіння (гл. VIII, ст. 147).

При цьому підкреслювалось, що тільки при законному підтвердженні людина із володільця перетворюється на власника. Купувати речі можна було тільки у власника.

Доводити право власності, посилаючись на добросовісне володіння, заборонялось.

Якщо у добросовісного набувача виявляли вкрадену річ, то вона поверталась попередньому власнику.

ДЖЕРЕЛА:

Законы Ману согласно редакции Законы Ману — Перевод С.Д. Эльмановича, проверенный и исправленный Г.Ф. Ильиным — Москва: Наука, 1992.; Законы Ману, Перевод С.Д. Эльмановича, проверенный и исправленный Г.Ф. Ильиным — Москва: Наука, 1992.

ЗАКОН «ПРО ДЕРЖАВНУ ВЛАДУ І МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ»

Закон «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні» — акт, яким регулюються питання організації та функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні. Схвалений Верховною Радою України 18

травня 1995 р. простою більшістю голосів народних депутатів України і введений в систему правових актів, що визначають конституційний лад України, Конституційним Договором. Складається з восьми розділів: Загальні положення; Верховна Рада України; Президент України; Уряд України — Кабінет Міністрів України; Суди України; Прокуратура України; Місцеві органи державної виконавчої влади та місцеве самоврядування в Україні; Заключні положення. Законодавство України діє в тій частині, що не суперечить нормам цього Закону. Передбачено також, що даний Закон діятиме до прийняття нової Конституції України. Див. також Конституційний Договір

ДЖЕРЕЛА:

Андріяш В.І. Євтушенко О.Н. Місцеве самоврядування в політичній системі суспільства. // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2007. — Вип.11. — С.148-157.; Європейська хартія місцевого самоврядування ратифіковано Законом № 452/97-ВР від 15.07.97 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2002. — №10. — 447с.; Конституційна реформа в Україні: перебіг, стан і перспективи. // Національна безпека і оборона. — 2007. — № 2. — С.8.; Пархоменко В. Проблеми місцевого самоврядування в Україні 1990-х років. — К.: Вид-во СП «Українська книга», 1999. — 252 с.; Про внесення змін і поповнень до Указу Президента України від 21 серпня 1995 р. № 760: Указ Президента України від 27 січня 1996 р. // Нормативні акти України. № U91/96.; Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // ВВР України. — 1997. — № 24. — Ст.170.; Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 20-21.

ЗАКОН УКРАЇНИ

«ПРО СВОБОДУ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ»

Демократичні процеси, які були започатковані у 1985 р., розпад СРСР, утворення незалежної Української держави зумовили кардинальні зміни як в усіх галузях суспільного буття, так і у релігійній сфері щодо державно-церковних відносин. Наша держава заявила про пріоритетність прав людини, про свою підтримку міжнародних правових актів, що стосуються прав і свобод, зокрема свободи совісті.

У контексті Загальної Декларації прав людини, документів, підписаних у рамках Гельсінських угод, які безпосередньо стосуються проблем свободи совісті, релігії, церкви, Верховна Рада України 23 квітня 1991 р. прийняла Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Цей Закон започаткував законодавчу основу, що закріпила оптимальні демократичні критерії державно-церковних відносин, дав змогу створити правові основи, необхідні для

послідовної реалізації принципів свободи совісті (свободи релігії, свободи церкви) в Україні. Специфічний характер діяльності релігійних організацій знайшов своє відображення в спеціальних нормах чинного законодавства, яке уточнює, конкретизує правовий статус релігійних організацій, можливості та умови для виконання ними своєї функціональної ролі в суспільстві. В своїй сукупності законодавство України, що регулює усі правовідносини, пов'язані зі свободою совісті, постає як цілісна система нормативних актів, які містять норми різних галузей права: адміністративного, цивільного, кримінального тощо.

Фундаментальні основи, гарантії, умови та можливості практичної реалізації прав і свобод людини, в тому числі права на свободу совісті, знайшли відображення у статтях розділу другого «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України, яка прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.

У статті 35 цього розділу Конституції України зазначається: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово[^]чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінено альтернативною (невійськовою) службою».

Свобода світогляду і віросповідання (свобода совісті), як й інші основні права і свободи людини (зокрема, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань), розглядаються Конституцією як невідчужувані та непорушні. Декларовані, гарантовані Конституцією права і свободи людини визначають «зміст і спрямованість діяльності держави», а їх утвердження і забезпечення «є головним обов'язком держави».

Конституція України, законодавство про свободу совісті (свободу світогляду і віросповідань) розглядають останню як особисте право людини вільно і незалежно визначати своє ставлення до релігії. Це право, як записано у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р., включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання. Закон не допускає встановлення обов'язкових переконань і світогляду, будь-якого примусу при визначенні громадянами свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії. Гарантується право батьків (або осіб, які їх замінюють) виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань і ставлення до релігії та право на таємницю сповіді. В основу конституційних гарантій свободи совісті, свободи релігії покладено п'ять визначальних принципів:

1. Рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії. Конституцією України гарантована рівність усім громадянам: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань...». Тобто громадяни (віруючі, невіруючі, атеїсти) мають рівні права в усіх сферах життя суспільства, на них покладаються рівні обов'язки.

2. Відокремлення церкви і релігійних організацій від держави. Це — один з основних принципів забезпечення свободи совісті (свободи релігії) в поліконфесійній державі, якою і є Україна, гармонічних державноцерковних відносин. Цей принцип постає своєрідним гарантом невтручання держави, її органів і службових осіб у внутрішні справи церкви (релігійних організацій), у здійснювану ними в межах закону діяльність. Держава в питаннях віри є нейтральною. Вона не фінансує діяльність релігійних організацій. Суть цього принципу і в тому, що релігійні організації, їх інститути не виконують державних функцій, не втручаються у справи держави, не є суб'єктом політичного життя. Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність структурних підрозділів інших віросповідань, проповідувати ворожнечу, проявляти нетерпимість до прихильників інших релігій, невіруючих, атеїстів.

3. Відокремлення школи від церкви. Цей принцип стверджує світський характер системи державної освіти в Україні й означає також, що держава не має на меті формувати в учнів, студентів якесь певне ставлення до релігії. Аналіз релігії здійснюється з наукових позицій. Навчально-виховний процес у державних закладах освіти вільний від втручання релігійних організацій. Стаття 6 про відокремлення школи від церкви Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» гарантує рівність прав громадян України на здобуття різних видів і рівнів освіти. Держава не бере на себе справу релігійної освіти й виховання. Релігійна освіта й виховання — це справа релігійних організацій і батьків. Закон вимагає лише, щоб релігійний навчально-виховний процес відбувався в атмосфері терпимості та поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань, щоб не порушувалися права дитини, її інтереси.

4. Рівність усіх релігійних організацій перед законом. Розділ другий Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» містить норми, що гарантують свободу церкви (релігійних організацій). Останні визначаються як добровільні об'єднання віруючих, які створюються ними з метою спільного задоволення своїх релігійних потреб, реалізації права на свободу віросповідання. Усі релігійні організації незалежно від їх конфесійної належності є рівними перед законом. Не допускається встановлення будь-яких переваг чи обмежень одних церков (релігійних організацій) щодо інших. Держава однаковою мірою захищає права й законні інтереси всіх релігійних організацій будь-якого віросповідання, якщо їхня діяльність не суперечить вимогам чинного законодавства і правопорядку.

5. Релігійні організації вільні у своїй канонічній та позарелігійній діяльності. З моменту реєстрації свого статуту релігійна організація набуває прав юридичної особи. Закон містить норми, які забезпечують реалізацію майнових прав релігійних організацій, їх виробничу, господарсько-фінансову діяльність.

6. Наявність спеціальних законодавчих актів, які визначають механізми реалізації права на свободу совісті, свободу церкви. Ці законодавчі акти регулюють права власності релігійних організацій, їх добродійну та культурно-освітню діяльність, трудові відносини у релігійних організаціях та на їх підприємствах, можливості створення власних, а також використання державних засобів масової інформації, встановлюють певні пільги для релігійних об'єднань. У

законодавчих актах є так само норми, які вказують на конкретну відповідальність за порушення законодавства України про свободу совісті. Водночас слід зазначити, що передбачені законом обмеження при реалізації прав на свободу совісті, свободу церкви постають як необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, здоров'я, життя і моралі, а також прав і свобод інших громадян. Ці обмеження відповідають нормам міжнародного права в цій сфері.

Можна із впевненістю стверджувати, що в Україні створена правова база, необхідна для повноцінної реалізації свободи совісті й віросповідання, діяльності релігійних організацій.

Конкретні кроки в нормалізації державно-церковних відносин в Україні, створення законодавчої бази, що гарантує практичну реалізацію права на свободу совісті, реальні умови вільного функціонування релігійних організацій, можливості повного виконання притаманної їм місії, сприяли розвитку процесу, який у засобах масової інформації, наукових працях був охарактеризований як «процес релігійного відродження».

Основними критеріями структури останнього є передусім зростання кількості релігійних організацій, числа віруючих, розширення спектру конфесійного розмаїття. Тільки за період 1991—1995 рр. чисельність релігійних громад зросла на 30 % і налічує нині понад 17 000 громад більш як 70 віросповідних напрямів.

Змінився соціальний, правовий статус релігії, релігійних організацій в українському суспільстві. Значно підвищився рівень довіри до церкви, релігійних організацій, до їх духовного і добродійного служіння.

Значущість для людини прав на свободу совісті, свободу самовизначення і самореалізації у духовній сфері у процесі соціологічного опитування підтвердили близько 90 % респондентів. Ці позитивні процеси, як і прагнення держави забезпечити повноцінну реалізацію гуманістичних принципів свободи совісті в контексті вимог міжнародного права, є хронологічно першим свідченням духовного розкріпачення українського суспільства, його впевненого поступу шляхом демократії і свободи.

ДЖЕРЕЛА:

Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна: Указ Президента України від 04.03.1992 № 125.; Про повернення релігійним організаціям культового майна: Розпорядження Президента України від 22.06.1994 № 53/94-рп.; Про Положення про Державний комітет України у справах релігій: Указ Президента України від 14.11.2000 № 1229/2000.; Про

прийняття Конституції України і введення її в дію: Закон України від 28.06.1996 N 254/96-ВР.; Про свободу совісті та релігійні організації: Закон УРСР від 23.04.1991 № 987-XII // Відомості Верховної Ради. — 1991. — № 25. — ст. 283.

ЗАКОНИ ХАММУРАПІ

Видатний вавилонський правитель Хаммурапі вже на третьому році царювання склав свої закони, які були записані на глиняних табличках. На 35-му році царювання за його наказом Закони були висічені на чорному базальтовому стовпі, який було знайдено у 1901 р. французькими археологами при розкопках міста Сузи. Усього законник містить 282 статті, пролог та епілог. У пролозі зазначається, що Бог Сонця Шамаш наказав, щоб Хаммурапі встановив у країні «право та справедливість» і подарував йому свої закони. На стелі дається зображення царя, який стоїть у молитовній позі перед Богом, котрий вручає йому свої закони. Цим самим проводиться думка, що це є Божі закони, які цар оголошує від свого імені всьому народові. В епілозі правитель ще раз наголошує на необхідності дотримуватися законів під страхом його власного покарання та Божої кари.

Метою видання Законів, на думку самого вавилонського царя, було встановлення у державі такого порядку, «щоб сильний не гнобив слабшого, щоб виявити справедливість до сироти та вдови, щоб чинити суд у країні, щоб до пригнобленого виявити справедливість». Звичайно, у цих словах багато у чому ідеалізуються наміри правителя стосовно своїх підданих, як і те, що Закони цар Хаммурапі отримав з рук Бога Сонця Шамаша.

Завдяки появі законодавчого збірника Хаммурапі досяг значних успіхів у справі утвердження єдиновладного правління. **По-перше**, приєднавши до себе значні території сусідніх народів, Вавилон став великою державою тогочасного світу. Одним з напрямів досягнення єдності країни було запровадження єдиного, уніфікованого законодавства. **По-друге**, майнова і владна верхівка суспільства намагалася засобами права закріпити свої привілеї і переваги над іншими верствами, захистити своє майно від зазіхань на нього. **По-третє**, поляризація багатства і бідності неминуче вела до загострення соціальної напруги у суспільстві. Для згладження суперечностей слід було законодавчо обмежити боргове рабство, захистити орендаря від свавілля землевласника, урегулювати інші питання життя суспільства.

Відомий дослідник стародавньосхідних цивілізацій С. Крамер так охарактеризував стан правосвідомості та правової освіти

населення у Вавилонській державі: «Закон і правосуддя були основоположними поняттями для стародавніх шумерів як у теорії, так і на практиці. Археологи знайшли тисячі глиняних табличок із найрізноманітнішими юридичними текстами: договори, угоди, заповіти, векселі, розписки, судові постанови. У Древньому Шумері учні старших класів присвячували чимало уваги вивченню законів і наполегливо освоювали важкі та специфічні юридичні формули, а також переписували зводи законів і судові рішення».

Вивчення регулювання майнових відносин слід розпочинати із характеристики права власності. Основними видами власності була власність на землю, будівлі, рабів та рухомі речі. Формами власності на землю були: а) державна (царська); б) общинна; в) храмова; г) приватна; ґ) власність ілка.

Приватна власність на нерухоме і рухоме майно була досить поширеною. Посилено захищалася власність на рабів - одну з головних цінностей тогочасного суспільства. Людину, яка вивела за міські ворота чужого раба чи надала притулок рабам-втікачам, карали смертю. Цирульник, котрий знищував рабський знак (остригав другу половину голови раба), карався відсіканням пальців руки. Рабові, який заперечував приналежність до свого господаря, відрізали вухо.

Різновидом царської (державної) власності була ілка, куди входила земля, будівлі, раби тощо. Такі матеріальні цінності надавалися особам не у власність, а на час служби і під умову служби у користування. Вони вилучалися із цивільного обігу, а їхнє становище визначали статті 37, 40 Законів Хаммурапі. Володілець ілки був зобов'язаний особисто виконувати державну службу. Питання статусу такого майна на час служби його володільця віддзеркалюються у статтях 27, 28 Законів.

Суворо охоронялася приватна власність у Вавилоні, посягання на яку каралося різними видами покарання. Стратою каралась крадіжка раба (ст. 15), його переховування (ст. 16), крадіжка майна царя або храму (ст. 6).

ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНЕ ПРАВО:

Зобов'язання виникали із договорів і деліктів (правопорушень). Договірне право досягло значного розвитку, існувала відлагоджена правом і життєвою практикою система договорів. Якоїсь формальної процедури при їх укладенні не існувало, вони укладались просто, зрозуміло для всякого, в усній або письмовій формі. Але при цьому присутність свідків, кількість яких не

обумовлювалася, була обов'язковою. З урахуванням поширення писемності в країні і наявності грамотних людей частіше намагалися укласти договори у письмовій формі - у вигляді запису на глиняній табличці чи фіксації на камені. При укладенні окремих угод додатково вимагалось проголошення клятви у присутності жерців, що підкріплювало непорушність договору. В тексті угоди зазначалися імена свідків і писця. Сторони скріплювали угоду підписами чи печатками. Все це робилося на табличці з сиріє глини, яка після висихання на сонці ставала документом і могла довго зберігатися.

Документи свідчать, що можна було «розмочити договір», тобто змінити його умови. Глиняна табличка розмочувалася водою, після чого наносився інший текст. Вираз «розбити табличку» означав анулювати угоду. Невиконання договору тягло за собою різні види відповідальності аж до обернення в рабство.

Договір **купівлі-продажу укладався**, як правило, у письмовій формі, при свідках. Сам факт передачі цінної речі від продавця до покупця супроводжувався символічним дотиком до предмета паличкою, що означало завершення операції. Предметами купівлі-продажу були рухомі, нерухомі речі, а також діти і раби (вартість останніх коливалася від 4 до 20 сиклів срібла). Закон стояв на захисті інтересів покупця при купівлі рабів: якщо впродовж місяця від операції у раба чи рабині виявиться «падуча» хвороба (епілепсія), покупець може повернути товар продавцю, отримавши назад заплачені гроші. Гарантією такої операції будуть свідки.

Договори **найму** передбачали найм речей, послуг та особистий найм. Оскільки земля у переважній більшості перебувала у колективній власності або взагалі не відчужувалася, значного поширення набули орендні відносини. Оренда земельних ділянок, садів, виноградників була нетривалою - на один рік, хоча мали місце і п'ятирічні терміни, коли вимагалось примноження орендованої власності чи удосконалення предмета оренди (наприклад, вирощення молодого саду чи зариблення ставка). Орендна плата була досить високою - від половини до третини врожаю. При наймі цілини перший рік орендар звільнявся від платні. Однак якщо він з власної вини не виростив урожай, він не звільнявся від орендної плати, яка встановлювалася по аналогії з доходами сусідів. При стихійному лихові, котре призвело до втрати врожаю, орендар теж не звільнявся від платні, але не сплачував відсотки за поточний рік.

Незважаючи на значне поширення рабської праці, договори **особистого найму** вільних працівників були звичним явищем.

Документи свідчать про найм мулярів, будівельників, столярів, пастухів, оплата праці яких коливалася від 8 до 12 сиклів на рік. Винагорода лікаря залежала від соціального і майнового становища пацієнта: з бідних бралася невелика платня, з багатих - значно більша. Навіть за відсутності клятви Гіппократа, яка зобов'язує лікаря надавати медичну допомогу за велінням совісті, у Стародавньому Вавилоні було ганебним для лікаря відмовити хворому у лікуванні на тай підставі, що він був не в змозі оплатити послугу.

Наймані працівники відповідали власним майном за цілісність речей, з якими вони працювали (худоби, реманенту, знарядь тощо). Так, пастух, який допустив втрату худоби з власної вини, ніс відповідальність за принципом «рівне за рівне» (тобто компенсував утрачене). Але за крадіжку худоби він відповідав 10-кратною компенсацією.

Закон стояв на сторожі добросовісного і якісного виконання роботи найманим працівником. Будинки у Вавилоні будувалися здебільшого з глини, рідше - з каменю. Якщо споруджена майстром будівля обвалювалася, то він відбудовував її власним коштом, відшкодовуючи таким чином збитки господаря. А при загибелі господаря під уламками неякісно спорудженого будинку майстер підлягав страті.

Розвиток торговельно-грошових відносин у Вавилоні спричинив виникнення банків, розгалуженого лихварства, а відтак – поширення **договорів позики**. Статті 66, 93 Законів Хаммурапі вказують на те, що вони укладалися у письмовій формі. Відсотки були високими - від 50-60% до 100% суми позики. Несплата боргу чи навіть відсотків могла призвести до втрати боржником особистої свободи. Боргове рабство набуло загрозливих для держави розмірів, оскільки в неволю попадали, як правило, селяни-общинники, ремісники чи дрібні торговці, які були платниками податків і складали основну масу ополчення у війську. З огляду на це Хаммурапі здійснив реформу боргового рабства, відповідно до якої була ліквідована довічна боргова кабала і встановлений трирічний термін для відробітку боргу. Авілуми взагалі не піддавалися борговому рабству.

Не побоявшись гніву і невдоволення лихварів-кредиторів, Хаммурапі намагався стати на захист боржника та його родини від свавілля кредитора. Статті 115, 116 вказують, що коли боржник буде силою взятий кредитором під варту у якості заложенника і той помре в домі кредитора від побоїв чи поганого ставлення, то, якщо вбитий буде сином боржника, слід піддати смертній карі сина кредитора;

якщо ж це буде раб боржника, то належить відважити третину міні срібла. При цьому борг автоматично погашався.

Закон також стояв на захисті майна боржника від самовільного його захоплення кредитором. Якщо той без відома і згоди боржника забере з його господарства позичене, він був зобов'язаний не тільки повернути забране назад, а й втрачав право вимоги боргу. На боці інтересів боржника також була норма, за якою боржник мав право відшкодувати взятє в борг срібло чи зерно іншим майном з власного господарства. При цьому кредитор не дозволялося відмовлятися від такої компенсації.

Ймовірно, операції, пов'язані з отриманням боргу, проходили в присутності свідків, а його повернення відбувалося з участю державного чиновника, який здійснював нагляд за дотриманням законності операції. Свідченням цього є ст. 95, яка застерігала лихварів від зловживань під час видачі позики і одержання позиченого. Так, коли лихвар обмірюватиме чи обважуватиме боржника, вимагатиме більше грошей, ніж позичав, він втрачав все, що позичив, і боржник звільнявся від відповідальності.

Боржник, не маючи грошей для погашення боргу, міг розплатитися з кредитором зерном, за відсутності зерна - іншим майном або передати кредитору засіяне поле. І лише як крайній захід доводилося віддавати в боргову кабалу строком до трьох років когось із членів сім'ї. Коли врожай боржника гинув внаслідок стихійного лиха, він не звільнявся від сплати боргу, але відсотки за поточний рік не сплачував.

ШЛЮБНО-СІМЕЙНЕ ПРАВО

Базувалося на патріархальному характері вавилонської сім'ї. Шлюби були ранніми (дівчина виходила заміж у 12-14 років, а заручини відбувалися ще раніше). На відміну від права інших держав, дівчина у вавилонян виступала не як товар, а як рівноправна сторона у шлюбі. Про це свідчить форма укладення шлюбу. Крім традиційного обряду, треба було укласти шлюбний договір, який був однією з умов дійсності шлюбу. Наречений робив дівчині подарунок, платив за неї **тірхату** (калим), і це давало підстави вважати її своєю власністю. Дівчина приносила з собою посаг (**шерікту**), який нерідко перевищував розмір калиму (статті 62-164). Заручини передували шлюбу, але не передбачали обов'язкового створення сім'ї. У період між заручинами і шлюбом наречений міг відмовитися від створення сім'ї, але при цьому тірхат і шлюбний дарунок не поверталися. Коли

ж відмовлялася наречена, то її родина повертала нареченому все отримане нею у подвійному розмірі.

Закон детально регламентував, куди і до кого переходило майно чи подарунки у різних випадках, які могли статися в сім'ї. Так, посаг після одруження переходив у користування чоловікові, а після смерті дружини - до її дітей. Якщо дітей у подружжя не було, посаг повертався батькові дружини, а той, в свою чергу, повинен був повернути чоловікові викупну плату. У випадку смерті чоловіка, розлучення з його вини чи ініціативи посаг повертався дружині. І навпаки, посаг залишався у чоловіка у випадку, коли розлучення було наслідком вини дружини.

Допускався шлюб вільних осіб з рабинею чи з рабом, діти від якого отримували особисту свободу.

Моногамний шлюб був домінуючим, хоча чоловікові дозволялося за певних умов взяти заміж іншу дружину. Для чоловіка не існувало перешкод для розірвання шлюбу. Жінка могла вимагати розлучення у випадках:

- необгрунтованого звинувачення її у подружній невірності;
- нехтування нею як дружиною з боку чоловіка;
- подружньої зради чоловіка;
- безпідставного залишення чоловіком свого дому і сім'ї;
- коли при хворій дружині чоловік привів у сім'ю наложницю.

У цивільно-правових відносинах жінка володіла повною дієздатністю.

Водночас жінка посідала в сім'ї другорядне становище. Чоловік міг продати її та своїх дітей у рабство, застосувати щодо дружини фізичні покарання, віддати в рахунок відпрацювання боргу терміном не більше трьох років.

Закони Хаммурапі передбачали різні форми покарання за порушення дружиною подружньої вірності, регламентували порядок її повторного заміжжя. Суворе покарання чекало на заміжню жінку, яка «дасть вбити свого чоловіка через іншого мужчину» (її садовили на палю).

Поширеним явищем у Вавилоні була проституція - побутова та храмова. За свідченням грецького вченого-історика Геродота, кожна вавилонянка повинна була бодай раз у житті віддатися у храмі богині кохання Іштар першому зустрічному чоловікові. Існували категорії незаміжніх жінок (ентум, надітум, зікрум), які служили при храмах і займалися «священною проституцією», дохід від якої йшов на користь храму. Для фахової підготовки повій існували спеціальні школи. Вавилонські «жриці кохання» не засуджувалися суспільством,

могли досягти значних висот у кар'єрному рості і навіть стати фаворитками царя. В той же час закони стояли на сторожі моральності суспільства, встановлюючи жорстокі покарання за наклеп, брехливі свідчення, образу.

Діти вважалися однією з головних цінностей у родині, а багатодітні сім'ї були у пошані. Батько міг розпоряджатися ними на свій розсуд: віддати дочку у храм, продати у рабство, віддати в рахунок відпрацювання боргу. Бездітні сім'ї намагалися усиновити дітей з метою отримання додаткових робочих рук (особливо коли не було за що купити рабів). Правда, усиновлення відбувалося за згодою дітей (ст. 186). Законодавець намагався захистити інтереси усиновлених дітей тим, що усиновитель не міг відректися від усиновлених дітей навіть у тому випадку, коли в нього народжувалися свої діти. Коли ж таке відбувалося, усиновитель мусів виділити усиновленому третину свого спадку. З іншого боку, усиновлені діти повинні були виявляти повагу до своїх названих батьків. Якщо така дитина відмовлялася від усиновителів, на неї чекало калічницьке покарання (відрізали язик). Відмовитися від батьків-усиновителів без наслідків усиновлений міг лише у конкретному випадку - коли батько-ремісник не навчив його своєму ремеслу або не включив у число рідних дітей.

СПАДКОВЕ ПРАВО

На перших порах, подібно до права інших рабовласницьких країн та згідно з багатьма нормами звичаєвого права, спадкоємцями визнавалися лише сини, з яких один мав перевагу над іншими. Дочки успадковували майно лише за відсутності синів. Згодом всі діти стали рівними щодо спадкових прав. У випадку смерті дітей раніше за батьків чи їхньої відмови від спадку спадкоємцями ставали онуки, а за їх відсутності - інші родичі за ступенем родинних зв'язків (брати померлого, його батько тощо). Усиновлені діти були рівними щодо спадкових прав з рідними дітьми. Так само рівні частки спадщини отримували діти від інших дружин померлого. Однак діти рабині, коли господар визнавав їх своїми, могли успадковувати лише рухоме майно.

Дбаючи про те, щоб багатство і всяке інше майно не виходило за межі роду, законодавець надає право на успадкування одруженим синам. Щодо заміжніх дочок, то безпосередньо в Законах про них нічого не сказано. Але деякий натяк на це дає ст. 183, у якій зазначено, що дочка, народжена від наложниці, яка при одруженні отримала від батька посаг (а отже, була визнана батьком),

не брала участі в успадкуванні майна. Очевидно, це стосувалося й інших заміжніх дочок. Саме таке правило існувало у багатьох правових джерелах пізніших часів.

Вдові повертався її посаг, а також подарунки чоловіка. Вона зберігала за собою право проживати в будинку померлого чоловіка. Після смерті матері її посаг до чоловіка не переходив, а поділявся порівну між дітьми. Майно раба після його смерті переходило до господаря.

Спадкування за заповітом не передбачалося. Однак перші ознаки його вже окреслюються. Зокрема, спадкодавці могли робити переваги на користь окремих спадкоємців чи позбавляти синів за якусь провину всього спадку чи якоїсь його частки.

ЗЛОЧИНИ І ПОКАРАННЯ

Поняття злочину у Законах Хаммурапі відсутнє, але сам зміст статей підказує, що під злочином розумілося порушення перед писань законів. Правова думка вавилонян не досягла такого рівня, щоб закріпити загальні принципи кримінального права: форми вини, співучасті, замаху на злочин, обставин, які посилювали чи пом'якшували покарання, тощо. Все ж деякі згадки про це можна знайти, наприклад, у розрізненні навмисного і ненавмисного злочину (статті 206, 207), пособництва, підбурювання, недонесення про злочин, його приховування. Якщо побої, нанесені людині у бійці, спричинили її смерть, це не тягло обов'язкового покарання зловмисника смертною карою (як цього вимагало, наприклад, звичаєве право чи правило кровної помсти). Винний сплачував штраф, розмір якого залежав від соціального стану потерпілого. Ненавмисне нанесення рани у бійці звільняло винного від покарання. В той же час з особливою жорстокістю (спалювання заживо) каралася крадіжка під час пожежі, замовне вбивство жінкою свого чоловіка (жінку садовили на палю).

ЗЛОЧИНИ, ЗА ЗАКОНАМИ ХАММУРАПІ, МОЖНА КЛАСИФІКУВАТИ:

Злочини проти особи. Це - навмисне чи ненавмисне вбивство (вбивство дружиною свого чоловіка, невдала операція лікаря, доведення кредитором до голодної смерті боржника), тілесні ушкодження, образа словом або дією, брехливі звинувачення, наклеп.

Майнові злочини. Під особливою охороною перебувало майно храмів і царського палацу (власність правителя), зазіхання на яке однозначно каралося смертною карою. При цьому не мала **значення** вартість і цінність вкраденого: "Якщо людина вкраде

надбання бога або палацу, то цю людину треба вбити" (ст. 6). Такому ж покаранню підлягали скупники краденого. Інша стаття (ст. 8), на перший погляд, нібито суперечить ст. 6, оскільки у казуїстичній формі деталізує характер злочинної дії злодія і покарання за неї. "Якщо людина вкраде або вола, або вівцю, або осла, або свиню, або човна, то коли це боже або палацове, вона може віддати його у 30-кратному розмірі". Насправді штраф у вигляді стягнення багатократної вартості краденого був рівноцінний смертній карі, оскільки така компенсація була фактично неможливою, і винний платив своєю головою. Навіть 10-кратна компенсація майна, краденого у мушкенума, була не під силу всякому злодію.

Щодо деяких майнових злочинів Закони Хаммурапі дозволяли застосовувати самосуд. Тут явно проглядається вплив звичаєвого права, яке вважало самосуд найсправедливішою формою відплати. Злодій, схоплений на місці крадіжки через зроблений ним пролом у будинку. Підлягав негайній страті і закопуванню на місці злочину.

До майнових злочинів належали пограбування, зняття з невільника рабського знака (статті 226-227), пошкодження чи знищення чужого майна (статті 53-55), потрава посівів худобою (ст. 57).

Злочини проти моралі, честі і гідності людини.

Найпоширенішими з цієї групи були злочини проти сімейних устоїв: кровозмішування, невірність дружини, її розпусна поведінка (статті 129, 133, 143), зґвалтування, крадіжка і підміна дитини (статті 14, 194), втеча дружини від чоловіка, переховування втікачки, викрадення заміжньої жінки.

Злочини проти порядку відправлення правосуддя.

Неправдиві свідчення в суді, брехливі звинувачення каралися за принципом таліону. Стаття 5 передбачає покарання для судді, який змінив своє рішення у суддівській справі (під тиском чи за хабар) - сплата ним 12-крат-ної вартості суми позову і звільнення з посади.

Професійні злочини. Йдеться про злочинні дії лікаря, будівельника, корчмарки, орендаря, пастуха тощо.

Важливо з'ясувати різноманітність думок авторів щодо трактування державних злочинів. Хаммурапі згадує про покарання за надання притулку злочинцям, про недонесення на змовників. Під страхом смерті для воїнів (редума і баїрума) вони були зобов'язані за першим наказом царя виступити в похід (ст. 26). При цьому їм

заборонялося виставляти замість себе іншу особу. Чи можна такі злочини віднести до розряду державних?

Покарання відзначалися своєю жорстокістю. Лише смертна кара застосовувалася у понад 30 випадках. Неумисне чи необережне вбивство каралося смертю. Застосовувалися тілесні та калічицькі покарання, майнові відшкодування у багатократному розмірі, покарання за принципом таліону, штрафи.

Судовий процес був переважно змагальним. Справа порушувалася з ініціативи потерпілої сторони. У державі вже склалося процесуальне право, яке вимагало від судців не обмежуватися заслуховуванням свідків, а проводити розслідування. Встановлювалася карна відповідальність за неправдиві свідчення. Вони, як і неправдиві звинувачення, каралися за принципом таліону.

Основним видом доказів вини були власні зізнання, документи, судові клятви, речові докази, сліди вчинених дій, показання свідків. Складні і суперечливі судові справи нерідко вирішувалися з допомогою «божого суду» (випробування розпеченим залізом, киплячою водою, киданням у воду). Судді несли відповідальність за зміну прийнятих ними рішень.

ДЖЕРЕЛА:

Белявський В.А. Таємниці Вавилону. - М.: Вече, 2001.; Загальна історія держави і права / За ред. К.І. Батира. - М., 2006.; Ємельянов В. В. Стародавній Шумер. Нариси культури. - М.: Азбука, 2003.; «Історія держави і права зарубіжних країн» / Пд ред. Н. А. Крашенинниковой. - М., 2004.; Історія держави і права зарубіжних країн. / За ред. Н.А. Крашенинниковой і проф. О. А. Жидкова. - М., 2006.

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА, легіслатура (лат. *latio legis* — внесення законопроекту) — це відокремлена в умовах поділу влад гілка влади, головним призначенням якої є здійснення державної влади шляхом законотворення. Структурно є сукупністю повноважень щодо прийняття законів та інших нормативно-правових актів, а також сукупністю організаційних форм реалізації цих повноважень.

Якщо ж підходити до розуміння словосполучення «законодавча влада» у більш широкому трактуванні, то це поняття містить у будь-якому разі три складові елементи (влада, закон і його законодавець — той, що має відношення до встановлення законів), а ще чотири залишаються за його межами. Це відповіді на запитання:

Що таке закон? Хто створює («дає») його? Як приймаються та реалізуються закони?

Зміст цих явищ розкривається у конституціях, законах і підзаконних актах (наприклад, регламентах парламентів), у дослідженнях учених, у практиці законодавчої діяльності.

Витоки наукових знань у цій сфері беруть свій початок у Стародавньому світі. Але застосування словосполучення «законодавча влада» пов'язують з іменами теоретиків поділу влади Д. Гарінгтоном, Д. Локком, Ш. Монтеск'є та послідовним прихильником неподільності народного суверенітету — Ж.-Ж. Руссо. Зокрема, Ш. Монтеск'є у **«Духові законів»** (1748) писав: «У кожній державі є троякого роду влади: влада законодавча, виконавча, що відає питаннями міжнародного права, і влада виконавча, що відає питаннями права громадян. У силу першої влади государ або установа створює закони, тимчасові або постійні, та виправляє або скасовує існуючі закони. У силу другої влади він оголошує війну або укладає мир, направляє або приймає послів, забезпечує безпеку, запобігає навали. У силу третьої влади він карає злочини і розв'язує зіткнення приватних осіб. Останню владу можна назвати судовою, а другу — просто виконавчою владою держави».

Англійський філософ Джон Локк відвів законодавчій владі верховну, але не абсолютну владу, і вважав, що на користь народу її слід обмежувати. Локк перераховує чотири головні умови, що обмежують законодавчу владу:

1. Закон повинен бути рівним для всіх, для багатих і для бідних, для фаворита при дворі і для селянина за плугом.
2. Закон створюється не для придушення людей, а для їх блага.
3. Без згоди народу не можна збільшувати податки.
4. Законодавці нікому не можуть передовіряти свої функції.

Отже, ці ідеї є підвалинами щодо сучасного трактування теорії поділу влади. Цікаво зазначити, що в одному з авторитетних енциклопедичних видань законодавчу владу визначають як таку, яка поряд із владою виконавчою і судовою є однією з головних галузей верховної державної влади.

Стосовно місця законодавчої влади у державному механізмі відповідно до її функцій, то теоретики поділу влади Д. Локк і Ш. Монтеск'є обмежували її роль здійсненням переважно законодавчої функцією. І на сьогодні законодавча функція є ключовою і найбільш об'ємною за своїм значенням і змістом.

Результатом її реалізації є формування правової системи держави, що забезпечує завдяки законодавству правове регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі розвитку суспільства і держави, і які вимагають державного регулювання у формі законодавчих приписів.

У правовій державі законодавча діяльність повинна бути спрямована на забезпечення абсолютного пріоритету і главенства в організації всіх сфер життєдіяльності суспільства і держави, прав і свобод людини, шляхом створення законів, що забезпечують їх захист, тобто на практичну реалізацію принципу правозаконності.

Законодавча влада посідає особливе місце у системі органів публічної влади. Вона визначає організацію та функціонування виконавчої та судової влади і у такий спосіб відіграє свою орієнтовну роль стосовно цих гілок державної влади. У відносинах з іншими гілками державної влади, а також для визначення ролі законодавчої влади в суспільстві важливе значення має реальна, тобто фактична сила законодавчої влади. Зазвичай вважають, що у сучасних умовах у демократичних державах законодавча влада — це сильна влада. Вона іноді приймає закони (поправки до них) у супереччя волі уряду (наприклад, один із останніх законів про соціальні стандарти) або глави держави. Вона здійснює дієвий контроль стосовно виконавчої влади. Дієвою формою контролю є робота слідчих комісій, звіти уряду та інших посадових осіб тощо.

Здійснювана парламентами законодавча влада є представницькою. Саме на основі виборів народ передає владу своїм представникам і вповноважує представницькі органи здійснювати державну владу. У цьому змісті можна говорити про первинність представницьких органів у механізмі державної влади. Проте, є сутнісні і політико-юридичні обмеження цієї влади. Сутнісні обмеження випливають із її делегованості, визначаються принциповою залежністю від волі виборців. Політико-юридичні обмеження пов'язані з тим, що будь-який закон, щоб не залишатися набором фраз на папері, повинний відповідати політичним і юридичним реаліям, а також фундаментальному праву — конституції.

Поточне завдання законодавчої діяльності парламенту полягає у підготовці та прийнятті законів, безпосередньо передбачених Конституцією, і тих законів, які забезпечують потреби розвитку суспільства і держави в усіх сферах їх життєдіяльності. При

цьому слід наголосити, що законодавство є безпосереднім інструментом формування стратегії й тактики такого розвитку.

Назва «законодавча» не означає, що представницькі органи займаються лише законодавчою діяльністю. Остання є для них головною, але не єдиною. Важливими для парламентів є також представницька, установча та контрольна функції. Відповідно до теорії поділу влади, законодавча влада є самостійною відносно виконавчої і судової гілок влади. Специфіка її полягає у тому, що прийняті парламентом закони мають вищу, порівняно з актами інших гілок державної влади, юридичну силу. Водночас кожна гілка влади має властиву їй систему стримувань і противаг для запобігання можливим зловживанням з боку іншої гілки влади. Органи законодавчої влади, як правило (але не завжди), є виборними і мають різні назви: Верховна Рада, Державна Дума, Конгрес, Сейм, Фолькетинг, Альтинг. Парламенти можуть бути двопалатні як у федеративних (США, Росія), так і в унітарних державах (Велика Британія, Франція), і однопалатні (Ізраїль, Нова Зеландія, Україна).

Органом законодавчої влади є парламент держави або — рідше — окремої адміністративно-територіальної одиниці, проте ним може бути і народ (у разі прийняття законів на референдумі), і монарх. Парламент — єдиний представницький орган народу і єдиний законодавчий орган, який цілком або частково створює інші вищі органи держави, визначає основи внутрішньої і зовнішньої політики держави і бере участь у її здійсненні, контролює діяльність інших вищих органів і посадових осіб.

ФУНКЦІЇ ПАРЛАМЕНТУ:

представницька— реалізується через обов'язок представляти інтереси народу, його різні шари за допомогою депутатського корпусу (постанови парламенту як представницького органу мають політичний характер),

законодавча— реалізується через право видавати закони (основна діяльність, що має юридичний характер);

фінансова— реалізується через право приймати рішення з фінансових питань (щорічно затверджувати бюджет країни);

установча— реалізується через право брати участь у формуванні вищих виконавчих, а також судових органів;

контрольна— реалізується через право здійснювати контроль за діяльністю уряду, інших вищих органів і посадових осіб;

політична— реалізується через право визначати основи внутрішньої та зовнішньої політики і через обов'язок брати участь у її здійсненні.

Починаючи з діяча Великої французької революції XVIII ст. — абата Е. Сієйса та інших теоретиків тих часів, була поширена ідея представницького правління. Вважалося, що такий орган, як парламент точно знає чого хоче нація (народ), і виражає її (його) волю в законах та інших актах, не будучи в цьому відношенні нікому підконтрольним (у межах конституції, яку він нерідко може сам змінити). Це означає, що парламент став розглядатися як виразник інтересів і волі народу (нації), тобто всієї сукупності громадян цієї держави, уповноважений приймати найбільш авторитетні управлінські рішення іменем народу. Звідси — таке його визначення, як національне або народне представництво.

В історичному аспекті утвердження народного (національного) суверенітету було спрямоване переважно проти засилля королівської влади. Володіння суверенітетом народом (нацією) включає суверенітет короля. Справді, адже може існувати тільки один суверенітет. У статті 3 французької Декларації прав людини і громадянина зазначено: «Джерело будь-якого суверенітету перебуває по суті в нації». У подальшому цей принцип уточнювався неодноразово в конституційному матеріалі. Нині, наприклад уч. 2 ст. 5 Конституції України, він сформульований у такий спосіб: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ».

Як зазначає французький учений-конституціоналіст М. Прело, визначення народного (національного) суверенітету приводить до прийняття принципу представництва. Суверенітет, що належить колективу, який не може його здійснити сам, делегується певним особам або установам. За допомогою конституції нація, як перше й єдине джерело влади, передає здійснення цієї влади різним індивідам або установам, які відтепер стають справжніми носіями влади, що здійснюються від імені нації, але жоден із цих індивідів і жодна з цих установ при цьому не можуть користуватися або розпоряджатися владою за власним правом. Правлячі індивіди або установи мають діяти від імені нації, яка репрезентує собою колективну і неподільну єдність.

Отже, представництво повинно розумітися як конституційна влада, яка належить представникам і яка дає їм змогу «здійснювати волевиявлення від імені нації». Запровадженням представництва встановлюється юридична компетенція приймати рішення

державного порядку. З викладеного випливає, що народ (нація) має численних представників. Єдиний і неподільний за своєю сутністю суверенітет передається для здійснення різним органам.

ДЖЕРЕЛА:

Гетьманчук М.П. Політологія. — Львів, 2000. — 290 с.; Кириченко В.М. Теорія держави і права. — Київ, 2008. — 430 с.; Машков А.О. Основи загальної теорії держави і права. — Київ, 2004. — 305 с.; Гіда Є.О. Теорія держави і права. — Львів, 2009. — 510 с.

ЗАКОНОДАВЧА ІНІЦІАТИВА

ЗАКОНОДАВЧА ІНІЦІАТИВА (фр. Initiative від лат. Initium — початок) — стадія законодавчої процедури, що полягає у внесенні уповноваженим органом або посадовою особою (суб'єктом права законодавчої ініціативи) до парламенту офіційної пропозиції про прийняття, зміну або скасування законодавчого акта.

Реалізація права законодавчої ініціативи — внесення законопроекту — є реакцією на визрілу в суспільстві потребу в урегулюванні нормами права тієї чи іншої соціальної проблеми. Виявлення такої проблеми є завданням суб'єктів права законодавчої ініціативи.

Узагальнюючи, можна виокремити таке коло суб'єктів законодавчої ініціативи у світовій конституційній практиці:

1. Члени парламентів. Таку ініціативу можна назвати парламентською ініціативою. У різних країнах вона може бути реалізована по-різному. Здебільшого необхідний певний мінімум депутатів (10, 15, 20). У деяких країнах право законодавчої ініціативи мають тільки партійні фракції, а окремі депутати можуть виступати лише з виправленнями й зауваженнями.

2. Глава держави — президент або монарх. Залежно від цього вона буде іменуватися президентською або королівською ініціативою.

3. Уряд. Тоді вона буде іменуватися урядовою законодавчою ініціативою.

4. Виборці, тобто певна категорія громадян. Така ініціатива має назву народної ініціативи. Для того щоб народна ініціатива стала законопроектом, потрібно зібрати певну кількість підписів (як правило, мінімальна кількість). Така ініціатива передбачена законодавством Італії, Іспанії й Швейцарії. В Італії потрібно зібрати не менш як 50 тис. підписів, а в Іспанії — 600 тис.

У деяких штатах США, для того щоб внести законопроект у законодавчі збори штату, потрібно зібрати від 3 до 6% підписів від чисельності населення цього штату. Взагалі, хоча народна ініціатива закріплена в ряді країн, реально вона реалізовувалася кілька разів в Італії. В Австрії був тільки один подібний випадок у 1964 р. У Швейцарії час від часу такі підписи збиралися й проекти вносилися, але жоден законопроект, що з'явився з ініціативи громадян, не був прийнятий.

5. У ряді країн — судові органи. Така законодавча ініціатива називається судовою ініціативою.

6. Органи, які представляють територіальні інтереси. Це можуть бути законодавчі органи суб'єктів федерацій (законодавчі органи кантонів Швейцарії, законодавчі збори Мексики, обласні ради в Італії, представницькі органи автономій і т. ін.). Однак коло питань, з яких вони можуть вносити законопроекти в парламент всієї країни, обмежений. Вони можуть вносити пропозиції з питань, які належать тільки до їхньої компетенції й пов'язані з їхніми проблемами.

У країнах з парламентарними формами правління суб'єктів права законодавчої ініціативи у більшості випадків двоє: окремі депутати і уряд. У Великій Британії та інших країнах сфери впливу англійського права відповідне право формально зарезервоване тільки за парламентаріями, і члени уряду можуть вносити законопроекти лише як депутати.

Коло суб'єктів права законодавчої ініціативи в країнах із змішаною республіканською і парламентарними формами правління не обмежується вищеназваними. У багатьох країнах Центральної та Східної Європи і в тих, що утворилися на терені колишнього СРСР, це право належить президентам. У Швейцарії відповідним правом наділені кантони, а у Португалії і Узбекистані — представницькі органи автономій. В Австрії, Естонії, Латвії, Словаччині, Угорщині і Японії суб'єктами права законодавчої ініціативи визнані комісії (комітети) парламентів, в Естонії і Португалії — парламентські фракції, в Чехії — представницькі органи місцевого самоврядування.

Найширше коло суб'єктів права законодавчої ініціативи встановлене в Італії, Росії і Швеції. В Італії до таких суб'єктів, крім уряду і депутатів, віднесені постійні комісії, парламентські фракції і в межах їхньої компетенції — консультативний орган при парламенті та уряді (Національна рада економіки і праці) та представницькі органи, створювані в областях. У Росії суб'єктами права законодавчої ініціативи названі президент, верхня палата парламенту, депутати

обох палат, уряд, законодавчі (представницькі) органи суб'єктів федерації, а також вищі суди, включаючи конституційний суд. У Швеції право законодавчої ініціативи належить уряду, депутатам парламенту, постійним комісіям, ревізорам та деяким іншим органам і посадовим особам.

У цілому ряді країн суб'єктами права законодавчої ініціативи проголошені палати парламенту.

Особливістю парламентаризму Австрії, Білорусі, Іспанії, Італії, Латвії, Литви, Македонії, Румунії, Словенії є так звана народна законодавча ініціатива.

Однак майже в усіх випадках право законодавчої ініціативи практично узурповане урядом та його главою (у Франції саме прем'єр-міністр, крім депутатів, визнаний суб'єктом такого права). Урядові законопроекти можуть бути внесені безпосередньо прем'єр-міністром чи окремими міністрами за змістом їхніх повноважень або через депутатів — представників парламентської більшості, на яку уряд спирається.

Тому не дивно, що переважна більшість прийнятих законів пропонується урядом. Законопроекти, ініціаторами яких є окремі депутати, мають перспективу стати законами лише в разі підтримки їх парламентською більшістю. У Бельгії, Франції та у деяких інших країнах ініціативи уряду оформляються як законопроекти, а ініціативи окремих депутатів — як законопропозиції. При розгляді в парламенті перші мають пріоритет.

В Австрії, Бельгії, Іспанії, Латвії, ФРН, Японії та у ряді інших країн припускається тільки колективне внесення законопроектів. Кількість підписів депутатів під таким законопроектом звичайно дорівнює або наближається до такого числа членів парламенту, яке необхідне для організації фракції.

У президентських республіках суб'єктами права законодавчої ініціативи визнані окремі парламентарії. Більше того, у палатах Конгресу США заборонена колективна законодавча ініціатива, хоча ніхто не може перешкодити кільком конгресменам або сенаторам запропонувати ідентичні біллі.

Однак і тут виконавча влада бере участь у законотворчому процесі. Зокрема, президент може діяти через довірених депутатів, які зовні будуть здійснювати власну ініціативу. Він може користуватись і таким механізмом впливу на законодавчу діяльність, як послання до конгресу.

Загалом реалізація права законодавчої ініціативи в парламентах є чи не найважливішою стадією законодавчого процесу. Від ініціаторів того чи іншого законопроекту залежить не тільки сам факт започаткування закону, а і його зміст.

В Україні законодавча ініціатива — це звернення суб'єкта права законодавчої ініціативи, визначеного Конституцією України, до Верховної Ради України стосовно прийняття нового закону, припинення чинності або зміни чинного закону, яке здійснюється шляхом подання проекту закону на розгляд Верховної Ради України.

Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить:

1. Президентіві України,
2. народним депутатам України,
3. Кабінету Міністрів України (стаття 93 Конституції України).

Кабінет Міністрів України має виключне право на внесення проекту закону про Державний бюджет України.

Проект закону про надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України вносить Президент України або Кабінет Міністрів України.

Проекти резолюцій, декларацій, звернень, заяв вносять народні депутати.

Законопроект подається до Верховної Ради за підписом особи, яка має право законодавчої ініціативи або представляє орган, наділений таким правом. Якщо законопроект ініційовано кількома народними депутатами, ініціатором його внесення вважається народний депутат, прізвище (підпис) якого на ньому зазначено першим.

Законопроект вноситься на реєстрацію разом з проектом постанови, яку пропонується Верховній Раді прийняти за результатами його розгляду, списком авторів законопроекту, пропозицією щодо кандидатури доповідача на пленарному засіданні та пояснювальною запискою.

У разі внесення законопроекту, остаточне прийняття рішення щодо якого можливе лише за результатами референдуму, ця обставина повинна бути зазначена у пояснювальній записці.

Уперше на конституційному рівні питання законодавчої ініціативи в Україні було врегульовано Конституцією Української Народньої Республіки (Статутом про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 р. У п. 39 було зазначено:

«Законодатні проекти вносяться на розгляд Всенародніх Зборів: а) президією в порозумінню з Радою Старшин Зборів; б) поодинокими фракціями, зареєстрованими Всенародніми Зборами; в) окремими депутатами, числом не менш 30-ти; г) Радою Народніх Міністрів УНР; д) органами самоврядування, які об'єднують не менш 100 тисяч виборців; е) безпосередньо виборцями-громадянами Республіки, в числі не менш 100 тисяч, писаними заявами, потвердженими через громади і поданими Судові, що по провірці їх правильности передає цю пропозицію Голові Всенародніх Зборів».

А от Конституції Радянської України 1919 та 1937 рр. обійшли це питання своєю увагою.

Згідно з Конституцією (Основним Законом) Української Радянської Соціалістичної Республіки, прийнятою 20 квітня 1978 р., право законодавчої ініціативи у Верховній Раді Української РСР належало:

1. Президії Верховної Ради Української РСР,
2. Раді Міністрів Української РСР,
3. постійним та іншим комісіям Верховної Ради Української РСР,
4. депутатам Верховної Ради Української РСР,
5. Верховному Суду Української РСР,
6. Прокуророві Української РСР,
7. «громадським організаціям в особі їх республіканських органів».

Право законодавчої ініціативи у парламенті України. 1978–2012 рр. Суб'єкти: 1 — Президія Верховної Ради УРСР / України; 2 — Уряд: Рада Міністрів УРСР / Кабінет Міністрів України; 3 — комісії, постійні комісії Верховної Ради УРСР / України; 4 — депутати Верховної Ради УРСР / народні депутати України; 5 — Верховний Суд УРСР / України; 6 — Прокурор УРСР / Генеральний прокурор України; 7 — «громадські організації»; 8 — Голова Верховної Ради УРСР; 9 — Комітет Конституційного нагляду УРСР / Конституційний Суд України; 10 — Комітет народного контролю УРСР; 11 — Головний державний арбітр УРСР / Вищий арбітражний суд України; 12 — Академія наук УРСР; 13 — Президент УРСР / України; 14 — Верховна Рада Кримської АРСР; 15 — Національний банк України.

- Президент України (тоді ще Української РСР) не мав права вносити законопроекти до Верховної Ради у період з 19 червня 1991 - 5 липня 1991 р.

- Національний банк України у період головування В. С. Стельмаха вкрай обмежено користувався правом законодавчої ініціативи.
- Критиці піддається відсутність права законодавчої ініціативи у Верховного Суду України як представника усієї судової системи України. Таким чином, окрема і незалежна гілка державної влади усувається від прямого впливу на прийняття законів щодо судочинства, судоустрою, процесу.

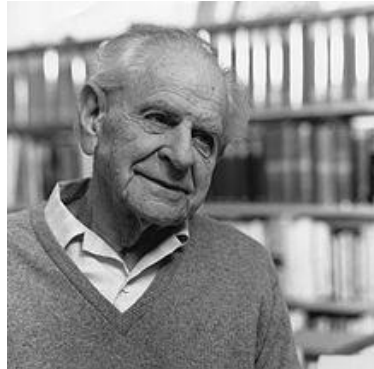
ДЖЕРЕЛА:

Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова. — 2-е изд., изм. и доп. — Москва: НОРМА, 2002. — С. 301.; Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навч. посіб. / В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін, С.М. Пашков; За ред. В.М. Бесчастного. — К.: Знання, 2007. — 467 с.; Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. — К.: АртЕк, Вища шк., 1997. — 264 с.; Законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово.; Стаття 89 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України».

ЗАКРИТЕ СУСПІЛЬСТВО

ЗАКРИТЕ СУСПІЛЬСТВО — поняття, що використовується для визначення типу суспільства, яке характеризується тенденціями до впровадження контролю в усіх галузях життя і обмеження усіх форм внутрішньої автономії. Оскільки цей контроль здійснюється з одного центру, то суспільство перетворюється на завершену одиницю, що тяжіє до автономного існування в усіх сферах — економічній, політичній, культурній. Це призводить до обмеження будь-яких контактів із зовнішнім світом, для якого таке суспільство виявляється «непрозорим». Суспільство такого типу уникає будь-яких спільних дій з іншими, намагається бути осторонь глобальних процесів і відтак є «закритим». Проте оскільки сучасний світ є цілісним, характеризується глобальними процесами і будь-які його частини виявляються включеними до цього цілого (скажімо, біржова криза у Південно-Східній Азії може позначатися на економіках Західної Європи), а природа закритого суспільства зумовлена тяжінням до тотального контролю, у тому числі над ресурсами, то воно може виявляти себе у зовнішній агресії як спробі досягти цього контролю. Поняття з'явилося у новітню епоху для опису суспільств, які намагалися уникнути глобальних процесів сучасного світу. Одним з класичних прикладів закритого суспільства вважається СРСР. Термін набув поширення після появи праці англійського вченого К. Поппера «Відкрите суспільство та його вороги» («Open society and its enemies»),

1943), на якій, у свою чергу, позначився вплив трактату французького філософа А. Бергсона «Два джерела моралі і релігії» («Les deux sources de la morale et de la religion», 1932).

Карл Поппер у 90-ті рр. XIX ст.

За сучасних умов, коли «марксистський штурм», як зазначає Поппер у післямові до російського видання 1992 р. книги «Відкрите суспільство і його вороги», зазнав краху, створилися умови для глобального історичного поступу в напрямі відкритого суспільства.

До найважливіших положень попередньої універсалістської програми цього руху Карл Поппер відносить наступні:

- 1) зміцнення свободи і усвідомлення відповідальності, що впливає з неї;
- 2) мир у всьому світі;
- 3) боротьба з бідністю;
- 4) боротьба з демографічним вибухом;
- 5) навчання ненасильства.

Концепція суспільства відкритого і закритого, виражена, зокрема, і в наведених положеннях програми переходу до відкритого суспільства в планетарному масштабі, загалом відіграє конструктивну роль у позитивних культурно історичних та соціально політичних зрушеннях у сучасному суспільстві. Однак потенціал цієї концепції залишається значною мірою не тільки нереалізованим, а навіть незапитаним внаслідок труднощів операціоналізації її вузлових, вельми абстрактних та есеїстично викладених понять і певної заідеологізованості позицій автора.

ДЖЕРЕЛА:

Поппер К. Р. Відкрите суспільство та його вороги. — К., 1994.; Бергсон А. «Два джерела моралі і релігії». — 1932.

ЗАЛІЗНИЙ ЗАКОН ОЛІГАРХІЇ

ЗАЛІЗНИЙ ЗАКОН ОЛІГАРХІЇ — принцип теорії еліт, вперше сформований Робертом Міхельсом у 1911-му р. Його суть у тому, що будь-яка форма соціальної організації, незалежно від її початкової демократичності або автократичності, неминуче вироджується у владу небагатьох обраних — олігархію (зокрема: номенклатура).

Будучи соціалістом, Міхельс був стурбований тим, що ліберальні та соціалістичні партії Європи, незважаючи на лозунги про підтримку найширшої участі мас у політичному житті, насправді залежали від волі купки «вождів» так само, як і консервативні партії. Він дійшов висновку, що прагнення до олігархії міститься у самій природі будь-якої соціальної організації. «Кажучи «організація» — маємо на увазі «олігархія»», — писав Міхельс.

Причинами існування цього закону Міхельс вважав об'єктивну необхідність лідерства, прагнення лідерів ставити у якості соціальних цілей свої власні інтереси, довіру юрби (натовпу) лідерам та загальну пасивність пересічних мас населення.

З залізного закону олігархії виходить, що демократичне правління неможливе у будь-яких великих спільнотах індивідів. Чим більша організація — тим менше у ній елементів демократії і більше — елементів олігархії. З цієї причини Міхельс відійшов від соціалізму та став підтримувати Муссоліні, вважаючи олігархічне правління не тільки не порочним, але навіть благотворним для суспільства в цілому.

Міхельс виділив кілька факторів, які лежать в основі залізного закону олігархії. Дарсі К. Ліч коротко підсумував їх так: «Бюрократизація відбувається. Якщо бюрократизація відбувається, влада зростає. Влада корупціонує.». Будь-яка велика організація, зазначив Міхельс, повинна створювати бюрократію для того, щоб збільшувати свою ефективність у процесі, як вона (організація) збільшується. Багато рішень повинні прийматися щодня, що не може бути зроблено великою кількістю неорганізованих людей. Для організації щоб функціонувати ефективно, централізація має відбутися і влада опиниться в руках небагатьох. Ті небагато — олігархія — будуть використовувати всі засоби, необхідні для збереження і подальшого збільшення своєї влади.

Цей процес далі ускладнюється, оскільки делегація необхідна в будь-якій великій організації, де тисячі, а іноді й сотні тисяч членів, не можуть приймати рішення за принципом демократії участі. Це було зумовлено відсутністю технічних засобів для організації зустрічі

та обговорення за участю великої кількості людей, а також питаннями, пов'язаними з психологією натовпу, згідно з якою Міхельс стверджував, що люди відчують необхідність бути керованими. Делегація, однак, призводить до спеціалізації, до розвитку бази знань, навичок і ресурсів, серед керівництва, що ще більше віддаляє керівництво від рядового і зміцнює інститут лідерства у системі.

Бюрократизація і спеціалізація є рушійною силою для залізного закону. Вони призводять до розвитку групи професійних адміністраторів у ієрархічній організації, що, у свою чергу, призводить до раціоналізації та рутинізації повноважень влади і процесу прийняття рішень. Процес, вперше і певно найкраще описаний Максом Вебером, а пізніше Джоном Кеннетом Гелбрейтом, і простіше, але цинічніше у Принципі Пітера.

Бюрократія за своїм принципом призводить до централізації влади лідерами. Разом з тим лідери також отримують контроль над санкціями та заохоченнями. Вони (лідери), як правило, сприяють тим, хто поділяє їх думки, що неминуче призводить до самовідтворюваної олігархії. Люди досягають лідерських позицій, тому що мають політичні навички вище середнього (див. харизматична влада). Наскільки вони просуваються у своїй кар'єрі, настільки зростають їхня влада та престиж. Лідери контролюють інформацію, яка стікає по каналах зв'язку, та піддають цензурі те, що вони не хочуть доносити до відома пересічної людини. Також лідери будуть виділяти значні ресурси, щоб переконати пересічних людей у правоті своїх поглядів. Цей принцип сумісний з більшістю суспільств: людей вчать прислухатися до тих, хто має авторитет та владу. Таким чином, пересічні люди не проявляють ініціативу, а натомість чекають від лідерів рішень та вказівок, щоб їх виконувати.

«Залізний закон олігархії» стверджує, що всі форми організації, незалежно від того, наскільки демократичні вони можуть бути на початку, врешті-решт і неминуче розвивають олігархічні тенденції. У результаті чого справжня демократія практично і теоретично неможлива, особливо у великих групах та складних організаціях. Відносна структурна плинність у невеликій демократичній організації поступається місцем «соціальній в'язкості» в організації великого масштабу. Згідно з «залізним законом», демократія та великомасштабна організація несумісні.

Міхельс у своїй книзі використовував приклад Соціал-демократичної партії Німеччини.

Розмір і складність групи чи організації також мають важливе значення для залізного закону. У 1970 - на початку 1980 рр., Партія Зелених Німеччини зробила свідоме зусилля, щоб розірвати залізний закон. Будь-хто міг бути у партії або вийти з неї офіційно. Не існувало постійних офісів або співробітників. Навіть найменше, найбільш рутинне рішення могло бути виставленим на обговорення та голосування. Коли партія була маленькою, ці анти-олігархічні заходи досягли певного успіху. Але, як тільки організація виросла і партія стала успішнішою, необхідність ефективно конкурувати на виборах, збирати кошти, збирати численні мітинги і демонстрації, і працювати з іншими політичними партіями після обрання, змусили Зелених адаптуватися до традиційніших структур і практик.

Один з найвідоміших винятків із залізного закону олігархії — нині неіснуюча Міжнародна Типографічна Спілка, описана Ліпсетом Сеймуром Мартіном у 1956 р. у своїй книзі Союз демократії.

Ліпсет вказує на ряд чинників, які існували у МТС, нібито відповідальних за протидію цій тенденції до бюрократичної олігархії. Перший і, мабуть, найбільш важливий, пов'язаний з тим, як союз був створений. На відміну від багатьох інших спілок (наприклад, the CIO's United Steel Workers of America, USWA, і багато інших цехових спілок), які були організовані зверху вниз, МТС мала декілька великих, сильних, місцевих об'єднань, як цінували свою автономію, що існувала задовго до того, як було сформовано спілку міжнародну. Ця місцева автономія була посилена економікою поліграфічної промисловості, яка діяла в основному на місцевих та регіональних ринках, з невеликою конкуренцією з боку інших географічних районів. Велика кількість місцевих жителів продовжували ревно охороняти цю автономію від посягань з боку міжнародних посадових осіб. По-друге, існування фракцій допомогло запобігти проникненню олігархічних тенденцій, які існували в національних штаб-квартирах.

Лідери безконтрольно мали тенденцію збільшувати свою заробітню платню і вести розкішніший спосіб життя, що відбивало їхнє бажання повернутися до своєї колишньої роботи. Але з потужної фракцією, готовою викривати марнотратство, немає лідерів, які б наважилися бути занадто щедрим до особистої винагороди. Ці два фактори були переконливими у випадку МТС.

Ліпсет і його колеги також наводять низку інших чинників, які є специфічними для виробничих спілок в цілому і поліграфічного ремесла зокрема.

У тому числі однорідність членів у відношенні до своєї роботи та способу життя, їхня ідентифікація зі своїм ремеслом, їхні більше середнього класу спосіб життя і заробітня платня. У цьому останньому моменті він спирається на Арістотеля, який стверджував, що демократична держава, швидше за все, буде там, де буде великий, стабільний середній клас, а крайнощі багатства і бідності були невеликі.

Нарешті, автори відзначають, позаурочні години роботи, які змушували співробітників витратити більшу частину свого вільного часу разом.

Ці останні фактори є менш переконливими, оскільки вони не поширюються на багато промислових форм організації, де найбільша кількість профспілкової демократії склалася за останній час.

Окрім опису винятків із «залізного закону олігархії» були також спроби піддати цілісній перевірці теорію Міхельса. Критики зокрема стверджували, що хоча Міхельс правильно вказав на існування сильної тенденції до бюрократизації та олігархізації організацій, говорити про існування «залізного закону» не можна, оскільки кінцеві наслідки цих тенденцій можуть бути різними — можливе одночасне виникнення також протилежної тенденції, боротьби рядових членів проти закостеніння й за оновлення організації, а тому стверджувати, що олігархія є неминучим наслідком розвитку організації не можна.

ДЖЕРЕЛА:

Буржуазна соціологія на межі XX століття / Відп. ред. В. Н. Иванов. - М., 1986.; Вятр Е. Соціологія політичних відносин. - М., 1989.; Історія політичних і правових навчань / Відп. ред. В. С. Нерсисянц. - М., 1991.

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (ЗМІ), мас медіа (Mass media) — преса (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, інтернет, кінематограф, звукозаписи та відеозаписи, відеотекст, телетекст, рекламні щити та панелі, домашні відеоцентри, що поєднують телевізійні, телефонні, комп'ютерні та інші лінії зв'язку. Всім цим засобам притаманні якості, що їх об'єднують — звернення до масової аудиторії, доступність багатьом людям, корпоративний зміст виробництва і розповсюдження інформації. Термін мас медіа застосовується також до організацій, які контролюють ці технології, наприклад, телевізійних каналів або видавництв.

Громадські медіа, часто пов'язані з «громадськими комунікаціями» та можуть приймати різні форми, можуть стосуватись різних груп людей та бути пов'язані з великою кількістю різних напрямків. Разом із тим, громадські медіа являють собою засіб для створення дискусії та залучення звичайних громадян, що об'єднані певними цілями. Головна риса громадських медіа полягає в тому, що вони не залежать від комерційних тенденцій та популярних тем для обговорення. Це дозволяє створювати різні моделі громадських медіа, які можуть пропонувати відкриту редакційну політику, або більш сфокусовану на залученні громадян.

КАЗАХСТАН:

За даними Міністерства культури та інформації Республіки Казахстан на кінець першого кварталу 2006 р. у республіці регулярно випускається 2243 періодичних друкованих видання, з них 1593 газет і 650 журналів. Половину всіх друкованих видань становлять інформаційні ЗМІ, частка суспільно-політичних коливається в межах 16%, наукових — 9%, рекламних — 10,5%, дитячих, молодіжних, жіночих і релігійних не перевищує в сукупності 4%.

БІЛОРУСЬ:

У Білорусі, за даними Міністерства інформації, на 1 серпня 2007 р. а видаються 1244 друкованих періодичних видання, у тому числі 703 газети, 503 журналу, 34 бюлетеня, 3 каталоги, 1 альманах. Майже дві третини всіх зареєстрованих видань є недержавними. Преса видається білоруською, російською, німецькою, англійською, українською, польською та іншими європейськими мовами.

Найбільшим за обсягом тиражу періодичним виданням є газета «Советская Белоруссия», число читачів якої у серпні 2007 р. склало 500,7 тис. Загальний разовий тираж газети «Звезда» склав 34,2 тис. прим., «Республікі» — 49,4 тис. прим., «Білоруської ниви» — 25 тис. екз., «Народнай газети» — 30 тис. екз., «7 днів» — 37,1 тис. прим., «Прапор юності» — 25,7 тис. екз.

Загальний разовий тираж державної місцевої преси (136 обласних, міських, районних та об'єднаних газет) становить 869,4 тис. прим., у тому числі по областях: Брестська — 163,1, Вітебська — 175,2, Гомельська — 141,1, Гродненська — 108,7, Мінська — 160, Могильовська — 121,2 тис. прим.

Також у Білорусі існує 9 інформаційних агентств, 59 програм телемовлення та 156 програм радіомовлення. Дві третини із загальної кількості друкованих періодичних видань,

телерадіокомпаній, інформаційних агентств мають недержавну форму власності.

КАНАДА:

Модель засобів масової інформації у Канаді відрізняється від моделі у Сполучених Штатах, а також у більшій частині решти світу. За словами Джона А. Ірвінга, засоби масової інформації інакше функціонують в канадському суспільстві через відсутність колективної ідентичності, передусім стосовно до мов Канади (і пов'язаних з ними культур), а також її близькості до Сполучених Штатів. Ірвінг стверджує, що такий культурний дуалізм означає, що тільки частина населення реагує на засоби масової інформації англійською мовою, у той час як інша частина залишається поза впливом англومовних засобів масової інформації. Аналізуючи близькість до США, він пояснює, що «більша частина труднощів, які загрожують засобам масової інформації у Канаді є прямим результатом американського економічного і культурного імперіалізму».

У зв'язку з сильним впливом США на канадський ЗМІ, Канада не змогла сформувати свою власну ідентичність в засобах масової інформації. Ці два чинники уповільнили процес створення канадської спільноти.

ЗМІ допомагають у формуванні спільноти через спілкування. Коли велика група людей перебуває у спілкуванні одне з одним через засоби масової інформації, формується культурна ідентифікованість.

У Канаді видається 105 неспеціалізованих щоденних газет загальним тиражем 5,2 млн примірників. Це означає, що кожен п'ятий канадець купує щоденну газету, — один із самих високих показників у світі. Більшість газет виходить у провінціях, що відображає федеративний характер країни. Є лише дві загальнонаціональні газети The Globe and Mail і National Post (обидві англومовні). Найстарішою канадською газетою, що видається з 1778 р., є The Gazette, Montreal. Найбільший тираж у Toronto Star. Більшість канадських газет належить газетно-видавничим концернам: 60 газет — Hollinger International (Hollinger, Sterling Newspapers, Southam Inc.), 11 газет — Sun Media Corp., дев'ять — Thomson Newspapers, по чотири — Quebecor і Power Corp., по дві — New Brunswick Publishing, Summit Publishing і Southwestern Ontario Publishing. Решта 11 щоденних видань вважаються незалежними і знаходяться у приватному володінні.

США:

Відповідно до досліджень, проведених американською організацією Pew Research Center for the People & the Press, у 2008 р. Інтернет у США став важливішим джерелом інформації, ніж щоденні газети. Близько 40% опитаних цієї організацією людей повідомили, що для ознайомлення з новинами використовують інтернет-джерела, такі, як електронні версії звичайних газет або спеціалізовані новинні сайти. Газети читають лише 35% опитаних. Тим не менш, телебачення продовжує залишатися найпопулярнішим джерелом новин: близько 70% опитаних повідомили, що стежать за новинами через телебачення.

USIA. Інформаційне агентство функціонувало з 1953 р. як незалежне агентство закордонних справ у межах виконавчої влади уряду, для проведення громадської дипломатії в підтримку американської зовнішньої політики.

Під сферу їх діяльності потрапляють практично всі країни світу, у тому числі і Росія. ЮСІА є основним органом виконавчої влади, відповідальним за інформування та консультації президента, держсекретаря та інших керівників держави з питань міжнародної громадської думки і реакцію на зовнішньополітичні дії США.

ЮСІА своєму розпорядженні 190 відділеннями в 142 країнах. На службі в агентстві складаються 6300 співробітників, понад 2,5 тис. з яких найняті за кордоном для роботи в місцевих представництвах агентства. Діяльністю закордонних відділень керують 520 працівників, які відряджаються з США. Наявність власної сторінки в Інтернеті робить дані інформаційні ресурси доступними практично з будь-якої точки світу 24 години на добу. У розпорядженні ЮСІА знаходиться система супутникового телебачення «Уорлднет» (Worldnet), що дозволяє 24 години на добу передавати інформаційні матеріали та виступи американських державних діячів практично по всьому світу, використовуючи технічні потужності в посольствах США і представництвах ЮСІА.

У даний час система держмовлення США на закордон об'єднує п'ять інформаційних служб, підзвітних Раді. Три з них, Voice of America, Office of Cuba Broadcasting (Radio and TV Marti), а також Worldnet Television and Film Service, мають статус федеральних програм, у той час як Radio Free Europe / Radio Liberty і Radio Free Asia є приватними некомерційними корпораціями. Штат зазначених служб налічує понад 3,3 тис. співробітників, зайнятих підготовкою і випуском програм англійською і 60 іноземними мовами тривалістю

1750 годин ефірного часу на тиждень. Їх фінансування здійснюється з федерального бюджету за статтею видатків на зовнішньополітичну діяльність уряду США (385 млн доларів у 1996 р.).

Телебачення для американців є своєрідним ідолом, якому поклоняється країна. Саме за допомогою телебачення багато в чому формується громадська думка, сприйняття американцями навколишнього світу і події, що відбуваються, як правило, під відповідним правильним кутом в «потрібному» ідеологічному ракурсі.

УКРАЇНА:

В Україні діяльність ЗМІ регулюється законами «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформацію», «Про рекламу», «Про телебачення та радіомовлення» та низкою інших. Разом із тим, в Україні діє чинний Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про пресу та інші засоби масової інформації» від 01.08.1990 р. (див. документ ВР України № v15552400-90, v15552400-90), в якому зазначено, що під ЗМІ розуміються — газети, журнали, теле — і радіопрограми. Про інтернет-видання взагалі мова не йде.

З появою і поширенням мережі Інтернет з'явилися інтернет-ЗМІ. Вони швидко завоювали популярність, хоча їхня аудиторія поки що набагато менша, ніж «традиційних» (як їх стали називати) ЗМІ. Майже всі ЗМІ мають сайт в Інтернеті, на багатьох з них публікуються регулярно оновлювана інформація: як правило, це інтернет-версії тих самих матеріалів, іноді вони виходять із затримкою, іноді до матеріалів та / або архівів доступ є платним. Звичайно, основні доходи інтернет-ЗМІ надходять також від реклами, хоча ЗМІ може бути і спонсорованим і як мовний орган будь-якої організації. Питання про те, наскільки рівноправні поняття ЗМІ та інтернет-ЗМІ, є предметом чисельних обговорень і судових позовів у всьому світі (див., наприклад: справу Терентьева).

- Інтернет-ЗМІ у силу специфіки мережі Інтернет найбільш схожі на звичайну стінгазету, вивішену в загальнодоступному місці. Таким же чином інформація в них, як правило, мається на єдиному екземплярі, ознайомлення з нею відбувається виключно з ініціативи читача неодноразово, потрібно знати адресу: географічний для стінгазети, електронний для інтернет-ЗМІ, аудиторія читачів з цих причин досить випадкова і непостійна в обох цих джерел інформації.

- Інтернет-ЗМІ у Росії стали офіційно реєструвати як ЗМІ в установах Россохранкультури. При цьому реєстрація для них не є обов'язковою.

ДЖЕРЕЛА:

Інтернет-журналістика, Інтернет-видання, Новинний сайт, Електронний журнал та Медіапортал.; Законопроект щодо викладення Закону України “Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України” у новій редакції (тираж 04.10.2005),; А. В. Смирнов. Основы цифрового телевидения. с. 99.

ЗАХІДНА УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА

ЗАХІДНА УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА — процес створення західної української діаспори був зумовлений в основному соціально-економічними та політичними факторами і поділяється на три хвилі переселенського руху.

Перша хвиля — з другої половини XIX ст. до початку Першої світової війни. Масова еміграція українців у цей період була спрямована насамперед до Північної та Південної Америки. Вона охопила переважно західні регіони, що входили до складу Австро-Угорщини. Це була справді трудова еміграція, викликана в основному соціально-економічними мотивами. Низький життєвий рівень трударів, масове безземелля спонукало селян до масової міграції в Америку, де були не тільки вільні землі, а й сприятливі соціально-економічні умови для їх освоєння. Загалом за 1877-1914 рр. із західноукраїнського краю, що перебував під пануванням Австро-Угорської імперії, виїхало за океан майже 500 тис. українців, у тому числі до США близько 350 тис., Канади — 100 тис., Бразилії та Аргентини — майже 50 тис.

Друга хвиля припадає на період між двома світовими війнами і зумовлюється як соціально-економічними, так і політичними причинами з переважанням перших. Події, пов'язані з Першою світовою війною, поразкою в 1918-1920 рр. урядів Центральної Ради, гетьмана Скоропадського, Директорії призвели до появи першого великого потоку української політичної еміграції. Майже 30 тис. емігрантів з України виїхало до Польщі. Інша частина поселилася в Австрії, Румунії, Німеччині, Югославії. У міжвоєнний період із західноукраїнських земель, що входили до складу Польщі, Чехословаччини та Румунії, продовжується від'їзд українців за океан. До Канади, зокрема, прибуло понад 70 тис., Аргентини — майже 50 тис., США — 75 тис.

Третій період емігрантської хвилі українства припадає на час після Другої світової війни. Вона була викликана переважно

політичними мотивами. За підрахунками дослідників у воєнні та повоєнні роки загальна кількість українських емігрантів (переважно із західної та центральної частини України) становила 260-300 тис. чол., у тому числі у країнах Північної Америки осіло 150-170 тис., Південної Америки — 35-40 тис., Західної Європи — 65-75 тис., Австралії — 25-30 тис. чол. Це були переважно молоді люди, інтелігенція, примусово вивезені з України на роботу в Німеччину, які пам'ятали сталінські репресії, військовополонені, учасники військових формувань, які не захотіли повернутися на Батьківщину.

Сьогодні зарубіжні українці є повноправними громадянами кількох десятків країн різних континентів, де в умовах багатоетнічного оточення зберігають у своєму середовищі рідну мову, народні звичаї, культурні, мистецькі, побутові традиції, тобто свою національну самобутність. Значна увага приділяється організації українського шкільництва. Велику роботу у напрямі фінансування і тематичного спрямування українських шкіл здійснюють численні громадські організації і товариства. Зокрема, у США на утриманні українських громад перебувають українські школи трьох типів: українські католицькі школи, суботні школи українознавства та недільні школи українознавства, де вивчаються переважно релігійні предмети, українська мова, історія, культура.

У Канаді також створена широка мережа громадських шкіл, відомих під назвою «рідні школи», в яких викладається українська мова, література і культура. Це в основному суботні або вечірні школи, утримувані різними українськими церквами, організаціями і розраховані на учнів початкових класів. Щодо учнів середньої школи, то їм ті ж установи у великих містах організовують вивчення програм, що називаються «курсами українознавства». Такі курси здебільшого визнаються провінційними міністерствами культури і тому їхні випускники, отримуючи диплом з української мови, можуть його використати для закінчення як середньої школи, так і вступу до вищих навчальних закладів. У західних та північних районах Польщі, де зосереджена переважна більшість українців, функціонують рідні школи. Певна система організації українського шкільництва існує і в інших країнах.

У період після Другої світової війни українці зарубіжної діаспори відіграють помітну роль у громадсько-політичному житті, створюють численні асоціації й організації. Приміром, у Канаді кілька наших земляків виконували обов'язки міністрів різних канадських урядів, п'ятеро були сенаторами, а 6 жовтня 1989 р. 24-м генерал-

губернатором Канади був обраний Роман Гнатишин. Діяльність багатьох суспільно-політичних формувань координує створений 7 листопада 1940 р. Комітет українців Канади (КУК), який нині об'єднує 25-30 організацій. У Торонто розміщена штаб-квартира Світового конгресу українців (СКУ), до якого входять майже 140 організацій з усіх країн. Серед наймасовіших організацій українців у США, в які вони об'єднані, є УНС (Український Народний Союз), Організація оборони чотирьох свобод України — ООЧСУ, Лемко-Союз, (Український конгресовий комітет Америки). Найбільшими українськими професійними об'єднаннями у Сполучених Штатах Америки є Українське лікарське товариство Північної Америки, Товариство українських правників (юристів), Асоціація діячів української культури, «Фонд допомоги дітям Чорнобиля», Об'єднання демократичної української молоді (ОДУМ) тощо.

Значних успіхів досягли зарубіжні українці в дослідженні актуальних наукових проблем українознавства і народознавства. Провідним науковим центром діаспори західноєвропейського регіону вважається Мюнхенський Український вільний університет. В Аугсбурзі успішно діє Українська вільна академія наук (УВАН). У Франції — Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ), яке протягом багатьох років видає фундаментальну серію «Енциклопедія українознавства». Крім Європи, НТШ має нині філії в США, Канаді та Австралії. Заслуженим авторитетом у Сполучених Штатах Америки користується, наприклад, Український науковий інститут Гарвардського університету — один з відомих наукових закладів світу, де досліджують історію України. У 1976 р. при Альбертському вищому навчальному закладі було засновано Канадський інститут українських студій (КІУС). Другий центр українознавства заснований у березні 1979 р. при Торонтському університеті.

З часу здобуття Україною незалежності зарубіжні українці щораз більше прагнуть встановити постійні економічні, культурні й наукові зв'язки зі своєю Батьківщиною, спрямовують зусилля на допомогу Україні налагодити контакти з іншими державами, увійти до економічних, фінансових, культурологічних структур світової спільноти. Основні завдання західної української діаспори, які постали перед нею після проголошення незалежності України, можна визначити так: 1) збереження національної ідентичності; 2) сприяння утвердженню міжнародного авторитету України; 3) допомога східній діаспорі; 4) розвиток духовно-культурних зв'язків з історичною батьківщиною. Про це постійно ведеться розмова на всесвітніх

форумах українців, які систематично проводяться у Києві. На них репрезентуються українські товариства, релігійні конфесії, об'єднання й спілки з-поза меж України. Так, перший Всесвітній форум українців відбувся 21-24 серпня 1992 р. у Києві у Палаці культури «Україна», в роботі якого взяли участь представники українських культурних товариств, об'єднань, громад та спілок, релігійних конфесій від 26 країн світу, а також делегації з усіх областей України. Всього — 750 осіб. Серед учасників Форуму були Президент України Леонід Кравчук та Голова Верховної Ради України Іван Плющ. Форум, який проходив на високому емоційному піднесенні, без перебільшення став святом єднання українців світу. Основою виступу Президента України на Форумі стала теза про необхідність єднання навколо молоді Української держави задля її становлення та розвитку, зростання міжнародного авторитету. «Узгоджені й динамічні дії державних і громадсько-політичних інститутів України з діаспорою допоможуть створити нашій державі належний імідж, показати її як велику силу прогресу і стабільності в Європі та світі. А це приведе до посилення міжнародного авторитету України, значних економічних здобутків», — зазначив у своєму виступі Президент України.

На пленарних засіданнях Форуму розглядалися питання співпраці світового українства, підтримки українських громад у всіх регіонах їхнього проживання. Крім того, працювали вісім секцій та п'ять «круглих столів».

За підсумками роботи Форуму були прийняті Резолюція і такі звернення: «До світового українства», «Про Чорнобильську трагедію», «До Генерального секретаря ООН, глав держав і парламентаріїв усіх країн, політичних і релігійних діячів, світової громадськості», заява щодо подій у Боснії і Герцеговині та Придністров'ї, «Маніфест політичних партій, рухів, об'єднань, угруповань, громадських організацій України, екзильних адміністрацій та середовищ зарубіжного українства з нагоди перших роковин Української держави».

Важливим результатом Форуму стало створення його постійно діючого органу — Української Всесвітньої Координаційної Ради (УВКР) з центром у Києві. До складу УВКР увійшло 42 особи — по 14 осіб від України, східної та західної української діаспори. Його повноваження були чинними до другого Всесвітнього форуму українців, що відбувся у 1997 р. в Україні.

Поглиблюються взаємозв'язки між науковцями у різних сферах знань. Зокрема відкинуто «викривальний» підхід до західної

історичної науки. Постійно примножується духовний потенціал нашого суспільства тим багатством, що було створене за кордоном. Останніми роками в Україні відбулися світового рівня конгреси Міжнародної асоціації українців, Світової федерації українських лікарських товариств, симпозиуми «Голодомор-33» тощо. Створено Міжнародну школу україністики для підготовки молодих політологів, здійснюється обмін студентами вищих навчальних закладів, стажування науковців тощо.

ДЖЕРЕЛА:

Зарубіжні українці / С. Ю. Лазебник, Ю. І. Макар та ін. — К., 1991; Заставний Ф. Українська зарубіжна діаспора // Дзвін. — 1991. — № 8; Роде наш прекрасний: Матеріали Всесвітнього форуму українців 21-24 серпня 1992 року. — К., 1993; У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття: Матеріали другого Всесвітнього форуму українців / А. Попок, Л. Константиnescу, М. Нестерчук. — К., 1998.

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ (англ. Western European Union)

— організація, створена на основі Брюсельського договору 1948 р. про співпрацю в економічній, соціальній і культурній галузях та колективну самооборону, який підписали Бельгія, Великобританія, Люксембург, Нідерланди та Франція. Включає 28 країн з чотирма різними статусами: країни-члени, країни що підписали угоду про асоціацію, спостерігачі. Всі держави Європейського Союзу мають статус країн-членів, крім Австрії, Данії, Фінляндії, Ірландії та Швеції, які належать до спостерігачів. Асоційовані члени — Ісландія, Норвегія, Польща, Туреччина, Угорщина та Чехія; асоційовані партнери — Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина та Словенія.

Амстердамський договір зробив Західноєвропейський союз «невіддільною частиною розвитку Союзу», надавши йому оперативні повноваження у сфері оборони. Західноєвропейський союз відіграв ключову роль у виконанні перших Петерсберзьких завдань на Балканах. Втім зараз він дедалі більше поступається своїми функціями підрозділам ЄС, що розвиваються в рамках спільної зовнішньої та політики безпеки.

У листопаді 2000 р. Рада міністрів безпеки Західноєвропейського союзу ухвалила рішення про поступове розформування цієї організації та передавання її повноважень відповідним структурам і агентствам ЄС. 1 січня 2002 р. до Європейського Союзу відійшли такі установи Західноєвропейського

союзу, як Інститут безпеки та супутниковий центр Європейського Союзу. Головна функція, що залишилась у Західноєвропейського союзу — колективна безпека, її передавання Європейському Союзові поки що відкладене.

У березні 2010 р. було оголошено про плани припинення діяльності Західноєвропейського Союзу до 2011 р. 30 червня 2011 р. ЗЄС офіційно припинив існування. Незважаючи на це, Постановою Верховної Ради України від 25 грудня 2012 р. № 11-VII на Комітет Верховної Ради з питань європейської інтеграції покладено «забезпечення міжпарламентських зв'язків у рамках співробітництва України з Європейським Союзом (ЄС), Західноєвропейським Союзом (ЗЄС)».

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний словник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів // за редакцією М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка.- К.: МАУП, 2005. – 792 с.

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (ЗУНР)

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (ЗУНР) - самопроголошена незалежна держава у період з кінця 1918 - початку 1919 рр. у східній Галичині зі столицею спочатку у Львові, потім у Станіславове (нинішній Івано-Франківськ).

ІСТОРИЧНІ УМОВИ НАПЕРЕДОДНІ УТВОРЕННЯ ЗУНР:

Напередодні поразки Австро-Угорщини у Першій світовій війні активізувався національно-визвольний рух у західноукраїнських землях.

Переговори делегації Української Центральної Ради з представниками країн Четверного союзу у Бресті завершилися зобов'язанням Австро-Угорщини і Німеччини передати велику частину Холмщини і Підляшшя УНР, а решті західноукраїнських земель надати автономію, перетворивши їх в окремий край.

Протягом тривалого часу австро-угорська влада відмовлялася виконувати це зобов'язання, і тільки 16 жовтня 1918 р., коли імперія була вже приречена, з'явився маніфест імператора «До моїх вірних австрійських народів», який передбачав федеративну перебудову держави. Відповідно до положень цього документа, 18 жовтня 1918 р. українські парламентарії зі Східної Галичини і Північної Буковини, керівники політичних партій і церковних ієрархів створили у Львові орган представницької влади - Українську Національну Раду. її очолив **Євген Петрушевич**.

19 жовтня Українська Національна Рада оголосила про намір об'єднати всі західноукраїнські землі (Східну Галичину, Північну Буковину і Закарпаття) у єдину українську державу, і зробити це мирним шляхом.

Рішучими супротивниками цих планів виступили польські державні кола, що спиралися на численне польське населення, сконцентроване здебільшого в містах Східної Галичини. 28 жовтня в Кракові була створена Польська ліквідаційна комісія. Її представники повинні були 1 листопада 1918 р. прибути до Львова, щоб прийняти від австрійського намісника владу над Східною Галичиною.

Частина молодих українських офіцерів, які вважали, що в рамках чинних законів домогтися визнання Української держави мирним шляхом не вдасться, ще у вересні 1918 р. створили Центральний військовий комітет. Коли про плани Польської ліквідаційної комісії стало відомо у Львові, на терміново зібраному засіданні Центрального військового комітету було вирішено підняти повстання.

УТВОРЕННЯ ЗУНР:

Уночі проти 1 листопада 1918 р. українські військові частини взяли під свій контроль усі головні пункти Львова. Над ратушею був піднятий синьо-жовтий національний прапор. 1 листопада Українська Національна Рада взяла владу у свої руки у Станіславі, Раві-Руській, Коломиї та інших містах Східної Галичини. Того ж дня австрійська влада у Львові погодилися на передачу влади Українській Національній Раді. Подальшому піднесенню її авторитету сприяли обіцянки демократичних прав і свобод, аграрної реформи в інтересах селян, введення 8-годинного робочого дня.

Але події 1 листопада 1918 р. значно загострили українсько-польські відносини, вони стали початком українсько-польського збройного протистояння, що переросло у масштабну війну.

11 листопада 1918 р. у Львові Українською Національною Радою був створений виконавчий орган влади (уряд) - Державний секретаріат. Його головою став К. Левицький, членами - В. Панейко, Л. Цегельський, Д. Виговський, С. Голубович та ін.

13 листопада Українською Національною Радою був затверджений тимчасовий Основний Закон, відповідно до якого за створеною Українською державою закріплювалася назва Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР), визначалися її кордони, герб і прапор. Президентом ЗУНР було обрано Є. Петрушевича, главою уряду - Державного секретаріату - залишився К.

Левицький. ЗУНР займала територію 70 тис. км кв., її населення (6 млн) на 71% було українським.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ЗУНР:

Основні заходи внутрішньої політики були такими:

- була створена централізована система врядування: центральні органи спиралися на розгалужену і добре організовану систему місцевого врядування, що мала авторитет серед українського населення;
- в умовах конфлікту з польськими військами життєво важливе значення мало створення регулярних військ ЗУНР-Української Галицької армії (УГА), до лав якої швидко й організовано були мобілізовані десятки тисяч чоловік;
- вживалися заходи для виведення економіки з кризи: була встановлена державна монополія на продаж зерна, хліба, цукру, спирту, сірників, шкір, худоби; заборонений вивіз нафти; введена в обіг власна валюта-гривня; відновлювалися залізниці;
- за законом від 14 квітня 1919 р. ліквідувалося поміщицьке землеволодіння, а земля розподілялася між безземельними і малоземельними селянами;
- була затверджена державність української мови, але національним меншостям гарантувалося право на користування своїми мовами. Публічні школи проголошувалися державними.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЗУНР:

Зовнішньополітична діяльність ЗУНР була спрямована на міжнародне визнання молодої держави, насамперед країнами Антанти, і припинення війни з Польщею. Однак Польща не збиралася відмовлятися від Східної Галичини. Польська армія у листопаді 1918 р. захопила Львів, Перемишль, 10 повітів ЗУНР із 59. 22 листопада 1918 р. уряд ЗУНР переїхав до Тернополя.

Оскільки Антанта прийняла «14 пунктів» президента США В. Вільсона, спрямовані на демократизацію всієї системи міжнародних відносин, уряд ЗУНР звернувся до глави американської держави з проханням про допомогу в сприянні визнання проголошеної республіки.

Але прохання про допомогу виявилось марним. Країни Антанти не визнали ЗУНР, і вона опинилась у міжнародній ізоляції. Особливо вороже до ЗУНР ставилася Франція, що була зацікавлена у зміцненні Польщі в протигагу Німеччині. А лідери Польщі були переконані, що утворення ЗУНР було лише на користь Австрії та Німеччині.

На Паризькій мирній конференції (1919 р.) вирішувалось питання про врегулювання відносин з Польщею. У ході її роботи була внесена пропозиція про укладання перемир'я між Польщею і ЗУНР, що припускало проведення між ними демаркаційної лінії. За цією пропозицією Львів і Дрогобицький район (на території якого були великі нафтові родовища) залишалися б за Польщею. Уряд ЗУНР, природно, погодитися на таку пропозицію не міг, і війна з Польщею продовжувалася.

Після деякого успіху у червні 1919 р., коли УГА провела наступальну операцію (Чортківська офензіва), 100-тисячна польська армія тимчасово відступила. Але сили були нерівними. Наприкінці липня поляки знову відкинули УГА до ріки Збруч. Польські війська окупували Східну Галичину і Західну Волинь.

21 листопада 1919 р. Верховна рада Антанти надала Польщі 25-річний мандат на управління Східною Галичиною. Але Польща протестувала проти такого рішення, заявивши, що Східна Галичина є «невід'ємною частиною Польщі».

ПРОГОЛОШЕННЯ ОБ'ЄДНАННЯ УНР І ЗУНР:

22 січня 1919 р. у Києві був проголошений «Акт об'єднання (Злуки)» Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки в єдину соборну Україну. ЗУНР здобула назву Західної області Української Народної Республіки (ЗО УНР) і повну автономію. Остаточне рішення про об'єднання західних і східних земель повинні були затвердити Українські Установчі збори, які так і не були скликані.

ЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄДНАННЯ УНР І ЗУНР:

- Сам факт проголошення об'єднання ЗУНР і УНР мав величезне морально-політичне значення, підтвердивши прагнення українського народу жити в незалежній і соборній Українській державі.

- Ця подія, за словами канадського історика українського походження О. Субтельного, свідчила про те, що «уперше західно- і східноукраїнські націоналісти, які протягом поколінь проголошували існування між ними братерських зв'язків, ввійшли в контакт між собою в масових масштабах».

- Велике значення для наступних подій мала взаємодія Української Галицької армії й армії Директорії.

- Позитивний вплив на адміністративний апарат Директорії УНР справили галицькі державні службовці.

Ці та інші приклади свідчили про можливість і необхідність об'єднання. Фактичного державного об'єднання УНР і ЗУНР не відбулося, але історичний досвід державотворення як на сході, так і на заході України був дуже цінний для українських політиків, для державотворення сучасної незалежної України. Починаючи з 2000 р. день 22 січня відзначається в Україні як національне свято.

Проголошення Акту Злуки

ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ ЗУНР:

Причинами поразки ЗУНР були:

- ЗУНР опинилася в міжнародній ізоляції, без військової і дипломатичної підтримки європейських держав;
- прихильне ставлення країн Антанти до Польщі;
- УНР, воюючи на декількох фронтах у 1918-1919 рр., не могла захистити територію ЗУНР від польських військ;
- ЗУНР не створила з економічних причин достатню за чисельністю і військовим оснащенням армію, здатну захистити суверенітет держави та її територію;
- поразка Української Народної Республіки.

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ УТВОРЕННЯ ЗУНР:

Західноукраїнська Народна Республіка проіснувала 257 днів. Безсумнівно, поразку ЗУНР зумовив цілий ряд факторів. Проте жоден із них не здатний перекреслити роль цього державного утворення в

історичному просуванні українського народу шляхом національної свободи і державної незалежності. Реальне існування протягом восьми з половиною місяців національної галицької державності поставило на практичний ґрунт в українському русі гасло Соборної Української держави. Досвід ЗУНР підтвердив, що здобути і відстояти незалежну національну державу можливо тільки завдяки напрузі сил усіх соціальних верств і політичних сил нації.

ЗУНР увійшла в історію як героїчна сторінка у боротьбі українського народу за незалежність, вільний демократичний розвиток.

ДЖЕРЕЛА:

Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918—1923 рр. Коломия, 1993. — С. 19.; Слюсаренко А. Г., Томенко М.В Історія української конституції, К, 1993. -С. 125.; Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття — С. 159—160.

ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ

ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ — військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності.

Збройні сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України а також беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

З'єднання, військові частини і підрозділи Збройних сил України відповідно до закону можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, боротьби з тероризмом і піратством, посилення охоронидержавного кордону, суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні і континентального шельфу України та їх правового оформлення, протидії незаконним перевезенням зброї, наркотичних засобів та психотропних речовин, ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів Українита у порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Наказ Міністра оборони України від 23 грудня 1991 р. № 4
про створення Збройних сил України

Після проголошення 24 серпня 1991 р. незалежності України, вона успадкувала від СРСР одне з найпотужніших угруповань військ у Європі, оснащене ядерною зброєю та відносно сучасними зразками озброєння та військової техніки.

Емблема Збройних сил України

24 серпня 1991 р. Верховна Рада України ухвалила рішення про взяття під свою юрисдикцію усіх розташованих на українських теренах військових формувань Збройних сил колишнього СРСР, та про створення одного з ключових відомств — Міністерства оборони України.

Отже, під юрисдикцію України перейшли: 14 мотострілецьких, 4 танкові, 3 артилерійські дивізії та 8 артилерійських бригад (9 293 танки і 11 346 бойових машин), бригада спецпризначення, 9 бригад ППО, 7 полків бойових вертольотів, три повітряні армії (близько 1 500 бойових літаків) і окрема армія ППО. Стратегічні ядерні сили, дислоковані на території України, мали 1272 міжконтинентальних балістичних ракет, а також близько 2 500 одиниць тактичної ядерної зброї. На час проголошення Україною незалежності чисельність військ в Україні нараховувала близько 980 тисяч осіб.

Створення національних Збройних сил характеризувалося одночасним формуванням правової основи діяльності Збройних сил, реорганізацією структур, створенням відповідних систем управління й забезпечення та інших елементів, необхідних для їх функціонування. Крім того, становлення Збройних сил України супроводжувалося значним скороченням військових структур, чисельності особового складу, кількості озброєнь та військової техніки.

В основу процесу створення власного війська були закладені політичні рішення керівництва України стосовно без'ядерного і позаблокового статусу держави. При цьому враховувалися також обмеження, пов'язані з ратифікацією договору «Про звичайні збройні сили в Європі» та виконанням Ташкентської угоди 1992 р., якою встановлювалися не тільки максимальні рівні озброєння для кожної держави колишнього СРСР, а й для так званого «флангового району». В Україні до нього входили Миколаївська, Херсонська, Запорізька області та Автономна Республіка Крим.

У стислі терміни Верховною Радою України був прийнятий пакет законодавчих актів стосовно воєнної сфери: Концепція оборони і будівництва Збройних Сил України, постанова № 1658-XII від 11 жовтня 1991 р. «Про Раду оборони України», Закони України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», Воєнна доктрина України тощо. На ті ж роки припадає й реалізація ядерного роззброєння України. Воно є однією із найзначніших історичних подій, оскільки вперше в історії людства держава добровільно відмовилася від володіння ядерною зброєю. На 1 червня 1996 р. на території України не залишилося жодного ядерного боезаряду або боеприпасу.

Після перемоги у Києві Євромайдану у лютому 2014 р., Росія розпочала військову агресію проти української держави. Першим її етапом стала окупація Криму, внаслідок чого було вбито 2 військовослужбовця Збройних сил: Кокуріна Сергія та Карачевського Станіслава,

Наступним етапом агресії стало захоплення проросійськими активістами адмінбудівель та відділків міліції у містах Донбасу (Слов'янську, Бахмуті та Краматорську). У відповідь на це українська влада оголосила про проведення антитерористичної операції, що переросла у повноцінну війну.

Незважаючи на численні докази присутності російських військ на території України, офіційно Росія не визнає факту свого вторгнення в Україну, відтак з українського боку війна розглядається як неоголошена. Загалом доктрина цієї агресії Росії проти України від світових військових аналітиків отримала назву «Гібридної війни».

Чинні на початок військової операції, війська, зазнали серйозних втрат у техніці — суходільній, морській, авіаційній; у особовому складі. Україна втратила 85% кораблів флоту та 50% українських військових з Криму, що склали присягу окупанту.

Період від 2015 р. характеризується якісно новим створенням війська — збільшено чисельність до 250 тисяч, збільшено фінансування Збройних сил з бюджету, переглянуто грошове забезпечення.

Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України є Президент України. Він, згідно зі статтею 106 Конституції України, призначає на посади і звільняє з посад вище командування Збройних сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави.

Безпосереднє військове керівництво Збройними силами України в мирний та воєнний час здійснює Головнокомандувач Збройних сил України. Головнокомандувачем Збройних сил України є за посадою начальник Генерального штабу Збройних сил України, якого призначає і звільняє в установленому порядку Президент України. Адміністративне та військово-політичне керівництво Збройними силами України здійснює Міністр оборони України.

Міністерство оборони України, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні сили України, бере участь у реалізації державної політики з питань оборони і військового будівництва, координує діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування з підготовки держави до оборони. Це міністерство також має аналізувати військово-політичну обстановку, визначати рівень воєнної загрози національній безпеці України, забезпечувати функціонування Збройних сил і їх готовність до виконання покладених на них функцій і завдань тощо.

За всю попередню історію ЗСУ від липня 2014 р. Петром Порошенком вперше на посаду міністра оборони почали призначатися колишні ВВ-ки — Валерій Гелетей та Степан Полторак.

Чисельність Збройних сил України затверджується Верховною Радою України за поданням Президента України.

Українська армія комплектується за рахунок призову на строкову та договірну службу чоловіків від 18 років. Граничний вік перебування на військовій службі осіб рядового, сержантського та старшинського складу — 45 років.

Восени 2013 р. передбачалося здійснити крайній призов на строкову військову службу і перехід вітчизняного війська на комплектування за контрактом. У квітні 2014 р. Верховна Рада України рекомендувала в. о. Президента України Олександрові Турчинову відновити призов до армії. 1 травня 2014 р. в. о.

Президента України підписав указ про заходи щодо підвищення обороноздатності держави, яким відновлено призов у 2014 р.

24 серпня 2015 р., Президент України Петро Порошенко під час урочистостей з нагоди 24-ї річниці Незалежності України у Києві зазначив, що «...210 тисяч людей прийшли на військову службу за шість черг мобілізації. З них 35 тисяч, тобто кожний шостий, — добровольці».

2 березня 2015 р., в. о. речника Генштабу ЗС України Владислав Селєзньов, оприлюднив дані по втратах. Від початку АТО на сході України загинув 1541 військовий, поранені 6226. Серед загиблих: 1223 - Збройні Сили, 132 - Національна гвардія, 101 - МВС, 63 - Державна прикордонна служба, 7 - Служба безпеки України, 15 - Державна служби з надзвичайних ситуацій. У лікарнях перебуває 501 військовослужбовець, 13 з яких мають тяжкі поранення. За даними Генштабу, лише з початку дії нових мінських угод від 12 лютого, які мали зупинити бойові дії на сході України, загинули 58 військових, 320 були поранені. Дані щодо загиблих під час виходу з Дебальцеве продовжують надходити. У полоні, за даними Генштабу, перебуває 201 військовослужбовець. Втрати бронетехніки оцінюються у 968 одиниць.

9 березня 2015 р., в ексклюзивному інтерв'ю Першому Національному телеканалу України, Петро Порошенко повідомив, що за час АТО на Донбасі загинуло 1549 силовиків. З них 1232 – представники ЗСУ, 99 – МВС, 132 – Нацгвардії, 63 – ДПСУ, 7 – СБУ, 16 – ДСНСУ. Також Президент України заявив, що з 15 лютого, дати оголошення повного припинення вогню на виконання Мінських угод, загинули 64 військових (з них 51 – ЗСУ, 11 – НГУ, 1 – МВС, 1 – ДПСУ, 1 – ДСНСУ).

ПРОФЕСІЙНІ ВІЙСЬКОВІ СВЯТА:

14 лютого — День військ радіаційного, хімічного, біологічного захисту;

3 липня — День Зенітних ракетних військ Повітряних сил Збройних сил України;

15 липня — День українських миротворців;

Перша неділя серпня — День Повітряних сил Збройних сил України;

Перша неділя липня — День Військово-морських сил Збройних сил України;

2 серпня — День Високомобільних десантних військ;

8 серпня — День військ зв'язку України;

7 вересня — День воєнної розвідки;
9 вересня — День танкістів;
14 жовтня — День захисника України;
3 листопада — День ракетних військ і артилерії;
3 листопада — День інженерних військ;
16 листопада — День Морської піхоти України;
30 листопада — День Радіотехнічних військ Повітряних сил
Збройних сил України;
6 грудня — День Збройних сил України;
12 грудня — День Сухопутних військ Збройних сил України;
24 грудня — День працівників військових
представництв Міністерства оборони України.

ДЖЕРЕЛА:

Крип'якевич, Іван (1992). Історія українського війська. Львів: «Світ». с. 713.; Біла книга 2013. Збройні сили України (PDF). «Міністерство оборони України». 2014. с. 75.; Біла книга 2014. Збройні сили України (PDF). «Міністерство оборони України». 2014. с. 75.; Лазоркін Віталій. Збройні сили України: 1991 - 2001 // «Універсум». — 2011.

ЗЕНОН ЕЛЕЙСЬКИЙ (490—430 до н.е.)

Давньогрецький філософ елейської школи, прихильник рабовласницької аристократії.

Зенон Елейський відомий своїми апоріями (парадоксами; він сформулював 45 апорій, до нас дійшло 9), якими намагався довести неістинність видимої, чуттєво даної множинності речей та їхнього руху, вважаючи, що істинна картина світу досягається мисленням. Не заперечуючи множинність і рух речей як чуттєву вірогідність, Зенон

Елейський заперечував їхню істинність на тій підставі, що спроби відобразити їх у мисленні призводять до нерозв'язних суперечностей, утруднень, які не можуть бути властиві «істинному буттю». Об'єктивно філософія Зенона Елейського відіграла прогресивну роль у розвитку античної діалектики, оскільки він стихійно підійшов до питання про суперечливість явищ природи та вираження цієї суперечливості в поняттях. Зенон — син Телевтагора, улюблений учень Парменіда, підтверджував його вчення про єдність і нерухомість буття діалектичними аргументами, показуючи, що протилежні йому звичайні уявлення про множинність і рух розпадаються у внутрішніх протиріччях. Арістотель називав його винахідником діалектики.

СУТНІСТЬ ЙОГО ГОЛОВНИХ АРГУМЕНТІВ:

1) Проти множинності: якщо усе складається з багато чого, чи якщо суще реально поділяється на відособлені частини, то кожна з цих частин виявляється і нескінченно малою, і нескінченно великою; тому що маючи поза собою нескінченну безліч всіх інших частин, вона становить нескінченно малу частку усього, але з іншого боку, складаючись сама з нескінченної безлічі часток (будучи ділена до нескінченності), вона представляє величину нескінченно велику. Так виходить, якщо визнавати всі частки діленими, що мають величину і; якщо ж визнати, що багато чого, тобто частки усього, не мають ніякої величини і тому неподільні, то виходить нове протиріччя: усі виявляється рівні нічому. Справді, те, що не має величини, не може, приєднуючи до іншого, його збільшувати (нуль не є доданок); тому і всі, що складаються з неподільних, позбавлені величини, саме не має ніякої величини, чи є (матеріально) ніщо. За словами Гегеля, «Зенонова діалектика матерії донині не спростована».

2) Проти руху. Щоб пройти відомий простір, тіло що рухається повинне спершу пройти половину цього простору, а для цього — спочатку ще половину цієї половини і т.д. до нескінченності, тобто воно ніколи не рушить з місця; на цій підставі швидконогий Ахіллес ніколи не може наздогнати повільну черепаху (апорія «Ахіллес і черепаха»). Інший аргумент: тіло, що рухається, напр. стріла, що летить, у кожен момент руху займає визначений простір, тобто знаходиться у спокої і, таким чином, весь рух розкладається на моменти спокою, отже, представляє внутрішнє протиріччя (тому що з нулів руху не можна скласти позитивну величину). Аргументи Зенона вказують на дійсні протиріччя у понятті речовини, простору і часу, що

складаються з реально розділних частин; саме це поняття і хотів спростувати Зенон.

ДЖЕРЕЛА:

Аристотель. Физика. — В сборнике: Философы Греции. Основы основ: логика, физика, этика. — Харьков: ЭКСМО, 1999. — 1056 с.; Платон. Парменид. — В сборнике: Платон, Сочинения в трёх томах. — М.: Мысль, 1968—1972.; Фрагменты ранних греческих философов. Часть I. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики. — М.: Наука, 1989. — 576 с.; Храмов Ю. А. Зенон Элейский // Физики: Биографический справочник / Под ред. А. И. Ахиезера. — Изд. 2-е, испр. и дополн. — М.: Наука, 1983. — 400 с.

**ЗІНЬКІВСЬКИЙ ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ
(4 ЛИПНЯ 1882 – 5 СЕРПНЯ 1962 рр.)**

Народився у місті Проскурові Подільської губернії (нині м. Хмельницький). Його дід був священиком, а батько — учителем математики, виконуючи також обов'язки церковного старости.

З дванадцятирічного віку хлопчик співав у церковному хорі, але згодом, навчаючись у одній з київських гімназій, ще у п'ятнадцятирічному віці під впливом публіцистики Д. Писарева пережив кризу віри і став атеїстом. Однак голий матеріалізм не міг задовольнити його духовних запитів. Через два роки, під впливом критики матеріалізму неокантіанця Ф. Ланге, почалося його повернення до релігійного світогляду. Цьому сприяло також знайомство з творчістю Ф. Достоевського і Л. Толстого, а потім — із працями Е. Канта. Таким чином, уже у молоді роки В. Зіньківський, як і більшість його старших сучасників з когорти вітчизняних мислителів

великого масштабу (зокрема Л. Шестов і М. Бердяєв), пройшов шлях від дитячої релігійної віри до невір'я і – назад до збагаченого досвідом сумнівів віри. С. Булгаков, теж із подібним досвідом, назвав цей шлях «від марксизму до ідеалізму».

У роки гімназійного навчання у В. Зіньківського виник інтерес до природознавства, і у 1900 р. він поступив на фізико-математичний факультет Київського університету св. Володимира. Але провчившись 4 роки і не маючи схильності до експериментальної роботи, перейшов на історико-філологічний факультет, де займався на філософському і класичному відділеннях (1904 – 1909 рр.). Важливу роль у житті В. Зіньківського зіграло те, що з 1902 р. він почав займатися психологією і філософією під керівництвом професора Г. Челпанова. З 1905 р. він брав участь у роботі Київського товариства з вивчення релігії і філософії, а у 1910 р. став його головою.

У ці роки В. Зіньківський на ґрунті спільності світоглядних і соціально-політичних позицій зійшовся – і на все наступне життя – з С. Булгаковим («зблизилися вперше при виданні «церковно-соціалістичної» газети «Народ», що проіснувала лише 8 днів», – напише Зіньківський у своїх спогадах). На пропозицію С. Булгакова у передреволюційні роки В. Зіньківський готував двотомну монографію «Микола Гоголь», але вона була надрукована тільки у 1961 р. у Парижі.

Про цю працю, над якою В. Зіньківський працював усе життя, треба сказати детальніше. Чому саме Гоголь був у центрі уваги релігійного мислителя? Це пояснюється тим, що для Зіньківського, який виріс на «культурному прикордонні», великий письменник уособлював своєрідний синтез двох культур – «української і російської. Захоплювала його і «духовна роздвоєність» Гоголя як письменника (творця «Ревізора» і «Мертвих душ») і як релігійного мислителя – автора «Вибраних місць із листування з друзями». Він крок за кроком досліджує особистість, життя і творчість Гоголя. Зіньківський вважає його найзагадковішим російським письменником, істинне значення якого стало поступово усвідомлюватися лише у ХХ ст. У житті й творчості цього письменника простежуються не тільки протиставлення світської культури і церкви, але й намічається вихід із цього трагічного становища. Зіньківський називає Гоголя «пророком православної культури», тому що саме у його творчості яскравіше, аніж в інших релігійних мислителів, була обґрунтована ідея «обцерковлення культури».

Залишений на факультеті для підготовки до професорського звання, Зіньківський читав лекції з філософії, загальної і дитячої психології на Жіночих курсах (із 1909 р.), а також в Інституті дошкільного виховання (з 1910 р.), де незабаром обійняв посаду директора. Після від'їзду Г. Челпанова до Москви у 1907 р., молодий учений очолив його психологічний семінар. У цей час він перебував переважно під впливом ідей В. Соловйова, Л. Лопатіна, Е. Гуссерля і З. Фрейда, був знайомий із новітніми розробками К. Юнга, П. Флоренського і багатьох інших, що згодом стали широковідомими мислителями.

У 1913 – 1914 рр. Зіньківський стажується за кордоном (у Німеччині, Австрії, Італії). Захистивши у 1915 р. (Москва) у Г. Челпанова докторську дисертацію «Проблема психічної причинності», він стає професором філософії Київського університету, де читає низку курсів з логіки і психології. Узимку 1917 р. він почав читати лекції у щойно створеному Українському народному університеті, залишаючись професором Київського університету.

Утверджуючись як один із провідних інтелектуалів, В. Зіньківський співпрацює з видавництвом «Шлях» Московського релігійно-філософського товариства ім. Володимира Соловйова, а також з різноманітними київськими виданнями, зокрема з журналом «Християнська думка», який видавався із січня 1916 р. під редакцією відомого культурно-церковного діяча В. Екземплярського. У цьому виданні вчений публікує свою працю «Росія і православ'я», де викладає своє розуміння християнської антропології. Паралельно В. Зіньківський стає членом авторитетної Партії конституційних демократів і виступає одним із керівників її Київського відділення.

Жовтневі події 1917 р. у Петрограді Зіньківський сприйняв як катастрофу, тому що, як пізніше писав, «...завжди вважав себе монархістом, хоча й конституційним». У цій ситуації він із розумінням поставився до проголошення Центральною Радою (яка не визнавала легітимності диктатури більшовиків) Української Народної Республіки (УНР). Послугуючись повагою серед церковних кіл українських губерній, Зіньківський брав активну участь у скликанні і початку роботи у січні 1918 р. Першого Всеукраїнського церковного Собору, засідання якого були перервані захопленням міста частинами Червоної армії.

У ніч вступу більшовиків у Київ був жорстоко вбитий митрополит Володимир. «Таємниця його смерті так і залишилася нерозгаданою», – напише Зіньківський у спогадах, викладаючи дві

версії злочину. На початку квітня до нього прийшла «спеціальна делегація від українських церковних кіл» і просила дати дозвіл запропонувати його кандидатуру на митрополита Київського. Ця пропозиція була дуже дивною і «невдалою». Ще за 7 – 8 років до революції у газеті «Киевлянин» Зіньківський був названий «священником у сюртуку». Він хотів залишитися «церковним інтелігентом», працювати на ниві народної освіти. «І я сказав делегації, не підозрюючи про те, як напропорочив собі цими словами: ще, мабуть, у міністри сповідань і пішов би, щоби служити церкві, але до священнослужіння і чернецтва я ще не почуваю себе готовим... Я сам не знав тоді, яка була близькою година коли я повинен був стати міністром сповідань».

З 15 травня - 19 жовтня 1918 р. в уряді гетьмана П. Скоропадського і за його особистим проханням Зіньківський виконує обов'язки міністра віросповідань. На цій посаді, з огляду на події, що тоді відбувалися на просторах розваленої Російської імперії, він м'яко, але послідовно відстоював ідею створення Української автокефальної церкви. Ця ідея користалася досить великою підтримкою серед рядового, особливо сільського українського духовенства, але зустрічала рішучий опір переважної більшості церковних ієрархів українських губерній на чолі з Антонієм Храповицьким, архієпископом Волинським, обраним після загибелі згаданого вище Володимира, митрополитом Київським.

Зіньківський оголосив Усеукраїнському Церковному Собору, що відновив свою роботу у Києві 20 червня 1918 р., «непохитну волю гетьмана» – утвердити автокефалію Української церкви, але більшість присутніх відхилила пропозицію. Таким чином, В. Зіньківський був одним із тих, хто стояв біля витоків української православної церковної автокефалії. Водночас він разом із М. Василенком (міністром освіти у гетьманському кабінеті) мав намір відкрити богословські факультети при університетах України, однак далі мрій справа не пішла.

Гетьман П. Скоропадський у спогадах так характеризує свого міністра сповідань: «Він прагнув провести корабель українського церковного питання через Сціллу і Харібду. Його ситуація була надзвичайно важкою. Дуже доброзичлива і м'яка людина. Трохи азартний і кадет завзятий. Я з ним добре жив і шкодував його, споглядаючи, наскільки важкою була робота, на чолі якої він стояв».

У свою чергу, оцінюючи свій досвід політичної діяльності, Зіньківський через багато років писав: «Належачи за своїм

походженням на 7/8 до українців, я за вихованням і почуттями цілком і абсолютно належав Росії, – і це створювало особисто для мене постійні проблеми з обох боків. Ті росіяни, що дізнавалися про мою участь в українському уряді, часто починали ставитися з недовірою до мене як російської людини. А українці, добре знаючи про те, що я не тільки не поділяю політичних ідей сепаратизму, але й за своїми переконаннями і почуттями є російською людиною, ставилися і ставляться до мене з надзвичайною недовірою, нерідко нагороджуючи мене званням зрадника».

Така подвійність характерна для багатьох українців, що отримали російську освіту й цілком інтегрувалися у загальноросійське науково-культурне і суспільно-політичне життя протягом уже майже трьох сторіч. Для таких людей як М. Гоголь чи В. Зіньківський, В. Вернадський чи М. Василенко їх вроджена «українськість» і набута «російськість» не були чимось взаємовиключним, але органічно доповнюваними.

З відставкою першого гетьманського Кабінету міністрів 19 жовтня Зіньківський зосереджується на науковій і викладацькій роботі. Ще у 1910 р. у нього виник задум написати докладну історію російської філософії, шлях якої на той час ще в цілісності ніким не був осмислений. З цього часу він збирав для такого капітального видання матеріали, віддаючи належне і розвитку української філософської думки (згодом усвідомленої як цілісне явище Д. Чижевським).

Але головна дослідницька увага В. Зіньківського у київський період його життя була зосереджена на філософсько-психологічній проблематиці. Підходи до неї знайшли вираження у книгах «Сучасний стан психічної проблеми» (1905) і «Проблема психічної причинності» (1914). У Москві у 1918 р. побачила світ його брошура «Соціальне виховання, його завдання і шляхи».

У цих та інших роботах київського періоду Зіньківський, як глибоко віруюча людина, піднімає також питання про те, як у свідомості людини виникає ідея Бога. Він доводить, що вона не може бути запозиченою із соціальної сфери і не виникає у підсвідомості. Ідея може бути пояснена лише за допомогою гіпотези наявності у певних людей особливого містичного досвіду сприйняття трансцендентної, надчутливої реальності.

Філософські пошукування Зіньківського з роками набували все виразнішого персоналістичного відтінку. Як і знайомого з ним М. Бердяєва, його хвилює проблема беззастережного факту свободи

особи і, як і названий мислитель, Зіньківський прагне знайти її пояснення в контексті християнського віровчення.

Короткий час правління у Києві Директорії Зіньківський пережив спокійно як приватна особа, але з захопленням Києва більшовиками він, під загрозою арешту, влітку 1919 р. змушений був переховуватися у дитячій колонії під Бояркою на південь від столиці. Після того як 31 Осерпня 1919 р. Києвом заволоділи частини Добровольчої армії, Зіньківський зміг повернутися до міста. Він працює у дитячому відділі відновленого Земського міського союзу. У ці місяці разом із братами Василенками, В. Вернадським, Б. Кістяковським та іншими діячами Київської кадетської орієнтації він створює неформальний союз, який відстоював перед шовіністично настроєним керівництвом «добровольців» (чиїм ідеологом був киянин В. Шульгін) ідею російсько-української федерації. Після очікуваного повалення більшовиків вони мріяли створити особливу федералістську партію, однак армія більшовиків у жовтні 1919 р. розгромила вже на підступах до Москви війська білих.

Новий наступ червоних змусив Зіньківського 29 листопада 1919 р. назавжди залишити рідний Київ. Разом із іншими біженцями він опинився в Одесі, звідки 26 січня 1920-го відбув в еміграцію. Спочатку зупиняється в Югославії, де з 1920 – 1923 рр. викладає філософію як професор Белградського університету і є одним із активних членів емігрантського православного руху. Потім переїжджає до Чехословаччини, де (1923 – 1926 рр.) очолює кафедру експериментальної і дитячої психології Вищого педагогічного інституту у Празі.

У 1923 р. у Пшерові з ініціативи В. Зіньківського відбувся з'їзд російської православної молоді, на якому було засновано Російський студентський християнський рух, ним же і очолений. Він залишався головою РСХР до самої своєї смерті. У Берліні у 1923 р. виходить «Психологія дитинства», а у 1926» – «Російські мислителі і Європа» (уперше надрукована сербською у 1923 р.).

У 1926 р. у зв'язку з припиненням державних субсидій Празькому педагогічному інституту В. Зіньківський переїхав до Парижа. Тут він узяв активну участь у відкритті Російського богословського інституту імені преп. Сергія Радонезького, у якому з цього року перебував у званні професора. У 1923 – 1927 рр. очолював Педагогічне бюро по справах російської закордонної школи, і у 1927 р. редагував журнал «Питання релігійного виховання й освіти» (Париж).

У 1939 р., за день до оголошення війни, Зіньківський за нез'ясованих причини був заарештований французькою владою і пробув в ув'язненні 14 місяців (із них 40 днів – в одиночній камері). Саме тоді він вирішив прийняти сан священника. У березні 1942 р. В. Зіньківський був рукопокладений митрополитом Євлогієм, а через два роки (після смерті С. Булгакова) – обраний деканом Богословської академії у Парижі.

Ці роки життя виявилися для Зіньківського найпродуктивнішими у творчому плані. Він створив низку видатних праць із педагогіки («Проблеми виховання у світлі християнської антропології» (1934). «На порозі зрілості». «Бесіди з юнацтвом про питання статі» (1955) та ін., написав багато статей з історії російської літератури і культури. Як і багато мислителів ХХ ст., Зіньківський акцентував увагу на проблемах кризи європейської культури і пропонував релігійний шлях виходу з неї.

З роками світогляд Зіньківського стає все більш теїстичним. Це, зокрема, знайшло вираження у його «Апологетиці» (Париж, 1957 р.), мета якої полягала у доведенні того, що в усіх пунктах, де наявна розбіжність (дійсна чи надумана) між світським знанням і християнським віровченням, «правда християнства залишається непорушною».

Поступово відшліфовується і його власне філософсько-богословський світогляд, презентований у низці статей (багато з яких були надруковані у редактованому М. Бердяєвим паризькому журналі «Шлях») і у кінцевому варіанті представлений у підсумковій двотомній праці «Основи християнської філософії» (1961 – 1964 рр.).

Філософська система Зіньківського складається з трьох основних розділів: гносеології, метафізики і вченні про людину (антропології), поданих із принципово християнських позицій. Особливо цікава метафізика Зіньківського. У ній ми знаходимо у трохи переробленому і наближеному до офіційної догматики православ'я «соціологічне» вчення, докладно розроблене ідейно близьким Зіньківському С. Булгаковим.

Паралельно, протягом майже всього свого творчого життя, Зіньківський займався підготовкою вже згаданої фундаментальної праці з історії російської філософії (російської у найширшому значенні слова: включаючи й українських мислителів, насамперед Г. Сковороду). З цим дослідженням було пов'язане написання серії статей і окремих книжок про світогляд видатних письменників, поетів та інших відомих осіб, які не були професійними філософами, але

залишили помітний слід в історії вітчизняної думки (М. Гоголь, Ф. Тютчев, М. Пирогов та ін.). Ця праця стала гідною відповіддю на спроби офіційної радянської філософії представити історію російської і української думки під знаком наростання у них матеріалізму. У цьому плані знаменною була книга «Про уявний матеріалізм російської філософії» (Мюнхен, 1956 р.).

Двотомна праця В.Зіньківського «Історія російської філософії» (Париж, 1948 – 1950 рр.) мала широкий міжнародний резонанс, і у 1953 р. була перевидана французькою і англійською мовами. За використанням матеріалу і глибиною інтерпретації це дослідження донині залишається неперевершеним. У праці філософський розвиток східнослов'янських народів уперше був представлений системно і докладно, від витоків до середини ХХ ст., на тлі світоглядних шукань суспільства. Зіньківський не розділяв вітчизняних мислителів на ворогуючі табори, і намагався проаналізувати їх із розумінням та певною симпатією. У кожній концепції він прагне знайти момент істини, що, за його переконаннями, у своїй повноті є в православному віровченні.

На думку людей, які особисто знали вченого, він був доброю, винятково порядною людиною, хотів і вмів бути «у дружніх стосунках з усіма, хто лишень цього хотів». Він був «переконаним шанувальником сімейного вогнища», радів будь-якому гарному весіллю, немовляті, із задоволенням хрестив, любив відвідувати сім'ї і перебувати у сімейній атмосфері. Він постійно намагався допомагати родинам й залагоджувати їхні проблеми. Водночас мав сильну волю й дивувався своєю працездатністю (міг працювати по 16 годин на добу), що значною мірою пояснює його творчу продуктивність.

Помер Зіньківський після довгої і тривалої хвороби 5 серпня 1962 р., похований на цвинтарі російських емігрантів у Сент-Женев'єв-де-Буа.

Багатогранністю своїх наукових інтересів і дарувань В. Зіньківський виділяється навіть на тлі своїх старших сучасників. Він – філософ, богослов, психолог, педагог, історик російської філософської думки, літературознавець. Він – великий громадський діяч і пастир. І на всіх цих поприщах сказав своє вагоме слово.

Зіньківський – один з небагатьох релігійних мислителів, що працювали на стику філософії, богослов'я, психології, літературознавства, публіцистики і зуміли вибудувати цілісну

релігійно-філософську систему. Творчість Зіньківського не втратила своєї актуальності й у XXI ст.

ДЖЕРЕЛА:

100 найвідоміших українців / Гнатюк М., Громовенко Л., Семака Л., Скорульська Р., Стус Д., Удовик С. — М.: Вече; К.: Орфей, 2001. — С. 433 — 438.; Апологетика. — Париж, 1957. 260 с. (2-е издание — М.: Братство Всемилоствого Спаса, [б/г]); Русская педагогика XX века. — Париж, 1960.; Н. В. Гоголь. — Париж, 1961 (перевидання: — М.: Слово, 1997. 224 с.); Основы христианской философии. — Париж, 1961–1964. — Т. 1–2.; Педагогика. — Париж; Москва, 1996. 153 с.; Христианское учение о познании. — М.: Грааль, 2001. 140 с.; Пять месяцев у власти. -М.: Крутицкое подворье, 1995. 237 с.

ЗМІШАНА ВИБОРЧА СИСТЕМА

ЗМІШАНА ВИБОРЧА СИСТЕМА (Комбінована виборча система, Пропорційно-мажоритарна виборча система) — виборча система, за якої частина кандатів представницького органу (переважно половина) обирається за мажоритарною виборчою системою, а інша частина - за пропорційною виборчою системою. Такий тип виборчої системи діє в Україні, Німеччині, Польщі, Литві, Росії. В Австралії палата представників формується за мажоритарним принципом, а сенат — за пропорційним. Вона діє у майже 20 державах світу, особливо тих, де триває пошук найефективніших виборчих систем відповідно до національних та інших особливостей. Пропорції сполучення мажоритарного та пропорційного компонента при цьому може бути різними: врівноваженими — 50/50 (Росія донедавна, Україна) або з домінуванням одного з компонентів — 3/2 (Японія, Мексика).

Виборчими системами, що надають перевагу мажоритарному методу голосування при застосуванні й пропорційного голосування, є такі мішані системи:

Система з єдиним голосом, що не допускає його передачі. Суть її у тому, що в багатомандатному виборчому окрузі виборець голосує за одного кандидата, а не за список кандидатів від партії (Японія, Китай, інші держави);

Обмежене голосування передбачає обрання виборцями кількох кандидатів з одного бюлетеня, проте їх має бути менше, ніж кількість місць для заповнення;

Кумулятивне голосування. Суть його у тому, що виборець має стільки голосів, скільки мандатів у окрузі. Виборець може їх розподілити між усіма кандидатами, а може віддати свої голоси лише за одного з кандидатів.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник. — Львів: Астролябія. — 2005. — 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник. — Львів: Тріада плюс. — 2004. — 528 с.; Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного. — К.: Арістей. — 2006. — 432 с.

ЗМІШАНА ФОРМА РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ПРАВЛІННЯ

ЗМІШАНА ФОРМА РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ПРАВЛІННЯ (синоніми та різновиди: напівпрезидентська — калька з англійської, президентсько-парламентська) — форма державного правління, яка поєднує ознаки президентської і парламентської республік, а саме: як і у президентській республіці главу держави обирає народ шляхом прямих виборів або колегія виборців, повноваження президента ширші і вагоміші, ніж у парламентській республіці (можливість втручання у законотворчий процес як суб'єкта законодавчої ініціативи, право вето на акти парламенту; право видавати нормативно-правові акти); свої повноваження президент здійснює безпосередньо (у напівпрезидентських республіках) або через уряд (у напівпарламентських республіках); президент призначає прем'єр-міністра (главу уряду) лише за згодою парламенту; президент, як правило, є головнокомандувачем збройних сил, визначає військову доктрину держави, є окремим органом державної влади; уряд несе подвійну відповідальність — перед президентом і парламентом, які можуть виявити йому недовіру і відправити у відставку.

У більшості змішаних республік використовується інститут контрасигнатури, коли частина актів президента має бути контрасигнована главою уряду, який несе за них відповідальність перед парламентом.

У сучасний період змішана форма республіки є найпоширенішою. Прикладом такої форми республіки є Франція, Австрія, Польща, Румунія тощо.

Згідно зі статтями 5, 6 Конституції України, ухваленої 1996 р., Україна є республікою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює свою владу безпосередньо і через органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Державна влада здійснюється на засадах її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. Повноваження відповідних органів державної влади визначаються Конституцією та іншими законодавчими актами України, зміст яких дозволяє визначити Україну як змішану, президентсько-парламентську республіку.

ЗОКРЕМА, ПРО ЦЕ СВІДЧИТЬ НАСТУПНЕ:

єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України, яка обирається строком на п'ять років;

Верховна Рада України має право усунути Президента України з поста у порядку особливої процедури (імпідменту);

Президент України є главою держави, обирається строком на п'ять років; призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припиняє його повноваження й ухвалює рішення про його відставку; призначає за поданням Прем'єр-міністра членів Кабінету Міністрів України; скасовує акти Кабінету Міністрів України;

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, відповідальний перед Президентом України, підконтрольний та підзвітний Верховній Раді України;

правосуддя в Україні здійснюється виключно судами.

Для подолання гострої кризи 8 грудня 2004 р. Верховна Рада ухвалила Закон України № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України» та (у пакеті до нього) про внесення змін до закону про вибори Президента (останні дозволили провести переголосування 2-го туру виборів Президента). Того ж дня Президент України Леонід Кучма підписав ці документи.

Закон на основі проекту Симоненка—Медведчука про зміни до Конституції (про політичну реформу) передбачав перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, формування уряду коаліцією депутатських фракцій, подовження терміну повноважень Верховної Ради до 5 років. Згідно з прикінцевими та перехідними положеннями закону, він мав набрати чинності з 1 вересня 2005 р. у разі, якби на той час були ухвалені зміни до Конституції стосовно реформування системи місцевого самоврядування (законопроект 3207-1). Позаяк до 1 січня 2006 р. ці зміни не були ухвалені, то (згідно з прикінцевими та перехідними положеннями) закон набув чинності самостійно з 1 січня 2006 р.

Після приходу до влади Віктора Януковича і Партії Регіонів 1 жовтня 2010 р. Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України, Закон «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. №2222-IV у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та прийняття. Згідно з рішенням КС, відповідний закон №2222 втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом цього рішення. Конституційний Суд України поновив чинність Конституції 1996 р. та звернувся до органів державної влади з вимогою невідкладно привести українське

законодавство у відповідність до Основного Закону в редакції від 28 червня 1996 р.

ДЖЕРЕЛА:

Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права Академічний курс Підручник Київ Юрінком Інтер 2006.; Закон України № 2222-IV від 8 грудня 2004 року «Про внесення змін до Конституції України».; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України).; Фрицький О. Ф. Деякі питання розвитку законодавства в галузі конституційного права і державного будівництва до 2005 р.: Матеріали наук.-практ. конференції "Концепція розвитку законодавства України". — К., 1996. — С. 183, 184.; Карпенко В. Досвід регіонального планування у Франції (приклад з регіону Луари) // Вісник УАДУ. - 2000. - № 1. - С. 289 – 294.; Ткачук А. Децентралізація, що зміцнює державу. Особливості місцевого самоврядування у Французькій Республіці // Місцеве самоврядування. - 1997. - № 1 - 2. - С. 84 – 89.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА — сукупність відносин держави з іншими державами світу та міжнародними організаціями. Найважливіший спосіб ведення зовнішньої політики — дипломатія.

Зовнішня політика у багатьох країнах світу має назву Міністерство закордонних справ. Очолює його міністр закордонних справ.

У США таке відомство називається державним департаментом; очолює його державний секретар США. У Франції — міністерство зовнішніх зносин, у Швейцарії — політичний департамент, в Аргентині — міністерство зовнішніх зносин і культу, у Лівії — Народне бюро із зовнішніх зв'язків і т. д.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ:

Сучасна політична наука спирається на фундамент політичної думки попередніх епох. З глибокої давнини до періоду виникнення ранньокласових суспільств і держав беруть початок перші спроби усвідомлення сутності політичних явищ. Історично першою формою пояснення нової соціальної реальності стало релігійно-міфологічне тлумачення природи владних відносин і соціальної ієрархії. Згідно з древніми міфами, земна організація життя має божественне походження та є відображенням загальносвітового космічного порядку. Боги передають владу земним правителям або поряд з останніми продовжують залишатися вершителями земних справ.

Конфуцій. Пізніше політична думка, порвавши з міфологією, прийняла більш раціональну форму. При розгляді проблем влади і

соціального порядку стає домінувати філософсько-етичний підхід, що пояснює ці явища через призму досягнення загального блага та справедливості. Подібна тенденція прослідковується в ученнях Конфуція, грецьких філософів і політико-правової думки Риму. У центрі уваги древніх мислителів такі питання, як принципи організації держави, проблема законів і справедливості, обґрунтування ідеальної форми правління.

Китайський філософ Конфуцій — один з найвідоміших представників політичної думки Стародавнього Сходу. Він відмовився від ідеї божественного походження держави і розвинув концепцію патріархальної аристократичної держави. Згідно з його вченням, держава виникає з об'єднання сімей і уподібнюється сім'ї, де імператор — батько, що турбується про своїх підданих — дітей. Кінцева мета державної влади — досягнення спільного блага. Хоч Конфуцій негативно ставився до крайнощів майнової диференціації (до поділу суспільства на багатих і бідних), він виправдовував моральну ієрархію: поділ людей на «благородних» і «темних» — простий народ. Перших від других відрізняють такі якості, як знання, справедливість, почуття обов'язку, повага до старших, дотримання моральних норм. Політичний ідеал давньокитайського мислителя — влада, здійснювана аристократами, доброчинність, строге дотримання кожною людиною своїх обов'язків і наслідування ритуалів, що склалися. Конфуція відрізняло недовір'я до законів, він вважав, що суспільний порядок повинен підтримуватися ритуалами і мораллю.

У працях мислителів Давньої Греції аналізується антична соціально-політична практика. Державність цього періоду втілилася у формі полісів — невеликих міст-держав і навколишніх поселень. Центром давньогрецької цивілізації став афінський поліс періоду розквіту демократії (VI—V ст. до н. е.). Демократичні процедури передбачали участь вільного чоловічого населення в роботі народних зборів і ухвалення рішень, рівність громадян перед законом, право на заміщення виборної суспільної посади. Практикою функціонування демократія спричинила вплив на уявлення древніх мислителів Еллади і бажаної форми держави. Багато з них зробили свій вибір не на користь демократії. Серед тих, хто розділяв аристократичні погляди на правління, були Піфагор, Геракліт, Сократ.

Найяскравішим представником політичної думки цього періоду був італійський мислитель і політик Ніколо Макіавеллі (1469—1527 рр.), відомий передусім своїми працями «Правитель»

(1513 р.), «Роздуми на першу декаду Тита Лівія» (1519 р.), «Історія Флоренції» (1532 р.). Н. Макіавеллі увійшов в історію політичної думки як творець нової науки про політику. Тлумачення ним політики відокремлюється як від теології, так і від етики. На основі узагальнення багатовікового досвіду існування держав минулого й сучасності мислитель доводить, що політичні події, зміни в державі відбуваються не з Божої волі, не з примхи чи фантазії людей, а мають об'єктивний характер. Недоречно також осягати й вирішувати політичні проблеми, керуючись моральними міркуваннями, бо влада, політика вже за своєю природою є позаморальними явищами. Розуміння політики як об'єктивного явища заклало міцний фундамент політичної теорії як точної, досвідної науки, яка, на думку мислителя, пояснює минуле, керує теперішнім і може прогнозувати майбутнє.

Н. Макіавеллі намагається розкрити закономірності суспільно-політичних явищ, з'ясувати причини зміни однієї форми держави іншою, визначити найкращу з них, розглянути проблеми співвідношення влади правителя і народу тощо. Аналіз і вирішення цих питань, виходячи з потреб часу, надавали вченню мислителя значення практичної науки про політику, управління державою. Введення самого терміна *stato*, тобто «державна», в політичну науку Нового часу пов'язують саме з Н. Макіавеллі.

Учений вважав, що державу створили не Бог, а люди, виходячи з потреби спільного блага. Спочатку люди жили розрізнено, але згодом об'єдналися, щоб краще захищатися. Вони обрали зі свого середовища найсильнішого і найхоробрішого ватажка й почали йому підкорятися. Метою держави є забезпечення кожному вільного користування майном і безпеки. Для цього приймаються закони і призначаються покарання. Але після того як влада стала спадковою, нащадки вождів все більше відхилялися від справедливості і перейшли до пригнічення народу. Абсолютна влада, вважає мислитель, швидко розбещує як правителів, так і підданих. У результаті монархія перетворюється на тиранію, яка не має права на існування і мусить бути знищена разом з тираном. Після знищення тиранії настає аристократичне правління, з часом воно вироджується в олігархію, яка зазнає участі тиранії. Далі народ вводить народне правління, після чого кругообіг форм держави повторюється.

Н. Макіавеллі розрізняє монархію, аристократію і народне правління, спотворенням яких є тиранія, олігархія та охлократія. Перші три форми правління він називає правильними, але вважає їх

нестійкими й недовготривалими. Найкращою, на його думку, є змішана форма, в якій поєднуються елементи всіх правильних форм. Порівнюючи переваги різних форм правління,

Н. Макіавеллі віддає перевагу республіці, бо вона найбільше відповідає вимогам рівності і свободи. Республіка є більш стійкою, ніж монархія, вона краще пристосовується до різних умов, забезпечує єдність і міць держави, породжує в людей патріотизм. Народ мислитель ставить вище від монарха, вважаючи його розумнішим. Ці ідеї викладені Н. Макіавеллі головним чином у його історичних працях. Принципово іншими є його погляди, подані у трактаті «Правитель» (в оригіналі ця праця має назву «Il principe», що означає «одноосібний правитель»). Основний зміст цієї праці складають змалювання образу ідеального, на думку Н. Макіавеллі, правителя та рекомендації щодо того, як йому здійснювати і зміцнювати свою владу.

Н. Макіавеллі стверджував, що заради досягнення політичних цілей правитель може використовувати будь-які засоби, незважаючи на вимоги моралі: вдаватися до обману, діяти лестощами і грубою силою, фізично знищувати своїх політичних противників тощо. Правитель має бути схожим на сильного лева, щоб страхати вовків, і на хитрого лиса, щоб не втрапити у пастку. По суті справи, відмежування політики від моралі перетворилось у проповідь Н. Макіавеллі аморалізму у політиці. Політика, у розумінні мислителя, — це сфера підступності й віроломства. Відтоді, аморальна політика за принципом «мета виправдовує засоби» дістала назву «макіавеллізм».

Чим же була зумовлена така позиція Н. Макіавеллі? Насамперед, історичними обставинами. Тогочасна Італія була роздрібнена на кілька ворогуючих між собою князівств, які до того ж зазнавали утисків з боку іноземних завойовників. Будучи флорентійцем і патріотом Італії, мислитель палко бажав її об'єднання в єдину міцну державу. А це, на його думку, міг зробити лише сильний одноосібний правитель, який для досягнення політичних цілей, головною з яких є зміцнення держави, не хеще ніякими засобами. Прообраз такого правителя Н. Макіавеллі вбачав у тогочасному італійському правителі Чезаре Борджіа, відомому своїми злочинствами. По суті справи, засуджуючи тиранію як форму правління, мислитель виправдовував її стосовно тогочасних італійських умов.

Зазначена позиція Н. Макіавеллі пояснюється також однією з основних аксіом його — думкою про те, що люди за своєю природою є порочними, егоїстичними і злими істотами. Їх турбують не благо держави, а передусім власні матеріальні інтереси. Н. Макіавеллі наголошував, що люди можуть змиритися зі втратою свободи, влади, навіть зі смертю батька, але ніколи й нікому не простять втрати власного майна. Політика покликана відповідати порочній природі людей. Правитель має бути переко наним, що знать — честолюбна, а народ — чернь, яка захоплюється зовнішніми ефектами та успіхом. Покірність підданих найкраще гарантують примус і страх.

Щоправда, правитель має опікувати підданих і не повинен без крайньої потреби вдаватись до їх утисків. Свої дії він має спрямовувати так, щоб вони сприймалися як благодійництво. На відміну від образ, яких, за Н. Макіавеллі, потрібно завдавати швидко і разом, благодійництво слід проявляти в малих дозах, щоб воно тривало довше і щоб піддані відчували його якомога повніше і краще. На думку мислителя, самозбереження і зміцнення політичної влади будь-якими засобами є домінуючим інтересом державності. У цілому Н. Макіавеллі зробив вагомий внесок у розвиток політичної думки, і західна політологія вважає його основоположником науки про політику.

Основні цілі, напрямки і пріоритети зовнішньої політики України сформульовані в Акті незалежності України від 24 серпня 1991 р. і у Зверненні Верховної Ради України «До парламентів і народів світу», який був прийнятий 5 грудня 1991 р., в якому вказується: що Україна будує демократичну, правову державу, першочерговою задачею є забезпечення прав і свобод людини. Україна буде неухильно додержуватись норм міжнародного права, керуючись Загальною Декларацією прав людини, Міжнародними пактами про права людини, які Україна ратифікувала та іншими відповідними міжнародними документами.

Україна, як одна з держав-засновників Організації Об'єднаних Націй, у повній відповідності з метою і принципами Статуту ООН буде спрямовувати свою зовнішню політику на зміцнення світу і безпеки у світі, на активізацію міжнародної співпраці у вирішенні екологічних, енергетичних, продовольчих та інших глобальних проблем.

Зовнішня політика України буде базуватись на принципах міжнародного права.

Минуле десятиріччя показало, що проголошені на початку завоювання незалежності України принципи зовнішньої політики послідовно реалізовувались у практичній діяльності: Україна стала важливим суб'єктом світової політики, на якого не можуть не зважати навіть сучасні великі держави.

Як незалежну державу Україну визнали більш 150 країн, з них 141 установили дипломатичні відносини. У Києві відкрито 42 іноземних посольств, діють декілька консульських установ. Україна є членом багатьох міждержавних, міжнародних недержавних, регіональних та інших організацій.

Вона приймає участь у роботі ООН, ЮНЕСКО, Раді Європи, Парламентській Асамблеї ОБСЄ, Міжнародній організації праці, Міжнародного валютного фонду, Міжнародній організації інтелектуальної власності та ін.

У Конституції України 1996 р. відзначається «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом мирної і взаємовигідної співпраці з членами міжнародного суспільства на підставі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права».

Згідно Конституції України, інших офіційних міжнародно-правових документів, Україна у своїй зовнішньополітичній діяльності вирішує наступні основні завдання:

- підтримка і затвердження суверенітету, державної незалежності, самостійності України;
- збереження територіальної цілісності і непорушності кордонів;
- забезпечення економічної та інформаційної безпеки України;
- налагодження і розвиток всебічної взаємовигідної співпраці з усіма країнами світу;
- активна участь у різних міжнародних організаціях, виходячи зі своїх національних інтересів і для вирішення складних міжнародних проблем;
- пріоритетний розвиток взаємовигідної співпраці з країнами-сусідами і, насамперед, з Росією;
- захист прав і інтересів громадян і юридичних осіб за кордоном;
- створення вигідних умов для підтримки контактів з українською діаспорою за кордоном, керуючись при цьому міжнародним правом;

- діяльність на міжнародній арені, як надійний і передбачений партнер.

Основні пріоритети та напрямки зовнішньої політики української держави:

1. Центральним напрямком зовнішньополітичної державності України є плідна робота в ООН, і спеціалізованих органах, установах, структурах, та міжнародних організаціях. Україна приймає участь у роботі практично всіх органів та установ ООН.

2. Наступний напрямок зовнішньої політики України - це зовнішньополітична дипломатична діяльність. Дипломатичні відносини Україна встановлює на засадах рівноправності, невтручання у внутрішні справи одне одного, визнання територіальної цілісності та нерухомості існуючих кордонів.

3. Важливим напрямом зовнішньої політики сучасної України є встановлення, підтримка та всілякий розвиток економічних, культурних, науково-технічних відносин з усіма країнами світової спільноти, за виключенням країн, котрим за рішенням Ради Безпеки ООН оголошена економічна блокада.

4. Це участь України у вирішенні глобальних проблем сучасного світу.

5. Одним з найважливіших напрямків зовнішньої політики України є збереження та подальше зміцнення добросусідських стосунків з колишніми республіками СРСР. Україна дуже зацікавлена у добрих стосунках з усіма країнами колишнього СРСР та особливо з Росією.

6. Участь України у вирішенні складних та невідкладних військово-політичних проблем.

ДЖЕРЕЛА:

Бронніков В.Д. Теорія міжнародних відносин і зовнішня політика України: Навчально-методичні матеріали. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. — Вип. 95. — 64 с.; Жданов Н. В. Исламская концепция миропорядка. — М.: Междунар. отношения, 2003. — 568 с.; Селянинов О. П. Дипломатические отношения государств. Принципы, формы и методы. — М.: МГИМО-Университет, 2004. — С. 21. — 312 с.; Мовчан, А. П., Ушаков, Н. А. Венская конвенция по вопросу о дипломатических сношениях и иммунитете // Советское государство и право. — 1962. — № 1. — С. 114—121.

ІДЕАЛ ПОЛІТИЧНИЙ

ІДЕАЛ ПОЛІТИЧНИЙ — ціннісно-світоглядне відображення та впорядкування соціально-політичних реалій у вигляді мети, образів, уявлень про майбутнє; взірць досконалості, котрий виступає для

суб'єктів політики й широких верств населення моделлю бажаного, критерієм оцінки дійсності з позицій віддаленої мети.

Ідеал політичний у суспільно-політичному розвитку виступає принципом діяльності, переведенням соціальних потреб у практичну площину; орієнтує «як» треба діяти і «що» можна бачити й знати; відповідає на питання «для чого» треба діяти так чи інакше. Ідеал політичний заявляє про себе як цінність, що конкретизує бажане, забезпечує цілеспрямованість людських зусиль, «працює» на їхню наполегливість, витримку, настирливість, і, зрештою, продукує працьовитість, відмобілізованість, розвиток соціального та духовного світу.

Ідеал політичний акумулює у своєму змісті найістотніше у завданнях держави, інших інституалізованих норм політики.

Адекватне відображення в ідеалі політичному потреб та інтересів широких верств народу зумовлює перетворення його на конструктивно-векторну, імперативно-наказову, регулятивну силу, що спричинює істотні зрушення у суспільстві. У протилежному випадку ідеал політичний стає деструктивною силою тотального характеру.

Так, ідеали міражного комунізму обернулись для України смертю та духовним каліцтвом десятків мільйонів людських душ, оскільки змушували людину розчиняти своє «Я» у політичних доктринах вождів більшовизму, ставати «чинником», «політичним бійцем», «задіяним фактором», тобто бути істотами, нездатними брати на себе моральну відповідальність, піклуватись про своє добре ім'я та авторитет держави.

Ідеал політичний в сучасній Україні поступово викристалізовується через пошуки імперативів, які б, з одного боку, зменшували відчуженість людини від влади, максимально наближали її до наслідків своєї праці, втілювали високу моральність і культуру, а з іншого — дозволяли б владним структурам держави опанувати ситуацію у суспільстві задля подолання кризи, створення умов, необхідних для корінних демократичних перетворень, гуманізації відносин між людиною і суспільством.

Дієвість таких пошуків залежить не лише від ґрунтовних прогностичних розвідок учених, у яких акумулюються минуле, теперішнє й історично віддалене майбутнє.

Вона насамперед тісно пов'язана з реальною демократизацією суспільно-політичного життя, з розвитком політичної і правової культури, піднесенням авторитету влади, з

консолідацією політичної волі різноорієнтованих політичних сил довкола втілення у суспільно-політичну практику загальнолюдських цінностей і норм соціально-політичного розвитку.

ДЖЕРЕЛА:

Григорій Дашутін. Політичний ідеал: світовий досвід і сучасна Україна. – К.: Академ-Прес, 2006. – 304 с.; Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна.- К.: Генеза, 1997. Новиков А.А. О парадоксах идеала // Идеал, утопия и критическая рефлексия / В.А. Лекторский.-М., 1996. . Гриффен Л.А. Общественный организм (введение в теоретическое обществоведение).- К.: За друга, 2000.- 438 с.. Воронкова В.Г. Политическая антропология: Постмодернистская парадигма власти // Збірник наукових праць Запорізької державної інженерної академії з гуманітарних наук.- Запоріжжя: ЗДІА, 1998.; Курбатова Л.В. Проблема идеала в материалистической диалектике // Автореф. дис. ... канд. философск. наук. - ЛГУ, 1988. Идеал, утопия и критическая рефлексия / Лекторский В.А.-М.,Росспэн,1996.- 302 с.

ІДІОКРАТІЯ

ІДІОКРАТІЯ, ідеократизм («влада ідей, ідеалів») - термін для позначення суспільного ладу, заснованого не так на переказі і не на матеріальних інтересах, а на свідомих ідеях. Ідеологія націлена на всеосяжність свого впливу, на тотальну всеосяжність умів. Для ідеократії характерні:

- Догматизм або разючу домінування певної, офіційно проголошеної системи поглядів, що є орієнтиром і базою пояснення діяльності, вчинків, цінностей, норм;
- Високий рівень знеособлення індивідуумів суспільства, в якому панує ідеократія;
- Припинення інакомислення;
- Консерватизм;
- Ідейний стимул, ідейні міркування часто панують над економічними і соціальними стимулами, параметром людських ресурсів;
- Вторгнення і проникнення ідеї, як правило, відноситься до філософського знання, в інші види знання - побутове і навіть наукове.

Прикладами ідеократії можуть служити: Зріле Середньовіччя з церковним догматизмом; яacobinська диктатура, яка сповідувала принципи Руссо, зокрема егалітаризм (дрібнобуржуазна утопія, що проповідує загальну зрівнялівку як принцип організації суспільного життя), СРСР з ідеологією державного комунізму. У сучасному світі прикладом ідеократії є політичний лад КНР.

ДЖЕРЕЛА:

Срезневский В. И. Идеократия, идеократизм // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). —СПб., 1890—1907.; Идеократия - Философский словарь.; Платонов Ю. Социологический глоссарий к книге «Народы мира в зеркале геополитики».; Соловьев В. Толковый словарь по философии.

ІДЕОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНА

ПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ — система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відбиває інтереси, світогляд, ідеали, настрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій.

Політична ідеологія може розглядатися як форма суспільної свідомості і як явище культури.

На відміну від науки, ідеологія містить не тільки знання про політичне життя, але й оцінку політичних процесів з позицій носія даної ідеології, тобто містить також і різні упередження.

Політична ідеологія створюється діяльністю певних верств або навіть окремих особистостей. Ідеологія є живильним ґрунтом для формування суспільно-політичних рухів. З визначення політичної ідеології настає, що у будь-якому випадку вона є різновидом корпоративної свідомості, що відбиває суто групову точку зору на хід політичного і соціального розвитку, що відрізняється схильністю до духовного експансіонізму.

Основними функціями політичної ідеології є: оволодіння суспільною свідомістю, впровадження у нього власних критеріїв оцінки минулого, сьогодення і майбутнього, створення позитивного образу в очах громадської думки пропонованих нею цілей і завдань політичного розвитку. При цьому політична ідеологія покликана не стільки поширювати, пропагувати свої цілі та ідеали, скільки добиватися цілеспрямованих дій громадян на виконання поставлених нею завдань.

З точки зору політичних функцій, ідеологія прагне згуртувати, інтегрувати суспільство або на основі інтересів якої-небудь певної соціальної (національної, релігійної тощо) групи, або для досягнення цілей, які не спираються на конкретні верстви населення (наприклад, ідеологія анархізму, фашизму).

СТРУКТУРА:

- Політична теорія.
- Суспільно-політичний ідеал (світле майбутнє).
- Концепція політичного розвитку.

- Політичні символи.

РІЗНОВИДИ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ:

Відмінності між різними типами ідеологічного обґрунтування політики стосуються організації економічної та інших сфер суспільного життя, місця і ролі держави у суспільстві, взаємодії особи, суспільства і держави, шляхів і засобів суспільних перетворень. Відповідно до цього виділяють

3 основних політичних ідеології: лібералізм, консерватизм, соціал-демократія.

Значну роль у сучасному світі відіграють також національні ідеології, правий неоконсерватизм екстремістського толку, фашизм, анархізм, ідеологія «зелених» та інші.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедичний політологічний словник. - К.: Генеза, 1997; Чигирин Ю.Ю. «Політична ідеологія: минуле, сучасне, майбутнє», Фонд політичних стратегій ім. Джона Кеннеді. — К.: ДП «Видавництво Зовнішня торгівля», 2004. — 45 с.

ІЗОЛЯЦІОНІЗМ

«Ізоляціонізм» США, термін, що був задіяний (з середини XIX ст) переважно для позначення напрямку у зовнішній політиці США, в основі якого лежить ідея незалучення до європейських справ і взагалі спрямований в озброєні конфлікти поза американським континентом. Теорія і практика ізоляціонізму, виникнення якого відноситься до періоду Війни за незалежність у Північній Америці 1775—1783 рр., склалися під впливом ряду чинників:

1. географічна відособленість Американського континенту, створення в США ємкого внутрішнього ринку, що сприяв тому, що значна частина буржуазії мало цікавилася заокеанською експансією;

2. відносна військова і економічна слабкість США у перші десятиліття після їх створення. Ранній ізоляціонізм був своєрідним віддзеркаленням американського націоналізму, він зіграв істотну роль в обгороджуванні США від втручання монархічної Європи, перш за все Великобританії, що прагнула до відновлення втрачених позицій на Американському континенті. Вживані фактично лише відносно Європи принципи ізоляціонізму не означали політичної, а тим більше економічної ізоляції США взагалі. Керівники американської зовнішньої політики убачали практичний сенс ізоляціонізму у тому, щоб з вигодою для себе використовувати протиріччя між європейськими державами, відмовившись від

висновку з ними довготривалих військово-політичних союзів і проголосивши нейтралітет США у війнах в Європі (вперше у 1793 р.), але відходячи від нього у найбільших світових озброєних конфліктах.

Таким чином, практика ізоляціонізму породжувала політику «свободи рук». Ізоляціоністські принципи і пов'язана з ними доктрина Монро з'явилися коли вони послужили ширмою для прикриття експансіоністських устремлінь США у Латинській Америці. Зі вступом США до епохи імперіалізму монополістичні круги прагнули використовувати принципи ізоляціонізму для розширення експансії на інші райони світу, вживаючи у цих цілях нові можливості, обумовлені світовою промисловою перевагою, що перейшла до США.

У 1920-х рр. ізоляціонізм США асоціювався з відмовою від ратифікації Версальського мирного договору 1919 р. і участі у Лізі Націй підвищенням тарифів, строгими імміграційними законами. Крупним спалахом ізоляціоністських настроїв ознаменувалися 1930-і рр., коли проведенне під прапором неутручання в європейські справи законодавство про нейтралітет (1935—1937 рр.) було використане американською. реакцією у цілях «заспокоєння» фашистських агресорів і тим самим сприяло розв'язуванню Другої Світової війни 1939—1945 рр. Після Другої Світової війни ізоляціонізм (у його традиційному розумінні) перестав грати істотну роль у політиці США.

З кінця XIX ст термін ізоляціонізм застосовується також для позначення широкого суспільного руху, в основі якого лежало прагнення уникнути участі у війнах поза Американським континентом (так званий «ізоляціонізм мас»). Будучи однією із форм антивоєнного руху і протесту проти експансії монополій США, «ізоляціонізм мас» набув значного поширення після Першої Світової війни, виявляючись у підтримці ідеї міжнародної співпраці на користь збереження світу, а також у поширенні ілюзій нейтралістів у період «законодавства про нейтралітет». Проте з розширенням агресії фашистських держав опозиція мас війні втрачала пацифістське і «ізоляціоністське» (у сенсі відчуженості від світових подій) забарвлення і усе більш приймала антифашистський характер, стаючи живильним ґрунтом для виступів за надання активної протидії фашизму.

У середині 1950 - кінці 1960 рр. у суспільному житті США наголошувалися спалахи ізоляціоністських настроїв, що отримали назву «неоізоляціонізму», які були викликані конкуренцією інших розвинутих капіталістичних країн, що посилюється, незадоволеністю різних соціальних шарів експансіоністською зовнішньою політикою

правлячих кругів США і рядом інших причин. «Неоїзоляціонізм» знайшов, зокрема, вираження у критиці (з ліберальних позицій) НАТО (Організація Північноатлантичного пакту) і інших військових союзів капіталістичних країн, у виступах проти надмірної уваги до зовнішньої політики (у збиток внутрішніх проблем), у вимогах скоротити військову допомогу іншим державам, «піти з Європи», припинити агресивну війну у Південно-Східній Азії і ін.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедичний політологічний словник. - К.: Генеза, 1997; Чигирин Ю.Ю. «Політична ідеологія: минуле, сучасне, майбутнє», Фонд політичних стратегій ім. Джона Кеннеді. — К.: ДП «Видавництво Зовнішня торгівля», 2004. — 45 с.

ІМПЕРІЯ

ІМПЕРІЯ (від лат. Imperium — «наказ, верховна влада, управління, держава» — історична форма державно-політичного утворення. Є декілька як сучасних, так і застарілих визначень цього поняття.

- Імперія — «вид територіальної державної системи, всередині якої цілі народи чи нації (навіть якщо вони зберігають видимість територіальної чи іншої окремішності) вважаються панівними або підлеглими. Це взаємовідносини, за яких одна держава контролює ефективну політичну незалежність іншої. Це досягається силою, політичним співробітництвом, економічною, соціальною чи культурною залежністю».

- Імперія має три головні елементи: «сильний політичний центр, якому надано життєздатності історичною місією розширення»; «релігійне чи ідеологічне насильство»; «відчуття кінцевої мети», притаманне імперській еліті.

- Імперія - це велика монархічна держава, на чолі якої стоїть імператор або імператриця Також велика імперіалістична держава, яка має колонії. Історична форма державного утворення, що включає у себе силоміць приєднані (підкорені) інші народи та території.

Імперія, як метрополія, може включати у себе внутрішні колонії (котрі зветься «національними окраїнами»), або зовнішні колонії. У цьому випадку імперія, як правило, зветься «колоніальна держава»). Політична влада в імперії побудована на жорстко ієрархічному принципі і належить одній особі (монарх), або закритій

олігархічній групі. Економічний обмін між метрополією та окраїнами нерівноцінний — центр використовує колонії як ресурсні придатки.

Імперська форма держави історично передує національній державі і несумісна з демократичною формою влади, правовим устроєм та громадянським суспільством.

У сучасному переносному значенні: — «імперією» можуть називати велику фінансову або промислову монополію-компанію.

ОЗНАКИ ІМПЕРІЇ:

Етнічна неоднорідність населення, наявність привілейованих суспільних станів та етносів; наявність національних окраїн (або колоній), країн-сателітів; наявність великого апарату придушення: армії і поліції; жорстко ієрархічна, як правило, авторитарна та одноосібна, влада; концентрація політичної, економічної, фінансової влади в одному центрі; офіційна національна ідеологія (релігія, доктрина); пасивна лояльність населення; експансивна зовнішня політика, прагнення до регіонального або світового домінування; деспотична національна та соціальна внутрішня політика.

ВІДОМІ В ІСТОРІЇ ІМПЕРІЇ:

Римська імперія; Візантійська імперія; Латинська імперія; Нікейська імперія; Трапезундська імперія; Західна Римська імперія; Священна Римська імперія; Монгольська імперія; Османська імперія; Австро-Угорська імперія; Британська імперія; Російська імперія, СРСР; Німецька імперія; Австрійська імперія; Японська імперія; Іспанська імперія; Португальська імперія; Імперія інків.

Аккадська імперія за часів Саргона Аккадського (XXIV ст. до Р. Х.), була однією з перших великих імперій. У XV ст. до Н. Е., в епоху Нового царства Давній Єгипет, за правління Тутмоса III, став імперією з моменту включення Нубії і стародавніх міст-держав у Леванті. Першою імперією, на кшталт Риму в організації, була Ассирійська імперія (2000—612 до Р. Х.). Успішною, великою і мультикультурною імперією була Перська імперія Ахеменідів (550—330 до Р. Х.), поглинувши Месопотамію, Єгипет, частину Греції, Фракії, частину Близького Сходу, більшу частину Центральної Азії і Пакистану, поки не була повалена і замінена короткотривалою імперією Александра Великого.

Імперія Маур'їв була географічно великою і могутньою імперією, в стародавній Індії, якою правила династія Маур'ї у 321—185 до Р. Х.. Імперія була заснована у 322 р. до Р. Х. Чандрагупта Маур'я і швидко розширив свою владу на захід в центральній і західній Індії користуючись порушенням місцевої влади в результаті

відступу на захід Александра Великого. У 320 р. до Р. Х. імперія повністю захопила північно-західну Індію до Афганістану, перемігши і завоювавши сатрапів залишених Александром Великим.

Первісно у Римі це форма управління державою, яка нагадує військову владу (єдиний керівник — імператор, накази якого всі повинні виконувати без заперечень). Імперія у Римі і виникла у результаті того, що військові захопили владу. Пізніше цим словом стали позначати велику державу, створену шляхом включення у свій склад територій інших держав, колоніальних володінь (тобто на зразок Римської Імперії). Таким чином, у Римі розглядали дві форми управління державою — імперія і республіка. У староруській і українській мовах здавна вживалося поняття царство або цісарство.

Римська імперія була найбільшою західною імперією до раннього Нового часу. До Римської імперії царство Македонія під владою Александра Македонського стала імперією, яка простягалася від Греції до Північно-західної Індії. Після смерті Александра його імперія була розкраяна на чотири незалежні царства під владою діадохів, які позначають елліністичними імперіями у силу їхньої подібності в галузі культури та адміністрації.

На Сході, термін Перська імперія означає іранські імперські держави створені в різні історичні періоди доісламської і після ісламської Персії. І на Далекому Сході, різні Піднебесні імперії періодично виникали в Східній Азії між періодами війн, громадянських війн та іноземних завоювань. В Індії Чандрагупта розширив Імперію Маур'їв на терени Північно-Західної Індії (сучасний Пакистан і Афганістан). Це також включає епоху розширення буддизму за часів Ашока. У Китаї імперія Хань стала однією із самих довгоживучих династій Східної Азії, яка передувала недовго тривалій імперії Цінь.

У сьомому столітті з'явилась ісламська імперія, також відома як Арабська імперія. Праведний халіфат розширив владу з Аравійського півострова і швидко завоював Перську імперію і велику частину Візантійської Римської імперії. Його наступником став халіфат Омейядів, який розширився в Північній Африці і на Піренейському півострові. До початку восьмого століття, вона стала найбільшою в історії імперією на той момент, поки вона врешті-решт перевершила за розмірами Монгольську імперію у XIII ст. У сьомому столітті Морська Південно-Східна Азія стала свідком підйому буддійської таласократії імперії Шрівіджая, що процвітала протягом 600 років, і з боку успішної індуїстсько-буддійської імперії Меджепегіт у XIII-XV ст.

У Південно-східній материковій Азії індо-буддійська Кхмерська імперія, з центром в місті Ангкор, процвітала IX — XIII ст.

У той час, на Середньовічному Заході термін «імперія» має конкретне технічне значення, що виключно щодо держав, які вважали себе спадкоємцями і продовжувачами Римської імперії, наприклад, Візантійська імперія, була фактичним продовженням Східної Римської імперії, й пізніші імперія Каролінгів, здебільшого німецька Священна Римська імперія, Російська імперія, але ці держави не завжди технічно — географічно, політично, військово — імперії в сучасному розумінні цього слова. Щоб узаконити свій статус, ці держави прямо виводили своє походження від Риму. Священна Римська імперія не завжди мала централізовану владу, а поза німецькомовними теренами керувався місцевими військово-політичними елітами — італійською, французькою, провансальською, польською, фламандською, голландською і чеською. Про це писав Вольтер «Зауважимо, що Священна Римська Імперія «не була ні священною, ні римською, ні імперією».

У 1204 р. після захоплення під час Четвертого хрестового походу Константинополя, хрестоносці створили Латинську імперію (1204—1261) на її місті, а також були створені нетривалі імперії у Малій Азії: Нікейська імперія (1204 –1261) та Трапезундська імперія (1204—1461). Константинополь був відбитий візантійською державою-наступницею з центром у Нікеї у 1261 р. Відновлена Візантійська імперія існувала до 1453 р., коли ісламська Османська імперія (1300—1918), завоювала велику частину регіону. Крім того, православний імперіалізм не був відновлений до коронації, у 1721 р., Петра Великого як імператора Росії. Точно так, зі скасуванням Священної Римської імперії, у 1806 р., під час наполеонівських війн (1803—1815), статус перейшов до Австрійської імперії (1804—1867), і далі до Австро-Угорської імперії (1867—1918).

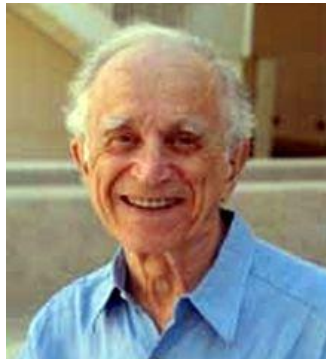
Незважаючи на популярність концепцій держави-нації, наразі імперії продовжують в тому чи іншому вигляді існувати. Як правило, це континентальні держави, які не мали досвіду колоніалізму. Китай тривалий час також був імперією, але політика КПК на асиміляцію призвела до зникнення всіх альтернативних ханьцями форм соціально- економічного, етнічного та культурного устрою, привів до асиміляції маньчжурів, монголів, росіян, дунган, частково тибетців і уйгурів. Наразі Китай прагне до побудови етнократичної національної держави.

Євросоюз і США в переносному сенсі також вважаються імперіями відповідно до критеріїв розділу Ознаки імперії. Проте з точки зору теорії держави-нації перший є співдружністю націй з особливою формою наднаціональності[6], а друга є класичною державою-нацією, де етнічні відмінності витіснені з політичної площини, що зовсім не притаманно імперіям.

ДЖЕРЕЛА:

Роман Шпорлюк. Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі. (Пер. з англ.) — Київ: Дух і Літера, 2000. — 354 с.

**ІСТОН ДЕВІД
(народився 24 червня 1917 р.)**

Один із ведучих американських політологів. Освіту отримав у Торонтському університеті. У 1947 р. отримав ступінь PhD у Гарвардському університеті. У цьому ж році розпочав свою кар'єру у Чикагському університеті на кафедрі політичних наук.

З 1981 р. – професор Каліфорнійського університету. У 1968-1969 рр. президент Американської асоціації політичних наук.

У 1984 р. його було обрано на посаду віце-президента Американської академії наук і мистецтва.

Основний внесок Д.Істона в політичну науку, насамперед, пов'язаний з адаптацією і застосуванням принципів і методів системного аналізу до вивчення закономірностей утворення і функціонування політичних систем, а також з дослідженням проблем і набутого уже світового досвіду їх політичної соціалізації.

Акцентом його особливої уваги – дослідити причини постійних змін і динамічність політичних систем. При цьому слід звернути особливу увагу на ту роль, яку відіграють різноманітні соціальні структури в підтримці функціонування політичної системи. Істон визначає політичну систему як специфічну взаємодію між

державами, наслідком якої в суспільстві відбувається розподіл цінностей і на цьому ґрунті попереджуються різноманітні соціальні конфлікти і потрясіння між членами суспільства. При аналізі і інтерпретації політичних систем Д.Істон застосовує кібернетичний принцип вимірювання показників функціонування системи на її, так званому, «вході» (запити і потреби громадян) «виході» (рішення і дії влади).

Д.Істон першим в історії політичної думки запропонував найбільш систематичний підхід у викладі теорії політичних систем у своїх основних працях «Політична система» (1953 р.), «Концептуальна структура для політичного аналізу» (1965 р.), «Системний аналіз політичного життя» (1965 р.). У них він доводить можливість і необхідність існування загальної теорії в політології як теорії політичної системи, розробляє концептуальну структуру цієї теорії, визначає її основні поняття та пропонує методи і способи практичної реалізації теоретичних положень.

Для теоретичного аналізу політичного життя суспільства за вихідну модель учений використав біологічні системи, які, взаємодіючи між собою та з довкіллям, зберігаються як стабільні системи. Система зазнає впливу середовища й сама активно впливає на нього для самозбереження і розвитку.

Політична система, вважає Д. Істон, подібна до біологічних систем й існує у навколишньому середовищі, яке складають інші суспільні системи - економічна, соціальна, духовно-ідеологічна тощо. Водночас політична система якісно відрізняється від інших суспільних систем. Головним показником відмінності є наявність певних меж між нею та її оточенням.

Тому, завдання науки про політику полягає, насамперед, у кропіткому вивченні переходів, або обмінів, між системою та її оточенням як стабілізуючих, так і дестабілізуючих чинників самого існування та функціонування політичної системи. Основною одиницею аналізу політичної системи суспільства, у зв'язку з цим, Д. Істон визначив взаємодію. Від інших соціальних взаємодій взаємодія політичної системи з навколишнім середовищем, тобто політична взаємодія, відрізняється тим, що вона спрямована, насамперед, на авторитарний (примусовий) розподіл цінностей у суспільстві.

На основі цього висновку, політичну систему Д. Істон розглядає як сукупність взаємодій, які здійснюють індивіди у межах призначених для них ролей і які спрямовані на авторитарний розподіл цінностей у суспільстві. Здійснюється такий розподіл

завдяки владі, що є обов'язковим атрибутом великої суспільно-політичної системи.

Головне призначення політичної системи, згідно концепції Д. Істона, полягає у виконанні функції розподілу цінностей та примусі більшості членів суспільства погодитися з подібною ситуацією на тривалий час. Невиконання системою цієї функції призводить до зростання напруження в системі і навіть до її руйнування.

Розглядаючи взаємодії політичної системи як із навколишнім середовищем, так і внутрішніми структурами самої системи соціуму, Д. Істон розрізняє їх на вході й на виході системи. Аналізуючи накопичений матеріал і кібернетичні принципи вимірювання показників, намагався прогнозувати перспективний розвиток політичних систем:

- на вході - це вимоги й підтримка, які надходять з навколишнього середовища, або як він стверджував – запити і потреби громадян суспільства;

- на виході – рішення і дії характерні до внутрішніх процесів суспільства, або, на думку Істона – всі рішення і, відповідно, дії влади.

Вимогами є запити й потреби, що стосуються розподілу матеріальних благ і послуг, регулювання поведінки, комунікації та інформації тощо. Вимоги є формою вираження думок і дій індивідів і груп з приводу розподілу цінностей у суспільстві. Одні вимоги надходять з оточення політичної системи і є зовнішніми, інші виникають всередині самої системи.

Для збереження політичної системи в дії, крім вимог, необхідна й підтримка її суб'єктами та об'єктами політичного життя. Підтримка пов'язує маси людей з політичною системою. Вона охоплює всі варіанти позицій і поведінки груп та індивідів, які сприяють системі, і проявляється в різних формах: голосуванні на виборах, сплаті податків, дотриманні законів, повазі до влади, патріотизмі тощо.

Найважливішим механізмом відбору вимог і підтримки у сучасному демократичному суспільстві Д. Істон вважає вибори органів влади та інші подібні форми політичного волевиявлення громадян.

Всередині політичної системи відбувається конверсія введених до неї вимог і підтримки – вони трансформуються і переробляються, у результаті чого виходом, тобто продуктом, системи є авторитарні рішення щодо розподілу цінностей у суспільстві та відповідні дії для їх здійснення.

На виході системи можуть бути нові закони, субсидії, пільги, інформаційні кампанії, політичні заяви влади або вищих посадових осіб тощо. Продукт функціонування політичної системи, зауважує Д. Істон, слід відрізняти від результатів або наслідків реалізації прийнятих рішень.

Політична система, за Д. Істоном, це засоби, за допомогою яких вимоги за підтримки суб'єктів і об'єктів політики перетворюються у реальні дії. При цьому політична система забезпечує мобілізацію суспільних ресурсів на досягнення цілей і координацію зусиль членів суспільства у вирішенні політичних, економічних, соціальних і культурних проблем. Механізм функціонування політичної системи має у собі й елементи зворотного зв'язку, через які продукти виходу системи впливають на наступні вимоги й підтримку. Зворотний зв'язок є основним механізмом усунення напруження в суспільстві, але здійснити це можна лише за наявності у влади здатності реагувати на імпульси, що надходять до системи. Нормальне функціонування системи, яка формує власні механізми адаптації та модернізації з притаманними їм специфічними способами й засобами трансформації вимог і підтримки, перетворює політичну систему на певний історичний період у саморегулюючий механізм, що забезпечує її самозбереження.

КАБЕ ЕТЬЄН
(1 СІЧНЯ 1788 – 8 ЛИСТОПАДА 1856 РР.)

Французький соціаліст. Обстоював підкреслено колективістську форму комунізму у своєму утопічному романі «Подорож до Ікарії» («Voyage en Icarie», 1840 Р.) і пробував втілити її У життя (з невеликим успіхом) в ікаріанській колонії в Іллінойсі, США.

Вчення Е. Кабе є крайнім антиіндивідуалістичним полюсом соціалізму, подібно до радянського періоду (УРСР) історії України

Син простого робітника; початкову освіту отримав у Діжоні, під керівництвом Жакото. Отримавши звання доктора прав, Кабе зайнявся адвокатурою, захищаючи справи переважно політичного характеру. Під час Ста днів він був одним із засновників бургундської федерації національної оборони, за що, після повернення Бурбонів, йому тимчасово заборонена була адвокатська практика. Під час Реставрації він складався діяльним членом союзу карбонаріїв.

Після Липневої революції 1830 р., в якій він бере активну участь, він намагається переконати герцога Орлеанського у необхідності скликання Законодавчих зборів для перегляду Конституції. Призначений генеральним прокурором на Корсику, він скоро відмовляється від посади, недовго засідає у палаті депутатів і пише жорсткий памфлет проти Липневої монархії. Відданий суду, Кабе виправданий присяжними, але незабаром накликає на себе нове переслідування, двома статтями у заснованому ним журналі «Populaire».

Засуджений до 2-річного тюремного ув'язнення, він біжить до Англії, де пише КІЛЬКА, історичних творів більш тенденційних, ніж ґрунтовних, і нарешті, під впливом «Утопії» Томаса Мора, стає переконаним комуністом і у 1840 р видає «Подорож в Ікарію».

Повернувшись до Франції, Кабе посилено пропагує своє комуністичне вчення у безлічі брошур і у 1841 р. відновлює журнал «Populaire», з відкрито комуністичним напрямком. У 1847 р., з метою практичного здійснення своїх ідей, він купує землю у Техасі і організовує переселення туди кількох сот французьких робітників. Невдачі перших переселенців змушують Кабе особисто відправитися у колонію, яка переноситься ним з Техасу у Наву (шт. Іллінойс) і тимчасово досягає добробуту.

Потім виникають внутрішні чвари і невдоволення проти Кабе, якого деякі з повернених до Франції колоністів звинувачують у шахрайстві і шантажі. Заочно засуджений, Кабе їде у Париж і домагається нового розгляду справи, що закінчується повним його виправданням. Державний переворот 1851 р змушує Кабе повернутися у колонію. Самовладність його в ролі правителя і різні невдачі призводять до розриву між ним і його послідовниками: Кабе виганяється з колонії і вмирає у С.Луї, засуджений своїми учнями.

КОМУНІСТИЧНЕ ВЧЕННЯ КАБЕ:

Своє комуністичне вчення Кабе виклав спочатку у вигляді колійних записок англійського лорда, який відвідав фантастичну країну Ікарію. Опис державного ладу ідеальної країни становить

центр ваги книги, не чужого і романтичного елемента, але вкрай незадовільною з художньої точки зору. Переконавшись у недосконалості панівного всюди соціального ладу, ікарійці вчинили у себе державний переворот і вибрали диктатором Ікара, для поступового, протягом п'ятдесяти років, втілення у життя комуністичного ідеалу. У момент відвідування Ікарії лордом Керісдалем територія країни, з будівлями, належить вже всій нації. Все рухоме майно нації, разом з створеною промисловістю та землеробством, становлять один капітал, яким народ, через своїх обранців, розпоряджається як своєю нероздільної власністю.

«Республіка або громада одна володіє всім; вона організовує промисловість, будує майстерні і магазини; вона обробляє землю, виробляє все, що потрібно для їжі, одягу, приміщення та умеблювання, нарешті вона доставляє кожному громадянину їжу, приміщення та меблі». Праця в Ікарії є обов'язковим заняттям і триває близько 6 - 7 годин для дорослих громадян, причому робота вибирається кожним співвідносно здібностям, але, раз обрана, робиться назавжди його спеціальністю. Праця настільки приємна, що від неї ніхто не ухиляється; машини виконують більш важкі і брудні роботи. ОСНОВНИЙ ПРИНЦИП: «де-Chacun Suivant SES сили, а Chacun Suivant SES besoins». Тягар і порядок роботи, так само як і вся домашня життя ікарійцев, строго регулюватися законом. У їжі, одязі і приміщенні спостерігається сувора рівність, що не виключає різноманітності.

Шлюб відзначається в Ікарії справою священною, вибір цілком вільний, подружжя рівні, порушення вірності - річ нечувана, розлучення допускається тільки як виняток. Релігія ікарійців - чистий деїзм, причому кожному надається слідувати тим чи іншим релігійним догматам; жерці існують лише для моральних повчань, але не для богослужіння. Друк в Ікарі знаходиться під строгою цензурою і по суті є цілком офіційним. Влада обраних правителів необмежена; думки більшості мають силу закону як у справі громадського і особистого благоустрою, так і у питаннях мистецтва і науки. Рішення уряду виявляються завжди благодійними для народу.

На відміну від матеріалістичного комунізму Дезамі, Піллея, Лагот'єра і релігійно-містичного комунізму аб. Констана, Дюменіля і Ескіроса, комунізм Кабе може бути названий етичним і сентиментальним. Він впливає цілком з почуття братерства, яке, але думку Кабе, має об'єднати все людство. «Природа хотіла, щоб людина була щаслива»; нещастя є наслідком невігластва,

недосвіченності людини, поганого соціального устрою, а більше і перш за все - наслідком приватної власності, цієї головної причини нерівності і всіх належних з нього лих (думки Руссо). «Природна справедливість» не може допустити, щоб людина мала надлишок, коли його ближній позбавлений необхідного. Комунізм Кабе відрізняється мирним і помірним характером; воцаріння його на землі Кабе чекає не від революції, а від мирного поширення ідей, причому комуністичному ладу повинна передувати перехідна стадія, при якій приватна власність зберігається, але праця поступово стає обов'язковою, спадок знищується, система оподаткування реформується, армія розпускається, бідні отримують підтримку від держави. Величезна популярність, створена Кабе його «Подорожжю в Ікарію», завоювала йому масу послідовників, а разом з тим призвела і до жорстокої полеміки з іншими, більш крайніми комуністичними фракціями. У цій полеміці (напр. З Дезамі і аб. Констаном) Кабе виявив нетерпимість до чужої думки і виказав претензію вважатися єдиним пророком комунізму.

ДЖЕРЕЛА:

Кабе Етьєн. Подорож в Ікарію (в 3-х частинах). М.: Видавництво Академії Наук СРСР, 1948.; О. Х. Юлдашев. Гносеологія приватного права та класифікації в ньому // Міжнародне приватне право: теоретичні та прикладні аспекти / В. Д. Бондар. — Міжрегіональна академія управління персоналом. — Київ, 2004. — С. 30.

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ — вищий орган у системі органів виконавчої влади України. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України та Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України.

Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України. До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри, міністри.

Діяльність Кабінету Міністрів України забезпечує Секретаріат Кабінету Міністрів України.

У рад. період діяла РМ УРСР (від берез. 1946 р.) — найвищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади, республіканський орган у комуністично-рад. системі управління СРСР. Після прийняття

ВР 16 лип. 1990 р. Декларації про державний суверенітет України повноваження республіканського уряду значно розширилися. У квітні 1991 р. РМ УРСР перетворено на КМ. Уряд продовжив функціонувати відповідно до Конституції Української РСР 1978 р. (з наступними змінами і доповненнями), Закону УРСР від 13 трав. 1991 р. «Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР», постанов ВР УРСР від 18 квітня 1991 р. «Про структуру державного управління Української РСР» та від 13 травня 1991 р. «Про порядок введення в дію Закону Української РСР „Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР».

Відповідно до змін, внесених до Конституції УРСР у травні 1991 р., Уряд України визначено як найвищий орган державного управління УРСР.

На такій правовій основі Уряд функціонував до прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України 1996 р., яка встановила, що КМ є вищим органом у системі органів виконавчої влади, відповідальним перед Президентом України, підконтрольним і підзвітним ВР, і що до його складу входять Прем'єр-міністр, Перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри, міністри. Прем'єр-міністр призначався Президентом України за згодою ВР. Персональний склад КМ призначався Президентом України за поданням Прем'єр-міністра. КМ складав свої повноваження перед новообраним Президентом України. ВР могла розглянути питання про відповідальність КМ та прийняти резолюцію недовіри до КМ, наслідком чого була його відставка. Рішення про відставку КМ міг прийняти також Президент України.

Встановлені Конституцією України засади діяльності КМ потребували подальшого розвитку, зокрема законодавчого визначення організації, повноважень та порядку діяльності Уряду. В умовах відсутності відповідної законодавчої бази Уряд до 2000 р. майже не діяв як колегіальний орган, підготовка та впровадження актів КМ базувалися здебільшого на радянській правовій системі. У червні 2000 р. затверджено Тимчасовий регламент КМ, яким було встановлено порядок організації його діяльності на період до набрання чинності Законом України «Про Кабінет Міністрів України». Проте напружена політична ситуація в країні і, як наслідок, масові публічні виступи громадян під час президентських виборів 2004 р. внесли зміни в перебіг подій.

8 грудня 2004 р. ВР прийняла Закон України «Про внесення змін до Конституції України», який набрав чинності з 1 січ. 2006 р. Цей закон по-новому перерозподілив повноваження Президента України, ВР й Уряду у сфері виконавчої влади, зокрема щодо формування складу КМ. Згідно з цим законом, до складу КМ входять: Прем'єр-міністр, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри (без обмеження кількості), міністри. Прем'єр-міністр, міністр оборони та міністр закордонних справ, а також Голова Служби безпеки призначаються ВР за поданням Президента України. Ін. члени КМ, а також голова Антимонопольного комітету, голова Державного комітету телебачення та радіомовлення, голова Фонду державного майна призначаються ВР за поданням Прем'єр-міністра. Пропозиції щодо кандидатур на посади членів КМ вносить Президентіві України та Прем'єр-міністрові коаліція депутатських фракцій у ВР. Всі ін. керівники центральних органів виконавчої влади призначаються КМ за поданням Прем'єр-міністра.

На цих засадах у серпні 2006 р. було проведено формування Уряду на чолі з В.Януковичем.

Згідно з конституційними змінами, до повноважень КМ перейшли повноваження з утворення, реорганізації та ліквідації міністерств, ін. центр. органів виконавчої влади, які до цього здійснював Президент України.

На відміну від раніше наданого Президентіві України права скасовувати акти Уряду відтепер Президент України може зупиняти дію таких актів з мотивів невідповідності їх Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності. Разом з тим за Президентом України збережено право скасовувати акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

По-іншому нині відбувається складення повноважень Уряду — перед новообраною ВР. Прем'єр-міністр, ін. члени КМ мають право заявити ВР про свою відставку. Відставка Прем'єр-міністра або прийняття ВР резолюції недовіри КМ мають наслідком відставку всього складу КМ. У таких випадках ВР здійснює формування нового складу КМ у строки і у порядку, визначені Конституцією. КМ, який склав повноваження перед новообраною ВР або відставку якого прийнято ВР, продовжує виконувати свої повноваження до початку роботи новосформованого КМ.

21 груд. 2006 р. ВР прийняла Закон України «Про Кабінет Міністрів України», який після подолання вето Президента України набрав чинності у лютого 2007 р. Цей закон визначає основні

завдання, принципи та правові засади діяльності КМ, склад та порядок його формування, повноваження у відносинах з ін. держ. органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, статус та повноваження членів КМ.

Згідно з цим законом, КМ є колегіальним органом, який приймає рішення після обговорення питань на своїх засіданнях. Прем'єр-міністр керує роботою КМ, спрямовує його діяльність на забезпечення проведення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Програми діяльності КМ, здійснення інших покладених на нього повноважень, формує порядок денний засідання КМ, скликає засідання КМ та головує на них, виконує інші повноваження, передбачені Конституцією та законами України. Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри забезпечують виконання Програми діяльності КМ у відповідних напрямках діяльності, координують роботу міністерств, спрямовують, координують та контролюють діяльність ін. центральних органів виконавчої влади, що належать до їхньої сфери спрямування і координації, очолюють відповідні урядові комітети, забезпечують підготовку питань для розгляду на засіданнях КМ, здійснюють ін. передбачені законами повноваження. Міністри України забезпечують виконання Програми діяльності КМ, формування та реалізацію державної політики у відповідній сфері, здійснюють керівництво міністерствами (крім міністрів, які не очолюють міністерства) та на виконання вимог законодавства визначають у межах наданих повноважень політичні пріоритети, стратегічні напрями роботи міністерств і шляхи досягнення поставленої мети, спрямовують та координують діяльність центр. органів виконавчої влади, що належать до їхньої сфери спрямування і координації, здійснюють інші передбачені законами повноваження.

Організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності КМ здійснює Секретаріат КМ, який очолює міністр КМ.

18 липня 2007 р. відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» затверджено Регламент КМ України, яким встановлено порядок організації діяльності КМ, пов'язаної з реалізацією його повноважень. Зокрема, Регламентом встановлено порядок підготовки і проведення засідань КМ, визначено, що на засіданнях розглядаються: концептуальні засади реалізації державної політики; питання, що потребують нормативно-правового врегулювання актами КМ; питання організаційно-розпорядчого

характеру (у тому числі кадрові, нагородження відзнаками КМ); законодавчі ініціативи Уряду; проекти актів Президента України; проекти урядових заяв, декларацій, директив, листів, звернень і меморандумів, а також заслуховуються звіти (інформація) керівників органів виконавчої влади про виконання ними своїх повноважень та з окремих питань діяльності відповідних органів.

27 лютого 2014 р. Верховна Рада України ухвалила новий Закон «Про Кабінет Міністрів України» (у зв'язку з конституційною реформою, яка стала наслідком перемоги Євромайдану).

Засідання КМ, що проводяться в основному щосереди, скликаються Прем'єр-міністром. Крім того, Прем'єр-міністр може прийняти рішення про скликання позачергового засідання. Засідання КМ вважається правомочним, якщо на ньому присутні більш як половина його посадового складу. Члени КМ беруть участь у засіданні особисто.

Логотип Кабінету

Пропозиції Прем'єр-міністрові щодо порядку денного засідання готує Секретаріат КМ на підставі внесених та підготовлених в установленому порядку матеріалів. Схвалений Прем'єр-міністром порядок денний засідання розміщується на Єдиному веб-порталі органів виконавчої влади не пізніше ніж за 24 години до початку засідання.

На засіданнях КМ головує Прем'єр-міністр, а за його відсутності — Перший віце-прем'єр-міністр. Про участь Президента України та/або Голови ВР головує інформуючи на початку засідання. У засіданні можуть брати участь народні депутати України, Генеральний прокурор України або його заступник, Уповноважений ВР з прав людини, Голова Національного банку або його заступник,

Голова Антимонопольного комітету, а також в установленому порядку —представник Президента України у КМ. КМ за пропозиціями його членів визначає інших осіб, які беруть участь у засіданнях Уряду з правом дорадчого голосу (постійні учасники).

На засідання можуть запрошуватися у разі потреби посадові особи, яких стосується обговорюване питання.

Порядок денний засідання затверджує КМ. З питань, передбачених порядком денним, доповідають на засіданні члени Уряду, за пропозиціями яких можуть доповідати з окремих питань керівники центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу КМ, або інші посадові особи. З питань заслуховування звітів (інформації) доповідають керівники органів виконавчої влади.

Рішення КМ приймаються шляхом голосування більшістю голосів його посадового складу. У разі рівного розподілу голосів вирішальним є голос Прем'єр-міністра. Головуючий на засіданні на підставі результатів обговорення та голосування оголошує про прийняте рішення.

За результатами обговорення питань на засіданні може бути прийнято рішення про надання окремих доручень центральним і місцевим органам виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим.

У період між засіданнями КМ у випадках, передбачених Законом України «Про Кабінет Міністрів України», за рішенням Прем'єр-міністра може бути застосована процедура прийняття розпорядження КМ шляхом опитування членів Уряду. Проект такого розпорядження надсилається всім членам Уряду. Розпорядження вважається прийнятим з моменту його підписання Прем'єр-міністром.

Важливу роль у функціонуванні КМ відіграють урядові комітети — робочі колегіальні органи, утворені для забезпечення ефективної реалізації його повноважень, координації дій органів виконавчої влади, попереднього розгляду проектів нормативно-правових актів, концепцій, стратегій, основних напрямів реалізації держ. політики, ін. документів, що подаються на розгляд Уряду. Перелік урядових комітетів та їх посадовий склад затверджує КМ за поданням Прем'єр-міністра.

Засідання урядового комітету проводяться щотижня за графіком, затвердженим Прем'єр-міністром. Рішення приймаються більшістю голосів його посадового складу.

Регламентом КМ встановлено також порядок підготовки проектів актів КМ, інших документів, що вносяться на розгляд Уряду, організації виконання актів законодавства, а також порядок реалізації повноважень КМ у відносинах з іншими органами державної влади, Президентом України, органами місцевого самоврядування та громадськістю.

ПРАВОВІ ПОПЕРЕДНИКИ:

- Рада Народних Комісарів УРСР
- Рада Міністрів УРСР

УРЯДИ:

- Уряд Вітольда Фокіна
- Уряд Валентина Симоненка
- Уряд Леоніда Кучми
- Уряд Юхима Звягільського
- Уряд Віталія Масола
- Уряд Євгена Марчука
- Уряд Павла Лазаренка
- Уряд Василя Дурдинця
- Уряд Валерія Пустовойтенка
- Уряд Віктора Ющенка
- Уряд Анатолія Кінаха
- Перший уряд Віктора Януковича
- Перший уряд Юлії Тимошенко
- Уряд Юрія Єханурова
- Другий уряд Віктора Януковича
- Другий уряд Юлії Тимошенко
- Перший уряд Миколи Азарова
- Другий уряд Миколи Азарова
- Перший уряд Арсенія Яценюка
- Другий уряд Арсенія Яценюка

УРЯДОВІ КОМІТЕТИ:

Урядові комітети існували з 2000 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 березня 2010 р. № 360-р було створено дев'ять урядових комітетів:

- з питань реформ під керівництвом Прем'єр-міністра України;
- з питань розвитку галузей економіки під керівництвом Першого віце-прем'єр-міністра;
- з питань економічної політики під керівництвом Віце-прем'єр-міністра;

- з питань національної безпеки, оборони, правоохоронної діяльності та роботи підприємств військово-промислового комплексу під керівництвом Віце-прем'єр-міністра;
- з питань регіональної політики, будівництва та житлово-комунального господарства під керівництвом Віце-прем'єр-міністра;
- з питань аграрної політики під керівництвом Віце-прем'єр-міністра;
- з питань гуманітарного, соціального та науково-інноваційного розвитку під керівництвом Віце-прем'єр-міністра;
- з питань екології, молодіжної політики, спорту і туризму під керівництвом Віце-прем'єр-міністра;
- з питань підготовки до проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 з футболу під керівництвом Віце-прем'єр-міністра.

9 грудня 2010 р. Президент України у рамках реорганізації міністерств ліквідував урядові комітети.

НАУКОВО-ДОСЛІДНІ БЮДЖЕТНІ УСТАНОВИ:

При Кабінеті Міністрів України зокрема створюються такі науково-дослідні бюджетні установи:

- Український інститут національної пам'яті.

При Кабінеті Міністрів України створені консультативно-дорадчі органи, зокрема:

- Координаційна рада з питань розвитку малого та середнього підприємництва.
- Міжвідомча комісія з питань сприяння розвитку вітчизняного книговидання та книгорозповсюдження.
- Міжвідомча рада з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей.
- Міжгалузева рада з питань розвитку інформаційного суспільства.
- Рада з питань функціонування системи охорони здоров'я.
- Рада національних асоціацій товаровиробників (діяла з 8 грудня 2006 - 2 червня Рада підприємців 2010)

Кабінет Міністрів України на основі та на виконання Конституції і законів України, актів Президента України, щорічного послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України видає обов'язкові для виконання акти — постанови і розпорядження.

Акти Кабінету Міністрів України нормативного характеру видаються у формі постанов Кабінету Міністрів України.

Акти Кабінету Міністрів України з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань видаються у формі розпоряджень Кабінету Міністрів України.

ДЖЕРЕЛА:

В. Толстоухов. Кабінет міністрів України // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. — Київ : Наукова думка, 2007. — Т. 4: Ка-Ком. — С. 528.; Верховна Рада України ухвалила Закон «Про Кабінет Міністрів України» / Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України, 27.02.2014 1:39; Указ Президента України № 1085 від 9 грудня 2010 р. «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади»; Постанова КМУ від 12 жовтня 2011 р. N 1051 «Про утворення Ради з питань функціонування системи охорони здоров'я» rada.gov.ua.; Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. — Київ : Наукова думка, 2007. — Т. 4: Ка-Ком. — С. 528.

КАДРОВА ПОЛІТИКА

КАДРОВА ПОЛІТИКА — сукупність правил і норм, цілей і уявлень, які визначають напрямки і зміст роботи з персоналом. Через кадрову політику здійснюється реалізація цілей і завдань управління персоналом, тому її вважають ядром системи управління персоналом. Кадрова політика формується керівництвом організації, реалізується кадровою службою в процесі виконання її працівниками своїх функцій. Вона знаходить своє відображення в наступних нормативних документах:

- Правилах внутрішнього розпорядку;
- Колективному договорі.

Політика організації — сукупність правил, відповідно до яких веде себе система в цілому і за якими діють люди, що входять в цю систему. Кадрова політика в широкому сенсі — система принципів і норм, які усвідомлені і відповідним чином сформульовані, призводять людські ресурси організації у відповідність зі стратегією фірми. У вузькому розумінні кадрова політика — набір конкретних правил, побажань, часто неусвідомлених у взаєминах людей і організації.

Термін «кадрова політика» має широке і вузьке тлумачення:

1) система правил і норм (які повинні бути усвідомлені і певним чином сформульовані), що призводять людський ресурс у відповідність зі стратегією фірми (звідси впливає, що всі заходи щодо роботи з кадрами: відбір, складання штатного розкладу, атестація, навчання, просування — заздалегідь плануються і погоджуються з загальним розумінням цілей і завдань організації); 2) набір конкретних правил, побажань і обмежень у взаєминах людей і

організації. У цьому сенсі, наприклад, слова: «Кадрова політика нашої фірми полягає в тому, щоб брати на роботу людей тільки з вищою освітою» — можуть використовуватися як аргумент при рішенні конкретного кадрового питання.

ВИДИ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ:

Перша підстава може бути пов'язано з рівнем усвідомленості тих правил і норм, які лежать в основі кадрових заходів і, пов'язаним з цим рівнем, безпосереднього впливу управлінського апарату на кадрову ситуацію в організації. По даній підставі можна виділити наступні типи кадрової політики:

- **Пасивна кадрова політика.** Керівництво не має програми дій стосовно персоналу, а кадрова робота зводиться до ліквідації негативних наслідків. Для такої організації характерна відсутність прогнозу кадрових потреб, засобів оцінки праці і персоналу, діагностики кадрової ситуації і т. д.

- **Реактивна кадрова політика.** Керівництво підприємства здійснює контроль за симптомами негативного стану в роботі з персоналом, причинами і ситуацією розвитку кризи: виникнення конфліктів, відсутність кваліфікованої робочої сили, відсутність мотивації до праці. Кадрові служби розвинені, але немає цілісної програми прогнозування розвитку персоналу.

- **Превентивна кадрова політика.** Керівництво має обґрунтовані прогнози розвитку кадрової ситуації. Проте організація не має засобів для впливу на неї. У програмах розвитку організації містяться короткостроковий і середньостроковий прогнози потреби в кадрах, сформульовані завдання з розвитку персоналу. Основна проблема — розробка цільових кадрових програм.

- **Активна кадрова політика.** Це раціональна кадрова політика.

Другою підставою для формування кадрової політики є принципова орієнтація на власний персонал або на зовнішній персонал, ступінь відкритості стосовно зовнішнього середовища при формуванні кадрового складу.

- **Відкрита кадрова політика** характеризується тим, що організація прозора для потенційних співробітників на будь-якому рівні, організація готова прийняти на роботу будь-якого фахівця відповідної кваліфікації без врахування досвіду роботи в інших організаціях.

- Така кадрова політика може бути адекватна для нових організацій, що ведуть агресивну політику завоювання ринку, орієнтованих на швидкий ріст і стрімкий вихід на передові позиції у своїй галузі.

- **Закрита кадрова політика** характеризується тим, що організація орієнтується на включення нового персоналу тільки з нижчого посадового рівня, а заміщення відбувається тільки з числа співробітників організації.

- Така кадрова політика характерна для компаній, орієнтованих на створення певної корпоративної атмосфери, формування особливого духу причетності.

Співвідношення понять «кадрова політика» і «управління персоналом»:

Говорячи про кадрову політику, не можна ототожнювати її з управлінням персоналом. Поняття «управління персоналом» та «політика» самі по собі далеко не тотожні. «Управління» — термін набагато ширший, однією із складових якого є політика, в даному випадку кадрова політика.

Основний зміст кадрової політики:

- Забезпечення робочою силою високої якості, включаючи планування, відбір і наймання, вивільнення (вихід на пенсію, звільнення), аналіз плинності кадрів тощо;

- Розвиток працівників, профорієнтація і перепідготовка, проведення атестації та оцінки рівня кваліфікації, організація просування по службі;

- Вдосконалення організації та стимулювання праці, забезпечення техніки безпеки, соціальні виплати. Підрозділи управління персоналом активно беруть участь в переговорах з профспілками при укладанні колективних договорів, в розборі скарг, претензій, здійснюють контроль за трудовою дисципліною.

Цілі кадрової політики:

1. Безумовне виконання передбачених Конституцією прав і обов'язків громадян у трудовій області; дотримання всіма організаціями і окремими громадянами положень законів про працю та професійні спілки, КЗпП, типових правил внутрішнього розпорядку та інших документів, прийнятих вищими органами з цього питання;

2. Підпорядкованість всієї роботи з кадрами завданням безперервного та якісного забезпечення основної господарської діяльності необхідним числом працівників необхідного професійно-кваліфікаційного складу;

3. Рациональне використання кадрового потенціалу, який є в розпорядженні підприємства, організації, об'єднання;

4. Формування та підтримку працездатних, дружних виробничих колективів, розробка принципів організації трудового процесу, розвиток внутрішньовиробничої демократії;

5. Розробка критеріїв і методики підбору, відбору, навчання та розстановки кваліфікованих кадрів;

6. Підготовки та підвищення кваліфікації решті частини працюючих;

7. Розробка теорії управління персоналом, принципів визначення соціального та економічного ефекту від заходів, що входять в цей комплекс.

Основоположні принципи формування кадрової політики:

- Науковість, використання всіх сучасних наукових розробок у цій галузі, які могли б забезпечити максимальний економічний і соціальний ефект;

- Комплексність, коли мають бути охоплені всі сфери кадрової діяльності;

- Системність, тобто облік взаємозалежності та взаємозв'язку окремих складових цієї роботи;

- Необхідність обліку як економічного, так і соціального ефекту, як позитивного, так і негативного впливу того чи іншого заходу на кінцевий результат;

- Ефективність: будь-які витрати на заходи в цій галузі повинні окупатися через результати господарської діяльності.

Основні характеристики кадрової політики в компанії:

1) Зв'язок зі стратегією.

2) Орієнтація на довгострокове планування.

3) Значимість ролі персоналу.

4) Філософія фірми відносно працівників.

5) Коло взаємопов'язаних функцій і процедур по роботі з персоналом.

Всі ці п'ять характеристик «ідеальної» кадрової політики навряд чи можна виявити в будь-якій конкретній фірмі.

Етапи кадрової політики:

Етап 1. Нормування. Мета — узгодження принципів і цілей роботи з персоналом, з принципами та цілями організації в цілому, стратегією та етапом її розвитку. Необхідно провести аналіз корпоративної культури, стратегії і етапу розвитку організації, спрогнозувати можливі зміни, конкретизувати образ бажаного

співробітника, шляхи його формування і цілі роботи з персоналом. Наприклад, доцільно описати вимоги до співробітника організації, принципи його існування в організації, можливості зростання, вимоги до розвитку певних здібностей і т. д.

Етап 2. Програмування. Мета — розробка програм, шляхів досягнення цілей кадрової роботи, конкретизованих з урахуванням умов нинішніх та можливих змін ситуації. Необхідно побудувати систему процедур та заходів по досягненню цілей, свого роду кадрових технологій, закріплених у документах, формах, і обов'язково з урахуванням як нинішнього стану, так і можливостей змін. Істотний параметр, який впливає на розробку таких програм, — уявлення про прийнятні інструментах і способи впливу, їх узгодження з цінностями організації.

Етап 3. Моніторинг персоналу. Мета — розробка процедур діагностики і прогнозування кадрової ситуації. Необхідно виділити індикатори стану кадрового потенціалу, розробити програму постійної діагностики і механізм вироблення конкретних заходів щодо розвитку і використання знань, умінь і навичок персоналу. Доцільні оцінка ефективності кадрових програм і розробка методики їх оцінки.

Для підприємств, які проводять постійний моніторинг персоналу, безліч окремих програм кадрової роботи (оцінка та атестація, планування кар'єри, підтримання ефективного робочого клімату, планування тощо) включаються в єдину систему внутрішньо пов'язаних завдань, способів діагностики та впливу, способів прийняття та реалізації рішень. У такому випадку ми можемо говорити про існування кадрової політики як інструмент управління підприємством.

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ:

1. Кількісний та якісний склад персоналу. Кількісний склад організації для зручності аналізу звичайно підрозділяється на три категорії: керівництву, менеджерське ланка і обслуговуючий, на чоловіків і жінок, пенсіонерів та осіб які не досягли 18-річного віку, що працює і знаходиться у відпустках (напр. по догляду за дитиною, без змісту і тощо), а також на працюючий в центральному відділенні або філії тощо.

2. Якісний склад у свою чергу організації звичайно підрозділяється на співробітників з вищому, середньою спеціальною, середньою та ін освітою, а також включає в себе досвід роботи, підвищення кваліфікації співробітниками тощо чинники.

3. Рівень плинності кадрів — одне з найпоказовіших критеріїв кадрової політики підприємства. Звичайно, плинність кадрів можна розглядати і як позитивне явище, і як негативне. По-перше, розширюються можливості працівника, і збільшується його здатність до адаптації. По-друге, колектив підприємства «освіжається», відбувається приплив нових людей, а, отже, нових ідей.

4. Гнучкість проведеної політики, оцінюється виходячи з її характеристик: стабільності чи динамічності. Кадрова політика має динамічно перебудовуватися під впливом мінливих умов та обставин.

5. Ступінь врахування інтересів працівника / виробництва і т. д. Ступінь врахування інтересів працівника розглядається в порівнянні зі ступенем врахування інтересів виробництва. Досліджується наявність або відсутність індивідуального підходу до працівників підприємства.

ДЖЕРЕЛА:

Кибанов А.Я. Управление персоналом организации: Практикум. - М.: ИНФРА, 1999.; Егоршин А.П. Управление персоналом. — 2-е изд. Н-Новгород: НИМБ.

КАЗУС БЕЛЛІ

КАЗУС БЕЛЛІ (лат. casus belli, «привід для війни») — формальний привід для розв'язування війни однією державою проти іншої. Термін набув особливо широкого використання з XIX ст. у міжнародному праві, у зв'язку із необхідністю легітимізації колоніальних та імперіалістичних воєн держав Заходу. Тісно пов'язаний із теорією справедливої війни, згідно з якою не можна починати війну без справедливої причини. На практиці Казус беллі часто використовувався державами для приховання справжніх цілей і причин війни.

ДЖЕРЕЛА:

Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. — К.: Знання України, 2004 — Т.1 — 760 с.

КАМПАНІЯ ПОЛІТИЧНА

КАМПАНІЯ ПОЛІТИЧНА — система заходів, які здійснюються суб'єктом політичної дії протягом певного проміжку часу задля досягнення певної політичної мети або створення передумов для її досягнення. Кампанії різняться: а) характером мети — виборчі, рекламні, зовнішньополітичні, протестні, лобістські; б) періодом проведення кампанії політичної — коротко -, середньо - і

довготермінові;в) цільовою аудиторією, на яку спрямовані дії організатора Кампанії політичної — загальнонаціональні, регіональні, локальні, міжнародні.

Суб'єктом кампанії політичної можуть бути: держава, окремі органи державної влади, органи місцевого самоврядування, політичні партії, громадські та громадсько-політичні об'єднання, міжнародні політичні організації. Об'єктом впливу К. п. можуть бути: громадяни окремої країни або населення кількох країн, окремі професійні, вікові та інші соціальні групи, населення окремих регіонів країни, населених пунктів, окремі посадові особи. Предметом ведення Кампанії політичної можуть бути: діяльність ініціатора кампанії, рішення органів влади, інших політичних суб'єктів, проекти законів та інших законодавчих і нормативних актів, політичні гасла, ідеї тощо.

Остаточною метою кампанії політичної є встановлення комунікації суб'єкта політичної дії — ініціатора кампанії — з цільовою аудиторією, яка виступає об'єктом впливу у процесі кампанії політичної, консолідація певних соціальних або політичних груп навколо певної політичної сили. Водночас паралельно з цим може ставитися мета ослаблення авторитету політичного конкурента.

Особливістю кампанії політичної є те, що вона розгортається в певному соціально-політичному просторі. Тому ступінь її успіху визначається:

- а) відповідністю поставленої мети актуальним потребам, настроям цільової аудиторії;
- б) адекватністю вибраних засобів як особливостям об'єкта впливу, так і меті кампанії;
- в) наявністю ресурсів, які ініціатор може задіяти для проведення кампанії політичної.

Для проведення кампанії політичної можуть застосовуватися такі методи: агітація, переговори, мітинги, роз'яснення, реклама тощо.

Посилення ролі кампанії політичної у політичній діяльності пов'язане з багатьма факторами, зокрема: демократизацією політики, залученням до політики ширших верств населення; інтенсивним розвитком комунікативної підсистеми політичної системи, збільшенням ваги політичних іміджів як основного товару на політичному ринку; прогресом політичних технологій. Наслідком технологізації політичної діяльності є ускладнення структури суб'єкта кампанії політичної, в якій можуть бути виокремлені як політична

сила — ініціатор Кампанії політичної, так і її безпосередній організатор.

Це дає змогу не лише активно задіювати у процесі Кампанії політичної міфи, які існують у межах цільової аудиторії, на які спрямована кампанія, а й діяти в напрямі цільового формування нових політичних міфів.

Водночас, технологічний бік кампанії політичної не повинен применшувати ролі її змістових чинників, до яких, крім предмета кампанії, потрібно зарахувати деякі інші аспекти, зокрема впевненість цільової аудиторії у реальності досягнення її мети. Тому ще однією передумовою успішної Кампанії політичної є здатність суб'єкта кампанії політичної реалізувати поставлені цілі. Неврахування цього аспекту може призвести до провалу кампанії. Так, прикладом невдалої кампанії політичної може бути кампанія наприкінці 1990 р. однієї з політичних партій України, в ході якої було висунуто гасло зниження ставки податку на додану вартість до 10 %. Тому досягнення реальної мети кампанії політичної — консолідацію громадян навколо певної політичної сили — не слід плутати з тимчасовим підвищенням політичного рейтингу ініціатора кампанії.

Навпаки, прикладом вдалої кампанії політичної може бути кампанія, яка була організована Народним рухом України наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр., наслідком якої стала значна популяризація в Україні ідеї державної незалежності.

Одним з найважливіших та наймасштабніших видів кампанії політичної є кампанія з виборів органів національної влади. У ній беруть участь одразу більшість суб'єктів політичного життя країни: держава (метою якої є підвищення ступеня легітимації органів влади), політичні партії та їх блоки (дії яких спрямовані на проведення їх кандидатів до складу органів влади), громадські об'єднання та рухи (намагаються привернути увагу політикуму та громадськості до проблем, які є предметом їх діяльності), міжнародні та іноземні політичні організації й установи (зацікавлені у відповідності виборчої кампанії загальноприйнятим міжнародним стандартам, а отже, у збереженні впливу на органи влади відповідної держави) тощо.

ДЖЕРЕЛА:

Бебик В. М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг: Навч.-метод. посіб. — К., 2001; Реалії політичного фінансування в Україні: Матеріали "круглого столу", 29 квітня 2002 року / Проект "Аналіз фінансування виборчої кампанії". — К., 2002; Підготовка і проведення виборчих кампаній / Міжнародний республіканський ін-т. — К., 2002

КАМПАНЕЛЛА ТОММАЗО
(5 ВЕРЕСНЯ 1568 — 21 ТРАВНЯ 1639)

Італійський філософ-утопіст, теолог та поет.

Томмазо Кампанелла народився 5 вересня 1568 р. у невеликому селищі Стіньяно у Калабрії. Батько, бідний швець, під час хрещення дав йому ім'я Джованні Доменіко. У чотирнадцять років, захоплений красномовством проповідника — ченця-домініканця, розповідями про традиції ордену Святого Домініка, про стовпи католицького богослов'я Альберта Великого та Фому Аквінського, він пішов у монастир. У 1582 р. Джованні вступив у духовний орден домініканців. Юнак прийняв чернече ім'я Томмазо.

У 1588 р. Кампанелла познайомився з євреєм Авраамом, великим знавцем окультних наук і прихильником вчень Телезіо. Авраам навчив Томмазо складати гороскопи і пророчив йому незвичайну долю і велике майбутнє. Коли вийшла у світ книга Марти «Заперечення Аристотеля принципам Бернардино Телезіо», Кампанелла написав спростування «Філософія, заснована на відчуттях». Головна його теза полягала у тому, що природу варто пояснювати, виходячи не з апіорних суджень старих авторитетів, а на підставі відчуттів, отриманих у результаті досвіду. Для того щоб видати книгу, він залишив монастир і втік до Неаполю. Слідом за втікачем полетіла поголоска: Томмазо продав душу дияволу, складає і поширює ересь. Кампанелла знайшов підтримку у багатого неаполітанця дель Туфо, який поділяв погляди Телезіо.

У 1591 р. вийшла у світ книга-спростування. Ця подія стала дійсним святом для шанувальників вчення Телезіо. Протилежною була реакція «святої церкви». Автора «крамольного» твору

заарештували і доставили у трибунал орденської інквізиції. Цілий рік протримали його у темному сирому підвалі. І тільки завдяки втручання впливових друзів йому вдалося уникнути суворого вироку. Томмазо запропонували залишити Неаполь і відправитися в монастир, на батьківщину. У категоричній формі йому повеліли строго дотримуватися вчення Фоми Аквінського і засуджувати погляди Телезіо.

Кампанелла відправляється у Болонью, звідтіля — у Падую, де з пам'яті відновлює украдену під час подорожі книгу «Про Всесвіт», пише близько двадцяти нових робіт, у тому числі відповідь на книгу Кьокко «Філософські і медичні дослідження». За наказом інквізитора Падуй мислителя арештовують. Під час обшуку у нього знаходять крамольну книгу з геомантії — пророкування по фігурах на піску. Мислителя тримали у в'язниці майже два роки. Матеріалів для обвинувачення в інквізиції явно не вистачало. Тільки у грудні 1596 р. трибунал оголосив своє рішення: Кампанеллу оголосили «серйозно запідозреним у єресі» і присудили до відлучення від церкви.

Кампанеллу звільнили зі зобов'язанням нікуди не їхати з Рима. Стеження за ним не припинялося. Він не давав ніяких приводів для доносів. Проте вже через два місяці Томмазо знову опинився у тюремних катівнях. Інквізиції було досить почути, що у Неаполі якийсь злочинець перед стратою заявив про єретичні погляди Кампанелли. Як наслідок — нові допити. У рукописах підсудного шукають явні докази його провини. Після десяти місяців утримання у в'язниці Томмазо у грудні 1597 р. звільняють. Але ставлять умову — обов'язкове повернення на батьківщину.

Кампанелла повертається у Калабрію. Не у силах дивитися на страждання народу, він мріє про проголошення її вільною республікою та організовує рух непокори. Штаб змовників облаштувався у Стіло у монастирі Св. Марії, де жив Кампанелла. Понад триста домініканців, августинців і францисканців були втягнуті у рух. Кампанеллі вдалося встановити зв'язок з командуючим османським флотом італійцем Бассою Чікала, який обіцяв закрити морський шлях для поповнення іспанського гарнізону і навіть висадити свій десант. Але зрадники видали повстанців. Більшість його керівників, у тому числі і Кампанеллу, було арештовано. В'язнів привезли у Неаполь, звідкіля відправили у в'язниці. Велика частина була відправлена у Кастель Нуово.

Наприкінці листопада відновилося слідство. Усі нитки змови тяглися до Кампанелли. Однак Томмазо продовжував заперечувати

причетність до повстання. Він витримав найвитонченіші катування та тортури і не зізнався у пред'явлених йому обвинуваченнях. Але як непохитно не тримався Томмазо, йому було не уникнути кари.

Перед ним маячила шибениця і четвертування. Тоді він пішов на непередбачуваний крок і почав вдавати з себе божевільного. Упевненість членів трибуналу, що Кампанелла симулює божевілля, вирішального значення не мала. Останнє слово залишалося за катуванням. Його потягли у катівню, прив'язали до ніг тягар і підняли на дибу. Однак і тут він витримав усі тортури. Замученого Томмазо кинули до камери. Трибунал вирішив застосувати до в'язня найжорстокіше катування під назвою «велья». Близько сорока годин продовжувалося криваве катування. Томмазо непритомнів, але нічим не видав себе. Витримка Кампанелли під час «вельї» вплинула на хід процесу. Він «очистився» від підозр і юридично став вважатися божевільним.

Вирок відклали доти, доки до нього не повернеться розум. Процес затягувався. Катування підірвали здоров'я в'язня. Він не міг рухатися. Сили вгасали.

«Місто Сонця»

Кампанелла був у розпачі від того, що не встигне написати вже обмірковану книгу «Місто Сонця» (La Città del Sole). Ця книга — найвидатніший добуток Томмазо Кампанелли. Вона створена, безсумнівно, під впливом «Утопії» Томаса Мора. У ній йдеться про місто, розташоване на горі і яке поділялося на сім поясів, або кіл. У кожному з них були зручні приміщення для житла, роботи, відпочинку. Передбачено й оборонні спорудження: вали, бастіони. Головним правителем серед жителів міста вважався первосвященик — Сонце. Він вирішує всі мирські і духовні питання. У нього є три помічники: Могутність, Мудрість і Любов. Перший займається справами миру і війни, другий — мистецтвом, будівельною справою, науками і відповідними їм установами і навчальними закладами. Любов піклується про продовження роду, виховання немовлят. Медицина, аптечна справа, усе сільське господарство теж у її веденні. Третій помічник також керує тими посадовими особами, яким довірене харчування та одяг. У державі Кампанелли встановлена рівність чоловіка і жінки.

Попри те, що після катування Кампанелла юридично вважався божевільним і його не можна було засуджувати, 8 січня 1603 р. Свята служба присудила його до довічного утримання у в'язниці. Кампанелла таємно продовжував працювати. Закінчивши у

перші місяці 1603 р. «Метафізику», він відразу приступив до трактату «Астрономія».

У короткий термін він написав дві книги трактату «Медицина» і приступив до давно задуманої праці «Питання фізики, моралі і політики», «Про найкращу державу». Саме в той час Кампанелла довідався про Галілея. Він присвячує йому «Чотири статті про «Міркування» Галілея». А коли церква оголосила вчення Коперніка «дурним», «абсурдним», «єретичним» і заборонила Галілею, що став послідовником великого польського вченого, розвивати його, Кампанелла пише новий трактат — «Апологія Галілея». У 1617 р. вийшов у світ «Провісник відновленої філософії». Потім він видав роботи «Про зміст речей», «Апологія Галілея» (була опублікована під псевдонімом збірника віршів) і, нарешті, у 1623 р. надрукував «Реальну філософію», у складі якої вперше побачила світ книга «Місто Сонця».

27 липня 1628 р. Урбан VIII наказав випустити в'язня. Після мандрів 50 в'язнями і 33 років вигнань, мислитель знову став вільним. Заступництво Урбана VIII Кампанелла прагнув використовувати й в інтересах Калабрії. 1637 р. для Кампанелли виявився щасливим: в одному томі з «Реальною філософією» вийшла у світ книга «Місто Сонця», а незабаром за ним і трактат «Про зміст речей».

5 вересня 1638 р. Анна Австрійська народила хлопчика, який увійшов в історію під ім'ям Людовика XIV. Кампанелла на прохання Рішельє складає для новонародженого гороскоп, пророкуючи, що царювання нового Людовика буде довгим і щасливим. З цієї нагоди він написав «Еклогу», у якій, наслідуючи віршам Вергілія, обіцяв дофіну славу і процвітання. Наприкінці квітня 1639 р. хвороба нирок прикувала мислителя до ліжка.

Його тривожило затьмарення Сонця, що наближалось за його розрахунками і повинне було відбутися 1 червня.

Кампанелла побоювався, що воно буде для нього фатальним. Але помер він раніше, 21 травня 1639 р. у монастирі Св. Якова.

ДЖЕРЕЛА:

Асмус В.Ф. Томмазо Кампанелла // Под знаменем марксизма. — 1939. — № 7.; Александров Г. Ф. История западноевропейской философии: Учеб. для ун-тов и гуманит. фак. вузов / Ин-т философии. — 2-е изд., доп. — М.; Л.: АН СССР, 1946. — 513 с.; Очерки по истории физической культуры: Сборник трудов. вып. 5. — М.: ФиС; М., 1950. — 206 с.; Штекли А. Э. Кампанелла. — М., 1959.; Рутенбург В. И. Кампанелла. — Л., 1956.; О трудовом воспитании: хрестоматия / сост. Аксенов

Д. Е. — М.: Учпедгиз, 1962. — 410 с.; Горфункель А.Х. Томмазо Кампанелла. — М.: Мысль, 1969. — 249 с. — (Мыслители прошлого); Горфункель А.Х. Гуманизм и натурфилософия итальянского Возрождения. — М.: Мысль, 1977.; Штекли А. Э. «Город Солнца»: утопия и наука. — М., 1978.

КАМЮ АЛЬБЕР **(7 ЛИСТОПАДА 1913 — †4 СІЧНЯ 1960 РР.)**

Французький романіст, філософ, публіцист, один з лідерів філософсько-мистецького напрямку екзистенціалізму. Лауреат Нобелівської премії з літератури 1957 р.

Альбер Камю народився 7 листопада 1913 р. у містечку Мондові в Алжирі, яке на той час було французькою колонією, у сім'ї найманого сільськогосподарського робітника, що через рік після народження сина помер від поранення на полі бою Першої світової війни. Мати, іспанка за походженням, працювала прибиральницею у багатих сім'ях. Дитина зростала у злиднях. Освіту пощастило здобути тільки завдяки допомозі директора ліцею, який виклопотав для хлопця стипендію. У 1932–1936 рр. під час навчання в Оранському університеті (Алжир), Альберу доводилося тяжко працювати, що призвело до виснаження організму й він захворів на сухоти. Проте це не завадило йому бути життєрадісним, енергійним, жадібним до знань і розваг, чутливим і до краси середземноморської природи, і до глибин духовної культури. Згодом А. Камю писав: «Я був десь на півдорозі між злиднями і сонцем. Злидні не дозволяли мені повірити, нібито все гаразд в історії та під сонцем; сонце навчало мене, що історія — це ще не все. Змінити життя — так, але тільки не світ, який я обожнював».

Захоплення середземноморською красою і французькою філософією з часом зумовило його світогляд й естетику, які

базувалися на середземноморській культурній традиції та античній культурі з її язичництвом і культом тіла. У цій системі юнак намагався уникнути протиставлення духу і тіла, злити їх в органічну єдність. А. Камю брав активну участь і в громадському житті. У 1934 р. вступив до комуністичної партії, яку покинув через три роки, проводив антинацистську пропагандистську роботу, організував самодіяльний театр, співпрацював з незалежною лівою пресою. У цей час почалася його письменницька діяльність. Тоді, зокрема, були написані перший варіант повісті «Сторонній» та нотатки до есе «Міф про Сізіфа».

Навесні 1940 р. вперше приїхав до Франції, куди остаточно переселився через рік. В окупованій країні приєднався до Руху Опору, друкувався в підпільній газеті «Комба», а згодом її очолив. У 1943–1944 рр. видав у нелегальній пресі «Листи німецькому другу», в яких з гуманістичних позицій засуджував спроби виправдання ідеї нацизму. На цей час А. Камю став відомим як автор «Стороннього» та «Міфу про Сізіфа», що побачили світ у 1942–1943 рр. і викликали захоплення французької інтелігенції. Ці твори були сприйняті як екзистенціалістські, співзвучні з напрямками, що за національної катастрофи поширювалися серед свідомої частини населення. Саме завдяки творчості А. Камю філософське вчення екзистенціалізму стало популярним у Франції. У його основі, а надто у варіанті А. Камю, є твердження абсурдності буття («абсурд є метафізичним станом людини у світі», – говорить у «Міфі про Сізіфа»), уявлення про світ як про царство хаосу і випадковості. Чільне місце посідає думка про те, що людина відповідальна сама за себе. Людині доводиться жертвувати собою, аби виправдати своє існування. Вже самим актом народження вона виявляється закинutoю у світ поза своєю волею і бажанням. З моменту появи вона отримує від природи й смертний вирок, термін виконання якого їй невідомий. Убивають хвороби, старість, війни, кати, злидні, навіть сонце, як у романі «Сторонній» У годину вирішального випробовування людина залишається наодинці з собою, зі своєю долею. Тепер їй належить стати Людиною, створити себе із закинutoю у світ матерії. Людина народжується не тоді, коли з'являється на світ, а тоді, коли силою свого розуму створює себе як мислячу істоту. Це духовне народження відмежовує її від природи, робить свідомою своєї минулості. Суспільство потребує віри в уже існуючі цінності. Воно карає бунтарство за допомогою своїх соціальних інституцій — армії, поліції, суду, громадської думки. Такий внутрішній конфлікт романів і п'єс письменника-екзистенціаліста. Водночас А. Камю проголошував, що розум людини, усвідомлюючи

абсурдність буття, не може змиритися з нею. Людина, що мислить, кидає виклик абсурдові, не сподіваючись на його остаточне подолання. У «Міфі про Сізіфа» А. Камю писав: «Для людини без шор немає видовища прекраснішого, ніж свідомість у двобої з дійсністю, яка перемагає. Ні з чим не зрівняти образ гордої людяності... Дисципліна, якій дух себе підпорядковує, воля, яку він кує з будь-якого підручного матеріалу, рішучість зустрічати віч-на-віч — у цьому є могутність і не пересічність».

Цей трагічний стоїцизм з часу Руху Опору став для Камю основою його гуманістичної етики. За його допомогою письменник у роки окупації та національного приниження пробуджував активний відгук у гуманістично настроєної французької інтелігенції. По-своєму мобілізував її на боротьбу з нацизмом.

Невелика за обсягом творча спадщина А. Камю створювалась переважно під час Другої світової війни та повоєнних років. Це наклало свій відбиток і на теми, що порушувалися письменником, і на спосіб їх висвітлення. Для його творчості характерне поєднання власне белетристики з філософськими роздумами. У 1947 р. вийшов у світ роман «Чума», який засвідчив найвищу межу ідейної еволюції автора: за визначенням самого письменника відбувся перехід від «етапу абсурду» до «етапу протесту». Письменник працював також у жанрі філософської естетистики та громадсько-політичної публіцистики, виступив у ролі літературного критика.

У 1950 р. А. Камю пережив світоглядну і творчу кризу, що призвело до зниження його творчої активності. Письменник чимдалі частіше не знаходив відповіді на складні проблеми, які ставило перед ним суспільне життя. Загострилися суперечності, притаманні його світогляду й суспільно-політичній позиції, що знайшло вираження у трактаті «Бунтівна людина» (1951). Відкриваючи вади буржуазного суспільства Франції та Заходу, Альберт Камю не приймав і соціалізм Східної Європи у його сталінському варіанті. Книга «Бунтівна людина» значною мірою була реакцією на злочини сталінізму, на сталінські масові репресії та терор.

На великому історичному матеріалі Альбер Камю дійшов висновку про неминучість переродження революції у тиранію, перетворення колишніх борців проти гноблення на значно жорстокіших гнобителів. На думку автора, це універсальний і фатальний закон історії, її абсурд. Протистояти йому може тільки постійне бунтарство, опозиція влади, яка є неминучим насильством і несправедливістю.

У 1957 р. Альбер Камю одержав Нобелівську премію за свою літературну творчість. 4 січня 1960 р. письменник потрапив у автомобільну катастрофу біля міста Санс.

Помер у невеличкому містечку Вілльблевен. Похований у місті Лурмарен у районі Люберон на півдні Франції.

ДЖЕРЕЛА:

Камю Альбер Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І. Франка, 2014. – 416с.;

**КАНЕТТІ ЕЛІАС
(25 ЛИПНЯ 1905 — 14 СЕРПНЯ 1994 РР.)**

Німецькомовний письменник і філософ єврейського походження. Народився у місті Русе, Болгарія. Громадянин Великої Британії (з 1952). Лауреат Нобелівської премії з літератури за роман «Засліплення» (1981). Автор поняття «акустична маска». Помер у Цюриху, Швейцарія.

Народився 25 липня 1905 р. у м. Русе у Болгарії. Його батьки Жак та Матильда Канетті походили із заможної сефардської родини й переїхали до Болгарії з Туреччини.

У 1911 р. родина виїхала до родичів у Манчестер, де батьки змогли одержати роботу. Шість років, проведених у Болгарії, Канетті яскраво описав у першому томі своїх спогадів. Проте в Англії родина була недовго. Несподівано у жовтні 1912 р. помер батько Канетті. Мати вирішила переїхати з Еліасом та його двома молодшими братами до Відня. Лише тепер Еліас почав вивчати німецьку мову за допомогою матері, оскільки його рідною була мова ладіно, а в Англії він опанував англійську й трохи французьку. Внаслідок подій Першої світової війни та через слабе здоров'я матері Канетті часто переїжджають. У 1916—1921 рр. Канетті мешкає у Цюриху, а у 1921—1924 рр. — у Франкфурті-на-Майні, де й закінчує гімназію.

У 1924 р. мати Канетті разом зі своїми молодшими синами вирішила оселитися у Франції, тоді як Еліас залишився у Відні, де студіював в університеті хімію й захистив докторську дисертацію у 1929 р. Водночас Канетті розвивав власні зацікавлення філософією й літературою. У 1924 р. він познайомився з Везою Таубнер, яка у 1934 р. стане його дружиною. Веза Таубнер поділяла його захоплення літературою й підштовхувала до літературної кар'єри (пізніше вона сама стала письменницею). Проте Еліас Канетті під час навчання в університеті займався лише літературними вправами.

Протягом чотирьох років Еліас відвідував лекції сатирика Карла Крауса, якого у той час він буквально обожнював, як, зрештою, і багато його сучасників. Еліас починає збирати матеріал для дослідження про феномен маси (натовпу). Дослідження Гюстава Ле Бона та Зигмунда Фрейда видаються йому не достатніми. Особисті враження під час демонстрацій у Франкфурті (1922) та, особливо, коли він був свідком підпалу Палацу правосуддя у Відні (1927) підтверджують його міркування.

З часом Канетті розширює коло знайомств, проте консервативних кіл, як з політичного, так і з літературного погляду, він намагається уникати. Він контактує з представниками політичної лівиці, проте не бере активної участі в політичному житті. У 1927 р. закохується в угорську поетесу Іббі Гордон. На початку 1928 р. Гордон переїздить до Берліна, й на її запрошення Канетті проводить у Берліні літо 1928 р., де запізнається з тутешніми мистецькими колами (Джон Гартфільд, Віланд Герцфельде, Георг Гросс, Бертольд Брехт. Знайомиться з Ісааком Бабелем. У романі «Засліплення», який він пише протягом 1930-1931 рр., зображає контраст між затишним Віднем та «божевільним» Берліном.

У 1932 р. пише драму «Весілля», наступного року – «Комедію марнославства». Усі три твори спершу залишаються неопублікованими. Зростаюча відомість Канетті підштовхує його до публікації роману «Засліплення», але про подальшу літературну кар'єру в атмосфері антисемітизму й дедалі впливовішого нацизму говорити не доводиться. У 1934 р. він одружується з Везою Таубнер-Кальдерон (Veza (Venetiana) Taubner-Calderon, 1897–1963). Після «Аншлюсу» Канетті та його дружина Веза шукають шляхів залишити Німеччину.

Подружжя Канетті у кінці 1938 р. виїхало через Францію до Великобританії. Часто змінюючи адреси, Канетті живуть у Лондоні та його передмістях. Протягом багатьох років вони винаймають дві

окремі квартири; їхній шлюб не відповідав конвенційним уявленням того часу й був скоріше інтимною дружбою. Веза взяла на себе роль просування доробку її чоловіка та заохочення його до літературної праці. Паралельно Канетті мав багато коханок, що не впливало на стосунки з дружиною, якій все було відомо.

Після переїзду до Лондона Канетті зосередився на збиранні матеріалів та написанні своєї головної філософської роботи «Маса і влада». Протягом двадцяти років він нічого не публікує й працює лише над цим проєктом. У 1946 р. роман «Засліплення» публікують в англійському перекладі, що робить Канетті відомим у творчих колах Англії. Канетті спілкується з такими інтелектуалами, як Бертран Рассел, Еріх Фрід, Ділан Томас. У 1952 р. Канетті одержав британське громадянство. У цей період Канетті здійснив кілька невеликих подорожей по Англії, їздив до Провансу, Греції, Італії, в Марракеш.

У 1950-х рр. праця «Маса і влада» вже була готова, проте Канетті зволікав з публікацією. Він знову звернувся до драматургії, написавши «Обмежені в часі». У 1960 р. він таки опублікував «Масу і владу», але був розчарований невеликим резонансом. З 1963 р. німецьке видавництво «Карл Гансер» взялося за публікацію як ранніх, так і нових творів Канетті, що врешті принесло йому широке визнання. У травні 1963 р. померла дружина Канетті Веза.

У середині 60-х рр. Канетті зацікавився реставраторкою з Цюріха Герою Бушор (Hera Buschor), з якою невдовзі мав дуже близькі стосунки. Він часто відвідує Цюріх і 1971 р. одружується з Герою та переїжджає роком пізніше до Швейцарії. 1972 року народжується дочка Йоганна. Канетті починає писати автобіографію, перший том якої «Порятований язик», присвячує дитинству і юності. У 1977 р. виходить друком його автобіографія, яку захоплено сприйняли як читачі, так і критики. У 1981 р. Канетті присуджено Нобелівську премію, проте він вирішує не давати жодних інтерв'ю й живе досить усамітнено, переймаючись лише родинними справами. Однак сімейна ідилія руйнується через захворювання дружини на рак. У 1988 р. дружина помирає. У 1994 р. помирає й сам Канетті у віці 89 років. Він похований на цвинтарі Флунтерн у Цюріху. Більша частина його архіву та бібліотека на 20 000 томів відкрита для дослідників, проте «приватна» частина архіву (щоденники та більшість листів) за заповітом Канетті має залишатися недоступною протягом 30 років, тобто до 2024 р.

Канетті відомий як автор стилістично досконалих оповідань та п'єс з гротескними персонажами, що перебувають у психологічній

кризі чи небезпеці. Персонажі його драм, за висловом самого Канетті, є своєрідними акустичними масками й зображають не так характери у розвитку, як кінцеві стани свідомості.

Найвідоміший твір письменника — роман «Засліплення», в якому, продовжуючи традиції Ф. Кафки, письменник пише про абсурдність і божевілля навколишнього світу. Головний герой роману - синолог Кінс, що живе у світі своїх книжок й намагається уникати будь-якого контакту з іншими людьми. Персонажі роману постають нездатними до комунікації, вони використовують один одного для задоволення власних нав'язливих ідей та потягів. У 1981 р. цей твір було відзначено Нобелівської премії з літератури. Викликає подив, що в даному творі було буквально передбачено появу в шаховому світі постаті Роберта Фішера.

У доробку Канетті особиво вирізняється його книга «Маса і влада». Ця праця виходить за межі соціологічної студії, поєднуючи в собі елементи психології, методи етнології та паралелі з зоології. Поштовхом до написання праці стали масові заворушення 1927 р. у Відні, свідком яких був Канетті. У книзі він намагається відповісти на питання, що таке маса, як вона утворюється, чим вона захоплює, яка її роль у сучасному суспільстві. Головна теза Канетті - індивід у масі позбувається суспільних обмежень. Соціальні відмінності у масі знівельовуються й індивід одержує назад свою свободу. Відкрита маса наділена потягом до руйнування. Її мета - зростання. Маса потребує напрямку, мети, що лежить за межами індивідуального, та ритму, який забезпечує її цілісність. Для утворення маси необхідний так званий «масовий кристал», міцної групи, навколо якої маса росте.

ДЖЕРЕЛА:

Еліас Канетті, Засліплення, роман, пер. Олекса Логвиненко, Київ: Юніверс, 2003. Элиас Канетти. Масса и власть. Перевод на русский язык: Л. Ионин. — М.: 1997. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 20.03.2012.

КАНОНІЗАЦІЯ

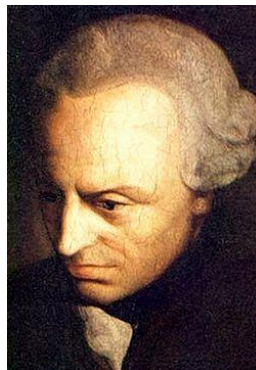
КАНОНІЗАЦІЯ (від грец. κανονίζω — регулювати, визначати, узаконювати) — багатозначний термін.

У католицькій та православній Церквах, канонізація — процес зарахування кого-небудь до лику святих. Зарахування до лику святих означає, що Церква свідчить про близькість цих людей до Бога і молиться їм, як своїм покровителям.

У практиці православних Церков органом, повноважним прославляти чи інша особа у лику святих, є звичайно вищий законодавчий орган цієї помісної Церкви, тобто Помісний Собор або Синод.

За правилами католицької церкви, процес зарахування до лику святих, зазвичай, починається не раніше, ніж через п'ять років після смерті людини. Поряд з канонізацією розрізняють також беатифікацію — зарахування до лику блаженних. Розмежування між беатифікацією і канонізацією було введено у 1642 р. папою римським Урбаном VIII.

КАНТ ІММАНУЇЛ (1724 — 1804 РР.)

Німецький філософ, родоначальник німецької класичної філософії. У своїх численних роботах стверджував, зокрема, що умова пізнання — загально значимі апріорні форми, що упорядковують хаос відчуттів. Ідеї Бога, волі, безсмертя, невідомі теоретично, є, однак, постулатами «практичного розуму», необхідною передумовою моральності. Центральний принцип етики Канта — категоричний імператив.

Імануїл Кант народився 22 квітня 1724 р. у східній частині Пруського королівства, у Кенігсберзі. У своїх спогадах про батьків Кант писав: «Мої батьки, вихідці зі стану ремісників, були людьми зразкової чесності, моральної благопристойності і порядності, не залишивши спадщини (але також і боргів), дали мені виховання, яке, якщо дивитися на нього з морального боку, не могло бути кращим і за яке я, при кожнім спогаді про рідних, відчуваю безмірну вдячність».

У 1740 р. Імануїл став студентом теологічного факультету Кенігсберзького університету, куди він вступив за наполяганням батьків. Але щонайбільше його цікавили природознавство, філософія, математика.

З 1746 - 1755 рр., після закінчення університету, він служив домашнім вчителем. І тільки у 1755 р. Кант почав викладати в рідному університеті, хоча це було не дуже легко. Відповідно до правил, йому довелося захистити три дисертації протягом двох років. Перша дисертація надавала право на викладацьку діяльність, друга — на одержання звання приват-доцента. А третя — право на заняття посади екстраординарного професора, яку він одержав тільки у 1770 р. З 1786 р. Кант займає посаду ректора університету, а у 1788 р. переобирається на другий термін.

Особисте життя Канта склалося вкрай нудно і монотонно. Він ніколи не був одружений, ніколи не виїжджав за межі рідного міста, спілкувався тільки з друзями та своїми учнями, ніколи не зраджував своїм ще зі студентських років заведеним звичкам, підкоряючи усю свою діяльність суворому незмінному розпорядку. Улюблена приказка Канта: «жити треба головним чином для того, щоб працювати». І коли за станом здоров'я у 1797 р. він був вимушений відмовитись від читання лекцій, а через декілька років і займатися науковою діяльністю, йому життя почало здаватися тягарем. Як стверджують біографи Канта, 12 лютого 1804 р. з почуттям полегшення і ледь не з задоволенням великий філософ пішов з цього світу.

Залишена Кантом спадщина понад двісті років вважається початком тих процесів, які згодом змінили увесь світ. Його критична філософія стала основою природничо-наукового матеріалізму. Хоча у зрілішому віці він дійшов висновку, що для пояснення процесів життя тільки цього, як він називав — механістичного уявлення, недостатньо, але його теорія вже стала жити незалежним життям.

Філософію Канта поділяють на два періоди — докритичний (до початку 70-х років XVIII ст.) і критичний, коли Кант розпочав досліджувати обмеження розуму. Результати своїх досліджень він виклав у своїх відомих працях: «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», «Критика спроможності судження» і багатьох інших.

ДОКРИТИЧНИЙ ПЕРІОД

Розрізняють два періоди у творчій філософській діяльності Канта — «докритичний» (до 1770 р.) і «критичний». У «докритичний»

період Кант виступав як впливовий вчений, теоретик, природодослідник. У цей період він визнавав можливість об'єктивного існування речей поза свідомістю людини.

У «докритичний період» Кант опублікував свою визначну роботу «Загальна природна історія і теорія неба» (1755), в якій обґрунтував гіпотезу про природне походження сонячної системи.

У «докритичний період» Кант зробив важливе відкриття про гравітаційну взаємодію Місяця і Землі, яка впливає на швидкість їхнього обертання, про сповільнення обертання Землі внаслідок тертя, викликаного приливами і відливами. Всі ці ідеї Канта стали основою для нового погляду на світ як на рухливий, змінний, суперечливий. Це відіграло важливу роль у формуванні діалектики.

Таким чином, у «докритичний період» вченню Канта були притаманні елементи матеріалізму і діалектики, а саме: визнання ним об'єктивного, реального існування природи (концепція природної історії сонячної системи); наукові відкриття стосовно взаємодії Місяця і Землі, уповільнення обертання Землі внаслідок приливів; дії відцентрових і доцентрових сил, притягання і відштовхування; визнання фундаментального положення матеріалістичної філософії про те, що речі існують поза нашою свідомістю і що уявлення про них ми маємо завдяки відчуттям, які є джерелом знань. Визначальним для цього періоду є робота над проблемами природознавства та математики, викладання природничо-наукових дисциплін. Астрономія, математика, фізика, антропологія, фізична географія (вперше ним введена як навчальна дисципліна), мінералогія — такий неповний перелік галузей знання, які його цікавили.

У своїх природонаукових дослідженнях Кант перебував під впливом ньютонівської концепції всесвітнього тяжіння (розробив пояснення явищ припливів та відпливів на основі визначення присутності відштовхуючих сил, дії сил на відстані) та еволюційної концепції Ж. Бюффона, його ідеї закономірної зміни природних тіл та явищ у часі. Кант виступає як натураліст-спостерігач, обґрунтовує необхідність того, щоб в природознавстві все було пояснено природним чином. У роботах цього періоду було поставлене питання про розвиток у природі. Зокрема, в роботі «Всезагальна природна історія та теорія неба» (1775) була розвинена космогонічна гіпотеза, в якій на основі законів механіки пояснювалось, яким чином виникла сонячна система, які етапи вона пройшла. Надалі ця гіпотеза

отримала назву теорія Канта-Лапласа, яка сприяла становленню історичного (еволюційного) підходу в природознавстві.

У працях «докритичного» періоду Кант перебуває під впливом раціоналістичної філософії Лейбніца. Він дотримується погляду, згідно з яким зв'язок між причинами і наслідками подій не відрізняється від логічного зв'язку між підставою та наслідком. Однак поступово Кант відмовляється від такої позиції під впливом філософії Юма. Для пояснення явищ природи Кант впроваджує телеологічний (цілепокладання) принцип. Кант починає визнавати, що зв'язок між причиною і дією має емпіричний характер (факт буття), а не характер логічного висновку. Тому логіки недостатньо для обґрунтування природознавства. Разом з цим Кант залишається на позиціях раціоналізму і наголошує, що наука (математика, природознавство), яка складається з положень загальних і необхідних, не може мати своїм джерелом досвід, який завжди є обмеженим, а тому не може бути підставою для універсальних узагальнень. Водночас джерелом для таких знань не може бути і розум сам по собі. А такі знання існують незалежно від того, що ми не здатні пояснити їхнє виникнення.

У своїх працях «Про хибні тонкощі чотирьох фігур силогізмів», «Досвід залучення до філософії поняття від'ємних величин» Кант узагальнив свої міркування висновком, що джерелом незалежних від досвіду (таких, що існують до досвіду) достовірних знань може бути форма чуттєвості та розсуду, апіорна форма.

КРИТИЧНИЙ ПЕРІОД

У «критичний період» творчість Канта набуває іншого ґатунку. Він фактично став на шлях заперечення пізнання речей, їхньої сутності. В цей період Кант публікує ряд праць таких, як «Критика чистого розуму» (1781), «Критика практичного розуму» (1788), «Критика здатності суджень» (1790).

Головна ідея цих творів — це «критика» теорії пізнання, теза про те, що людина перш ніж з'ясувати сутність речей повинна встановити межі своїх пізнавальних можливостей; що вона зможе пізнати, а що не зможе.

Вже у цьому містився сумнів Канта стосовно можливості самого пізнання. Це, можна сказати, перша цеглина в Кантову теорію незнання. Це — перший елемент агностицизму. Агностицизм (від грец. *gnosis* — знання) — вчення, яке повністю чи частково заперечує можливість пізнання світу. Кант вимагав здійснювати пізнання теоретично, а не в процесі практичної діяльності. Гегель у

зв'язку з цим писав, що Кант подібний до людини, яка бажає навчитися плавати до того, як вона ввійде у воду.

Другий елемент агностицизму Канта — це розміркування про несхожість, неідентичність самого предмету і його образу.

Предмети природи, за Кантом, розташовані поза нашою свідомістю, незалежно від неї. Але образи їх, що виникають у нашій свідомості, не схожі, не ідентичні з предметами, так само як дим не схожий на вогонь, як крик, викликаний болем, на сам біль.

Третій елемент агностицизму Канта — це уявлення про категорії мислення як «чисті», апріорні, дані до досвіду форми пізнання. Апріорі (лат. *a priori* — первісно) — термін ідеалістичної філософії, яким позначаються знання, отримані до досвіду і незалежно від нього, і які споконвічно притаманні свідомості. Так, Кант стверджував, що такі категорії, як простір і час є апріорними формами пізнання.

Більше того, за вченням Канта, всі категорії трансцендентальної логіки є «чистими», апріорними, позбавленими «домішок» досвіду, практики. Трансцендентальним (від лат. *Transcendere* — переступати) є все те, що виходить, переступає за межі чуттєвого досвіду, не дається в ньому, тобто є апріорним.

Апостеріорі (від лат. *a posteriori* — з наступного) — термін, що на відміну від апріорі, означає знання, отримане в результаті досвіду, практичної діяльності.

Четвертий елемент агностицизму Канта — це розрив діалектичного зв'язку між сутністю і явищем, встановлення принципової відмінності між ними. Кант вважав, що сутність є «річчю в собі» і її пізнати неможливо, що людина здатна пізнати лише явища. Однак з точки зору діалектики, між явищем і сутністю немає принципової межі, а є лише відмінність між тим, що пізнано і тим, що ще не пізнано. Коли ми пізнаємо явище, то так чи інакше одночасно пізнаємо і його сутність. Сутність таким чином з'являється, а явище дає уявлення про сутність. Інакше бути не може.

Кант — філософ суперечливий, непослідовний. З одного боку, він глибокий вчений-природодослідник, котрий здійснив ряд важливих відкриттів, був близький доматеріалізму і, з іншого боку, став родоначальником класичного агностицизму, фактично став на шлях заперечення пізнання. З одного боку, все багатство реального світу Кант втиснув у свої 12 апріорних категорій загальної логіки і вважав їх вічними, незмінними, нерухливими, які за жодних обставин не переходять одна в одну. З іншого боку, розглядаючи так звані

антиномії «чистого розуму», розкрив глибоку діалектику взаємозв'язку, категорій кінечного і безкінечного, простого і складного, причини і наслідку, свободи і необхідності. Антиномія (грец. — суперечність в законі) — нездоланна суперечність, утруднення. Що це за антиномії «чистого розуму»?

Кант у своїй праці «Критика чистого розуму» розглядає чотири такі антиномії: 1. Світ має початок в часі і просторі. Світ не має початку і в часі, і в просторі. 2. Будь-яка складна річ складається з простих частин. У світі немає нічого простого. 3. Все у світі відбувається за необхідністю. Однак цього не досить для пояснення усіх явищ. Бо у світі є дії, які здійснюються без необхідності, вільно. «Існує свободна причинність. Немає ніякої свободи, все здійснюється у світі тільки за законами природи». 4. У світі є необхідна сутність як його причина. Немає ніякої абсолютно необхідної сутності у світі, ні поза ним.

Тобто, Кант звернув увагу на суперечності «чистого розуму», які, на його думку, є нерозв'язними, антиномічними. Іншими словами «чистий розум» може довести першу частину антиномії і спростувати другу та навпаки, може довести другу і спростувати першу.

Це вчення Канта про антиномії «чистого розуму» відіграло важливу роль у розвитку діалектики. Позитивним у вченні Канта було уявлення про роль антагонізмів у суспільному розвитку і про необхідність вічного миру, якого можна досягти через взаєморозуміння між народами, міжнародну торгівлю, співробітництво, врахування взаємних інтересів, невтручання в внутрішні справи держав, статус-кво кордонів тощо.

Інтерес представляють і розміркування Канта про моральний закон (категоричний імператив), про людину, яку не можна розглядати як засіб для досягнення будь-якої мети, бо вона сама є такою метою. Ці думки Канта, безперечно, є одним з досягнень німецької класичної філософії. Кант — дуаліст. З одного боку, він визнавав, що матеріальні речі існують самі по собі, об'єктивно і відображаються нашими відчуттями. З іншого боку, він вважав, що вони є «речами в собі», тобто непізнаними.

Далі. Заперечуючи бога, як архітектора Всесвіту, Кант разом з тим стверджував, що божественний дух створив необхідні передумови для наступного розвитку природи; що є вище, розумне начало, творець світової доцільності і гармонії. У зв'язку з цим він прагнув обмежити науку, щоб зберегти релігію. Кант писав: «Я повинен потіснити знання, щоб надати місце вірі.»

Таким чином, основною рисою філософії Канта є її двоїстість, поєднання в одній системі різнорідних, протилежних філософських напрямків. Основна суперечність філософського вчення Канта — це невідповідність між визнанням ним існування речей, явищ природи поза свідомістю людини і запереченням їхнього пізнання (речі — об'єктивні, але непізнаванні).

ПРИРОДНИЧІ ІНТЕРЕСИ КАНТА

Перший період Канта творчості (до кінця 1760) характеризується переважанням природничо-наукових інтересів. У 1754 р. у статті «Дослідження питання, чи зазнала Земля у своєму обертанні навколо осі, завдяки якому відбувається зміна дня і ночі, деякі зміни з часу свого виникнення» розглянув систему Земля — Місяць і зробив висновок про те, що приливне тертя повинно уповільнити обертання Землі навколо осі. У праці «Загальна природна історія та теорія неба» (1755) виклав свою космогонічну гіпотезу, відповідно до якої планети і Сонце виникли із хмари розсіяної матерії, що займала колись весь простір Сонячної системи. Частинки цієї хмари стикалися одна з одною, що в врешті решт призвело до його ущільнення і впорядкованого обертального руху навколо центрального згущення, з якого згодом утворилося Сонце. Надалі сталася фрагментація матерії, що оберталася навколо Сонця, на окремі згустки, з яких утворилися планети. Гіпотеза Канта пробила пролом у поширені раніше скам'янілим погляді на природу, виключаємо ідею розвитку. Через 50 років після Канта аналогічна гіпотеза була висловлена П. С. Лапласом, який залучив для її обґрунтування нові дані фізики і механіки. Погляди обох вчених часто викладаються як єдина гіпотеза Канта — Лапласа. Ця гіпотеза зробила великий вплив на весь подальший розвиток природознавства, вона стала перехідним етапом від метафізичного світогляду до еволюційного. Сучасні космогонічні гіпотези у загальних рисах використовують ідеї Канта і Лапласа, докладніше описуючи процеси зіткнення частинок з урахуванням переходу механічної енергії у теплову і впливу електромагнітних полів у міжзоряному середовищі. Канту належать здогади, котрі згодом підтвердилися, про існування Великої системи галактик («молочних шляхів»), а також про роль відштовхувальних сил у космосі поряд із силами тяжіння.

ТЕОРІЯ ПОБУДОВИ ВСЕСВІТУ КАНТА

У книзі за назвою «Загальна природна історія і теорія неба» Кант виклав свої думки про створення всесвіту, сонячної системи,

планет, зірок, і вперше продемонстрував основні положення свого уявлення про процеси, що відтворюють життя і, як кульмінацію загального розвитку — зародження людини. Випереджаючи можливість різночитання свого викладу, автор первісно зумовлює загальні підходи до своєї теорії.

Основоположний момент аналізу теорії можна прийняти, як «усе залежить від усього». Усі світові структури, і кожна окремо, створюють загальну систему, яка утримується обумовленими взаємозв'язками, що розглядаються як фізичні, у визначенні Канта — механістичні, явища. Крім того, теорія розглядає світ, що складається з матеріальних часток, котрі визначаються як «різного роду елементи». Усі ці елементи знаходяться у постійному русі. Рух кожного елемента взаємно узгоджений.

Початковий простір був повністю заповнений матерією, «у достатній мірі здатної передавати рух усім небесним тілам, які знаходяться в ньому, узгоджуючи його зі своїм власним рухом і, як наслідок, узгоджуючи між собою всі рухи».

На його думку, всі речовини, з яких складаються небесні тіла нашої сонячної системи, тобто всі планети і комети, були спочатку розкладені на свої первинні частини і заповнювали весь світовий простір, якому нині повертаються ці вже сформовані тіла. У той час усе не мало форми.

Хоча безпосередньо після створення вся матерія знаходилась в стані хаосу, але завдяки тому, що кожна первинна частина матерії має внутрішнє «прагнення піднятися до більш удосконалого спорудження шляхом природного розвитку», відбувається упорядкування світових структур.

У заповненому таким чином просторі загальний спокій триває тільки мить. Елементи, яким властиві сили для приведення один одного до руху, мають джерело життя в самих собі. Таким чином — «матерія із самого початку прагне утворювати форми». Тому ж відразу починають відтворюватися різного роду згустки. Але внаслідок взаємодії сил тяжіння і відштовхування виникають «потужні вихори часток, з яких кожна сама по собі описує криві лінії, що пояснюється спільною дією сили тяжіння і сили обертання». Згустки речовини, які утворюються, складають матеріальні тіла, які в свою чергу складають світи різного порядку:

- Перший порядок матеріальних структур — первинні елементи.

- Другий — частки речовини, з яких складаються планети.

- Третій — сонячна система, яка поєднує центральне світило і планети, які обертаються навколо нього зі своїми супутниками і комети.

- Четвертий — системи багатьох зірок. «Усі нерухомі зірки, як ми знаємо, розташовані біля деякої загальної площини і завдяки цьому утворюють одне зв'язане ціле, світ світів».

Вищий порядок світів утворюють безліч зоряних систем. «Ми бачимо, що в нескінченній далечині, існує ще багато таких зоряних систем і що весь безмежний Всесвіт має характер системи, і частини її знаходяться у взаємному зв'язку».

Але і на цій межі не закінчується система улаштування світу Канта: «Можливо було припустити, що і ці світи вищого порядку в якийсь спосіб зв'язані один з одним і завдяки цьому взаємному зв'язку у свою чергу створюють ще більш неосяжну систему».

Слід зазначити, що загальноприйнята в наш час назва Галактика, в той час ще не застосовувалась. Використовувалась назва «світляні плями». Але Кант вже пояснює їх побудову, як складену з безлічі зірок, і визначає їм місце в загальній ієрархії космічних процесів, називаючи «зоряними туманностями». Та й самі зірки, що вважалися нерухомими, у його теорії рухаються визначеними орбітами. Але «рухаються вони надзвичайно повільно внаслідок великої віддаленості від загального центру їх обертання». В такий же спосіб визначає він місце і нашої сонячної системи в зоряному світі, відносячи її, як звичайну зоряну систему, до Чумацького шляху.

У цій системі світовий порядок підтримується взаємними зв'язками, які визначаються рухом первинних елементів. В наш час прийнята інша назва — поля, що, звичайно не обмежуються тільки полем ньютонівського тяжіння. Хоча і Кант припускав існування інших визначальних взаємозв'язків.

Джерело утворення планет не можна шукати в одному тільки ньютонівському тяжінні. Для настільки тонких часток це тяжіння було б занадто повільним і слабким. Скоріше можна сказати, що в цьому просторі первісне утворення походить від зближення деяких елементів, що з'єднуються за звичайними законами зв'язку, поки з'явивши у такий спосіб згусток поступово не зросте настільки, що ньютонівська сила тяжіння стане здатною в ньому все більше і більше збільшувати це тіло, діючи на відстані.

Кант припускав, що при утворенні космічних тіл відбулося сепарування згустків речовини, у результаті чого щільніші з них зібралися ближче до центру обертання. Тому комети, що підлітають

до сонця з далеких окраїн, відрізняються за складом від центральних планет.

Частки комет належать до найбільш легкого виду, імовірно, тому, що комети утворюються у віддаленіших пунктах світобудови, і немає сумніву, що саме цим головним чином пояснюється поява у комет мрячних ядер і хвостів, що відрізняє їх від інших небесних тіл.

От дуже короткий виклад теорії і поглядів великого мислителя на влаштування нашого світу. Можна дивуватися прозорливості вченого, а можна говорити про його здогади. Але в будь-якому випадку Кант залишався людиною свого часу. І його уявлення про світові процеси однозначно відповідали науковим поглядам свого часу. От невелике логічне обґрунтування з тієї ж теорії світобудови, що показує нам рівень наукових досягнень, і яке викликає в нас зараз посмішку співчуття вченим того далекого часу.

Але якщо Сонце або сонця взагалі — вогненні кулі, то звідси впливає перша властивість їхньої поверхні, яка полягає у тому, що на ній повинно бути повітря, тому що без повітря ніякий вогонь не горить.

У наш час можна по-різному ставитися до ідей і теорій того часу. Але не можна минуле міряти сучасними мірками. Історія не може бути перероблена, вона може сприйматися тільки як фактично здійсненне життя. Сама ж творчість Імануїла Канта і зараз у деяких аспектах залишається неперевершеним логічним зображенням суті процесів, до уявлення яких ми тільки підійшли. Тут необхідно відзначити, що всі його праці пронизані оптимізмом, любов'ю до людини і вірою в її Божественне призначення. У своїх наступних працях Кант ще багато разів повернеться до великої ідеї Божественного початку. І, незважаючи на механістичність пропонованих теорій, його викладання ніяк не входить у суперечність з діяннями Творця.

Нескінченний ряд майбутніх століть, що робить вічність невичерпною, зовсім оживить усю сферу Божественної присутності і поступово внесе в неї закономірність, що відповідає досконалості Божественного задуму. Але це вже не данина своїй епосі.

Це тверде переконання про зв'язок об'єктивної реальності нашого світу з Божественним, котра, на жаль, поки ще не дана нам у відчуття. У пізніших своїх працях, Кант викладає свої думки більш виразно, як існуючий зв'язок матеріального і духовного планів.

У Канта термін «естетичне» використовується у значенні «чуттєве». Але ці поняття не зводяться у нього одне до одного. По-

перше, Кант розрізняє емпіричні відчуття (чуттєве сприйняття, відчуття) та естетичні почуття. По-друге, поняття «естетичного» у Канта має, на відміну від першого, предикати всезагальності та необхідності. Проте у цих різних значеннях чуттєвого є й спільний момент, так що не випадково вони мають спільну назву: і емпірична чуттєвість, і естетичні почуття є деякими модифікаціями стану суб'єкта.

Інтерес Канта до проблеми прекрасного зростав не з бажання подолати труднощі, які поставали у сфері естетики як філософії мистецтва, а швидше від бажання розв'язати ряд проблем, що виникали в самій філософії, а саме проблему об'єднання її різних сфер — теоретичної та практичної.

У першій сфері досвід об'єктивно визначається згідно з універсальними та постійними законами (царство абсолютної необхідності наукового знання). У другій сфері досвід заснований на безумовному та абсолютному законі, який не залежить від жодних феноменальних відносин і має своїм законом не необхідність останніх, а свободу.

Природний детермінізм як передумова наукового пізнання та свобода як передумова моральнісної діяльності є автономними сферами.

Але проголосивши цю основну принципову відмінність, без якої затьмарюється дійсність науки та самостійна роль моральності, Кант мав би наголосити, що вона не може бути представлена як розмежування принципового характеру. Бо не лише теоретичний досвід закінчується у самому собі (більш того, його власний розвиток спрямовує нас до його власного обмеження — до сфери чистого розуму), а й акт чистого розуму, моральнісний закон потребує своєї власної реалізації у сфері чуттєвого.

Тому «повинні існувати засади єдності понадчуттєвого, які лежать у основі природи, з тим, що практично містить у собі поняття свободи».

Дослідження того, як можливо у філософії мислити таку основу єдності понадчуттєвого з тим, що містить у собі поняття свободи, — мислити не у теоретичних поняттях, а в особливій функції судження, і складає завдання «Критики здатності судження». Таким чином, Кант прийшов до естетики як філософ, окресливши важливі проблеми естетики й теорії мистецтва та запропонувавши їх рішення. Проблема філософії як системи приводить його до відкриття особливої сфери питань естетики. Естетика, що була задумана як

ланцюжок між світом свободи та природи, перетворюється в Канта у спеціальну філософську науку.

Естетика Канта, з точки зору побудови системи, спирається на загальний фундамент критичної думки, бере свої проблеми та зміст із пошуків та аналізу сфери естетики у XVIII ст. Ренесансна естетика розглядає мистецтво як об'єктивну реальність культури. Потім відбувається зміщення об'єкта естетичного розгляду. Залишивши сферу дослідження структури об'єктивності мистецтва, закономірності якої вона намагалася встановити, виходячи із загальнорационалістичної позиції, естетична думка звертається до аналізу суб'єктивної оцінки самого мистецтва, і ця оцінка виступає не як результат методичної критики згідно з певними принципами, а як неопосередкований спонтанний акт духу. Так, Т. Любо «під впливом барочного мистецтва почне наголошувати на превалентній ролі в мистецтві емотивного елемента і вважати збудження та напругу почуттів основною причиною, яка спонукає до висловлення естетичної оцінки».

Остання залежить від «шостого чуття», яке нібито безпосередньо оцінює емоційну дію певного образу. Це чуття природне та притаманне всім людям, хоча його оцінки можуть змінюватися залежно від епохи, суспільства та змін в емоційному стані, тобто духовної конституції самих людей. Таким чином, виникає проблема смаку, тобто питання про те, як примирити притаманну останньому суб'єктивність з його претензією на всезагальність, від якого залежить можливість вироблення постійного критерію для оцінки мистецтва та обґрунтування всезагальності естетичного почуття.

ДЖЕРЕЛА:

Кант Іммануїл Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І. Франка, 2014. – 416с
Кант І. Критика практичного розуму. — Київ: Юніверс, 2004. — 240 с.; Кант І. Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука. — Київ: ППС-2002, 2005. — 178 с.; Кант І. Рефлексії до критики чистого розуму. — Київ: Юніверс, 2004. — 464 с.

КАНЦЛЕРСЬКА ДЕМОКРАТІЯ

КАНЦЛЕРСЬКА ДЕМОКРАТІЯ — термін використовується для визначення системи правління, яка характерна для деяких держав з парламентською системою правління, зокрема для Німеччини, Австрії та інших країн, де провідна роль в уряді належить його главі — канцлеру. Так, у цих країнах партія, яка перемагає на федеральних виборах, ініціює створення коаліційного уряду з політичним

партнером, що сповідує споріднені або досить близькі засадничі принципи і підходи до вирішення актуальних питань соціально-економічного розвитку. Утворенню такого уряду передують розробка і підписання коаліційної угоди двох (або й більше) партій. Важливим є і таке положення, що менша партія має досить відчутний вплив на домінуючого партнера по коаліції, вона не втрачає свого політичного профілю і прагне, як і її партнер, реалізовувати свою передвиборну програму, положення коаліційної угоди тощо. Тут виборчі програми, коаліційна угода — це документи, які завжди в полі зору як правлячих, так і опозиційних політичних сил. Через те, що періодично відбуваються земельні вибори, урядові партії змушені дбати про своє реноме. Адже збір на федеральному рівні відразу ж позначається на земельних виборах, на результатах виборів до Європарламенту тощо.

За системи так званої канцлерської демократії головною дійовою особою уряду, політичною постаттю країни є федеральний канцлер. Йому належить «директивна компетентність»: саме він визначає, якою має бути внутрішня і зовнішня політика держави, він несе за цю політику відповідальність. Чималий досвід саме такої демократії, скажімо, у ФРН сприяв і тому, що ці засади урядово-політичної системи навіть не піддавалися сумнівам у процесі входження земель колишньої НДР до складу й на конституційних принципах Західної Німеччини.

Відповідності до конституційних положень канцлером стає лідер політичної партії, яка перемогла на федеральних виборах, якого формально, тобто офіційно, призначає президент. Показовою у цьому відношенні є практика формування урядового кабінету. Члени уряду призначаються федеральним президентом саме за пропозицією канцлера. Згідно з буквою закону члени уряду не повинні бути обов'язково членами парламенту, але за існуючою практикою вони здебільшого завжди є такими.

Члени уряду колективно й індивідуально несуть політичну відповідальність перед парламентом. Але суттєвим є положення, що канцлер і загалом уряд спираються на парламентську більшість. Тому провести своє рішення, наполягти на власному підході уряд завжди має можливість. Виходячи з цього нескладно спрогнозувати прийняття того чи іншого рішення німецьким або австрійським парламентом з питань, законопроектів, які ініціює уряд.

Варте уваги також положення про зміцнення позиції глави і всього уряду ФРН завдяки конструктивного вотуму недовіри. Згідно з конституційними положеннями та вимогами, він означає, що скинути

канцлера не так просто. Для цього новий кандидат на цю посаду має спиратися на нову парламентську більшість. Інакше федеральний канцлер залишиться на своєму посту. Наголосимо, що цим положенням автори основного закону втілили висновки з досвіду першої демократичної практики Німеччини, що зазнала невдачі. У період Веймарської республіки, тобто у 20-ті роки XX ст., постійно утворювалися парламентські більшості, які мали на меті повалити владу глави уряду. Водночас ті ж самі партії ніяк не могли домовитися про те, хто ж повинен очолити новий уряд. Це призводило до тривалої нестабільності й до частої зміни урядового кабінету. Конструктивний вотум недовіри, навпаки, постає гарантом стабільності. Протягом півстолітньої історії ФРН до нього вдавалися лише двічі: у 1972 р., коли ХДС/ ХСС зробили невдалу спробу скинути В. Брандта, а в друге через 10 років у 1982 р., коли Г. Коль — цього разу успішно, змінив на посту тогочасного канцлера Г. Шмідта. Положення про конструктивний вотум недовіри досить актуальний для вітчизняної практики, особливо з огляду на потреби майбутньої реформи політичної системи.

Федеральний уряд за канцлерської демократії працює на засадах колегіальності, але кожен міністр несе особисту відповідальність за свою сферу, за відповідну ділянку. Однак федеральний міністр не може бути звільнений парламентом, а тільки федеральним канцлером. Парламент має право лише не схвалювати діяльність того чи іншого міністра або ж вимагати його відставки. Право приймати кадрові рішення залишається конституційною прерогативою канцлера. Все це також є гарантією того, що уряд загалом більш упевнено може виконувати свої функції.

Незважаючи на розбіжності в позиціях міністрів, рішення ухвалюються від імені всього уряду, згідно з принципом колегіальності. Тільки так, згідно з Основним законом, забезпечується єдність політики уряду. Щоправда, дійсність і конституційна норма тут різко розходяться: у спірних випадках рішення приймає спочатку і здебільшого сам глава уряду. Після цього своє вагоме слово повинна також сказати фракція його партії у парламенті й, звичайно, партнер по коаліції. Останній у таких випадках намагається показати свій характер, свою значущість.

ДЖЕРЕЛА:

Demokratie in der Bundesrepublik Deutschland. — Bonn, 1995; Die Demokratie der Bundesrepublik Deutschland. — Berlin, 2002; Die politischen Parteien in Deutschland, 1999. — München, 2001; Порівняльний аналіз політичних структур

КАПІТАЛІЗМ

КАПІТАЛІЗМ — суспільний лад, економічна система виробництва та розподілу, заснована на принципах приватної власності, особистої ініціативності, раціональності та ефективності використання наявних ресурсів, максимізації прибутку (капіталу).

В іншому визначенні під капіталізмом розуміється суспільство, в якому існують такі риси, що виступають всеохопним принципом не тільки економічних, але і політичних та інших вимірів суспільних відносин: наявність приватної власності (включно на засоби виробництва); метою господарювання є максимізація доходів і користі; господарська діяльність здійснюється завдяки ринкам і системіцін. Мануфактури, поділ праці, машинне виробництво є похідними від капіталізму формами і не відображають його сутність.

Сутність капіталізму в економічному примусі до праці — кожна людина має право продавати роботодавцю свою робочу силу. В ідеалі основний принцип капіталізму — *laissez-faire* (дозвольте робити), хоча чистого капіталістичного суспільства ніколи не існувало — держава завжди накладала обмеження на ринок і зберігала за собою право як накладати обмеження на виробничі відносини, так і застосовувати неекономічний примус. У сучасних капіталістичних країнах держава бачить свою роль у встановленні законодавчої бази та юридичних рамок, в яких здійснюється виробництво і торгівля.

Капіталізм заснований на способі розподілу, при якому продукт виробництва належить капіталісту — власнику засобів виробництва.

Капіталізм протиставляється централізовано планованій економіці. Історично, капіталізм, як спосіб виробництва, прийшов на замінуфеодалізму.

Термін «капіталізм» походить від капіталу, який в свою чергу є похідним від латинського слова лат. *capitalis*, від прото-індоевропейського *kaput* - голова, оскільки статок людини у давнину оцінювався кількістю голів худоби.

Адам Сміт, батько капіталістичного мислення, ніколи не вживав цього слова, описуючи економічну систему, що здавалася йому досконалою, як систему природної свободи.

Слово капіталіст вперше зустрічається у «Подорожі у Францію» Артура Янга, що побачила світ у 1792 р. Слово капіталізм

вперше вжив Теккереї у 1854 р. Карл Маркс і Фрідріх Енгельс вживали термін капіталістичний спосіб виробництва. У першому томі «Капіталу» (1867) термін капіталізм зустрічається тільки двічі.

Перше використання слова капіталізм у сучасному сенсі системи виробництва було у книзі Вернера Зомбарта «Євреї та сучасний капіталізм» 1902 р.

Класична політична економія виникла у Британії наприкінці XIX ст. Її представники: Адам Сміт, Давид Рікардо, Джон Стюарт Мілль, Жан-Батіст Сей, дали аналіз виробництва, розподілу й обміну товарами в умовах ринку, заклавши основи для подальшого вивчення.

Початком класичної політичної економії вважається книга Адама Сміт «Багатство націй» (1776), в якій він засуджував меркантилізм і пропагував ідею «системи природної свободи». Сміт розробив низку ідей, які продовжують асоціюватися з капіталізмом донині, зокрема ідею невидимої руки ринку, що змушує мимоволі створювати загальне добро, переслідуючи особисті інтереси. Сміт змушений був наполягати на цих ідеях, щоб побороти популярний у ті часи дух меркантилізму. Він критикував монополії, тарифи, мито та інші накладені державою обмеження, вірячи, що ринок найсправедливіший і найефективніший суддя. Погляди Сміта розділяв Рікардо. У книзі «Принципи політичної економії та оподаткування» він сформулював закон порівняльної переваги, який пояснював чому вигідно торгувати навіть тоді, коли одна із сторін ефективніша щодо виробництва усіх типів товарів. Рікардо також підтримував закон Сея й вірив, що повна зайнятість є нормальним рівноважним станом у конкурентній економіці. На його думку інфляція сильно співвідноситься з кількістю грошей і кредитом, й був прихильником закону зменшення доходності, за яким додаткові затрати приносять дедалі менше результатів.

Погляди класичної політекономії перекликаються з доктриною класичного лібералізму, яка закликала до мінімального втручання уряду в економіку, хоча й не заперечувала проти державного виробництва незначної кількості базових громадських вартостей.

Марксизм вважає капіталізм найвищою стадією розвитку суспільства із антагоністичним способом виробництва. Головне протиріччя капіталізму марксизм убачає у несумісності суспільного характеру виробництва при капіталізмі й приватної власності, яка лежить в основі капіталістичної системи розподілу. Розв'язання цього

протиріччя марксизм бачить у соціалістичній революції, результатом якої буде встановлена суспільна власність на засоби виробництва і комуністичний принцип розподілу — від кожного за його здібностями, кожному — за потребами.

Карл Маркс розрізняв споживчу вартість продукту й товарну вартість. При капіталізмі праця теж стає товаром, робітник продає свою робочу силу. Різниця між товарною вартістю виробленого робітником продукту й вартістю його робочої сили складає додаткову вартість, яка експропріюється власником засобів виробництва — капіталістом. За Марксом капіталізм породжує свого могильника — промисловий робітничий клас.

Маркс вказав на кризи надвиробництва як на фундаментальну ваду ринкової економіки.

У своїй роботі «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму», Ленін дав означення монополізму, який він ототожнює з імперіалізмом, стверджуючи, що це нова стадія розвитку капіталізму, яка характеризується експортом капіталу на противагу експорту товарів.

Макс Вебер вважав визначальною рисою капіталізму товарний ринковий обмін, а також раціоналізацію виробництва з метою досягнення максимальної ефективності й продуктивності. На думку Вебера робітники в докапіталістичних економіках ставилися до роботи як до особистих стосунків між майстром і підручним у цеху, або поміщиком і селянином у маєтку.

Для Вебера західний капіталізм є раціональною організацією формальної вільної праці.

Німецька історична школа у першу чергу визначає капіталізм через організацію виробництва для ринку. Хоча такий підхід має спільні теоретичні корені з Вебером, у рамках цього підходу наголос на ринок і грошові позики робиться в іншому аспекті. Для послідовників німецької історичної школи основна відмінність капіталізму від традиційного способу виробництва у переході від середньовічних обмежень на кредит і гроші до сучасної грошової економіки, а також наголосі на мотиві зиску.

У кінці XIX ст. від німецької історичної школи відділилися австрійська економічна школа, яка мала великий вплив на економічне мислення впродовж XX ст. Австрійський економіст Йозеф Шумпетер підкреслював ідею властивого капіталізму «креативного руйнування», тобто того факту, що ринкові економіки весь час змінюються. У будь-яку мить є галузі промисловості, що

підіймаються, й галузі промисловості, що занепадають. Шумпетер, як і багато сучасних економістів, вважав, що ресурси повинні перепливати із тих галузей, що занепадають, у ті, що розвиваються, хоча економісти визнають, що відтік ресурсів від усталених виробництв зустрічає опір з боку інституцій.

Австрійські економісти Людвіг фон Мізес та Фрідріх Гаек були провідними захисниками ринкового капіталізму проти тих, хто виступав за централізовано плановану економіку. Мізес та Гаек стверджували, що тільки ринковий капіталізм може впоратися зі складною структурою сучасної економіки. Оскільки сучасна економіка виробляє такий широкий асортимент товарів та послуг і складається з великої кількості споживачів та підприємств, на думку Мізеса й Гаєка інформаційні проблеми, що постали б перед будь-якою іншою формою економічної організації, перевищують можливості обробки. Прихильники школи економіки постачання, збудованої на принципах австрійської школи, підкреслюють закон Сея: «постачання створює попит». Для цієї школи капіталізм — це відсутність державних обмежень на свободу рішень виробників.

Австрійська школа стверджує, що Маркс не розрізняв капіталізм і меркантилізм — сплутав імперіалістичні, колонізаторські, протекціоністські і інтервенціоністські доктрини меркантилізму з капіталізмом.

Австрійська школа вплинула на ідеологію лібертаріанства, що вважає ідеалом принцип *laissez-faire*.

У книзі 1936 р. «Загальна теорія зайнятості, інтересу та грошей» британський економіст Джон Мейнард Кейнс висловив ідею, що капіталізму властива фундаментальна вада, пов'язана із здатністю відновлюватися після періодів спаду в інвестиційній активності. Кейнс стверджував, що капіталістична економіка може залишатися у стані постійної рівноваги, незважаючи на високий рівень безробіття. Відкидаючи закон Сея, він говорив, що дехто з людей віддає перевагу ліквідності, а тому радше накопичуватиме гроші, ніж купувати нові товари й послуги, у зв'язку з чим виникала перспектива, що Велика депресія не завершиться без «до певного ступеня кардинальної соціалізації інвестицій».

Кейнсіанство заперечувало думку про те, що збудована за принципом *laissez-faire* економіка може впоратися з проблемами сама без втручання з боку держави, яке б заохотило загальний попит, зменшуючи високий рівень безробіття та дефляції, які спостерігалися впродовж 30-х років. Кейнсіанці рекомендували як метод боротьби

проти рецесії дефіцитні витрати: зменшення податків, збільшення державних позик та витрат. При цьому повинен здійснюватися загальнонаціональний контроль за заробітними платами, інструментом якого є інфляція, що підриває рівень реальних зарплат і запобігає приховуванню грошей. Кейнс намагався знайти вирішення багатьох проблем, поставлених Марксом, не відходячи від принципів класичної економіки. У своїх роботах він показував, що регулювання може бути ефективним, і що економічні стабілізатори можуть стримувати періоди агресивного росту й агресивного падіння. Прибічники Кейнса стверджують, що запропоновані ним заходи були однією з головних причин, завдяки яким капіталізм зміг відновитися після Великої депресії. Проте проти положень кейнсіанства виступають прихильники неокласичної та австрійської шкіл.

Колега Кейнса П'єро Сраффа та нео-рікардійська школи на основі детального технічного аналізу продемонстрували, що динамічна нестабільність у соціально-економічних відносинах виникає завдяки власивій капіталу тенденції добиватися найвищої норми прибутку, що заперечує ідеї кейнсіанства.

У наш час більшість академічних досліджень капіталізму в англomовному світі притримується підходу неокласичної економіки. Вона віддає перевагу ринковій координації і порівняно нейтральному регулюванню з боку уряду, спрямованому на забезпечення права власності, дерегульованому ринку праці, управлінню корпораціями, в якому основну роль відіграють фінансові власники, та фінансовій системі, що в основному ґрунтується на фінансуванні через ринок капіталу на протидію державному фінансуванню.

Мілтон Фрідман взяв за основу принципи, розроблені Адамом Смітом і класичною економікою, й надав їм нового звучання. Його роботи заклали основу політики приватизації державних підприємств та загалом економічній політиці Рональда Рейгана й Маргарет Тетчер.

Чиказька школа економіки відома захистом принципів вільного ринку й монетаристськими ідеями. На думку Фрідмана й інших монетаристів ринкові економіки внутрішньо стабільні, якщо їх залишити самих на себе, а спади - це результат державного втручання. Наприклад, Фрідман вважає Велику депресію наслідком скорочення грошової пропозиції з боку Федеральної резервної системи, а не у недостатніх інвестиціях, як стверджував Кейнс.

Неокласична економіка вважає цінності суб'єктивними, різними для різних людей і для однієї людини в різний час, а тому

відкидає трудову теорію вартості. Маржиналізм притримується думки, що економічна вартість є результатом маржинального продукту й маржинальної вартості. Прихильники цієї теорії розглядають зиск капіталіста як результат виходу за межі сучасного йому споживання, ризику й організації виробництва.

Капіталізм виник та утвердився спочатку в Європі впродовж XV-XIX ст.

Фернан Бродель знаходить перші ознаки капіталістичних відносин ще у XI ст., коли в Європі як гриби після дощу почали виростати міста. Панівним середньовічним способом виробництва було натуральне господарство - система господарювання, за якої кожне помістя виробляло майже всі необхідні для свого існування продукти. Виникення міст означало утвердження нового поділу праці, а також статус вільних людей для їхніх мешканців. Статус міст був закріплений у континентальній Європі магдебурзьким правом, яке звільняло їх від управління та суду феодала. Водночас у Європі складалася торгова система, віхами якої були Ганзата Шампанські ярмарки.

До початку XIII ст. в Європі стався демографічний вибух. Населення Франції, наприклад, зросло до 18-20 млн. Стрімкий ріст населення зустрівся з обмеженням на сільськогосподарське виробництво. Спочатку Великий голод, а потім Чорна смерть призвели до значного зменшення населення й стали передумовами виникнення суспільства нового типу. Наслідком обезлюднення стали розвал кріпацтва - землевласники приваблювали селян-орендарів на свої землі, та процес обгороджування. Карл Маркс описував ці явища, як відчуження виробника від засобів виробництва. У результаті селянська земля перетворилася у поміщицький капітал.

З розпадом феодального ладу, торгівля зросла не тільки між містами та селами, але й між державами. Погляди людей почали змінюватися особливо після винайдення друкарського верстату. Вплив середньовічної католицької церкви почав слабшати. Власне він був основною перепорою на дорозі розвитку економічного ладу. Однак цікаво, що саме при кінці середньовіччя серед католицької форми християнства вже розрослися групи капіталістичної торгівлі, виробництва та банківської справи. Приклад цього можна було побачити у таких католицьких містах, як Венеція (Італія), Аугсбург (Німеччина) та Антверпен (Фландрія, нинішня Бельгія)

Новий поштовх піднесенню капіталізму дали Великі географічні відкриття та створення колоніальних імперій. Антверпен

перетворився на центр світової торгівлі, тут виникла перша біржа. Одинаки-капіталісти почали перетворюватися на окремий суспільний клас - буржуазію.

У XVI ст. вибухнула протестантська Реформація. Хоча було б перебільшенням казати, що Реформація створила капіталізм, з неї таки вийшли ідеї, що безперечно наголошували на ньому. Передусім кальвінізм зняв із законного торгівельного прибутку пляму «лихварства». Крім того, деякі протестантські вчення спонукали людей тяжко працювати, аби мати успіх у житті і таким чином довести, що вони належать до «вибраних». Вони вважали, що успіх торгівлі був ознакою Божого благословення. Результатом цього майно стало готовим «капіталом» для вкладу у подальше крамарство. Таким чином протестантська етика, що приписує тяжко трудитися, фактично, сприяла поширенню капіталізму.

Не дивно, що капіталістична економіка розвинулась скоріше у протестантських країнах, а не католицьких. Однак католицька церква швидко надолужила втрачене. Вона дозволила капіталізм у тих країнах, де мала великий вплив, таким чином сама обернулась у заможну капіталістичну організацію.

Безсумнівно, капіталізм мав перевагу над феодализмом зокрема тим, що дав більшої свободи робітничому класу. Однак у капіталізмі теж була велика несправедливість. Прірва між багатими та бідними розширювалась. З одного боку капіталізм здійснював експлуатацію робітників призвів до класової боротьби, з другого — утворив велике суспільство споживачів у деяких країнах із високим матеріальним достатком.

Багато теоретиків та політиків з капіталістичних країн підкреслюють можливості капіталізму щодо стимулювання економічного зростання, виміряного валовим внутрішнім продуктом (ВВП), завантаження виробничих потужностей і рівня життя. Це було центральним аргументом, наприклад, для Адама Сміта, щоб дозволити вільному ринковій контроль виробництва і цін, а також розподіл ресурсів. Багато теоретиків зазначають, що це зростання світового ВВП за часом збігається з появою сучасної світової капіталістичної системи.

У 1000-1820 рр. світова економіка зросла у шість разів, або, перераховуючи на одну людину, на 50%. Після широкого поширення капіталізму, в 1820-1998 рр. світова економіка зростала у 50 разів, а у перерахунку на одну людину у 9 разів. У переважно капіталістичних економічних регіонах, таких як Європа, США, Канада, Австралія та

Нова Зеландія, економіка виросла у 19 разів на одну людину, хоча ці країни вже мали більш високий стартовий рівень. В Японії, яка у 1820 р. була бідною країною, цей ріст становив аж у 31 разів, тоді як у решті країн світу зростання на людину було лише п'ятикратне.

Прихильники вважають емпірично доведеним, що зростання ВВП на душу населення призводить до підвищення рівня життя, наприклад підвищення доступності продовольства, житла, одягу та медичної допомоги. Зниження кількості робочих годин на тиждень, зменшення частки дітей і літніх людей у складі робочої сили також приписуються капіталізму.

Прихильники також стверджують, що капіталістична економіка пропонує набагато більше (ніж інші економічні форми) можливостей для індивіду, щоб підняти доходи за рахунок освоєння нових професій або створення власного бізнесу. Вони вважають, що цей потенціал набагато більший, ніж при традиційній феодальній або племінній організації чи у соціалістичному суспільстві.

Мілтон Фрідман стверджував, що економічна свобода капіталізму є необхідною умовою політичної свободи. Ця думка часто повторювалася іншими, наприклад, Ендрю Бреннаном та Рональдом Рейганом. Фрідман заявив, що централізоване керування господарською діяльністю завжди супроводжується політичними репресіями. На його думку, діяльність в умовах ринкової економіки є добровільною, а велика різноманітність до якої призводить добровільна активність є основною загрозою для репресивних політичних лідерів і значно зменшує можливості примусу. Точку зору Фрідмана також поділяли Фрідріх Гаєк і Джон Мейнард Кейнс, обидва вважали, що капіталізм є життєво важливим для процвітання свободи.

Економісти австрійської школи стверджували, що капіталізм може організуватись у складні системи без зовнішнього керівництва або центрального механізму планування. Фрідріх Гаєк вважав явище самоорганізації фундаментом капіталізму. Ціни служать сигналом про нагальні і незадоволені бажання людей, а можливість прибутку дає підприємцям стимул для використання їх знань і ресурсів, щоб задовольнити ці потреби. Таким чином координується діяльність мільйонів людей, кожен з яких дбає про свій власний інтерес.

Критики капіталізму пов'язують його з соціальною нерівністю, несправедливим розподілом багатства і влади, тенденцією до монополізації або олігополізації ринку (і влади олігархів), імперіалізмом, контрреволюційними війнами і різними формами

економічної та культурної експлуатації, а також, з репресуванням робітників і профспілок, соціальним відчуженням, економічною нерівністю, безробіттям та економічною нестабільністю. Індивідуальне право власності також пов'язується з трагедією антиспільнот.

Активними критиками капіталізму є соціалісти, анархісти, комуністи, націонал-соціалісти, соціал-демократи, технократи, деякі течії консерваторів, луддитів, народників, шейкерів і націоналістів.

Марксисты виступають за революційне повалення капіталізму, що привело б до соціалізму, перш ніж врешті-решт перетворитися на комунізм. Багато соціалістів вважають капіталізм ірраціональним, оскільки виробництво та напрямки розвитку економіки є незапланованими, створюючи багато невідповідностей та внутрішніх суперечностей. Дослідники трудового руху, такі як Іммануїл Валлерстайн стверджували, що невольницька праця — рабів, ув'язнених та інша примусова праця — є сумісною з капіталістичними відносинами.

Багато аспектів капіталізму потрапили під атаку антиглобалістського руху, який виступає, у першу чергу, проти корпоративного капіталізму.

Енвайронменталісти стверджують, що капіталізм вимагає безперервного економічного зростання, і, що він неминуче руйнує обмежені природні ресурси Землі.

Багато релігій критикують чи виступають проти конкретних елементів капіталізму. Традиційні іудаїзм, християнство та іслам забороняють позичання грошей під відсотки, хоча були розроблені альтернативні банківські методи.

Деякі християни критикують капіталізм за його матеріалістичний підхід та нездатність нести відповідальність за благополуччя всіх людей.

ДЖЕРЕЛА:

Козловски П. Этика капитализма. Эволюция и общество. — СПб., 1996. — С. 18-23. ; Бём-Баверк О. Критика теории Маркса: пер. с нем. — Челябинск: Социум, 2002. — 283 с.; Балибар, Э., Валлерстайн, И. Раса, Нация, Класс. Двусмысленные идентичности, Пер. А.Кефал, П.Хицкий, М., 2004.; Й. А. Шумпетер. Капитализм, Социализм и Демократия: Пер. с англ. /Предисл. и общ. ред. В. С. Автономова. — М.: Экономика, 1995. — 540 с.; А. Ф. Хайек. 'Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма — М.: Новости 1992. ; Кокшотт, В. Пол & Котрелл, Ф. Аллин, Пер. Ю. Жиловец. Информация и экономика: Критика Хайека. — Москва, ноябрь, 1996.; Алекс Каллиникос. Маркс: Хит и Миф. — Маркс: Хит и миф, 1999.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА (до 26 жовтня 1938 р. Підкарпатська Русь) — автономна республіка у складі Чехо-Словаччини у 1938–1939 рр., Українська незалежна держава — в основному на гірській частині території Закарпаття з 14 - 15 березня 1939 р.

Назва неофіційно вживалася і до 1938 р. для означення більшості теперішнього Закарпаття.

Після розпаду Австро-Угорської імперії закарпатські українці активно виступали за об'єднання Карпатської України з іншими українськими землями. 21 січня 1919 р. на Народних Зборах («Соборі Русинів») у Хусті, де зібралося більше 400 депутатів з усього Закарпаття, було проголошено злуку Карпатської України з Українською Народною Республікою. Однак несприятлива міжнародна ситуація і критичне становище Директорії УНР внаслідок агресії більшовицької Росії, не дозволили здійснити надії закарпатських українців на возз'єднання в єдиній Українській державі.

На основі рішень Сен-Жерменського мирного договору 1919 р. і Тріанонського мирного договору 1920 р. Підкарпатська Русь увійшла до складу Чехословацької республіки на правах автономії. Проте реальний автономний статус Карпатської України, передбачений договорами, так і не був забезпечений чехословацьким урядом. У 1920-1930 рр. українська громадськість і політичні партії на Закарпатті активно виступали за надання Карпатській Україні автономії, створення Української національної держави і возз'єднання у Соборній незалежній українській державі. Для цього регулярно проводилися народовецькі з'їзди.

Після Мюнхенського договору чотирьох держав (30 вересня 1938 р.) складне міжнародне становище Чехо-Словаччини і всезростаюча боротьба українського населення за політичні права примусили чехословацький уряд погодитися надати Підкарпатській Русі статус автономної республіки. 8 жовтня 1938 р. було утворено перший автономний уряд на чолі з Андрієм Бродієм (затверджений центральною владою 11 жовтня 1938 р.). 22 листопада 1938 р. празький парламент ухвалив конституційний закон про автономію Карпатської України, після чого Чехо-Словаччина перетворилася на федеративну державу чехів, словаків і підкарпатських русинів.

26 жовтня 1938 р. А.Бродія, який намагався проводити проугорську політику, було усунуто з посади голови уряду автономії і прем'єр-міністром Карпатської України обрано Августина Волошина.

Новий автономний уряд перейменував Підкарпатську Русь у «Карпатську Україну». Нова назва протирічила Конституції ЧСР і не була затверджена Національними зборами (22.11.1938). Рішенням Першого Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. значна частина автономії Карпатської України (Ужгородський, Мукачевський і Севлюський повіти) з містами Ужгород, Мукачево і Берегово були передані Королівству Угорщина. За цих умов столицю автономії Карпатської України 10 листопада було перенесено до Хуста.

Для захисту автономної незалежності і боротьби з угорськими та польськими військовими формуваннями було створено збройні сили Карпатської України — Організацію Оборони «Карпатська Січ», велику допомогу у створенні якої надала Організація Українських Націоналістів. Проблема тероризму, як з боку українців, поляків так і угорців, стала дуже важливою проблемою, навіть перекривалися кордони з Королівством Угорщина та Польською республікою. Влада автономії неодноразово посидала ноти протесту, але офіційні Варшава та Будапешт їх відверто ігнорували. Уряд автономії А. Волошина активно здійснював заходи, спрямовані на розбудову української держави. Налагоджувалася робота промисловості, транспорту, торгівлі, українізувалась система освіти, видавнича справа, державна адміністрація.

Незважаючи на важкі тогочасні умови у Карпатській Україні працювали школи, були відкриті нові освітні заклади. Виходив щоденник «Нова свобода» (редактор В. Гренджа-Донський), національно свідомо молодь видавала провокаційну газету «Наступ» (редактор С. Росоха), селяни мали свій друкований орган — «Карпатську Україну» (редагував Ю. Таркович). До Хуста приїхали відомі українські письменники Олександр Олесь, Улас Самчук, які створили літературно-мистецьке товариство «Говерля», і почали видавати однойменний місячник під редакцією Олега Ольжича-Кандиби. Своє товариство створили російськомовні письменники. До Хуста перебрався державний театр «Нова сцена» (режисер Ю. Шерей), який наприкінці листопада 1938 р. показав виставу «Запорожець за Дунаєм». Каленик і Петро Лисюки з української діаспори, створивши першу в Закарпатті кіностудію, розпочали зйомки фільму, котрий пізніше назвали «Трагедія Карпатської України».

12 лютого 1939 р. відбулись вибори до Сойму Карпатської України, на яких абсолютну більшість голосів виборців (близько 92,4 %) здобули кандидати Українського Національного Об'єднання.

15 березня 1939 р. Сойм (голова А. Штефан) проголосив повну державну самостійність Карпатської України. Прийнята парламентом конституція Карпатської України (Конституційний закон ч.1), визначила назву держави (Карпатська Україна), державний устрій (президентська республіка), державну мову (українська мова).

Державним прапором та гімном республіки були визнані синьо-жовтий стяг і український національний гімн «Ще не вмерла України...». Герб — червоний ведмідь на лівому срібному півполі й чотири сині та три золоті смуги у правому півполі та тризуб з хрестом на середньому зубі.

Президентом Карпатської України було обрано Августина Волошина, який призначив прем'єр-міністром нового уряду суверенної держави Юліана Ревая.

Головою Сойму обрано Августина Штефана, заступниками Степана Росоху та Федіра Ревая.

Волошин після проголошення Незалежності відразу ж звернувся з телеграмою особисто до Адольфа Гітлера з проханням про визнання Карпатської України під охороною Третього Рейху та недопущення її захоплення Королівством Угорщина.

Августин Волошин: «Від імені уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною Німецького Рейху. Прем'єр-міністр доктор Волошин. Хуст».

Але вранці німецький консул у Хусті порадив українцям «не чинити опір угорському вторгненню, бо німецький уряд у цій ситуації не може, на жаль, прийняти Карпатську Україну під протекторат».

Міжнародне становище Карпатської України з кожним днем ускладнювалось. Королівство Угорщина, територіальні претензії котрої рішенням Віденського арбітражу були задоволені не повністю, безперервно здійснювала антиукраїнські дипломатичні демарші, направляла у Карпатську Україну провокаційні терористичні групи. Уряд Польської республіки також неодноразово порушував перед Берліном питання про передачу, крім анексованої поляками Тешинської області ЧСР, ще й північних районів Закарпаття. Польську республіку влаштовувало навіть повне підпорядкування його Королівству Угорщина. Тодішній режим Польської республіки ніяк не міг змиритися з існуванням поряд з Східною Галичиною осередку української суверенності й також засилав сюди свої диверсійні групи для саботажу та здійснення терористичних актів.

Гітлер намагався використати ситуацію у своїх цілях. Схиляючись до думки віддати все Закарпаття Королівству Угорщина,

він робив це поступово, щоб іще більше прив'язати її до німецьких інтересів. І домігся свого, диктатор Угорщини М. Горті 24 лютого 1939 р. оголосив про приєднання до антикомінтернівського пакту.

У цих умовах Москва кваліфікувала наслідки Віденського арбітражу як порушення міжнародних норм. А поширювані пресою й дипломатами західних держав чутки про можливе використання закарпатської державності у цілях анексування інших українських земель розглядала як пропагандистські вигадки.

Нарком іноземних справ СРСР М. Литвинов ще 19 грудня 1938 р. заявив: «Ми навіть не впевнені, що... Гітлер серйозно ставиться до української акції. Можливо, що маємо справу з дипломатичною диверсією». Гітлер, як засвідчили наступні події, не збирався відновлювати українську державність у будь-якій формі чи сприяти цьому. У січні 1939 р. Радянський Союз розірвав дипломатичні відносини з Королівством Угорщина як з державою, що не має самостійної зовнішньої політики, рухається у фарватері Третього Рейху, зазіхає на українські землі.

10 березня 1939 р. на повідомлення західної преси і дипломатів, що нібито існують плани приєднання до Карпатської України Радянської України, відреагував Й. Сталін. Він назвав такі вигадки «підозрілим шумом», мета якого спровокувати конфлікт СРСР з Третім Рейхом без наявних на те підстав, не втримавшись від недолугих епітетів щодо Закарпаття.

На жаль, не всі українські діячі повністю усвідомлювали реальну ситуацію. Лідери Карпатської України сподівалися, що Третій Рейх погодиться на створення невеликої української держави в Карпатах.

Але то було великою ілюзією, бо Берлін дбав лише про власні інтереси на Сході. Вирішення «українського питання»... аж ніяк не вписувалося в його загарбницькі плани.

6 березня 1939 р. Гітлер вирішив остаточно ліквідувати Чехословацьку республіку, окупувавши Богемію і Моравію та давши дозвіл на окупацію Королівством Угорщина Карпатської України.

У ніч з 13 на 14 березня 1939 р. (гортіське) хортистське Королівство Угорщина, за підтримкою Третього Рейху розпочала війну проти Карпатської України.

Прем'єр А. Волошин віддав наказ видати резервну зброю Карпатській Січі. Після зіткнень із чеськими військами під командуванням генерала Прхали, що намагалися роззброїти карпатоукраїнські війська, Карпатська Січ взяла під контроль

територію країни, хоча в цей час угорські війська вже захопили перші українські села: Підгіряни, Кольчино і Коропець.

З перших же годин угорського вторгнення частини Карпатської Січі вели кровопролитні бої з переважаючими силами противника по лінії Ужгород-Мукачеве-Берегово-Севлюш. Зрозуміло, що шансів виграти у цьому зіткненні не було, але як сказав Михайло Колодзінський, один з трьох членів Генерального штабу Карпатської Січі: «коли вже немає розумного виходу з важкого становища, то треба вміти вмерти по-геройськи, щоб така смерть була джерелом сили для молодих поколінь».

Михайло Колодзінський зробив як сказав — геройськи загинув разом з бійцями Карпатської Січі, яких він, як і інші члени ОУН набирали і готували саме до таких зіткнень. Інший член Генерального штабу Роман Шухевич разом з Р. Яри, А. Мельником, В. Курмановичем покидають Карпатську Україну.

Найбільший бій відбувся на Красному полі. 16 березня 1939 р., зазнавши значних втрат, ворог зумів захопити Хуст, а 18 березня більша частина території Карпатської України була окупована угорськими військами. До 7 липня 1939 р. вона була анексована.

17 березня 1939 р. на третій день окупації Карпатської України мадярські жандарми гнали на перевал через села Нижні Ворота, Верб'яж, Завадка колони полонених, переважно галичан-вояків Карпатської Січі і передали їх польській прикордонній службі, яка розмістила полонених у підвалах своїх казарм.

Наступного дня, 18 березня 1939 р., до сходу Сонця полонені біли розділені на колони, відконвойовані вліво і вправо від перевалу по лінії кордону приблизно на півтора-два кілометри і розстріляні на закарпатській стороні над селами Нова Розтока і Верб'яж та між селами Петрусовицею, Жупанами і Лазами.

Число розстріляних, за оцінками свідків, становило 500-600 полонених.

У гірських районах Карпатської України загони «Карпатської Січі» продовжували боротьбу з угорськими регулярними частинами до кінця травня 1939 р.

У кінці березня 1939 р. президент республіки Августин Волошин і частина уряду на чолі з прем'єром Ю. Реваєм виїхала через Королівство Румунія в еміграцію.

Повноважні карпатоукраїнські представники залишили край через півтора місяці після початку прямої агресії Королівства

Угорщина. До 30 квітня 1939 р. у Хусті офіційно діяла Українська евакуаційна комісія на чолі з Володимиром Бірчаком.

При захисті Карпатської України, за різними даними, загинуло від 2 до 6,5 тис. осіб. Недовгий період існування Карпатської України став однією з найяскравіших сторінок багатовікової боротьби карпатських українців за встановлення української державності.

Упродовж 1939–1944 рр. у краї було паралізоване національне, духовне, освітнє життя часів Чехословаччини та Карпатської України, всі українські організації, що проповідували українські ідеї, об'єднання земель в єдину українську державу, розпускалися.

Товариство «Просвіта», що діяло у краї ще з 1918 р., від 3 лютого 1940 р. заборонялося, бо проповідувало ідеї українськості русинів Закарпаття.

Угорцями було взято курс на докорінну зміну суспільно-політичного життя у краї: формування лише товариств і організацій, що сповідували віковичну єдність русинів та угорців в єдиній Святоштефанській державі.

Так, замість «Просвіти» весною 1941 р. утворилося Наукове Товариство Закарпаття на чолі з Іваном Куртяком, органом якого став проугорський журнал «Зоря». Головним завданням Товариства було сформувати граматику та словник русинської мови таким чином, щоб вони не були схожими ні з українською, ні з російською літературними мовами, довести й започаткувати окремішність історичного шляху розвитку русинської мови, що сформувалася ізолювано від української культури й мови.

Мадярони — зневажлива назва зденаціоналізованої частини закарпатської інтелігенції, яка у 1920-1940-х рр. відстоювала свою ідею приєднання Карпатської України до Королівства Угорщина. Під час Другої світової війни мадярони тісно співпрацювали з угорським урядом.

До мадяронів належали Олександр Бонкало, Антон Годинка, Андрій Бродій, О. Ільницький та інші.

ДЖЕРЕЛА:

Уряди України у XX ст. — К.: Наукова думка, 2001. — 608 с.; Вегеш Микола. Августин Волошин і Карпатська Україна. — Львів: ЗУКЦ, 2004. — 414 с.; Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. — Ужгород: Карпати, 2004. — 432 с.; Бойко О. Д. Історія України: Навч. посіб. 3-тє вид., доп. — К.: Академвидав, 2007. — 683 с.; В. Кубійович. Закарпаття // Енциклопедія українознавства — II. —

Т. 2. — С. 715–727.; Ігор Мельник. Перший уряд Карпатської України // Збруч. — 2013. — 11 жовт.

КАРТЕР ДЖЕЙМС ЕРЛ
(народився 1 жовтня 1924 р.)

Тридцять дев'ятий президент Сполучених Штатів Америки у 1977 – 1981 рр. Картер також лауреат Нобелівської Премії Миру 2002 р. Його також було обрано два рази губернатором штату Джорджія – цю посаду він обіймав з 1971 – 1975 рр.

Президенство Картера було відмічене покращенням системи соціального захисту США, але привело до значного підвищення податків. На міжнародній арені його заслугою було укладання Кемп-Девідської угоди між Ізраїлем та Єгиптом, та угоди щодо використання Панамського каналу. Правління Картера ознаменувалося закінченням політики розрядки у відносинах з СРСР після введення радянських військ до Афганістану у 1979 р.

Договір був підписаний Леонідом Брежнєвим і Джиммі Картером. Через півроку після підписання договору, СРСР ввів Обмежений контингент військ у Афганістан. Договір, у протест цій акції, не був ратифікований Сенатом США. Але не дивлячись на таку крайність основні його положення виконувалися обома державами.

Афганська війна 1979 – 1989 рр. – тривале збройне протистояння сторін: правлячого прорадянського керівництва Демократичної республіки Афганістан (з 1987 р. – Республіки Афганістан) при військовій підтримці Обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані (ОКСВА) – з одного боку, і моджахедів («душманів»), з співчуваючою їм частиною афганського суспільства, при політичній і фінансовій підтримці зарубіжних країн та ряду держав ісламського світу - з іншого.

Введення радянських військ на територію Афганістану почалося на підставі постанови політбюро ЦК КПРС, без формального рішення щодо цього ВР СРСР. Обмежений контингент радянських військ становив 100 тисяч військових. Протягом 1980-1988 рр. допомога країн заходу моджахедам склала 8,5 млрд. доларів, половину з яких надали США.

14 квітня 1988 р. СРСР, США, Пакистан та Афганістан підписали Женевські угоди про поетапне мирне вирішення афганської проблеми. Радянський уряд зобов'язався від 15 травня 1988 - 15 лютого 1989 рр. вивести усі війська з Афганістану. Загальні втрати особового складу: загинуло – 13833 військових, поранено – 49 984, полонено – 312. На Афганській війні загинуло 2378 вихідців з України. Всього участь у бойових діях брали 546 255 радянських солдат та офіцерів. 71 учасник став Героєм Радянського Союзу, з них 11 українців. У 1990 р. II з'їзд народних депутатів СРСР оголосив Афганську війну злочинною. У грудні 1999 р. у газеті «Московський комсомолец» було видрукувано звернення генерала Громова, командувача 40-ю армією у часи Афганської війни до ветеранів. «Участь Збройних сил у вирішенні проблем Афганістану була крупною політичною помилкою. Нашої вини у цьому немає».

18 червня 1994 р. Президентом України Л. Кравчуком підписано розпорядження «Про повноваження щодо підписання документа про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Ісламською Державою Афганістан». Дипломатичні відносини між державами були встановлені 17 квітня 1995 р.

Радянсько-американські відносини різко погіршилися, США бойкотували Літні Олімпійські ігри у 1980 р. у Москві і продовжували нарощування свого ядерного потенціалу та гонки озброєнь. Під час правління Картера відбулася Ісламська революція в Ірані; аятола Хомейні оголосив США «Великим сатаною», і у 1980 р. були взяті у заручники співробітники американського посольства у Тегерані. Переговори і спроби силового звільнення заручників виявилися невдалими (за тихої протидії табору республіканців).

Ісламська революція – ланцюг подій в Ірані у січні 1978 - лютому 1979 рр., наслідком яких стали еміграція шаха Мохаммеда Реза Пехлеві, скасування монархії і встановлення нової адміністрації, яку очолив аятолла Хомейні.

Власне датою початку революції в Ірані прийнято вважати 8 січня 1978 р., коли перша велика антиурядова демонстрація у Кумі була призупинена урядовими військами з необгрунтованою

жорстокістю. Протягом всього 1978 р. у різних містах Ірану представники ісламського духовенства організовували демонстрації, які рішуче розганяються шахською гвардією. До кінця року революціонери перейшли до тактики економічних страйків і страйків, що повністю паралізували економіку. Будучи більше не у силах утримувати владу у своїх руках, шах передав владу прем'єр-міністра з числа поміркованих опозиціонерів і втік з країни.

1 лютого 1979 р. в Іран повернувся опальний аятолла Хомейні, який взяв владу в свої руки. Було призначено новий перехідний уряд. У березні був проведений референдум про новий політичний устрій, і 1 квітня 1979 р. Іран був оголошений першою Ісламською республікою.

Ісламська революція в Ірані стала одним з ключових подій ХХ ст. і мала величезне історичне значення для всього світу. Встановлення міцної ісламської влади в багатому вуглеводнями Ірані поставило під сумнів неформальне лідерство сунітської Саудівської Аравії у мусульманському світі.

А тепер щодо передісторії ісламської революції. Останній іранський шах (імператор), Мохаммед Реза Пехлеві, прийшов до влади у 1941 р. одночасно з введенням у країну радянських і британських військ. Його 38-літнє необмежене правління Іраном було порушено лише одного разу, у 1953 р., коли шах був змушений на короткий термін покинути країну через суперечності з прем'єр-міністром. При відсутності шаха, прем'єр-міністр Мохаммад Моссадик націоналізував нафтовидобувні компанії, які знаходилися, в основному, в приватному (здебільшого англійському) володінні. США і Великобританія у відповідь на це оголосили бойкот іранській нафті, а 19 серпня 1953 р. у результаті перевороту, Мосаддик був зміщений і поміщений у в'язницю. Шах повернувся в Іран і знову приватизував нафтову промисловість.

Шах проводив радикальну вестернізацію Ірану. У зовнішній політиці він безумовно орієнтувався на США. Так, шахський Іран був єдиною ісламською державою, що підтримувала дружні відносини з Ізраїлем. Шах підтримував проамериканські режими в Чаді, Сомалі та Омані. Будь-яка опозиція монархії була заборонена і жорсткою придушувалася спецслужбою САВАК, яка застосовувала витончену жорстокість. У її катівнях сиділи сотні тисяч іранців. Особливу загрозу шахові становило ісламське духовенство, оскільки «Біла революція» Пехлеві не була популярною серед релігійного населення Ірану.

Одним із найбільш непримирених критиків шаха був священик з Кума Рухолла Хомейні.

Хомейні засуджував прозахідну зовнішню і внутрішню політику шаха. Слідом за його арештом 5 червня 1963 р. по Ірану пройшла серія демонстрацій і акцій протесту, у результаті силового розгону яких загинуло від 86 (за офіційною інформацією) до 15 000 (за інформацією преси) осіб. Хомейні був поміщений під домашній арешт, але через 8 місяців знову вийшов на свободу і продовжив антишахську діяльність. У листопаді 1964 р. Хомейні був арештований і висланий з країни.

В еміграції Хомейні продовжив революційну діяльність. У своїй головній праці, «Ісламська держава», він виклав основні принципи державного устрою, які потім буде названо ісламською республікою. Книги та аудіокасети з виступами імама контрабандою переправлялися в Іран і поширювалися серед населення, читалися в мечетях.

Тим часом, політика Пехлеві практично не змінилася. У 1970 рр. стався цілий ряд подій, які погіршили становище монархії.

Так, у 1971 р. широко відзначалося 2500-річчя перської монархії в археологічному комплексі Персеполіс. До спеціального прийому, на який були запрошені виключно зарубіжні гості, влада заготовила більше тонни осетрової ікри. Особливе роздратування серед населення викликав той факт, що в той же час в Сістані, Белуджистані, і навіть у Фарсі (місце проведення урочистостей) була сильна посуха і загроза голоду.

Нафтовий бум, що прийшов за кризою 1973 р., став причиною небувалої інфляції. При цьому в Іран були запрошені десятки тисяч іноземних фахівців, які стали впроваджувати американське обладнання для добування нафти.

Держапарат був наскрізь корумпований. У 1976 р. шах вирішив замінити традиційний іранський календар, тепер літочислення йшло від сходження Кіра Великого на царський престол. Останньою краплею стала суперечлива смерть сина Хомейні - Мустафи. Хоча офіційною версією смерті був серцевий напад, версія про вбивство була більш поширеною.

У 1977 р. під тиском адміністрації новообраного президента США Джиммі Картера шах послабив репресії проти критиків режиму і звільнив кілька сотень політичних в'язнів. В Ірані почали на легальній або напівлегальній основі з'являтися групи політичної опозиції: конституціоналісти, марксисты і ісламісти. Легальна діяльність

опозиції дозволила каналізувати протестні настрої в іранському суспільстві, пов'язані з утиском релігії, внутрішньополітичним курсом на персидський націоналізм у поєднанні з проамериканською зовнішньою політикою, політикою «державного капіталізму» на тлі масової бідності.

Основну масу активних опозиціонерів складали духовенство та інтелігенція, які користувалися довірою широких верств населення, особливо у регіонах, населених національними меншинами (Курдистані, Лурестане та Азербайджані). У цілому опозиція групувалася навколо ідей наднаціонального «ісламського соціалізму», які у залежності від конкретної політичної партії трансформувалися у ту чи іншу сторону з різним ступенем радикалізму.

Конституціоналісти, кістяк яких становив Національний фронт Ірану, виступали за створення конституційної монархії з демократичними парламентськими виборами.

Марксистична через погану організацію здали свої позиції. Найбільшою партією лівого спрямування в Ірані була «Партія народних мас Ірану», що користувалася безпосередньою підтримкою Радянського Союзу. Ліві виступали за силову зміну влади і фізичне усунення шаха. Вони зіграли свою роль у перемозі революції, однак через антиклерикальні позиції в перший вільно обраний парламент не увійшли.

Серед ісламістів особливо виділялися «Рух за вільний Іран», у лавах якого був перший прем'єр-міністр після - революційного Ірану Мехді Базарган. Учасники руху виступали за зміну влади без крові, у рамках закону.

Послідовники Хомейні організували «Товариство боротьби духовенства», куди увійшли Муртаза Мутаххарі, Мохаммад Бехешті і Алі Акбар Хашемі Рафсанджані, які після перемоги революції займуть високі державні пости.

Безпосереднім початком Ісламської революції прийнято вважати події січня 1978 р. у Кумі (традиційно релігійному місті), коли демонстрація студентів проти наклепницької статті про Хомейні в державній газеті була розстріляна поліцією.

За офіційними даними, в ході утихомирення безладів загинули 2 студента. За даними демонстрантів - 70 осіб. За шіїтської традиції, поминальні служби про загиблого йдуть 40 днів, і через 40 днів після розгону демонстрації в Кумі, 18 лютого бунт спалахнув в Тебрізі (його придушення також призвело до людських жертв), потім

все повторювалося: 29 березня і 10 травня і далі хвилювання виникали у всіх великих містах.

Шах, у надії заспокоїти населення, обіцяв провести у червні вільні вибори. Крім того, Мохаммед Реза Пехлеві спробував вжити терміново антиінфляційні заходи, які привели тільки до масових звільнень робітників. Без персоналу, який в більшості своїй примкнув до демонстрантів, заводи почали простоювати. До листопада 1978 р. економіка Ірану була остаточно підірвана масовими сутичками.

Не у силах зробити що-небудь ще, щоб спасти ситуацію у державі, шах звернувся за допомогою до США. Проте, президент США Картер не зважився надати військову підтримку режиму Пехлеві, оскільки навіть у західній пресі він піддавався жорсткій критиці за репресії проти опозиції і порушення прав людини. В адміністрації американського президента стався розкол щодо того, чи варто вводити в Іран війська.

Радник з національної безпеки Збігнев Бжезинський виступав за інтервенцію, тоді як багато співробітників Державного департаменту вважали, що революції вже неможливо запобігти ніякими засобами. Делегації американських державних діячів кілька разів протягом 1977 – 1978 рр. зустрічалися з шахом, однак ніякої єдиної позиції за цей час виробити не вдалося.

Після пожежі в кінотеатрі Рекс в Абадані 20 серпня 1978 р., у результаті якого загинуло більше 500 чоловік, у вересні шах ввів у країні воєнний стан, що передбачало заборону на будь-які демонстрації.

Незважаючи на заборону, масова акція протесту пройшла у Тегерані. За інформацією протестуючих у розгоні акції брала участь техніка. Загинули 87 осіб, у тому числі 3 жінки.

Події у Тегерані послужили початком загального страйку працівників нафтової промисловості. У жовтні практично всі нафтовидобувні підприємства, НПЗ, нафтоналивні порти зупинилися. Слідом за цим до кінця року припинили роботу всі підприємства важкої промисловості, машинобудування, металургії. 2 грудня в Тегерані пройшла двохмільйонна демонстрація з вимогою змістити шаха. 16 січня 1979 р. Мохаммед Реза Пехлеві разом з шахбану втекли з Ірану за наполяганням прем'єр-міністра Шапура Бахтіяра.

Ця подія викликала радість у середовищі протестуючих. Натовпи тегеранцев зривали з будинків барельєфи, портрети та інші символи останньої іранської династії.

Бахтіяр розпустив САВАК, звільнив політичних в'язнів, а також велів армійському начальству не перешкоджати демонстрантам і пообіцяв найближчим часом провести в Ірані вільні вибори. Через деякий час він зв'язався з Хомейні і попросив його повернутися до Ірану для допомоги в складанні нової конституції.

1 лютого 1979 р. аятолла Хомейні повернувся в Іран після 15-річного заслання. У столичному аеропорту Мехрабад його зустрічали захоплені тегеранці. На вулиці міста вийшли мільйони людей з портретами аятолли, які викрикували – «Шах пішов, Імам прийшов!». У той же день Хомейні відкинув пропозицію Бахтіяра про створення уряду «національної єдності».

Відразу після приземлення Хомейні попрямував на кладовище Бехешті – Захра, у південному передмісті Тегерана. Там він виголосив свою 20-хвилинну промову, в якій назвав «самого Бахтіяра, його уряд, його парламент і всіх його поплічників незаконними» і обіцяв «вибити зуби цьому режиму».

4 лютого він сам призначив прем'єр-міністра, яким став Мехді Базарган. Бійці сил правопорядку переходили на бік послідовників Хомейні. 9 лютого в аеропорту Мехрабад відбувся бій між «хомейністами» і лояльними Бахтіяру гвардійцями, що почався з незначної перепалки. Бій перекинувся на все місто і придбав вуличний характер. Прихильники Хомейні взяли під контроль поліцейські ділянки, військові частини і почали роздавати зброю населенню. У цих умовах Вища військова рада (Генштаб) (11 лютого 1979 р.) оголосила про свій нейтралітет. Шапур Бахтіяр втік до Франції, де заснував Національний рух опору, опозиційний Хомейні. Був убитий в 1991 р.

У країні був проведений референдум, наслідком якого було проголошення 1 квітня 1979 р. Ісламської Республіки Іран. У грудні того ж року була прийнята нова Конституція країни, в якій було спеціально обумовлено, що вища влада в країні належить духовенству в особі імама Хомейні (після його смерті - його наступнику), а цивільну політичну владу здійснюють президент, меджліс і прем'єр.

Державна, кооперативна і приватна власність - три сектори економіки нової республіки. Втручання і вплив західних держав ліквідуються. Країна принципово відкидає капіталізм і комунізм і протиставляє їм власний, «ісламський» шлях розвитку. Що це означає практично – не цілком ясно. Відомо лише, що розвиток країни по тому шляху, який був обраний для неї шахом, призупинився.

Капіталістичний вільний ринок продовжує існувати, як існує і найпотужніший створений зусиллями шаха державний сектор в економіці. Але в даних умовах різко загострилося протистояння Ірану, спочатку, мало не всьому світу, пізніше, в основному країнам Заходу (в першу чергу - США). Тому, говорити щось про розвиток капіталістичних зв'язків, слід з обережністю і застереженнями. Якщо вони і продовжували існувати і більш-менш активно розвивалися, тільки в тих сферах, які були життєво необхідні для країни, – у реалізації іранської нафти і у закупівлях зброї, яке було потрібно для війни.

Безпосередньо після повалення шаха іранське суспільство перебувало в стані ейфорії, багатьом здавалося, що з усуненням абсолютизму вирішаться всі проблеми, само собою зникне корупція, настане свобода, люди стануть жити великою родиною, дотримуючи при цьому «добрі» закони шаріату; доходів від нафти вистачить на те, щоб в умовах справедливого розподілу гарантувати населенню високий рівень життя, забезпечити хорошу інфраструктуру, зробити безкоштовними основні соціальні послуги. Ейфорія від революції призвела до того, що Іран організував активну пропаганду ісламської революції, ідеї аятолли Хомейні з приводу ісламського способу життя, і критика капіталізму і комунізму за кордоном. Пропаганда принесла зворотний результат – багато країн стали ставитися до Ірану з підозрою, а пізніше, під час ірано-іракської війни, були більше схильні підтримувати Ірак.

На президентських виборах у листопаді 1980 р. Картер балотувався на другий термін, але зазнав поразку від республіканця Рональда Рейгана. Останніми роками Картер неодноразово виступав з критикою в адресу Ізраїлю у зв'язку з агресивними діями у Лівані і секторі Газа.

У 2002 .р. Картер отримав Нобелівську премію миру за свою гуманітарну діяльність. Колишній президент є автором ряду книг, зокрема спогадів і книг про своє бачення майбутнього Америки. Окрема робота Картера присвячена Палестині.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний словник. - К.: МАУП, 2005. – 792 с.; «Всемирная история». Книгу видруковано в Китаї. – 2008. – 576 с.; Американские президенты: 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона. – Ростов – на – Дону, 1997. – 640 с.; Стародубов В.П. Супердержавы XX века. Стратегическое противоборство. – М.: 2001. – 509 с.; Лэннинг М.Л. 100 великих полководцев. – М.: Вече, 1998. – 480 с.; История человечества. – Харьков, 2011. – 639 с.

КАТАСТРОФ ТЕОРІЯ

КАТАСТРОФ ТЕОРІЯ аналізує критичні точки (репетиції) потенціальної функції, тобто точки, де не тільки перша похідна функції дорівнює нулю, але й рівні нулю і похідні більш високого порядку. Динаміка розвитку таких точок може бути вивчена за допомогою розкладання потенціальної функції у ряд Тейлора за малих змін вхідних параметрів.

Якщо точки росту не є випадковими, а структурно стабільними, то ці точки існують як центри організації для особливих геометричних структур з низьким рівнем виродженості, з критичними параметрами (високим рівнем катастрофічності) в оточуючих їх областях фазового простору. Якщо потенціальна функція залежить від трьох або меншого числа активних змінних, і п'яти або менше активних параметрів, то в цьому випадку існує всього сім описаних узагальнених структур геометрій біфуркацій, яким можна приписати стандартні форми розкладу у ряд Тейлора, в які можна розкласти критичні точки за допомогою дифеоморфізму (гладкої трансформації, інверсія якої є теж гладкою). Сьогодні ці сім фундаментальних типів відомі під іменами, які їм дав Рене Том.

Теорія катастроф — розділ прикладної математики, галузь теорії біфуркацій, важливий інструмент для дослідження динамічних систем; також — спеціальний розділ загальнішої теорії сингулярностей в геометрії.

Основи теорії катастроф були закладені насамперед у працях американського тополога Гасслера Вітні (англ. Hassler Whitney) у 1955 р., у 1960-х рр. цією теорією зайнявся французький математик і лауреат премії Філдса 1958 р. Рене Том.

Однак популярності ідеї Вітні та Тома набули тільки завдяки декільком публікаціям Крістофера Зімана (англ. Christopher Zeeman) у 1970-х рр.

Створення і розвиток цієї частини математичного аналізу були пов'язані з широкими можливостями наочного аналізу деяких складних явищ, особливо тих, які зустрічаються при описі різних природних та соціальних явищ (веселка, каустика, стійкість складних систем, коливання і руйнування у будівельній механіці, поведінку ветології, моніторинг психічних порушень, спричинених радіацією і навіть бунти у в'язницях).

ДЖЕРЕЛА:

Арнольд В. И. Теория катастроф. — М. : Наука, 1990. — 128 с.; Брёкер Т., Ландер Л. Дифференцируемые ростки и катастрофы. — М. : Мир, 1977. — 208 с.; Гилмор Р. Прикладная теория катастроф. — М. : Мир, 1984. — 349+285 с.; Йосс Ж.,

Джозеф Д. Элементарная теория устойчивости и бифуркаций. — М. : Мир, 1983. — 300 с.; Постон Т., Стюарт И. Теория катастроф и её приложения. — М. : Мир, 1980. — 617 с.; Стюарт И. Тайны катастрофы. — М. : Мир, 1987. — 80 с.; Том Р. Структурная устойчивость и морфогенез. — М. : Логос, 2002. — 288 с.; Томпсон Дж. М. Т. Неустойчивости и катастрофы в науке и технике. — М. : Мир, 1985. — 256 с.

КАТЕХИЗМ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ (ККЦ)

КАТЕХИЗМ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ (ККЦ) — релігійна книга, що містить стислий виклад догматів християнської віри римо-католицького обряду в питаннях і відповідях. Слугує підручником для катехізаторів — викладачів віри.

Найновіший католицький катехизм був складений за рішенням позачергового Синоду єпископів 1985 р. Папа римський Іван Павло II затвердив катехизм 25 червня 1992 р. Як зазначено у передмові Івана Павла II до Катехизму, цей Катехизм містить у собі «і нове і старе (пор. Мт. 13:52), оскільки віра завжди залишається тією самою; і в той же час вона є джерелом завжди нового світла». Катехизм зберіг традиційний порядок, уже застосований у Катехизмі св. Пія V, у той же час його зміст «викладається «по-новому», щоб відповісти на питання, які виникають у нашу епоху».

СТРУКТУРА

Катехизм включає 2865 статей і розділений на 4 частини:

Перша частина являє собою детальний аналіз окремих елементів символу віри.

У другій частині розглядається значення літургії та сім християнських таїнств Церкви.

Третій розділ присвячено принципам християнської моралі, з особливим акцентом на заповіді Декалогу.

Четверта частина визначає характеристики християнської молитви, особлива увага приділена молитві «Отче наш».

Видання українською мовою

Українською мовою катехизм католицької церкви був вперше виданий 2001 р. Як відзначив архієпископ Микола Єтерович, «Видання Катехизму Католицької Церкви є важливою подією у духовному та культурному житті кожної країни. Особливе значення воно має для України — молодій державі, але древнього народу. У духовному плані Катехизм дає змогу краще пізнати християнське таїнство і, отже, оживити віру Божого Народу.» Архієпископ також висловив надію, що Катехизм відіграє значну роль у «процесі зближенні» християн, «допоможе християнам православної традиції

відкрити для себе величезне багатство спільного з католиками надбання», а католикам «покаже численні східні джерела спільної віри і, зокрема, вагомий внесок Отців Церкви, східних богословів і святих у формування християнської доктрини. Таким чином, можна сподіватися, зникнуть численні упередження, що віками стояли між одними і другими». У 2010 р. електронна версія українського перекладу Катехизму стала доступною в мережі Інтернет.

КАТО́ЛИЦТВО, КАТОЛИЦИЗМ

КАТО́ЛИЦТВО, КАТОЛИЦИЗМ (лат. catholicismus) — найпоширеніший із напрямів християнства (близько 1 мільярда 196 мільйонів вірних у 2012 р.), який отримав свою назву від одного з атрибутів світової спільноти тих, хто вірить у Христа, — її «кафолічність» (соборність).

В одинадцятому столітті у світовій християнській спільноті стався розкол на дві окремі християнські спільноти або церкви — на західну, латинського обряду (пізніше названу католицькою) і східну, грецького обряду (пізніше названу православною або ортодоксальною). Сучасна Католицька церква включає у себе як церкви латинського обряду (Римо-католицька церква), так і церкви східних обрядів, серед яких — Українська греко-католицька церква. Доктрини католицизму більшою частиною розділяють також традиціоналістські, старокатолицькі та незалежні католицькі спільноти.

Видимим головою Католицької церкви є Папа Римський, який очолює Святий Престол і державу-місто Ватикан у Римі. Католицька церква вважає Папу Римського наступником апостола Петра, якому згідно з Євангелієм, було заповідано очолити Церкву (Мт. 18:17-19).

Назва походить від грецького слова *catholikos* (грец. Καθολικός), що означає «соборний», «загальний», «всесвітній». У такому значенні цей термін вживав Ігнатій Богоносець 115 року, а 381 року на Першому Константинопольському соборі із доповненням Нікейського символу віри даний термін став одним із чотирьох визначальних для Церкви — так, згідно з цим символом Церква вважається «єдиною, святою, соборною (грец. Καθολικὴν) і апостольською».

Після розколу християнства на західне і східне у 1054 р. для розрізнення східні Церкви почали іменуватися як «православні» або церкви «грецького обряду», а західні як «католицькі» або церкви «латинського обряду». З часів реформації у XVI ст. до назви

«католицький» все частіше стали додавати «римський», хоча в офіційних документах Церква продовжувала іменувати себе просто «католицькою». У релігієзнавстві термін «католицизм» відноситься до різних християнських спільнот, що розділяють католицьку доктрину, натомість «Католицькою церквою» називають єдину релігійну організацію, очолювану Папою Римським. Разом з тим звертає на себе увагу, що в офіційних виданнях православні церкви продовжували вживати стосовно себе терміни типу Східна Вселенська Кафолічна Православна Церква аж до XX ст.

Характерні риси католицизму формувались в умовах життя пізньої Римської імперії і великого переселення народів, коли внаслідок руйнування античних світових порядків зароджувалась нова цивілізація. Формування католицизму як наряду християнства відбувалося протягом віків, з тим що основою всієї діяльності західної церкви — це намагання об'єднати християн під владою папи та забезпечити вірність Христовій церкві.

Згідно з доктриною самої Католицької церкви, Католицька церква була «об'явлена у прообразах вже від початку світу, дивно уготована в історії Ізраїльського народу і у Старому Заповіті і заснована в останні часи, з'явилася через вплив Святого Духа і отримає славне завершення в кінці століть». Так само, як Єва була створена з ребра заснутого Адама, Церква народилася з пронизаного серця Христа, що помер на Хресті.

Протягом IV–VIII ст. доктрина, культ і правові засади католицизму оформлювались на «Вселенських соборах», серед яких — Перший Нікейський, Перший Константинопольський (381), Ефеський (431), Халкедонський (451), Другий Константинопольський (553), Третій Константинопольський (680–681) і Другий Нікейський(787).

Складний процес формування доктрини супроводжувався розколами церкви та виділенням окремих доктринальних течій, що оголошувалися на Вселенських соборах ересями і засуджувалися. Становлення християнської доктрини проходило у полеміці з іншими релігійними юдаїзмом, гностицизмом, докетизмом, маніхейством та іншими течіями. Були визнані хибними неортодоксальні погляди на Святу Трійцю такі як аріанство, несторіанство, монофізитство, монотелетизм та інші.

Католицизм формувався поступово у результаті асиміляції елементів елліністичної та римської культури. Це спричинило до численних конфліктів всередині Церкви. З християнським приматом

Риму не погоджувалося багато єпископів Сходу та східноримських імператорів, що вперше яскраво проявився на Трулльському соборі (692). Розбіжності стали поглиблюватися за часів патріарха Фотія, що оголосив єретичним формулювання «філіокве» і остаточно були розв'язані Розколом християнської церкви 1054 р., що розділив християнську церкву на дві основні течії — католицизм і православ'я, а сам термін «католицький» почав стосуватися лише західної гілки християнства.

У наступні століття Католицька церква неодноразово здійснювали спроби подолати східну схизму, зокрема на Ліонському (1274) та Флорентійському (1438) соборах, проте ці спробу щоразу зазнавали невдачі. Натомість у XVI ст. католицизм зазнав чергової хвилі розколу, викликаной Реформацією — рухом за оновлення християнства. Реформація стала реакцією на ряд негативних явищ, що мали місце у католицькій церкві у попередні століття і призвела до виділення нових гілок християнства, зазвичай окреслюваних збірним терміном протестантизм — лютеранство (Мартін Лютер, 1517), англіканство (король Генріх VIII, 1534) і кальвінізм (Жан Кальвін, 1536), що поширилися головним чином у Німеччині, Англії, Нідерландах і Скандинавських країнах.

Відповіддю на реформаційний рух з боку Католицької церкви стала Контрреформація, у ході якої Церква здійснила ряд важливих внутрішніх реформ. Були засновані перші семінарії для підвищення морального та інтелектуального рівня майбутніх священиків, спрямовані на викорінення зловживань реформи торкнулися цілого ряду чернечих орденів. Ряд богословських концепцій було уточнено у ході Тридентського собору.

З географічними відкриттями XVI–XVII ст. Католицька церква розпочала активну місіонерську діяльність у країнах Нового світу і в Азії. Поширення католицизму відбувалося також шляхом укладання уній між Римо-католицькою церквою з православними спільнотами, найбільш значимою з яких була Берестейська унія (1596), внаслідок якої повстала Українська греко-католицька церква.

Велика французька революція викликала нові труднощі в історії католицизму. У 1790 р. була прийнята «Громадянська конституція духовенства», що закріпила за державою абсолютний контроль над Церквою.

Тенденція до секуляризації спостерігалася і в інших європейських країнах, супроводжуючись розоренням монастирів та репресіями проти духівництва.

У XIX ст. Католицька церква зазнала новий підйом. Була відновлена католицька ієрархія у ряді протестантських країн, відновлювали позиції чернечі ордени та згромадження. Перший Ватиканський собор (1869–1870 рр.) прийняв Догмат про непомильність Папи, що викликав, однак незгоду частини католиків, що відділилися устарокатолицизм. У той же час революційні процеси в Італії призвели до створення єдиної держави, ліквідації у 1870 р. Папської держави і позбавлення Папи світської влади. Світський статус Апостольського престолу залишався неврегульованим до 1929 р., коли у результаті Латеранської угоди було створено державу Ватикан.

У XX ст. Церква піддалася жорстоким гонінням у Радянському Союзі, Мексиці і республіканській Іспанії. Починаючи з 1920 рр. радянська влада приступила до знищення Католицької церкви у країні; були розстріляні, репресовані і вислані з країни практично всі священнослужителі та активні парафіяни.

У часи Другої світової війни Католицька церква намагалася триматися нейтралітету для збереження життя віруючих і своєї незалежності.

Безліч католицьких священиків і ченців пройшли через нацистські концтабори, частина з них загинула, деякі з них згодом канонізовано.

У повоєнний час значною подією в історії католицизму став Другий Ватиканський собор, декларації якого були спрямовані на пошук взаєморозуміння з іншими християнськими конфесіями та релігіями. Зокрема Папа римський Павло VI і патріарх Константинопольський Атенагор анулювали взаємні анафеми 1054 р. Реформі піддалося також богослужіння, зокрема дозволено служіння меси на національних мовах. Незгодні з реформою богослужіння сформували рух католиків-традиціоналістів, частина з них у 1980 рр. опинилася у стані розколу.

Віровчення Католицької церкви базується на Біблії та Священному Переданні, яке включає у себе рішення Вселенських Соборів. Базові положення віровчення викладені у Катехизмі Католицької Церкви, канонічне право систематизовано і викладено у Кодексі канонічного права.

Католицька церква вчить, що: Бог єдиний у трьох особах (Бог-Отець, Син Божий, Святий Дух — Свята Трійця),

Бог як Творець і Господь світу відкрив себе людям, і Син Божий став людиною в особі Ісуса Христа. Він є істинним Богом і чоловіком, спасителем людей, помер за гріхи їхні, і воскрес.

Бог створив людей з любов'ю, але, втративши первинний зв'язок з Богом, люди віддалились від Бога і стали смертними.

Усі люди покликані до віри, надії і любові, духовного життя і виконання волі Божої, як сказано в заповідях, зокрема заповіді любові до Бога і до ближнього, що є основою Декалогу.

Людині уготоване вічне життя з Богом і воскресіння після повернення Христа на Землю, але тих, хто відкидає спасіння, чекає вічне перебування в пеклі.

КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА ВИЗНАЄ СІМ ТАЇНСТВ:

Хрещення; шлюб; миропомазання (конфірмація); євхаристія; сповідь; елеосвячення; священство.

Франциск, Папа римський з 13 березня 2013 р

Характерним для католицизму є вшанування різних реліквій та культ мучеників, святих і блаженних. На сьогоднішній день у католиків нараховується більше як 20 000 святих і 200 000 блаженних. Але церквою підкреслюється, що поклоніння належить одному лише Богу, а молитви святим носять характер прохання про заступництво. Показово, що у Літаніях, звернених до Христа, вживається вигук «Спаси нас!» Або «Помилуй нас!»; у Літаніях, звернених до Богородиці і святим, — «Молися про нас!».

Процес включення тієї чи іншої особи до числа святих називається канонізацією і здійснюється папою Римським, канонізації передують беатифікація.

Резиденція Римської курії у Ватикані

Догмати католицької церкви відрізняються від учення православ'я — та мають такі ознаки:

догмат про походження Святого Духа (filioque)— від Бога-Отця і від Бога-Сина, на відміну від православ'я, де визнається сходження Святого Духа прямо від Бога-Отця;

вчення про чистилище — проміжне місце між раєм та пеклом, у якому душі грішників очищуються, перш ніж отримати вічне щастя у раю;

догмат про непомильність Папи — у справах віри з питань віри й моралі Папа Римський, як Найвищий Пастор Церкви не може помилятися.

ІНШІ КАНОНІЧНІ ВІДМІННОСТІ, ЩО ВИРІЗНЯЮТЬ КАТОЛИЦИЗМ ТА ІНШІ ХРИСТІАНСЬКІ ТЕЧІЇ:

- безшлюбність усього духовенства в римському католицизмі;
- перманентність священства — священник, раз висвячений, не може залишити духовного сану;
- почесний титул кардинала, якого немає в інших християнських церквах;
- нерозривність таїнства шлюбу.

СТРУКТУРА КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Вищою владою у Католицькій церкві наділений Папа римський. Дорадчими органами при папі є колегія кардиналів та Синод єпископів. Адміністративний апарат Церкви називається Римська курія, до складу якої входять конгрегації, суди та інші установи. Єпископська кафедра Папи разом з курією формують

Святий Престол, розташований у незалежній державі Ватикан. Святий Престол є об'єктом міжнародного права.

Базиліка св. Петра в Римі, церемоніальний центр Католицької церкви, найбільший християнський храм світу

Всесвітня Католицька Церква складається з Церкви латинського обряду та східних католицьких церков, які сповідують один із східних літургійних обрядів і мають статус «Sui iuris» (свого права). Ці церкви, зберігаючи спілкування з Папою і розділяючи католицьке віровчення, мають власну ієрархічну структуру і власне канонічне право. Найбільші східні католицькі церкви очолює Патріарх або верховний архієпископ. Східні Патріархи і верховні архієпископи прирівняні до кардиналів-єпископів латинського обряду і займають у католицькій ієрархії місце одразу ж за Папою.

Основною окремою територіальною одиницею є дієцезія (епархія), очолювана єпископом. Окремі дієцезії мають вищий статус архідієцезії (архиепархії).

До дієцезій прирівняні інші різновиди територіальних одиниць:

Апостольський вікаріат; Апостольська префектура; Апостольська адміністрація; Військовий ординаріат; Територіальна прелатура; Територіальне абатство

У східних церквах існують, крім того, екзархати.

Кілька дієцезій (і архідієцезій) можуть бути об'єднані у митрополію або церковну провінцію. Центр митрополії обов'язково збігається з центром архідієцезії, таким чином митрополит у Католицькій церкві обов'язково є архієпископом. У деяких країнах (Італія, США та інших) митрополії об'єднані у церковні регіони. Єпископи більшості країн об'єднані у конференцію єпископів, що володіють великими повноваженнями в організації церковного життя країни.

Єпархії складаються з парафій, які очолюють парафіяльні настоятелі, підлеглі єпископу. Настоятелю парафії можуть допомагати інші священники, звані вікаріями. Іноді розташовані поруч парафії об'єднуються у деканати.

Особливу роль у католицькій церкві грають чернечі ордени та конгрегації, а також товариство апостольського життя. Чернечі ордени мають власні статuti (затверджуються Папою), їх територіальна організація не завжди співвідноситься з церковним єпархіальним устроєм. Першим став монарший орден бенедиктинців. До цієї пори нараховується близько 140 орденів та спільнот. Місцеві одиниці чернечих орденів і згромаджень іноді підпорядковуються місцевим єпархіальним єпископам, а іноді безпосередньо Папі. Ряд чинів та згромаджень мають одноосібного главу (Генерал ордену, генеральний настоятель) і чітку ієрархічну структуру; інші являють собою об'єднання повністю автономних громад.

Католицизм є найбільшою за кількістю вірних гілкою християнства. За даними на 2012 р., у світі налічується 1,196 мільярди католиків. Католицизм є основною релігією у багатьох європейських країнах (Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Австрія, Бельгія, Литва, Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Хорватія, Ірландія, Мальта та ін.) Усього у 21 державі Європи католики становлять більшість населення, у Німеччини, Нідерландах та Швейцарії — половину.

У Західній півкулі католицизм поширений у всій Південній та Центральній Америці, у Мексиці, на Кубі, у Канаді та США.

В Азії католики переважають на Філіппінах і у Східному Тиморі, велике число католиків є у В'єтнамі, Південній Кореї та Китаї.

На Близькому Сході багато католиків у Лівані (мароніти та інші). В Африці проживають за різними оцінками від 110 до 175 мільйонів католиків.

В Україні згідно з опитуванням Центру Разумкова частка католиків становить 5,9 % від усього населення, або 15,8 % із числа тих, хто зараховує себе до певної конфесії, більшість із них — греко-католики. За іншими даними, в Україні налічується близько 5,5 мільйонів греко-католиків та близько мільйона римо-католиків.

ОСНОВНІ СВЯТА

Пасхальне тридення — спогад про муки і воскресіння Ісуса, охоплює Великий Четвер, Страсну п'ятницю, Велику Суботу та Великдень. Останній день за змістом літургії є інтегральною частиною

тридення, але у поточному розумінні є окремим святом, а тридення включає: Великі Четвер, П'ятницю і Суботу.;

Великдень — урочистосте Воскресіння Господнє, припадає на першу неділю після першої весняної повені, що може випасти не раніше 22 березня, але не пізніше 25 квітня.;

Різдво — урочистосте народження Ісуса (25 грудня).;

Вознесіння Господнє — 40 днів після Великодня.;

Зіслання Святого Духа — 50 днів після Великодня.;

День Святої Трійці — неділя після Зіслання Святого Духа.;

Свято тіла і крові Ісуса — четвер після Святої Трійці, 60 днів після Великодня.

Богоявлення — прихід волхвів (6 січня).;

Стрітення Господнє — 2 лютого.;

Усіх святих — на честь усіх святих і мучеників (1 листопада)

Окрім перелічених вище, існують свята на честь Богородиці, святих і мучеників. Деякі спільноти мають відзначати свята і урочистості.

КЕЙНС ДЖОН МЕЙНАРД **(5 ЧЕРВНЯ 1883 — 21 КВІТНЯ 1946 РР.)**

Англійський економіст, книга якого «Загальна теорія зайнятості, відсотків і грошей» (The General Theory of Employment, Interest and Money, 1936) запропонувала спосіб уникати фінансових криз і безробіття шляхом корекції урядового контролю за кредитами і валютою. Він займався тією частиною економіки, що зараз називається макроекономікою.

Народився Дж. М. Кейнс 5 червня 1883 р. у Кембриджі у родині професора логіки та економіки Джона Невілла Кейнса. Закінчив одну з найкращих приватних шкіл в Ітоні.

У 1902–1906 рр. — навчання у Королівському коледжі при університеті у Кембриджі. Вже під час навчання виявив непересічні здібності до наук і, насамперед, до математики та прикладної економіки.

Студентом Дж. М. Кейнс слухав лекції А. Маршалла, був одним з найталановитіших його учнів. У 1905 р. А. Маршалл писав у листі до батька майбутнього вченого Дж. Н. Кейнса: «Ваш син виконує відмінну роботу з економіки. Я казав йому, що був би дуже задоволений, якби він обрав кар'єру професійного економіста. Але, безумовно, я не повинен тиснути на нього».

Після закінчення університету, кар'єра Дж. М. Кейнса поєднувала державну службу з науковою та публіцистичною діяльністю.

З 1906 – 1908 рр. Кейнс працює в Управлінні у справах Індії.

З 1908 по 1915 р. повертається за запрошенням А. Маршалла до Кембриджського університету, де на постійній основі читає лекції з економічної теорії та математики. Викладання, до речі, велось відповідно до панівної на той час неокласичної, маршалліанської традиції. У 1909 р. виходить перша праця вченого «Індексний метод», за яку він отримав премію А. Сміта.

Одночасно Дж. М. Кейнс набуває і суспільного визнання.

З 1911 – 1945 рр. понад 30 років обіймає посаду редактора (спочатку разом з Ф. Й. Еджуортом) «Economic Journal» — найавторитетнішого наукового економічного видання, офіційного друкованого органу Королівського економічного товариства.

З 1913 р. — секретар Королівського економічного товариства.

У 1913–1914 р. Дж. М. Кейнс стає членом Королівської комісії з фінансів та грошового обігу Індії.

Ранні наукові праці Дж. М. Кейнса були присвячені дослідженню проблеми грошей. У 1913 р. виходить його перша книга «Грошовий обіг і фінанси Індії», яка принесла авторові широку популярність. У цій роботі Дж. М. Кейнс аналізує проведену в Індії грошову реформу, згідно з якою індійську валюту в міжнародних розрахунках було переведено на фунт стерлінгів, що забезпечило включення Індії у «стерлінгову зону».

У 1915–1919 рр. Дж. М. Кейнс працює економічним радником у британському казначействі, займається проблемами міжнародних фінансів.

У 1919 р. у статусі представника цього міністерства він взяв участь у Паризькій конференції, на якій було укладено Версальський мирний договір. Дж. М. Кейнс виступив з різкою критикою цього договору, бо вважав непомірними репараційні вимоги до Німеччини та помилковою економічну блокаду Радянської Росії. Обтяжливість та принизливість становища переможеної Німеччини у повоєнному економічному устрої світу Кейнс вважав помилковим та загрозливим для майбутнього. Не отримавши розуміння, він на знак протесту склав з себе повноваження учасника конференції та залишив її. Цей вчинок засвідчив його принциповість та безкомпромісність, Дж. М. Кейнс рано здобув репутацію людини, яка йде проти течії.

Власне ставлення до договору він згодом виклав у статтях «Економічні наслідки Версальського мирного договору» та «Перегляд мирного договору» (1919). Запорукою стабільності повоєнного економічного відродження Європи у цих працях Дж. М. Кейнс називав, зокрема, надання Америкою позики Німеччині, виплату нею помірних репарацій та зняття блокади з Росії країнами Антанти. Кейнс відверто писав, що «єдиними дійовими силами для боротьби з більшовицьким ладом всередині Росії є контрреволюціонери, а поза нею — відбудова порядку та влади у Німеччині». За своїм змістом підхід Дж. М. Кейнса виявився далекоглядним і випередив пізніші програми (Ч. Дауеса, К. Юнга, А. Маршалла). Публікації Кейнса справили на урядові та політичні кола Великої Британії ефект, схожий на вибух бомби, за що його було усунуто з державної служби майже на двадцять років, до початку Другої світової війни.

У праці «Економічні наслідки Версальського мирного договору» Кейнс чи не вперше висловив власні важливі міркування з приводу економічного значення споживання та заощадження, а також їх впливу на дохід.

З 1920 р. Дж. М. Кейнс, залишивши державну службу, повертається до викладацької та наукової роботи у Кембриджському університеті, де його високо цінували за ерудицію та ділові якості.

Він продовжує розробку теорії грошей та проблем грошового обігу, особливо ідеї заміни золотого стандарту регульованою валютою. Цим питанням були присвячені такі праці, як «Трактат про грошову реформу» (1923), «Кінець laissez faire» (1926), у яких

науковець доходить висновку про необхідність регулювання економіки поки що у межах грошової системи. Так у «Трактаті про грошову реформу» першорядне значення в боротьбі зі зубожінням він надає розв'язанню проблеми зайнятості, висуває ідею контролю грошової емісії з боку центрального банку незалежно від золотого стандарту, тобто розглядає гроші як активний чинник економічного процесу. В одній з газетних статей 1924 р. Дж. М. Кейнс визнає, що його нові погляди виявляються єретичними з погляду старої неокласики.

Я покладаюся на державу; я відмовляюся від погляду *laissez faire* — правда, без ентузіазму і не тому, що відчуваю неповагу до цієї старої доброї доктрини, а тому, що, подобається вам це чи ні, часи її успіхів минули.

Гострій критиці застарілу ідею невтручання держави в економічні процеси Кейнс піддав у двох статтях-памфлетах «Економічна політика містера Черчилля» (1925) та «Кінець *laissez faire*» (1926).

У 1925 р. Дж. М. Кейнс одружився з Лідією Лопуховою — відомою балериною, солісткою імператорського балету. У тому ж 1925 р. з нагоди відзначення 200-ї річниці Академії наук Дж. М. Кейнс приїздив до Радянського Союзу, де ознайомився з досвідом впровадження нової економічної політики. Маловідомими фактами залишились ще два його приватних візити до Росії — у 1928 та 1936 рр. Свої враження від першої поїздки він виклав у праці «Побіжний погляд на Росію» (1925), зокрема, досить скептично оцінював досвід впровадження командно-адміністративної системи. До речі, він ніколи не був прихильником планової економіки та одержавлення, не посягав на основи ринкового устрою, вважаючи лише, що той потребує певного коригування. У зазначеній праці, визнаючи, що капіталізм як система багато у чому неблагополучний, одночасно вказував, що якщо ним розумно управляти, він може досягти більшої ефективності у досягненні економічних цілей, ніж будь-яка, що існувала до цього, альтернативна система.

Таким чином, праці Дж. М. Кейнса 20-х рр. — важливий етап генезису його теоретичної системи. Він поступово приходить до глибокого переконання в тому, що автоматичне ринкове саморегулювання капіталізму належить історії, на зміну йому має прийти державне регулювання ринкової економіки.

Наступним етапом формування нових поглядів Кейнса на економічні процеси стає фундаментальна двотомна праця «Трактат

про гроші» (1930), яка вийшла вже після того, як почалася світова економічна криза. Ця праця має самостійне вагоме значення передусім для подальшого розвитку поглядів вченого на актуальні проблеми теорії грошового обігу. Науковець продовжив у ній аналіз питань щодо валютного курсу та золотого стандарту, порушених у попередніх роботах. Детально розроблені в цій праці такі важливі питання грошової теорії, як проблема золотого стандарту, роль банківської сфери, політика центрального банку, механізм міжнародних розрахунків тощо.

Також, ця праця стала етапною у генезисі тих макроекономічних поглядів ученого, які в подальшому становитимуть основу його загальної теорії. У ній основна увага приділяється дослідженню проблеми співвідношення інвестицій і заощаджень та їх впливу на економічну нестабільність. Дж. М. Кейнс приходить до нових теоретичних висновків: про відсутність автоматичного механізму врівноваження заощаджень та інвестицій; про те, що перевищення заощаджень над інвестиціями призводить до зниження ділової активності; що умовою макроекономічної рівноваги є їх рівність. Висуваються ідеї державного фінансування суспільних робіт з метою підтримки зайнятості.

Висловлені Кейнсом новаторські економічні ідеї йшли в розріз із панівною неокласичною ортодоксією, порушуючи її практично непохитну до того часу наукову монополію. Погляди вченого мали значний резонанс в академічних колах. Вони розкололи наукову економічну громадськість на прихильників і непримиренних противників. Неординарна позиція Кейнса щодо співвідношення ринку та державного втручання викликала в стані опонентів різке неприйняття.

На початку 30-х рр. це вилилось у знаменну бурхливу дискусію Дж. М. Кейнса з прихильниками класичного лібералізму, зокрема, з Ф. фон Хайєком. Ідейне та теоретичне протистояння двох титанів економічної науки мало символічне завершення: наприкінці 30-х рр. перемогли ідеї Кейнса, визначивши на чотири наступних десятиріччя нові пріоритети позитивної та нормативної теорії.

Вступ британської та світової економіки у 1929 р. у фазу циклічного спаду, а також фінансовий крах 1931 р. потребували радикальних змін в урядовому економічному курсі та нестандартних підходів в економічній політиці. Тому з початком світової економічної кризи Дж. М. Кейнс знов включається в активну суспільно-політичну діяльність. У 1929 р. отримав призначення — член Королівської

комісії з фінансів та промисловості. З 1930 р. став головою Економічної консультативної ради при уряді з проблеми безробіття.

У 1930-ті роки мав приятні стосунки з економістом Джоном Гобсоном, хоча й виступав його науковим опонентом. Пізніше дійшов висновку, що власна економічна теорія багато в чому базується на теоретичних засадах Гобсона.

У 1934 р. Кейнс приїздив до Сполучених Штатів Америки, зустрічався у Білому домі з американським президентом Франкліном Делано Рузвельтом, виступивши перед ним з ґрунтовною доповіддю. Економічний антикризовий курс тогочасної американської адміністрації, втілені у ньому принципи економічної політики держави в умовах виходу з циклічного спаду були дуже близькі до теоретичних поглядів Дж. М. Кейнса. Співзвучність практичних економічних заходів «Нового курсу» Ф. Д. Рузвельта ідеям Кейнса породила поширений але помилковий погляд, що нібито американський президент безпосередньо керувався ідеями видатного англійського вченого. Зокрема, як доводять документальні свідчення, попри всю схожість їх підходів, обидві видатні особистості свого часу прийшли до усвідомлення необхідності зміни методів капіталістичного господарювання цілком незалежно: Кейнс — від економічної теорії, Рузвельт — від економічної практики. Про це є документальні свідчення оточення Ф. Д. Рузвельта. Так, один з найближчих соратників президента Ф. Перкінс вказував: «Рузвельт зовсім не знав економічних праць Кейнса». Проте цей факт лише зайвий раз красномовно підкреслює об'єктивну необхідність кардинальних змін економічної теорії та політики нового часу.

На помилковість цього погляду звертає зокрема увагу авторитетний дослідник економічної думки ХХ ст., відомий американський економіст Б. Селігмен. «Було б зовсім неправильно вважати Кейнса батьком «Нового курсу»... «Новий курс» мав характер програми, продиктованої виключними обставинами, і він здійснювався тими, хто цурався економічної теорії» (Селігмен Б. Основные течения современной экономической мысли. — М.: 1968. — С. 584).

Цю назву отримали масштабні антикризові за своїм спрямуванням економічні реформи адміністрації Рузвельта, який на чолі демократичної партії переміг на виборах 1932 р. У своїй інавгураційній промові, яка проголошувалась, коли спад в економіці сягнув апогею, він визнав, що «...країні потрібні сміливі, безперервні експерименти. Це ж так природно: обрати метод та випробувати

його. Якщо нічого не виходить, слід чесно визнати це і спробувати інше. Найголовніше — щось пробувати».

Головною особливістю «Нового курсу» стало активне державне регулювання, яке охоплювало всі галузі економіки, фінансову та банківську системи, соціальні та трудові відносини.

Реформи було розпочато з вирішення проблем у кредитно-фінансовій галузі: реформування Федеральної резервної системи, реструктуризація банківської системи, ліквідація механізму золотого стандарту, девальвація долара та ін. У 1933–1934 рр. було здійснено заходи з регулювання фондового ринку, діяльності бірж, холдингових компаній.

Об'єктом державного регулювання стало припинення спаду у виробничому секторі шляхом полегшення умов кредитування, створення механізму інфляційного розвитку економіки. У цьому напрямі було прийнято низку законів, що визначали державне регулювання промисловості, створено Національну адміністрацію з оздоровлення промисловості (1933).

Поетапна (з 1933 – 1938 рр.) державна програма регулювання сільського господарства була спрямована на скорочення посівних площ та ліквідацію надвиробництва, проведення рефінансування фермерських боргів, збереження родючості ґрунтів та квотування внутрішнього ринку (виплати субсидій за вилучення площ з господарського обігу), стимулювання сільськогосподарського експорту та ін.

Розгалужені заходи держрегулювання поширювались також на сферу трудових відносин: організація державних заходів щодо боротьби з безробіттям (в тому числі організація розгалуженої системи суспільних робіт), створення колективно-договірної системи співпраці найманого персоналу з адміністрацією, надання працюючим права участі у профспілках, регулювання заробітної плати, тривалості та умов праці. У 1935 р. було прийнято статут з трудових відносин (закон Вагнера), створено Національне управління з трудових відносин.

Попри складність та суперечливість економічних наслідків «Нового курсу», він на практиці переконливо довів життєву необхідність та дієвість державного регулювання ринкової економіки ХХ ст.

Поеднання наукової роботи з практичною діяльністю дало змогу Дж. М. Кейнсові поглибити і конкретизувати власні уявлення про неможливість спонтанного саморегулювання економіки, про

необхідність посилення регулювальної ролі держави за рахунок державних субсидій підприємцям. Слідом за низкою статей і памфлетів на цю тему в 1936 р. виходить головна праця Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей». Вона не лише принесла авторові світове визнання, але й стала поворотним пунктом усієї економічної науки XX ст.

Ця праця стала результатом глибокого теоретичного узагальнення попередніх наукових досліджень вченого та накопиченого досвіду боротьби з економічною кризою, передусім, у Британії. Значною мірою вона відобразила висновки Кейнса, що впливали зі світової практики державного регулювання цього періоду.

У лютому 1937 р. слідом за основною працею була опублікована стаття «Загальна теорія зайнятості» у журналі «The Quarterly Journal of Economics». Це був власний відгук автора на низку статей видатних економістів — Дж. Вінера, В. Леонтьєва, Д. Х. Робертсона, Ф. В. Тауссіга, що містили найперші критичні спроби аналізу його книги 1936 р. Особлива цінність цієї статті Дж. М. Кейнса полягає у тому, що в ній він дав стислий узагальнений виклад ідейної основи і суті своєї теорії, визначення основних відмінностей власного наукового підходу від підходу попередників, зробив акцент на тих положеннях, яким надавав першочергового значення. Тому історики економічної думки оцінюють цю статтю так само високо, як і важливіші наукові праці Кейнса, включаючи її поряд з «Трактатом про гроші» та «Загальною теорією» до тріади основних праць видатного вченого.

Ще у процесі написання «Загальної теорії» Кейнс усвідомлював її новаторський дух. Життя підтвердило це. Відомий історик економічної думки Б. Селігмен порівнює цю книгу лише «із впливом «Капіталу» Маркса і «Багатства народів» Сміта». Дійсно, саме Дж. М. Кейнсу вдалося «блискучою мовою принципів» висловити загальновизнані актуальні ідеї, хоч він був не єдиним, хто стояв біля витоків макроекономічного напрямку в економічній теорії.

Сучасники Дж. М. Кейнса — передвісники макроекономічної теорії та державного регулювання економіки.

Широкомасштабне порушення економічної рівноваги у ринковій економіці 30-х рр. XX ст. стало каталізатором виникнення і поширення глибоких сумнівів у науковій достовірності класичної доктрини в нових економічних умовах. Як і Дж. М. Кейнса, багатьох вчених це спонукало до критичного перегляду постулатів класично-

неокласичної ортодоксії, до розробки інших підходів у галузі нерівноважного аналізу та макроекономічної теорії. Тому в економічній думці ряду країн одночасно і незалежно одне від одного виникали схожі за спрямованістю ідеї та дослідження, альтернативні традиційній неокласичній теорії.

Чи не найпершими передвісниками ідеї суспільного «соціального контролю» над ринковою економікою у XX ст. стали засновники інституціоналізму — американські вчені Т. Веблен, Дж. Коммонс, В. Мітчелл. Останній обґрунтовував доцільність капіталістичного «планування», яке фактично ототожнював з державним регулюванням економіки. У першій половині 30-х рр. активними прихильниками, ідейними натхненниками та провідниками державного втручання в механізм капіталістичного відтворення були такі американські інституціоналісти, як А. Берлі, Г. Мінз, Р. Тагвелл. Вони по праву вважаються безпосередніми попередниками кейнсіанства.

Прикладом започаткування макроекономічного аналізу є розробки представників стокгольмської школи, розквіт якої припадав на 20—30-ті рр. XX ст. У 30-ті рр. такі шведські економісти, як Ерік Ліндаль, Гуннар Мюрдаль, Бертіль Улін, Ерік Лундберг незалежно від Дж. М. Кейнса прийшли в економічній теорії до аналогічних наукових результатів. Е. Ліндаль (1891–1960) та Г. Мюрдаль (1898–1987) розробили нерівноважні макроекономічні моделі, на основі яких показали, як стан ринкової рівноваги може відхилятися від стану повного використання ресурсів під впливом коливань заощаджень споживачів, теоретично обґрунтували державну антициклічну фінансову політику. Б. Улін (1899–1979) обґрунтував необхідність державних інвестицій та суспільних робіт як засобів проти безробіття. Е. Лундберг (1907–1987) побудував макроекономічні моделі для визначення розривів безробіття та інфляції.

Іншим прикладом є макроекономічні ідеї Міхала Калецького (1899–1970) — відомого економіста польського походження, який працював у Кембриджі. Основи створеної ним ще на початку 30-х рр. макроекономічної теорії розроблялись задовго до появи праці Дж. М. Кейнса і цілком незалежно від неї. Теорія польського вченого, на думку фахівців, виявилась подібною до кейнсіанської, але на відміну від неї брала початок не від монетарних проблем, а від аналізу реального сектору. Це обумовлено тим, що науковий підхід вченого розвивав марксову теорію відтворення.

М. Калецький пов'язав проблему ефективного попиту з розподілом доходів, інвестиціями та споживанням основних класів — підприємців та найманих робітників. Перші отримують прибуток і заощаджують весь свій дохід, другі — заробляють заробітну плату і повністю її витрачають. М. Калецький ставив питання, що станеться, якщо капіталісти збільшать норму прибутку та знизять заробітну плату робітників, і прийшов до висновку, що це викличе надзвичайний спад. Суть його теоретичної моделі передається фразою: «Робітники витрачають те, що отримують, капіталісти отримують те, що ті витрачають». На жаль, ідеї М. Калецького не були відомі англомовним економістам аж до кінця 30-х рр.

У напрямі встановлення основних макроекономічних залежностей та вивчення нерівноважних ринкових станів здійснювали свої дослідження такі попередники Дж. М. Кейнса, як англійський економіст Р. Ф. Кан, німецький вчений А. Хант та ін. Р. Ф. Кан, колега Кейнса по Кембриджу, у 1931 р. у статті «Відношення внутрішніх інвестицій до безробіття» розробив теоретичне підґрунтя антикризової програми суспільних робіт, що була спрямована на підвищення зайнятості. Вчений дійшов висновку, що в умовах заданої схильності до споживання, при здійсненні державними органами заходів зі стимулювання чи стримування інвестицій зміни величини зайнятості виявляться функцією від змін суми чистих інвестицій. Р.Ф. Кан розробив мультиплікатор зайнятості — коефіцієнт кількісного приросту сукупної зайнятості внаслідок первинного збільшення зайнятості у галузях, пов'язаних з інвестиціями. До речі, згодом цей показник був запозичений Дж. М. Кейнсом і трансформований у власний мультиплікатор інвестицій.

У 30-ті рр. XX ст. до розуміння необхідності державного регулювання ринкової економіки прийшли великі державні діячі світу. Споріднених з кейнсіанськими висновків вони дійшли власним шляхом — не від академічної теорії, а від практики і політики. Як зазначалось, прикладом є здійснювана у США антикризова програма американського президента Франкліна Делано Рузвельта. Проте ідейний ґрунт для «Нового курсу» підготував американський інституціоналізм. У здійснюваній системі заходів державного регулювання кризової економіки знайшли безпосередню практичну реалізацію реформістські інституційні антимонопольні ідеї Т. Веблена, економічні та правові аспекти теорії «колективних дій» Дж. Коммонса. Під час депресії у здійсненні державного антикризового

регулювання економіки брали участь такі американські інституціоналісти, як А. Берлі, Г. Мінз, В. Мітчелл, Р. Тагвелл.

Аналогічно, починаючи з 1932 р., діяв міністр фінансів Швеції Ернст Вігфорсс, який теж прийшов до усвідомлення оздоровлювального впливу державних інвестицій та суспільних робіт на підвищення купівельної спроможності населення, зменшення тривалості та руйнівних наслідків економічної кризи.

Тоталітарною формою втілення об'єктивно назрілої тенденції до державного регулювання ринку стала у 30-ті — 40-ві рр. XX ст. економіка фашистського типу у Німеччині, Італії, Іспанії.

Не останню роль у тому, що врешті-решт саме з ім'ям Дж. М. Кейнса світова економічна теорія пов'язує створення нової галузі макроекономічного аналізу та обґрунтування теорії державного регулювання ринкової економіки, відіграла не тільки глибина і масштабність його наукової праці, а й непересічна особистість ученого.

Як зазначають біографи Дж. М. Кейнса, йому були притаманні гострий та ясний розум, сила переконання, здатність вибудовувати власні аргументи у незаперечній логічній послідовності, дар красномовства. «Інтелект Кейнса відзначався такою ясністю та гостротою, яких я більше не зустрічав, — згадував Бертран Рассел. — Мені іноді здавалося, що така велика гострота розуму не може сполучатися з глибиною. Але я думаю, що ці мої відчуття неправильні».

Р. Харрод у біографії Кейнса зазначав, що «навіть короткочасного знайомства з Кейнсом було достатньо, щоб зрозуміти, що він відрізняється від усіх людей, які живуть і жили у минулому. Захоплення викликає не тільки економіст, письменник чи фінансист, що жив у ньому. Секрет, мабуть, полягав у особливій манері поводитися. Його погляд — хоча і твердий — відбивав постійну готовність до взаєморозуміння. Він міг дуже швидко і без усяких зусиль переходити у розмові з однієї теми на іншу. Він завжди радів глибоким думкам і зауваженням. Спілкування з ним справляло велику радість. Без сумніву, будь-яка людина глибоко індивідуальна. Але індивідуальність Кейнса була помітнішою, ніж будь-кого». Найвищу оцінку Кейнсу давали не тільки його прихильники, але й опоненти, які підкреслювали, що він стоїть на декілька сходинок вище тієї межі, яка відпущена звичайній людині.

У кінці 30-х — на початку 40-х рр. Кейнс мав величезний міжнародний авторитет та вплив.

У 1940 р. він став радником міністерства фінансів.

У 1942 р.— одним з директорів Англійського банку, займався питаннями воєнних фінансів, соціального забезпечення та зайнятості.

Активна практична діяльність Дж. М. Кейнса виявилась і у галузі міжнародних економічних відносин.

У 1944 р., очоливши англійську делегацію на міжнародній конференції в Бреттон Вудсі, він брав безпосередню участь у розробці моделі післявоєнних валютних відносин, створенні таких провідних міжнародних організацій, як Міжнародний валютний фонд та Міжнародний банк реконструкції та розвитку. Після війни Дж. М. Кейнс відіграв важливу роль у переговорах з урядом США про надання Англії великої позики, що стала прологом до здійснення США плану А. Маршалла для післявоєнної Європи.

Джон Мейнард Кейнс був людиною блискучого інтелектуального обдарування, непересічною особистістю свого часу, а за низкою позицій далеко його випереджав, що одностайно визнавалось сучасниками. Його вирізняли з оточення різнобічність здібностей та широта інтересів.

За видатні математичні здібності не раз отримував нагороди найпрестижніших конкурсів Великої Британії. Мав талант біржового гравця, що принесло йому та очолюваним ним закладам значні статки, наприклад, Кембриджському королівському коледжу, скарбником якого він був. Знався на реальному бізнесі, очолюючи велику страхову компанію. Протягом життя органічно поєднував наукову діяльність з перебуванням на урядових посадах та громадською діяльністю. Був одним з директорів Англійського банку, членом правління МВФ та МБРР, обіймав численні високі урядові посади.

Людина різнобічних інтересів, він був не тільки видатним інтелектуалом своєї епохи, але також визнаним знавцем мистецтва, колекціонером, меценатом, мемуаристом, видавцем. Захоплювався літературою, філософією, мистецтвом. Багато зусиль Дж. М. Кейнс присвятив благодійній діяльності в галузі культури і мистецтва. Він був членом піклувальної ради Національної галереї, головою Ради з підтримки музики та мистецтва, здійснював фінансову опіку балету, сам був організатором балетної трупи, побудував і у 1936 р. відкрив художній театр у Кембриджі, очолював такі видання, як «Нейшн» та «Нью-Стейтсмен».

Ця багатогранність особистості Кейнса знайшла містке відображення в авторитетному висловлюванні його біографа Р.

Скідельські: «Ніколи ще не було такого економіста, як він: людини, яка поєднувала б стільки якостей, до того ж такої високої проби, які бентежили його думку. Він був економістом незбагненно курйозного розуму; математик, який міг засліпити людей неймовірними нематематичними фантазіями; логік, який слідував логіці мистецтва; ...чистий теоретик, прикладник та державний службовець одночасно; представник академічного світу, тісно пов'язаний з Ситі».

У 1942 р. за визначні заслуги у науковій, державній та суспільній діяльності Дж. М. Кейнсу було присвоєно титул пера, він став членом Палати лордів.

Помер Дж. М. Кейнс 21 квітня 1946 р., трохи не доживши до 63-річного віку. До останніх днів науковець виявляв великий інтерес до економічної теорії та економічної політики і, передусім, до проблем фінансів, зайнятості, міжнародних економічних відносин тощо. Видатний економіст ХХ ст. похований у Вестмінстері.

Кейнс народився у рік смерті Карла Маркса. Між їхніми вченнями можна провести такі паралелі: обидва вони працювали із економічними агрегатами, хотіли змін в економіці та політиці, були критиками класичної економічної теорії (Маркс більшою мірою). Можливо, Кейнс запозичив у Маркса із його теорії криз аргумент зі зменшенням попиту.

У своїй основній праці «Загальна теорія зайнятості, відсотків і грошей» Кейнс висунув гіпотезу, що ринкова економіка не може самостійно потрапити у рівновагу. Він вважав, що Закон Сея, згідно з яким пропозиція (товар) сама знаходить собі попит, не діє в короткостроковому вимірі. Таким чином, можуть виникнути невикористані засоби виробництва, що, у свою чергу, може спричинити неповну зайнятість, оскільки протягом короткого строку ціни та заробітна плата не є гнучкими. Кейнс також намагався довести, що збільшення доходів населення внаслідок збільшення загального попиту призведе до збільшення заощаджень, але не автоматично до збільшення інвестицій, як це припускалося класиками, оскільки люди вичікують на кращі можливості інвестування (отже, тримають їх в так званій спекулятивній касі тощо). Внаслідок цього зменшується попит, бо підприємства отримують насамперед сигнал зменшити пропозицію. Таким чином, заощадження громадян, оскільки вони не інвестуються, зменшують загальний попит. Проблемою є для нього також інвестиційна діяльність підприємства, яка не є систематичною, особливо коли здійснюється за умови невизначеності. Схильність підприємств до

інвестицій залежить від очікуваної прибуткової ставки з інвестицій, а також ставки на ринку. Інколи навіть у разі низької ставки на ринку інвестиції не здійснюються, навпаки — люди та підприємства тримають гроші. Таку ситуацію називають «грошовою пасткою». У цьому випадку державі є сенс інвестувати, оскільки ефект мультиплікатора збільшує позитивний ефект інвестицій у кілька разів; наскільки — залежить від нахилу до споживання громадян. Збільшується попит на товари, збільшується відповідно і попит на ринку праці. Задля прогнозування інвестиційного клімату ним була розроблена Кейнсіанська функція.

Кейнс також пропагував експансивну грошову політику для збільшення інвестицій. Вважав, що єдиною причиною поганої кон'юнктури є відсутність попиту.

Праця Кейнса політичних рекомендацій не містила. Він також не пропагував «deficit spending»/антициклічну економічну політику (зазначений термін був вперше використаний Абба Лернером). Вважав потрібною стабілізацію економіки через довгострокові та постійні державні інвестиції, наприклад, в інфраструктуру та житлове будівництво.

ДЖЕРЕЛА:

Джон Мейнард Кейнс: рятівник капіталізму. Сергій Шевченко. Галицькі контракти, № 24, червень 2003; Біографія Джона Мейнарда Кейнса. Time: 100 найважливіших особистостей XX ст. — Джон Мейнард Кейнс.; Альтер Л. Б. Буржуазная политическая экономия США. — М., 1971. — Гл. 45-76.; Блауг М. Кейнс, Джон Мейнард // 100 великих экономистов до Кейнса — СПб.: Экономикс, 2008. — С. 121-124. — 352 с. — (Библиотека «Экономической школы», вып. 42). — 1 500 экз.; Брегель Э. Я. Критика буржуазных учений об экономической системе современного капитализма. — М., 1972. — Гл. 4.; История экономических учений: Современный этап: Учебник / Под общ. ред. А. Г. Худокормова. — М.: ИНФРА-М, 2009.; Кейнс Джон Мейнард / Афанасьев В. С. // Кварнер — Конгур. — М.: Советская энциклопедия, 1973. — (Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров ; 1969—1978, т. 12.; Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / пер. с англ. — М., 1968. — С. 493—506.

КИЇВСЬКОЇ РУСІ ПОЛІТИЧНА ДУМКА

Процес формування суспільно-політичної думки нашого народу розпочався у період Київської Русі (IX-XI ст.) і зміцнювався на соціально-економічному ґрунті переходу східнослов'янських племен від первіснообщинного ладу до феодального поза рабовласницькою формацією.

Політичною формою, у межах якої здійснювався перехід східних слов'ян до феодального ладу, була Київська держава. У IX-XI ст. у Київській Русі відбувається надзвичайно бурхливе зростання матеріальної та духовної культури. Про це свідчать політичні, торгові та культурні зв'язки Київської Русі майже з усіма країнами Західної Європи.

1. Особливості становлення та розвитку політичних ідей Київської Русі

Процес становлення і розвитку суспільно-політичної та філософської думки Київської Русі відбувався у складних історичних умовах. Теоретична думка того часу була спрямована головним чином на розв'язання питань політики, соціології, релігії та моралі. Крізь релігійну оболонку пробивають собі дорогу прогресивні суспільно-політичні думки та ідеї, з яких провідною була ідея об'єднання всього східного слов'янства в єдину державу, ідея єдності, незалежності та величі народу. Цю ідею викликала до життя насамперед боротьба Київської Русі проти зазіхань з боку Візантії на самостійність Київської держави. Особливої гостроти боротьба досягла при Ярославі Мудрому в першій половині XI ст.

В цей же період пресвітер Іларіон пише важливий історичний твір «Слово про закон і благодать», що мало винятково важливе значення в історії формування суспільно-політичної думки Київської Русі. Іларіон стверджує рівноправність народів світу, гостро виступає проти містичного вчення про богообраність одного народу, бореться за політичну та культурну самостійність Київської Русі. У «Слові» Іларіона крізь релігійну оболонку виступають три прогресивні ідеї: по-перше, ідея величі та слави давньоруського народу, який створив Київську державу; по-друге, ідею економічної, політичної та культурної незалежності Київської Русі від Візантії, по-третє, ідея рівноправності всіх народів.

Поряд з ідеями самостійності й величі народу у суспільно-політичній думці цього часу на перший план висувається проблема теоретичного обґрунтування необхідності єдиної держави. Надзвичайно загострилася ця проблема у кінці XI – на початку XII ст., коли намітилася тенденція до феодальної роздробленості Київської Русі.

Питання про роль держави було порушене творцями – упорядниками славнозвісного літопису «Повість временних літ» Сильвестром та Нестором (близько 1113 р.). Докладно перелічивши племена західних і південних слов'ян, автори (передусім Нестор)

спиняються на характеристиці східнослов'янських племен, які утворили у Середньому Подніпров'ї політичний союз, відомий під назвою Русь.

Автори «Повісті временних літ» не тільки із захопленням змальовують давню історію свого народу. Вони висловлюють ставлення і до сучасних їм подій, непокояться майбутнім Русі. Основний зміст заключної частини твору Нестора становить обґрунтування законності й необхідності єдиної і сильної влади Київського князя, прагнення народних мас захищати свою землю. Автор гнівно засуджує ворогів свого народу – зачинателів братовбивчих чвар, і на противагу цим князям, які прагнуть до ізолюваності, до роздробленості Київської Русі, оспівують діяльність великих київських правителів, які завжди прагнули до єдності усіх давньоруських земель і мобілізували народ на боротьбу проти іноземних загарбників.

Літописці «Повісті временних літ» закликають також і народ виступити на захист рідної землі, пропагують своєрідну мораль, характерну для феодалізму, – мораль лицарської честі, оспівують військові традиції батьків, звертаються до народу із закликом наслідувати гідні традиції своїх батьків і дідів.

Сільвестр переробив заключні статті Несторового твору. І ці зміни стосувалися лише питань нагальної політики, передусім організації оборони Русі від іноземних нападів. Літописець навіть доповнив істотними подробицями оповідь про з'їзд князів на Київщині біля Долабського озера у 1103 р. Він вкладає в уста Володимира Мономаха яскраву патріотичну промову, яку той виголосив перед дружиною одного із князів: «Дивно мені, дружино, що коня дехто жаліє, яким оре хто-небудь. А свого чому не розглянете, що стане смерд орати, а половчанин, приїхавши, ударить смерда стрілою, а кобилу його забере. А в оселю в'їхавши, забере дружину, його і дітей, і все майно візьме, то коня ти його жалієш, а самого чому не жалієш?».

Нестор і Сільвестр обґрунтовують думку про те, що єдність слов'янських земель неможлива без міцної держави. «Повість» пройнята високою ідеєю служіння рідній землі, піклування про благополуччя, незалежність Київської Русі. Автори не просто описують окремі події, а подають їх під кутом зору єдиної політичної мети та глибокого розуміння загальних інтересів незалежної, суверенної Київської держави.

До «Повісті» було, очевидно, внесено й текст «Повчання Володимира Мономаха», в якому подаються правила високої особистої та суспільної моралі, проголошується ідея правосуддя великого князя. Мономах ставить своє життя як приклад дітям, закликає синів бути справедливими, не втрачати мужності й розважливості на війні, завжди дотримуватися норм законодавства, справедливості та правосуддя. Він бачить, що в історії Київської Русі намічається тенденція до сепаратизму, роздробленості і виступає проти цієї згубної тенденції, засуджує чвари між князями, закликає їх до єдності при захисті вітчизни.

Зазначимо, що різноманітний матеріал «Повісті» об'єднаний своєрідною філософією історії, яка ґрунтується на дуже важливих ідеологічних засадах: по-перше, це теза, згідно з якою держава має договірне походження і, як така, вона повинна дбати про добродесних людей і карати поганих. Найважливішим є, те, що автори, як бачимо, були обізнані з ідеями договірного походження держави (які виникли ще в давнину, були розвинуті Епікуром і Лукрецієм; окремі положення цієї ідеї зустрічаються у деяких богословів і філософів середньовіччя) і зробили посильний внесок у її тлумачення ще задовго до того часу, коли вона сформувалась остаточно у XVII ст. в Європі. Друга теза полягає у тому, що держава має якесь божественне походження (напевне, данина часу), а тому, мовляв, князі підкоряються не народові, а велінню Бога (можливо, це є намаганням зміцнити князівську владу, а через неї - саму державу).

Відчувається у «Повісті» і настрої народних мас, незадоволених правлінням окремих князів, їм висловлюється попередження за бездіяльність або діяльність, спрямовану проти інтересів народу і держави. Отже, можна вбачати у «Повісті» надзвичайно самобутнє історико-політичне дослідження і літературну пам'ятку. Унікальність повісті простежується не тільки у порівнянні з тогочасною європейською, а й навіть світовою літературою.

Як зазначав академік Д.Лихачов, «ніколи, ні раніше, ні пізніше, до самого XVI ст. історична думка на Русі не підноситься на таку височінь наукової допитливості і літературної майстерності». До того ж потрібно ще підкреслити, що у «Повісті» - відбилися політичні ідеї, сповідувані у давньоруському феодальному суспільстві, що вона пропагувала єдність слов'ян і необхідність міцної держави, формувала прогресивну суспільно-політичну думку Київської Русі.

2. Особливості політичних поглядів мислителів Київської Русі

Як бачимо, суспільно-політична думка Київської Русі періоду її розквіту була досить багатогранною. Такий висновок має право на життя, незважаючи на те, що ще й досі у науковій літературі недостатньо висвітлена важлива ідея, яка, можливо, великою мірою характеризує наших далеких предків як людей, що вже тоді хотіли (і зберегли це бажання протягом тисячоліття до наших днів) жити в мирі й злагоді.

Йдеться про теорію «суспільного примирення і всезагальної злагоди», або «теорію милостині». Думка про необхідність будувати людські взаємостосунки на основі принципів милостині й любові, проголошувалась в Ізборнику Святослава 1073 р., вона наявна і в інших пам'ятках Київської Русі, але подана «них не систематично, спорадично. У загальному обсягу текстів цих документів ця ідея навіть губиться і не проголошується так виразно й акцентовано, як в Ізборнику 1076 р. Принцип взаємної любові, доброти й милостині виступає у ньому універсальною і абсолютною умовою упорядкування всіх сфер і рівнів соціальних відносин, єдиним засобом гармонізації останніх, основним підґрунтям, на якому повинне бути засноване все, що відбувається у суспільному і особистому житті. Цей принцип, таким чином, враховував як соціальні відносини, так і соціальну структуру суспільства.

У кінці XI – на початку XII ст. відбувається розпад Київської Русі на самостійні князівства, розпочинається епоха феодальної роздробленості. Історія зберегла для нас кілька цікавих пам'яток суспільно-політичної думки цього періоду (обов'язкових для вивчення студентами для цілісного сприйняття ними тогочасних політичних проблем).

Логічним продовженням «Повісті временних літ» був Київський літопис, що охоплював події від 1117 - 1198 рр. У ньому відбито складні й суперечливі процеси суспільно-політичного розвитку Київської держави періоду феодальної роздробленості. Літописання тієї доби має виразний характер з особливого висвітлення історії давньоруських князівств, замкненого трактування місцевих подій, у ньому вже чітко переважають інтереси феодалів окремих земель над загальноруськими. Але, розуміючи, до чого це призведе, літописці висловлюються на підтримку монолітності Давньоруської держави, закликають ворогуючих між собою князів схаменутися і

відновити їхню єдність. «За що губим землю Руську?», – так звертаються вони до можновладців.

На початку XIII ст. було написане «Слово Данили Заточника», відоме ще як «Моління Данили Заточника», або «Послання Данили Заточника». У цьому творі сильно звучить соціальний мотив. Автор зазначає, що у суспільстві існує соціальна нерівність, що становище людини визначається не розумом, не здібностями, а багатством. Замислюючись над засобами усунення соціальної несправедливості. Заточник вважає, що для цього потрібна міцна князівська влада, бо тільки в ній – єдине спасіння від боярської сваволі удільних князів. Ще одна характерна особливість «Моління» полягає у тому, що автор оспівує не стільки військову доблесть, скільки мудрість, яка дуже необхідна у політиці і при управлінні державою. У цьому творі, як бачимо, намітилися певні прогресивні риси критичного ставлення до існуючого ладу і його вад.

У XII-XIII ст. в умовах натиску ворогів як з Південного Сходу, так і Заходу, ідея єдності давньоруської землі і міцної держави знову яскраво виражається у ряді історичних документів. У цьому відношенні характерним є «Слово о полку Ігоревім», яке було написане невідомим автором приблизно у 1187 р.

У «Слові» яскраво змальовується картина всенародного лиха, до якого призвела роздробленість держави. У жодному іншому документі тих часів зв'язок між князівськими чварами і успіхами іноземних загарбників не розкритий з такою силою і пристрасстю. Автор згадує ті часи, коли всі князі жили в єдності і держава була сильною, тому він як патріот і громадянин своєї вітчизни закликає до нового об'єднання усіх земель, до згуртування усіх сил народу на боротьбу з ворогами.

«Слово о полку Ігоревім» – видатний твір суспільно-політичної думки Древньої Русі, провідна ідея якого – ідея патріотизму – подана не з позицій світогляду панівних класів, а крізь призму інтересів народних «низів». Автор підкреслює, що саме ці «низи», прості люди – землероби, які створюють усі блага, найбільше страждають від князівських міжусобиць і загарбницьких війн інших ворогів-сусідів. Епізод про невдалий похід Ігоря взятий автором не для того, щоб посіяти зневіру, а щоб довести на цьому прикладі необхідність єднання всіх сил народу у боротьбі проти іноземних загарбників. Створення «Слова» було проявом активного політичного втручання поета-громадянина, виразника корінних, інтересів народу в події, які могли призвести до загибелі держави.

Монголо-татарська навала XIII-XIV ст. завдала страшного удару нашим пращурам. Але страхітливе лихоліття не спричинилося до остаточного занепаду культури Київської Русі. Її економічне й політичне життя не могли зупинити навіть такі руйнівники, якими були монголо-татарські і орди. Навіть у цей тяжкий період спостерігається дальший розвиток прогресивних напрямів суспільно-політичної думки, тісно пов'язаний з політичним рухом народу за звільнення Русі від татаро-монгольського іґа. Ініціатором цього руху були народні маси, бо феодальні «верхи» занадто часто раболіпно схилялися перед ханською ордою. Лише деякі далекоглядні князі зрозуміли прогресивність цього політичного руху і підтримали його.

Волелюбний дух нашого народу, високий рівень його національної свідомості донесла до наших днів чудова літописна пам'ятка другої половини XIII ст. – Галицько-волинський літопис. Автори літопису передусім цікавляться справами державними. Вони були ідейними натхненниками сильної князівської влади, рішуче засуджували боярську анархію й виступали прибічниками зміцнення централізованої влади. Цей твір пройнятий ідеями єдності всіх земель Київської Русі, необхідності організації захисту її від експансії польських та литовських феодалів.

Треба зазначити також, що народ наш у період Київської Русі створив не тільки видатні твори суспільно-політичної думки, а й передовий (як на той час) політичний і суспільний устрій держави, добре опрацьоване самобутнє законодавство, систему права, що відповідала вже розвиненому суспільству.

Якщо говорити про політичний устрій українських земель X-XIII ст., то не можна не підкреслити, що носієм державної влади, репрезентантом держави України-Русі був князь, компетенція та влада якого були необмежені й залежали від його авторитету та реальної сили, на яку він спирався. Князь був адміністратором, суддею і великою мірою впливав на церковні справи. Прибічна рада бояр, а спочатку – дружин князя, була неодмінним учасником княжої управи. У своєму «Поученні» Мономах вказує на наради з боярами як на постійні, щоденні. Але, незважаючи на моральну обов'язковість нарад, на фактичне існування їх, боярські ради не стали державною інституцією з окресленим складом, компетенцією, функціями, а весь час мали характер випадковий.

Вищим органом влади (вищим, ніж князь) було віче. Князі здебільшого визнавали за вічем право обрання, затвердження або, навпаки, відмови. Князі визнавали волю віча, а обраний населенням

князь мусив «домовитися» з ним, укласти «ряд». Віче в Україні також не набуло ні окресленої компетенції, ні порядку скликання, воно не набуло парламентарних форм, не перетворилося на певну інституцію і залишилося, як і боярська рада, випадковим зібранням. Призначення всіх урядовців залежало тільки від князя, і відповідали вони тільки перед ним.

У разі незадоволення віче скаржилося князеві на зловживання його урядовців.

Найстарішими політично-правовими документами Київської Русі є договори з греками: 907, 911, 945 та 971 рр. В цих договорах є постанови публічного, міжнародного та приватного права, а головне, як мовиться, поклик на «руський закон» Обидві держави виступають тут політичне та юридичне рівноправними партнерами.

Найкращим виявом правничої діяльності древньоукраїнської держави є «Руська Правда» – ряд збірників XI та XII ст. У деяких статтях вона відбиває впливи візантійського права, меншою мірою – скандинавського, але передусім вона репрезентує право українське. «Руська Правда» відрізняється від інших правових документів (інших країн) лагідністю покарань, а також тим, що віддзеркалює дуже важливу сторінку ідеології народу Київської Русі та її побуту – становище жінки.

З середини X ст. історія дає приклади високого становища жінки в суспільстві України: жінки висилали своїх послів підписувати договори з греками, вододіли маєтками, містами, брали участь у церковних справах.

Статті «Руської Правди» свідчать, яке велике місце в родині належало дружині, матері і як охороняла її права держава. Взагалі, становище жінки – дружини, матері – згідно з руським правом було вищим порівняно з тим, як це обумовлювалося римським та старогерманським правом.

З повним правом можна твердити, що «Руська Правда» є пам'яткою надзвичайної ваги: вона допомагає уявити соціальний устрій України-Русі і свідчить про стан політичної і правової свідомості її громадян.

ДЖЕРЕЛА:

Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна. - К., 1997.; Брегеда А.Ю. Політологія : Навч.-метод, посібник для самоств. вивч. дисц. - К., 1999.; Вазар І.М. Політична етнологія як наука: історія, теорія, методологія, праксеологія. - К., 1994.; Гаєвський Б. Українська політологія. - К., 1995.; Гаєвський Б. Філософія політики. - К., 1993.; Гальчинський А. Кінець тоталітарного соціалізму, а що далі ? - К., 1996.; Гелей С., Рутар С. Основи політології. - Львів, 1996.

КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКЕ ТОВАРИСТВО

КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКЕ ТОВАРИСТВО (Україно-слов'янське товариство, Кирило-Мефодіївське братство) — українська таємна політична організація, що виникла у Києві наприкінці 1845 р. та спиралася на традиції українського визвольного й автономістського руху.

Була одним з проявів піднесення національного руху на українських землях та активізації загальнослов'янського руху під впливом визвольних ідей періоду назрівання загальноєвропейської революційної кризи — «весни народів».

Членами товариства, які називали себе братчиками, стали вихованці й співробітники Київського та Харківського університетів. Провідну роль серед них відігравали М.Костомаров, Т.Шевченко, Г.Андрузький, В.Білозерський, М.Гулак, П.Куліш. Впродовж існування товариства його ідеологія зазнавала істотних змін. Завдання об'єднання слов'ян, що стало підставою виникнення таємної організації, згодом конкретизувалось у двох напрямках — рівноправного співробітництва слов'янських народів та відродження України.

Таємне товариство у складі 12 українських інтелігентів — Україно-Слов'янське товариство (Кирило-Мефодіївське братство) було створене наприкінці 1845 — на початку 1846 рр. у Києві. Ініціаторами створення братства і його засновниками виступили Василь Білозерський, Микола Гулак, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Опанас Маркевич.

Організація була названа іменами відомих слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія. Знаком братства став перстень з написом «Св. Кирило і Мефодій, січень 1846».

Крім організаторів, до братства незабаром увійшли: Георгій Андрузький, Олександр Навроцький, Дмитро Пильчиков, Іван Посяда, Микола Савич, Олександр Тулуб. У квітні 1846 р. до братства вступив Тарас Шевченко. Восени 1846 р. загальна кількість членів братства, за даними слідства, становила 12 осіб.

Кирило-Мефодіївське братство діяло до кінця березня 1847 р. З появою братства на арену політичної боротьби вийшла українська різночинна інтелігенція.

«КНИГА БУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ».

Програмні положення братства були викладені у «Книзі буття українського народу» (український варіант роботи Адама Міцкевича «Книги народу й пілігримства польського») і «Статуті

Слов'янського братства св. Кирила і Мефодія», основним автором яких був Микола Костомаров, та у «Записці», написаній Василем Білозерським. В основу документів лягли ідеї українського національного відродження і українського панславізму, романтика загальнослов'янської єдності, автономізму та народовладдя.

Кирило-Мефодіївське братство ставило своїм головним завданням побудову майбутнього суспільства на засадах християнської моралі, шляхом здійснення ряду реформ; створення демократичної конфедерації слов'янських народів, очолюваної Україною, на принципах рівності і суверенності; знищення царизму і скасування кріпосного права і станів; встановлення демократичних прав і свобод для громадян; зрівняння у правах всіх слов'янських народів щодо їх національної мови, культури та освіти.

Кирило-мефодіївці розглядали слов'ян як єдиний народ, відводячи українському суспільству ключову роль у створенні слов'янської конфедерації (зв'язки з братством підтримували 100 осіб з Польщі, Литви, Чехії, Білорусі, Росії, України). При цьому Микола Костомаров, Василь Білозерський, Микола Гулак та інші були переконані, що таке право дає українцям їхня глибока релігійність, корені козацького республіканізму. Ад'юнкт Київського університету М. Костомаров вважав цілком можливим формування монархічної федерації у складі України та Росії (з елементами республіканського ладу). Лише третій варіант «Книги буття українського народу» набув рис конституційності, усе одно залишившись різновидом соціальної утопії без згадки про реальність державної незалежності українських земель. Характерна риса: якщо для діячів польського опору ідеалом була свобода, то для більшості кирило-мефодіївців — соціальна рівність. Прихильники революційного напрямку боротьби (Т. Шевченко, О. Навроцький, М. Гулак, І. Посяда, М. Савич, Г. Андрузький) не мали сумніву у тому, що скасувати кріпацтво, повалити самодержавство зможе тільки народне повстання.

Привертає увагу розроблений студентом Г. Андрузьким документ «Начерки Конституції Республіки» — модель федеративної слов'янської республіки, яка мала поєднати у собі досвід Північноамериканських штатів і традиції Російської імперії. Вона передбачала створення семи автономних штатів, включаючи Україну з Галичиною, Кримом і Чорномор'ям, Сербію, Болгарію, Бессарабію, Польщу. Пізніше, перебуваючи на засланні у Петрозаводську, Г. Андрузький дійшов до висновку: «Щоб створити Україну, необхідно зруйнувати Росію, а вона зміцнювалася віками».

Інших поглядів дотримувалися М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський, О. Маркович, О. Тулуб, Д. Пильчиков: вони вважали, що тривала просвітницька діяльність і реформи здатні забезпечити успіх політичних і соціальних перетворень.

Реальна діяльність членів товариства зводилася до зустрічей на квартирах М. Гулака або М. Костомарова, де велися наукові диспути, обговорювалися програмні документи, а також до приватних бесід із молоддю, інтелігентами, дрібним чиновництвом. Однак, члени братства також вели й активну громадсько-політичну діяльність: вони поширювали ідеї братства через розповсюдження його програмних документів, прокламацій («До братів-українців», «До братів-великоросів і поляків»), творів Тараса Шевченка; займалися науковою працею і виступали з лекціями в навчальних закладах Києва, в яких проповідували свої погляди; піклувалися про розвиток народної освіти, збирали кошти на відкриття народних шкіл, написання і видання нових книг (зокрема, Пантелеймон Куліш підготував перший підручник з історії України «Повість про український народ», виданий 1846 р., та ін.).

Літературно-стильовим зразком для М. Костомарова були, як вважають «Книги народу польського і польського пилигримства» Адама Міцкевича. Але змістом «Книги битія...» — цілком оригінальні, відрізняючись, зокрема своїм антикріпосницьким пафосом, та попри україноцентризм, солідарним почуттям до всіх слов'янських народів, у тому числі поляків та росіян. Можна сказати навіть, що «Книги битія...» були об'єктивно полемічні до «Книг народу польського...» з їхнім пафосом польської винятковості. У «Книзі народу польського» немає ідеї об'єднання вільних слов'янських народів, а також не заперечується монархія як форма правління.

Враховуючи цілком очевидні аналогії поміж програмними ідеями Джузеппе Мадзіні та українських братчиків, досить слушним видається застереження М. Варварцева щодо недооцінювання в історіографії впливів саме італійських патріотів на діяльність кирило-мефодіївців.

Проникнення ідей Джузеппе Мадзіні на терени України відбувалося практично водночас із їх появою. Незважаючи на «небезпечність» його праць, як їх трактували у Російській імперії, існував хоч обмежений, виїзд до європейських країн; «ворітьми» у світ було «вільне» місто Одеса, де італійські мореплавці були чи не найчисельнішими із іноземців; у столичних містах імперії з'являлися, хоч і після перегляду цензурою, англо-, франко-, німецькомовні

часописи. Тож легально і нелегально ім'я Мадзіні та його справа мали розголос, а разом із ідеями німецьких філософів — Й. Гердера, Й. Фіхте, Й. Шіллера, разом із літературними творами Й. Гете, Й. Шілера, Д. Байрона, А. Міцкевича — в Україні закладалися основи власного модерного націотворчого процесу.

А отже, можна зробити висновок, що ідея демократичного устрою та ідея постання об'єднання України як рівної серед інших слов'янських народів вірогідніше поживлювалися саме західноєвропейською думкою і формувалися щонайперше під враженнями праць Й. Гердера, Й. Фіхте та Д. Мадзіні.

У загальноімперському контексті попередниками братчиків інколи називають декабристів і проводять паралелі зі слов'янофілами. У значній частині англомовних підручників з історії Росії й СРСР для вищої школи коротку довідку про кирило-мефодіївців містить саме розділ «Слов'янофільство».

Радянська історична наука теж часто перебільшувала вплив слов'янофілів на кирило-мефодіївців. Наприклад Володимир Білодід заявляв, що для аналізу їхньої ідеології «треба зрозуміти вчення слов'янофілів. Опанувавши його, ми знатимемо про українофілів більше, ніж вони знали про себе».

Микола Костомаров

Ідеї кирило-мефодіївців принципово відрізнялися від ідей російських слов'янофілів, окрім деяких моментів схожості. Поряд із думками, близьких до типових слов'янофільських кліше (ідеалізація «словенського племені», його минулого; опертя на християнство, але, на відміну від слов'янофілів, без вивищення православ'я над католицизмом і протестантизмом та з поверненням йому первісного людяно-справедливого змісту - це те, чого не було у слов'янофілів),

тут були ідеї, зовсім не чужі для «класичного» слов'янофільства, ідеї демократичні й об'єктивно революційні на той час - ідеї соціальної рівності та політичної свободи, гостре засудження самодержавства і панства, експлуатації, закріпачення України, слова гніву на адресу царизму; схвальна згадка про декабристів, ідея федеративної республіки.

Отже, погляди кирило-мефодіївців та слов'янофілів у низці питань, можна вважати не лише відмінними, а й антагоністичними.

Накинута згори у добу застою, ця теорія панувала у радянській історіографії десятиліттями. Початок вона бере у покаєнних свідченнях Г. Андрузького: «...Слов'янське товариство мало двох голів: Костомарова і Шевченка, з яких перший належить до поміркованої партії, а другий до непоміркованих...».

Очевидно, погоджуючись засадничо, члени братства розходилися в питаннях пріоритету завдань. М. Костомаров зосереджувався головним чином навколо проблем федералізму, слов'янської єдності і братерства, Т. Шевченко у віршах закликав до боротьби за соціальне і національне визволення українського народу, П. Куліш наголошував на розвитку культури. Можна інтерпретувати це як і різницю у методах досягнення цілей: одні виступали прихильниками еволюційного (М. Костомаров, В. Білозерський) шляху, інші — революційного (Т. Шевченко, М. Гулак).

Проте Орест Субтельний справедливо застерігає, що ці розходження «не слід перебільшувати», бо «членів товариства безсумнівно об'єднували спільні цінності і ідеали» і — найголовніше — «бажання покращити соціально-економічну культурну і політичну долю України».

Вульгаризаторську теорію «двох крил», згідно з якою діяльність кирило-мефодіївців зводилася до безкінечних суперечок у чітко окреслених межах двох антагоністичних течій, історичній науці накинули партійні можновладці.

У березні 1847 р. за доносом провокатора Олексія Петрова діяльність братства була викрита, а члени заарештовані. Напередодні цієї події у будинку на Подолі, власником якого був протоієрей Андріївської церкви Завадський, з'явився новий мешканець — дев'ятнадцятирічний Олексій Петров, студент юридичного факультету Київського університету св. Володимира.

Батько Петрова, жандармський офіцер Михайло, помер рано, втім устиг виховати сина. Напівсироті постійно не вистачало грошей, часом він голодував, й тому мав доволі жалюгідний вигляд.

Вірогідно, це стало однією з причин, що колезький секретар Микола Гулак, який мешкав у цьому ж таки будинку, вирішив посвятити Петрова у таємниці товариства.

Пантелеймон Куліш

Якось Петров почув, як гості Гулака, а це були поміщик Микола Савич, студент Олександр Навроцький і професор Микола Костомаров, вели мову про республіканський устрій Росії. Олексій познайомився з сусідом, виявив цікавість до теми, і Гулак схибив, він довірився йому. Повідомив малознайомій особі основи конспірації товариства. Зокрема, показав Петрову золоту каблучку, на внутрішньому боці якої були слова: «В ім'я св. Кирила і Мефодія». Крім того, Гулак розповів Петрову про засади й цілі товариства, прочитав «Закон Божий» і навіть дозволив його переписати. Згодом цей документ став одним з основних доказів обвинувачення. Що не дивно, адже там містилися несумісні з імперською ідеологією думки. Наприклад: «І пропала Україна — але так тільки здається»; «Лежить у могилі Україна — але не вмерла».

28 лютого 1847 р. Олексій Петров з'явився у заступника куратора Київського навчального округу Михайла Юзефовича і зробив усний донос на членів братства. Сам Юзефович, котрий знав Костомарова, Куліша, був їхнім покровителем, тому зажадав від Петрова письмового доносу, сподіваючись, що той побоїться його зробити. Проте Петров не зламався і незабаром повернувся з детальним описом всього, що він довідався про товариство. Юзефович порадив студенту звернутися особисто до опікуна київського навчального округу — генерал-майора Траскіна (він знав, як важко потрапити до нього на прийом, тим паче звичайному студенту). Та Петров подолав усі труднощі і донос таки опинився на столі Траскіна. Той негайно відправив доповідну записку київському

губернатору Бібікову. 17 березня 1847 р. губернатор направив повідомлення про донос Петрова до сумнозвісного Третього Відділення, яке, зокрема, Герцен називав «центральною шпигунською конторою». Того ж дня шеф жандармів граф Орлов повідомив про це царя і отримав наказ заарештувати Гулака.

Тарас Шевченко

На момент доносу Гулак уже проживав у Санкт-Петербурзі і служив у канцелярії ради університету. Арешт відбувся у його помешканні. У Гулака вилучили вже згадувану каблучку. Під час обшуку він попросився до туалету, де спробував викинути рукопис. Але слідчі знайшли його: це був «Закон божий». Серед паперів Гулака знайшли листи колишнього вчителя петербурзької гімназії Куліша та колишніх студентів Київського університету — Білозерського і Маркевича. На допитах Гулак мовчав. Його помістили до камери-одиночки Олексіївського рavelіну.

20 березня 1847 р. Петров у Києві робить повторний донос. Повідомляє, що студент Маркович також читав рукопис Гулака «Закон божий» і висловлювався позитивно щодо його змісту. Почалися арешти інших членів товариства. Коли жандарми прийшли до Костомарова, той сам пред'явив каблучку з написом. У квітні у Києві заарештували Шевченка і відправили до Петербургу з усіма паперами та малюнками. У записах поета не знайшли жодних доказів його участі у таємному товаристві. Тоді чиновники Третього Відділення звернули увагу на зміст віршів Шевченка, особливо на «Сон». Затримали й інших учасників Кирило-Мефодіївського товариства.

Тієї ж ночі, що М. Костомарова, заарештовано Г. Андрузького й І. Посяду. 3 квітня 1847 р. на переправі заарештували О.

Навроцького. У Варшаві взяли під варту В. Білозерського, який їхав за кордон вивчати славистику. Допроведжено в Київ заарештованого на Полтавщині О. Марковича.

Усією операцією зі знешкодження «змови» керував особисто шеф жандармів граф О. Орлов.

Перші кілька днів Миколі І про справу не доповідали, оскільки він саме пережив серцевий напад. А потім усі дії таємної поліції узгоджувалися з ним, і він контролював хід слідства.

Початкове уявлення про масштаби «змови» було дуже перебільшеним. Запідозрювалися широкі міжнародні зв'язки братчиків, насамперед серед слов'ян. Особливо ж відстежувано «польський слід» Іван Дзюба. Зокрема, традицію вважати, що написання «Закону Божого» відбулося під впливом «Книги народу польського» в історіографії започаткував особисто шеф жандармів Олексій Орлов написавши у всепідданій доповіді, що «Закон Божий» є ніщо інше як «переробка книги Міцкевича».

Припущення про можливу міжнародну змову не виправдалися. «Польського сліду» не виявлено, принаймні в організаційному плані. Встановлено було, що українське слов'янство - явище відмінне від російського слов'янофільства, з Москвою братчики не мали зв'язку (як це спочатку уявлялося); це пом'якшувало підозри щодо слов'янофілів зате український рух оцінювався як політично шкідливіший за слов'янофільство московське.

Слідство у справі кирило-мефодіївців тривало з 18 березня - 30 травня 1847 р. Петербурзі. Тоді ж Орлов представив Миколі І доповідь у справі, яку нарекли справою «Україно-слов'янського товариства».

Слідство з'ясувало, що кирило-мефодіївці не мали якоїсь чіткої системи у власній діяльності. Зібрання та обговорення суспільно-політичних проблем відбувалися вряди-годи, а громадську діяльність Товариства, Юрій Земський характеризує як віртуальну. Слідчим III відділення канцелярії імператора так і не вдалося добачити у братчиках певно сформованої організації, тож вустами шефа жандармів Олексія Орлова було зроблено присуд, що «Українсько-Слов'янське Товариство Св. Кирила і Мефодія було не більш як науковою маячнею трьох молодих людей. Засновники його Гулак, Білозерський і Костомаров за своїм становищем вчених людей, звичайно, були б неспроможні втягнути у своє Товариство військових або народ, а також спричинитися до повстання».

Головним керівником Товариства було визнано Миколу Гулака, якого на трирічний термін було ув'язнено у Шліссельбурзькій фортеці. Микола Костомаров перебував в ув'язненні один рік, а Олександр Навроцький — півроку у В'ятській тюрмі. Інших членів братства царський режим вислав у віддалені губернії імперії під нагляд поліції, заборонивши повертатися в Україну.

Найтяжче було покарано Тараса Шевченка, якого за особистим розпорядженням Миколи І, розгніваного карикатурами поета на свою дружину, віддали у солдати Окремого Оренбурзького корпусу на 10 років без права писати і малювати. Як вважало слідство, «по возмутительному духу и дерзости, выходящей из всяких пределов, он должен быть признаваем одним из важных преступников». На відміну від більшості інших заарештованих, що намагалися применшити свою провину, посиляючись на відсутність зловмисності, — Тарас Шевченко, як і Микола Гулак, не давав ніяких потрібних слідству зізнань, на низку важливих пунктів узагалі не відповідав.

Діяльність братства достовірно висвітлена у різних публікаціях самих кирило-мефодіївців, а також у працях Олександра Кониського, Сергія Єфремова, Дмитра Багалія, Михайла Грушевського, Михайла Возняка та ін. Найповніше матеріали слідства та інші матеріали з історії товариства представлені у тритомному виданні «Кирило-Мефодіївське товариство».

На початку 1846 р. розширюється коло знайомств Тараса Шевченка, він запізнається з рядом викладачів та студентів університету св. Володимира, з майбутніми членами Кирило-Мефодіївського товариства. Особливе значення мало знайомство і зближення з М. Костомаровим, який переїхав до Києва з Харкова. Хоч М. Костомаров був добре обізнаний з українською історією і гостро критично сприймав поневолення України та всю кріпацько-деспотичну російську дійсність, однак поезія Тараса Шевченка і його приголомшила своєю сміливістю, глибиною та поетичною силою.

Не менше враження справляли Шевченкові твори й на інших майбутніх кирило-мефодіївців — усі вони були досить обізнані з його недрукованою поезією.

Тарас Шевченко підтримував дружні стосунки з братчиками і брав участь у їхніх зібраннях; щодо його формального членства у товаристві існували різні версії; вважалося, що він вступив до нього у квітні 1846 р., хоча слідство його членства не довело («действовал отдельно, увлекаясь собственной испорченностью») Але фактично

Тарас Шевченко був не лише своїм серед братчиків, а й вирішальним впливом упливав на них у революційному дусі.

Програмні й статутні документи Братства відбивали ідеї та настрої цього кола і з цього погляду були плодом колективної думки, хоч мали свого автора. Ним був М. Костомаров. Версії про авторство Тараса Шевченко давно відкинені, хоч не виключається великий ідейний вплив його на характер цих документів.

П. А. Зайончиковський, який вивчив слідчу справу Кирило-Мефодіївського товариства, прийшов до висновку, що у вкрай вузькому колі вищих сановників, включаючи Миколу І, погляди кирило-мефодіївців були оцінені як спроба формулювання програми українського національного руху. Сам Микола І прямо пов'язував виникнення товариства з впливом польської післяповстанської еміграції: «Явна робота тієї ж загальної пропаганди з Парижа; довго цій роботі на Україні ми не вірили; тепер їй сумніватися не можна». Не бажаючи підштовхувати малоросів до союзу з поляками і враховуючи також, що круг поширення ідей кирило-мефодіївців був у край вузьким, власті вирішили не загострювати обстановку жорстокими репресіями і зберегти в таємниці дійсний характер справи. У записці ІІІ відділення ясно говорилося: «суворі заходи зроблять для них ще дорожче заборонені думки і можуть малоросіян, досі покірних, поставити в те знервоване проти нашого уряду положення, в якому знаходиться після заколоту, Царство Польське. Корисніше і справедливіше не показувати і вигляду малоросіянам, що уряд мав причину сумніватися, чи не посіяні між ними шкідливі ідеї.»

У повній згоді з цією тактикою чиновник ІІІ відділення М. Попов відвідав в камері М. Костомарова, який надавав до цього сповна відверті свідчення, і прямо порадив йому, що той повинен написати про цілі товариства, щоб уникнути суворого покарання, і навіть надав як зразок свідчення А. Белозерського, з яким мабуть, вже провів аналогічну роботу. Надалі сконструйована тоді версія про прагнення кирило-мефодіївців об'єднати слов'ян під скіпетром російського царя і стала офіційною. Поширення справжньої інформації про виводи слідства було строго обмежене.

Білинський В. Г., до якого дійшли чутки про викриття Кирило-Мефодіївського товариства, у листі Анненкову П. В. писав: «Ох мені ці хохли! Адже барани — а ліберальничають, в ім'я галушок і вареників зі свинячим салом! А з іншого боку, як і скаржитися на уряд? Який же уряд дозволить проповідувати відторгнення від нього області?»

Редактор Греч М. І. який пропонував у записці до III жандармського відділення вдатися до низці поступок щодо національних почуттів поляків, омовлявся: «Уродженці західних губерній справа інше: з ними потрібно приймати інші заходи, особливо підсилити там поширення російського духу і мови».

Після арешту кирило-мефодіївців, а можливо і у зв'язку з цим, у 1848 р. журнал «Читання Імператорського Общества Історії і Старовин Російських» у спеціальній статті акцентували єдність Малої і Великої Русі, а про малоросіян згадували як про «русских людей».

Суспільство жило чутками — від фантастичних, до більш-менш правдоподібних. 2 травня цензор О. В. Нікітенко записує в щоденнику: «На півдні, в Києві, викрито громаду, яка мала на меті конфедеративний союз всіх слов'ян в Європі на демократичних початках, на кшталт Північноамериканських Штатів... Чи мають ці південні слов'яни який-небудь зв'язок з московськими слов'янофілами — не відомо, але уряд, здається, має намір за них взятися. Говорять, що все це вивели назовні представлення австрійського уряду». Обмежений сплеск активності в обговоренні українського питання в сорокові роки не отримав свого розвитку в першій половині п'ятдесятих. Члени Кирило-Мефодіївського суспільства відправилися в заслання і тактика уряду, який вирішив не показувати вигляду, що проблема існує, спрацьовувала, поки миколаївський режим не зник в результаті Кримської війни і смерті імператора.

Після розгрому кирило-мефодіївців за кілька років у Києві не залишилося навіть пам'яті про них. Володимир Антонович пригадував, що коли він у 1850 р. приїхав до Києва по закінченню Одеської гімназії (де ніколи й не чув про братство), то цікавився українською літературою та джерелами з української історії, протягом двох років нічого не міг розшукати, або задовольнити свій інтерес. Так само не було людей, хто знав би або, тим більше займався б українськими справами. Серед київських студентів ніхто українською не говорив, а цікавість до української літератури та історичних джерел сприймалася як «ексцентрична вигадка». Тактика уряду, яка полягала у замовчуванні діяльності кирило-мефодіївців, спрацьовувала, поки миколаївський режим не рухнув у результаті Кримської війни та смерті імператора. Перші кроки у напрямку лібералізації режиму на початку царювання Олександра II змінили й становище активістів українського національного руху, репресованих по справі Кирило-Мефодіївського братства. Заборона на публікацію

їхніх творів була знята. М. Костомарова було повернуто із провінції, згодом він отримує звання професора. Після першої лекції в Петербурзькому університеті, з аудиторії його винесли на руках. У П. Куліша відкривається власна друкарня у Петербурзі. У 1858 р. повертається до столиці і Т. Шевченко. Пильність влади по відношенню до українофільства зменшується і Петербург стає центром багаточисельної і активної української громади.

Після Валуєвського циркуляру, у 60-і роки більшість колишніх членів товариства відійшла від політичної діяльності. Микола Костомаров (1817–1885), у 1861 р. тяжко переживаючи особисту драму, нічим не зарадив петербурзьким студентам, які виступили з протестом проти несправедливих умов реформи; Пантелеймон Куліш (1819–1897) фактично сховався на своєму хуторі, хоча й писав про політику та національні рухи. Виключно просвітницькою працею займався ректор Київського університету Святого Володимира Михайло Максимович, який раніше своїм ентузіазмом надихав братчиків. Натомість Михайло Драгомиров — наприкінці XIX ст. генерал-губернатор Київщини, Поділля й Волині — став «таємним Никодимом українства», розвиваючи в цих областях освіту й культуру. У 90 рр. провідною ідеєю було вже не загальнослов'янське єднання, а національна самостійність.

На думку історика Симоненка Р. Г., історичне значення Кирило-Мефодіївського братства полягає у тому, що воно було першою спробою української інтелігенції вдатися до політичної боротьби. Братство вперше розробило широку політичну програму національно-визвольного руху, яка стала дороговказом для його наступників. Принципово важливим було і те, що Кирило-Мефодіївське братство стало самостійним і самобутнім політичним формуванням, яке організаційно не підпорядковувалося, а ідеологічно не повторювало політичних настанов жодної з загальноросійських суспільних течій. Це позитивно вплинуло на національну свідомість.

Український історик Орест Субтельний зауважив, що Кирило-Мефодіївське товариство не лише явило собою першу, хоч і невдалу, спробу інтелігенції перейти від культурницького до політичного етапу національного розвитку, а й привернуло увагу царського уряду (що доти намагався розіграти карту українофільства проти польських культурних впливів на Україні) до потенційної небезпеки зростаючої національної свідомості українців; ліквідація товариства дала сигнал

до наступу антиукраїнської політики і ознаменувала початок довгої безупинної боротьби української інтелігенції з російським царатом.

Цікаві факти

Суду над кирило-мефодіївцями не було. Їх покарано «по высочайшему повелению», оскільки все трималося в таємниці: не можна було допускати небажаного резонансу.

Коли Шевченка заарештували, на ньому був фрак, сам він був чисто виголений, наче збирався до когось з візитом. Губернатор Фундуклей, який був добре знайомий з Шевченком, здивувався, побачивши, що той при такому параді: «Чого це ви, Тарасе Григоровичу, так прибралися?» — спитав він. «Та бачите, — відповів Шевченко, — я поспішав до Костомарова на вінчання. Він запросив мене боярином, так я ото заки у Броварах мені перепрягали коней, поголився і причепурився, щоб з воза прямо до молодого». «Еге! — відповів Фундуклей. — Коли так, дак куди суджений, туди й боярина».

Основний документ товариства «Закон Божий» («Книги буття українського народу») Микола Гулак під час обшуку встиг сховати в туалеті. Пристав Андрій Юнкер, який виявив пильність і наказав перевернути всі місця в квартирі М. Гулака, отримав 200 крб. сріблом у винагороду.

Міністр внутрішніх справ П. Валуєв у щоденнику писав про донощика Олексія Петрова: «В похвалу государю следует оговорить, что он велел Петрова исключить из университета...».

ДЖЕРЕЛА:

М. Возняк. Кирило-Методіївське Братство. Львів, 1921; Симоненко Р. Г. Кирило-Методіївське товариство // Енциклопедія історії України. — К. : Наукова думка, 2007. — Т. 4. — С. 297—298.; Кирило-Методіївське товариство // Літературознавча енциклопедія / Автор-укладач Юрій Ковалів. — Т. 1. — К.: Видавничий центр «Академія», 2007. — С. 475—476.; Петровський В., Радченко Л., Семененко В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. — Харків : Школа, 2007. — С. 239—242.

КИТАЮ СТАРОДАВНЬОГО ПОЛІТИЧНА ДУМКА

Політичні та правові вчення в строгому і спеціальному значенні цього поняття з'явилися лише в ході досить тривалого існування ранньокласових суспільств і держав. У теоретико-пізнавальному плані генезис політичних і правових вчень (теорій) відбувався в руслі поступової раціоналізації початкових міфічних уявлень.

У своєму виникненні політико-правова думка всюди у стародавніх народів на Сході і на Заході - у стародавніх єгиптян, індусів, китайців, вавілонян, персів, євреїв, греків, римлян та ін - перегукується з міфологічним витоків і оперує міфологічними уявленнями про місце людини в світі. На ранній стадії свого розвитку погляди, умовно іменуються як політичні і правові, ще не встигли відокремитися у відносно самостійну форму суспільної свідомості і в особливу область людського знання і представляли собою складовою момент цілісного міфологічного світогляду.

Китай - країна стародавньої історії, культури, філософії; вже в середині другого тисячоліття до н. е. в державі Шан-Інь (XVII-XII ст. до н. е.) виникає рабовласницький устрій господарства. Праця рабів, у яких звертали захоплених полонених, використовувався в скотарстві, у землеробстві. У XII столітті до н. е. в результаті війни держава Шань-Інь було розгромлено плем'ям Чжоу, яке заснувала свою династію, яка проіснувала до III ст. до н. е..

В епоху Шан-Інь і в початковий період існування династії Джок панівним було релігійно-міфологічний світогляд. Одне з відмінних рис китайських міфів був зооморфний характер діючих у них богів і духів. Багато із давньокитайських божеств (Шан-ді) мали явну схожість з тваринами, птахами або рибами. Але Шан-ді був не тільки верховним божеством, але і їх родоначальником. Згідно з міфами, саме він був предком племені Інь.

Найважливішим елементом давньокитайській релігії був культ предків, який будувався на визнанні впливу померлих на життя і долю нащадків.

У глибоку давнину, коли ще не було ні неба, ні землі, Всесвіт представляв собою похмурий безформний хаос. У ньому народилися два духи - інь та янь, які зайнялися упорядкуванням світу.

Міфологічна форма мислення, як панівна, проіснувала аж до першого тисячоліття до н.е.

Розпад первіснообщинного ладу і появи нової системи суспільного виробництва не призвели до зникнення міфів.

Багато міфологічні образи переходять у пізніші філософські трактати. Філософи, що жили в V-III ст. до н. е., часто звертаються до міфів для того, щоб обґрунтувати свої концепції істинного правління і свої норми правильної поведінки людини. Разом з тим конфуціанці здійснюють історизація міфів, деміфологізацію сюжетів і образів стародавніх міфів. Історизація міфів, яка полягала в прагненні олюднити дії всіх міфічних персонажів, була головним завданням

конфуціанців. Прагнучи привести міфічні перекази у відповідність з догмами свого вчення, конфуціанці не мало попрацювали для того, щоб перетворити духів в людей і для самих міфів і легенд знайти раціональне пояснення. Так міфи стали частиною традиційної історії¹. Раціоналізована міфи стають частиною правових ідей, вчень, а персонажі міфів - історичними особистостями, використовуваними для проповіді конфуціанського вчення.

Філософія зароджувалася в надрах міфологічних уявлень, використовувала їх матеріал. Не була винятком у цьому відношенні і історія давньокитайській філософії.

Філософія Стародавнього Китаю тісно пов'язана з міфологією. Однак цей зв'язок мала деякі особливості, що впливали із специфіки міфології в Китаї. Китайські міфи постають перш за все як історичні перекази про минулі династії, про «золотий вік».

Китайські міфи містять порівняно мало матеріалу, що відображають погляди китайців на становлення світу і його взаємодія, взаємозв'язок з людиною. Тому натурфілософські ідеї не займали в китайській філософії головного місця. Однак все натурфілософські вчення Стародавнього Китаю, такі, як вчення про «п'яти первостихиям», про «велике межі» - тайцзи, про сили інь і ян і навіть вчення про дао, ведуть свій початок від міфологічних і примітивно релігійних побудов древніх китайців про небо і землі, про «восьми стихіях».

На ряду з появою космогонічних концепцій, в основі яких лежали сили ян та інь, виникає наївно-матеріалістичні концепції, які перш за все були пов'язані з «п'ятьма первостихиям»: вода, вогонь, метал, земля, дерево.

Боротьба за панування між царствами призвела у другій половині III ст. до н. е. до знищення «Воюючих царств» і об'єднання Китаю у централізовану державу під егідою найсильнішого царства Цинь.

Глибокі політичні потрясіння - розпад стародавньої єдиної держави і зміцнення окремих царств, гостра боротьба між великими царствами за гегемонію - знайшли своє відображення у бурхливій ідеологічній боротьбі різних філософсько-політичних і етичних шкіл. Цей період характеризується світанком культури, філософії та політико-правових вчень.

У таких літературно-історичних пам'ятках як «Ши цзин», «Шу цзин», ми зустрічаємо певні філософські ідеї, що виникли на основі узагальнення безпосередньої трудової та суспільно-історичної

практики людей. Однак справжній розквіт древньої політико-правової думки припадає саме на період VI-III ст до н. е., (який пізніше буде названий «золотим століттям китайської філософії»). Саме в цей період з'являються такі твори філософсько-соціологічної думки, як «Дао де цзін», «Лунь юй», «Мо-цзи», «Мен-цзи», «Чжуан-цзи». Саме в цей період виступають зі своїми концепціями та ідеями великі мислителі Лао-Цзи, Конфуцій, Мо-цзи, Чжуан-цзи, Сюнь-цзи. Саме в цей період відбувається формування китайських шкіл - даосизму, конфуціанства, моїзма, легізму, натурфілософів, що зробили потім величезний вплив на весь наступний розвиток китайської філософії. Саме в цей період зароджуються ті проблеми. Ті поняття і категорії, які потім стають традиційними для всієї подальшої історії китайської філософії, аж до новітнього часу.

Мета даної роботи - розкриття основних ідей і положень політико-правових вчень Стародавнього Китаю.

Завдання: розповісти про основні ідеї мислителів Стародавнього Китаю та висвітлити головні філософсько-соціологічні концепції.

Даосизм. Основні положення.

Засновником даосизму, однієї з найбільш впливових течій давньокитайської філософської та суспільно-політичної думки, вважається Лао-цзи (VI ст. До н.е.). Його погляди викладені у творі «Дао де цзін» («Книга про дао і де»).

На відміну від традиційно-теологічних тлумачень дао як прояви «небесної волі» Лао-цзи характеризує дао як незалежний від небесного владика природний хід речей, природну закономірність. Дао визначає закони неба, природи і суспільства. Воно уособлює вищу доброчесність і природну справедливість. У ставленні до дао всі рівні.

Всі недоліки сучасної йому культури, соціально-політична нерівність людей, тяжке становище народу і т.д. Лао-цзи приписує відхилення від справжнього дао. Протестуючи проти існуючого стану справ, він разом з тим всі свої надії покладав на мимовільне дію дао, якому приписується здатність відновлювати справедливість. «Небесне дао, - стверджував він, - нагадує натягування лука. Коли знижується його верхня частина, піднімається нижня. Воно забирає зайве і віддає відібране того, хто його потребує. Небесне дао забирає у багатих і віддає бідним те, що у них відібрано. Людське ж дао навпаки. Воно віднімає у бідних і віддає багатим те, що втрачено ».

У такому трактуванні дао виступає як природне право безпосередньої дії.

Істотна роль у даосизмі відводиться принципу недіяння, утримання від активних дій. Недіяння виступає в цьому вченні перш за все як засудження антинародного активізму володарів і багатих, як заклик утриматися від утисків народу і залишити його в спокої. «Якщо палац розкішний, то поля вкриті бур'янами і хлібосховища цілком порожні ... Все це називається розбоєм і хвастощами. Воно є порушенням ... Народ голодує того, що влада бере надто багато податків ... Важко керувати народом того, що влада занадто діяльні».

Всі неприродне (культура, штучно-людські встановлення в сфері управління, законодавства тощо), згідно даосизму, це відхилення від дао і помилковий шлях. Вплив природного взагалі (в тому числі і природного права) на суспільну і політико-правове життя в цілому, по даній концепції, здійснюється на шляхах такого проходження дао, яке швидше означає відмову від культури і просте повернення до природності, ніж подальше вдосконалення суспільства, держави і законів на основі і з урахуванням якихось позитивних вимог дао.

Різко критикував Лао-цзи всякого роду насильство, війни, армію. «Де побували війська, - говорив він, - там ростуть терен, і колючки. Після великих воєн настають голодні роки». Перемогу слід відзначати похороною процесією».

Однак вихваляємо даосизмом недіяння означало разом з тим і проповідь пасивності. Даосистском критиці культури і досягнень цивілізації притаманні риси консервативної утопії. Повертаючись спиною до прогресу, Лао-цзи закликав до патріархальної простоти минулих часів, до життя в маленьких, роз'єднаних поселеннях, до відмови від писемності, знарядь праці і всього нового.

Ці аспекти даосизму істотно притупляли його критицизм стосовно реально існував соціально-політичним порядкам.

При тому, що Дао і єднання з Дао - це недіяння, виникає питання: як же уявляв собі Лао-цзи державне управління? Це питання має більш глибоке значення: чи потрібно управляти народом? Якщо народом управляти, - це значить втручатися в природний хід подій, порушуючи спонтанність самовияву Дао. Але якщо їм не управляти, то держава може просто завалитися. Пригадаймо ситуацію, яка склалася в Китаї на момент створення «Дао де цзин»: нескінченні війни, конфлікти та інтриги між царствами. Навіть між філософськими

школами не було миру, кожен філософ прагнув взяти участь в управлінні країною і давати поради правителю. «Дао де цзін» не є книгою про те, як керувати державою, але сам характер трактату дозволяє зробити плавний і непомітний перехід від міркуванні про якусь субстантивної абстракції і всюдисущої порожнечі до мистецтва управління через недіяння. Але недіяння, яке не є неробство, а як дія, взяте в цілому, що охоплює всі плани та попереднє всякому певної дії. Це є не рішучий наступ тільки на кінцеві цілі, а наступ з витоку самого Дао.

Перш за все, Лао-цзи зрівняв два поняття: «мудрець» і «правитель». Дійсно, людині, не познавшому Дао, не можна довірити управління державою, це сакральне дійство, схоже на функціями самого Дао, тільки в меншому масштабі. На істинного правителя поширюються якості мудреця. Він непомітний, невимогливий. Він ставить себе словесно нижче народу, коли збирається встати над ним як государ: «Кращий правитель - той, про який народ не знає». Государ править не через накази, а через уми, через «серце народу». Мало того, він слідує «серцю народу», і тоді він виявляється «своїм» для кожної людини. Таким чином правитель-мудрець може створити всередині своєї держави спільність, єдність усіх людей «всередині тіла культури».

Дія за допомогою недіяння (Увей) государя є важкозбагненної. Недіянням досягається самовиявлення всіх істот, але не самовільного, а справжнього: «Якщо власники і цар можуть слідувати недіяння Дао, то десять тисяч речей самі ж перетворюються». У світогляді китайців це дія носить магічний характер. Гармонія государя і Дао направляє на правильну дорогу хід не тільки державного життя, але також природи і всіх речей.

Один з парадоксів «Дао де цзин» - правити не треба, треба просто бути. Якщо правитель слід Дао і своїми словами, думками, вчинками «уречевлює» це Дао, то сам він позбавлений необхідності щось робити. Простіше кажучи, править не людина, але Дао, яке через конкретну особистість веде світ до гармонії. У цьому сенсі унікальний як вищий влади і універсальний як людина, що транслює Дао в народ. Він позбавлений від помилок, бажань і прагнень, вірніше його прагнення нічим не відрізняються від «прагнень» Дао. Правитель «нехтує собою і тому зберігає себе», переслідуючи власні цілі. У цьому укладено своєрідний даоський егоїзм. Так, даос Ян Чжу (4 ст. До н.е.) заявив, що стародавні мудреці не пожертвували навіть одним волоском, щоб опанувати Піднебесної. За таке пасивне

ставлення до долі країни його не забарилися засудити конфуціанці. Вони радили просвіщати людей, бачили в цьому запорука усунення хаосу. Даоси заперечували і засуджували прагнення до науки, знань. Справжня мудрість - доля небагатьох, і народу зовсім не обов'язково знати механізми мудрого управління, важливіше бути ситим і щасливим. Люди не повинні відчувати управління, правитель досягає порядку через свою Благую міць - Де.

Даоська думка про управління досить проста: не треба заважати розвиватися народу, людям і не слід вносити в гармонію країни своє особистісне, вказуючі початок. На практиці виявилось, що ідеал правління державою через недіяння не здійснився. І хоча часто правителі залучали до двору даоських мудреців і ченців, але вони так і не перейнялися ідеєю єднання і управління добротою.

Історія Лао-цзи та його філософії сумна, але до певної міри закономірна. Ранні даоси створили надзвичайне для розуміння вчення, де головною категорією є Дао - найскладнішої поняття. Пізні даоси і правителі бачили в «Дао де цзин» лише обґрунтування їх алхімічних, фізичних, езотеричних дослідів. Вони шукали досягнення безсмертя за допомогою кількох таблеток і різних хімічних елементів. Вони використовували магію і брудний ритуал. І все це тому, що за дрібним і непотрібним вони не бачили головного, чистого та розумного, що хотів донести автор «Дао де цзин»: є якість, протилежне нашому, видимого світу. Це Дао. Воно велике і є породжує початком всього.

По суті осягнення Дао - це визнання єдиного бога. Непримиренним протиріччям здавалося Лао-цзи визнавати вічність і нескінченність матерії (або речі). Невпинне рух, переворот у матеріальному світі для нього були незаперечним доказом того, що речовина умовно і підлягає законам простору і часу, отже - невічним і звичайно. Звідси природний висновок, що речовина, як невічне і кінцеве, породжене чимось вічним і незмінним, тобто Дао. Звичайно, китайці не дійшли до усвідомлення і створення монотеїстичної релігії. Це не було прийнято самими китайцями. Історично склалося, що єдиний бог був даремний. Та й недопонятком була ідея Дао - всепоглинаючого антисвіту, яке веде весь світ і досягнення якого є вища доброта - де.

Нерозуміння суті Дао виправдано. Навіть «Дао де цзин» темний і смутний, «п'ять тисяч ієрогліфів мовчання» - так називають трактат. Мабуть, Дао можна безсловесно усвідомити або відчутти, але не описати словами. Як можна висловити невимовне? Це цілком

стосується до Дао - щось одвічно всюдисуща, але невидиме. І хоча мудрець каже, що Дао в тисячах речах, але так злито з річчю (по суті будучи сутністю) і глибоко в речі, що неможливо відокремити його від реального і суттєвого змісту. Мабуть, пізнім даосам було простіше прийняти існування Дао як даність, але не досягти його.

Здається, виникає подвійність за все, якась абсолютна театралізація. Недарма китайці так любили театр і різні святкові вистави. Символізм даоського вчення і привів до зовнішньої ритуалізації релігійного вчення. Але за цим «театром» криється справжня внутрішня реальність, звана «повнотою життєвості за світом форм», і інакше ніж в символах її не висловити.

Отже, Дао глибоко і невимовно. Тому важко в розумінні. Але можна з ним з'єднатися шляхом недіяння, але не бездіяльності. Це життя в безцільовий стані, але не у відмові від дії. При досягненні Дао настає Благість - де, потужне внутрішній стан. Нemoжливо прагнути до Дао, Дао саме дозволяє досягти і пізнати себе.

На жаль, конфуціанство (до якого я зараз перейду) як більш практичне і життєве вчення зуміло знайти більше шанувальників серед китайської еліти, а найглибше в метафізичних шуканнях вчення даосів опустилося до рівня практик. За мабуть, саме тому Лао-цзи, якщо дійсно існував цей мудрець, пішов з держави, не бачачи сенсу в тому, щоб донести до людей сутність Дао. Та й не потрібно це, адже істинний мудрець повинен бути непомітний і далекий від мети навчити чому-небудь людей, яким тільки належить зрозуміти, або не зрозуміти взагалі сутність Дао.

Основні концепції конфуціанства. Конфуціанський гуманізм.

Фундаментальну ж роль у всій історії етичної і політичної думки Китаю відіграло вчення (551-479 рр.. До н.е.). Його погляди викладені в книзі «Лунь юй» («Бесіди і висловлювання»), складеній його учнями. Протягом багатьох століть ця книга справляла значний вплив на світогляд і спосіб життя китайців. Її заучували напам'ять діти, до її авторитету апелювали дорослі в справах сімейних і політичних.

Спираючись на традиційні погляди, Конфуцій розвивав патріархально-патерналістську концепцію держави. Держава трактується ним як велика сім'я. Влада імператора («сина неба») уподібнюється владі батька, а відносини правлячих і підданих - сімейним відносинам, де молодші залежать від старших. Зображувану Конфуцієм соціально-політичну ієрархію будується на принципі нерівності людей: «темні люди», «простолюдини»,

«низькі», «молодші» повинні підкорятися «благородним мужам», «кращим», «вищим», «старшим». Тим самим Конфуцій виступав за аристократичну концепцію правління, оскільки простий народ повністю відмежовувався від участі в управлінні державою.

Щоправда, його політичний ідеал полягав у правлінні аристократів чесноти і знання, а не родової знаті і багатих, так що пропонована їм ідеальна конструкція правління відрізнялася від тогочасних соціально-політичних реалій і завдяки цьому мала певний критичним потенціалом. Але в цілому для Конфуція і його послідовників, незважаючи на окремі критичні зауваження і судження, характерне швидше примиренське і компромісне, ніж критичне ставлення до існували порядків. Разом з тим притаманне конфуціанству вимога дотримання в державному управлінні принципів чесноти вигідно відрізняє це вчення як від типової для політичної історії Китаю практики деспотичного правління, так і від теоретичних концепцій, що виправдовують деспотичне насильство проти підданих і відкидали моральні додержання в політиці.

Будучи прихильником ненасильницьких методів правління, Конфуцій закликав правителів, чиновників і підданих будувати свої взаємовідносини на засадах доброчесності. Цей заклик насамперед звернений до правлячих, оскільки дотримання ними вимог доброчесності відіграє вирішальну роль і визначає панування норм моралі у поведінці підданих. Відкидаючи насильство, Конфуцій говорив: «Навіщо, керуючи державою, вбивати людей? Якщо ви будете прагнути до добра, то і народ буде добрим. Мораль шляхетного мужа (подібна до) вітру; мораль низької людини (подібна до) трави. Трава нахиляється туди, куди вітер віє».

Основна чеснота підданих полягає, згідно з Конфуцієм, у відданості правителю, у слухняності і шанобливості до всіх «старших». Політична етика Конфуція в цілому спрямована на досягнення внутрішнього миру між верхами і низами суспільства та стабілізації правління. Крім суто моральних чинників він звертає увагу і на необхідність подолання процесів поляризації багатства і бідності серед населення. «Коли багатства розподіляються рівномірно, - зазначав він, - то не буде бідності; коли в країні панує гармонія, то народ не буде велике; коли панує мир (у відносинах між верхами і низами), не буде небезпеки повалення (правителя)». Відкидаючи бунти і боротьбу за владу, Конфуцій високо оцінював блага громадянського миру.

Негативно ставився Конфуцій також і до зовнішніх воєн, до завойовницьких походів китайських царств один проти одного або проти інших народів («варварів»). Не відкидаючи в принципі самі гегемоністські претензії китайських правителів, Конфуцій радив їм: «людей, що живуть далеко і не підкоряються», необхідно «завоювати за допомогою освіченості і моралі». «Якби вдалося їх завоювати, - додавав він, - серед них запанував би мир». Ці культуртрегерського і миротворчі мотиви надалі нерідко використовувалися китайськими правителями в якості морального прикриття своїх завойовницьких акцій і підпорядкування своєї влади інших народів.

Регулювання політичних відносин за допомогою норм чесноти у вченні Конфуція різко протиставляється управлінню на основі законів. «Якщо, - підкреслював він, - керувати народом за допомогою законів і підтримувати порядок за допомогою покарань, народ буде прагнути ухилятися (від покарань) і не відчуватиме сорому. Якщо ж керувати народом за допомогою чесноти і підтримувати порядок за допомогою ритуалу, народ буде знати сором і він виправиться».

У цілому доброчесність у трактуванні Конфуція-це великий комплекс етико-правових норм і принципів, до якого входять правила ритуалу (лі), людинолюбства (жень), турботи про людей (шу), шанобливого ставлення до батьків (сяо), відданості правителю (чжун), боргу (і) і т.д. Вся ця нормативна цілісність, що включає в себе всі основні форми соціально-політичного регулювання того часу, за винятком норм позитивного закону (фа), являє собою єдність моральних і правових явищ.

Негативне ставлення Конфуція до позитивних законів (фа) обумовлено їх традиційно наказательним значенням, їх зв'язком (на практиці і в теоретичних уявленнях, у правосвідомості) з жорстокими покараннями.

Разом з тим Конфуцій не відкидав повністю значення законодавства, хоча, судячи з усього, останньому він приділяв лише допоміжну роль.

Істотну соціально-політичну та регулятивну навантаження у вченні Конфуція несе принцип «виправлення імен» (Чже хв). Мета «виправлення імен» - привести «імена» (т. 'е. позначення соціальних, політичних і правових статусів різних осіб і груп населення в ієрархічній системі суспільства і держави) у відповідність з реальністю, позначити місце й ранг кожного в соціальній системі, дати кожному відповідне йому ім'я, щоб государ був государем,

сановник - сановником, батько - батьком, син - сином, простолюдин - простолюдином, підданий - підданим.

Вже незабаром після свого виникнення конфуціанство стало впливовою течією етичної і політичної думки у Китаї, а в II ст. до н.е. було визнано в Китаї офіційною ідеологією і стало відігравати роль державної релігії.

Конфуціанський гуманізм. У 1989 р. у Китаї було урочисто відзначено своєрідний конфуціанський ювілей - 2545 років з дня народження Конфуція. На численних наукових заходах, присвячених цій події і у наукових публікаціях, так чи інакше приурочених до ювілею, утвердилося єдину думку фахівців про те, що чільне місце у духовній спадщині Конфуція належить його концепції гуманізму, який, поза всяким сумнівом, може бути віднесений до числа основних завоювань в духовній історії людства. Подібна точка зору небезпідставна. Саме конфуціанський варіант гуманізму має найкращі шанси на майбутнє, що змушує всіх, що цікавляться даною проблемою, з належною увагою ставитися як до коріння цього явища, так і до його особливостей.

До появи Конфуція традиційний світопорядок у Стародавньому Китаї спочивав на трьох головних опорах: сакральність державного ладу, його тоталітаризм і примат кровноспоріднених відносин у всіх сферах суспільного буття, від сакральної і до побутової. Загальна політична структура та її складові вважалися існуючими з волі Неба. Основними символами державної влади були вівтарі Землі і Злаків. Політична організація суспільства охоплювала фактично всі сторони суспільного життя, а право на те чи інше місце в соціальній ієрархії визначалося становищем у системі кровноспоріднених відносин. Навіть духи не брали жертвопринесень не від кровних родичів, не кажучи вже про людей, які у своїх діях строго дотримувалися принципу спорідненості. У відомому стародавньому співі «Квіти груші» з «Книги пісень» (Ши цзин) говориться з цього приводу дуже виразно. Автори «Піднебесної» не так вже сильно перебільшуючи висловлювали, що. мудрець з князівства Лу, ні багато, ні мало пропонував творити стабільний соціум на абсолютно новій основі, замінивши традиційні сакральні і кровноспоріднених підстави на світську етику. Конфуцій мріяв про те, щоб громадська структура чи, принаймні, визначає її частина перетворилися у співтовариство етично досконалих людей. Саме людей, а не підданих, і не родичів. І природно, що фундамент цих відносин мав будуватися на тому, що кожна з цих досконалих

особистостей у своїх відносинах до себе подібними повинна була бачити в іншій людині саме людину, людину, у всьому рівного йому самому. Так була розбита традиційна шкала цінностей Стародавнього Китаю, яка мала такий вигляд: «родич-чужий, людина-річ». Так було покладено початок тому, що можна охарактеризувати як «абстрактний гуманізм», тобто світогляд, в основі якого лежить «абстрактний людина», істота, яке ти повинен поважати і вважати близьким і подібним собі тільки за те, що воно належить до того ж біологічного виду, що і ти сам.

Треба відзначити, що шлях до «абстрактного гуманізму», в силу примату кровноспоріднених відносин, був досить своєрідним: потрібно перенести внутрішньосімейні відносини між братами на всіх, що мають людську подобу. У силу цього і формула китайського «абстрактного гуманізму» свідчила: «в межах чотирьох морів всі люди брати». Зрозуміло, подібний підхід до корінних проблем соціального гуртожитку вимагав та відповідної основи для взаємного спілкування тих, хто вже досяг етичної досконалості з усіма іншими членами суспільства. Конфуцій висунув такий принцип, щоправда, у вигляді недосяжного в реальному житті еталона, до якого належало прагнути, і назвав його жень - «гуманність».

Переважає більшість сучасних дослідників конфуціанства сходяться на тому, що центральним пунктом в духовній спадщині Конфуція є гуманність (жень), однак у тлумаченні цієї гуманності думки різко розходяться. Одні, як, наприклад, Го Мо-жо, наполягають на тому, що визначальним в конфуціанській гуманності є мотив самопожертви, інші, і серед них найбільший сучасний фахівець з історії китайської філософії Хоу Вай-лу, стверджують пріоритет якостей простого народу або навіть якісь природжені властивості. Дійсно, гнітюча полісемія категорії гуманності, яка проявилася вже у самого Конфуція, часом ставить дослідників у глухий кут. Серед 104 згадок цієї категорії в Лунь Ює панує таке розмаїття, яке представляється неможливим звести до небагатьох основних значень. Тим не менш відзначити якісь особливості конфуціанської гуманності, що відрізняють її від звичайного розуміння цього слова в європейській культурній традиції, просто необхідно для того, щоб відчувати, може бути, головний пафосконфуціанського вчення.

Перш за все слід зазначити, що конфуціанська гуманність на відміну від свого європейського аналога не є характеристикою поведінки, характеристикою якихось конкретних дій, а служить для позначення певного внутрішнього стану. Причому, і це безумовно

несподівано для носіїв європейської культурної традиції, переважно стану внутрішнього спокою. Гуманність і спокій як різні аспекти одного і того ж стану або як причина і наслідок - вельми поширена тема в Лунь Ює. Наприклад: Вчитель сказав: «негуманні людина не може довго жити в естесненних обставин, так само як не може довго перебувати і в радості. Гуманний ж покоїться в гуманності, а знає використовує її ». Тема спокійного внутрішнього стану у того, хто досяг гуманності, в образній формі передана Конфуцієм в такому, що може здатися, на перший погляд, досить дивному й загадковому вислові: «Пізнай любить річки. Гуманний любить гори. Пізнає рухається, гуманний - спочиває. Пізнай - радісний, гуманний - довговічний ».

Дане висловлювання може бути пояснено в тому випадку, якщо ми візьмемо до уваги ще один вислів мудреця з князівства Лу, в якому він визначає конфуціанську гуманність як якусь внутрішню потенцію людини, стверджуючи, що гуманність знаходиться саме всередині людини і впливає з його внутрішніх якостей, а не ззовні. Є підстави припускати, що конфуціанські наставники тлумачили ці здібності як певну незалежність від дратівливих впливів ззовні, як стійкість перед зовнішніми подразниками. Саме в цьому плані може бути зрозуміле протиставлення гуманності і знання як двох способів досягнення правильної позиції у світі та правильної позиції по відношенню до цього світу. Апріорної, природженою, але нереалізованої у більшості людей, що досягається за допомогою гуманності. У цьому випадку людина в будь-якій ситуації займає як би центральну позицію, позицію принципів і не залежну від будь-яких конкретних обставин, що дозволяє йому реагувати на події з абсолютною адекватністю. Така людина може спочивати подібно горі, саме тому гуманний і любить гори - він любить їх у силу внутрішнього подоби.

У другому випадку, на відміну від людини гуманного і «покоїться в гуманності», той, хто ще не реалізував повністю свої внутрішні потенції, але рішуче став на шлях самовдосконалення, знаходиться в безнастанній динаміці, намагаючись досягти внутрішньої досконалості за допомогою навчання та пізнавальної діяльності. Ця людина відрізняється постійним динамізмом і любить річки, рухому воду як найбільш виразний і співзвучний пізнання символ динамізму. Те, що пізнання приносить радість, це в поясненнях, мабуть, не потребує. Але виникає природне запитання, чому ж володіння гуманністю гарантує довголіття, згідно

традиційним китайським уявленням, одну з головних цінностей життя. Гуманність дає людині центральну позицію і адекватність у реакціях на зовнішній світ, тим самим як би оберігаючи його від небезпек. В цьому, і полягає зв'язок між гуманністю і довголіттям.

Самим знаменитим визначенням внутрішньої сутності гуманності є, безумовно та коротка формула, яку Конфуцій адресував своєму улюбленому учневі Янь Юаню. мається на увазі ке цзи фу чи. Саме той, хто домогся подолання своїх егоїстичних нахилів, знаходить можливість ставитися до інших, як до самого себе. У цій здатності Вчитель з Лу бачив чи не головна ознака гуманності. «Гуманна людина, - говорив Конфуцій,-бажаючи власного успіху, сприяє преуспяянію інших».

І ще одну рису, що характеризує конфуціанський гуманізм, слід відзначити особливо. На підставі багатьох персонологічних кваліфікацій у Лунь Ює можна зробити висновок, що однією з найважливіших рис конфуціанського гуманізму була відсутність у ньому праги влади. Саме відмовилися від влади заносив Конфуцій у розряд гуманних в першу чергу. Разом з тим не повинно складатися враження, що вказівки на внутрішній спокій і відсутність праги влади вказують на деяку соціальну пасивність, притаманну власникам гуманності. Конфуцій мав на увазі саме діяльного, але благотворно діяльної людини. У цьому переконують нас роз'яснення щодо гуманності, дані їм своєму учневі на ім'я Цзи-чжан. Конфуцій сказав: «Я вважаю гуманним того, хто може робити п'ять речей у Піднебесній ... бути шанобливим, бути великодушним, вселяти довіру, бути проникливим і добрим. Шанобливий людина не завдає образ. Великодушний набуває прихильність багатьох, на що вселяє довіру інші люди можуть покластися, проникливий людина досягне успіху, а добра людина може керувати іншими».

Закінчуючи розмову про розуміння категорії жень в класичному конфуціанстві, не можна не згадати про високий ціннісному статусі «гуманності» в розумінні Конфуція і його послідовників. На думку Конфуція, «досконалий чоловік» повинен дорожити своєю «гуманністю» настільки сильно, щоб без вагань і з готовністю йти заради неї на самопожертву. В одному з повчань Вчителі з князівства Лу це вимога до «досконалому чоловікові» сформульовано гранично чітко: «Благородний чоловік, який має волю, і людина, що володіє гуманністю, не прагнуть зберегти життя ціною порушення гуманності. Вони жертвують собою і тим

завершують свою гуманність». Уточнюючи цю думку, Мен-цзи зробив таке роз'яснення:

«Життя - це те, що я люблю, але борг - це також те, що я люблю. Якщо ці дві речі неможливо поєднати, то слід відкинути життя і виконати свій обов'язок».

Форми поведінки «Лі». Останньою, за викладом, але аж ніяк не за значенням, з основної концептуальної тріади конфуціанства є категорія чи, яку в загальнофілософській конфуціанському контексті найкраще перекладати як «належні норми поведінки». Генетично, що і підтверджується структурою ієрогліфа, ця категорія сходить до ритуальної практики і зберігає це значення і при Конфуція, і в наступні роки. Знаменита сцена з Лунь юя, відома всім фахівцям і зображає Конфуція, що прийшов в храм предків княжої прізвища в Лу, переконливо свідчить про те, що за часів Вчителі в цьому понятті поєднувалися два досить різних значення. Увійшовши в храм, допитливий Конфуцій став розпитувати слугу про тонкощі ритуальних церемоній в культі княжих предків. Ритуал цей Конфуцій називав терміном чи, тобто вживав це слово в його первісному значенні - «норми, дотримувані при жертвоприношеннях духам». На здивовані вигук навколишніх Конфуцій відповів, що розпитувати і чи, різко змінюючи значення цього терміна з «належних норм, додержуються при жертвоприношеннях» на «належні норми, дотримувані у спілкуванні з людьми».

Якщо вдуматися, то два зазначених значення не так далеко відстоять один від одного. Обидва пов'язані зі спілкуванням і з встановленням норм цього спілкування. Природно, що спілкування з духами, - сакральна комунікація, як річ абсолютно необхідна, за поняттями того часу, для благополучного існування суспільства, було впорядковано і унормовано в першу чергу. Культ, як відомо, в силу своєї самої ранньої впорядкованості з'явився тим ядром, з якого згодом розвивалася вся культура. Тому ритуал у стародавньому суспільстві був символом впорядкованості, на якій лежала печать сакральності. У міру збільшення світськості суспільного життя поняття було перенесено спочатку на протокольні, етикетні норми спілкування, які були покликані служити формальним виразом займаною учасниками положення в соціальній ієрархії. Так чи набуло друге значення - «норми, що відповідають у спілкуванні».

Але на цьому еволюція поняття чи не скінчилася. Конфуцій, який мріяв про етичну трансформації якщо не всього людства, то, принаймні, освіченої його частини, припускав, що спілкування

«досконалих мужів» будуватиметься на тих же принципах, що й сакральна комунікація, і сувора нормативність його, яка в даному випадку сприймалася як результат етичного досконалості цзюн'-цзи, забезпечить і гарантує соціальну гармонію. Подібні міркування мали свою логіку. Якщо згадати знову його знамениту формулу ке цзи фу чи («подолай самого себе, звернися до належних норм поведінки»), то стане ясним напрямком утопічних мрій Вчителі: оскільки дисгармонія у спілкуванні виникає в результаті зіткнення двох егоїстичних свідомості, то спілкування двох людей, « подолали себе », повинно призводити до повної гармонії спілкування, а разом з ним і всього суспільства. Біда, щоправда, полягала тільки в тому, що надії на «подолання себе» подавав серед його учнів лише один його улюбленець Янь Юань, та й то на досить обмежений термін, на три місяці, як стверджував сам Учитель.

Однак, якщо відволіктися від утопічності надій Конфуція на етичну трансформацію людства, то треба визнати, що концепція «досконалого чоловіка» як головної дійової особи соціального спілкування збагатила категорію чи цілим рядом додаткових значень, на яких і хотілося зупинитися, і продемонструвати їх на конкретних прикладах з творів конфуціанських філософів.

У самого Конфуція в його висловах, що містяться в книзі Лунь юй, приклади з категорією чи можуть бути поділені на дві частини: перша - чи й індивідуальність, друга частина - Чи і його суспільні функції. Якщо говорити про першу частину, то тут треба преже все відзначити, що саме за допомогою «належних норм поведінки» здійснювалося становлення особистості тих, хто ставив собі завдання перетворитися в «досконалих мужів». Інший шлях був відсутній. Так і йдеться в сентенції Конфуція, завершальній Лунь юй: «Не знаючи веління долі, не можна стати досконалим чоловіком, не знаючи належних норм поведінки, неможливо здійснити становлення особистості». Саме тому Учитель настільки настійно рекомендував своїм учням, включаючи власного сина, вивчати ритуальну літературу. Друга прикметна риса персонального контексту категорії чи, єдність її з гуманністю - жен. Найзнаменитіший приклад на цю тему - формулу ке цзи фу чи («подолай самого себе, звернися до належних норм поведінки») - вже згадувалося вище. Але є й інші, дуже переконливі приклади. Конфуцій стосовно індивідуальності розглядав гуманність як первинна якість, тоді як чи виступало у функції її суспільного оформлення. Якщо не було змісту, то не могло бути і оформлення. Тому Конфуцій вважав, що якщо у

людини відсутній гуманність, то ніякої розмови стосовно до нього про належні норми поведінки, так само як і належної музиці просто і бути не може. Разом з тим чи не можна розглядати в якості простого зовнішнього оформлення. Відсутність чи є у людини могло призвести до багатьох небажаних ефектів, що порушує як внутрішній світ людини, так і соціальний порядок. Розглядаючи різні характери людей, не засвоїли правила поведінки, що впливають з чи, Конфуцій прийшов до наступного висновку: шанобливий людина без належних норм поведінки стає просто боягузом, відважний, не засвоїв чи, перетворюється на бунтаря, а прямий без належних норм поведінки стає грубіяном.

Серед суспільних функцій чи на першому місці безумовно варто як засіб управління. Конфуцій добре розумів, що сучасне йому управління державою пов'язане з великими жестокостями по відношенню, насамперед, до простого народу. Благородної, хоча і явно утопічної, мрією Луске мудреця було реформування державного управління з метою його гуманізації. На думку Конфуція, якщо керувати народом за допомогою тільки адміністративних методів і стримувати його за допомогою покарань, то при такому управлінні народ починає ухилятися і втрачає сором. Якщо ж управляти народом за допомогою благої сили Де і стримувати його за допомогою чи, тобто належних норм поведінки, то при такому управлінні народ зберігає сором і, як висловлювався Конфуцій, може бути «введений в рамки». У цих міркуваннях залишається незрозумілим один момент: що являє собою управління за допомогою благої сили Де. Конфуцій дає йому досить чітке і образне роз'яснення: управління за допомогою благої сили Де являє собою аналог того, що відбувається на небесній тверді, де в центрі знаходиться полярна зірка, як би уособлює собою вищу політичну владу, тоді як інші зірки розташовуються і обертаються навколо неї.

Моїзм. Вчення Мо-цзи

Засновник моїзма Мо-цзи (479-400 рр. до н. Е.) розвивав ідею природної рівності всіх людей і виступив з обґрунтуванням договірної концепції виникнення держави, в основі якої лежить ідея належності народу верховної влади.

У цих цілях він по-новому трактував традиційне поняття «воля неба» і підкреслював, що «небо дотримується всезагальної любові і приносить усім користь». Загальність, притаманна небу, яке відіграє в моїзм роль зразка й моделі для людських взаємин, включає в себе визнання рівності всіх людей. «Небо не розрізняє малих і великих,

знатних і підлих, і всі люди - слуги неба, і немає нікого, кому б воно не вирощувало буйволів і кіз не відгодовували свиней, диких кабанів, не поїло вином, не давало в достатку зерно, щоб (люди) шанобливо служили неба. Хіба угоні є вираз загальності, якою володіє небо? Хіба небо не годує всіх? »

Дотримання небесному зразку Мо-цзи називав також «вшануванням мудрості як основи управління». Важливим моментом такого мудрого управління є вміле поєднання «настанови народу з покараннями». Посилаючись на приклади минулого, Мо-цзи підкреслював, що влада повинна використовувати не тільки насильство і покарання, але й моральні форми впливу на людей.

У пошуках «єдиного зразка справедливості» Мо-цзи висунув ідею договірної походження держави та управління. У давнину, говорив він, не було управління та покарання, «у кожного було своє розуміння справедливості», між людьми панувала ворожнеча. «Безлад в Піднебесній був такий же, як серед диких звірів. Зрозумівши, що причиною хаосу є відсутність управління і старшинства, люди обрали добродісного і мудрого людини Піднебесної і зробили його сином неба... Тільки син неба може створювати єдиний зразок справедливості в Піднебесній, тому в Піднебесній запанував порядок ».

Ця ідея єдиної для всіх справедливості і єдиної законодавчої влади своїм вістрям була спрямована проти свавілля місцевої влади і сановників, проти «великих людей - ванів, гунов», що встановлюють свої порядки, що вдаються до жорстоких покарань і насильства, що, за змістом договірної концепції Мо- цзи, суперечить загальному угодою про верховної влади та її прерогативи встановлювати єдиний і загальнообов'язковий «зразок справедливості».

Важливе місце у вченні Мо-цзи займає вимога врахування інтересів простого народу в процесі управління державою. «Висловлювання, - підкреслює він, - повинні застосовуватися в управлінні країною, виходити при цьому з інтересів простолюдинів Піднебесної». З цих позицій Мо-цзи адресував конфуціанця наступний закид: «Їх велике вчення не може бути правилом для світу. Вони багато розмірковують, але не можуть допомогти простолюду». Мо-цзи енергійно виступав за звільнення низів суспільства від гніту, страждань і злиднів. У цілому для його соціального підходу до політико-правовим явищам досить характерна його проникливе судження про те, що «бідність - це корінь заворушень в управлінні».

На перший погляд позиція Мо-цзи не так вже відрізняється від того, що проповідував Конфуцій. Справді, можна констатувати певний збіг поглядів: як Конфуцій, так і Мо-цзи вірили в те, що політична діяльність має певний сенс, і в те, що правитель повинен дбати про поліпшення долі народу. Але в усьому, що виходить за межі цих положень, Мо-цзи радикально розходився з Конфуцієм. З самого прагнення Мо-цзи до всього підходити з суворою міркою 'задоволення потреб якомога більшого числа людей' слідує суттєві висновки. Це означало, по-перше, відмова від характерного для Конфуція і особливо для конфуціанців піднесеному сімейних прихильностей. Якщо все залежить від того, скільки людина облагодіяні тим чи іншим заходом, відходить на другий план питання про те, хто ці люди. По-друге, Мо-цзи тим самим переносив акцент на кількість, а не на якість і відкидав все, що було пов'язано з ідеалом гармонійно розвиненої особистості. По-третє, концентрація зусиль на масовості висувала перед правителем на перший план проблему організації. Звідси - особливий інтерес Мо-цзи до функціонування та вдосконалення державної машини.

Як полеміку проти властивого конфуціанця підкреслення ролі сім'ї як основної соціальної одиниці слід розглядати ідею загальної любові, висунуту Мо-цзи. З усіх ідей Мо-цзи саме ця отримала найбільшу популярність - її в першу чергу мали на увазі, коли згадували про Мо-цзи починаючи з давнини і закінчуючи останніми десятиліттями. Вже послідовник Конфуція Мен-цзи (372-289 рр.. До н.е.), нарікаючи на популярність навчання Мо-цзи, говорив: 'Мо-цзи, проповідуючи загальну любов, відмовляється від родини'. Серед європейських учених на початку ХХ ст. було прийнято, протиставляючи 'загальну любов' Мо-цзи 'приватної (тобто сімейної) любові' Конфуція, говорити про те, що він був мислителем більш оригінальним і сміливим, ніж Конфуцій. Ряд синологів навіть зараховував його на попередники соціалізму.

Так, Е. Фабер в книзі, названій 'Ідеї стародавнього китайського соціалізму - вчення філософа Мо-цзи', доводить що загальна любов у Мо-цзи носить комуністичний характер, а Олександра Давид звеличує Мо-цзи за те, що він закликає до любові, виходячи не з яких-небудь сентиментальних мотивів, а на підставі соціальної потреби в ній. Такого роду любов, за її словами, може забезпечити порядок і громадську безпеку. Віддавали данину таким поглядам і синолог-місіонери. Так, Л. Вігер писав, що Мо-цзи 'єдиний китайський письменник, про який можна сказати, що він вірив у бога,

єдиний китайський апостол милосердя і лицар права ". Високо оцінює ідею загальної любові і А. Форке, помічає, що за неї Мо-цзи як етик заслуговує безсмертя. Подивимося, як розкривається ця ідея в трактаті "Мо-цзи '.

Вихідним пунктом служить констатація безладу, в якому перебуває Піднебесна. 'Великі держави нападають на маленькі, великі родини долають маленькі, сильні пригнічують слабких, розумні будують підступи проти дурних і знатні хизуються своєю перевагою над нізкорозродженими'. Шукаючи причину цих нещасть, Мо-цзи говорить: 'Чи відбулися вони від любові до людей і від прагнення принести їм користь? Звичайно, немає. Звичайно, вони походять від ненависті до людей і від прагнення принести їм шкоду. І якщо ми спробуємо знайти назву для тих в Піднебесній, хто ненавидить людей і шкодить їм, скажемо ми, що їм властива загальність або що їм властива відокремленість? Звичайно, ми скажемо, що відокремленість, бо саме відособленість у відносинах один з одним призводить до великих бід для Піднебесної. Тому відособленість повинна бути знищена... Її слід замінити загальністю '.

Це міркування є надзвичайно характерним для Мо-цзи. Проблема суспільного устрою трактується тут у відриві від людини як реального істоти, що володіє певними почуттями. Людина мислиться як *tabula rasa*, на яку можуть бути нанесені і стерті будь-які письмена. В іншому місці Мо-цзи висловлюється з цього приводу ще більш рішуче, заявляючи, що для здійснення гуманності і справедливості "слід усунути веселощі, гнів, радість, горе і любов '. Тільки при такому підході, відволікає від реальності людських почуттів, можлива штучна опозиція термінів, пропонує Мо-цзи. Який справді сенс твердження, що всі біди походять від відособленості? Автори, які вважають, що Мо-цзи виступає проти властивого конфуціанця піднесеному сімейних прихильностей на шкоду більш широким загальнолюдським прагненням, в якійсь мірі праві. Але якщо в плані призову до вдосконалення суспільства можна говорити про недостатність подібних уподобань, про те, що вони повинні бути доповнені братським ставленням до всіх людей, то неможливо погодитися з тим, що ці прихильності ('відособленість "в термінах Мо-цзи) повинні бути відкинуті і їх місце має зайняти загальна любов.

У вихідній передумові знаменитої альтруїстичної теорії Мо-цзи міститься, ледовательно, таке розуміння людини, яке в принципі несумісне ні з яким розумним поданням про любов до людей. Властиве Мо-цзи протиріччя між декларацією загальної любові і що

лежить в основі його світогляду зневагою до почуттів реальної людини було помічено вже в даоському трактаті "Чжуан-цзи". Тут не тільки констатується той факт, що Мо-цзи, 'коли співають, проти співу, коли плачуть, проти плачу, коли радіють, проти радості', а й міститься таке іронічне зауваження: 'Боюся, що вчити цьому людей - означає не любити їх '.

Дійсний характер 'загальної любові' розкривається яскравіше за все в тому, як Мо-цзи пропонує її здійснити. Тут слід розрізнати два способи. Один з них полягає в спробі переконати всіх людей, що альтруїзм їм вигідний. При цьому Мо-цзи, сам того не помічаючи, зісковзує на позицію тієї самої відособленості ', яку він тільки що вимагав відкинути. 'Якщо сповнений любові до своїх батьків син думає про їх благо, - говорить Мо-цзи, - чи хоче він, щоб люди любили його батьків і робили те, що для них корисно, або ж він хоче, щоб люди ненавиділи їх і приносили їм шкода? Ясно, що він хоче, щоб люди любили його батьків і робили те, що для них корисно. Як же я, будучи люблячим сином, можу здійснити це? Може бути, я спочатку буду любити інших людей і робити те, що їм корисно, а вони вже потім, щоб відплатити мені, будуть любити моїх батьків і робити те, що для них корисне? .. Якщо всі ми будемо поступати як люблячі сини, то чи не краще за все буде спочатку любити батьків інших людей і робити те, що їм корисно? '. Таким чином, 'загальність', перетворюючись тут в шлях до 'відособленості', втрачає характер безумовного постулату. Але в якості засобу егоїзму положення "загальної любові 'не може бути міцним; навряд чи можна сумніватися в тому, що егоїзм зуміє знайти для себе більш зручні та швидкодіючі знаряддя.

Ще цікавішим є другий пропонований Мо-цзи спосіб втілення його ідеалів. Він полягає в тому, щоб переконати правителів у вигідності загальної любові. 'Якщо правителі знайдуть в цьому задоволення і стануть спонукати до цього за допомогою нагород і похвал, з одного боку, і погрози покарання - з іншого, то я думаю, що люди так само кинуться до загальної любові і взаємній вигоді, як вогонь піднімається вгору і вода спускається вниз, і ніщо в Піднебесній не зможе їх зупинити". Здійснення загальної любові передається, таким чином, в руки правителів, які за допомогою нагород і покарань можуть змусити тих, кого не переконали доводи вправного риторика, зрозуміти, що найвигідніше для них - це любити один одного.

Обидва способи здійснення загальної любові об'єднує одне: вони виходять з передумови, що людина робить лише те, що йому вигідно. Якщо Конфуцій поряд з ідеалом слухняного сина і зразкового підданого створює ідеал людини, що діє з безкорисливого прагнення втілити в життя моральні цінності, то Мо-цзи впевнений, що людина стурбована тільки тим, щоб отримати задоволення і уникнути страждання. Ніяких інших мотивів Мо-цзи не визнає. Л. Вандермерш називає цю концепцію 'песимістичній'. Бадьорій активізм Мо-цзи навряд чи може бути названий песимізмом, але Вандермерш прав в тому відношенні, що Мо-цзи не вірить в кращі можливості людини. І, хоча він вимагає від людей максимального альтруїзму, досягти його при такому підході можна лише за допомогою впливу на людину ззовні покараннями і нагородами. Система цих покарань і нагород виходить від держави, і, таким чином, саме державнаорганізація робиться для Мо-цзи основною проблемою. Якщо для Конфуція в центрі стояла людина і політика трактувалася як сфера етики, що розмовляла про ставлення людини до людини, то Мо-цзи, переносючи центр ваги на державу, робить вирішальний крок у напрямку політизації китайської суспільної думки.

Відмовившись від ідеалу особистості і перенісши всі свої надії на ідеальну державу, Мо-цзи створив першу в Китаї утопію.

Легізм. Школа «законників»

Основні ідеї давньокитайського легізму викладені в трактаті IV ст до н.е. «Шан цзюнь шу» («Книга правителя області Шан»). Ряд голів трактату написаний самим Гунсунь Яном (390 - 338 рр. до н. Е.), відомим під ім'ям Шан Ян. Цей видатний теоретик легізму і один із засновників школи «законників» (фацзя) був правителем області Шан за часів цінського правителя Сяо-гуна (361-338 рр.. До н.е.).

Шан Ян виступив з обґрунтуванням управління, яке спирається на закони (фа) і суворі покарання. Критикуючи поширені в його час і впливові конфуціанські уявлення та ідеали в сфері (прихильність до старих звичаїв і ритуалів, усталеним законам і традиційної етики і т.д.), Шан Ян зауважує, що люди, які дотримуються подібних поглядів, можуть «лише обіймати посади та дотримуватися законів, проте вони не здатні обговорювати (питання), що виходять за рамки старих законів ».

Уявлення легистів про жорстокі закони як основному (якщо не єдиному) засобі управління тісно пов'язані з їх розумінням взаємин між населенням та державною владою. Ці взаємини носять

антагоністичний характер за принципом «хто кого»: «Коли народ сильніші за своїх влади, держава слабке; коли ж влада сильнішим за свого народу, армія могутня».

В цілому вся концепція управління, пропонована Шан Яном, пронизана ворожістю до людей, вкрай низькою оцінкою їхніх якостей і впевненістю, що за допомогою насильницьких заходів (або, що для нього те ж саме, - жорстоких законів) їх можна підпорядкувати бажаного «порядку». Причому під «порядком» мається на увазі цілковите безвольність підданих, дозволяє деспотичної центральної влади мобільно і без перешкод маніпулювати ними як завгодно в справах внутрішньої і зовнішньої політики.

Цьому ідеалу «законнической» держави зовсім далекі уявлення про які-небудь права підданих за законом, про обов'язковість закону для всіх (включаючи і тих, хто їх видає), про відповідність міри покарання тяжкості скоєного, про відповідальність лише за провину і т.д. По суті справи, закон виступає тут лише як гола наказова форма, яку можна заповнити будь-яким довільним змістом (велінням) і забезпечити будь-який санкцією. Причому законодавець, згідно Шан Яну, не тільки не пов'язаний законами (старими або новими, своїми), але навіть вихваляється за це: «Мудрий творить закони, а дурний обмежений ними».

Істотне значення у справі організації управління Шан Ян і його послідовники поряд із превентивними покараннями надавали впровадження в життя принципу колективної відповідальності. Причому цей принцип, згідно легістами, виходив за коло людей, які охоплюються сімейно-родовими зв'язками, і поширювався на об'єднання декількох громад (дворів) - на так звані п'ятідворкі і десятидворкі, охоплені круговою порукою. Запроваджена таким шляхом система тотальної взаємослежки підданих один за одним зіграла значну роль у зміцненні централізованої влади і стала суттєвим складовим моментом подальшої практики державного управління та законодавства в Китаї.

Легистской погляди, крім Шан Яна, поділяли і розвивали чимало поважних представників впливової школи фацзя (Цзин Чань, Шень Бу-хай, Хань Фей та ін.) Погляди цієї школи, крім «Шан цзюнь шу», викладено також у цілому ряді інших давньокитайських джерел, зокрема в розділі «Ясні закони» зведеного пам'ятника «Гуань-цзи» (IV-III ст. До н.е.), у книзі «Хань Фей-цзи» - роботі великого теоретика легізму Хань Фея (III ст. до н.е.), в розділі «Розглядати всі за нинішнім

часу» компендіуму давньокитайській думки «Люй-ши чунь Цю» (III ст. до н. е.) та ін

У всіх цих творах з тими чи іншими варіантами відстоюється необхідність жорстоких законів як засобу управління.

У «Хань Фей-цзи» робиться спроба легистской переінтерпретації ряду основоположних понять даосизму і конфуціанства (дао, чи, недіяння і т. д.).

Так, принцип недіяння правителя в тлумаченні Хань Фей постає як таємничість, якою слід приховати від підданих механізм володарювання. «Взагалі ідеал правління, - зауважує він, - це коли піддані не можуть збагнути таємниці управління». Відстоюючи панування законів, Хань Фей критикував самовладних чівновників і називав їх узурпаторами. Подібним узурпаторам, які зловживають владою, він протиставляв «розумних і обізнаних в законах людей», тобто легистів.

У рамках легистской доктрини Хань Фей виступав за доповнення законів мистецтвом управління. Це, по суті, означало визнання недостатності одних лише тяжких покарань як засіб управління. Звідси і його часткова критика на адресу легистів Шан Яна і Шень Бу-Хая: «Ці двоє не зовсім ретельно відпрацювали закони і мистецтво управління».

Подібна критика крайніх легистской уявлень про насильство як єдиний спосіб та критерії управління поєднується у вченні Хань Фей зі спробою поряд з наказательним законом врахувати роль і інших регулятивних засад і принципів. Тому він, звертаючись до поглядів даосистів і конфуціанців, прагнув до певного поєднанню деяких їхніх ідей з легистской уявленнями.

Ряд суджень про необхідність змін законів у відповідності з зміненими вимогами часу є в названій легистской роботі «Розглядати всі за нинішнім часу». «Будь-який закон колишніх правителів, - підкреслював автор цього трактату, - був необхідний у свій час. Час і закон розвиваються не однаково, і, нехай старі закони дійшли до нас, все ж копіювати їх не можна. Тому слід вибирати з готових законів колишніх правителів (що треба) і брати за зразок те, чим вони керувалися при виробленні законів ».

Спроби історичного підходу до закону надавали легистской концепції в цілому велику гнучкість і сприяли її пристосуванню до потреб політичної практики і законодавчого процесу. Одночасно, як ми бачили, робилися спроби легистской переінтерпретації ряду ідей даосизму і конфуціанства з метою використати всі ідеологічно

впливові і регулятивно значущі концепції управління в інтересах бюрократично-централізованої влади.

У результаті всіх цих зусиль вже до II ст. до н.е. офіційна державна ідеологія у Стародавньому Китаї поєднувала в собі положення як легізму, так і конфуціанства, причому останньому нерідко, по суті, відводилася роль привабливого фасаду і прикриття. Подібний ідейно-теоретичний симбіоз різних концепцій управління і праворозуміння зіграв значну роль у всьому подальшому розвитку держави і права в Китаї.

Розкриваючи дану тему я помітила, що людська свідомість, мислення в китайській філософії стали предметом спеціального дослідження лише в кінці IV ст. до н. е.. До цього часу з питання про природу мислення були лише окремі висловлювання.

Питання про знання і його джерела зводився в основному до вивчення древніх книг запозичення досвіду предків. Давньокитайських мислителів не цікавило понятійно-логічна основа знання. Конфуцій вважав основним методом отримання знань - навчання, а джерелом знання древнє надання і літописи. Він також проповідував спосіб сприйняття знань через призму традиційних установлень і підгонки нових знань, нового досвіду під авторитети давнини.

Перетворившись в освячену авторитетом століть традицію і звичку, конфуціанський образ мислення ставши серйозною перешкодою розвитку науки і думки в Китаї.

Антиподом конфуціанства була школа ранніх і пізніх моїстов. Їх погляди на пізнання були не тільки узагальненням досягнень китайських думок V-III ст. до н. е.. у галузі вивчення мислення та процесу пізнання, але вершиною досягнення китайської філософії у галузі гносеології та логіки аж до кінця XIX ст.

Заслуга Мо-цзи і моїстов (а також, мабуть і легистів) в історії китайської філософії полягає у тому, що вони першими почали вивчати сам процес пізнання, поставили питання про критерії знання, про джерело знання, про шляхи пізнання людиною навколишнього світу і самого себе . Вони розглядали питання про цілі і прокріческом значенні знання, про критерії Істен і намагалися дати відповіді на них.

Історично склалося так, що розвиток Китаю протягом тривалого періоду часу йшло відокремлено від розвитку європейських країн. Знання китайців про навколишній світ були дуже обмеженими це сприяло появі Стародавньому Китаї уявлень про те, що Китай є центром світу, а всі інші країни перебувають у васальній

залежності від нього. Що ж стосується Європи, то вона по-справжньому «відкрила» Китай лише у період пізнього середньовіччя, коли після подорожі Марка Пола у Китай стали прибувати місіонери для звернення багатомільйонної маси китайців у християнство. Місіонери погано знали історію країни, її культуру, не зуміли зрозуміти її культуру і традиції. Це призвело до спотворення істинного вигляду китайської культури, у тому числі й основної частини філософії. З легкої руки місіонерів Китай то поставав як країна особливих, неповторних у своїй оригінальності традиції і культури, де люди завжди жили за іншим соціальним законам і моральним нормам, ніж у Європі, то як країна де нібито у первозданній чистоті збереглися втрачені на Заході істинні моральні принципи. Це призвело до появи двох діаметрально протилежних точок зору на історію китайської культури і філософії, одна з яких зводилася до протиставлення західної і китайської культури і філософії за рахунок приниження останніх, а інша – до перетворення окремих елементів китайської культури у тому числі і філософських вчень (конфуціанство), на зразок для наслідування.

Цілком можливо, що я сильно загострилася на філософському розумінні концепцій Конфуція, але я постаралася не обмежуватися навчальними фразами, і широко розкривала тематику вчення Конфуція не тільки у політичному аспекті, але й громадському - як на найбільш важливому соціально-політичному вченні Китаю. Прагнення до його ідей, на мій погляд, виховали майбутнє покоління китайців. Подальші філософсько-політичні школи, свого роду, нюанси у вченні Конфуція.

КЕННЕДІ ДЖОН ФІТЦДЖЕРАДЬД
(29 травня 1917 — 22 листопада 1963 рр.)

Тридцять п'ятий президент Сполучених Штатів Америки. Вперше був обраний до Палати представників у 1946 р. Через 6 років обраний до Сенату. У 1961 р. став наймолодшим президентом, і

першим католиком, обраним на цю посаду. Загинув у результаті замаху у 1963 р.

Джон Фітцджеральд Кеннеді народився 29 травня 1917 р. у місті Брукліні, штат Массачусетс. Він походив з багатії ірландсько-католицької сім'ї, в якій було дев'ять дітей. Його батько, Джозеф Кеннеді, був відомим політиком, близьким радником президента Франкліна Рузвельта. Ще у двадцятих роках, різноманітними спекуляціями на біржі, він заклав основи благоустрою сім'ї у 200 мільйонів доларів, що було, у майбутньому, спрямовано на інтенсивну фізичну і розумову конкуренцію. Любляча порядок, і, мабуть, тому і через межу строга, мати Роза проявляла мало емоцій по відношенню до дітей, не говорячи про їх виховання.

Джон навчався в інтернаті у Коннектикуті, де проявив себе як посередній учень, хоча його однокласники уже тоді помітили у нього риси керівника і лідера. Майбутній президент багато хворів. Призначення батька послом в Англію дозволили Джону довго жити в Європі, бачити зародження фашизму. Його бентежила пасивність ряду держав проти фашистської загрози, як і не погоджувався він з ізоляціонізмом, як життєвим кредом, свого батька. Кеннеді молодший пише випускню роботу у Гарварді, де виступає за рішучу боротьбу демократії проти тоталітаризму. Розширена редакція роботи під назвою «Чому спала Англія» мала помітний успіх після падіння Парижу влітку 1940 р.

Дякуючи впливу батька, не дивлячись на фізичні вади, Джон Кеннеді почав службу у ВМФ США у вересні 1941 р. Він брав участь в бойових діях на Тихому океані. Кеннеді отримав звання лейтенанта і став капітаном торпедного катера «РТ-109». 2 серпня 1943 р. японський есмінець «Амагірі» протаранив і розрізав торпедний катер «РТ-109» навпіл, під час патрулювання у Соломоновому морі. Кеннеді був кинутий через палубу, що пошкодило його спинний хребет. Кеннеді врятував 11 з 13 своїх моряків. Він залишався в морі протягом 4 годин, для того, щоб підтримувати життя деяких своїх важко обгорілих товаришів. Про цей героїчний вчинок було надруковано у «Нью-Йорк Таймс». Так він став улюбленцем американців та героєм війни. До речі, у день своєї інавгурації, Кеннеді отримав листівку з Японії, підписану усіма членами екіпажу есмінця «Амагірі», у якій вони його поздоровляли з обранням на посаду Президента США.

Після закінчення Другої Світової війни, Джон бажав стати журналістом, тому він влаштувався на роботу в одну з газет. Але у

його батька були інші плани щодо сина. У 1946 р. Джон почав передвиборчу боротьбу за місце у палаті представників Конгреса США у Бостоні, штат Массачусетс. За підказками батька, Джон повторював у кожному виступі історію свого подвигу у південній частині Тихого океану, розповідав про героїчну загибель свого старшого брата Джозефа, пілота ВПС Сполучених Штатів Америки під час Другої Світової війни над протокою Ла-Манш у серпні 1944 р., чим забезпечив собі широку підтримку електорату. Навіть його мати Роза забезпечувала збільшення популярності сина, запрошуючи на чай дружин політиків з передвиборного оточення Джона. Так створювався вигляд дружної, люблячої сім'ї, що сприяло збільшенню популярності Кеннеді. Його батько витрачав величезні суми грошей для підтримки політичних союзників сина. У грудні 1946 р. він став депутатом палати представників від Демократичної партії. Пізніше він переобирався ще 2 рази.

Тільки перед початком балотування у Сенат, Джон став приділяти більше уваги своїй політичній програмі і проявляти зовнішню активність. Щоб заявити про себе на міжнародній арені, Джон відправився у подорож по країнах світу, зустрівшись з президентом Югославії Йосипом Брозом Тіто, з Папою римським Пієм XII, з ізраїльським прем'єр-міністром Давидом Бен-Гуріоном, прем'єр-міністром Індії Неру та іншими лідерами. У 1952 р. він почав свою передвиборчу боротьбу за місце в Сенаті від штата Массачусетс і переміг. Це було початком його боротьби за президентський пост.

12 вересня 1953 р. Кеннеді одружився на Жаклін Лі Бувьє, відомій красуні і законодавцеві мод, яка працювала фотокореспондентом газети «Вашингтон Таймс». Вони познайомились на весіллі спільного знайомого, коли Джон ще не був сенатором, а Жаклін навчалася в університеті. Від Жаклін у них було троє дітей, з яких одне померло незабаром після пологів; вижили дочка Кароліна і син Джон. Джон загинув в авіакатастрофі у 1999 р. Їх шлюб протримався трохи більше 10 років, поки Джон не був вбитий. Згодом, Жаклін, після загибелі Кеннеді, вийшла заміж за Аристотеля Онассіса.

Відношення до Джона у його рідній партії було неоднозначним. Старші діячі, такі, як Ліндон Джонсон, не підтримували його, кажучи, що він у Сенаті за багато років не зробив нічого значного. На початку своєї політичної кар'єри Кеннеді дуже гостро реагував на амбіційність батька та його постійні поради заявляючи:

«Мій батько, як черевомовець, а я - маріонетка у його руках».

Але, з часом, він втягнувся у політичну гру, і думка про президентство перестала його лякати. Навіть більше, Джон захотів стати президентом. Спочатку, він намагався стати кандидатом у віце-президенти від демократів на майбутніх президентських виборах, але місце було віддано сенатору від штату Теннессі Естесу Кевоферу. Після цієї поразки він відвідав 150 міст у рамках кампанії підтримки кандидата від демократів Едлая Стівенсона. На президентських виборах 1956 р. республіканець Ейзенхауер преміг у Стівенсона, але брати Кеннеді набрали чимало досвіду.

У січні 1960 р. Кеннеді офіційно заявив про свій задум балотуватися у президенти США. Для цього йому потрібно було висунути свою кандидатуру на з'їзді Демократичної партії. Кеннеді, не маючи достатніх зв'язків і підтримки з боку серйозних політиків, став часто з'являтися у телепрограмах, виступати на радіо, широко використовував засоби масової інформації для прямого спілкування з народом.

Така активна політика щодо американських ЗМІ посприяла повній перемозі Кеннеді на виборах над своїми конкурентами - Х'юбертом Хемфрі та Ліндоном Джонсоном, отримавши 14 липня майже вдвічі більше голосів, ніж його конкуренти. Така ж стратегія проводилася і під час президентських виборів. Джон, вступивши у боротьбу з республіканцем Річардом Ніксоном, завжди з'являвся перед телекамерами, передаючи глядачам свої думки та пропозиції. Все вирішили прямі теледебати кандидатів. Позитивний Кеннеді сподобався виборцям більше, ніж серйозний Ніксон.

У 1960 році боротьба за президентський пост була між демократом Джоном Кеннеді та республіканцем Річардом Ніксоном. Кеннеді було 43 роки, а Ніксону – 46 років. Обидва, вони почали політичну кар'єру у 1946 році. У Сенаті їхні кабінети знаходилися поряд, тому стосунки між ними склались непогані. Коли у 1954 році Кеннеді переніс операцію на хребті, він отримав від Ніксона кошик з фруктами та побажання найшвидшого одужання.

Але вони дуже відрізнялись один від іншого. Джон був сином мультимільйонера, його кар'єра складалася легко, а успіхи Ніксона - результат його кропіткої праці. Під час правління президента Ейзенхауера Ніксон займав пост віце-президента. Він 8 років був у політиці, тому він вважався беззаперечним фаворитом виборів 1960 р. На початку передвиборної кампанії шальки терезів показували перевагу Ніксона над Кеннеді, але після теледебатів все змінилось.

Ніксон, поводячи себе сковано та нервозно, не отримав симпатій з боку глядачів, тому на них краще вплинув спокійний та привабливий Кеннеді.

Нарешті, 8 листопада 1960 р., Джон Кеннеді переміг з надзвичайно малою різницею голосів, а саме, 34.220.884 голоси за Кеннеді, 34.108.157 голосів за Ніксона. Сполучені Штати вперше за свою історію обрали президента-католика ірландського походження.

20 січня 1961 р. Джон Кеннеді прийняв присягу і став таким чином 35-м президентом США. Хоча церемонія проходила у сильний мороз, промова Джона Кеннеді була емоційною. Спершу, Кеннеді потрібно було сформулювати нову адміністрацію, тобто призначити близько 1200 чиновників разом з членами уряду. Він з самого початку став призначати на високі пости людей, які хотіли співпрацювати з Кеннеді. До того ж, Кеннеді вирішив заспокоїти республіканців, тому на своїх місцях залишилися Аллен Даллес (голова ЦРУ) та Едгар Гувер (голова ФБР).

Демократ Кеннеді, на відмінну від республіканців, зібрав у Білому домі команду з молодих, освічених та амбіційних людей. Вони склали штат радників президента, а також зайняли декілька важливих посад. Віце-президентом, за підсумками з'їзду Демократичної партії, став Ліндон Джонсон, який не дуже комфортно почував себе у команді президента. Відносини між Джонсоном та Кеннеді склалися непрості. Новий уряд США відразу ж намагався реалізувати передвиборні обіцянки президента. Кеннеді заявив: «Ми стоїмо на порозі нових рубежів!»

Молодому урядові та Кеннеді потрібно було вирішити питання зовнішньої політики, досліджувати науку та космос та ще безліч речей. На початку 1960 р. у Сполучені Штати прийшов період реорганізації та змін. У економіці з'явився спад, що негативно відобразилось на суспільному настрої. Було очевидно, що Америка потребувала нового лідера, який би зміг правити країною у нових умовах. А політика «нових рубежів» включала у себе проведення реформ в усіх основних сферах життя, у тому числі у освіті та охороні здоров'я; вирішення таких гострих проблем, як безробіття, житлове питання, расова дискримінація.

Політика «нових рубежів» Кеннеді у цілому зводилася до вимоги розробити для США «національну стратегію», що ґрунтується на широкій серії ретельно підготовлених довгострокових політичних рішень, які мають метою посилення капіталізму. Основні напрямки політики «нових рубежів» були намічені Кеннеді в його промові «Час

рішень», виголошеній в сенаті США у червні 1960 р. Ось які заходи він тоді рекомендував здійснити

Припускалося значно розширити космічну програму Сполучених Штатів заради того, щоб побороти відстань від СРСР. Для цього Кеннеді втричі збільшив бюджет НАСА. Такий крок мав довгострокові наслідки: різко активізувались розробки у області високих технологій, підготувавши умови для початку ери комп'ютерів. Кеннеді також значно збільшив військові витрати США. Це було пов'язане з тим, що у середині ХХ-го століття у країнах Африки та Азії широко розгорнулись національно-визвольні рухи. Для протидії впливу комуністів у цих регіонах команда Кеннеді розробила ряд економічних та військових заходів. У березні 1961 р. був створений «Корпус миру» для роботи американських добровольців у країнах, що розвиваються. При цьому передбачалося ввести локальні та антипартизанські війни з використанням ядерних та звичайних озброєнь. Все це призвело до загострення міжнародної ситуації.

Одним із прикладів таких загострень став інцидент у бухті Кочинос. Ще уряд Ейзенхауера розробив план озброєного нападу на Кубу для повалення уряду Фіделя Кастро. ЦРУ підготувало та озброїло кубинських емігрантів для висадки на «острів свободи». Американці чекали лише зручного приводу для нападу, але він так і не з'явився. Кеннеді дав згоду на відкрите вторгнення на Кубу, але з умовою, що у операції не прийматимуть участь американські війська. 17 квітня 1961 р. підрозділ кубинських емігрантів виконав заплановану висадку у південно-західній частині Куби, у затоці Кочинос, але за 3 дні їх було розгромлено. Дії США лише підштовхнули Ф. Кастро до зближення з Радянським Союзом і прийняття ним соціалістичного шляху розвитку Куби.

Так, що ж сталося в затоці Качинос у квітні 1961 р.? Після перемоги Кубинської революції 1953-1959 рр., Сполучені Штати Америки намагались використати всі засоби – політичні, економічні і военні, щоб задушити першу в Західній півкулі соціалістичну революцію.

15 квітня 1961 р. літаки з кубинськими пізнавальними знаками і американськими пілотами нанесли бомбовий удар по трьох аеропортах Куби. Як виявилось пізніше, це була артелерійська підготовка, яка була проведена саме в такій манері. 16 квітня на траурному мітингу в честь загиблих кубінців (загинуло сім чоловік), Фідель Кастро виголошує промову, де вперше за всі роки

відбудовчого періоду називає революцію, яку він здійснив зі своїми товаришами, соціалістичною.

Після цієї події 16 квітня почалася висадка контрреволюційного проамериканського десанту в Плайя – Хіроні. Ціль була одна – покінчити з ненависним урядом Ф.Кастро. (Плайя-Хірон – населений пункт в бухті Качинос на південному березі Куби).

16 квітня 1961 р. американці висадили в названій бухті основні сили спеціально сформованої «бригади 2506», в складі 4 піхотних, танковий і повітрянодесантний батальйони, дивізіон тяжкої артилерії і спецпідрозділ – всього 1500 найманців. Бригада була укомплектована найманцями. Це були, в основному, кубінські контрреволюціонери-емігранти, завербовані і навчені в спеціальних підрозділах США.

Одночасно висадка і другого десанту в 33 кілометрах на північному-заході від Плайя-Хірон, в районі Плайя-Ларга. Диверсія здійснювалася під прикриттям кораблів і авіації США. Плани інтервентів були зірвані рішучими діями бійців народної міліції, частин Повстанської армії і курсантів школи народної міліції міста Матансас, якими командував Ф.Кастро. Із 1350 інтервентів, які висадилися на березі бухти качинос 1173 були полонені, інші знищені.

19 квітня, тобто, всього за 72 години, контрреволюціонери були розгромлені. Почалися довгі переговори щодо долі полонених. Спочатку їх хотіли обміняти на будівельну техніку, але зійшлися, в кінцевому рахунку, обміняти на продукти і медикаменти на суму 53 мільйонів доларів.

США було нанесено серйозну політичну поразку, вони на деякий час опинилися у повній ізоляції на міжнародній арені, а Куба однозначно обрала соціалістичний курс розвитку. «Битва у Плайя-Хірон, - підкреслював Ф.Кастро, – завадила повернути історію нашої країни назад, до минулих часів, і спасла революцію».

У 2001 р. на урочистій церемонії, присвяченій 40-річчю битви в бухті Качинос, Фідель Кастро заявив, що «після перемоги Революції у 1959 р. жодна подія не була такою яскравою у долі кубинського народу, як битва у Плайя-Хірон».

Уже друге десятиліття тривала «холодна війна» між СРСР та США. Відносини між двома країнами особливо стали напруженими на початку 1960 рр - через три місяці після проголошення на Кубі соціалістичної демократії, Німецька Демократична Республіка, за «порадою» СРСР, почала будівництво стіни навколо Західного

Берліну з метою зупинити неконтрольований перехід німців зі Східної у Західну Німеччину. У 1962 р. американські літаки-розвідники, здійснюючи регулярні польоти над територією Куби, знайшли там ракетні установки середнього радіусу з ядерними боєголовками. Це повідомлення призвело до паніки у Америці. Почалась так звана «Карибська криза».

Карібська криза – надзвичайно напружене протистояння між Радянським Союзом і Сполученими Штатами відносно розміщення Радянським Союзом ракет на Кубі у жовтні 1962 р. Кубинці називають його «Жовтневою кризою», у США поширена назва «Кубинська ракетна криза».

У 1962 р. уряд Куби звернувся до СРСР з проханням надати їй військову допомогу, щоб захиститися від спроб США («Операція у Затоці Свиней») скинути уряд Фіделя Кастро. Лідер СРСР Микита Хрущов погодився надати цю допомогу. Він разом із керівництвом Радянського Союзу дійшов висновку, що найефективнішим способом захисту буде розміщення там ядерної зброї.

Причиною такого рішення було й те, що навколо СРСР — у Туреччині й Італії — Сполучені Штати розмістили ракети з ядерними боєголовками, які могли досягати об'єктів на території СРСР за 5-10 хвилин. Радянські міжконтинентальні ракети території США — за 25 хвилин. Тому радянське керівництво не могло не скористатися нагодою змінити ситуацію на свою користь.

Операція, пов'язана з оперативним перебазуванням на Кубу військовослужбовців, а також техніки, ядерного озброєння отримала назву «Анадир». Так називається місто на півночі РФ, а тоді - СРСР. Щоб збити з пантелику американців і їхніх союзників, було оголошено про військове навчання на Півночі. Удень у військових частинах вантажили лижі, зимовий одяг тощо.

Щоб приховати проведення зовсім іншої операції, усіх переодягли в цивільний одяг, заборонили звертатися по-військовому. Транспортували солдатів і зброю в трюмах цивільних кораблів, на які задля маскуванню було навантажено сільськогосподарську техніку. Ніхто не знав, куди вони плывуть, навіть капітани суден, яким було дано наказ розпечатати секретні пакети лише в певному квадраті.

На Кубі було розгорнуто всю наявну зброю, включно з ядерною. У відповідь президент США Джон Кеннеді оголосив морську блокаду острова Куба, яка передбачала обшук всіх кораблів, що прямували на острів з метою недопущення туди радянських

військ і зброї. Війська НАТО і країн Варшавського договору були переведені в стан постійної готовності. Таким чином світ підійшов до межі початку нової війни.

16 жовтня Джон Кеннеді провів позапланове зібрання Ради національної безпеки США. З'явилась ідея негайно знищити ракети за допомоги авіації, але це б спричинило удар СРСР по Америці і, таким чином, спричинило б початок ядерної війни. Хоча 18 жовтня у Пентагоні й почалася підготовка до авіаційних нападів на Кубу, але на наступний день Кеннеді запропонував ввести морську блокаду острова. Ввечері 22 жовтня 1962 р. президент Кеннеді у телевізійному виступі заявив про присутність радянських ракет з ядерними боєголовками на Кубі й заявив про початок військово-морської блокади острова. Через 2 дні 180 військових кораблів вийшли у Карибське море, щоб закрити радянським кораблям дорогу до Куби. Кубинський лідер Фідель Кастро заявив Микиті Хрущову про майже непереможність війни з США. Почалась «війна нервів».

24 жовтня 1962 р. п'ять радянських кораблів підішли впритул до зони блокади і зупинились. Лідери США та СРСР Джон Кеннеді та Микита Хрущов в останню мить (за три години до можливого удару США по Кубі) змогли домовитися. Домовленість полягала у взаємному політичному компромісі обох країн:

СРСР забирають ракети з Куби і допускають туди інспекторів ООН;

США ліквідовують у піврічний термін свої ракети у Туреччині і не роблять спроб перевороту на Кубі.

У вирішальний момент обидві сторони пішли на цей компроміс: 28 жовтня після довгих переговорів М. Хрущов згодився на вивід радянських ракет при умові повного невтручання США у внутрішні справи Куби. Із 29 жовтня почався вивіз радянськими кораблями демонтованих ракетних установок з острова.

Після цих подій в політичному діалозі між Білим домом і Кремлем з'явилося поняття «постійна гаряча лінія». Це означає, що у 1963 р. Радянський Союз та США уклали «договір гарячої лінії», який включав у себе можливість прямого діалогу керівників цих країн за будь-якою державною необхідністю. У серпні того ж року був підписаний Московський договір між Великою Британією, СРСР та США про заборону випробувань ядерної зброї у трьох середовищах – у атмосфері, у космосі та під водою.

Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі й під водою було підписано в Москві 5 серпня 1963 р. представниками СРСР, США і Великобританії. Він набув чинності 10 жовтня 1963 р. Московський договір є підсумком шестирічних переговорів між названими державами, розпочатих у 1958 р. у Женеві з ініціативи Радянського Союзу. Пропонуючи троїсті переговори, уряд СРСР прагнув одночасно загальмувати гонку ядерних озброєнь і не допустити подальшого зараження людини, рослинного і тваринного світу радіоактивними речовинами. Спроби Радянського уряду домогтися припинення всіх видів ядерних випробувань, у т. ч. під землею (що дозволило б зупинити вдосконалення ядерної зброї шляхом експериментальних вибухів), зустріли запеклий опір західних держав; США і Великобританія відмовилися поширити договір на підземні ядерні випробування під надуманим приводом неможливості проконтролювати їх без допомоги запропонованої ними системи контролю та інспекції, яка на ділі означала ведення шпигунської та розвідувальної діяльності на території інших держав.

Текст Московського договору складається з преамбули та 5 статей. У преамбулі вказується, що СРСР, США і Великобританія проголосили своєю головною метою «якнайшвидшого досягнення угоди про загальне і повне роззброєння», що поклало б край гонці озброєнь і усунуло б «стимул до виробництва та випробувань всіх видів зброї, у тому числі ядерної», а також зазначається, що три суб'єкти права уклали договір, «прагнучи досягти назавжди припинення всіх випробувальних вибухів ядерної зброї, сповнені рішучості продовжувати переговори з цією метою і бажаючи покласти край зараженню навколишнього середовища людини радіоактивними речовинами».

Стаття 1 договору визначає права та обов'язки держав, як первинних учасників, які згодні приєдналися. У ній вказується, що кожен з учасників договору зобов'язується: «заборонити, запобігати і не робити будь-які випробувальні вибухи ядерної зброї та будь-які інші ядерні вибухи у будь-якому місці, що знаходиться під її юрисдикцією або контролем», як у трьох середовищах, так і у «будь-якому іншому середовищі, якщо такий вибух викликає випадання радіоактивних опадів за межами його територіальних кордонів; утримуватися «від спонукання, заохочення або участі у проведенні будь-яких випробувальних вибухів «в тих же трьох середовищах». В інших статтях договору розглядаються питання процедури його

підписання, набуття чинності та дії в часі: Московський договір є безстроковим, кожен його учасник має право запропонувати поправки до нього, які можуть бути прийняті лише конференцією всіх учасників договору, кожен учасник має право «вийти з Договору, якщо він вирішить, що виняткові обставини поставили під загрозу найвищі інтереси його країни», повідомивши про це за 3 місяці решту учасників.

Московський договір зустрів загальне схвалення (на 1 січня 1966 р. його учасниками стали 112 держав – 107 з них підписали договір, Центральноафриканська Республіка та Південна Африка приєдналися до нього, а Малаві, Замбія і Мальта заявили про те, що вони вважають себе зв'язаними цим договором згідно чинності ратифікації його Великобританією). Із заявами про відмову підписати договір виступили Албанія, ДРВ, Камбоджа, КНР, Куба і Франція. Не підписали договору, але й не виступили з деклараціями про відмову приєднатися до нього: Ватикан, Гвінея, Конго (Браззавіль), КНДР, Саудівська Аравія, Півдний В'єтнам, Андорра, Гамбія, Кенія, Ліхтенштейн, Монако.

Підписання Московського договору стало суттєвим кроком на шляху ослаблення міжнародної напруженості і створювало певні передумови для більш плідних переговорів з питань припинення гонки озброєнь і досягнення угоди про роззброєння. Разом з тим миролюбні народи не перебільшують його значення, оскільки припинення ядерних випробувань у трьох середовищах ще не означає роззброєння і навіть не може зупинити процес накопичення державами все більших запасів ядерної зброї і, отже, не знімає небезпеки виникнення термоядерної війни як результату політики імперіалістичних держав.

Ці дії можна було б зарахувати до політичних триумфів Кеннеді. Але боротьба між двома супердержавами продовжувалась. Саме під час його президентства США втрутились у внутрішні справи В'єтнаму.

У грудні 1962 р. Джон Кеннеді відіслав у В'єтнам спостерігачів з метою прояснення ситуації у країні. Згідно з їхніми доповідями, громадянська війна на півдні країни продовжувалась без втручання Північного В'єтнаму, але бойовий дух американських військ, які там дислокувались, був надзвичайно низьким. Щоб зарадити об'єднанню країни під владою комуністів, Кеннеді наказав відправити морську піхоту на південь країни для створення маріонеткового уряду. Так, США втягнулись у тяжку війну у В'єтнамі, яка, як показали наступні

події, не принесла ні військових перемог США у В'єтнамі, ні морального піднесення американській нації.

Заява президента Кеннеді про «політику нових рубежів» підсилила боротьбу темношкірих за рівні громадянські права з білими. Президент розумів, що його підтримка афро-американського руху призведе до вагомого зниження його популярності у південних штатах, де расова дискримінація була особливо сильною. Але він розумів, що рух за рівноправність буде лише збільшуватись.

У 1963 р., після того, як більш ніж 200 тисяч людей здійснили марш протесту у Вашингтоні, а священик Мартін Лютер Кінг провів свою знамениту промову і висловив свою мрію про майбутнє Америки, де відсутня дискримінація людини за расовою ознакою, Кеннеді вніс на розгляд Сенату законопроект про громадянські права, який проголошував незаконною будь-яку расову дискримінацію. Більшість політологів Новітньої доби однозначно стверджують, що президент Кеннеді вважався зразком американського лібералізму.

Нове ставлення країни до расовою питання виявилось з особливою ясністю у листопаді 1962 р., коли Президент Джон Ф. Кеннеді спеціальним указом заборонив використання державних фондів у житловому будівництві, якщо збудовані квартири не будуть надаватися неграм нарівні з білими. Указ цей ґрунтувався на рекомендації, представленої Президенту Комісією з цивільних прав, що розслідує і виявляє перепони, що стоять на шляху до повного рівноправ'я негрів. Коли указ повністю увійде у силу, расова дискримінація в житловому питанні буде підірвана економічно, тому що житлове будівництво у США дуже часто субсидується у тій чи іншій формі Федеральним урядом. На принципі недопущення дискримінації будуються також взаємини між Федеральним урядом і приватними фірмами, які виконують урядові замовлення; цей же принцип расової рівності проводиться у різних областях деякими штатами.

«Розчерк пера» Президента, з усіма наслідками, що випливають з нього наслідками, яскраво ілюструє зміни, що відбулися у настроях та поведінці американців за такий порівняно короткий відрізок історії, як півстоліття. Подібний Указ, виданим Президентом Кеннеді, був би немислимий у 1913 р. По-перше, в той час не існувало традиції боротьби за громадянські свободи: Президент Вудро Вільсон, дотримуючись прогресивних поглядів у питаннях соціальних і економічних, вважав расову сегрегацію цілком

нормальним явищем для Сполучених Штатів. По-друге, роль Федерального уряду в американському житті була невелика, і ніякий Указ Президента не міг би зробити помітного впливу на економіку країни. Коротше кажучи, за останні п'ятдесят років погляди політичних лідерів на роль державної влади зазнали разючих змін. США перетворилися в націю, стурбовану питанням цивільних свобод, а державні органи стали боротися за здійснення ліберальних прагнень, про які п'ятдесят років тому не можна було навіть мріяти.

«Той, хто сумує про сучасний стан расового питання у США, випускає з уваги цей незаперечний історичний зсув. Вказуючи, наприклад, на широко висвітлювані ЗМІ випадки утиску цивільних прав, які свідчать про, нібито, жалюгідне становище, критики забувають про те, що вже самий факт прагнення до справедливості і правосуддя говорить про зміни в підході суспільства до расовою питання. Адже у 1913 р. газети майже нічого не писали про несправедливі по відношенню до негрів у рішеннях судів. Тепер же, саме тому, що американці беруть расове питання близько до серця, стало можливим засвідчити цей факт на всіх державних рівнях.

Питання про цивільні права, не хвилював наших батьків і дідів, зараз опинився у центрі громадської уваги, і це аж ніяк не свідчить про погіршення становища. Навпаки, негри зараз знаходяться в об'єктивно кращому становищі, а крім того усвідомлюють, що існуючі порядки можна ще більше поліпшити. І нітрохи не применшуючи заслуг і досягнень нинішніх керівників негритянського руху, потрібно все ж визнати, що їхня боротьба протікає зараз в атмосфері суспільного співчуття, якого не було п'ятдесят чи навіть десять років тому».

Саме цей поворот громадської думки, ця стурбованість питанням про громадянські права і підготувала ґрунт для масових виступів негрів навесні і влітку 1963 р. Всім стало ясно, що нація не потерпить спроб придушити негритянські демонстрації, не дозволить сегрегаціоністів правові та соціальні переваги для гноблення негрів. «На моє глибоке переконання, у 1964 р. прагнення до рівності і свободі досягло небувалих в історії Сполучених Штатів розмірів. І я готовий стверджувати, що майбутнє принесе нам подальший прогрес у цьому напрямку».

«Ніякі нападки на сучасне американське життя не переконують мене в тому, що за останні п'ятдесят років американський народ сповнений рішучості здійснити на ділі ідеали свободи, справедливості і рівності. Це стало не історичною

неминучістю, але результатом невтомної боротьби за ці дорогоцінні ідеали. У нескінченній, багатогранній боротьбі за охорону і розширення свободи нам належить подолати ще чимало перешкод. Ми не сміємо благодушно почивати на лаврах – ми прагнемо до ідеального майбутнього, а не до відносного поліпшення соціальних умов сьогодення».

Але, готуючись до подальшої боротьби за свободу, «ми з задоволенням відзначаємо, що американський народ, у тому числі і негри, вже досяг такої свободи слова та організації, яка для багатьох країн є далекою, утопічною мрією. Вся історія Сполучених Штатів була нашіпована безліччю мирних революцій, і кожна революція приводила до включення на рівних правах у суспільство нових етнічних, расових або соціальних груп. У минулому це стосувалося ірландських, італійських і єврейських іммігрантів, а також американських трудящих. Сьогодні настала черга негрів».

Джон Кеннеді був убитий 22 листопада 1963 р. у місті Даллас (штат Техас). Під час слідування президентського кортежу по вулицях міста пролунали постріли. Перша куля потрапила президентові в шию ззаду і вийшла спереду з горла, друга потрапила у голову і викликала руйнування кісток черепа в потиличній частині, а також пошкодження мозкової речовини. Президент Кеннеді був доставлений в операційну, де через півгодини після замаху була констатована його смерть. Крім того, був серйозно поранений губернатор штату Техас Коннолі, що їхав у тій же машині, легке поранення отримав також один з перехожих. Лі Гарві Освальд, заарештований, за підозрою у вбивстві був застрелений через декілька днів в поліцейській дільниці жителем Далласа Джеком Рубі, який також згодом помер у в'язниці.

Комісія Президента з розслідування вбивства президента Кеннеді, більш відома як Комісія Уоррена – спеціальний орган, створений президентом США Ліндоном Джонсоном для розслідування вбивства Джона Кеннеді. 24 вересня 1964 р. комісія представила підсумкову доповідь на 888 сторінках. Згідно з висновками комісії вбивство Кеннеді було справою рук снайпера – одиночки Лі Харві Освальда. В даний час існує безліч більш - менш переконливих альтернативних теорій, що заперечують висновки комісії повністю або частково.

Указ президента № 11130 про створення комісії був підписаний 29 листопада 1963 р., через тиждень після вбивства президента Кеннеді. До неї увійшли: Ерл Уоррен, голова Верховного суду США (голова); Річард Расселл (сенатор від штату Джорджія,

Демократична партія); Джон Шерман Купер (сенатор від штату Кентуккі, Республіканська партія); Хейл Боггс (член Палати представників від штату Луїзіана, Демократична партія); Джеральд Форд (член Палати представників від штату Мічіган, Республіканська партія); Аллен Даллес (колишній директор ЦРУ); Джон Маклая (колишній президент Світового банку).

Крім цього у роботі комісії на постійній основі брали участь багато фахівців, на яких були покладені ті чи інші функції в розслідуванні. 16 грудня 1963 р. колишній представник уряду у Верховному суді Джеймс Лі Ренкін був призначений головним радником комісії, крім нього комісії допомагали ще чотирнадцять радників, між якими були розподілені обов'язки. Протягом терміну функціонування комісії їй надавали допомогу федеральні органи і уряд Техасу.

Перший час розслідування велося силами Секретної служби, агенти якої забезпечували охорону Кеннеді у Далласі і ФБР. Але Джонсон дуже швидко передав всі розслідування ФБР. Оскільки комісія Уоррена не мала власних ресурсів для збору і вивчення доказів, на ФБР була покладена вся повнота слідчих дій. Як зазначав Комітет Палати Представників США з убивств, більшість висновків комісії Уоррена було засноване на результатах роботи ФБР. Планувалося, що у квітні або травні власне розслідування буде закінчено, а остаточний текст доповіді буде готовий 30 червня, але терміни не були витримані.

Велику частину свідків було допитано особисто членами комісії або в їх присутності. Протоколи цих допитів становлять перші п'ять томів від усіх матеріалів слухань комісії. Проте у реальності багато допитів проходили в присутності менше половини членів комісії.

Пізніше Комітет Палати Представників США з убивств, вивчаючи роботу комісії, вказував на недостатню увагу, приділену біографії Освальда і окремим епізодам його життя, зв'язків Джека Рубі і організованої злочинності, доказам, що стосуються кількості пострілів, і деяких інших питань. Зазначалося, що на роботу комісії чинився тиск, Джонсон наполягав на тому, щоб комісія закінчила роботу до початку виборчої кампанії 1964 р.

За версією комісії Уоррена Кеннеді був убитий Лі Харві Освальдом, який тричі вистрілив з рушниці в президента з шостого поверху шкільного книгосховища. Дві кулі поранили Кеннеді: одна потрапила в спину і вийшла спереду через шию, друга вдарила у

голову. Поранення в голову було смертельним. Одним з ключових і найбільш спірних висновків комісії стала «теорія однієї кулі», яку критики офіційної версії іронічно іменують «магічною» або «чарівною» кулею. Відомо, що одним з її авторів був юрист, а пізніше сенатор, Арлен Спектер, який входив до числа радників при комісії. Теорія «третьої кулі» в тому, що та ж сама куля, яка вийшла через шию Кеннеді, поранила в спину губернатора Техасу Джона Конналлі, який сидів попереду президента. На думку прихильників альтернативних теорій вбивств одна куля не могла пройти по такій траєкторії, що є важливим доказом наявності як мінімум ще одного снайпера.

Всі матеріали комісії Уоррена у 1964 р. були передані до Національного управління архівів і документації (Національні архіви). Неопубліковані раніше документи, згідно з правилами Управління, могли бути віддані гласності не раніше, ніж через 75 років (тобто у 2039 р.), оскільки всі вони стосувалися розслідування, проведеного федеральними органами. У 1966 р. був прийнятий Акт про свободу інформації, який встановлював загальні правила доступу до урядових документів і обґрунтовував випадки, коли доступ міг бути обмежений.

До 1992 р. 98% документів комісії Уоррена було розсекречено, і в архівах знаходилося тільки близько 3000 сторінок. У 1992 р. Конгрес США прийняв Акт про зібрання матеріалів про вбивство президента Джона Фіцджеральда Кеннеді, який зобов'язував Національні архіви зібрати і опублікувати всі матеріали розслідувань за мінімальними винятками. Акт також передбачав створення Ради з перегляду матеріалів вбивства, в обов'язки якого входила публікація документів, які відносяться до вбивства і аналіз запитів державних органів про відкладення публікації документів. Коли надходив подібний запит, Рада вирішувала, чи підпадає викладена у документі інформація під один з встановлених Актом випадків. У ході роботи Ради були, зокрема, опубліковані всі матеріали комісії, за винятком тих, які стосувалися повернення податків. Мінімальні вилучення стосувалися імен агентів і секретних методів спецслужб.

Офіційна доповідь «Комісії Уоррена» про розслідування обставин вбивства Кеннеді була опублікована у 1964 р. Якої-небудь змови, що мала на меті вбивство, згідно з доповіддю, виявити не вдалося. Офіційні дані щодо вбивства Кеннеді суперечливі і містять деяку кількість «білих плям». З приводу цієї справи існують особливо

багато різних версій: під сумнів ставиться навіть те, чи стріляв взагалі Освальд по машині або, чи був він єдиним стрільцем, передбачається зв'язок вбивства з різного роду крупними фігурами політики і бізнесу, убачається навмисне усунення свідків тощо. Одна з таких версій представлена у фільмі «JFK» Олівера Стоуна. Про Джона Кеннеді знято кілька фільмів: «РТ 109» (1963 р.) – про участь Кеннеді у Другій світовій війні; серіал «Кеннеді» (1983 р.); «Джон Ф. Кеннеді: Зухвала юність» (1993 р.).

В особистому житті для самого Кеннеді і його сім'ї діяли зовсім інші масштаби, ніж для простих смертних американців. Призначення на державні посади свого брата Роберта і зятя Сарджента Шривера (він керував «корпусом миру») Кеннеді викликало значну критику серед американців. До цього ще добавилося і призначення брата Едварда сенатором у 1960 р., на місце, яке звільнив Джон. Сімейне життя у Білому домі було у багатьох відношеннях красивою показухою, якій засоби масової інформації задовольняли потреби масової аудиторії лекторату в романтичному баченні.

Співвідношення інтелігентності, заможності, краси, успіху, влади і щастя Кеннеді втілювали надії, бажання і ілюзії мільйонів співвітчизників. Один коментатор справедливо підкреслив, що американці не були ніколи за час існування своєї держави так близько до монархії, як при Джоні Кеннеді. Сексуальні ескапади президента, про які у той час ніхто не довідувався, сьогодні, у суспільно зміненому кліматі, розглядаються як елементи слабкості характеру, а не як аморальна поведінка першої особи в державі.

У той же час рейтинг поваги до Жаклін Кеннеді, на яку були обіди у американців після її другого шлюбу з грецьким судновласником Онассісом, значно виріс після її смерті у 1994 р. Вона не відрізнялася політичною активністю і впливом на чоловіка як «перша ліді» Америки. Але Жаклін створила своє поле діяльності – розкрила для багатьох співвітчизників тайни мистецтва. Завдяки її діяльності у галузі культури Вашингтон набув ліберальний, відкритий всьому світові флер і авангард, який може лише бути доступний в солідному суспільстві.

Тому обоє Кеннеді бачили тісний зв'язок між художньою творчістю і свободою, яку демократичне суспільство гарантує індивідууму. Цей заповіт їх короткого, але інтенсивного «рандеву з історією» зберігають і сьогодні ряд культурних інститутів столиці, але

перш за все центр Кеннеді на Потомакі, напроти їх спільної могили в Арлінгтоні.

Серед всіх ініціатив президента, які він намагався втілити під час своєї миротворчої діяльності, заслуговують уваги, принаймі, дві.

Перша, «альянс прогресу»: угода про кооперацію з 19 латиноамериканськими державами, на яку було віділено з бюджету США 20 млрд. доларів на 10 років.

Союз заради прогресу («Альянс Прогресу»), ініційований президентом США Джоном Кеннеді у 1961 р., спрямований на створення економічного співробітництва між США і Латинською Америкою.

У березні 1961 р. президент Кеннеді запропонував десятирічний план для країн Латинської Америки:

«Ми пропонуємо завершити революцію і Південній Америці, щоб побудувати півкулю, де всі люди можуть сподіватися на відповідний рівень життя і всі могли б жити все своє життя, з гідністю і свободою. Для досягнення цієї мети політичні свободи повинні супроводжуватися матеріальним прогресом. Давайте ще раз перетворимо американський континент у величезне горнило революційних ідей і зусиль, як данина силі творчої енергії вільних чоловіків і жінок, прикладом для всього світу, що свобода і прогрес як прогулянка рука об руку. Давайте ще раз пробудимо нашу американську революцію, поки вона кличе на боротьбу людей в усьому світі».

Програма була підписана на Міжамериканській конференції у Пунта-дель-Есте, Уругвай, у серпні 1961 р. Статут програми наступний:

- річний приріст 2,5% приросту на душу населення;
- створення демократичного уряду;
- ліквідація неписьменності серед дорослих до 1970 р.;
- стабільність цін, щоб уникнути інфляції або дефляції;
- більш справедливого розподілу доходів, земельна реформа і економічне та соціальне планування.

По-перше, план передбачав для країн Латинської Америки в заставу капітальні вкладення в розмірі \$ 80 млрд протягом 10 років. Сполучені Штати погодилися надати або гарантувати 20 мільярдів доларів протягом одного десятиліття.

По-друге, країнам-учасникам Латинської Америки потрібно розробити комплексні плани національного розвитку. Ці плани потім

будуть представлені на затвердження Міжамериканської ради експертів.

По-третє, податкові кодекси повинні бути змінені з вимогою «більше від тих, хто найбільше», земельна реформа мала бути реалізована.

Завдяки програмі економічна допомога Латинській Америці склала до кінця 1960 рр. 22,3 млрд. доларів. Вона різко впала в кінці 1960-х років, особливо, коли Річард Ніксон увійшов в Білий дім.

Під час президенства Кеннеді, в період між 1961 і 1963 рр. США призупинили економічне або розірвали дипломатичні відносини з кількома країнами, які були диктатурами, в тому числі Аргентиною, Кубою, Домініканською Республікою, Еквадором, Гватемалою, Гондурасом і Перу. Але ці акції були введені тимчасово, на термін від трьох тижнів до шести місяців.

Друга, «корпус миру», який посилав своїх ставленників в Африку, Азію і Латинську Америку. Організація останнього викликала масову підтримку серед студенської молоді США. Однак, великі надії на обидва проекти американців, не були втілені в життя.

Корпус миру - незалежне Федеральне агентство уряду США. Засновано 1 березня 1961 р., постанова схвалена конгресом США 22 вересня 1961 р. прийняттям Закону про корпус світу.

Відповідно до закону, мета «Корпусу миру» полягає у тому, щоб кріпити мир у всьому світі і дружбу при посередництві «Корпусу миру», який повинен направляти в зацікавлені країни і території чоловіків і жінок зі Сполучених Штатів, кваліфікованих для служби за кордоном і готових служити, при необхідності, в скрутних умовах, щоб допомогти людям цих країн і територій у забезпеченні їх потреб в підготовці та навчанні персоналу.

Програма корпусу офіційно передбачає три завдання:

- допомагати людям зацікавлених країн і територій у задоволенні їх потреб в навчанні персоналу;
- допомагати зрозуміти американцям, які надаються їм послуги «Корпусом миру»;
- допомагати краще зрозуміти іншим націям функції «Корпусу миру» з боку американців.

З 1960 р. у «Корпусі миру» добровольцями відслужили не менше 190 000 чоловік.

Країни, де «Корпус миру» діє в даний час (помаранчевий колір), і де працював раніше (фіолетовий).

Корпус миру направляє добровольців в різні країни світу, (більш ніж 70 країн), щоб співпрацювати з урядовими установами, школами, некомерційними організаціями, неурядовими організаціями та підприємцями в сферах освіти, підприємництва, інформаційних технологій, сільського господарства та екології.

Спочатку Корпус миру оголошує про свою доступність іноземним урядам. Потім ці уряди визначають території, в яких може здійснюватися діяльність Корпусу. Потім Корпус звіряє поставлені завдання зі своїми кадровими можливостями і рекомендує добровольців, що володіють потрібними навиками, у ті країни, які раніше направили запрошення. У Російській Федерації діяльність корпусу миру з 2002 р. згорнута у зв'язку із звинуваченнями в розвідувальній діяльності, так як, ніби, ця організація контролюється урядом США. За офіційною інформацією ФСБ дана організація готує агентуру для ЦРУ і збирає відомості про соціальну та політичну обстановку в інших державах, що і послужило причиною для прикриття діяльності в Росії. У листопаді 2011 р. Корпус миру згорнув свою діяльність в Казахстані. Корпус Миру США в Україні було засновано у 1992 р., коли український Президент Леонід Кравчук та американський Президент Джордж Буш підписали двосторонню угоду про започаткування Корпусу Миру США в Україні. Відтоді Корпус Миру співпрацював з багатьма прогресивними організаціями. Американські добровольці живуть і працюють пліч-о-пліч з українцями протягом двох років, обмінюючись досвідом та започатковуючи стосунки, які часто триватимуть усе життя.

КИМЛІКА УІЛЛ

Канадський політичний учений, автор теорії американського мультикультуралізму і мультикультурного громадянства. Редактор щоквартального електронного бюлетеня «Громадянство, демократія

і етнокультурне різноманіття», розповсюджуваного на форумі королеви по філософії і суспільній політиці. У даний час професор Королівського університету у Кінгстоні і завідувач кафедрою політичної філософії.

Уїлл Кимліка одержав свій докторський ступінь по філософії і по політичних дослідженнях у Королівському університеті у 1984 р. Працював в Оксфордському університеті з 1987 р., під керівництвом Г. А. Коэна. У.Кимліка написав багато статей з питань мультикультуралізму і політичної філософії, а деякі з його книг були переведені на інші мови. Кимліка викладав у різних університетах Канаді і за кордоном, а також працював у статусі радника Уряду Канади.

У червні 1984 р. - бакалавр мистецтв (першого класу) з політології і філософії (Королівський університет). У червні 1986 р. - бакалавр філософії Оксфордського університету. У серпні 1987 р. - доктор філософії Оксфордського університету. У 1986-1987 рр. - лектор, відділення філософії, Королівський університет. У 1987-1988 рр. - лектор, відділення філософії, Принстонський університет. У 1988-1989 рр. - лектор, відділення філософії, Торонтський університет.

Крім названих університетів, Кимліка працював в університетах Оттави, Картона, Відня, Барселони, Будапешта.

У даний час: завідувач кафедрою політичної філософії, відділення Філософії, Королівського університету (з 2003 р.).

Уїлл Кимліка є одним з ведучих продовжувачів ідей Джона Роулза. Він - автор найвідомішої в Америці і Західній Європі теорії американського мультикультуралізму і мультикультурного громадянства. Він, очевидно розуміє, що у даний час в Америці, в умовах розвитку розмаїтості в області національного представництва, расової приналежності, сексуальних переваг, освітніх розходжень, політичних орієнтацій і релігійних ідентифікацій, саме твердження принципів лібералізму, у тому числі, і у роулзовській інтерпретації, є запорукою стабільності і процвітання американського суспільства.

У. Кимліка у своїй роботі «Ліберальна рівність» стверджує, що Роулз зв'язує ідею справедливості з рівною часткою суспільних благ, але він вносить і важливе доповнення. Воно полягає у наступному судженні: ми відносимося до людей як до рівних, якщо усуваємо не всі нерівності, а тільки ті, які приносять кому-небудь збиток. Якщо деякі нерівності приносять усім користь, сприяючи розвитку суспільно-корисних талантів і видів діяльності, то кожний вважає ці нерівності прийнятними для себе. У.Кимліка думає, що нерівності

припустимі, якщо вони поліпшують мою, рівну з іншими, частку, але вони не припустимі, якщо зазіхають на частку, що «належить мені по справедливості».

У.Кимліка слідом за Роулзом приділяє особливу увагу захистові так званих «основних воль», що розуміються як звичайні цивільні політичні права, визнані у ліберальних демократіях, а саме: право голосувати, право балотуватися на яку-небудь посаду у державі, право на законний суд, волю слова, право на пересування. Виникає питання, чому багато людей у американському суспільстві вважають ідеологію рівних можливостей справедливою? Відповідь на це питання для У.Кимліки очевидний: тому, що ця ідеологія гарантує, що долі людей визначаються не обставинами, а прийнятими людьми рішеннями.

«Якщо в суспільстві визнається рівність можливостей, те мій успіх або невдача у досягненні якої-небудь мети будуть залежати від моєї поведінки, а не від моєї раси, класу чи полу. Отже, на думку Кимліке, будь-який успіх є заслуженим, а не дарованим зверху».

Центральна ідея теорії мультикультурного громадянства У.Кимліки полягає у наступному: наявність в індивідів нерівних часток соціальних благ вважається справедливим, якщо індивіди заслужили ці нерівності, тобто якщо ці нерівності є результатом вибору їх індивідуальних дій. Нерівність у природних здібностях і соціальному стані є незаслуженими - висновок, що впливає з концепції У.Кимліка, справедливо думає, що нашої заслуги у тім, що ми належимо до якої-небудь раси, статі, класу, володіємо від народження фізичними особливостями чи ні, немає.

У.Кимліка звертається до аналізу класичних ліберальних принципів і знаходить у їхньому змісті наступне. Класичні ліберальні принципи найбільше симпатизують вимогам «зовнішнього захисту», що зменшує незахищеність меншості перед рішеннями більшості у суспільстві. Також класична ліберальна справедливість не може прийняти таких прав, що дозволили б одній групі експлуатувати або пригноблювати інші групи, як, наприклад, апартеїд. Зовнішній захист легітимний тоді, якщо підтримує рівність між групами, визнаючи відсутність переваг або незахищеності, якими володіє конкретна група. Коротше кажучи, класичні ліберальні погляди висувають вимоги наявності волі усередині меншості і рівності між більшістю і меншостей.

Далі У.Кимліка в обговоренні проблеми політичної рівності у мультикультурному суспільстві поглиблює і загострює проблему

значимості і статусу прав меншостей. Він вважає, що національні меншості мають право вважати себе культурно-дистинктивними співтовариствами тільки за умови, що вони самі керуються ліберальними засадами. На погляд Кимліки, лібералізм і терпимість і історично, і концептуально нерозривні. Більш того, розвиток релігійної терпимості і було одним із історичних коренів лібералізму.

Логіка міркувань У.Кимліки з неминучістю приводить його до обговорення проблеми можливості/неможливості нав'язування лібералізму за допомогою сили (зброї, насильства). Тут доречно згадати, що багато представників лібералізму, включаючи, наприклад, Джона Стюарта Мілля, вважали, що ліберальні держави мають право колонізації закордонних країн для навчання останніх принципам лібералізму. Тема, піднята У.Кимлікою, як ми можемо оцінити зараз, є винятково злободенною, особливо, приймаючи до уваги тенденції розвитку зовнішньої політики США стосовно ряду держав, включаючи колишню Югославію і сучасний Ірак.

У. Кимліка – за утвердження ліберальних цінностей за допомогою утворення, переконання і фінансової підтримки. Ні за межами держави, ні усередині держави неможливий розвиток лібералізму за допомогою насильства. Відношення між національними меншостями і між державою повинні визначатися діалогом.

У своїй роботі «Мультикультурне громадянство» У.Кимліка звертає увагу на те, що М. Уолцер говорить про те, що політика повинна бути відділена від національності у такому ж ступені, у якому вона відділена від релігії. Але з ним У.Кимліка не згодний. Він думає, що держава не може відокремитися від етнічних проблем і етнічності у цілому. Він визнає, що вимоги ряду етнічних і релігійних груп на надання публічної фінансової підтримки ряду культурних заходів є справедливими. Має він у виді підтримки етнічних асоціацій, журналів, фестивалів, того, що працює на підтримку і утвердження багатства і розмаїтості культурних ресурсів. Це, на його погляд, підвищує стабільність у суспільстві й усуває нерівність між етнічними і релігійними групами. Без визначеної фінансової підтримки держави багато національних меншинств можуть просто зникнути, утратити свою культурну ідентичність. У.Кимліка виступає за культурний ринок. Разом з тим У.Кимліка справедливо піднімає питання наступного характеру:

1. Аргумент про необхідність підтримування розмаїтості в соціо-культурному просторі не може пояснити, чому держава

(суспільство) повинне підтримувати якась особлива культурна розмаїтість або етнокультурна своєрідність.

2. Чи варто вивчати які-небудь мови іммігрантів, поряд із загальнодержавною мовою?

3. Нарешті, проблема громадянства. Відомо, що не кожна людина, що бажає бути громадянином, може ним стати. Реальність показує, що мільйони людей намагаються одержати громадянство, але їм у цьому відмовляють у самих великих ліберальних демократіях.

Проблема у тім, що ліберальні теоретики завжди починають говорити про моральну рівність особистості, але закінчують розмовами про рівність громадян, не зауважуючи підміну понять. Тому - то і відбувається обмеження інституту громадянства, що виражається у наданні прав громадянина не всім представникам конкретної групи, а тільки тим, хто це право «заслужив».

Ліберальні критики, які говорять, що колективні права є проблематичними, оскільки вони часто належать людям просто як носіям самотності груп, а не автономним соціальним агентам, критикують Кимліку по неподіл меншостей на основні групи. Актуальна проблема меншостей і яким чином вони повинні розглядатися у ліберальних демократіях є набагато більш складною. Існує розходження між гарною групою прав, поганою групою і групою неприпустимих прав:

1. Погана група прав (внутрішні обмеження) - правила, введені в групу, після того як сформовані внутрішньогрупові відносини.

Найбільш часто приймає дані правила група, що обмежує волю індивідуальних членів в ім'я солідарності. Члени групи намагаються захистити себе від жіночого руху на тім підставі, що вони загрожують соціальній і традиційній ролі корінного населення. Внутрішні обмеження можуть бути використані для відстоювання позиції насильства, що домінує над абсолютистською системою. У законному порядку внутрішні обмеження, таким чином, недосконалі і майже завжди несправедливі. Найчастіше вони йдуть проти ліберальних ідей.

2. Гарна група прав (зовнішній захист) отримує міжгрупові відносини. Корінні члени групи мають потребу в захисті, з погляду їхньої тотожності громадян шляхом обмеження уразливості цієї групи при рішеннях зовнішньої групи або суспільства. Отже, вони повинні

мати право на своє власне оподаткування, охорону здоров'я, утворення і керування.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.

КИМОН
(БІЛЯ 504 – 449 рр. до н. е.)

Полководець і відомий політичний діяч Афін періоду греко-перських війн. Син Мільтіада і Ігісіпіли дочки фракійського царя Олора, належав до до дему Лакіади. Представник землеробської партії. Появився на політичній арені завдяки успішному одруженню своєї сестри Ельпиніки з представником афінської знаті Калієм. По зовнішньополітичним орієнтирам був прихильником ідеї міцного союзу з Спартою, захоплювався спартанськими звичаями і порядками, як і решта аристократів Афін. Навіть свого сина Кімон назвав Лакедемоній.

Першою битвою, де прізвище Кімона прозвучало, була битва при Саламіні. Обраний стратегом у 478/477 рр. до н. е., разом з Аристидом приймав участь у створенні Деллоського союзу. У 476 – 475 рр. до н. е. взяв фортецю Еон (Фракія), зайняв острів Скірос. Ці перемоги підняли політичний імідж Кімона, якого, до того ж, обрали лідером олігархічної партії і політичним суперником Фемістокла. У 469 р. до н. е., Кімон отримав значні перемоги над персами у Малій Азії, оволодів багатьма містами у Карії і Лікії, розгромив персів на ріці Евримедонт.

У зовнішній політиці орієнтувався на Спарту, у 464 р. до н. е. піднімав питання про надання допомоги Спарті в боротьбі з бунтом мессенців. Хоча, спартанці з недовірою віднесли до афінського загону, який незабаром був відізваний до Афін. Як досить часто було у політичному житті Античної Греції доля не завжди була вдячною до її відомих лідерів. Так було і з Кімоном. У 465 р. до н. е., у Спарті відбувся сильний землетрус, у результаті якого у столиці не зруйнованими залишилося лише 5 будинків.

Скориставшись панікою постраждалих, підняли повстання ілоти і почалася Третя Мессенська війна, яка принесла нежданні жертви – загинуло майже 20 тисяч лакедемонян. Але захопити Спарту ілотам не вдалося. Цар Архівам підняв тривогу, вишикував знаменитий спартанський бойовий порядок, який злякав ілотів і вони відступили. Спарта звернулася до Афін за допомогою, і, Кімон, незважаючи на суперечливі політичні перспективи з боку демократів, як діяти надалі, вирушив особисто із загonom 4 тис. афінських гоплітів у Спарту.

Повстання придушити не вдалося, тоді Спарта звинуватила афінян у зв'язках з повсталим народом і запропонувала знаменитому стратегу покинути межі держави. Політичні суперники піддають його ostracism (461 р. до н. е.) і виганяють із Афін. Але через 10 років він знову в Афінах, знову воює з персами. Через два роки очолює морську експедицію проти персів у визволенні Кіпру, де був смертельно поранений під час взяття міста Кітійон. Помираючи, Кімон сказав: « Мою смерть збережить у таємниці. Що стосується облоги кіпрського міста, її треба припинити, бо у нас мало продовольства. ».

Стало зрозумілим, що продовження військових дій не принесе бажаної перемоги. Тому Афіни приймають пропозицію Артаксеркса про мирні переговори. У Сузі було направлено афінське посольство, яке уклало у 449 р. до н. е. Вічний мир, названий Калієвим.

Укладений договір починається такими словами: «Кораблі царя персів не будуть входити в Егейське море, для них будуть визначені прикордонні пункти біля північного і південного узбережжя Малої Азії. Сухопутне військо царя не буде наближатися до берегів моря ближче тієї відстані, яку кінь пробіжить за один день.

Афіняни зобов'язуються не посилати своїх воїнів на землі і не допомагати тим, хто посміє повстати проти царя».

ДЖЕРЕЛА:

Афинский аэропаг в первой половине V в. до н. э. // ВДИ. – 1995. - №1.; Суриков И.Е. Новая концепция афинской истории VI в. до н. э. // ВДИ. – 1996. - №4.; Хрестоматия по истории Древней Греции / Под ред. Д.П. Каллистова. – М.: Мысль, 1964.; Карпюк С.Г. Клисфеновские реформы // Весник древней истории. – 1986. - №1.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЕТНОСІВ

КЛАСИФІКАЦІЯ ЕТНОСІВ — поділ етносів світу у змістові групи залежно від тих чи інших характеристик, параметрів (критеріїв) цього виду людей.

Критерії класифікації виходять із сукупності антропологічних ознак, спільного проживання на одній або кількох територіях, типу етнічної спільності, загальних особливостей побуту і культури, спільної історичної долі, мовної спорідненості тощо. Згідно з цим підходом усі народи можна розмежувати за такими головними класифікаціями: географічною, расовою (антропологічною), етнічною, мовною (лінгвістичною), релігійною.

1. Географічна класифікація. Цей вид класифікації (його ще називають ареальним) враховує факт географічного сусідства народів, що відображає спільний характер їх проживання в межах будь-якої певної, насамперед величезної території. Така спільність простежується передусім у різних елементах матеріальної і духовної культури.

Географічна класифікація використовується для виокремлення умовних географічних регіонів, у яких розселені різні народи світу: «народи Півночі», «народи Кавказу», «народи Океанії» тощо. Втім, таке групування народів можливе лише у тому разі, коли географічний принцип класифікації збігається з етнічним, і широко застосовується через те, що дає змогу охоплювати величезні зони, в межах яких спостерігається його відносне узгодження з етнічним принципом. Слабкою стороною географічного принципу є те, що він не дає вичерпної етнологічної характеристики народів про їх походження; про їхнє формування та господарський і культурний спосіб життя; про рівень соціально-економічного розвитку. Тому географічна класифікація має допоміжний характер і використовується лише в разі збігу з групуванням народів за іншими критеріями, тобто у рамках великих регіонів.

2. Расова (антропологічна) класифікація. Ця класифікація ґрунтується не на культурній, а на біологічній, генетичній спорідненості між різними етнічними спільностями. В основі расової

класифікації лежить принцип поділу народів за расами. Одним із засновників цієї класифікації є відомий французький мандрівник — вчений Ф. Берньє, якому належить також авторство самого терміна «раса». Спільним для всіх класифікацій ХХ ст. є втілення принципу ієрархічного підпорядкування при групуванні расових типів і вирішення питання щодо кількості основних рас. Існують різні погляди — від гіпотези про два основні расові стовбури (її автором є англійський вчений Т. Гекслі, 1870) до гіпотези про 15 самостійних рас. Між цими крайніми поглядами лежить широкий спектр гіпотез, згідно з якими передбачається наявність трьох, чотирьох і п'яти основних расових стовбурів. Науковці серед рас сучасних людей, що належать до одного виду *Homo sapiens*, насамперед виокремлюють найбільші підрозділи, що їх зазвичай називають великими расами. Це європеїдна (євразійська), монголоїдна (азіатсько-американська) і негро-австралоїдна (екваторіальна). Багато дослідників замість єдиної екваторіальної раси виокремлюють дві самостійні раси — негроїдну (африканську) і австралоїдну (океанійську). Думку про існування чотирьох великих рас вважають нині найбільш обґрунтованою. У зоні контактів великих рас існує ряд перехідних (утворених у давні часи) і змішаних (утворених у новий час) рас. Змішування рас триває багато тисячоліть і являє собою безперервний і все більш прискорений процес.

Між расами, на відміну від етносів, мов і релігій, дуже важко встановити будь-які точні межі. Расові відмінності зазвичай добре помітні у далеко розміщених одна від одної груп людей і майже не розрізняються у поряд розміщених. За приблизними підрахунками, європеїди (переважна частина населення Європи і Австралії, велика частина населення Америки, Африки на Північ від Сахари, Передньої Азії й Індостану) становить 42,3 % усього народонаселення світу; монголоїди разом з расовими типами південноазіатської групи (Східна, Центральна і Південно-Східна Азія, Північно-Східна Азія) — близько 36 %; негроїди (Африка на південь від Сахари) — 7,4 %; австралоїди (Океанія, деякі групи населення Південної і Південно-Східної Азії) — 0,3 %. На частку змішаних і перехідних форм припадає близько 14 % народонаселення світу. Раси людини — це територіальні групи людей, які склались історично й поєднані спільністю походження, що виявляється у спільності другорядних щодо сутності людини зовнішніх спадкових фізичних ознак (колір шкіри, очей, волосся, ступінь виступання вилиць, носа, товщина губ, зріст, проріз очей тощо).

Осмислюючи проблеми расової класифікації людства, науковці звертають увагу на ряд аспектів.

По-перше, за основними видовими, фізіологічними й психологічними особливостями людство єдине. Підтвердженням цього є те, що життєво важливі ознаки людини — структура мозку, особливості, пов'язані із прямоходінням, будова руки, будова голосових зв'язок, зоровий та слуховий апарати та ін. — не мають расових відмінностей.

По-друге, расові відмінності не належать до біологічно важливих особливостей будови людського тіла і проявляються у порівняно невеликій кількості ознак.

По-третє, ці відмінності сформувались не в процесі еволюції, а саме внаслідок пристосування до різних умов географічного середовища.

Звідси випливає висновок, що всі раси однаково здатні до культурного розвитку.

По-четверте, духовно-культурне прогресування людства приводить до зменшення ролі біологічного фактора у його розвитку.

По-п'яте, класифікація людей на раси не збігається з поділом їх за етнографічними та мовними ознаками. Представників однієї раси можна зустріти серед різних націй, етносів, мовних сімей і, навпаки, до складу націй, етносу, мовної сім'ї входять представники різних рас.

По-шосте, біологічна і соціокультурна повноцінність усіх рас і змішаних груп доводить наукову безпідставність концепцій існування «вищих» і «нижчих» рас, які слугують обґрунтуванню расизму на практиці.

Етнічна класифікація. У сучасному світі більшість науковців сходяться на тому, що нараховується понад 2 тис. різних народів за національним складом, хоча у літературі можна знайти й іншу цифру — близько 5 тис.

Чисельність народів коливається у широких межах — від багатомільйонних (за даними 1992 р., китайці (хань) — 1120 млн., американці США — 205 млн., бенгальці — 200 млн., бразильці -160 млн., росіяни — 150 млн., японці — 123 млн.) до кількох сотень або навіть десятків чоловік (андаманці-мінкопії в Індії, тоала в Індонезії, ботокуди у Бразилії, алакалуфи і ямана в Аргентині і Чилі).

321 народ, чисельність кожного з яких понад 1 млн. чоловік, становить 96,2 % усього населення Землі;

79 найбільших народів, чисельністю понад 10 млн. чоловік кожний, утворюють майже 4/5 населення світу.

Групування народів за їх чисельністю (1992 р.).

Чисельність народів млн.. чол.	Кількість народів	Загальна чисельність групи, млн.. чол.	% до загальної чисельності населення світу
Понад 100	7	2075	37,9
50-100	12	890	16,2
25-50	17	580	10,6
10-25	43	825	15,1
5-10	52	480	8,8
1-5	190	421	7,6
менше 1	—	209	3,8
Разом	—	5480	100,0

Більшість країн світу — багатонаціональні. В окремих країнах проживає від декількох десятків до сотень народів (Росія, Індія, Індонезія, Китай, Пакистан, Іран та ін.). Однонаціональні країни порівняно рідкісні (Японія, Корея, Бангладеш), деякі країни Європи (Португалія), Аравійського півострова. Багато народів (курди, белуджі, бенгальці, панджабці в Азії, фульбе, малінке в Африці та ін.) проживають у межах двох і більше держав.

Мовна (лінгвістична) класифікація. Загальновизнаною вважається мовна (лінгвістична) класифікація народів, згідно з якою вони групуються за принципом мовної близькості. З огляду на те, що етноси і мови часто збігаються, мовна класифікація становить одну з основ виокремлення етнічних спільностей і встановлення їх походження. Ця система використовує генеалогічну шкалу мов, за якою вони об'єднуються в сім'ї за ознакою спорідненості, що встановлюється при порівнянні словникового фонду та граматики. Мовні сім'ї поділяються на групи та підгрупи. Найпоширеніша у світі індоєвропейська мовна сім'я.

До основних мовних сімей світу належать: дравідійська (Азія, Європа); алтайська (Азія, Східна Європа); нігеро-кордофанська (Африка); ніло-сахарська (Африка); китайсько-тибетська (Азія);

тайська (Азія); австроазіатська (Азія); австронезійська, папуаська (Азія, Австралія, Океанія); індіанська (Америка).

Усе населення світу (5,7 млрд. чол.) розмовляє від 2500 до 5000 мовами (точну цифру встановити неможливо тому, що відмінність між різними мовами і діалектами однієї мови умовна). Серед них найбільше поширені 19 мов. Ними володіють 2/3 всієї кількості населення. Кількість людей, що розмовляють цими мовами, на початок 1990 р.: 1) китайська (понад 1 млрд. 200 млн. чол.); 2) англійська (420 млн. чол.); 3) хінді і урду (320 млн. чол.); 4) іспанська (300 млн. чол.); 5) російська (250 млн. чол.); 6) бенгальська (170 млн. чол.); 7) індонезійська (170 млн. чол.); 8) арабська (170 млн. чол.); 9) португальська (150 млн. чол.); 10) японська (120 млн. чол.); 11) німецька (100 млн. чол.); 12) французька (100 млн. чол.); 13) пенджабська (82 млн. чол.); 14) італійська (70 млн. чол.); 15) корейська (65 млн. чол.); 16) телугу (63 млн. чол.); 17) маратха (57 млн. чол.); 18) тамільська (52 млн. чол.); 19) українська (45 млн. чол.).

Державна мова переважно визначається офіційно за найчисленнішою нацією. У колишніх колоніях статус державної мови має мова метрополії (Франція, Великобританія, Португалія).

а) Усього в Європі проживає понад 60 народів, які на 9/10 належать до трьох основних груп індоєвропейської мовної сім'ї — германської, романської та слов'янської (див. схему).

Структура індоєвропейської мовної сім'ї

- 1) слов'янська група
- 2) германська група
- 3) романська група
- 4) індоарійська група
- 5) кельтська група
- 6) албанська група

7) грецька група Території, де проживають народи цих груп:

- слов'янська група займає Центральну, Південно-Східну та Східну Європу; територію заселяють росіяни, українці, білоруси, поляки, чехи, словаки, серби, хорвати, чорногорці, словенці, македонці, болгари. Генетично із слов'янською групою пов'язана лєтто-литовська група, до якої належать литовці і латиші;

- до германської мовної групи належать австрійці, німці, германошвейцарці, голландці, фламандці, люксембуржці, ельзасці, а також народи, які спілкуються англійською мовою (англійці та шотландці). Більша кількість представників кельтської групи також перейшла до спілкування англійською та французькою мовами

(ірландці, бретонці, уельсвці). Крім того, до складу цієї мовної групи належать датчани, ісландці, шведи, норвежці та фарерці.

Представники германської мовної сім'ї займають Центральну, Західну та Північну Європу;

- до романської групи належать італійці, французи, швейцарці, іспанці, португальці, менш численні: італо- та франкошвейцарці, корсиканці, валлони, каталонці, галісійці, румуни, молдавани.

Повсюдно в Європі живуть євреї, мова яких належить до індоарійської групи.

Зустрічаються в Європі так звані відокремлені мови, ними спілкуються греки, албанці, представники народності басків (північ Піренейського півострова в Іспанії). На Мальті в Середземному морі живуть мальтійці, які розмовляють на діалекті арабської мови, що належить до семітсько-хамітської сім'ї.

Тюркомовне населення Європи (алтайська мовна сім'я) представлене турками, чувашами, татарами, башкирами, гагаузами.

До складу фінно-угорської групи уральської мовної сім'ї належать фіни, саами та угорці.

б) Понад 1000 народів земної кулі проживають в Азії. Вони перебувають на різних ступенях етнічного розвитку і належать до багатьох мовних сімей та груп: як найбільш численних (китайці, бенгальці, японці та хіндустанці), так і численних племен з кількістю кількесот чоловік.

На відміну від європейських країн, азіатські народи розмовляють мовами 18 сімей. Це найрозмаїтіший в етнічному відношенні регіон світу. Найчисленніші мовні сім'ї Азії: китайсько-тибетська (Східна Азія), індоєвропейська (північна частина Південної Азії, Іран, Афганістан), австронезійська (Індокитай); численні, але досить ізольовані мовні групи, яким надається статус сімей, — це японці і корейці.

в) Етнолінгвістичний склад населення Африки також досить складний, він налічує близько 300-500 етносів. Майже половина населення континенту належить до нігерокордофанської сім'ї, більш як третина — до афразійської, ще частина — до ніло-сахарської, койсанської сімей і лише 1 % населення спілкується мовами індоєвропейської сім'ї.

На історію формування етнічного складу населення Африки вплинули масові переселення народів VII — XI ст. та в епоху середньовіччя. Колоніальний режим загальмував розвиток народів

цього материка. Після здобуття країнами Африки політичної незалежності в їх етнокультурному розвитку розпочався новий етап міжетнічної інтеграції не тільки споріднених народів, а й народів, які різняться мовою, культурою, рівнем соціально-економічного розвитку. В Африці можна зустріти всі види етнічних спільностей, від багатомільйонних націй (єгиптяни, алжирці, марокканці) до невеликих кочових племен, які і сьогодні мають родовий устрій. Сучасні африканці все частіше називають себе не за належністю до певної етнічної спільності, а за назвою своєї держави — нігерійцями, конголезцями тощо.

г) Етнолінгвістичний склад народів Америки має особливі історичні риси. До приходу європейців основна частина корінного американського населення була розселена в гірських областях південної Мексики і Анд (цивілізації ацтеків, інків). Більшу ж частину території як Північної, так і Південної Америки заселяли нечисленні племена. Така етнічна розрізненість спричинилася до їх винищення у процесі завоювання європейцями та внаслідок поширення великої кількості інфекційних хвороб. Лише найчисленніші народи змогли зберегти свою самобутність та етнічну територію (індіанці Мексики, басейнів Амазонки, Оріноко, крайньої Півночі Американського континенту).

Можна виокремити основні чинники, які вплинули на формування сучасного етнолінгвістичного складу населення Америки: європейська колонізація Америки; ввезення рабів з Африки; корінне населення Американського континенту.

На сьогодні більшість країн Америки багатонаціональні. Понад 100 народів розселені в США та Бразилії, понад 50 — в Канаді, Мексиці та Аргентині, понад 25 — в Чилі, Колумбії, Перу, Болівії, Венесуелі. Досить розмаїтий лінгвістичний склад Американського континенту. Народи Північної і Центральної Америки спілкуються мовами 14 мовних сімей, а Південної — мовами 4 мовних сімей.

Переважна частина населення розмовляє мовами романської та германської груп індоєвропейської сім'ї (87 %).

д) Сучасне населення Австралії та Океанії складається з двох груп: аборигенів та нащадків вихідців з Європи. Народи Австралії та Океанії спілкуються мовами 5 мовних сімей: індоєвропейської, австронезійської, мовами папуаських народів, австралійських (аборигенних) народів та окремої мовної групи — японців. Внаслідок відособленості материка австралійські корінні мови досить

споріднені між собою, але зовсім відрізняються від інших мов світу. Те ж саме можна сказати і про папуаську мову народів Океанії.

Народи австронезійської мовної сім'ї в історико-культурному відношенні поділяють на полінезійців (Схід і Південь Океанії), меланезійців (від о. Нова Гвінея до островів Фіджі) та мікронезійців (Маріансь-кі, Каролінські та Маршаллові острови).

Переважну частину населення Австралії, Нової Зеландії та Гавайських островів становлять нащадки переселенців з інших регіонів світу.

Понад 80 % населення Австралії — англоавстралійці, інша частина поділена між англоновозеландцями та франкомеланезійцями.

Конфесійна класифікація. Серед етноутворюючих чинників важливе місце належить релігії (від лат. Religio — набожність, святощі, предмет культу). Існує два визначення сутності релігії як історичного явища і форми культури: теологічне і світське. Теологи під релігією розуміють те, що пов'язує людину з Богом: "Святе Письмо", культ та інші догмати, тобто це віра в реальне існування надприродного. Світське трактування релігії містить у собі систему філософських, соціологічних, культурологічних, психологічних знань та ґрунтується на історіософії й раціоналістичному підході, позбавленому ознак ідеологізованих і містифікованих теорій. Розглядаючи релігійну (конфесійну) структуру народонаселення світу, необхідно враховувати ряд аспектів. По-перше, під час етнографічного й історичного описів етнічних спільнот обов'язково зазначають релігійну належність віруючих, оскільки релігія значно впливає на численні елементи матеріальної і духовної культури народів. По-друге, хоча з виникненням світових релігій етнічні межі, як правило, перестали збігатися з релігійними, релігія навіть в економічно розвинених країнах, де рівень виробництва, культури і освіти високий, відіграє значну роль.

До світових релігій належать: буддизм, християнство й іслам. Одна з найдавніших релігій світу — буддизм — утвердилася в Індії понад 2,5 тис. років тому. Сповідує буддизм насамперед високі етичні норми (гідність людини, поведінка в суспільстві тощо).

Християнство як світова релігія тісно пов'язане з іудаїзмом. Воно зародилося в середині I ст. н. е. у східних провінціях Римської імперії, на території сучасного Ізраїлю, за глибокої кризи рабовласницького ладу. Християнство поділяється на три головні гілки: православ'я, католицизм і протестантизм (останній складається

з багатьох течій і сект — лютеранство, кальвінізм, англіканство, баптизм, методизм та ін.).

На Аравійському півострові на початку VII ст. виник іслам, що вважається наймолодшою релігією світу (у перекладі з арабської слово «іслам» означає «покірність»). Тих, хто сповідує цю релігію, називають відданими (з араб. — мусульманами, звідси друга назва ісламу — мусульманство). В Європі ця релігія дістала назву «магометанство» за зміненним іменем засновника Мухаммеда (Магомета). Батьківщиною ісламу є м. Хідксоз (між Синайським півостровом і Мексикою). Двома основними гілками ісламу є сунізм і шиїзм.

До основних релігійних форм належать також ламаїзм, індуїзм, конфуціанство, синтоїзм та місцеві традиційні релігії. Кожна форма характеризується певними рисами. Основні з них розподіляються за континентами таким чином: більшість населення Європи сповідує виключно християнство і його різновиди (католицизм, протестантство, православ'я). У кожній країні Європи зосереджені всі види християнської релігії, але окремі її регіони характеризуються переважанням одного з трьох видів.

Так, католики зосереджені здебільшого в країнах Південної, Західної і Східної Європи; протестанти — в центральній, північній і західній частинах, а православні — на південному сході; Азія — осередок всіх світових і великих релігій. Це іслам, буддизм і ламаїзм, індуїзм, конфуціанство, синтоїзм, християнство. Мусульманство, що сповідує іслам, охоплює більшість країн за територією. Його сповідують в Індонезії, Росії, країнах Середньої Азії, Афганістані, Пакистані, Індії, Бангладеш та ін. Буддизм і ламаїзм охоплює більшу кількість населення (Китай, Монголія, Японія, Росія). Індуїзм характерний для Південної Азії, в основному Індії і країн, розташованих поблизу неї (Непал, Шрі-Ланка). Конфуціанство зустрічається в Китаї, а синтоїзм — в Японії. Лише на Філіппінах, Кіпрі, в Лівані, Ізраїлі, частково Індонезії сповідують християнство; Африка поділена ніби на дві частини екватором і за релігією. Іслам сповідується переважно в північній, а протестантство — в південній частині.

ДЖЕРЕЛА:

Алексеев В. П. География человеческих рас. — М., 1974; Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — 2-е изд. — М., 2002; Народонаселение. Энциклопедический словарь / Гл. ред. Г. Г. Меликьян. Ред. коллегия: А. Я. Кваша, А. А. Ткаченко, Н. Н. Шаповалова, Д. К. Шелестов. — М., 1994.

КЛАСОВА БОРОТЬБА

КЛАСОВА БОРОТЬБА — поняття в суспільствознавстві та в соціальній філософії, яке набуло популярності у XIX ст.; одне з ключових понять марксизму. Сучасна соціологія розглядає класову боротьбу як один з окремих випадків соціального конфлікту.

Ще Нікколо Макіавеллі у його праці «Discorsi» («Розмови») висловили думку, що існуючий потенціал для конфлікту між дворянством і буржуазією поступово переростає у політичну активність. Анрі де Сен-Сімон, у «Листах громадянина Женеві» (1802, *Lettres d'un habitant de Genève*) інтерпретував Велику французьку революцію як класову боротьбу між аристократією, буржуазією та незаможними.

Вже французькі історики середини XIX ст. - Франсуа Гізо, Франсуа Міньє та Луї Адольф Тьєр розглядали класовий конфлікт як рушійну силу соціального розвитку.

Марксизм виходить з того, суспільство розділене на класи, визначені за їхнім відношенням до засобів виробництва. В антагоністичному суспільстві між класами точиться боротьба, яка є рушієм прогресу. Наприклад, у капіталістичному суспільстві боротьба проходить між класом робітників — пролетаріатом, і класом власників фабрик та заводів — буржуазією. Класова боротьба знаходить своє вирішення у революції, яка веде до зміни виробничих відносин і положення класів у суспільстві.

За положеннями марксизму класова боротьба зникає у безкласовому суспільстві — при комунізмі. Перехід від антагоністичного суспільства до безкласового здійснюється через диктатуру пролетаріату.

Карл Маркс визнавав себе лише автором ствердження, що коріння соціальних класів знаходяться у виробничих відносинах суспільства певної формації:

«Що стосується мене, мені не слід ставити у заслугу а ні відкриття існування класів у сучасному суспільстві або їх боротьбі. Буржуазні історики задовго до мене відкрили історичний розвиток класової боротьби, а буржуазні економісти показали її анатомію. **Що я вніс нового:**

1. Довів що існування класів пов'язане лише з певними історичними фазами розвитку виробництва;
2. Що класова боротьба необхідно веде до диктатури пролетаріату;

3. 3. що ця диктатура сама складає лише перехід до скасування (Aufhebung) всяких класів і веде до безкласового суспільства.

У своєму узагальненому вигляді погляди Сталіна були викладені як авторитарні догми у IV главі «Короткого курсу історії ВКП(б)» — «Про діалектичний та історичний матеріалізм». Й. В. Сталін висунув тезу про «Загострення класової боротьби при переході від капіталізму до соціалізму», про те, що при переході до соціалістичного суспільства класова боротьба набуває особливо гострого характеру — незадоволені залишки експлуататорських класів чинять шалений опір побудові нового життя. Як наслідок, наприкінці 20-их і впродовж 30-их років у Радянському Союзі велася особливо жорстка політика щодо дрібної буржуазії, відома під назвою сталінські репресії.

Культ спрощено тлумаченої боротьби - політичної, ідеологічної, культурної - спричинив за собою в часи панування сталінізму негативне, упереджене ставлення до багатьох явищ всієї минулої і закордонної культури, що протистоїть нібито по всіх лініях соціалістичної культури.

Фетишизація «антагонічного» протиборства класів призвела до утвердження тези про «посилення класової боротьби» у ході будівництва соціалізму, послуживши ідеологічним виправданням масових репресій та знищення мільйонів людей, представників цілих суспільних станів, та об'явлених «несоціалістичними та ворожими» або «зрадниками», цілих народів-етній.

КЛЕОМЕН III (262 - 219 рр. до н. е.)

Спартанський цар, син царя Леоніда, противника Агіса IV (245 – 241 рр. до н. е.), який висунув програму глибоких соціальних перетворень, що складалася з 3-х пунктів:

- касація боргів;
- переділ землі;
- відродження спартанського способу життя.

«Агіс, - писав Плутарх, - своїм розумом і високими чеснотами перевершував не лише свого співправителя Леоніда, але й усіх царів після Агесилая Великого. Ставши царем, Агіс поставив собі за мету відродити стародавню Спарту». «Я хочу вигнати зі Спарти сріблολюбство і гордовитість. Я боюся, що різниця у способі життя і зіпсованість моралі внесуть ворожнечу і розлад у нашу державу». Він запропонував забрати землю у 100 найбагатших спартіатів і розділити її на 4500 ділянок у Лаконіці для бідних, а за її межами провести перерозподіл у перієкських общинах, що повинно було дати 15 тисяч ділянок і стільки воїнів. Першими від багатства на користь народу, відмовилася його мати Агесистрата, бабка Архідамія і всі родичі. Однак герусія не дала згоди. Агіс розганяє ефорат, відкриває боргові в'язниці, скасовує борги. Противник реформ цар Леонід був вигнаний за межі Спарти.

Але коли Агіс пішов воювати з етолянами, у Спарті стався переворот, було повернуто царя Леоніда, а Агіса відправлено на шибеницю.

Смерть Агіса не послабила соціального руху і не зменшила енергії партії реформ. Продовжувачем справи Агіса став новий спартанський цар Клеомен III, син царя Леоніда. Цар Леонід силою одружив вдову Агіатіду (жінку Агіса) на своєму синові, щоб заволодіти її власністю. Агіатіда відрізнялася серед усіх своєю вродою і була однією із самих багатих жінок Спарти. Вона тненавиділа Леоніда, але полюбила його сина і стала йому вірною дружиною. Досить часто вона розповідала Клеомену про свого першого мужа, про його сміливі плани відродження Спарти. Новий цар поважав світлу пам'ять Агіса.

Маючи гарну освіту (його наставником був відомий вчений Сфер Борисфенський), Клеомен сприймає демократичні ідеї перебудови Спарти і вичікує момент для їх реалізації. Він твердо вирішив продовжити справу Агіса, навіть насильницькими методами. Не знайшовши підтримки у друзів, він вирішив один здійснити переворот у Спарті опираючись на військо. Клеомен розумів, що успіх може бути лише тоді, коли буде знищена головна опора багатих людей Спарти – рада старійшин (герусія) і ефорат. Для цього потрібно було створити військо не з найманців, а з жителів спартанського полісу, які були кровно зацікавлені в перерозподілу землі і власності

багатіїв. Саме тут були корені відродження військової могутності Спарти.

Таку можливість Клеомен отримав після війни з Ахейським союзом і Спартою у 228 р. до н. е. Здобувши перемогу, він раптово повертає з армією в Спарту і знищує ефорів. Ті, що чинили опір, були вбиті: з 5 врятувався лише один. Здійснивши державний переворот, Клеомен відмінив герусію, вигнав з міста 80 олігархів і оголосив у народних зборах про початок реформ. Знову була перерозподілена земля, повернена схема касації боргів.

Економічні заходи Клеомена складали лише початок його соціально-політичних реформ. Він призначає другим царем брата Агіса, Архимада, що зробити його другим царем. Відновлюється традиційна система спартанського виховання молоді і давній спосіб життя. Цар особисто керує процесом виховання, показує зразок простоти, скромності і поміркованості. Зовнішній успіх реформ був повний. Плутарх писав: «Ті, хто раніше насміхався над ним, коли він говорив, що, проголошуючи касацію боргів і переділ земель, він бере приклад з Солона і Лікурга, тепер цілком повірили, що винуватцем усіх змін, які пройшли у спартанців, був саме він, а не хтось інший».

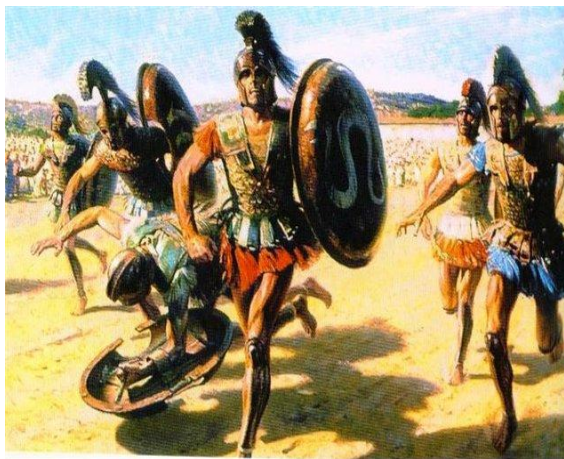
Проведені реформи посилили військову могутність Спарти, підняли престиж царської влади і привели до нових успіхів у війні з Ахейським союзом, Міста Пелопоннесу, які проходив Клеомен, переходили на його бік: народ вимагав касації боргів і переділу землі. Аркадія, Аргос, Коринф і частина Ахай стали на бік царя-реформатора, сам він став претендувати на роль лідера в Ахейському союзі. Посли, які зустрічалися з Клеоменом з інших країн грецького полісу, дивувалися простому спілкуванню царя, відсутності розкоші і скромності побуту, в якому він мешкав.

Зате багатії всієї Греції боялися подальших соціальних потрясінь і ненавиділи Клеомена. Вони усвідомлювали, що, на випадок піднесення Спарти, Клеомен відійме у них владу, а землю віддасть бідним.

Першими покликали до себе Клеомена на допомогу жителі міста Мантинеї. Він вступив до міста вночі і допоміг прогнати з міста ахейський гарнізон. Потім він вирушив на північ Пелопоннеса в саму Ахейську область і розгромив у вирішальній битві ахейську армію, що поклато край могутності союзу.

Наступним кроком царя була вимога передати йому владу в Ахейському союзі. Його не влаштовувала місія втручання у справи окремих держав. Цар намагався створити сильну армію і об'єднати

Пелопоннес. Ахейці згодилися і запросили Клеомена з'явитися у місто Лерну (в Аргоській області), де повинен був відбутися союзний з'їзд. Однак, по хворобі, Клеомен не зміг вчасно прибути на почесне зібрання. У цих умовах керівник Ахейського союзу і фактичний його диктатор Арат, укладає угоду про надання військової допомоги македонським царем Антигоном Досоном, недавнім своїм ворогом. Взамін було обіцяно повернення, захопленого у 243 р. до н. е. ахейцями Акрокоринфа. Македонський цар з 40-тисячною армією вирушив назустріч спартанцям. Всі вороги Клеомена підтримали завойовників, особливо партія багатих громадян. Вона спровокувала повстання в Аргосі, а коли спартанський цар готувався до штурму міста, з тилу на нього напали македонці. У цій скрутній ситуації Клеомену прийшлося відступити до Спарти, щоб не бути відрізаним від Батьківщини. Всі наслідки його перемог були втрачені. Союзники залишали спартанців.

Останній бій спартанського царя Клеомена.

Клеомен вирішив заручитися підтримкою у царя Єгипету Птолемея, але допомога була настільки мізерна, що у битві при Селассії (221 р. до н. е.) у північній частині Лаконіки майже вся армія спартанського царя загинула: 16 тисяч спартанців були порубані, але ні на крок не відступили з поля бою. Клеомен з охороною (200 спартанців) та 4000 найманцями утікає до Єгипту, не втрачаючи надії, що Птолмей III допоможе встановити авторитет Спарти на грецькому полісі.

Однак Птолмей III скоро помер, а його наступник – Птолмей IV не спішив з допомогою Спарті. Спроба підняти

повстання в Олександрії не вдалася, і Клеомен з прихильниками покінчили життя самогубством.

Звістка про смерть Клеомена (смертельний удар мечем наніс його улюбленець Пантей, який теж покінчив життя самогубством) швидко поширилася по місту. Мати Клеомена, Крестесикля, обнявши онуків, гірко плакала. Раптово старший хлопчик вирвався з її рук і кинувся з даху вниз головою, однак не розбився до смерті. Птоломей IV наказав розіп'яти на хресті труп Клеомена, а дітей і матір спартанського царя було страчено. Після смерті Клеомена рух бідноти ще довго продовжувався у Спарті.

ДЖЕРЕЛА:

Хафнер Г. Выдающиеся портреты античности: 337 портретов в слове и образе. — М.: Прогресс, 1984. Лісовий І. А. Античний світ. У термінах, іменах і назвах. — Львів. : Вид-во при ЛДУ, 1988. Утченко С.Л. Политические учения Древнего Рима. - М., 1977. Кун Н.А., Нейхардт А.А. Легенды и мифы Древней Греции и Древнего Рима. — СПб., 1998.

КЛЕРИКАЛІЗМ

КЛЕРИКАЛІЗМ - (від лат. clericalis—церковний) — суспільно-політична течія, яка домагається провідної ролі релігії і церкви у політичному й духовному житті суспільства. Крайніми прагненнями клерикалізму є утворення теократичної держави. Носіями клерикалізму є духівництво і тісно пов'язані з церквою представники панівних верств суспільства. Клерикальні прагнення властиві, по суті, всім релігійноцерковним організаціям. Особливо яскраво вони виявилися в історії католицизму. Всередні віки католицький клерикалізм постав передусім у боротьбі за папську теократію, у новий час був спрямований проти буржуазних революцій, а з виникненням соціалістичного революційного руху — проти нього.

Поряд із традиційними засобами впливу на політичні події та переконання широких верств населення (через систему церковного апарату, викладання релігії у школі, активну участь у регулюванні питань сім'ї, шлюбу, виховання дітей тощо) у ХІХ—ХХ ст. вирішальну роль починають відігравати створювані клерикальні політичні партії, профспілки, молодіжні, жіночі, культурні та інші організації. У деяких країнах — ФРН, Італії, Франції, Бельгії, Австрії, Португалії, Ірландії, Польщі — вони мають значну політичну вагу, а напр. у ФРН, Італії християнські партії нерідко й тривалий час перебувають при владі. В останні десятиліття ХХ ст. різко посилюється

вплив духівництва на політичне життя у країнах мусульманського світу. В Ірані, напр., після ісламської революції 1979 р. воно очолило управління державою.

ДЖЕРЕЛА:

Под ред. Цамеряна И.П. Краткий научно-атеистический словарь. — М.: Наука, 1964. С. 644.; Великовіч Л. Н., Релігія і політика в сучасному капіталістичному суспільстві, М., 1970; Шейнман М. М., Сучасний клерикалізм, М., 1964; Майер Г., Штір П., Фашизм і політичний клерикалізм, пер.(переведення) з йому.(німецький), М., 1963; Альбрехт Е., Антикомунізм — ідеологія мілітаризму клерикалізму, пер.(переведення) з йому.(німецький), М., 1963.

КЛІЄНТЕЛІЗМ ПОЛІТИЧНИЙ

КЛІЄНТЕЛІЗМ ПОЛІТИЧНИЙ — форма політичного зв'язку з метою підтримки та взаємного обміну послугами між особами, які мають нерівні можливості у суспільстві. Клієнтелізм виник у Римі у VI—III ст. до н. е. як специфічна форма особистих зв'язків між формально вільним клієнтом і багатшим та впливовішим патроном. Патрон надавав покровительство «в обмін» на підпорядкування з боку клієнта.

Західні політологи (Ж. Ф. Медар, В. Лем'є, К. Ланде, Д. Д. Пауелл та ін.) виявляють інтерес до проблем клієнтелізму політичного, виходячи з того, що «патрону» (у т. ч. і політичним партіям) належать важливі позиції як посереднику, головній проміжній ланці між центром та периферією. Клієнтелізм політичний активно впроваджується у політичні процеси багатьох країн. У деяких з них він відіграє важливу роль у суспільних процесах (США, Китай, Ізраїль), в інших діє поряд з добре розвинутими інституційними взаємовідносинами і виступає як «доповнення» при прийнятті рішень (Італія, Греція, Ірак, Руанда та ін.).

У політичних системах розвинутих країн, наприклад Франції, більшість становлять «клієнтистські» партії, які спираються не на своїх постійних членів, а на виборців та місцеву клієнтуру, виконують роль посередницької, зв'язуючої ланки між правлячими колами та їхньою клієнтурою (П. Авріл). Це сприяє існуванню у країні великої кількості партій. Багато партій відродили в ідеологічній та безособовій формі систему «договірних взаємозв'язків», осередком яких у минулому виступала місцева знать. Перетворення політичних структур на органи, які надають покровительство, спостерігається і серед недомінуючих партій. Тому опозиційна партія при підтримці більшістю виборців може забезпечити пріоритет інтересів своїх прихильників.

На думку Ж. Ф. Медара, клієнтелізм політичний приводить до реального структурування політичної гри, забезпечує винагороду окремим регіонам або етнічним групам, може сприяти зростанню їх політичної активності. Д. Д. Пауелл вказує на зв'язок клієнтелізму політичного з певним станом державного розвитку та розширення ринкових відносин. Клієнтелізм політичний діє в залежності від політичного середовища. У разі виникнення авторитарних тенденцій він обмежується, проявляється лише у бюрократичній та військовій сферах і в той же час набуває спотвореної форми, якою є корупція. Суспільний прогрес сприяє формуванню структур, які є серйозним конкурентом системі клієнтелізму політичного, патронату: організовані групи, спілки та інші горизонтальні структури, які беруть верх над вертикальними структурами, характерними для клієнтелізму політичного.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х.: Право, 2015.; Політологія / За ред. А. Колодій. — К., 2000, Политология: Словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — 2001.; Политология / За ред. А. Колодій. - К., 2000, Политология: Словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. - 2001.; Макаров Г. Регіоналізм як чинник політичного процесу у сучасному українському суспільстві: автореферат дис. канд. політ. наук. — К., 2005; 2. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості // АГОРА. Випуск 3: Україна — регіональний вимір. — Київ: Стилос, 2006. — С. 69-91; Політологічний вісник, 36-к наукових праць, - К., випуск 67. — с 227-249.

КЛІНТОН ВІЛЬЯМ ДЖЕФФЕРСОН (народився 19 серпня 1946 р.)

Сорок другий президент Сполучених Штатів Америки з 1993 - 2001 рр. Він також був губернатором штату Арканзас протягом 12 років. Білл Клінтон — третій наймолодший президент США після

Теодора Рузвельта та Джона Кеннеді. 20 січня 1993 р. вперше, починаючи з 1980 р. у Білий дім прийшов кандидат від демократичної партії. Якщо не брати до уваги короткочасне перебування президентом Картера, то демократи майже четверту частину століття не владарювали у США. Тому на 42-го президента Сполучених Штатів були покладені великі надії всієї демократичної Америки.

Вільям Джефферсон Блайт III народився 19 серпня 1946 р. у місті Хоуп, штат Арканзас. Його батько, Вільям Джефферсон Блайт молодший (1918-1946 рр.), був комівояжером по продажу обладнання, трагічно загинув ще до його народження. Мати, Вірджинія Делл Кесседі (1923-1994 рр.), закінчивши школу, поїхала вчитися на медсестру-анестезіолога у Шривпорт, штат Луїзіана, де й познайомилася із Вільямом. І у 1943 р. вони одружилися, після чого Вільяма було призвано до армії і відправлено у Єгипет на Другу Світову війну. Закінчив службу він вже в Італії у грудні 1945 р. Коли він повернувся, вони з Вірджинією ненадовго переїхали до Чікаго і зібралися придбати будинок у Хоупі, поряд з її батьками, але 17 травня 1946 р., повертаючись із Чікаго у Хоуп, Вільям загинув в автокатастрофі. Вірджинія була його четвертою дружиною, а Білл третьою дитиною. В батька залишилось ще двоє дітей від двох попередніх шлюбів, які жили у родинях своїх матерів: син – Генрі Леон 1938 р. народження та дочка Шарон Лі 1941 р. народження.

Мати Білла після народження дитини повернулася в Шривпорт вчитися, і перші роки виховання дитини було покладено на бабусю й дідуся — Елдріджа й Едіт Кесседі. У них була власна лавка бакалійних товарів, де вони, всупереч звичаям сегрегації, обслуговували, у тому числі в кредит, усіх жителів міста незалежно від кольору шкіри. Бабуся і дідусь прищеплювали таке відношення до людей і онуку: терпимість, рівність, політична коректність — з усіма цими поняттями Білл познайомився, будучи ще маленькою дитиною. Коли Біллу було 4 роки, мати вийшла заміж за торговця автомобілями Роджера Клінтона. У 1953 р. сімейство переїхало до міста Хот Спрингс, Арканзас, а у 1956 р. у Білла народився брат Роджер Клінтон. Білл взяв прізвище вітчима, коли йому було 15 років.

У школі Клінтон був одним із кращих учнів і керівником джаз-бенда, де він грав на саксофоні. У липні 1963 р. Білл у складі делегації від національної юнацької організації брав участь у зустрічі із Дж. Кеннеді, де удостоївся особистого привітання президента, після чого він вирішив присвятити життя публічній діяльності і політиці.

Після закінчення школи по черзі вчився в університеті Джорджтаун і Вашингтоні, Оксфордї, Єлі. Не зважаючи на те, що сім'я Білла за американськими мірками належала до середнього класу, грошей на освіту в престижному університеті у його батьків не було, а вітчим вже серйозно до того часу страждав алкоголізмом, і Білл справлявся самотужки: отримував підвищену стипендію, працював на трьох роботах одночасно. У Єльському університеті, який він закінчив у 1973 р., він познайомився з Гіларі Родхем, на якій 11 жовтня 1975 р. одружився. Після закінчення університету Білл недовго викладав у юридичному інституті Арканзаського університету у Файтсвіллі. Його дружина Гіларі Клінтон незабаром після нього зайнялася викладацькою діяльністю у тому ж університеті.

Свою політичну кар'єру Білл почав у штаті Арканзас, коли він невдало балотувався на посаду депутата у Палату Представників Конгресу США у 1974 р. Пізніше він балотувався і був вибраний на посаду губернатора штату Арканзас, ставши наймолодшим губернатором штату. Однак у 1980 р. він зазнав поразки і не був переобраний. Попри це, у 1982 р. його знову обрано губернатором штату. У 1992 р. Клінтон успішно балотувався на посаду президента США від Демократичної партії і виграв вибори, випередивши свого найближчого конкурента з Республіканської партії Джорджа Буша-старшого. У 1992 р. журнал «Тайм» назвав Клінтона «людиною року».

У своїй першій інавгураційній промові Білл Клінтон оголосив курс на оновлення Америки, якій належить очолювати світ після колапсу Радянського Союзу.

Президентство Клінтона припало на той час, коли у світі відбувалися суттєві зміни, спричинені розвалом СРСР і кінцем Холодної війни. Міжнародні обставини позначилися на внутрішньополітичному курсі Клінтона, який отримав назву «світове лідерство» («велика стратегія») і зводився до глобального політичного, економічного та військового впливу США.

Суть «великої стратегії» зводився до того, що на формування зовнішньополітичної стратегії США у 90-х рр. впливали як уже відзначені ідейно-теоретичні підходи, так і зміни у внутрішній і міжнародній обстановці. І хоча адміністрацію Клінтона часто критикують за відсутність цілісної «великої стратегії», основні контури нової стратегії позначені вже досить чітко не тільки на доктринальному, а й на політичному рівні.

Виходячи з офіційних зовнішньополітичних установок США, викладених у виступах їхніх лідерів, програмних документах у сфері зовнішньої і військової політики (насамперед періодичних доповідях Білого дому про стратегію національної безпеки), можна в такий спосіб представити національні інтереси США і шляхи їх забезпечення.

Основні цілі «великої стратегії» США – зміцнення безпеки та забезпечення економічного процвітання країни, а також просування демократії в світі.

Останнє вважається відповідним не тільки принципам, але й інтересам США, оскільки (як зазначається в останньому виданні «Стратегії національної безпеки у новому столітті») «демократичні режими більш схильні співпрацювати один з одним для відбиття загальних загроз, вони заохочують вільну торгівлю і сталий економічний розвиток.

Такі режими рідше розв'язують війни і порушують права своїх громадян. Тому всесвітня тенденція просування до ринку просуває і американські інтереси».

Цим багато в чому обгрунтовується й необхідність керівництва світом з боку США – не тільки як єдиної країни, що володіє необхідними «волею і можливостями», а й як країни, ідеали та інтереси якої в найбільшій мірі відповідають «універсальним цінностям демократії свободи».

ДОКТРИНА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ США РОЗРІЗНЯЄ ТРИ РІВНІ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ КРАЇНИ:

1. Життєві національні інтереси (забезпечення виживання, безпеки і життєдіяльності США; сюди входить безпека території США і їх союзників, безпека американських громадян, економічний добробут країни і захист її найважливіших інфраструктур); для захисту цих інтересів допускається використання військової сили, в тому числі в односторонньому порядку.

2. Важливі національні інтереси (зачіпають економічне благополуччя США і вимагають домірних американських акцій, наприклад з підтримки миру у Боснії).

3. Гуманітарні та інші інтереси (протидія екологічній і гуманітарній біді, допомогу у врегулюванні міждержавних і внутрішніх конфліктів і т.п.).

ЗАГРОЗИ БЕЗПЕЦІ США СПЕЦІАЛІСТИ РОЗДІЛЯЮТЬ НА КІЛЬКА ВИДІВ:

- загрози регіонального або державного рівня (їх основними джерелами в даний час вважаються Іран, Ірак і Північна Корея);

- транснаціональні загрози (тероризм, міжнародна злочинність, торгівля наркотиками, незаконна торгівля зброєю, загроза інформаційній інфраструктурі США);
- поширення небезпечних технологій, насамперед з виробництва зброї масового знищення;
- іноземне шпигунство;
- загрози, які виходять від «неспроможних держав» (їх нездатність забезпечити стійке правління може призвести до внутрішніх конфліктів, гуманітарних криз та регіональної нестабільності).

Відсутність прямої військової загрози існуванню США по типу радянської часів холодної війни розглядається Пентагоном як тимчасове явище, а найбільш вірогідним сценарієм її відродження там вважають появу «веймарській Росії» або ворожого Китаю як нової великої держави. Тому найважливішим завданням військово-політичної стратегії США, як зазначав У. Перрі (міністр оборони США у 1994 – 1997 рр.), є «превентивна оборона», націлена, по суті, на участь у формуванні військового потенціалу цих країн шляхом розширення взаємодії та надання впливу на їх військові доктрини і характер військового будівництва. У той же час підкреслюється, що США повинні зберігати військово-стратегічний потенціал, необхідний на випадок провалу «превентивної оборони» та відродження великої військової загрози.

Що стосується загроз регіонального рівня, то основним засобом їх стримування є підтримка військового потенціалу, досить успішного ведення двох «великих регіональних воєн» (замість «двох з половиною воєн» періоду розпаду холодної війни), найбільш вірогідними з яких вважаються війни в районах Перської затоки і Корейського півострова. У цілому, як підкреслюється у «Стратегії національної безпеки», «Сполучені Штати не дозволять будь-якої ворожій силі домінувати в будь-якому регіоні, важливому для наших інтересів».

До таких регіонів на додаток до традиційних для післявоєнної стратегії США Західної півкулі, Західної Європи, Східної Азії і Перської затоки все частіше згадуються Центральна і Східна Європа, Балкани, а також басейн Каспійського моря (включаючи Центральну Азію і Кавказ) з його величезними сировинними ресурсами.

Згідно з доктриною національної безпеки США протидія транснаціональним загрозам передбачає зміцнення режимів нерозповсюдження та контролю за ракетною технологією,

односторонні і колективні дії по боротьбі з міжнародним тероризмом та злочинністю, захисту навколишнього середовища і т.д. Характерно, що все більше уваги приділяється формуванню безпечного для США зовнішнього середовища. Цим самим підкреслюється першорядна роль США у створенні нової системи міжнародної безпеки. При цьому США, говориться у «Стратегії національної безпеки», «повинні бути здатні до відповіді на весь спектр можливих загроз і криз. Наша відповідь може бути дипломатичним, економічним, правовим, військовим або, скоріше, їх поєднанням. Ми повинні використовувати найбільш адекватний набір засобів, діючи у союзі або партнерстві, коли наші інтереси поділяються іншими, або ж одностороннім чином, коли того вимагають національні інтереси країни».

Неважко помітити, що навіть на декларативному рівні «велика стратегія» США має яскраво виражений глобальний характер, а у концептуальному плані поєднує у собі елементи «гегемонізму», «узгодженої безпеки» і «виборчого залучення». Більш надійний критерій оцінки - сама зовнішньополітична практика США 90-х рр.

Незважаючи на радикальні зміни міжнародної обстановки, США зберегли глобальну систему своїх військово-політичних союзів і зобов'язань, створену в роки холодної війни. Більш того, найважливіший з цих союзів – НАТО – був не тільки розширений, а й перенацілений з «захисту території» на набагато ширшу функцію – забезпечення стабільності всього «трансатлантичного регіону», у тому числі, дій за межами території країн-членів альянсу. У результаті США поширили сферу своїх військово-політичних зобов'язань на країни ЦСЄ, а з літа 1999 р., – фактично і на всі Балкани. Ця ключова зовнішньополітична акція США відповідала лінії прихильників «розширення демократії», а також геополітичним установам заповнення «стратегічного вакууму» у центрі Європи і стримуванням потенційних «експансіоністських устремлінь» Росії. Як підтвердили і військова операція НАТО в Косово у 1999 р., і нова стратегічна концепція альянсу, США, продовжуючи посилатися на можливу роль ОБСЄ, тим не менш послідовно проводять лінію на забезпечення центральної ролі НАТО у вирішенні європейських справ.

Особливо доречною в цьому плані є війна НАТО проти Югославії (Операція «Союзна сила») – Військова операція НАТО проти Союзної Республіки Югославія в період з 24 березня по 10 червня 1999 р., під час війни у Косово.

Причиною інтервенції військ НАТО була хвиля етнічних чисток в регіоні. Згодом Міжнародний трибунал по колишній Югославії підтвердив відповідальність югославських служб безпеки за злочини проти албанського населення Косово, особливо під час проведення операції НАТО.

У результаті операції була завершена Косовська війна. Контроль над регіоном перейшов до сил НАТО та міжнародної адміністрації, яка потім передала більшість повноважень структурам етнічних албанців. Пройшли етнічні чистки і (за даними прокуратури з військових злочинів Республіки Сербії) військові злочини проти сербського і циганського населення Косово і Метохії.

Це друга великомасштабна військова операція НАТО (першою була операція «Обміркована сила», також проти сербських військ у Боснії і Герцеговині). Операція виправдовувалася як гуманітарна інтервенція, але вона була проведена без мандата ООН, у зв'язку з чим законність її проведення заперечується і характеризується деякими критиками як військова агресія.

Після початку військових дій між Югославської армією і Армією Визволення Косово сербські власті були звинувачені в етнічних чистках. Після інциденту у Рачаке блок НАТО зажадав вивести сербські війська з сербської автономної області Косово і Метохії, головним чином населеної албанцями, а також розмістити війська НАТО на території Косово і Метохії, тобто на території Югославії. Югославія не виконала ультиматум. Не увінчалися успіхом і переговори у Рамбуйє, де обговорювалася пропозиція, не надання Косово незалежності, але передбачала введення військ НАТО на територію краю та виведення звідти Югославської армії. Тим не менш, пункти в проекті угоди розглядаються постфактум як обіцянка забезпечити Косово незалежність у перспективі. Після того як проект був відхилений сербською стороною, НАТО перейшло до бомбардувань.

ООН уважно відстежувала ситуацію у Косові і Метохії, однак її санкції на інтервенцію не було. Резолюція ООН, засуджувала дії НАТО як агресію, збрала тільки три голоси «за» (Росія, Намібія і КНР) при голосуванні у СБ ООН. З іншого боку, критики інтервенції вважають, що військові дії НАТО проти суверенної країни – Югославії, без санкції Ради Безпеки ООН були порушенням статуту ООН і міжнародного права.

До оборони СРЮ готувалася, спираючись на Збройні сили Союзної Республіки Югославії. Вони склалися з Сухопутних військ,

ВПС і ППО і Військово-Морського флоту. При тому, що країни НАТО планували задіяти в майбутніх бойових діях в основному авіацію, саме ВПС і ППО СРЮ повинні були відбити повітряні атаки. Даний вид югославських військ складався з двох підрозділів – Авіаційного корпусу і Корпусу ППО. Крім цього силами ППО мали корпус і бригади сухопутних військ. Практично всі озброєння югославська армія успадкувала від армії СФРЮ. Авіація була застарілою, через економічні санкції та ембарго на поставки озброєнь не вистачало запчастин і пального. У багатьох літаків повністю минули ресурси. В аналогічному стані були і комплекси ППО Куб і С-125 1970 рр. Сучасними були ПЗРК, що стоять на озброєнні сухопутних військ, проте вони могли вражати літаки противника тільки на висотах до 4000 метрів.

**З УРАХУВАННЯМ ВСЬОГО ЦЬОГО ГЕНЕРАЛЬНИЙ ШТАБ СРЮ СПІЛЬНО З
КОМАНДУВАННЯМ ВПС І ППО ВИРОБИВ ПЛАН ОБОРОНИ,
ЯКИЙ СКЛАДАВСЯ З ЧОТИРЬОХ ПУНКТІВ:**

1. Операція ППО. Її планувалося провести із залученням 8 підрозділів повітряного огляду і попередження (2 взводи, 6 рот), 16 ракетних підрозділів середньої дальності (4 дивізіони С-125 «Нева» і 12 «Куб»), 15 батарей малої дальності («Стріла-2 М» і «Стріла-М»), 23 артилерійських батарей ППО, 2 ескадрилії винищувачів МіГ-21 (30 літаків) і 5 МіГ-29. Підтримати проведення операції повинні були і сили ППО Третьої армії (5 ракетних батарей «Стріла-2 М» і «Стріла-1 М») і 8 артилерійських батарей ППО. Керувати операцією повинно було командування Корпусу ППО з 31-го оперативного центру сектора ППО поблизу Кралево.

2. Оборона районів Белграда, Нові-Сада і району Подгоріца-Бока. Для Белграда і Нові-Сада були виділені 6 підрозділів повітряного огляду і попередження (2 роти, 4 взводи), 12 ракетних дивізіонів середньої дальності (8 С-125 «Нева» і 4 «Куб», 15 батарей малої дальності («Стріла-2М» і «Стріла-1М»), 7 артилерійських батарей ППО, винищувальна ескадрилья (15 МіГ-21 і 4 МіГ-29), а також сили ППО Першої армії сухопутних військ. Командний центр – 20-й оперативний центр сектора ППО «Стари-Бановци». Для прикриття району Подгоріца-Бока задіяні 3 підрозділи повітряного огляду і попередження (1 рота і 2 взводи), 4 батареї «Куб», батареї «Стріла-2 М» і 7 артилерійських батарей, а також сил ППО Другої армії сухопутних військ і Військово-Морського Флоту. Командний центр – 58-й оперативний центр сектора ППО на аеродромі Подгориці.

3. Боротьба з вертолітними десантами. Однак в силу відсутності таких, уже через кілька днів, підрозділи, які мали проводити ці операції, були перекинуті на інші напрямки.

4. Повітряна підтримка сил Третьої армії сухопутних військ. Її повинен був виконувати Авіаційний корпус в сприянні з штабом Третьої армії.

Згідно сербським джерел, планування військової операції проти Югославії країни НАТО почали у червні 1998 р. Перші плани агресії були двох варіантів. Перший передбачав удари обмеженими силами тільки по території автономного краю Косово і Метохія. Другий же складався з масштабної атаки на всю територію Союзної Республіки Югославії, яка розбивалася на три зони – Косово, Метохія і частина Центральної Сербії південніше 44-ї паралелі, території на південь від 44-ї паралелі без Косова і Метохії і територія Сербії північніше 44-ї паралелі. Згідно з цим планом, атаки на Чорногорію не передбачалися. Головною метою плану країн НАТО було знищення і деморалізація югославської армії і зведення її можливостей до того рівня, який би не представляв загрози для інтересів США.

На всю операцію відводилося до трьох днів, після чого, на думку її планувальників, югославське керівництво попросило б капітуляцію. Стратеги НАТО мали досить детальні дані про стан югославської армії і про її озброєння. У попередні роки Югославія в рамках договору про контроль за кількістю озброєнь в регіоні регулярно інформувала ОБСЄ, відправляючи повні дані про чисельність армії, дислокації всіх військових об'єктів. СРЮ також приймала іноземних військових спостерігачів. При плануванні агресії країни НАТО провели операцію «Орлиний зір», збираючи дані за допомогою БПЛА і супутникових знімків. В цілому, для участі в операції виділялися 464 літаки, з яких бойовими були 330, і близько 450 крилатих ракет.

Загальне командування всіма силами здійснював американський генерал Кларк, який очолював Вищий штаб союзних держав Європи.

Згідно з моделлю нападу, всі повітряні сили розбивалися на кілька груп:

1. Ударні сили, що складаються з винищувачів, винищувачів-бомбардувальників, штурмовиків, бомбардувальників і літаків для ударів по знищенню систем ППО. У день агресії налічували 282 літаки, пізніше їх кількість зросла до 639 (збільшення на 122%).

2. Сили для розвідки та електронних дій. На початку війни налічували 66 літаків (14% від загального числа), потім їх кількість зросла до 84.

3. Сили безпосереднього командування. В ході бойових дій зросли з 20 (4,3% від загального числа) до 29 літаків.

4. Сили логістичної підтримки. 24 березня було задіяно 62 літаки (13% від загального числа), в кінці війни діяли вже 252 літаки.

5. Сили, які планувалося задіяти в атаці, дислокувалися на 59 базах в 12 країнах НАТО. Найбільш численними вони були на території Італії, де до початку агресії базувалися 279 літаків (59% від загального числа згідно плану). 225 з них були ударними (61% від загального числа). Тільки на авіабазі Авіано було 111 літаків різного призначення. Це число за 70 днів війни зросло до 229 літаків. Після нарощування сил в ході операції на аеродромах Італії базувалися 559 літаків (53% від загального числа).

6. Палубна авіація базувалася на американських авіаносці USS Enterprise і вертольотоносці USS Nassau, а також французькому авіаносці «Foch», що знаходився разом з кораблями супроводу в Іонічному і Адріатичному морях. На день атаки палубна авіація налічувала близько 100 літаків. Згодом, це число незначно зросло. На кораблях НАТО також перебували близько 250 крилатих ракет.

Для можливої сухопутної операції країни НАТО задіяли в Албанії та Македонії значну кількість військ.

В Албанії 24 березня 1999 р. перебували 12 379 солдатів і офіцерів, 30 танків, 28 БТР і БМП, 27 артилерійських знарядь різних калібрів, 26 бойових і 26 транспортних вертольотів.

У Македонії 24 березня 1999 р. перебували 16 590 солдатів і офіцерів, 196 танків, 310 БТР та БМП, 96 артилерійських знарядь різних калібрів, 12 бойових і 22 транспортних вертольота.

Однак сухопутна операція так і не була проведена. Згідно з американськими джерелами, на це не було необхідності. Однак за твердженням югославських джерел, країни НАТО відмовилися від сухопутного вторгнення через численних втрат, які їм могли завдати війська Югославії.

Албанія запропонувала свою територію і повітряний простір для сил НАТО. Крім того, на її території знаходилися табори підготовки терористів ОАК, а її армійські підрозділи брали участь в боях з югославськими силами в прикордонних районах. Болгарія розмістила на своїй території бойові та логістичні підрозділи НАТО. Угорщина надала в розпорядження НАТО територію і повітряний

простір, однак відмовилася посилати своїх солдатів в Косово і Метохію. На території Македонії розмістилися сухопутні сили країн НАТО, оснащені бронетехнікою, артилерією і вертольотами. Румунія надала силам НАТО територію і повітряний простір.

Формальним приводом початку воєнних дій було невиконання Сербією вимоги НАТО «вивести сербські війська з сербської автономної області Косово і Метохії». Протягом березня-червня 1999 р., війська НАТО проводили військові дії на території Сербії. Основна частина військової операції полягала в застосуванні авіації для бомбардування стратегічних військових і цивільних об'єктів на території Сербії. Авіанальоту були піддані військові стратегічні об'єкти у великих містах Югославії, включаючи столицю - Белград, а також численні цивільні об'єкти, в тому числі і житлові. В операції брали участь 14 країн, у розпорядженні яких було 1200 літаків. Морські угруповання нараховували 3 авіаносця, 6 ударних підводних човнів, 2 крейсера, 7 есмінців, 13 фрегатів, 4 великих десантних кораблі. Загальний же людський склад сил НАТО, задіяних в операції, перевищив 60 тисяч чоловік.

Операція НАТО, що почалася 24 березня 1999 р., носила кодову назву «Союзна сила». Деякі російські джерела стверджують, що вона називалася «Рішуча сила». В реальності така назву носила гіпотетична (не здійснена) операція, яку блок НАТО був готовий здійснити в період з 13 жовтня 1998 - 23 березня 1999 рр.

Участь Збройних сил США в операції НАТО носило кодову назву «Шляхетне кувалдо». Деякі російські джерела стверджують, що американська участь в операції називалося «Милосердний ангел».

24 березня 1999 р. – генеральний секретар НАТО Хав'єр Солана віддав наказ командуючому силами НАТО в Європі американському генералу Уеслі Кларку почати військову операцію проти Югославії. Увечері того ж дня Белград, Пріштина, Ужице, Нови-Сад, Крагуєвац, Панчево, Подгориця та інші піддалися ударам з повітря. Президент Росії Борис Єльцин виступив зі зверненням до світу, в якому попросив Клінтона не робити цього трагічного, драматичного кроку. «Ця війна в Європі, а може бути, і більше», – заявив російський лідер. Прем'єр-міністр Євген Примаков, що прямував з візитом в США, розвернув літак над Атлантикою і екстрено повернувся до Росії.

25 березня – авіація НАТО завдала новий удар. З борту американського крейсера «Гонсалес» в Адріатичному морі було випущено 18 ракет «Томагавк». Точкової бомбардуванню піддалися

військово-стратегічні об'єкти в Ніші – великому індустріальному центрі. 20 червня – югославські війська залишають Косово і Метохію.

У ніч на 12 червня 1999 р. десантники російських миротворчих сил, випередивши війська НАТО, увійшли на територію Югославії. Марш-кидком з Боснії та Герцеговини вони зайняли аеродром Слатіна поблизу Пріштини, а через кілька годин туди ж прибули і підрозділи інших іноземних армій.

Хоча командував силами НАТО в Європі американський генерал Уеслі Кларк наказав британському генералу Майклу Джексону, який командував угрупованням на Балканах, захопити аеродром раніше російських, британець відповів, що не збирається починати Третю світову війну.

Згодом відомий британський співак Джеймс Блант, який служив в 1999 році в натовському угрупованні, свідчив про наказ генерала Кларка відбити аеродром у російських десантників:

«Близько 200 російських розташувалися на аеродромі. Прямим наказом генерала Уеслі Кларка було «придушити їх». Кларк використовував незвичайні для нас вирази. Наприклад – «знищити». Для захоплення аеродрому були політичні причини. Але практичним наслідком ставби напад на росіян».

В ході інтерв'ю з Президентом Республіки Інгушетія Юнус-беком Євкуровим (на момент освітлюваних подій майор ГРУ) стало відомо, що починаючи з кінця травня 1999 р. група у складі 18 бійців ГРУ таємно проникла на територію аеропорту Слатіна і фактично контролювала його до підходу десантного батальйону. Всі обставини цієї операції до цих пір засекречені.

17 лютого 2008 року Косово проголосило незалежність від Сербії. На території Косово побудована американська військова база Кемп-Бондстіл. Чисельність контингенту KFOR (НАТО) на початок 2012 р. – 6200 чоловік.

Британський військовий історик Джон Кіган писав: «Тепер на календарі можна відзначити новий переломний момент: 3 червня 1999 р., коли капітуляція президента Мілошевича довела, що війна може бути виграна однієї тільки повітряної міццю».

Ставка НАТО на широке застосування високоточної зброї привела до помітного зниження жертв серед мирного населення в порівнянні з попередніми військовими конфліктами: за одинадцять тижнів операції «Союзна сила» загинуло менше мирних жителів, ніж за шість тижнів операції «Буря в пустелі» 1991 р. (за офіційними

даними іракського уряду, у війні 1991 р. загинуло близько 2300 мирних жителів).

27 січня 2004 р., в окружному суді Гааги, почалися попередні слухання за позовом жертв бомбардувань силами НАТО в Югославії у 1999 р.

За офіційними даними НАТО, в ході кампанії альянс втратив двох військовослужбовців загиблими (екіпаж американського вертольота АН-64, що розбився в ході тренувального вильоту в Албанії). Згідно з офіційною інформацією ВВС США, Югославської системою ППО збито два американські літаки (F-16 і F-117), обидва пілоти підібрані пошуково-рятувальними службами.

Згідно з офіційними югославським даними, озвученими у зв'язку зі святкуванням Дня югославської армії 16 червня 1999 р. начальником генерального штабу югославської армії Драголюб Ойданічем, в ході війни втрати НАТО склали 61 літак і 7 вертольотів. У грудні 2000 р. російська газета «НВО» з посиланням на невизначені югославські джерела повідомила, що втрати НАТО склали 31 літак і 6 вертольотів. Приватний російський дослідник і автор ряду публікацій В. Ільїн у статті, опублікованій в журналі «Авіамастер» на початку 2001 р., привів як старі дані втрати НАТО у війні 61 літак і 7 вертольотів, так і «перевірені й уточнені дані» югославського міністерства оборони за 2000 р. (31 літак і 6 вертольотів). У березні 2008 р. сербська газета «Політика» опублікувала статтю присвячену 9-й річниці початку військової операції НАТО проти Югославії, в якій повідомила, що ППО Югославії в ході конфлікту збила 2 літаки НАТО і пошкодила 36 літаків і 2 вертольоти.

Згідно із заявою Слободана Мілошевича, в ході конфлікту загинули 462 югославських військовослужбовців і 114 поліцейських; за оцінкою НАТО, загинули більше 5000 югославських військових. Югославська військова авіація прийняла мінімальну участь у відбитті вильотів НАТО, виконавши за 11 тижнів війни всього 11 вильотів на перехоплення літаків противника, однак зазнала значних втрат - за даними югославських і російських дослідників, ВВС Югославії позбулися 6 літаків в повітрі, ще близько 70 літаків були знищені на землі. Було втрачено дві третини (11 з 16 машин) найбільш сучасних винищувачів МіГ-29 і половина старих винищувачів МіГ-21 (33 з 60 машин; через високі втрати матчастини після війни був розформований один з двох винищувальних авіаполків, що були в складі ВПС Югославії).

Найбільш відчутні наслідки викликали удари НАТО з промислового комплексу у Панчево: азотного заводу, нафтоочисних заводу і нафтохімічному комплексу. Отруйні хімікати й з'єднання потрапили в атмосферу, воду і ґрунт, що створило загрозу для здоров'я людей та екологічних систем на всій території Балкан. В резервуарах нафтохімічного комбінату в момент бомбардувань знаходилися значні кількості вінілхлоридних мономерів, хлору, діхлорідетілена, 40-відсоткової натрієвої лугу і 33-процентної соляної кислоти.

У результаті дій НАТО відбулося отруєння повітря отруйними випарами від палаючих нафтокомбінатів, нафтою з підірваних бомбами резервуарів були отруєні Дунай і інші річки, забруднені Скадарське озеро та інші озера і Адріатичне море.

Бомбові удари НАТО по хімічним виробництвам стали прецедентом в історії. У зв'язку з цим міністр охорони здоров'я Республіки Сербії Лепосава Мілічевіч заявляла: «Наші хімічні заводи не бомбив навіть Адольф Гітлер! НАТО ж спокійно робить це, знищуючи річки, отруюючи повітря, вбиваючи людей, країну. Над нашим народом проводиться звірячий експеримент з використанням новітнього зброї».

Збройні сили НАТО застосовували проти цілей у Югославії боеприпаси зі збідненим ураном. За заявою офіційних осіб Югославії, Євросоюзу та ООН, а також ряду експертів та правозахисників, в ході бойових дій сталося радіоактивне зараження місцевості, що спричинило за собою загибель людей, спалах ракових і спадкових захворювань.

Загальний збиток, нанесений Югославії, оцінюється у 1 млрд. доларів.

12 квітня 1999 р. парламент Союзної Республіки Югославії, атакованої військами НАТО, проголосував за приєднання республіки до союзу Росії та Білорусі. Російський парламент на екстреному засіданні повністю підтримав своїх сербських колег, порекомендувавши президенту Борису Єльцину і уряду негайно почати підготовку до цього процесу. Єльцин цей процес заблокував.

Мало змінилося і лідерство США всередині самого блоку НАТО. Хоча адміністрація Клінтона зайняла більш гнучку позицію в порівнянні з попередніми адміністраціями, щодо визнання «європейської ідентичності» у сфері зовнішньої політики і безпеки, проведені у 90-х рр. реформи оборонного планування у НАТО зберегли керівну роль США в альянсі і поставили зовні реанімований

ЗЕС у повну залежність від натовської військової інфраструктури. Через впровадження США ініційованих програм «Партнерство заради миру» і Двосторонні угоди про партнерство (перш за все з Росією та Україною) НАТО стала важливим каналом співробітництва з пострадянськими державами, їх поступового втягування в систему безпеки, яка існує під її егідою. У підсумку Сполученим Штатам вдалося завдяки істотної адаптації посилити роль НАТО (а значить, і свою власну) у вирішенні питань європейської безпеки.

Менше змін зазнала військова присутність США в стратегічно важливих регіонах – Східній Азії (Японія, Південна Корея) і Перській затоці. У цілому після деякого скорочення кількості військових баз і збройних сил за кордоном США зберегли систему передового базування і значні військові контингенти на рівні, який планують підтримувати в осяжному майбутньому (витрати на ці цілі становлять близько 100 млрд. доларів на рік). США також щорічно витрачають близько 15 млрд. дол на програми іноземної допомоги. При деякому скороченні асигнувань на ці цілі у порівнянні з періодом холодної війни обсяг допомоги ключовим стратегічним союзникам США – Ізраїлю, Єгипту, Туреччині залишаються практично без змін.

У 90-х рр. США взяли курс на підтримку переважної військово-силової переваги над іншими країнами. Після помітного скорочення військових витрат у середині десятиліття до його результату вони повернулися на рівень кінця холодної війни, перевищуючи сумарні військові витрати інших великих держав. Деяке скорочення чисельності збройних сил (до 1,5 млн. чоловік) супроводжується підвищенням їх якісних характеристик – рівня освіти і підготовки, технічної оснащеності та боєздатності. Нарощуючи потенціал ведення звичайних воєн, США зберігають і вдосконалюють основу свого ядерного потенціалу, вкрай обережно просуваючись по шляху подальших скорочень ядерної зброї і перегляду стратегії його застосування, продовжують активно розробляти нові системи протиракетної оборони.

Все це разом узятє дозволило Сполученим Штатам до кінця 90-х років збільшити до рекордного в історії рівня військово-технологічний відрив від своїх потенційних конкурентів, особливо у глобальному проектуванні військової потужності і новітніх методах ведення наземних бойових дій. Військово-політичне керівництво США сповнене рішучості зберігати цей розрив і у майбутньому. Так, констатуючи «унікальність» сучасного становища Америки у світі – поєднання військової переваги з відсутністю прямих загроз її

існуванню, У. Перрі та його співавтори відзначають у книзі «Превентивна оборона», що головна мета національної стратегії – «увічнення обох цих умов».

Рівень військово-політичної активності США залишається дуже високим, причому до кінця десятиліття тут намітилися дві характерні взаємопов'язані тенденції. Перша - поступове перенесення центру ваги з багатосторонніх колективних дій у рамках ООН на односторонні дії силами проамериканських військово-політичних союзів, насамперед НАТО. Спочатку США висунули концепцію «наступальної багатосторонньої дипломатії» у врегулюванні міжнародних конфліктів, покликаної замінити суперництво двох наддержав часів холодної війни, у цьому питанні, колективними зусиллями всього міжнародного співтовариства під егідою ООН. У травні 1993 р. президент Клінтон підписав директиву № 13, що передбачала сприяння посиленню миротворчого потенціалу ООН та готовність США на регулярній основі надавати свій миротворчий контингент під оперативне командування ООН. США прийняли активну участь в здійснювалися під егідою ООН миротворчих операціях в Сомалі, Гаїті і Боснії. Однак провал сомалійської операції показали що ростуть розбіжності між США, оонівським командуванням і членами Ради Безпеки у боснійському врегулювання. Це привело до швидкого переходу США від принципів «наступальної багатосторонньої дипломатії» до зростаючої опори на НАТО і власні сили під своїм командуванням. До літа 1994 р. згадана директива була замінена директивою № 25, яка дезавуювала ідею зміцнення військового потенціалу ООН і поставила жорсткі умови участі США в миротворчих операціях під її керівництвом, включаючи оперативне підпорядкування американських сил командуванню США або «такій компетентній регіональній організації, як НАТО» . Не дивно, що подальше врегулювання боснійської проблеми відбувалося під фактичним військовим контролем НАТО і лише формально під егідою ООН.

Дрейф США у сторону односторонніх (або у рамках НАТО) дій супроводжувався зростанням питомої ваги силових примусових заходів в арсеналі зовнішньополітичних інструментів.

«В останні роки, – підсумовує один з провідних американських теоретиків зовнішньої політики С. Хантінгтон, - США намагалися в односторонньому порядку домагатися наступних цілей: змушувати інші країни прийняти американські норми і практику в галузі прав людини; не дати іншим країнам здобути військовий

потенціал, обмежує американську перевагу в звичайних озброєннях; застосовувати американське законодавство на екстериторіальній основі проти інших країн; ранжувати країни за ступенем їх прихильності американським стандартам щодо прав людини, наркотиків, тероризму поширення ядерної зброї та ракетних технологій, а також релігійних свобод; прийняти санкції проти країн, які не дотримуються цих стандартів, втручатися у локальні конфлікти, не зачіпають безпосередньо інтереси США; змушувати інші країни приймати соціальні та економічні заходи в інтересах американської економіки; просувати експорт американських озброєнь, одночасно перешкоджаючи аналогічним зусиллям інших країн; усунути Генерального секретаря ООН і продиктувати кандидатуру його наступника; розширити НАТО за рахунок включення в неї Польщі, Угорщини та Чехії; вжити військові дії проти Іраку і підтримувати жорсткі економічні санкції проти його режиму; оголосити ряд країн «злочинними державами» і виключити їх з міжнародних організацій за відмову підкоритися американським бажанням».

Основні засоби примусу в арсеналі США - економічні санкції та військове втручання використовуються з наростаючою частотою. Тільки за 1993 – 1996 рр. у США в односторонньому порядку ввели (або загрожували ввести) економічні санкції понад шістдесят разів відносно 35 країн (і це незважаючи на те, що односторонні економічні санкції виявляються у ряді випадків неефективними і завдають шкоди самій американській економіці). У 90-і рр. США використовували військову силу в шести великих військових операціях (тобто вдвічі частіше, ніж в 80-і роки), включаючи односторонні бомбові удари по Афганістану, Судану та Іраку (в останньому випадку - спільно з Великобританією). Почастішали і випадки погроз застосування військової сили, найбільш серйозні з яких були адресовані Північній Кореї (1994 р.) і Китаю (1996 р.).

Кульмінацією у розвитку обох цих тенденцій стало військове втручання США і НАТО у Косово, вчинене в обхід ООН та у порушення основоположних принципів міжнародного права. Навіть затяті адепти концепцій «гуманітарного втручання» і «узгодженої безпеки» визнають, що новий міжнародно-правовий режим, який намагаються ввести де-факто США і їх союзники, потребує легітимації та санкціонування з боку хоча б західної частини світового співтовариства.

Найважливішим зовнішньополітичним пріоритетом США у 90-і рр. стало просування американських торгово - економічних

інтересів в умовах глобалізації світової економіки. У політичному плані цей зсув був підготовлений закінченням холодної війни, якій були підпорядковані торгово-економічні інтереси міркувань національної безпеки. У той же час стрімка глобалізація світової економіки поставила США перед необхідністю активного пристосування до цього процесу за допомогою підвищення конкурентоспроможності американських товарів на світовому ринку, полегшення доступу до зовнішніх ринків і зміцнення стабільності все більше взаємозалежної глобальної фінансово-економічної системи.

Залежність США від світової економіки постійно зростає. США є найбільшим у світі експортером (у 2000 р. обсяг американського експорту може досягти, за оцінками, 1,2 трлн. доларів), а на їх зовнішню торгівлю припадає понад третини приросту валового внутрішнього продукту і близько 15 млн. робочих місць. Економічне процвітання США, як постійно підкреслюють американські керівники, безпосередньо залежить від стану і ступеня лібералізації світової економіки. Однак значення економічних інтеграційних процесів для США виходить далеко за межі чисто економічних інтересів. Як підтверджує досвід 90-х рр., міжнародна інтеграція на принципах відкритості ринків, приватного підприємництва та правового регулювання сприяє ліберальній гомогенізації економічного (а потім і політичного) укладу залучених до неї країн, створюючи передумови розширення «зони свободи і демократії» в американському розумінні. «Економічна стабільність і зростання необхідні для поширення вільних ринків і їх інтеграції у глобальну економіку США, – підкреслюється в «Стратегії національної безпеки». – Умови, необхідні для здорової глобальної економіки, одночасно закріплюють і демократичні свободи. Це свобода обміну ідеями та інформацією, відкриті кордони і свобода пересування, верховенство права і його справедливе застосування, захист споживачів, освічена і кваліфікована робоча сила». Іншими словами, глобалізація економіки, відповідно до цього погляду, несе у собі великий потенціал демократизації, який необхідно використовувати в інтересах Америки.

У той же час на практиці виявилися і небезпечні сторони цього процесу: зростаюча в умовах взаємозалежності крихкість світової фінансової системи, небезпека утворення замкнутих регіональних торгово-економічних об'єднань, що знаходяться в стані торговельної війни один з одним. Тому США, як найпотужніша економічна держава, більше за інших зацікавлена у свободі торгівлі

та стійкості світової економіки, по суті, беруть на себе роль організуючого ядра і захисника цієї глобальної системи, прагнучи побудувати її на принципах, які максимально відповідають їхнім власним уявленням і інтересам. Як і у військово-політичній сфері, у наявності прагнення використовувати нинішній «однополярний момент» для закладання основ економічного світопорядку на довгі роки вперед. «Ми домінуємо у світі, але це не триватиме вічно, - прямо говорив президент Клінтон. – А значить, ми повинні використовувати цю можливість для того, щоб поставити Америку у центр всіх виникаючих у світі торговельних мереж в ім'я нашої національної безпеки, глобальних позицій і економічного благополуччя».

Справді, вже до середини 90-х рр., США підтвердив своє центральне місце у створенні під їх егідою найбільших регіональних об'єднань – Північно-Американської зони вільної торгівлі (до 2005 р. Клінтон планував поширити її на всю Західну півкулю) і аналогічну зону в АТР, яка до 2020 р. повинна охопити всі країни-члени АТЕС. В Європі, де економічна інтеграція отримала найбільш повний розвиток, США активно підключаються до цього процесу через канали ініційованої ними у 1995 р. програми «Трансатлантичний порядок денний» (1998 р. програма переросла у «Трансатлантичне економічне партнерство»), маючи на увазі створення в довгостроковій перспективі трансатлантичної зони вільної торгівлі. Тим самим США забезпечили собі на майбутнє роль моста, що з'єднає всі основні регіональні торгово-економічні об'єднання світу. «Формування глобальної економічної системи, що працює на Америку», залишається, за словами держсекретаря М. Олбрайт, найважливішим завданням зовнішньої політики США на найближчу перспективу.

Стверджуючи себе в якості головного гаранта світової фінансової стабільності, США зіграли вирішальну роль у порятунку мексиканського песо (1994 – 1995 рр.), а також у подоланні наслідків фінансової кризи в Азії шляхом спільних дій з МВФ та ініціювання у 1998 р. постійно діючого форуму міністрів фінансів і керівників центральних банків країн-членів АТЕС.

Крім того, США форсували завершення уругвайського раунду багатосторонніх переговорів про тарифи й торгівлю та освіту Всесвітньої торгової організації, що об'єднує країни всіх основних регіонів світу. У 1993 – 1998 рр. США уклали у цілому більше 240 торгових угод з різними країнами, що полегшили доступ

американських товарів на зовнішні ринки. У цих цілях було значно посилено тиск на основних торгових конкурентів США-Японію і Китай. «Комерціалізація» американської дипломатії знайшла відображення в організаційно-структурній перебудові її апарату. У виконавчому управлінні президента були створені Національна економічна рада і міжвідомчий центр експортної стратегії, а у державному департаменті і навіть міністерстві оборони з'явилися спеціальні торгово-економічні підрозділи.

Важливою частиною експортної стратегії США стало цілеспрямоване завоювання десяти, які вважаються, найбільш перспективних національних ринків світу – Китаю (включаючи Гонконг і Тайвань), Індії, Індонезії, Південної Кореї, Мексики, Бразилії, Аргентини, Польщі, Туреччини та Південної Африки.

Третьою цілеспрямованою установкою сучасної зовнішньополітичної стратегії США (поряд із забезпеченням безпеки та процвітання країни) є просування демократії в світі. Хоча тяга до демократичної перебудови світу за американським зразком здавна є однією з рис зовнішньої політики США, зведення цього завдання у ранг офіційної політики являє собою нововведенням останніх років. Вперше «стратегія розширення світового вільного співтовариства ринкових демократій» була висунута Білим домом у 1993 р. в якості заміни стратегії «стримування». Вона включала у себе зміцнення співтовариства зрілих ринкових демократій, вирощування і консолідацію молодих демократій і протидію антидемократичним режимам з одночасною підтримкою їх лібералізації. Хоча в останні роки саме завдання формується дещо інакше, просування демократії залишається важливим зовнішньополітичним пріоритетом США.

Традиційне для Америки переконання у тому, що поширення демократії означає розширення більш сприятливого і безпечного зовнішнього середовища, отримало останнім часом додаткове підкріплення з боку школи «демократичного світу» з її центральним постулатом про миролюбність держав з демократичним устроєм. Якщо на початку ХХ ст. президент В. Вільсон і його прихильники висували ідеалістичне гасло «зробити світ безпечним для демократії», то сучасні вільсоністи переслідують більш прагматичну мету - зробити світ безпечним за допомогою демократії.

Інше обґрунтування «просування демократії» полягає у тому, що в світі після холодної війни і краху комуністичної системи західна демократія є єдиною працюючою моделлю динамічного розвитку, втілити яку прагнуть (або повинні прагнути) всі країни незалежно від

їх культурної та соціальної специфіки. Таким чином, місія США як найбільшої ліберально-демократичної держави вбачається у стимулюванні напрямків глобального процесу демократизації. Активізації цієї ролі у значній мірі сприяла поява величезного пострадянського простору.

У широкому сенсі слова просування демократії розглядається як комплексна програма дій, що має багато складових, включаючи військово-політичні та економічні. Розширення НАТО, наприклад, трактується як найважливіша реформа у цьому напрямку. Ще тісніше зв'язується з демократизацією підтримка ринкових реформ в економіці та економічній інтеграції як найважливіших передумов консолідації молодих демократій.

У вузькому значенні під просуванням демократії у зовнішній політиці США розуміється конкретна діяльність ряду міністерств і відомств щодо впровадження норм та інститутів американської демократії в законодавство і практику інших держав. Основним інструментом тут є «Агентство міжнародного розвитку», що надає технічну та фінансову допомогу на таких напрямках, як забезпечення прав людини, проведення відкритих і чесних виборів, зміцнення громадянського суспільства та режиму підзвітності державних органів.

У роботі з розповсюдження «демократичного ноу-хау» беруть участь і інші державні відомства США (міністерства юстиції та оборони, держдепартамент), а також громадські організації, у тому числі профспілкові. У 90-х рр. відбулася інституціоналізація цієї діяльності на різних рівнях держапарату: в СНБ з'явився відділ демократії, прав людини і гуманітарних проблем, в держдепартаменті - бюро демократії, прав людини і праці (підпорядковане новому заступнику держсекретаря з глобальних проблем). У 1993 – 1994 рр. адміністрація Клінтона зробила спробу змінити всю структуру іноземної допомоги, перейшовши від странового принципу до функціонального. Одним з напрямків цієї допомоги повинне було стати «будівництво демократії». Однак ця реформа була заблокована в конгресі, і проблема координації всієї різнопланової діяльності в цій галузі багато в чому залишається невирішеною.

Незважаючи на високий офіційний статус і амбітний замах, «просування демократії», як визнають і самі американські аналітики, поки не стало рівноцінним компонентом зовнішньополітичної стратегії США поряд з військово-політичної та економічної

складовими. Цьому перешкоджають рихлість даної концепції, що не має чітко визначених критеріїв і цілей, а також її недостатня мобілізуюча сила в порівнянні зі стримуванням радянської загрози. Ні громадську думку у цілому, ні елітні кола США не розглядають «просування демократії» як найважливішого зовнішньополітичного пріоритету.

Обмеженою залишається і реалізація цієї установки на практиці, так як часто США у своїх діях керуються традиційними геополітичними або економічними мотивами. Наочні тому приклади – надання Китаю режиму найбільшого сприяння у 1994 р. незважаючи на масові порушення прав людини в цій країні, а також тісні зв'язки США зі своїми стратегічними союзниками - Саудівською Аравією, Кувейтом, Туреччиною та низкою інших країн, хоча там існують авторитарні режими. В цілому, як підтверджується і розподіл витрат на цьому напрямі, «просування демократії» поширюється в основному на країни Латинської Америки і молоді держави на пострадянському просторі.

Президент намагався підтримувати конструктивні відносини з пострадянськими країнами, спрямовані на поширення демократії та ринкової економіки. Саме він висунув тезу перетворення НАТО на політичну організацію та розширення її на Схід, хоча за це зазнав критики як серед американської, так і світової, громадськості. Його адміністрація вживала заходів для урегулювання війни в Югославії та на Близькому Сході. Під час його президентства у березні - травні 1999 р. США разом із НАТО брали участь у війні проти Сербії через конфлікт у Косово (операція «Союзницька сила»). Також за його участю були підписані історичні угоди між Ізраїлем та Організацією Визволення Палестини (вересень 1993 р., Вашингтон). У 1994 р. Клінтон став ініціатором підписання ізраїльсько-йорданської мирної угоди, а у листопаді 1995 р. – Дейтонських угод щодо врегулювання конфліктів у Боснії та Герцеговині. У період його Президентства США брали участь в інтеграційних процесах Американського континенту, кінцевою метою яких було створення якомога більшої кількості зон вільної торгівлі. Проте миротворчі місії Президента виявилися безуспішними, за що він зазнав критики: місія морської піхоти у Сомалі 1994 р., операції у Гаїті, Камбоджі, Афганістані. Клінтон був ініціатором розв'язання конфліктів на Корейському півострові, в Північній Ірландії, Кубі, неодноразово наголошував на необхідності стратегічного партнерства з Ізраїлем. У 1998 – 1999 рр. спалахнув конфлікт у Перській затоці з Іраком у зв'язку з намаганням С.

Хуссейна порушити накладені у 1991 р. санкції. Американська авіація піддала бомбардуванню оборонні об'єкти Іраку. Клінтон припинив програму COI, розпочату Рейганом, та започаткував розробку нової програми ПРО. Важливе значення приділялося боротьбі з тероризмом. Було зменшено кількість армії, проте здійснено заходи щодо збільшення її мобільності та боєготовності, що дало змогу закріпити військову гегемонію США.

25 травня 1998 р. голова КНР Цзян Цземінь і президент США Білл Клінтон вперше по прямому урядовому секретному телефонному зв'язку, який був встановлений в тому ж місяці, обмінялися думками щодо ситуації в Південній Азії і китайсько-американськими відносинами.

З 25 червня - 3 липня 1998 р. по запрошенню голови КНР Цзян Цземіня президент США Клінтон наніс державний візит до Китаю. У ході візиту відбулися переговори глав двох країн. Сторони погодилися зміцнювати діалог і співпрацю з важливих міжнародних питань і підтвердили намір створювати відносини творчого партнерства в 2-му столітті. Китай і США прийняли також рішення: дві країни не будуть націлювати один на одного стратегічну ядерну зброю. Обидві сторони висловили готовність зміцнювати стратегічний діалог в економічній і фінансовій областях і робити внесок в здоровий розвиток світової економіки та міжнародних фінансів.

1 січня 1999 р. голова КНР Цзян Цземінь і президент США Білл Клінтон обмінялися вітальними телеграмами з нагоди 20-ї річниці встановлення дипвідносин. З 6 - 14 квітня 1999 р. прем'єр Держради КНР Чжу Жунцзі наніс візит в США. Це був перший за останні 15 років візит прем'єра КНР в США.

8 травня 1999 р. у 5:00 45 хвилин за пекінським часом війська НАТО, очолювані США, завдали удари 5 ракетами по китайському посольству у Белграді (Югославія). У результаті 3 китайських журналісти загинули, більше 20 працівників посольства отримали поранення. Будівлю посольства було серйозно зруйновано. Китайський народ був обурений безпрецедентними діями США. Цей інцидент безумовно зробив свій вплив на китайсько-американські відносини.

11-го вересня у Новій Зеландії голова КНР Цзян Цземінь і президент США Білл Клінтон прийняли участь у проведенні неофіційного наради глав АПЕК. Під час наради, вони провели зустріч

один на один і досягли позитивних результатів в урегулюванні югославського непорозуміння.

Вагоме місце у зовнішній політиці США посідали відносини з РФ. У березні 1997 р. на зустрічі Клінтона з Президентом Росії Єльциним у Гельсінкі було прийнято рішення про підписання документу, який би визначив суть співробітництва між НАТО та Росією, що було зроблено у травні того ж року. У липні 1997 р. на саміті лідерів НАТО у Мадриді було прийнято рішення про вступ до НАТО Польщі, Чехії та Угорщини.

У внутрішній політиці під час його правління у США почався один з найдовших періодів економічного зросту та стабільності. Внутрішньополітичний курс Клінтона мав назву «відродження Америки» і зводився до зростання державного регулювання економіки, надання федеральним органам влади більших повноважень для реалізації економічної політики. Його президентство ознаменувало собою завершення «неоконсервативної хвилі» (1981 – 1992 рр.), пов'язаної з періодом попередніх президентів Р. Рейгана та Дж. Буша-старшого, коли відбувався процес зведення до мінімуму державного регулювання економіки.

Криза моделі соціально орієнтованої ринкової економіки, втрата довіри виборців до держави, що забезпечує «загальну рівність і рівень життя», стимулювали пошук нових ідей та моделей суспільного розвитку.

В рамках неолібералізму, ідейно-політичної течії, що панувала в євроатлантичних країнах перші повоєнні десятиліття, нові підходи вже не могли зародитися.

Економічною основою неолібералізму виступали ідеї Кейнса, Гелбрейта та інших прихильників розширеного втручання держави в сферу соціально-економічних відносин. Згідно цим ідеям, підвищення ролі держави «загального добробуту» не тільки не загрожує свободі, але, навпаки, зміцнює гарантії прав і свобод громадян. Загрозу свободі неоліберали бачили в існуванні масових груп, рухів, особливо радикальних. Вони вважали, що їх члени протиставляють вузькі, корпоративні інтереси суспільним.

Як вважав американський політолог Б. Гросс, подібна еволюція неолібералізму здатна трансформувати його в ідеологію нового тоталітаризму, «фашизму з людським обличчям», де держава встановить тотальний контроль над громадянами, обмежить їх свободи, вважаючи, що це потрібно в ім'я їх же блага.

Противагою і неолібералізму і радикалізму став неоконсерватизм, який намагався об'єднати різні напрямки. Неоконсерватори називалися «новими правими», радикальними консерваторами. Головний акцент вони робили на збереженні традиційних цінностей, тобто ідей класичного лібералізму XIX століття, які стали для розвинених країн основою їх політичної традиції.

Неоконсерватори запозичили у «нових лівих» оцінку держави «загального добробуту» як бюрократичного монстра, який опікується громадянами і тим самим обмежує їх свободу, витісняє дух підприємництва та підприємливості. З точки зору ідеології неоконсерватизму, занадто висока ступінь соціальної захищеності розбещує людину, породжує в нього утриманські настрої. І одночасно ставить його в повну залежність від чиновників і їхніх рішень. Неоконсерватори закликали людей спиратися на власні сили, проявляти ініціативу і відповідальність, солідарність один з одним. Вони вважали, що людина реалізує свою свободу, беручи участь в діяльності різних неурядових організацій (політичних, релігійних, етнічних, професійних та інших), що відображають його інтереси.

Основоположником економічної теорії неоконсерватизму прийнято вважати М. Фрідмана. Держава, відповідно до цієї теорії, повинна підтримувати не споживача, а виробника: забезпечувати стабільність курсу валюти, скорочувати податки на прибуток, на додану вартість. Зростання виробництва, здешевлення його продукції, на думку неоконсерваторів, ведуть до підвищення рівня життя. Інакше кажучи, питання ставилося так: звертати увагу не тільки на перерозподіл виробленого ВВП, а на те, щоб забезпечувати його постійне зростання.

Неоконсервативні ідеї були взяті на озброєння правоцентристськими політичними партіями. У Великобританії неоконсерватизм асоціюється з лідером Консервативної партії, що стала у 1979 р. прем'єр-міністром Великобританії, М.Тетчер і змінив її на цій посаді у 1992 р. Д. Мейджор. У США – з республіканцем Р. Рейганом, який став президентом США у 1980 р. У ФРН – з Г. Колем, лідером християнських демократів, канцлером ФРН у 1982 – 1998 рр.

Неоконсерватори виступали за відродження авторитету таких соціальних інститутів, як сім'я, школа, церква, апелюючи до ідеї демократичного капіталізму. Вони передбачали повагу закону і порядку, дисциплінованість, стриманість, патріотизм. Неоконсерватори отримали підтримку найширших верств

суспільства. До їх аргументів прислухалися підприємці та представники «середнього класу», зацікавлені в зниженні податкового тягара, малозабезпечені, які вважали соціальні програми недостатньо ефективними, інтелектуали, стурбовані витісненням духовності раціоналізмом і прагматизмом.

Неоконсервативні уряди вжили заходів щодо підвищення ефективності економіки за рахунок скорочення податків на виробництво, більш раціонального використання бюджетних коштів. Особливо пільговий податковий режим встановлювався для тих корпорацій, які модернізували виробництво. Важливим стимулом до розробки та впровадження передових технологій стало розширення військових замовлень у країнах НАТО у 1980 рр. Особливо тих, які були пов'язані з проектом стратегічної оборонної ініціативи (COI). Економія бюджетних коштів здійснювалася на різних рівнях державного управління. Була проведена децентралізація соціальних програм, багато з них стали здійснюватися за рахунок бюджетів суб'єктів федерацій, місцевих органів влади. Частина коштів, раніше виплачується у вигляді посібників нужденним, стала видаватися ним же, але не як допомога, а як пільговий кредит для відкриття своєї справи у сфері малого бізнесу. Це дозволило зайняти значну частину колишніх безробітних переважно у сфері обслуговування. Дрібні магазинчики, кафе, ремонтні майстерні, бензоколонки не складали конкуренції великим корпораціям, хоча їх питома вага у виробництві національного доходу виявилася досить вагомою.

Економії на державних витратах сприяло звільненню держави від зайвої власності. Побудоване за рахунок держави і муніципалітетів житло для громадян з низьким і середнім достатком, що вимагає ремонту і не приносить доходу, було передано у власність квартиронаймачів, тобто приватизовано. Належали державі і виживали за допомогою субсидій підприємства, які втратили рентабельність, закривалися або приватизувалися. Їх модернізація здійснювалася приватним капіталом. Скорочення ролі держави в економіці трохи зменшило чисельність армії чиновників і витрати на утримання державного апарату.

Неоконсервативна політика не привела до відмови від державного регулювання економіки. Навпаки, його масштаби навіть зросли. У США з 1980 - 1995 рр. частка ВВП, що перерозподіляється державою, зросла з 19,3% до 19,8%. У Великобританії – з 40,4% до 45,3%, у Франції – з 48,9% до 49,6%. Питома вага бюджетних коштів держави в покритті витрат на соціальні програми (освіта, охорона

здоров'я, соціальне забезпечення тощо) в США з 1980 - 1995 рр. зросли з 54,2% до 55%, у Великобританії – з 48,2% до 54,5%. Невелике скорочення частки державних витрат на ці цілі сталося у Франції, Швеції, інших країнах.

Неоконсервативная революція не зруйнувала, а зміцнила основи «суспільства добробуту». Активна соціальна політика підтримувала високий рівень добробуту населення.

Неоконсервативная революція переглянула методи державного втручання в економіку, змінила структуру податків, скоригувала соціальні програми.

Інтереси модернізації економіки вимагали закриття нерентабельних підприємств, автоматизації і роботизації багатьох виробничих комплексів. Це мало на увазі скорочення чисельності робочої сили, що викликало опір профспілок. Політика неоконсерваторів не ставила мету розгрому профспілкового руху. Репресії використовувалися лише у тих випадках, коли профспілки намагалися проводити страйкові акції, що завдають шкоди громадянам та економіці в цілому. Так, керівництво профспілки авіадиспетчерів у США було притягнуто до відповідальності за незаконний страйк, а на місце страйкуючих членів профспілки встали військові диспетчери.

Неоконсервативні уряди прагнули створити соціальну базу політики модернізації. У тих країнах Західної Європи, де більша частина трудящих була організована у профспілки, їх представники включалися в адміністративні органи управління підприємств, наглядові ради корпорацій, їм забезпечили доступ до інформації про плани реорганізації. Там, де роль профспілок була меншою (Наприклад, в Швеції, Норвегії, Данії в профспілках перебувало від 70% до 80% найманих працівників, у той час як в США – лише 16%, в середньому ж в розвинених країнах профспілки охоплювали 26% зайнятих), використовувалися інші форми робочої участі в модернізації. При модернізації американської корпорації «Дженерал моторз», пов'язаної з переходом до роботизованою, модульної схемою організації виробництва, 80% висококваліфікованих працівників корпорація гарантувала збереження робочого місця і частку в прибутках. Вводилися елементи робочого самоврядування: кожна бригада сама визначала ритм, порядок і тривалість роботи, відповідаючи лише за кінцевий результат.

Заходи, здійснені у рамках неоконсервативної революції, пов'язані з модернізацією виробництва, були вирішальним фактором

формування суспільства, яке все частіше визначається як інформаційне.

Усі попередні технічні удосконалення збільшували, головним чином, фізичну силу людини. Масове, конвеєрне виробництво перетворило працівників в придатки машини, які виконували найпростіші функції. Автоматизація, комп'ютеризація та роботизація виробництва дозволили звести до мінімуму участь людини у виробничому процесі, залишивши за ним переважно контрольні та творчі функції.

Збільшився попит на працю інженерів, техніків, програмістів. Набагато більше значення, ніж будь-коли в минулому, почали грати центри виробництва знань - лабораторії і університети.

У міру того як трудова діяльність ставала все більш творчою та інтелектуальною, зростаюче значення набувала зацікавленість працівників у праці, його результатах. Продуктивність праці в секторах виробництва знань, обробки та узагальнення інформації не може визначатися швидкістю руху конвеєра, диктуватися роботодавцем. Практика роботи великих корпорацій останніх десятиліть показала, що найкращих результатів досягають ті з них, де працівники творчої праці безпосередньо зацікавлені в результатах своєї роботи. Це забезпечується за рахунок високих зарплат, розширення кола співвласників акцій, введення індивідуальних графіків праці та відпочинку.

Інтелектуалізація трудової діяльності дозволяє подолати жорсткі бар'єри субординації між керівниками й керованими, що сприяє розвитку щодо соціального партнерства.

Найважливішим капіталом інформаційного суспільства стає людина, її творчий, інтелектуальний потенціал. Інтереси його розвитку, зокрема за рахунок перекваліфікації найманих працівників фізичної праці, у 1980 рр., опинилися в центрі уваги і держави, і корпорацій, громадських та благодійних організацій.

Це визначало особливу увагу до розвитку сфери освіти. У 1960-1990 рр. чисельність учнів у коледжах і університетах у США і Японії зростає у 3,5 рази, у Німеччині - у 6 разів, у Великобританії – у 7 разів. Середній рівень освітньої підготовки всіх зайнятих досяг 14 років.

Якісно новий стан економіки, досягнутий за рахунок впровадження високих технологій, забезпечив тривалий період безкризового розвитку країн Західної Європи та Північної Америки.

По-перше, нові технології дозволили перейти до енерго- і ресурсозберігаючого виробництва, що забезпечує випуск все більших обсягів продукції при скороченні витрат сировини та енергоносіїв. Це привело до падіння світових цін на них, створило переваги на світовому ринку для країн, що випускають високотехнологічну продукцію.

По-друге, оволодіння високими технологіями дозволяє постійно оновлювати асортимент продукції за рахунок товарів, які мають якісно нові споживчі властивості. Це виключає затоварення ринку одним видом продукції.

По-третє, самі високі технології, знання стали найважливішим товаром на світових ринках. Вартість їх продажі у 1980 рр. досяг вартості продажу нафти, газу та інших енергоносіїв. Виробництво високих технологій стало найвигіднішим бізнесом. Знать не може бути вироблено більше, ніж потрібно. Крім того, знання можуть споживатися багаторазово різними споживачами. Виробництво знань в тих країнах, де для цього склалася відповідна інфраструктура лабораторій і наукових центрів, виявляється найприбутковішою і рентабельною сферою вкладення капіталів. Найважливішим джерелом американського світового лідерства стало завоювання США провідних позицій у розробці технологічних нововведень.

Політичні партії і лідери, які дотримуються неоконсервативної орієнтації, стояли при владі у розвинених індустріальних країнах більше десятиліття (у США - 12 років, у Великобританії – 18 років). Оскільки методи політики неоконсерваторів виявилися ефективними для вирішення проблем модернізації суспільства, їх взяли на озброєння у 1980 рр. майже всі політичні партії, які стояли при владі у розвинених країнах. В Іспанії модернізацію, здійснювану по неоконсервативних рецептах, проводив уряд, очолюване лідером соціалістів (Соціалістичної робочої партії) Ф. Гонсалесом, в Італії – коаліційний уряд, очолюваний соціалістом Б. Краксі, у Франції неоконсервативний курс проводився при президенті – соціалістові Ф. Міттерані.

Спад неоконсервативної хвилі у розвинених країнах був пов'язаний з тим, що основні завдання у галузі модернізації економіки знайшли своє рішення. Із завершенням «холодної війни» змінилася ситуація на міжнародній арені. Різко впав вплив ліворадикальних сил. Відповідно, акцент на захисті традиційних цінностей демократії, притаманний неоконсерватизму, втратив привабливість в очах виборців. На перший план виступили конкретні

проблеми соціальних, етнічних відносин, затвердження нового світопорядку, до вирішення яких неоконсервативні лідери виявилися не готові. У США на президентських виборах 1992 р. перемогу здобув лідер Демократичної партії Б. Клінтон. У Великобританії у 1997 р. прем'єр-міністром став лідер лейбористів Т. Блер. У Німеччині у 1998 р. соціал-демократи завоювали більшість місць у бундестазі. Намітилося зростання впливу соціалістичних і соціал-демократичних партій і в інших розвинених країнах. Однак система ціннісних орієнтацій і політичних орієнтирів цих партій за останнє десятиліття істотно змінилася.

Основні ідеї та досягнення неоконсерватизму, пов'язані з модернізацією економіки, підтримкою приватного підприємництва, обмеженням бюрократичних тенденцій центрального апарату влади держави, не ставилися під сумнів.

У розвинених країнах було досягнуто згоди основних політичних сил з принципових питань стратегії суспільного розвитку. Відмінності в ідейно-теоретичних і філософських поглядах політичних лідерів і теоретиків мають менше значення, ніж у минулому. Це дало підставу у квітні 1998 р. Т. Блеру запропонувати розпустити Соціалістичний Інтернаціонал і замінити його союзом нового типу, що включає неоліберальні партії (типу Демократичної партії США), що розділяють цілі соціально орієнтованої політики. Ця ідея не була підтримана французькими соціалістами, але викликала схвалення у лідера СДПН Г. Шредера, що підтримував ідею створення широкого союзу партій із загальними ідеалами.

Рональд Рейган залишив для США тяжку спадщину, до якої, насамперед, відноситься державний борг і річний дефіцит державного бюджету майже 200 мільярдів доларів з тенденцією до підвищення. Державний бюджет стримувався виплатою процентів в сумі 200 мільярдів доларів. Ще уряд Буша почав вести політику стримування боргів. Клінтон в своєму звіті про стан нації 17 лютого 1993 р. об'явив про ліквідацію дефіциту, як головним завданням своєї президентської участі. Після трьох рецесивних років економіка США з 1993 р. знову набула темпів приросту від 2 до 3 процентів.

Здійснювалося стимулювання інвестицій у будівництво шосейних доріг, комунальний благоустрій, енергозбереження, підтримку молоді і т. д., надавалися податкові пільги підприємствам, що створювали нові робочі місця. У зв'язку з новою міжнародною обстановкою, Клінтон скоротив військові витрати. Паралельно здійснювалося скорочення витрат на малоефективні програми за

рахунок збільшення урядових доходів, що допомогло скоротити дефіцит державного бюджету, і досягти профіциту. Здійснювалося підвищення податків, хоча в період передвиборчої кампанії Клінтон обіцяв їх зменшити. Відбулися деякі зміни у побуті Білого дому, зокрема Клінтон скоротив кількість його працівників, а також ліквідував безплатне харчування для них. Проводилася боротьба з наркоманією та злочинністю.

Вагоме місце у внутрішній політиці Клінтона посідали соціальні видатки, проте реалізація соціальних реформ Клінтона була значно ускладнена республіканською більшістю конгресу, адже на виборах 1996 р. перемогли республіканці. Проте, після переобрання Клінтона у 1998 р. на другий термін, між Президентом та конгресом намітився компроміс: Клінтон погодився взяти курс на зменшення податків, чого вимагав конгрес, а останній, в свою чергу, змушений був затвердити програму соціальних перетворень Президента. До останніх належали розширення комп'ютеризації та інтернетизації суспільства, захист навколишнього середовища, будівництво житла, збільшення навчання від 12 до 14 років, включаючи середню школу та дворічні коледжі, Закон про безплатну медичну допомогу для непрацевдатних та людей похилого віку. Період 1993-2000 рр. характеризувався посиленням соціальної допомоги «середньому класу» – соціальної опори Клінтона.

Його президентство також було відмічене скандалом з позашлюбними відносинами з практиканткою Білого дому Монікою Левінскі. У 1998 р. у результаті цього скандалу і слідства, що за ним слідувало, він був підданий процедурі імпичменту за лжесвідчення та перешкоджання слідству. Процедура імпичменту була винесена Палатою Представників США, а пізніше Сенат США виправдав його звинувачення і йому було дозволено закінчити другий термін на посту президента США.

Ці події увійшли в історію під назвою «Монікагейт» і стали третім найбільшим політичним скандалом в історії США (після «Вотергейта» Р. Ніксона та «Іран-контрас» Р. Рейгана).

Щодо відносин з Україною у період Клінтона, то вони були неоднозначними. Так, почавши з підтримки України та проголошення стратегічного партнерства, його адміністрація поступово істотно змінила свій курс і почала відверто використовувати Україну як розмінну карту у грі з Російською Федерацією.

У 1993 р. Президент підписав Договір про подальше скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-2), до якого

приєдналися Україна й Казахстан. 3-7 березня 1994 р. під час візиту Президента України Л. Кравчука до США Клінтон підписав «Спільну заяву про розвиток дружби й співробітництва між двома країнами», а 11-12 травня 1995 р. вже Клінтон за запрошенням Л. Кучми відвідав Україну, підписав Спільну заяву та деякі інші документи. Політичне значення цього візиту для обох країн полягало в тому, що це був перший державний візит Президента США до України. 20-22 лютого 1996 р. Клінтон приймав Кучму з робочим візитом, а у червні 2000 р. президента США знову можна було побачити у Києві. Цей візит запам'ятався також тим, що Клінтон цитував Т. Шевченка, заявляючи «Борітеся-поборете». Проте, події, що передували цьому, свідчать про обережну політику адміністрації Клінтона щодо України. Остання підтримала курс Дж. Буша - старшого на скоординоване з Росією ядерне роззброєння України, що було реалізовано 14 січня 1994 р., коли в Москві Президенти США, РФ та України підписали заяву «Про ліквідацію ядерної зброї на території України». Три Президенти підтвердили те, що вони співпрацюватимуть між собою як повноправні та рівноправні партнери і що відносини між їх країнами повинні будуватись завжди і в усі часи на засадах повної поваги до незалежності держави, її суверенітету та територіальної цілісності, коли мова ведеться про виживання сьогодні кожної держави. Три Президенти одностайно погодились щодо особливої важливості оптимального розвитку взаємовигідних і всебічних відносин економічного співробітництва. У цьому зв'язку вони вітали намір США надати допомогу Україні та Росії з метою підтримки створення ефективної ринкової економіки.

Три Президенти розглянули прогрес, досягнутий у галузі скорочення ядерних сил. Деактивація стратегічних сил вже здійснюється у США, Росії та Україні. Президенти вітали деактивацію ракет РС-18 (СС-19) і РС-22 (СС-24), що проводиться на території України, шляхом зняття з них боезарядів. Президенти прагнуть, щоб Договір про СНО-I (840-050) набрав чинності, включаючи Лісабонський протокол за номером (998-070) і пов'язані з ним документи. Президент Л. Кравчук підтвердив свою відданість тому, щоб Україна приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (995-098) як безядерна держава, що вже не буде володіти вітчизняною ядерною зброєю, і це буде в якомога найкоротший можливий час. Президент США Білл Клінтон і президент Росії Борис Єльцин зазначили на весь світ про те, що набравший чинності Договір про СНО-I дозволить їм обом

домагатися скорішої ратифікації Договору наступного - про СНО-II. У зв'язку з цим Президенти обговорили кроки, які здійснять їхні країни з метою вирішення певних питань у галузі ядерної зброї. Президенти наголосили на важливості забезпечення безпеки та надійного зберігання ядерної зброї до її розукомплектування. Президенти визнають важливість надання компенсації країнам Україні, Казахстану та Білорусі, бувшим ядерним державам, за ту вартість високозбагаченого урану та його зберігання, що міститься сьогодні у ядерних боєзарядках, розташованих на територіях цих країн. Були вироблені домовленості щодо надання справедливої та своєчасної компенсації у валютному еквіваленті Україні, Казахстану та Білорусі по мірі того, як наявний ядерний боєпотенціал, який ще розташований на названих територіях країн, буде транспортуватися до Росії для розукомплектування. Президенти США Білл Клінтон та Росії Борис Єльцин висловили обоюдне задоволення завершенням роботи над контрактом щодо високозбагаченого урану, який був підписаний відповідними представниками Сполучених Штатів та Росії. Оскільки угода про високозбагачений уран передбачає переробку збройового урану в уран, який може використовуватися лише в мирних цілях, вона є вагомим кроком у напрямку досягнення взаємних цілей присутніх сторін у галузі нерозповсюдження світового запасу ядерної енергії. Три Президенти дійшли рішення про вжиття одночасних дій щодо вивезення ядерних боєзарядів з України і надання компенсації Україні у формі тепловиділяючих зборок для українських атомних електростанцій. Президенти Б. Клінтон і Б. Єльцин поінформували Президента Л. Кравчука, що США і Росія готові надати Україні гарантії безпеки. Зокрема, як тільки Договір про СНО-I (840-050) набере чинності і Україна стане реальним учасником Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (995-098) (ДНЯЗ) як держава, що не володіє ядерною зброєю, США і Росія:

- **підтвердять** Україні їх зобов'язання, у відповідності з принципами Заключного Акта НБСЄ (994-055), поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони держав-учасниць НБСЄ і визнавати, що зміна кордонів може бути здійснена тільки мирним шляхом за взаємною згодою; і підтвердять їх зобов'язання щодо утримування від загрози силової політики чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй. підтвердять Україні їх зобов'язання, у

відповідності з принципами Заключного Акта НБСЄ утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення іншою державою-учасницею НБСЄ прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які суттєві односторонні переваги;

- підтвердять їх зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці ДНЯЗ, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї - підтвердять щодо держави України їх зобов'язання не застосовувати ядерної зброї проти будь-якої держави-учасниці ДНЯЗ (995-098), що не володіє ядерною зброєю, крім випадку нападу на них самих, їх території чи їх підопічні території, їх збройні сили або на їх союзників з боку такої держави спільно або в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю і намагається колись її застосувати. Президенти Білл Клінтон та Борис Єльцин поінформували Президента Леоніда Кравчука, що були проведені відповідні консультації з Сполученим Королівством, третьою державою-депозитарієм ДНЯЗ (995-098), і що Сполучене Королівство готове надати Україні такі ж гарантії безпеки, як тільки вона стане стороною ДНЯЗ як держава, що не володіє ядерною зброєю.

Президент Сполучених Штатів Америки Білл Клінтон у правовому полі підтвердив зобов'язання США надати необхідну технічну та фінансову допомогу для надійного та безпечного демонтажу ядерних запасів та зберігання тих матеріалів демонтажу, що мають властивість розщеплюватися. В рамках, програми Нанна-Лугара Сполучені Штати погодились надати Україні, Росії, Казахстану та Білорусі таку допомогу у розмірі близько 800 мільйонів доларів США, включаючи як мінімум 175 мільйонів доларів США для України. Конгрес США прийняв рішення про надання за програмою Нанна-Лугара додаткових коштів. Том і Сполучені Штати інтенсивно працюватимуть разом з Україною, Росією, Казахстаном та Білоруссю, щоб збільшити таку допомогу для досягнення цієї важливої і необхідної мети. США працюватимуть також над швидкою реалізацією вже існуючих год щодо надання допомоги.

Три Президенти одноголосно вирішили, що для успішного початку запланованих робіт, процесу надання компенсації Україні, Росія надасть Україні протягом десяти місяців тепловиділяючі зборки для атомних електростанцій, що міститимуть 100 тонн

низькозбагаченого урану. У той же термін принаймні 200 ядерних боєзарядів ракет РС-18 (СС-19) і РС-22 (СС-24) будуть перевезені з України до Росії для розукомплектування. Українські представники здійснюватимуть відповідальний нагляд за розукомплектуванням цих боєзарядів. Штати сплатять Росії 60 млн. дол. США авансу, що підлягатиме вилученню із платежів, які Росія матиме отримати згідно з контрактом про поставки високозбагаченого урану. Ці кошти допоможуть покрити витрати на проблеми транспортування одиниць і розукомплектування стратегічних боєзарядів.

14 січня 1994 р. у Москві зустрілися Президенти Л. Кравчук, Б. Клінтон та Б. Єльцин, де було підтверджено, що всі ядерні боєзаряди будуть вивезені з території України до Росії при експертах, з ціллю їх наступного розукомплектування у якомога коротший можливий час. Росія буде надавати компенсацію у формі поставок тепловиділяючих зборок Україні для потреб її атомної енергетики протягом того ж самого періоду. Україна забезпечуватиме знищення всіх наявних ядерних запасів, сюди також входять і вітчизняні стратегічні наступальні озброєння, розташовані на її території, згідно з її відповідними угодами протягом семирічного періоду, як це передбачено Договором про СНО-I (840-050) і в контексті Заяви Верховної Ради України «Про без'ядерний статус України» (1697-12).

Всі ракети РС-22 (СС-24) на території України будуть деактивовані протягом десяти місяців шляхом зняття їх боєзарядів. Росія забезпечуватиме технічне обслуговування та безпечну експлуатацію ядерних боєзарядів, а Україна активно співробітничатиме у створенні умов для виконання Росією цих операцій згідно з угодами, досягнутими між президентом України і президентом Росією у 1993 р. США і Росія сприятимуть розробленню і прийняттю МАГАТЕ угоди, яка поставить всю ядерну діяльність України під гарантії МАГАТЕ, що дозволить безперешкодно експортувати тепловиділяючі зборки з Росії до України для ядерної енергетики України. 8 лютого 1994 р. з ініціативи Клінтона представники України підписали документи, що стосувалися участі у програмі НАТО «Партнерство заради миру».

У липні 1997 р. на саміті лідерів НАТО у Мадриді Клінтон став одним з ініціаторів підписання Хартії особливого партнерства з Україною, проте саме Президент США став ініціатором того, щоб хартія Україна-НАТО не була підписана у такому вигляді, який би найбільше відповідав інтересам України. Саме США відіграли

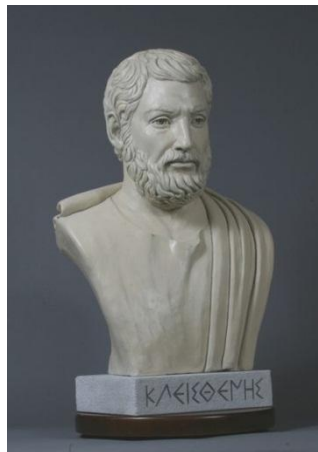
провідну роль в істотному обмеженні зовнішнього фінансування України, перед тим призвичаївши її до регулярності цих процесів.

Останнім часом Білл Клінтон активно допомагав своїй дружині Гіларі Родем Клінтон в її намірі балотуватися на пост президента США у 2008 р. У разі обрання його дружини він міг би повернутися знову у Білий Дім та стати в історії США Першим Джентльменом.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний словник. - К.: МАУП, 2005. – 792 с.; «Всемирная история». Книгу видруковано в Китаї. – 2008. – 576 с.; Американские президенты: 41 исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона. – Ростов – на – Дону, 1997. – 640 с.; Стародубов В.П. Супердержавы XX века. Стратегическое противоборство. – М.: 2001. – 509 с.; Лэннинг М.Л. 100 великих полководцев. – М.: Вече, 1998. – 480 с.; История человечества. – Харьков, 2011. – 639 с.

КЛІСФЕН (біля 600 – 565 рр. до н. е.)

На чолі народного руху проти тиранії Пісистрата і його сімейства стояв рід Алкмеонідів в особі Клісфена, сина вождя партії перелів Мегакла, внук Клісфена, тирана із Сикіона, який реформував систему розподілу громадян на філи і знищив всі переваги родової знаті у своєму полісі. Таким чином, влада знову опинилася у руках міських промисловців і торговельних верхів, які уже були на політичному олімпі, коли підтримали Конституцію Солона. Клісфен був продовжувачем справи свого знаменитого куміра, хоча пройшло з того часу майже 80 років. Він мав більше шансів за Солон перебудувати всю державну будівлю на новій соціальній базі. Його Конституція остаточно розгромила залишки родового ладу і завершила утворення рабовласницького поліса в тій його

демократичній різновидності, яка була специфічно характерна для Афін.

Але, перш ніж провести в життя нову Конституцію, яка б назавжди похоронила родові стосунки, Клісфену довелося витримати політичний діалог з представниками родової знаті, яка ще завзято і вперто трималася за свої «вчорашні» привілеї і не хотіла добровільно залишати політичну арену. На чолі залишків тиранії, що огризалася, стояв Ісагор, якого було обрано архонтом на 508 - 507 р. до н. е. Проти демократів об'єдналися всі консервативні сили – стара аристократія і прихильники Пісистрата. Спартанці, які допомагали Клісфену прогнати із Афін Гіппія побачили, що їх розрахунки, посилити політичний вплив на Афіни, не оправдалися. Вони швидко поміняли політичні орієнтири і перейшли на сторону Ісагора. Клісфен тікає з Афін, разом з ним примусово залишають країну 700 афінських сімейств, в яких були демократичні переконання перебудови держави. Як засвідчує Аристотель, афінські олігархи і спартанський цар Клеомен зробили спробу відмінити солонівське законодавство і запровадити в Афінах олігархічну владу. Але проти цієї політичної авантюри повстав афінський демос. Народ проганяє із Афін Ісагора і його прихильників разом із спартанським гарнізоном і Клеоменом, який уже встиг «обжити» Акрополь.

Тут потрібно внести деякі уточнення щодо часу, коли проходили названі події, тому що хронологія їх не зовсім ясна і, навіть, в якійсь мірі, не тільки не зрозуміла, але констатується різними дослідниками по-різному. Наприклад, Геродот говорить, що Клісфен спочатку здійснив переворот, а потім вів боротьбу з Ісагором. Аристотель, у своїй «Афінській політії» пише, що боротьба з Ісагором і його вигнання з Афін, навпаки, передують зміні Конституції, хоч тут же говориться про те, що новий устрій було запроваджено у рік архонства Ісагора. Очевидно, саме невдача у партійній боротьбі проти Ісагора, спонукала Клісфена виступити з своїм проектом демократизації державного ладу і, можливо, частково здійснити його, що у свою чергу і спричинилося до звернення Ісагора по допомогу до Спарти. Приводом для втручання Спарти була вимога вигнати всіх Алкмеонідів і Клісфена із Афін. На їх руках, вважали спартанці, ще не висохла кров за вбивство прибічників Кілона. Тому Клеомен, який прийшов з військом найманців, до репресивних заходів першочергово включив вигнання за межі країни всіх, хто співчував Алкмеонідам. Але його спроба розпустити афінську раду і встановити олігархічне правління «трёхсот» прибічників Ісагора

привела до повстання. Можливо, послідовність такої версії, більш правдоподібна.

Клісфен повертається до Афін і звертається з прямою апеляцією до демосу, пропонує йому нову програму реформ. Він добивається обрання новим архонтом свого родича Алкмеона, оскільки обнімати названу посаду, згідно законодавства, сам не міг двічі підряд.

За 80 років, які минули з часів Солона, співвідношення суспільних сил в Аттиці значно змінилось. Розвиток промисловості і торгівлі Афін, яким сприяла політика Солона і особливо тиранія Пісистрата, досягнули небаченого злету. Афіни вирости у великий центр рабовласницької промисловості. На відміну від Солона, який у своїх реформах спирався на населення села, Клісфен центром своїх політичних проектів зробив місто. Його менше цікавили аграрні проблеми, він зайнявся виключно політичною перебудовою держави.

Першорядним завданням його Конституції було остаточне усунення зі всіх державних постів родової знаті і пернесення центра політичного життя поліса з сільських районів до міста. Солон зберігав поділ населення на філи, тритії (по три у Філі) і навкратії. Метою Клісфена, як засвідчує Аристотель, було «перемішати» населення. Замість чотирьох філ він пропонує новий поділ на десять філ. І хоча він лишив поряд з новим поділом і старий (навіть давав право старому складу обирати своїх філобасилевсів), проте вони втрачали право участі у політичному житті суспільства, за виключенням деяких сакральних функцій.

Право громадянства визначалося не належністю до роду, а до дему на чолі з демархами. Дем був одночасно господарською, адміністративною, культовою, військовою і політичною одиницею. Всіх, хто жив в одному демі, Клісфен об'єднав в одну общину демотів з метою, щоб вони називали один одного по батькові, не виявляли тим самим нових громадян, але називалися по демах. При досягненні 18-річного віку кожен громадянин Аттики заносився виборним демархом у громадянські і військові списки, оголошувався повнолітнім і вважався здатним носити зброю. А з 20 років він отримував всі громадянські права. Ту ж мету – дати в політичному житті перевагу міським елементам, переслідувало і включення до складу нових десяти філ тритії з різних частин країни. Розрахунок Клісфена був на те, щоб у кожній філі на одну сільську припадала одна міська і одна приморська тритії. Такий розклад давав

можливість при виборах службових осіб забезпечити перевагу саме міській і приморській частині населення.

Клісфен вніс значні корективи і в організацію органів управління. Число членів Ради (буле) було збільшено на 100 осіб і тепер становило 500 (по 50 від кожної філи). Кожен громадянин міг бути обраним за жеребом у члени буле. Змінена була і внутрішня організація Ради. Тепер члени Ради згідно новому кількісному складу філ, були поділені на 10 пританій по 50 чоловік, які протягом року чергували у визначені періоди, керували справами демосу і скликали, при надобності, загальні збори Ради чи Народні збори. Існує версія, що з часів Клісфена існувала колегія 10 фінансових чиновників (аподектів), по одному від філи, які проводили грошову політику у країні.

Уже у 501 - 500 р. до н. е. обирається колегія з 10 стратегів (воєначальників) при архонті-полемархові (цей архонт керував афінським ополченням і відав відносинами з іншими державами). Пройде час і колегія стратегів відсуне з політичної арени не лише полемарха, але й взагалі всю колегію архонтів.

Для успішної боротьби з політичними противниками демократичних перетворень, Клісфен запровадив ostracism (суд черепків).

Суть його зводилася до наступного: щорічно, переважно весною, спеціальні зібрання віщували, чи є прояви людської діяльності, яка небезпечна для існування держави. Якщо такі знаходилися, то скликалися народні збори, як мінімум 6000 громадян, кожен записував на черепку свою думку і ім'я того, хто небезпечний для держави. Засуджений більшістю виганявся з Аттики на 10 років.

Ostracism, як засіб боротьби з тиранією, використовувався пізніше як засіб політичної боротьби. Першим, кого піддали ostracism, був родич вигнаного тирана Гіппія, Гіппарх, син Харма з роду Холарга.

Достатньою причиною для дійства вигнання була заява персів, що вони допоможуть поверненню Гіппія до Аттики.

Змінюючи соціальну базу державного ладу, Клісфен водночас залишив у силі солонівський поділ соціальної структури Афінської держави на майнові класи.

Був залишений без зміни і сам принцип обрання на різні державні посади за майновим цензом. Хоча сам зміст цензу був

іншим. Так як центр політичного життя перемістився до міста земельний ценз було замінено на грошовий.

Реформи Клісфена не могли не впливати на інші грецькі общини. Демократичний рух отримав прописку і в інших грецьких полісах. Тому проти Афін почала створюватися сильна зовнішня опозиція. Ініціатором походу на Афіни був спартанський цар Клеомен, який об'єднався з беотійцями, Халкідою і островом Егіною.

Однак афінян врятували суперечності у таборі об'єднаних сил союзників. Бачачи розбрат у таборі суперників, афіняни почергово розгромили коаліцію, конфіскували ряд територій, на яких поселили афінських колоністів. Цей захід поклав початок колонізаційній політиці Афін.

Таким чином, Конституція Клісфена відіграла значну роль у політичній пербудові Афінської держави і розглядається дослідниками грецького полісу як завершальний етап революції розпочатої Солоном. Греки вважають його родоначальником грецької демократії.

Досить високу оцінку перебудовчій програмі Клісфена дали, як представники Античної Греції, так і пізніших часів. Так, Геродот говорив, що Клісфен установив демократію в Афінах (Історія. – ч.І). Аристотель відзначив, що після Клісфена афінський державний лад став набагато демократичніший, ніж за Солона (Афінська політія, XXII).

Цікаві висновки запропонував у сімдесяті роки XIX століття Фрідріх Енгельс: «Виникнення держави у афінян було вищою мірою типовим прикладом утворення держави взагалі, тому що воно, з одного боку проходило в чистому вигляді, без будь-якого втручання зовнішнього чи внутрішнього насильства, - захоплення влади Пісистратом не залишило жодних слідів свого короткого існування, - з іншого боку, тому, що у даному випадку дуже розвинута форма держави, демократична республіка, виникає безпосередньо з родового суспільства» (Ф.Енгельс. «Походження сім'ї, приватної власності і держави»).

Хоча, до перемоги реформ Солона і Клісфена, оціненої античними авторами як поміркована форма демократії, належало цивілізації пройти ще чималий часовий простір, щоб принцип громадянського рівноправства набув статусу політичної цінності.

ДЖЕРЕЛА:

Афинский аэропаг в первой половине V в. до н. э. // ВДИ. – 1995. - №1.;
Суриков И.Е. Новая концепция афинской истории VI в. до н. э. // ВДИ. – 1996. -

№4.; Хрестоматия по истории Древней Греции / Под ред. Д.П. Каллистова. – М.: Мысль, 1964.; Карпюк С.Г. Клисфеновские реформы // Весник древней истории. – 1986. - №1.

КОАЛІЦІЯ ПАРТІЙНА

КОАЛІЦІЯ ПАРТІЙНА — форма співпраці між політичними партіями, які, спираючись на існуючі можливості та умови, об'єднуються задля реалізації поставленої мети.

Партії, що утворюють коаліцію, як правило, відрізняються якими-небудь програмними установками, але в той же час поділяють загальні програмні цілі.

Політичну коаліцію утворюють політичні партії, а її різновид — парламентську коаліцію — фракції та окремі групи у парламенті.

У політичному житті партії дуже часто змушені вдаватися до співпраці між собою, формуючи різного роду партійні коаліції з метою участі у владі, впливу на політичні процеси. Партії, які беруть участь у формуванні партійної коаліції, ризикують утратити свою ідентичність; однак переконання, що остаточний результат принесе більше користі, у них переважає. Коаліційна діяльність характерна переважно для консенсусних демократій.

За кількістю учасників партійні коаліції поділяються на двопартійні та багатопартійні.

Залежно від розміру партій, які формують партійну коаліцію, вони поділяються на коаліції великих партій, малих партій і середніх партій.

Залежно від мети формування коаліції вони поділяються на виборчі (варіант: передвиборчі, електоральні), парламентські та урядові коаліції.

ВИБОРЧІ КОАЛІЦІЇ

Спрацьовує «психологічний ефект», описаний Дюверже - виборці охочіше голосують за сильніших учасників виборчих змагань.

При формуванні виборчих коаліцій політичні партії виходять з того, що спільно вони досягнуть кращих результатів, ніж окремо. Учасники коаліції прагнуть зібрати більшу кількість голосів виборців, ніж коли вони збирають їх окремо.

У зв'язку з цим виборчі коаліції поділяються на адитивні, субадитивні, суперадитивні.

Адитивна — тип виборчої коаліції, при якій політичні партії, що входять до її складу, отримують підтримку виборців, яка дорівнює сумі підтримки кожного учасника коаліції окремо. Коаліції, що отримують меншу сумарну підтримку, називаються субадитивними, а

ті коаліції, які отримують більшу сумарну підтримку називаються суперадитивними.

Виборчі коаліції в Україні почасти називаються блоками.

ПАРЛАМЕНТСЬКІ КОАЛІЦІЇ

Це коаліції, які створюються фракціями у парламенті окремого скликання для забезпечення своєї парламентської діяльності. Найголовніша функція парламентської коаліції, яка становить більшість — спільне голосування законів. Функція парламентської коаліції, яка становить меншість — солідарна опозиційна діяльність.

На практиці існує кілька типів парламентських коаліцій: коаліція як результат розпорошення партій (Нідерланди, Бельгія, Фінляндія, Данія); двоблокова коаліція (ФРН); коаліція навколо домінуючої партії (Японія, Швеція, Норвегія); коаліція проти домінуючої партії (коаліції проти соціал-демократів у Скандинавських країнах).

УРЯДОВІ КОАЛІЦІЇ

Урядові (правлячі) коаліції формуються за підсумками виборів. Їх призначенням є формування і підтримка діяльності кабінету.

Партійні коаліції можуть бути як стабільними, так і нестабільними, від чого залежить стабільність уряду.

У Швейцарії, Швеції, Норвегії, Німеччині та деяких інших країнах склалися стабільні партійні коаліції, які змагаються за владу між собою і формують кабінет на весь термін свого мандату.

Характерним прикладом нестабільних коаліцій є Бельгія, Італія, Греція. У країнах із парламентарними формами правління і нестабільними партійними коаліціями уряди можуть змінюватися кілька разів за один термін повноважень парламенту.

Якщо партійна система країни характеризується представництвом у парламенті багатьох невеликих політичних партій, які не користуються більш-менш значним впливом, то за такої системи кабінет формується або на основі широкої коаліції партій, або взагалі на позапартійній основі. Вона характерна для перехідних суспільств, зокрема для колишніх радянських республік, що стали незалежними державами, країн Східної Європи на початковому етапі переходу до демократії. Широка коаліція є неефективною під кутом зору функціонування парламенту й забезпечення стабільності уряду.

Якщо коаліція сформована невеликим числом потужних політичних гравців, вона є вузькою.

Коаліції можуть бути закритими (ідеологічними), якщо її суб'єкти належать тільки до лівого чи тільки до правого ідеологічного спектру, або ж відкритими (неідеологічними), якщо згадану вище умову не витримано.

Закриті коаліції відзначаються наявністю спільних рис в ідеологічному світогляді своїх партій та своїм небажанням приймати до коаліції будь-яку політичну партію або фракцію, якщо вона не поділяє їхньої ідеології.

Відкриті коаліції зазвичай створюються тоді, коли основні політичні партії, незважаючи на різні ідеології, визнають необхідність співпраці щодо конкретного питання або проблеми, та готові працювати разом задля розв'язання цієї проблеми. Відкриті коаліції поширені, зокрема, під час воєн і економічних криз.

Залежно від часу, на який створюється коаліція, вона може бути довгостроковою (постійною, з метою тривалої участі у процесі вироблення політики) або короткостроковою (тимчасовою, для досягнення окремих, наперед визначених політичних цілей).

Найчастіше партійні коаліції створюються у межах конкретної держави. Проте, за умови наявності у країні місцевих парламентів, коаліції у них також будуть місцевими. Крім того, ідеологічно близькі партії з різних держав також можуть створювати коаліції (наприклад, у Європарламенті).

Законів про парламентські коаліції не існує, і у жодній з конституцій демократичних держав Заходу не згадується порядок утворення коаліцій і правила їхньої поведінки, за винятком двох положень: кабінет має піти у відставку, коли він втратив довіру з боку парламенту; кабінет офіційно йде у відставку після загальних виборів.

На відміну від цього, Конституція України (в редакції 2004–2010 рр. та з 2014 р.) закріплює коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України в якості формально визначеного суб'єкта конституційних правовідносин.

До складу коаліції депутатських фракцій уходить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, які (депутатські фракції) на основі узгодження політичних позицій погодились на спільну парламентську діяльність.

Під терміном «коаліція депутатських фракцій» суддя Конституційного Суду України П. Ткачук пропонує розуміти політично узгоджене, добровільне фракційне об'єднання народних депутатів України у Верховній Раді України, що становить більшість від її конституційного складу.

Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України, а також вносить пропозиції щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України (стаття 83 Конституції України).

Багатопартійна система рано чи пізно обов'язково призводить до появи коаліцій. Теорія коаліцій — це самостійний і дуже складний розділ політології. Так відбувається тому, що коаліційна політика вважається вершиною політичного мистецтва.

Теорія коаліцій пояснює процедури формування партійних коаліцій. Зокрема, ефективно пояснення цього процесу пропонує теорія ігор. Серед інших теоретичних концепцій, що намагаються пояснити процес формування коаліцій, є теорія мінімально вигравших коаліцій і теорія максимально закритих коаліцій.

ДЖЕРЕЛА:

Блок партійно-політичний // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015; Типология политических партий и партийных систем (обзор). (В кн.: Политические системы буржуазных государств. Реф. сб.) — М., 1980.; Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. — Львів: ЦПД — «Астролябія», 2005. — 348 с.

КОАЛІЦІЯ АНТИГІТЛЕРІВСЬКА

КОАЛІЦІЯ АНТИГІТЛЕРІВСЬКА — воєнно-політичне об'єднання держав, які під час Другої Світової воювали проти Німеччини, та її сателітів: Італії, Японії, а також на початковому етапі війни: СРСР, Румунії, Болгарії та інших.

Антигітлерівська коаліція виникла внаслідок гітлерівського нападу на Польщу 1 вересня 1939 р. Велика Британія і Франція в ультимативній формі зажадали від Німеччини припинити агресію і, не отримавши відповіді, 3 вересня оголосили їй війну. Так склалася перша Антигітлерівська коаліція

У травні—червні 1940 р. гітлерівський вермахт розгромив англо-французький блок. 22 червня Франція капітулювала, Велика Британія продовжувала воювати. Її союзниками залишилися тільки емігрантські уряди окупованих Гітлером країн, що знайшли притулок у Лондоні. Як військовий союз Антигітлерівська коаліція перестала існувати.

Напад нацистської Німеччини на СРСР 22 червня 1941 р. докорінно змінив ситуацію.

12 липня 1941 р. у Москві укладено англо-радянську угоду про спільні дії у війні проти Німеччини. Утворилася друга Антигітлерівська коаліція.

11 грудня 1941 р. Гітлер оголосив війну США і Антигітлерівська коаліція поповнилася новими членами. Юридичне оформлення Антигітлерівської коаліції завершилося підписанням 1 січня 1942 р. у Вашингтоні Декларації 26 держав, які вважалися членами військового союзу.

Проте фактично з гітлерівським блоком воювали тільки Велика Британія з домініонами, СРСР і США.

Антигітлерівській коаліції належить історична заслуга у розгромі агресорів, які розв'язали війну з метою встановлення свого світового панування.

Найбільший тягар боротьби проти гітлерівської Німеччини припав на Радянський Союз. США до 1944 р. основну масу своїх діючих збройних сил спрямовували проти Японії. СРСР вступив у війну з Японією через три місяці після підписання акта капітуляції Німеччини.

Загальновизнаною політичною програмою другої Антигітлерівської коаліції була Атлантична хартія від 14 серпня 1941 р., запропонована президентом США Франкліном Рузвельтом. Продовженням Антигітлерівської коаліції у повоєнний час стало створення Організації Об'єднаних Націй.

ПІСЛЯ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОГО ВТОРГНЕННЯ ДО ПОЛЬЩІ:

- Польща: 1 вересня 1939
- Австралія: 3 вересня 1939
- Франція: 3 вересня 1939
- Нова Зеландія: 3 вересня 1939
- Велика Британія: 3 вересня 1939
- Непал: 4 вересня 1939
- Південно-Африканський Союз 6 вересня 1939
- Канада 10 вересня 1939

ПІСЛЯ ПОЧАТКУ "ДИВНОЇ ВІЙНИ":

- Норвегія: 9 квітня 1940
- Бельгія: 10 травня 1940
- Люксембург: 10 травня 1940
- Нідерланди: 10 травня 1940
- Чехословаччина 18 липня 1940
- Греція 28 жовтня 1940
- Королівство Югославія 6 квітня 1941

- : СРСР 22 червня 1941
- : Тувинська Народна Республіка 25 червня 1941
(анексована СРСР у 1944)
- : Монгольська Народна Республіка 9 серпня 1941.

ДЖЕРЕЛА:

Іванов Р.Ф., Ейзенхауер Д.Д. «Радянсько-американські союзницькі відносини в 1941-45 р.р.» США, економіка, політика, ідеологія 1995; "Історія Батьківщини" Курс лекцій Ч.2 Баканов В.І., Евланова М.М. Челябінськ, Вид-во ЮУрГУ, 1997; "Лідери війни. Сталін, Рузвельт, Черчель, Гітлер, Муссоліні. Москва, Просвещение, 1995.; Паперно А.Х. "Про ленд-ліз і тихоокеанської транспортної епопеї."Вітчизняна історія", 1997 р.; Славинський Б. "Ялтинська конференція: сучасне переосмислення "Світова економіка і міжнародні відносини", 1996.; Стародубцев В.Ф. "Чи врятували ленд-ліз Росію?"; Тюшкевич С.А., Міхальов С.М. "Ціна великої перемоги" Держава і право, 1995 р.

КОЗАКІ

КОЗАКІ — члени самоврядних чоловічих військових громад, що з ХУ ст. існували на теренах українського «Дикого поля», у районі середніх течій Дніпра та Дону, на межі християнського і мусульманського світів. Основним заняттям козаків була військова справа: охорона і патрулювання торгових шляхів, морські рейди на чайках проти турецького флоту у Криму та Чорному морі, захист українських земель від татарських «полювань на рабів», участь у військових кампаніях сусідніх володарів та захист кордонів сусідніх держав.

У ХУІІ ст. козаки були організовані у дві воєнні державні формації — Військо Запорізьке та Донське військо, які на початку ХУІІІ ст. були інкорпоровані до складу російської монархії. Остання поступово ліквідувала козацькі автономії шляхом залучення козацької верхівки до дворянського стану, нищенням козацьких самостійницьких осередків, зросійщенням козацтва. На середину ХІХ ст. у Росії існувало 11 козацьких військ, що були розташовані у прикордонних зонах Кавказу та Сибіру. Після створення СРСР комуністична влада фізично винищила козацький стан у ході розкозачення, репресій і Голодомору. Частина козаків воювала проти радянської влади на боці Німеччини під час Другої світової війни.

З 1990–1991 рр., особливо після розвалу СРСР, ряд громадських організацій України, Білорусі, Росії та Казахстану намагаються відроджувати козацькі традиції. 1990 р. для козацтва у Росії характеризувалися створенням самопроголошених

козацьких «республік}}, увесь період після розпаду СРСР — використанням керівництвом РФ козаків у опосередкованих війнах.

Запорожці пишуть листа турецькому султану.

СУЧАСНІ ГІПОТЕЗИ

Від половецького «Cosac» — «варта», «чота». Зустрічається у «Codex cumanicus».

Від кримсько-татарського або тюркського «Qazaq» — «вільна людина», «авантюрист», «шукач пригод», «бурлака».

Від тюркського «Cosac» і «Qazaq» — «вільна людина», «авантюрист», «шукач пригод», «вартовий», «розбійник», «найманець».

Виникли у наслідок популярного у XVII–XVIII ст. філологічного напрямку досліджень (співзвучності назв). З погляду наукового обґрунтування нічого не варті.

Від імені легендарного ватажка Козака.

Від слова «коза» у зв'язку зі спритністю козаків.

Від етноніму «хозари». Популярна гіпотеза у козацькій історіографії кінця XVII — початку XVIII ст.

Вперше термін «козак» згадано у Початковій монгольській хроніці у 1240 р. У XIV ст. цей термін вміщено у словник половецької мови (Кодекс Куманікус) і у додаток грецького збірника житій святих. Найперша згадка про козаків у Західній Європі зустрічається у генуезькій хроніці за 1474 р. Перша в історії офіційна згадка про дії козаків на морі й офіційна згадка про запорізьких козаків узагалі — 1492 р., коли запорожці атакували турецьку військово-морську галеру під Тягинєю, про це йдеться у листі великого князя

Олександра до хана Менглі I Ґерая. Перші козацькі слободи розташовувались обіч сумновідомого татарського «Чорного шляху» вздовж річки Тясмин, що біля Чигирини, річки Ташлик, що біля Сміли, а також річок Конилка та Гірський Тікич неподалік Умані. Отож колиска всього козацтва знаходиться на території сучасної Київської, Черкаської та Вінницької областей України.

Чотарі над Дніпром

ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ

Автохтонна — козаки це місцевий стан, що виник через потребу захисту південного кордону Литовського князівства. Козацтво виникло централізовано згідно з державницькою політикою тогочасного уряду. Першим її виклав Мартин Бельський, нащадок козацького старшини. На цьому стояв й Самійло Величко, а згодом детально обґрунтував Михайло Максимович. Прибічником цієї догми був і Михайло Грушевський.

Боярська — козаки сформувалися на основі руських бояр та незнатного військового люду Литви та Польщі, професійних військових, які не отримали статусу шляхтичів і були змушені займатися війною та розбоям (Антонович, Леп'явко).

Уходницька — козаки сформувалися на основі промислових ватаг представників різних станів, що йшли на сезонні промисли в Причорноморські й Прикаспійські степи. Значну частину уходників становили селяни-втікачі з Литви, Польщі та Московії, через що уходницьку теорію також називають утікацькою. Для оборони від татар уходники брали з собою зброю, організовувалися у збройні

загони. Ця теорія є панівною у радянській й пострадянській історіографії.

ГІПОТЕЗИ ПОХОДЖЕННЯ

Кочівницька — козаки походили від одного або декількох кочових народів, що у різні часи мешкали на території Північного Причорномор'я. Пращурами козаків називають скіфів, сарматів, хозарів, чорних клобуків, половців, черкесів (адигів), татар та інших. Кочівницька гіпотеза походження козаків сформувалася під впливом польської історичної школи XVI — XVII ст. й була пов'язана із теорією сарматського походження шляхти. За тогочасною традицією виводити походження стану або народу від певного народу давнини, козацькі літописці XVIII ст. обстоювали хозарське походження козаків. З розширенням джерельної бази та становленням історичної науки, кочівницькі гіпотези були відкинута офіційною історіографією. Вперше на недосконалість гіпотези вказав Олександр Рігельман. У XX ст. апологетом половецького походження козаків був російський вчений Гумільов.

Бродницька — козаки є нащадками бродників, берладників і галицьких вигонців, які мешкали у XI — XIII ст. у Північному Причорномор'ї (автор Голубовський). Частково цю гіпотезу підтримував Гумільов. Водночас, вони вказували на відсутність прямого зв'язку між спільнотами бродників і козаків, через наявність часової прірви. Різновидом бродницької гіпотези є болохівська гіпотеза (автор Дашкевич), згідно з якою козаки є нащадками мешканців Болохівської землі, які полишили руських князів і визнали сюзеренітет монгольського хана.

Запорозьке козацьке військо сформувалося у середині XVI ст. у середній течії Дніпра, на незайманій території Запорожжя, розташованій на кордонах Речі Посполитої, Кримського ханства і Московського царства. Основу війська складали руські шляхтичі та міщани. Центром запорожців була дніпровська фортеця — Січ, прообразом якої було укріплення, споруджене волинським князем Дмитром-Байдою Вишневецьким на острові Мала Хортиця 1553 р.

У 1572 р. невелика частина запорожців була взята на службу і вписана до державного реєстру польським королем Сигізмундом II Августом. Це дало початок реєстровим козакам. Вони квартирувалися в українських порубіжних містах і називалися «Військом Запорозьким Городовим». Кількість реєстрових запорожців у 1617–1637 рр. становила близько 6 тисяч. Центр війська розташовувався у Трахтемирові. На противагу привілейованим

реєстровцям, більшість козаків належала до нереєстрового козацтва. Вони проживали на українському порубіжжі, Запорожжі, так званому Низу, і називалися «Військом Запорозьким Низовим». Їхнім центром була Січ. Обидві гілки запорозького козацтва мали власне самоврядування з елементами військової демократії, за зразком шляхетського самоврядування.

Козацька рада

З другої половини XVI – середина XVII ст. Військо Запорозьке брало участь у більшості воєн Речі Посполитої; зокрема, у Лівонській війні 1558–1583 рр., польсько-московській війні 1605–1618 рр., Хотинській війні 1620–1621 рр., Смоленській війні 1632–1634 рр.. Крім цього козаки самовільно ходили з грабіжницькими походами до Молдови, Московію, Крим, Чорноморське узбережжя Болгарії і Малої Азії, а також активно займалися найманством, особливо під час Тридцятирічної війни 1618–1648 рр. Незважаючи на військові здобутки і привілеї, козаки часто зазнавали соціальних утисків з боку місцевої руської і польської шляхти. Правовий і соціальний гніт ставав причиною козацьких повстань, найбільшими з яких були повстання Косинського 1591–1593 рр., повстання Наливайка 1594–1596 рр., повстання Жмайла 1625 р, повстання Федоровича 1630 р., повстання Сулими 1635 р., повстання Павлюка 1637 р. й повстання Острянина 1637 р.

У 1648–1657 рр. козаки під керівництвом гетьмана Богдана Хмельницького підняли велике повстання у Речі Посполитій, результатом якого стало створення у Наддніпрянщині самоврядної української держави — Війська Запорозького або Гетьманщини.

У 1654 р. для продовження війни з поляками козацька Україна прийняла протекторат московського царя, а 1656 р., через підписання московітами сепаратного миру, уклала союз із Швецією і Трансільванією. У 1657р., після обрання новим гетьманом Івана Виговського, всередині України спалахнуло антигетьманське повстання, що розвинулося у козацько-московську війну. Незважаючи на перемогу гетьмана під Конотопом у 1659 р., він втратив підтримку козацької старшини через союз із поляками. Стартував період козацьких міжусобиць — руїни, у результаті якої козацька держава розкололася по Дніпру на Лівобережжя, Правобережжя і Запорожжя. Правобережні козаки опинилися під владою Речі Посполитої, а Лівобережжя і Запорожжя — під впливом Московії.

У 1667 р. цей поділ був затверджений Андрусівським миром. Козацькі намагання об'єднати Україну під проводом гетьмана Петра Дорошенка за допомоги Османської імперії у 1672–1676 рр. закінчилися поразкою і закріпленням попереднього поділу. У 1689 р. Московія і Річ Посполита остаточно розділили Гетьманщину. Наприкінці ХУІІ ст. поляки ліквідували залишки козацького суверенітету на Правобережжі, а московити зберегли його на Лівобережжі. У 1709 р., під час Великої північної війни, козаки під проводом гетьмана Івана Мазепи уклали союз із Швецією, намагаючись визволитися з під московського панування, але зазнали поразки під Полтавою.

У 1710 р. переможені козаки на чолі з гетьманом Пилипом Орликом прийняли у вигнанні першу козацьку Конституцію. Через повстання Мазепи Московська держава, перетворена на Російську імперію, взяла курс на ліквідацію козацької автономії в Україні. У 1754 р. росіяни ліквідували українсько-російський митний кордон і 1764 р. скасували гетьманство, надавши останньому гетьману Кирилу Розумовському титул фельдмаршала. У 1775 р. було зруйновано Запорозьку Січ, у 1781 р. ліквідовано козацький устрій в Україні, а у 1783 р. закріпачено українських козаків і вільних селян. З козацької старшини утворилася нова українська аристократія. Новий устрій проіснував на українських землях до кінця ХУІІІ ст., а військові козацькі формування — до 1-ї половини ХІХ ст.

ДЖЕРЕЛА:

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Санкт-Петербург, 1863–1892, в 15 т.; Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що

тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воен. — К.: Наук. думка; Кембрідж (Мас.): Укр. наук. ін-т, 1990.; Таирова-Яковлева Т. Мазепа. — Москва: Молодая гвардия, 2007.; Голобуцький В. Запорозьке козацтво. — К., 1994.; Здоров А. А. Чи були козаки хазарами? (Історія одного міфу) // Записки історичного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 1999. — Вип. 9. — С. 78-82. Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 4-10. — К., 1993–1999.; Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / Вст. ст., упор. та примітки П. М. Саса, В. О. Щербака. — К.: Либідь, 1994.; Хаджибей - Одеса та українське козацтво. - Одеса, 1999.; Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану.— К., 2000.; Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — Т. 1.-3. — К., 1990-1993.

КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДОБИ ПОЛІТИЧНА ДУМКА

КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДОБИ ПОЛІТИЧНА ДУМКА — умовно цей період охоплює час з перших десятиліть XVII - кінця XVIII ст. Серед видатних політичних мислителів цього часу слід згадати П. Могилу, Ю. Немирича, Т. Софоновича, І. Гізеля, Г. Грабянку, С. Величка, П. Орлика, С. Яворського, Ф. Прокоповича, М. Козачинського, Я. Козельського, Г. Полетику, анонімного автора «Історії Русів».

У світській українській політичній думці у другій половині XVII — XVIII ст. розвивалися абсолютистська та аристократично-демократична (за конституційну монархію та розвиток парламентаризму) течії політичної думки. Центральною для обох течій була ідея договірного походження держави. Компонентами договірної держави у правосвідомості української старшини виступають монарх та «вільний народ». Але й сам «вільний народ» у документах конституційного значення, насамперед у договорах з царським урядом, виступає не як одна, а як кілька договірних сторін — станів. Тому ці договори є не тільки договором станів з монархом, а й договором станів з гетьманом, закріпленням монархом.

Українські автори цього періоду визнають монарха єдиним легітимним главою держави. Монарх є представником і провідником волі Бога на Землі. Монарх набуває певних якостей Бога — постає як абстрагований від усіх земних належностей, незацікавлений арбітр та суддя щодо підданих. Лише укладені легітимними монархами міжнародні акти визнаються законними. Водночас у переважній більшості пам'яток видно, що влада монарха суттєво обмежена не лише природними законами, а й земними писаними актами та звичаєвими нормами («натуральними законами»), що впливають з природи людини. Писані пам'ятки цього періоду містять різке

засудження намагання територіальних суб'єктів проголосити суверенітет поза владою того чи іншого монарха («нейтральство»). Вони вважають це виявом людської гордині, за яку Бог карає усе населення відповідної території.

Українські автори того часу визнавали умовне і безумовне підданство монарху. Безумовне підданство охоплює населення територій, які увійшли до володінь суверена не договірним чином, тобто тих, на які він має спадкові права («природні» піддані), та завойованих. Безумовні піддані отримують певні права як акт доброї волі монарха і можуть їх втратити за бажанням останнього.

Добровільне визнання підданства супроводжується укладанням певних договірних умов із сувереном, що мають взаємозобов'язуючий характер. На умовне підданство може претендувати «вільний народ» — територіальна міжстанова корпорація, що виробила власні державні структури, зокрема власну систему адміністрації, збереження якої залишається його привілеєм і не має підлягати скасуванню чи зміні з боку монарха навіть у результаті збройного підкорення цього народу. Усі ці характеристики розкриваються як станові права мешканців території, насамперед знаті — лицарства. Форма законного здійснення влади монарха над «вільним народом» найчастіше визначається як «протекція» — на противагу «тиранії» як нехтуванню сувереном прав народу.

Головними обов'язками таких станово-територіальних суб'єктів щодо монарха називали покірність та військову службу, серед монарших обов'язків щодо «вільного народу» — захист від ворогів, збереження цілісності його території та станових прав населення. Серед останніх вирізняють зокрема непорушність системи територіального самоврядування. Суверен не мав права розміщувати тут свої війська та поширювати сюди юрисдикцію своєї адміністрації, зокрема й фінансової. Повністю заперечувалося чи обмежувалося авторами право монарха на розпорядження земельними наданнями без попереднього подання станів відповідної території. Присяга монарха дотримуватися перелічених прав була первинною, лише після цього мали присягати представники «вільного народу». Порушення норм договорів якоюсь із сторін вважалося «зрадою» — дією проти людських та божих законів.

Порушення договірних принципів взаємовідносин з боку монарха вважалося достатнім для відмови «народу» від покори монарху. Проте більшість пам'яток обстоюють мирний шлях відновлення порушених договірних положень — переговори

монарха з підданими. Як форми виявлення непокори пам'ятки називають вихід з підданства з обранням іншого монарха, звернення за посередництвом у відносинах із сувереном до інших монархів, військові дії.

Отже, українські політична і правова свідомість та думка другої половини XVII — початку XVIII ст. загалом зберегли ідеї про форму правління від попереднього періоду. Водночас вільне тлумачення соціального змісту лицарської верстви та форми правових відносин з царським урядом дали змогу примирити ці ідеї з новими, не зовсім відповідними їм реаліями. Безперечним ідеалом української думки у цей період виступає не незалежність від іноземних династій, а якомога повніша реалізація станових прав. Саме в руслі здійснення цих прав розвивається ідея автономного самоврядування і державності. Як і українські автори попереднього періоду, населення Війська Запорозького вважало формою реалізації свободи добровільне підданство.

Другою важливою для політичної та правової думки, а також державотворчої практики Війська Запорозького була проблема принципів формування, структури, повноважень та взаємодії органів влади автономії. У цей період конституційні ідеї населення Наддніпрянщини найповніше втілилися у договірних документах Війська Запорозького з царським урядом, і насамперед у так званих «гетьманських статтях». Наявна загальна тенденція «гетьманських статей» до обмеження повноважень гетьманської влади щодо старшини не мала наслідком розширення повноважень старшини щодо гетьмана. Зміна норм договорів Війська Запорозького з царським урядом призводила до збільшення повноважень останнього щодо регламентації повноважень гілок влади в українській автономії. Суперечність між політичними силами, аристократичною та абсолютистською ідеями у Війську Запорозькому залишалася нерозв'язаною та призводила до обмеження автономії останнього, добровільно передаючи вирішення проблеми на розсуд царя. Практика ж вирішення питання про співвідношення органів влади в українській автономії була різною і визначалася реальним співвідношенням сил та впливів більше, ніж якимись писаними чи навіть звичаєвими нормами.

Більшість гетьманів другої половини XVII — XVIII ст. виявляли абсолютистські наміри. Протилежні ідеї підтримувалися Запорозькою Січчю, що виступала з гаслами повернення до практики скликання загальних козацьких («чорних») рад. Тільки такі ради забезпечували

запорожцям широку, інколи визначальну участь у вирішенні владних питань у Війську Запорозькому. Між цими природними полюсами перебувала генеральна старшина та представники регіональної влади — полковники, що, загалом виступаючи з гаслами обмеження гетьманської влади, визначали свої позиції у кожному конкретному випадку залежно від своєї родинно-кланової належності та інших чинників.

Поширеною у цей час своєрідною, потворною формою виразу політичних ідей старшини, проявом боротьби аристократії з абсолютизмом стали чолобитні та доноси. Наприклад, чолобитна старшини на Івана Самойловича у 1687 р. містить звинувачення його у самодержавних нахилах, а також корупції. Це, на думку авторів — генеральних старшин, свідчило про порушення гетьманом вольностей Війська Запорозького.

Подальшого розвитку такі ідеї набули у літописному творі С. Величка. Автор виступав за обмеження повноважень гетьмана на користь представницького органу — козацької ради (генеральної старшини і полковників), наголошував на тому, що гетьмани порушили «старожитній гетьманський уклад» та старе козацьке право як сукупність звичаєвих норм, що визначали принципи станової демократії.

Менше відображена у пам'ятках ідея посилення гетьманської влади. Вона дістала відображення, зокрема, у листі Івана Мазепи на Запорозьку Січ у 1693 р. та у приписуваній йому ж «Думі». У ній висловлена теза про безумовне підкорення («послушенство») як характеристику бажаних відносин підлеглих з гетьманом, не підконтрольність влади останнього населенню. Висловлюється скепсис щодо здатності мас до активного політичного життя, виходячи з відмінності вроджених здібностей; недостатній авторитет влади призводить до трагічних для держави наслідків. Ідеї посилення гетьманської (а згодом — царської) влади та набуття нею абсолютних рис були обґрунтовані Ф. Прокоповичем та Г. Грабянкою.

Ще однією проблемою української політичної та правової думки другої половини XVII — початку XVIII ст. було визначення параметрів існування Запорозької Січі. У ширшому розумінні це можна розглядати також як проблему територіального устрою української автономії. Незадоволення Запорожжя ігноруванням його політичних амбіцій спричинило криваві конфлікти з Гетьманщиною, починаючи з гетьманування Б. Хмельницького. У них Січ, зокрема, наполягала на своїй участі в обранні гетьмана, претендувала на

окремі відносини з царським урядом. Конфлікт між Січчю та Військом Запорозьким мав характер боротьби за політичне домінування на землях Наддніпрянщини і мало залежав від суб'єктивного чинника.

Склалося самоусвідомлення Запорозької Січі як автономного політико — територіального утворення — як регіональна особливість у межах української політичної та правової культури та думки. Можна говорити про формування трьох поглядів на правову природу Запорозької Січі, що на теоретичному рівні визначилися також як ідея територіального устрою української автономії — як унітарного (Б. Хмельницький, І. Мазепа, Г. Грабянка), федеративного (С. Величко) та конфедеративного (К. Гордієнко) утворення.

Найдетальніше питання політичної влади в Україні у XVII — XVIII ст. були відображені під час так званої Бендерської комісії (судовий процес за спадок І. Мазеви у 1709 р.) та у «Пактах і конституціях» 1710 р.

Згідно з позицією старшини, викладеною під час «Бендерської комісії», гетьман отримує владу з рук старшини. Усі посади, окрім генеральної старшини, є виборними. У виборах кандидатів на посади беруть участь усі козаки. Натомість племінник Івана Мазеви А. Войнаровський висунув тезу про природність монархічної влади, її необмеженість та не підзвітність станам, тотожність і не відокремленість публічної та приватної власності у руках гетьмана.

У «Пактах» 1710 р. було зроблено значний крок на шляху від середньовічного персоналізованого (додаток до особи суверена) до новочасного інституціоналізованого поняття про державу. Присутній у документі категоріально, монарх фактично виведений з політичної системи Війська Запорозького, залишається лише гарантом її незмінності, але не чинником її регулювання.

«Пакти» розподілили владні повноваження, які до цього часу належали царю, між органами влади Війська Запорозького та створили правові передумови для подолання розірваності українського політичного та правового процесів. У цьому документі втілена також ідея про багатостанову політичну суб'єктність, що було кроком до новочасної ідеї про всестановість влади. У «Пактах» вперше у козацький час були закладені основи інституту парламентаризму в Україні.

«Пакти» 1710 р. вперше відрегулювали проблеми державного устрою Війська Запорозького, створивши умови для інтеграції до нього Запорозької Січі.

ДЖЕРЕЛА:

Кухта Б. З історії української політичної думки. — К., 1994; Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея XVII—XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. — К., 1997; Кресін О. Політико — правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. — К., 2002; Кресін О. Основні проблеми української правової та політичної думки другої половини XVII — початку XVIII ст. // Держава і право. — Вип. 12. — К., 2001.

КОЗЕЛЬСЬКИЙ ЯКІВ ПАВЛОВИЧ (1729 — 1794 РР.)

Письменник, філософ-просвітитель, випускник Київської академії у 1750 р., працював у Петербурзі, а з 1770 - 1786 рр. — в Україні як член Малоросійської колегії у м. Глухів.

Яків Павлович Козельський народився у 1729 р. у сім'ї наказного сотника у містечку Келеберди на Полтавщині. З 1744 - 1750 рр. він навчався у Києво-Могилянській Академії, не закінчивши яку переїжджає до Петербургу, де спочатку стає учнем академічної гімназії, а з 1752 р. — студентом Петербурзького академічного університету. По його закінченні, з 1757 - 1764 рр. Я. Козельський викладає математику і механіку в Артилерійському і інженерному шляхетному корпусі. У 1764 р. виходять його перші друковані праці — «Арифметичні пропозиції» та «Механічні пропозиції». У цей же час він починає працювати над перекладами книг з європейської політичної історії, що безумовно відбилось на формуванні його політичних поглядів.

Залишивши військову службу у 1766 р. Я. Козельський переходить на службу у Сенат, де отримує ще одну можливість детально ознайомитись з реаліями державного і політичного життя Російської імперії. У 1770 р. він залишає службу у Сенаті і призначається до роботи у Малоросійській колегії у Глухові. У 1786 р. мислитель знов з'являється у Петербурзі де у 1788 р. видає «Розмову двох індійців Калана та Ібрагіма про людське пізнання».

У зв'язку з хворобою Я. Козельський у 1793 р. остаточно залишає столицю імперії і виїздить у свій маєток у с. Крутий Берег Лубенського повіту де й помирає після 1795 р.

Робота «Філософічні пропозиції...» була написана Я. Козельським у досить стислий термін (близько року) і її поява прив'язувалась до початку роботи «Комісії для складання нових законів». Можна припустити думку про те, що вона призначалась, у першу чергу, для депутатів від українських областей, серед яких був і його брат — майор Яків Павлович Козельський.

Усього ж було троє братів Козельських, що носили одне й теж ім'я — Яків. Цей факт інколи заводив дослідників науково-теоретичної спадщини вченого-просвітника в оману та породжував плутанину. Випадок, коли брати носили однакове ім'я, доволі рідкісний, але не поодинокий у тогочасній Україні. При написанні «Філософічних пропозицій...» Я. Козельський спирався на досягнення передової політичної і філософської думки тогочасної Європи, у першу чергу, на дослідження французьких філософів XVIII ст. і на теорію природного права і суспільного договору.

«У своїх розшуках відповіді на питання, у чому ж полягає причина суспільного зла, Козельський звертається до передової соціологічної думки своєї епохи. У 1768 р. він вперше в історії суспільної думки Росії використовує для критики феодально-кріпосницьких порядків і ідеології прогресивну для того часу теорію природного права і суспільного договору в інтерпретації таких радикальних французьких просвітителів, як В. А. Гельвецій та Ж. Ж. Руссо... Спираючись на цю теорію, Козельський робить одну з перших в історії суспільної думки Росії спробу виявити причини поганого стану суспільства і накреслити шляхи виходу з нього».

Я. Козельський широко використовує у своїй праці ідеї французьких мислителів, деякі з них підтримуючи, а деякі — заперечуючи. Це звернення вченого до авторитету енциклопедистів було цілком виправданим в умовах тогочасної дійсності. Адже їх праці були широко відомі в освічених колах Росії і, особливо, підросійської України. Л. А. Коваленко вважає, «...що в колах тогочасної прогресивної інтелігенції на Україні спостерігається посилений інтерес до французького просвітництва, його лівої течії, зокрема до Руссо. Досить показовим є те, що з творами Руссо були добре обізнані на Лівобережній Україні, тобто на території, що найтісніше була пов'язана з громадсько-політичним і літературним життям Росії».

Вихідним пунктом розмірковувань Я. Козельського про оптимальні форми організації державної влади і всього суспільного життя є традиційна для Просвітництва ідея про «природний стан людини». Підтримуючи шанованого ним Ж. Ж. Руссо у питанні про існування у минулому такого стану, мислитель не згоджується з великим французом у питанні можливості повернення людства до нього: «натуральне його благополуччя безповоротне».

Більше того, він вважає, що перехід від природного стану до громадянського є актом величезної історичної ваги і прогресивний за своєю глибинною суттю. «Людина при переміні натурального стану на громадянський отримала у поступці своїй справедливість замість спонуки, у справах своїх — мораль, замість потворної сліпоти, і у всьому своєму бутті — обов'язок замість натурального спонукання, і слідує розуму не слухаючи своєї схильності, і хоча вона через цю переміну позбавляється багатьох натуральних вигод, однак на місце того отримує інші великі властивості, здібності її значно зростають, знання розширюються, думки стають благороднішими і вся душа її підноситься до такого рівня, що коли б зловживання нового цього стану не зводило б її часто нижче натурального, то мусила б вона безумовно благословити той час, який її вивів з того стану і зробив з нерозумної і обмеженої тварини розумною і людиною».

Прогресивність переходу людства до громадянського стану Я. Козельський вбачає у набутті людиною цілого ряду нових якостей, що були неможливими раніше. Хоча мислитель і не апологетизує громадянський стан. Він підкреслює, що за набуття нових переваг людині довелося поступитись частиною свобод, що були у минулому. Російський вчений Ю. А. Коган зазначає, що «Будучи прихильником теорії договору в інтерпретації Руссо, Козельський повністю покладав на самих людей відповідальність за стан, в який прийшло людство, коли «зібравшись за фаміліями» воно стало «видумувати різні вигоди», «звикло власності майна» і, вкусивши гіркоти нерівності, змушене було врешті-решт назавжди розлучитися зі своєю первісною красою». Однак сам Я. Козельський вважає, що втрата первісної, нічим необмеженої свободи не є такою вже трагедією для людства — «Людина через договір з суспільством втрачає натуральну свободу і необмежене право до всього того, що її спокушає і чого вона досягти може, а отримує громадянську свободу і власність майна. Натуральна свобода кожної людини не має інших меж, як тільки її сили, а громадянська свобода обмежена громадською волею».

Обмежена громадянська свобода, вважає просвітник, є бажанішою для людства тому, що необмеженість свободи натуральної є у значній мірі позірною. Вона залежить як від здатностей і можливостей самого індивіда, так і від зовнішніх обставин. У суспільстві ж свободи гарантуються законом і суспільним договором. Для окремої людини такі гарантії, на думку Я. Козельського, є бажанішими ніж загроза необмеженого нав'язування їй волі інших — сильніших фізично, чи хитріших розумом.

Для пересічної людини краще поступитися частиною нічим не гарантованих свобод і бажань для того, щоб отримати гарантоване задоволення більшості інших. Усвідомлення цього є запорукою благополуччя всього суспільства і кожного його члена: «Благополуччя цілого народу полягає у тому, коли кожен з його членів втрачає малу частину своїх задовольень, щоб отримати замість того незрівнянно більшу. Тому що всі люди у суспільстві бажають власності, честі, слави, покою, веселощів та іншого; коли вони всі бажатимуть того безмежно, то важко кому-небудь з них бути благополучним; а якщо кожен з них поступиться одним якимось із своїх, чи малою частиною з усіх своїх бажань суспільству, то через те вони без винятку майже у всіх своїх бажаннях будуть задоволені і тому благополучні». Перевага громадянського стану полягає ще також і у тому, що він приносить, крім гарантованого задоволення частини натуральних свобод, і ще й те, що до цього не існувало і існувати не могло: «У громадянському стані отримує людина ще й моральну свободу, яка робить її паном над нею самою, тому що спонукання бажання є рабство, а покора встановленим законам є свобода». Моральна свобода, на думку Я. Козельського, саме і є справжньою, істинною свободою, оскільки саме мораль є тією областю людського буття де у людині проявляється людське.

Втрати від переходу до громадського стану є більше формальними ніж реальними, оскільки у природному стані люди не можуть бути дійсно рівними, а, отже, й вільними. Сильніший і розумніший у натуральному суспільстві нав'язує свою волю іншим без будь-яких обмежень, чи то моральних, чи то правових.

«Людина через громадянський стан замість втрати натуральної рівності отримує рівність моральну і законну і, будучи натурально нерівною силою чи розумом, іншому робиться рівною за договором і правом». Ця думка Я. Козельського перегукується з ідеєю висловленою визначним французьким філософом П.-А. Гольбахом у роботі «Система природи» про те, що природної рівності

ніколи не існувало — люди від природи є різними за своїми тілесними та розумовими даними, а, отже, дійсна рівність настає лише у суспільстві, що перейшло до стану громадянського. Дійсна рівність людей може бути, на думку Гольбаха, лише правовою або моральною, всі інші — майнова, фізіологічна, розумова тощо — є лише спробами приховати існуючу нерівність. Правда, робота П.-А. Гольбаха була опублікована у 1770 р., тобто через декілька років після появи «Філософічних пропозицій» Я. Козельського.

Вважаючи перехід людства до громадянського стану на основі укладання суспільного договору явищем історично прогресивним Я. Козельський надає особливого значення змісту цього договору. Він вважає, що суспільні відносини можуть бути справедливими лише за тієї умови, якщо базуватимуться на справедливих законах. Суспільні пороки є закономірними наслідками поганого законодавства і порушення духу суспільного договору.

Надаючи великого значення законам в організації суспільного життя, він поділяє їх на божественні, натуральні, всесвітні та громадянські. Все що стосується людської душі регулюється божественними законами, квінтесенцією яких виступають незмінні моральні вимоги, сформульовані у десяти заповідях. «Божественний, як творця закон, передбачає благополуччя взагалі для всіх його тварей і невіддільний ніякій переміні; він містить у собі... десять заповідей, що своїм змістом є такі великі, що немає такої чесноти, що не була б схожою до них і немає такого пороку, який вони б не забороняли».

«Закон натуральний є натуральне спонукання у людині до того, що вона робити хоче або не хоче; наприклад, закони натуральні є такі: пити, гуляти, забавляться, шукати приємного, відмовляться від противного. Берегти своє життя, захищатись силою від шкоди, що завдається, а якщо немає сили, то тікати та інші». Він стосується задоволення тілесних потреб людини і її прав, отриманих самим фактом народження і належності до роду людського.

З переходом до громадянського стану і організувавшись у держави людство отримує ще два різновиди законів — всесвітній і громадянський: «Закон всесвітній називаю я той, який служить до безперешкодного для усіх всесвіту народів поведженню між собою, як, наприклад, посилати послів, дотримуватись нерушимо трактатів та інше ... Закон громадянський називаю я той, що промишляє благополуччя тільки одним своїм громадянам, не турбуючись про

інших, і схильний у міркуванні часу або місця зміні...». Ці закони встановлюються людьми і можуть бути змінними. І якщо всесвітній закон регулює відносини між державами, то громадянський — у середині них, між окремими людьми — він, по суті, і складає основний зміст суспільного договору. Громадянські закони повинні забезпечувати і захищати реалізацію природних прав людини.

Базуючись на незмінних законах божественних і натуральних, суспільний договір сприяє розвитку у суспільстві доброчестя і свободи, а якщо суперечитиме їм, то — злу і несвободі. При цьому дія законів проявляється не одразу, а внаслідок їх тривалого застосування: «Добродійною чи злою людина робиться не раптом, а через часті вправи у чеснотах чи пороці».

Розвиваючи ідею Т. Гобса про те, що суспільний договір забезпечив припинення «війни всіх проти всіх», характерної для природного стану суспільства, Я. Козельський, у той же час, не сприймає висновок англійського філософа про неможливість перегляду цієї основоположної угоди, оскільки, як відзначав відомий український дослідник В. С. Дмитриченко, «На думку гуманіста Козельського, суспільний договір не може бути спрямованим проти суспільства і його членів».

Вважаючи, що основу суспільного договору складають громадянські закони придумані людьми для регулювання відносин між собою і є змінними, Я. Козельський зазначає, що «Коли договір укладається за спільної згоди, то й скасовуватись повинен за спільною згодою ж; а якщо трапиться з якої сторони шкода у договорі, то у такому випадку сторона, що відчуває у договорі для себе шкоду і одна порушити договір може, тому що нікого до шкідливого зобов'язувати не можна». Ідеї про можливість перегляду суспільного договору (а у деяких випадках навіть необхідність) стала основою для досить радикальних висновків Я. Козельського щодо організації суспільного життя. Як відзначає В. С. Горський „... оскільки правителі, що видають закони, бувають різні, остільки закони можуть бути несправедливими. Несправедливим, зокрема є закон, згідно з яким одна людина може перебувати у рабстві у іншої. Я. Козельський першим у суспільній думці Російської імперії піддав критиці спроби виправдати кріпацтво посиланням на «природний» характер станового розподілу суспільства».

Цей розподіл у суспільстві є наслідком прийняття несправедливих законів. До цього правителів спонукають деякі негативні риси їх натури і, у першу чергу, самолюбство, прагнення

мати більше за інших майна, влади, почесностей. Це призводить до надмірного егоїзму і бажання задовольняти свої потреби за будь-яких умов, часто — за рахунок нічим, крім власного бажання, не виправданого обмеження прав і інтересів інших. «На горі роду людського і крайньої про нього скорботи, самолюбство, крайнє самолюбство, тиран розуму людського і начальник всіх його пороків та нещастя, повеліває йому залишати інші чесні дороги, а заставляє його мати схильність до зброї, бачити мнине своє благополуччя у нещасті і розоренні своїх ближніх і на розвалинах їх створювати свою пишність до тих пір, поки і до самих цих нахаб черга терпіти такі ж нещастя від інших».

Спроби поставити свій інтерес понад загальний, зробити його важливішим за інтерес і бажання інших членів суспільства Я. Козельський вважає порушенням основного принципу суспільного договору — кожен поступається малим на користь загалу і забезпечує собі тим самим соціальні гарантії. Він підкреслює, що «Ніякий народ не можна зробити доброчесним інакше як через поєднання особливої користі кожної людини зі спільною користю всіх... Непогано було б суспільство влаштувати так, щоб ні один його член йому, ні воно жодному своєму членові не були б тягарем». Для того, щоб досягти компромісу між особистим і загальним вчений пропонує спиратись індивідам у своїх діях на етику розумного егоїзму — адже суспільна гармонія може існувати лише як суспільний компроміс. Для суспільного блага дуже важливим є те, щоб кожен його член усвідомив, що він є членом певного соціуму і саме у цьому статусі може отримати найповніше задоволення своїх прав і бажань. Для того щоб бути достойним членом суспільства кожна людина, вважає Я. Козельський повинна запам'ятати просту істину: «Обов'язки людини щодо інших людей полягають у тому, в чому і обов'язки її до неї самої,... Що людина винна самій собі, те вона винна і іншим людям». Забезпечення соціального миру, узгодження інтересів всіх членів суспільства при максимально можливному забезпеченні потреб і прав кожного є на думку Я. Козельського основним завданням державної влади. Він підкреслює, що «Влада в суспільстві є не що інше, як право повелівати над ним, засноване на праведному договорі, а сила у ньому є могутність приводити все те в дію, що сприяє його благополуччю, чи неблагополуччю». В іншому ж випадку правителі не мають права на владу у суспільстві і суспільний договір може і повинен бути переглянутим. Правильна організація суспільного життя повинна базуватись на веденні «політики», яка, як

вважає вчений, «... є наука реалізовувати праведні наміри самими дієвими і притому праведними засобами у дію».

Поряд з правильним суспільним договором і політикою основою стабільності суспільства є і певна соціальна його структура. Я. Козельський виділяє у ній чотири основних категорії громадян залежно від їх майнового стану: «У кого є більше власності, ніж скільки потрібно на нинішні і майбутні потреби, також на вигоду, забаву і прикраси, той називається багатим; у кого є стільки власності, скільки потрібно для нинішніх і майбутніх потреб, також для вигоди, забави і прикрас, той є достатня людина; у кого є стільки власності, скільки потрібно на їжу і одяг, той називається недостатня людина; а той, у кого немає і стільки власності, скільки необхідно на їжу і одяг, той називається вбога людина».

Для того, щоб суспільство було стабільним необхідно, щоб «достатні» і «недостатні» (говорячи сучасною мовою — середній клас) складали більшість. Вони є найбільш зацікавленими в дотриманні справедливого суспільного договору та у забезпеченні прав і інтересів кожного за допомогою держави. Ці соціальні групи також найбільш зацікавлені у встановленні та збереженні відповідних форм організації державної влади.

Я. Козельський зазначає, що сучасні йому вчені виділяють чотири основних форми державного правління:

- Демократичну, в якій весь народ, будучи в повному зібранні, встановлює нові та знищує некорисні закони, вирішує карні та інші важливі справи;

- Аристократичну, в якій сенат управляє всіма вищеписаними справами;

- Монархічну, в якій один государ управляє народом на основі законів;

- Деспотичну, в якій один же государ керує всіма справами по своїй волі».

Вчений підтримує думку французького філософа Ш. Монтеск'є про те, що республіканська форма державного правління, до якої він відносить демократичну та аристократичну, є найбільш оптимальним для невеликих країн, а для країн з великою кількістю населення та територією найзручнішою є монархія. Цей «реверанс» у бік монархії можна вважати вимушеним зі сторони Я. Козельського, який готував свою роботу саме для роботи «Комісії для складання нових законів» і бажав бачити її опублікованою. Вчений прекрасно розумів, що всі «реформаторські» порухи Катерини II не можуть

навіть допускати думки про можливість заміни її одноособової влади на будь яку форму республіканського правління. Максимум, на що він сподівався, і це видно з його праці, це на певне обмеження монархії деякими представницькими інституціями.

Не виступаючи відкрито проти абсолютної монархії, вчений використовує авторитет європейської науки: «пан Монтеск'є пише, що у самовладних правліннях важко або й неможливо бути добродійним людям; мені думається, що про цю справу краще тільки розмірковувати у своїй думці, а не говорити для знання всім, а публічно краще радити, що в якому б то не було правлінні можна бути народу добродійним, якщо тільки він прагнутиме до того і відмовлятиметься від повадок до пороків з тим сподіванням, що через таке великодушне терпіння з часом виведуться з суспільства повадки до пороків».

Піддаючи глибокому аналізу причини соціальних пороків сучасного йому суспільства Яків Козельський не обмежується простою констатацією факту, чи, навіть, гострою критикою існуючих реалій. Він робить спробу дати і певну позитивну програму, здійснення якої могло б, на думку вченого, допомогти людству знайти шлях до достойнішого життя. Розробку ідеалу суспільної організації вчений розробляв виходячи з двох основних позицій — внутрішнього добробуту суспільства та зовнішньої безпеки: «Засобом утримання областей в процвітаючому стані є внутрішній їх добробут та зовнішня безпека, і на цих двох підпорах стверджується їх благополуччя».

Внутрішній добробут суспільства, на думку Я. Козельського, є можливим лише за умови забезпечення кожному з його членів умов для максимально можливого задоволення прав і потреб, які не суперечать правам і потребам іншого. Всі громадяни повинні користуватись політичною і громадянською свободами та рівністю перед законом. Досягти цього можна на основі укладення справедливого суспільного договору та суворого його дотримання всіма і кожним. Регулятивним засобом такої поведінки людей повинна стати етика розумного егоїзму, виховання доброчестя та освіченість.

Те, що на перше місце у забезпеченні ідеального стану суспільних відносин Я. Козельський поставив «внутрішній добробут» є не випадковим. Адже він головну причину виникнення держави і сенс її існування визначав саме у служінні громадянам, а не навпаки. Служіння громадян державі визначалось саме тим, наскільки вона

захищала їх інтереси і права. Якщо людина почувалась у державі захищеною соціально і матеріально, то й патріотизм її в цьому випадку мав реальне підґрунтя. «Зовнішня безпека суспільства головну силу отримує від внутрішнього його благополуччя». Зовнішня безпека держави не лише забезпечувалась внутрішнім добробутом, а й покликанням своїм мала сприяти йому.

Питанням зовнішньої безпеки держави, міжнародним відносинам, Я. Козельський приділяв досить значну увагу. Він, зокрема, відзначав, що на відміну від відносин у середині країн, які базуються на суспільному договорі відносини між ними залишились у тогочасному світі реальним проявом природного стану і природних прав. Саме у відносинах між державами чітко видно, що «природне право» — це право сильного, що свобода і незалежність країн визначається їх військовою силою і волею інших. Більше того, з метою приховати панування в міжнародних відносинах звірячих порядків, узаконити право сили, владоможці намагаються унормувати їх і видати за різновид права: «Ненаситні самолюбці, не знаючи, чи не бажаючи знати, в чому полягає істинне право, видумали ще якесь воєнне право, яке ніколи не було, не є і не буде правом; а якщо його, в докір і паплюження істинного права, що перебуває під опікою самого всемогутнього божества, назвати правом, то визначення йому думаю я наступне: нелюдське бажання, поєднане з могутністю і силою, щоб завдавати своєму ближньому усіляку шкоду, навіть і саму смерть без страху покарання, називаю я воєнне право». Зазначаючи, що в міжнародних відносинах панує «первісний» стан людських відносин, тобто «війна всіх проти всіх», Я. Козельський робить спробу класифікувати війни за критерієм їх рушійних мотивів. Він вважає, що війни за територію, багатство чи релігійні переконання (так звані «чародійні», покликані нав'язати іншим свою віру) є несправедливими і такими, що не мають право на існування в цивілізованому світі, яким повинен стати людський світ. У той же час війни оборонні, чи навіть і наступальні проти агресорів та народні повстання проти гнобителів є справедливими.

Більше того, пригноблені, обмануті чи насильно примучені до тих чи інших дій мають пріоритетне право на задоволення своїх справедливих вимог. І лише ці категорії людей, соціальні групи чи народи мають право застосовувати збройну силу і починати війну. Він говорить: «... мені думається, що ніхто у світі не має права на війну, окрім таких людей, які так скривджені, що їх кривда варта по справедливості війни, і коли при цьому вони до надання собі

задоволення не мають іншого засобу крім війни». У майбутньому, коли люди досягнуть справедливого стану в середині держав вони зможуть організувати і реалізацію справедливої зовнішньої політики, виключивши назавжди війну із засобів міжнародних відносин.

Концепція ідеальної організації держави Я. Козельського є своєрідною вершиною української політичної думки гетьманської доби. Написана вченим для використання в роботі членами скликаної Катериною II «Комісії...», на яку українське дворянство покладало великі надії щодо відродження «старовинних прав і вольностей, вона стала спробою теоретичної реалізації традиційних для козацтва уявлень про справедливий державно-суспільний устрій в поєднанні з досягненнями тогочасної політичної думки Західної Європи.

Оцінюючи європейський контекст політичної концепції українського вченого, В. С. Дмитриченко писав: «Відносно ж Козельського, зазначимо, що творче використання ним теорії природного права та суспільного договору допомогло йому розкрити кричущі «зловживання суспільним станом», соціальні пороки сучасних йому суспільних порядків, піддати їх серйозній критиці, піднятися (хоч і не в прямому, яскравому виступі) до засудження та заперечення феодально-кріпосницького ладу Росії й розробити новий ідеал суспільства».

Суспільство розглядав як продукт природного права й суспільного договору, в наслідок якого виникає держава. Людина, за Я. П. Козельським, спочатку є природною істотою з її потребами в їжі, відпочинку, самозахисті тощо. Однак при переході від «природного» до культурного стану, людина втрачає частину природної свободи і приймає «суспільну волю» та закони громадянського суспільства — при цьому природний потяг до безпеки і недоторканості приватного життя нові (соціальні) норми повинні враховувати, а держава мусить надавати людині механізми їх задоволення. Проблемою, за Я. Козельським, є те, що законодавці не завжди справедливо і часто досить довільно встановлюють норми, які порушують позиції природного права, а отже, розхитують підмурівок справжніх людських відносин, зводять нанівець моральну єдність суспільства. Тому для відновлення справедливості потрібна нова моральна філософія, яка покаже людям шлях до щастя.

Шляхи вдосконалення суспільства Я. Козельський вбачав у поліпшенні законів, накопиченні знань та у принципі «здорового егоїзму», завдяки якому кожна людина чимось поступиться для

суспільної користі. Якщо ж несправедливість існуватиме, то людина може скористатися правом «захищатися силою от наносимого вреда».

ДЖЕРЕЛА:

Історія вітчизняних соціологічних теорій і вчень: навчально-методичний посібник / Укладач Білецький В. В. — Донецьк: ДонДДУ, УКЦентр, НТШ-Донецьк, 2007. — 116 с.; Коган Ю. Я. Просветитель XVIII в. Я. П. Козельский. М., 1958.; Щипанов И. Я. Философия русского просвещения. Вторая половина 18 в. М., 1971.; Артемьева Т. В. История метафизики в России 18 в. СПб., 1997.

**КОЗЕР ЛЮІС АЛЬФРЕД
(27 ЛИСТОПАДА 1913 – 8 ЛИПНЯ 2003 РР.)**

Американський соціолог та політолог, 66-й президент Американської соціологічної асоціації (1975 р.), який здебільшого відомий завдяки вивченню теорії конфлікту.

Народився 27 листопада 1913 р. у Берліні під ім'ям Людвіг Кохен (невдовзі батько змінив прізвище родини на «Козер»). Його батько був заможним підприємцем, а мати – протестанткою з вищого класу. По суті дитинство Козера було безтурботним. Коли у 1933 р. до влади у Німеччині прийшли нацисти, Людвіг вже закінчив школу і брав активну участь у лівому русі. Будучи вже сформованою особистістю він побачив до чого веде ситуація у країні. Тому у 20 років вирішив емігрувати до Парижу. Перші роки на новому місці проходили у бідності і постійних пошуках заробітку. Перебиваючись разовими заробітками, він змінив декілька професій, випробувавши свої сили як у фізичній праці (продавець-рознощик), так і на терені розумової праці (особистий секретар одного швейцарського письменника). Його поневіряння закінчилися у 1936 р., коли він отримав право на постійну роботу і влаштувався на одну з посад у французькому представництві американської брокерської фірми.

Паралельно з роботою почав відвідувати заняття у Сорбонні. Не маючи ніяких особливих наукових уподобань, вирішив займатися порівняльним літературознавством – тільки тому, що крім німецької знав ще французьку та англійську мови. Після декількох семестрів почав працювати над дисертацією у порівнянні англійських, французьких і німецьких новел одного часового періоду. Родзинкою цієї роботи повинно було стати вивчення впливу соціальної структури суспільства на формування специфіки тієї чи іншої національної літератури. Після того як куратор Козера заявив, що питання соціальної структури не входять до компетенції літературознавства, а є прерогативою соціології, студент змінив спеціалізацію і став відвідувати лекції з соціології. Так, майже випадково, визначилися наукові терени майбутнього великого соціолога.

У 1941 р. він був заарештований за наказом французького уряду як уродженець Німеччини і поміщений у трудовий табір на півдні Франції. Це послужило серйозним аргументом на користь еміграції до США. За порадою еміграційної служби Козер змінив німецьке ім'я Людвіг на більш нейтральне Льюїс. Оформляючи міграційні документи, він познайомився зі співробітницею Міжнародної асоціації допомоги біженцям Розою Лаубе, яка стала його дружиною. Перший час після прибуття Козера у США пройшло у роботі в різних урядових комісіях, у тому числі у відділі військових новин і у міністерстві оборони. Якийсь час він був одним з видавців журналу «Модерн Ревью», які пропагували ліві ідеї, а також заробляв статтями для газет.

У 1948 р., отримавши американське громадянство, вирішив продовжити соціологічну освіту і вступив до Колумбійського університету. Незабаром отримав пропозицію стати викладачем у коледжі Чиказького університету на факультеті соціальних наук та соціології. Період роботи у Чиказькому коледжі дав Козеру можливість не лише поглибити свої знання у галузі соціології, але й ознайомитися з різними підходами і точками зору. Після двох років роботи у Чикаго він знову повернувся до Нью-Йорка, щоб продовжити освіту у Колумбійському університеті. Після випуску він викладав у Бостоні, в Університеті Брендіс, де заснував факультет соціології.

У 1954 р. закінчив свою докторську дисертацію і захистив її у Колумбійському університеті під керівництвом Роберта Мертонна. На основі цієї дисертації у 1956 р. була опублікована перша книга Козера «Функції соціального конфлікту». Кінець 1940 - початок 1950 рр.

ознаменувався у США розквітом маккартизму - гонінь за прихильниками представників лівих поглядів. Враховуючи, що Козер завжди відрізнявся схильністю до лівих ідей, ця ситуація різко скоротила його можливості публікуватися. Щоб взагалі їх не втратити, він за підтримки понад 50 інших вчених почав випускати журнал «Діссент» (Dissent - «Інакомислення»), який до цих пір є рупором лівих сил США. Пропрацювавши в Брендісі 15 років, він перейшов в Нью-Йоркський Державний Університет, де працював аж до своєї відставки.

Саме 1960 – 1970 рр. стали найбільш плідним періодом у науковій діяльності Козера. Він написав праці, які вивчають взаємовідносини людей та інститутів: «Люди ідей» (1965 р.) і «Всепоглинаючі інститути» (1974 р.). Через десять років після першої фундаментальної праці з соціології конфлікту вийшла його друга книга з цієї тематики – «Подальші дослідження соціального конфлікту» (1967 р.). Крім цього, він випустив кілька книг з історії соціології – «Георг Зімель» (1965 р.), «Майстри соціологічної думки» (1971 р.) і «Вчені біженці в Америці» (1984 р.). Він очолював Східну соціологічну спілку у 1964-1965 рр., а також Американську соціологічну асоціацію у 1975-1976 рр. Після виходу у відставку у 1987 р. Козер разом з сім'єю переїхав жити в Кембридж (штат Массачусетс), де помер у 2003 р., не доживши до свого 90-річчя всього декількох місяців. Козер одним з перших спробував поєднати конфліктний та функціональний підходи і показати функціональність соціального конфлікту. Він розглядає внутрішні та зовнішні соціальні конфлікти і стверджує, що і ті, і інші можуть бути корисними для групової інтеграції. Вихідною позицією його концепції виступає ідея, що «в будь-якій соціальній структурі завжди є привід для конфліктної ситуації, оскільки час від часу у ній проявляється конкуренція окремих індивідів чи підгруп з приводу дефіцитних ресурсів, престижу та влади. Разом з тим соціальні структури відрізняються одна від одної дозволеними способами вираження прагнень та рівнем терпимості стосовно конфліктних ситуацій».

Групи, що характеризуються високою частотою взаємодій та значним рівнем особистої інтеграції, мають тенденцію до придушення конфліктів, бо реалізація почуття ворожості сприймається як загроза для існуючих тісних зв'язків. А тому відбувається їх акумуляція та посилення внутрішніх антагонізмів. Тут конфлікт буде особливо гострим, бо він буде не лише засобом вирішення проблеми, а й спробою компенсації за всі накопичені

образи. Більше того, всеохоплююча особистісна інтеграція індивідів призведе до мобілізації всіх емоційних ресурсів, які вони мають. У групах з частковою індивідуальною участю типовою буде множинність конфліктних ситуацій. Конфлікт вичерпується «фактами по даній справі». Якщо ж говорити про зовнішні конфлікти, то варто розглядати групи з неперервною зовнішньою боротьбою, де є тенденція до придушення внутрішніх конфліктів, та групи, що не втягнуті у постійний зовнішній конфлікт, що вирізняється гнучкістю структури та внутрішньою рівновагою. У другому випадку ми можемо говорити про неоднорідні конфлікти, що постійно накладаються один на одного, забезпечуючи підтримку рівноваги внутрішньо групової структури.

Соціальний конфлікт – спосіб адекватного пристосування соціальних норм до мінливих обставин. Тому у жорстких системах, де придушується конфлікт, блокується також специфічний попереджувальний сигнал і тим самим поглиблюється небезпека соціальної катастрофи. У ході конфлікту з'ясовується дійсний потенціал кожного противника, стає можливою нова рівновага між ними і відновлення відносин, змінюється існуючий стан позицій влади. Також завдяки конфлікту здійснюється розмежування коаліцій та їх соціального оточення. У кожній соціальній системі є «застережні клапани», які згладжують внутрішньогрупові конфлікти, відтягують їх. Чим більш жорсткою є соціальна система (певна група), ти більшою є кількість цих клапанів. Кожен конфлікт рано чи пізно повинен завершитись.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ (від фр. Collaboration — «співробітництво»)

— термін сучасного політичного лексикону з такими значеннями:

- у широкому сенсі — співпраця населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників. У роки Другої світової війни колабораціонізм був явищем розповсюдженим — і мав місце практично в кожній окупованій країні.

- у вузькому змісті — співробітництво французів із німецькою владою у період окупації Франції у ході Другої світової війни; проте загальновідома не лише добровільна співпраця французів, — але і данців, норвежців, татар, білорусів, українців, росіян та інших народів — із німцями за умов окупації останніми їхніх країн.

- іноді розрізняють колабораціонізм і кооперування (вимушений колабораціонізм).

Колабораціонізм — це традиційно царина таких істориків, як: В. Броккдорфф, І. С. Кісельгоф, А. Даллін, М. І. Семіряга; проте останнім часом інтерес до теми виявляють і політичні психологи. Дослідження колабораціонізму донедавна не практикувалося в Україні, адже тема колабораціонізму довгий час відносилася до заборонених сюжетів радянської історіографії.

Дарма що вперше використано термін «колабораціонізм» генералом Анрі Петеном, який очолював так званий режим Віші та закликав французів до співпраці з нацистською Німеччиною (фр. "J'entre aujourd'hui dans la voie de la collaboration...", 30.10.1940), термін швидко увійшов і до інших мов — та активно використовувався радянською пропагандою із виразно негативним забарвленням для опису співробітництва народів СРСР (або окремих його частин) із гітлерівською Німеччиною.

Вужчим терміном «український колабораціонізм» користувалася в період Другої світової війни радянська влада на західноукраїнських землях, коли йшлося про спів-дію українців із нацистами та німецькою окупаційною владою. Гідне замітки те, що співпраця різного рівня з нацистською Німеччиною мала місце майже в усіх окупованих нацистами країнах Європи: від Франції, до Югославії і до СРСР тощо. Проте в усіх країнах, яким закидається «колабораціонізм» безперечно існували потужні рухи опору, які одночасно зіграли провідну роль у перемозі над нацизмом. При характеристиці даного явища в українському середовищі враховується кілька факторів, що видозмінює його від західноєвропейського — та в основному змінює його трактування по суті на відміну від прийнятого радянською історіографією.

На відміну від загального трактування поняття колабораціонізму комуністичні режими Східної Європи були схильні

розглядати також як військових чи кримінальних злочинців тих людей, які:

- пасивно виконували свої громадянські обов'язки без скоєння злочинів (але громадянський лад повинен забезпечити агресор згідно з міжнародною Гаазькою конвенцією 1907 р.,
- були до цього примушеними (але це порушення своїх обов'язків агресором, а не окупованим населенням)
- були військовополоненими (також не є злочином; офіційний статус та захист надано Женевською конвенцією 1929 р.),
- вели національно-визвольну боротьбу проти колоніального режиму чи боролись як партизани проти окупантів, це не є злочином — за Женевською конвенцією 1949 р. вони були визнані комбатантами, та на них поширені права військовополонених,
- були громадянами інших держав,
- перейшли на бік ворога в штучно створених цією державою умовах, які становлять загрозу для життя людини чи навіть існування національної, етнічної чи релігійної групи (наприклад, депортація, репресії, голодомори, геноцид та ін.)

Відповідно до загального національного права діяльність колабораціоністів визнавалась як зрада громадян інтересам своєї держави. Залежно від ступеня шкоди, що була завдана державі їхньою діяльністю, передбачалася кримінальна відповідальність — довгострокове ув'язнення чи смертна кара. Засуджені поруч з лідерами нацистської Німеччини до смертної кари були й лідери колабораціонізму: Петен і Лаваль у Франції; Квіслінг — у Норвегії, Муссерт — у Голандії, Тісо — у Словаччині. Самогубством, вже під слідством, покінчив життя сербський колабораціоніст Мілан Недич. Масові процеси у багатьох країнах Західної Європи засудили більш ніж сто тисяч людей за цим морально тяжким обвинуваченням, адже з точки зору міжнародного права колабораціонізм є військовим злочином (див. Pursuit of Nazi collaborators).

В останні роки у країнах Балтії питання колабораціонізму також стало темою суспільної дискусії. Комісії, створені для розглядання його спадщини, доходять висновку, що не може бути загального обвинувачення усіх колаборантів, особливо на фоні попередньої агресії СРСР у 1939 р. При цьому вони визнають, що особи, причетні до скоєння військових злочинів чи злочинів проти

людськості під час співпраці з німцями мають бути чесно покарані, а «не ховатись за маскою жертви».

ТИПИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ

- Побутовий колабораціонізм пов'язаний із встановленням дружніх відносин між окупантами та населенням.
- Культурний (духовний) колабораціонізм — співробітництво з окупантами у духовній сфері, що під час Другої світової війни сприяло поширенню серед населення вірнопідданських почуттів, пропаганди винятковості «арійської раси», підвищенню психологічного настрою окупантів.
- Воєнний колабораціонізм — сприяння противнику зі зброєю у руках: служба у військових формуваннях, поліцейських структурах, в органах розвідки та контррозвідки.
- Політичний, адміністративний колабораціонізм — співробітництво в окупаційних органах влади.
- Економічний колабораціонізм — співробітництво у будь-яких галузях політики.

У низці країн Європи були сформовані колабораціоністські уряди:

- У Франції — режим Віші на чолі з Анрі Петеном;
- У Норвегії — уряд міністра-президента Відкуна Квіслінга;
- У Нідерландах — уряд голови фашистської партії та «лейдера» (вождя) нідерландського народу Антона Адріана Мюссерта;
- У Сербії — уряд генерала, прем'єр-міністра Мілана Недіча;
- У Хорватії — режим лідера усташів, «поглавника» А. Павеліча;
- У Словаччині — уряд Й. Тисо та інші.

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В УКРАЇНІ

У часи Другої світової війни

Зіновій Партико, доктор філософських наук, професор, вважає, що як колабораціоністів потрібно оцінювати всіх, хто не воював за незалежність України, а воював у будь-яких інших арміях. Тому до колабораціоністів потрібно зарахувати військовиків батальйонів «Нахтігаль», «Роланд», що орудували під керівництвом німецького Вермахту, а також, ветеранів Радянської армії, які воювали за перемогу метрополії — Росії, а не за здобуття

незалежності України. Таких людей були мільйони, причому часто це були ті, кого сьогодні ми можемо впевнено назвати цвітом української нації (мабуть, найяскравіший приклад — Олесь Гончар). Колабораціонізм таких людей у час війни 1941–1945 рр. та обстоювання ними незалежності української держави 1991 р. — це результат роздвоєної, скаліченої тоталітарною, більшовицькою пропагандою свідомості.

Проте потрібно чітко розуміти й інше: українські воїни Радянської армії не брали участі ні у боротьбі проти сталінізму, який Рада Європи нещодавно прирівняла до нацизму, ні у боротьбі за незалежність України, хоча вибір такий вони, звісно, мали. Для порівняння пригадаймо: частина росіян явно чинила опір більшовизму у складі Російської визвольної армії, яка нараховувала до мільйона військовиків.

Такий колабораціонізм українців — це ще одна наша трагедія у Другій світовій війні, яка привела до того, що ми воювали один проти одного, брат проти брата, замість того, щоб об'єднатися у боротьбі проти всіх ворогів української незалежності й прогнати їх із нашої території.

Під час російсько-української війни (2014–2015)

Під час підготовки Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у статтю 111 Кримінального кодексу України спочатку передбачалось ввести кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність, але в остаточній редакції при прийнятті Закону 15 квітня відповідальність за колаборціонізм прописана не була.

У цьому випадку стаття 111 Кримінального Кодексу України мала б набути такого вигляду: Стаття 111. Державна зрада. 1. Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, а так само колабораційна діяльність, — карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

ДЖЕРЕЛА:

Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / НАН України. Інститут історії України. — К.: Наукова думка, 2005. — 52 с.; Полищук, Виктор. Гора родила мышь. Бандеровскую. Критика «Отчета рабочей группы историков при Правительственной комиссии по изучению деятельности ОУН и УПА. Основные тезисы по проблеме ОУН-УПА (исторический вывод)»/Всеукраинское общественное объединение «Интеллигенция Украины за социализм», Антифашистский комитет Украины. — К., 2006. — 86 с.; Киричук, Юрій. Проблема української колаборації у роки Другої світової війни, 05.05.2004.

КОЛЕКТИВІЗМ

КОЛЕКТИВІЗМ (від лат. *collectivus* — збірний, нагромаджений) — теорія, за якою суспільний уклад формується на основі суб'єктності колективу (трудового, навчального, творчого та ін.), що характеризується наданням колективу особливого статусу у суспільному житті, політичних, економічних та юридичних прав, специфічних повноважень, у тому числі домінування чи панування колективної власності, колективного управління тощо.

Так, за часів СРСР пропагувався та впроваджувався у практику колективізм. Трудовий колектив, зокрема, мав право висувати кандидатів на вибори, певні судові повноваження, формально поширена була колективна власність, працював інститут колективної відповідальності, пропагандою та іншими заходами формувалася культ колективу. Ідея колективізму проголошувалась як один з ключових принципів взаємовідносин людей у соціалістичному суспільстві, ключовою рисою соціалістичного способу життя, основною вимогою комуністичної моралі тощо.

Під ідеєю колективізму, насамперед колективного господарювання, у СРСР у 1930-1932 рр. була проведена масова колективізація сільських господарств. Це привело, з одного боку, до укрупнення господарств та можливості централізованого управління, а з іншого — до численних жертв через методи, якими ця політика реалізовувалась. Політика колективізації різною мірою та аспектах впроваджувалась під патронатом Радянського Союзу у країнах соціалістичного табору і відповідно мала різні наслідки. Колективізм передбачає не тільки пріоритетну цінність колективу як такого, а й порозуміння та взаємодопомогу.

Тому існує дві течії у сприйнятті і трактуванні колективізму. З одного боку, колектив як надія та самоціль з придушенням всього індивідуального та особистого, а з іншого — колектив — це

об'єднання особистостей, де цінністю є приватні якості та інтереси. Елементи ідеї К., зокрема колективного господарювання, зустрічаються у працях утопістів Ш. Фур'є, Р. Оуена, О. Герцена, М. Добролюбова. Проблематика колективного існування, виробництва, власності та інше — досліджується у різних аспектах і сьогодні вченими соціологами, соціопсихологами, культурологами, економістами виходячи з тієї позиції, що незалежно від інших обставин — колектив є природною формою співіснування людини.

Колективізм, як правило, не виступає самостійною доктриною. Ідеї колективізму можуть бути використані в ідеологемах різних політичних течій і можуть бути реалізовані як у поміркованій, так і радикальній формі, що відповідно дасть різні суспільно-політичні наслідки.

Ідеї колективізму можуть використовуватись не тільки як політична теорія та практика. В економічній сфері деякі комерційні компанії використовують ідеї колективізму у рамках власної структури з метою досягнення певних цілей. Така практика — культивування ідей колективізму — поширена в Японії, що супроводжується культом власного трудового колективу, колективним патріотизмом, забезпечує, зокрема, низьку плинність кадрів в індустріальних країнах. Таким чином досягається відданість справі тощо.

КОЛЛІНГВУД РОБІН ДЖОРДЖ
(22 ЛЮТОГО 1889 - 9 СІЧНЯ 1943 РР.)

Британський філософ-неогегельянець і історик, фахівець з історії стародавньої Британії. Народився у сім'ї академіка В. Г.

Коллінгвуда. Навчався в Оксфордському університеті. У 1936-1941 рр. там же іменний професор метафізичної філософії.

Найзнаменитіша праця - «Ідея історії», присвячена філософії історії, видана після смерті автора. Коллінгвуд був пов'язаний не тільки з філософією історії, а й практично займався історією і археологією.

**Коллінгвуд сформулював наступні основні підходи
до вивчення минулого:**

Історик може вивчати лише те минуле, яке не мертве, а живе у сьогоденні (наприклад, сучасний історик має можливість вивчати Середні століття лише настільки, наскільки у ньому ще живуть способи мислення людей Середніх століть);

Історичне знання (історія як наука) є відтворення і програвання заново в свідомості історика всієї сукупної думки, історію якої він вивчає, оскільки будь-яка історія є не що інше, як історію думки; звідси випливає, що історична наука - .. це самопізнання духу (книга, кераміка, залишки зруйнованої вежі і т.д. є свідченнями епохи, які історик повинен якось розшифрувати, тобто зрозуміти їх як вираз якихось цілей, що ставилися людьми у минулому, зрозуміти як смисли, що вкладали людьми в їх творіння, зрозуміти спосіб мислення людей про їхнє життя у минулому);

історичне знання є відтворення минулої думки у контексті думок сучасного, які утримують відтворену думку у площині, відмінній від її власного оточення (тобто утримують нас від змішання минулого із сьогоденням).

Якщо для натураліста причиною події є сукупність законів природи, дія яких викликало дану подію, то для історика причина події - це внутрішній стан події, сукупність конкретних думок у свідомості людини, яка здійснює цю подію (тобто думок, що виявляються у ході події і визначають цей хід). «Готовність будь-яку ціну встановити, що ж сталося насправді», Р. Дж. Коллінгвуд назвав першим обов'язком історика.

Як зазначає проф. В. М. Строгєцкий, у своїх роботах Коллінгвуд "іноді суперечить сам собі"

ДЖЕРЕЛА:

Коллінгвуд Р. Дж. Ідея історії. Автобіографія / Переклад і коментарі Ю. А. Асєєва; Стаття М. А. Кіссель; Відп. ред.: І. С. Кон, М. А. Кіссель; Академія наук СРСР. - М.: Наука, 1980. - 488 с.; Кіссель М. А. Метафізика в століття науки: досвід Р.Дж. Коллінгвуда. - СПб., 2002. - 304 с.; Шамшурин В. І. Історія ідей і історична свідомість: Р.Дж. Коллінгвуд і його послідовники // Питання філософії. 1986. № 5.

КОЛОНІАЛІЗМ

КОЛОНІАЛІЗМ — підкорення народів і держав могутнішими державами з наступним поширенням на них дії свого суверенітету. Колоніалізм означає принципову нерівноправність відносин між метрополією і колонією (провінцією). Це виявляється у:

1. політичному пануванні метрополії і, відповідно, домінуванні одного етносу чи нації;
2. різному порядку формування і функціонування державних інституцій метрополії та колонії;
3. обмеження населення колонії у правах.

Колоніалізм супроводжується економічною експлуатацією, руйнуванням культури корінного населення, нівелюванням етнокультурних і релігійних особливостей, нав'язуванням офіційної метрополітальної культури, формуванням ідеології, що виправдує панування (расизм, месіанство т.п.), що поширює імперські міфи і стереотипи.

Панування метрополії може бути встановлене насильно (колоніальні війни) чи шляхом відповідного договору.

Колоніально залежна держава (протекторат) може зберігати частину інституцій і власний правопорядок у межах обмежених повноважень, головним чином у внутрішній політиці; влада у колонії може здійснюватися колоніальною адміністрацією із залученням представників місцевої еліти.

Історики часто розрізняють дві форми колоніалізму у залежності від кількості переселенців із метрополії в колонії.

- **Переселенський колоніалізм** характеризується масовим приїздом колоністів, які зазвичай намагалися знайти родючі, придатні для ведення сільського господарства, землі.
- **Експлуатаційний колоніалізм** характеризується меншою кількістю колоністів, в основному зацікавлених у використанні місцевих ресурсів для експорту у метрополію. Сюди входять торгові пости, але й більші колоніальні поселення, в яких колоністи з метрополії займають керівні посади в адміністрації, володіють значною частиною землі й капіталів, але покладаються в основному на робочу силу з місцевого населення.

Ці дві моделі колоніалізму часто перекриваються. В обох випадках в колонію із метрополії переселяються люди, а у метрополію експортуються товари.

Колонії плантаторів зазвичай відносять до моделі експлуатаційного колоніалізму. Проте для вирощування експортного товару на плантаціях привозили також велику кількість емігрантів із інших частин світу — рабів.

У деяких випадках переселенський колоніалізм відбувався в області із значним місцевим населенням. У результаті виникало змішане населення, на зразок метисів Америки, або ж утворювалося расово розділене населення, як наприклад у Французькому Алжирі або у Південній Родезії.

Легально мандат Ліги Націй не утворював колонії, але фактично він не відрізнявся від експлуатаційного колоніалізму.

Явище колонізації існувало у різні епохи у різних частинах світу. Агресивну політику завоювання і освоєння чужих земель проводили такі різні народи: хетти, інки та британці, проте термін колоніалізм зазвичай вживають щодо Європейських заморських імперій. Щодо континентальних загарбань, вживається термін імперіалізм.

Серед історичних імперій: Монгольська імперія, Візантійська імперія, Оттоманська імперія, Імперія Александра Македонського, Арабський халіфат, Перська імперія, Римська імперія. Оттоманська імперія захоплювала Середземномор'я, Північну Африку, Південно-Східну Європу й існувала одночасно з європейським колоніалізмом у різних інших частинах світу.

Початком колоніалізму європейських держав вважають 1415 р., в якому Португалія, завершивши реконкісту, захопила мусульманський порт Сеута у Північній Африці. Протягом наступних десятиліть Португалія сміливо наступала на африканське узбережжя, встановлюючи торгові пости, порти й фортеці. Португальські та іспанські дослідники продовжували відкривати нові землі на узбережжях Африки, Америки, Близького Сходу, Індії та Східної Азії й проголошувати їх своєю власністю.

7 липня 1494 р. Папа Римський Александр VI поділив світ на дві частини, віддавши західну Іспанії, а східну — Португалії. Проте ні Франція, ні Англія такого поділу ніколи не визнавали.

У другій половині XVI ст. Англійська колоніальна держава розширилася, поглинувши Ірландію. Пройшовши через низку ранніх невдач, Британія, Франція та Нідерланди зуміли встановити

заморські свої імперії, здатні конкурувати з португальською, іспанською та між собою. У XIX ст. Британська імперія стала найбільшою імперією в історії людства, як за чисельністю населення (449,6 млн чол.), так і за територією (34.650 тис. км²).

Кінець XV ст. став початком другої за розмірами колоніальної імперії — Російської імперії, що починалась з Московської держави (Московії) Івана (Іоана) III і набула офіційного статусу імперії з 22 жовтня 1721 р. На 1914 р. являла собою найбільшу на земній кулі державну територію у єдиному кордоні — 21.799 тис. км² і другу за площею державу. Внаслідок руйнування інших колоніальних імперій та приєднання (дипломатичним шляхом, загрозою застосування сили, військовою силою та шляхом угод з Великими державами) до своєї основи — СРСР — перед війною, під час її та після війни значних територій, серед іншого — і значних територій заселених українцями, — після Другої світової війни стала найбільшою за площею колоніальною імперією. Економічно і політично від неї стали залежними також кілька держав-сателітів, яким були нав'язані силою вигідні імперії політичні режими та маріонеткові уряди. На території більшості з них Росія утримувала свої війська.

Після початку руйнування імперії у 1989–1991 рр. від впливу Росії звільнилась більшість держав-сателітів, а на бувшій її території сформувався ряд незалежних держав.

У кінці XVIII ст. почався протилежний процес деколонізації — незалежність здобули США, а на початку XIX ст. звільнилися від правління європейських метрополій країни Латинської Америки. Втрата колоній невідмовно ослабила Іспанію та Португалію, а от Британія, Франція й Нідерланди зосередили увагу на Старому Світі: Південній Африці, Індії та Південно-Західній Азії, де вже й раніше були встановлені окремі анклавів. Під кінець XIX ст. стала набирати силу Німеччина, вступивши у протистояння із іншими європейськими імперіями за «місце під сонцем».

Індустріалізація призвела до інтенсифікації політики захоплення заморських територій у кінці XIX - початку XX ст. У гонитву за колоніями включилися також США.

У період між Першою та Другою світовими війнами була утворена Ліга Націй, яка видавала мандати на управління заморськими територіями, що фактично закріплювали за могутніми державами «право» на експлуатацію колоній.

Епоха деколонізації розпочалася у другій половині XX ст., завдяки наростанню національно-визвольних рухів у всьому світі та

економічній недоцільності для провідних держав утримувати колонії силою. На зміну прямому колоніалізму прийшов неокolonіалізм — політика утримання контролю над формально незалежними колишніми колоніями за допомогою економічних важелів. У процесі деколонізації отримали незалежність держави Африки та Азії, багато острівних держав Атлантичного і Тихого океанів, розпочався процес розпаду великих континентальних імперій. На початок XXI ст. прямих колоніальних володінь держав першого світу залишилося небагато.

У період холодної війни після здобуття незалежності численними колишніми колоніями виник термін «Третій світ», яким позначають слабко-розвинуті країни, що перебувають під значним економічним і політичним тиском колишніх метрополій. Економічні негаразди вдома спричиняють значну міграцію населення із цих країн в Європу та Америку.

Колоніалізм як політика держав, що на певному історичному етапі випередили у своєму економічному й військовому розвитку інші держави, несприятливо вплинув на процес становлення державності у колоніях.

Економіка підневільних держав розвивалася однобоко, орієнтуючись у першу чергу на потреби ринків держав-метрополій. Навіть після отримання колишніми колоніями незалежності, вони ще надовго залишаються економічно залежними від ринків й капіталу поневолювачів.

Звертаючись за позиками з метою прискорити економічний розвиток, нові незалежні держави часто накопичують борги, порівнянні з валовим національним продуктом, і не можуть не тільки розплатися з кредиторами, а й обслуговувати борги виплатою відсотків.

Спроби таких країн, як, наприклад, Камбоджа, В'єтнам, Лаос, звільнитися цієї залежності, приймаючи курс на соціалізм й шукаючи підтримки у комуністичних режимів, завершувалися невдало, оскільки приводили до економічної ізоляції.

У багатьох країнах масова колонізація європейцями призвела до утворення расово розділеного суспільства, яскравим прикладом чого є встановлення політики апартеїду у Південній Африці. Часто межі нових незалежних держав встановлюються не відповідно до регіонів проживання певних народів, а відповідно до кордонів імперіалістичних колоній, що є джерелом напруженості, воєн і випадків геноциду. Колоніалізм руйнує культуру поневолених народів, призводить до встановлення мов колонізаторів (англійської,

французької, португальської, іспанської, російської) у якості мов міжнаціонального спілкування серед різних етносів нових незалежних колоній, які через колоніальне минуле не змогли ще сформувати власну державність.

Колоніалізм часто супроводжується культурним, мовним і релігійним гнітом метропольної нації. Відповіддю на руйнування культури поноволених народів є, зокрема, тенденція поширення як складової частини національно-визвольних рухів релігійного фундаменталізму, який став однією із нагальних світових проблем, починаючи з кінця XX ст.

У кінці XX ст. виник новий філософсько-літературний напрям — постколоніалізм, який намагається досягнути наслідки колоніального минулого й причини, що призводять до утворення культурної прірви між народами колишніх колоній та колишніх метрополій.

ДЖЕРЕЛА:

Малая Советская Энциклопедия. Том первый. Аа—Ваниль. — М.: Акционерное об-во «Советская Энциклопедия», 1928. — С. 848.; Малая Советская Энциклопедия. Том седьмой. Прямая—Скулы. — М.: Акционерное об-во «Советская Энциклопедия», 1930. — С. 409.; Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; КОЛОНІАЛІЗМ // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

КОЛОНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ

КОЛОНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ — процес заселення та подальшого освоєння незаселених, окраїнних українських земель, що здійснювався кількома хвилями й заходами різних форм української держави або сусідніми державами.

Після занепаду Київської Русі її землі були поділені на удільні князівства або загарбані сусідами. У XIV — XVI ст. величезні території захопила Литовська держава, яка до певної міри була продовжувачем традицій Київської Русі, її суспільного устрою та культури. Однак процес заселення теренів України (що на початку XV ст. досяг Чорного моря), зведення укріплених ліній та відновлення суспільно-політичного життя під час литовської доби лише з певними застереженнями можна віднести до процесу КОЛОНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ.

Тривалий та всеохоплюючий вплив на долю України мала колонізація її земель з боку Речі Посполитої (Польщі). Цей процес болісно позначився на долі наших предків і відобразився в ополяченні українського населення, тобто в добровільному і

примусовому переході його в лоно польської мови та культури. Рушіями до просування польського королівства на схід були три основні суспільно-політичні сили: магнати Південно-Східної Польщі, католицька церква та заможні міщани. Перші сподівалися розширити свої володіння за рахунок українських та білоруських земель, другі прагнули збільшити свою паству, треті воліли прибрати до своїх рук важливі торговельні шляхи в Галичині та далі на схід. Після Люблінської унії (1569 р.) українські землі — Волинь, Східне Поділля, Київщина і частина Лівобережжя були включені до Польщі. Понад половину польсько-литовської держави становили українські землі, однак із 7,5 млн. населення українці становили лише 2 млн., тоді як поляки — половину населення, займаючи лише четверту частину території України. Польська шляхта активно домагається в уряді грамот на так звані пусті землі, внаслідок чого в Україні виростили величезні латифундії. У період польської Колонізації України значно поширюється і католицька пропаганда, відбувається процес швидкої денаціоналізації й вищих верств населення українських земель. Тому досить тривалий час не було кому уособлювати політичне керівництво, сприяти розвитку церкви, культури і освіти, тобто всього того, що відображає етнополітичну самобутність суспільства. Однак українське населення чинило постійний опір К. У., що й вилилось врешті-решт у визвольну боротьбу українського народу за часів Б. Хмельницького.

Колонізацію України здійснювала і Росія. З моменту укладення Переяславського договору (1654 р.) в Україні з'явилося чимало росіян, хоча їх ніколи не було так багато, як поляків. На відміну від Польщі царський уряд уникав конфліктів з українським населенням. Після завоювання Російською імперією півднем України і Кримом посилюється колонізація цих земель, впроваджуються урядом так звані слобідські поселення. Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. царський уряд залучає до процесу К. У. іноземних переселенців. У 1762-1763 рр. цариця Катерина II видала укази, в яких на вигідних умовах запрошувала іноземців переселятися до Російської імперії, в тому числі й в Україну. Іноземні колоністи — німці, голландці, швейцарці, болгары, серби, греки поступово перетворили дикі степи в урожайні землеробські райони. Після руйнації Запорозької Січі (1775 р.) близько половини запорозьких земель було розподілено між російськими вельможами, а решту передано німецьким і сербським колоністам. Характерними і порівняно результативними були колонії німецьких переселенців (у

межах території України проживало в той час близько 500 тис. людей німецького походження). У XIX ст. значну увагу було приділено й промисловій К. У., що сприяло створенню нових і розширенню існуючих міст на Півдні. Найважливіші з них стали: Катеринослав, Херсон, Миколаїв, Одеса та ін. Характерною особливістю К. У. Росією була цілеспрямована русифікація населення, насамперед українського дворянства (питома вага власне росіян в Україні початку XX ст. становила лише близько 12 %). Іншу колонізацію України практикували окупаційні режими на західноукраїнських землях між двома світовими війнами, які мали за мету денаціоналізувати українське населення. Так, у 1920- 1938 рр. до Галичини і Волині з корінної Польщі переселилася вельми значна кількість хліборобів — колоністів. На 1 січня 1939 р. в українській Галичині мешкали 73,2 тис. польських колоністів, на Волині — 30 тис. У 20-ті роки намагалися румунізувати українське населення Південної Буковини і Південної Бессарабії румуни. У цей час спостерігалися й окремі, незначні колонізаційні рухи в Україні, насамперед переселення на Херсонщину узбеків з метою розведення бавовни, а також поселення канадських українців на Одещині. Але з початком колективізації цей рух припинився. Дуже помітними колонізаційні рухи були після Другої світової війни. До Криму, після депортації кримських татар, масово переселяли росіян з центральних та нечорноземних областей Російської Федерації, до південних областей України — мешканців західноукраїнських областей, зокрема лемків, внаслідок післявоєнних репатріаційних угод між Польщею і колишнім СРСР.

ДЖЕРЕЛА:

Пірко В. О. Заселення Донеччини у XVI–XVIII ст. (короткий історичний нарис і уривки з джерел) / Український культурологічний центр. — Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. — 180 с.; Абліцов В. Донбас: європейська Україна чи азійське Дикопілля? – К.: Інститут історії України НАНУ, 2014, - 97 с.

КОМІСІЯ ВИБОРЧА

КОМІСІЯ ВИБОРЧА — спеціалізований незалежний колегіальний орган публічної влади, що формується відповідно до виборчого законодавства, організує і забезпечує підготовку та проведення виборів різних видів. При проведенні референдумів виборчі комісії діють як комісії референдуму.

Відповідно до виборчого законодавства виборчі комісії самостійні й незалежні від органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань, однак на

практиці нерідкі випадки втручання посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування у діяльність виборчих комісій.

Систему виборчих комісій в Україні очолює Центральна виборча комісія (ЦВК), яка найвищим органом виборчої адміністрації та здійснює контроль за діяльністю та консультативно-методичне забезпечення виборчих комісій нижчого рівня. ЦВК повноважна на всій території України та в закордонних виборчих дільницях.

Систему виборчих комісій складають:

На загальнонаціональних виборах:

Окружні виборчі комісії (ОВК) — діють у межах одномандатного (або територіального) виборчого округу; **Дільничні виборчі комісії** (ДВК) — діють у межах виборчої дільниці.

На місцевих виборах:

Територіальні виборчі комісії (ТВК) - виборча комісія АР Крим, обласні, районні, міські, районні у містах (у містах з районним поділом), селищні, сільські виборчі комісії - діють у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці; **Дільничні виборчі комісії** (ДВК) - діють у межах виборчої дільниці.

ДЖЕРЕЛА:

Закон України № 1932-IV «Про Центральну виборчу комісію» (редакція на 19.04.2014).; Закон України № 4061-17 «Про вибори народних депутатів України» (редакція від 05.04.2012).; Закон України № 474-XIV «Про вибори Президента України» (редакція на 01.01.2016).; Закон України № 595-VIII «Про місцеві вибори» (редакція на 01.01.2016).

КОМПРОМІС

КОМПРОМІС (грец. Compromissum — угода, згода) — згода з ким-небудь у чомусь, що досягається взаємними поступками; поступка заради досягнення мети.

Компроміс у політичній взаємодії є однією з суттєвих ознак демократичного суспільства, важливим, визначальним його принципом, згідно з яким учасники політичного процесу мають погоджуватися на поступки, вміти жертвувати певною другорядною часткою своєї позиції заради досягнення згоди у головному, для встановлення взаємної прийнятності намірів та рішень. Компроміс є важливим засобом запобігання соціально-політичним, етнічним, міжнародним зіткненням, пом'якшення конфронтації, подолання внутрішньополітичних криз, уникнення розколу у суспільстві. Він буває можливим, коли його наслідком постає можливість уникнути

втрат більших, ніж жертви компромісу. Політика компромісу є нагальною вимогою сучасного політичного процесу, коли за умов розвиненої соціальної багатоманітності будь-який безкомпромісний, непоступливий, «принциповий» курс, заснований на негнучких ідеологічних настановах та принципах, на «неухильній послідовності», призводить до ізоляції політичної спільноти й до виникнення кризових станів у ній.

Компроміс слід відрізнати від безпринципності, непослідовності та непередбачуваності у політиці.

ДЖЕРЕЛА:

А. Я. Анцупов, А. И. Шпилов. Значение, предмет и задачи конфликтологии // Конфликтология. — М.: ЮНИТИ, 1999. — С. 81. — 551 с.; А. Я. Анцупов, А. И. Шпилов. Структура конфликта // Конфликтология. — М.: ЮНИТИ, 1999. — С. 239. — 551 с.; Коростылева Н. Н. Мужчина и женщина. От конфликта к согласию: Исследование гендерного конфликтогенеза. М., 2005.

КОМУНІЗМ

КОМУНІЗМ (від лат. Communis та фр. Communisme — спільний, загальний) — політична ідеологія, заснована на ідеї суспільствазагальної рівності та свободи, суспільної власності на засоби виробництва та безгрошового перерозподілу майна.

Первинні ідеї комунізму походять від ранньо-християнських громад, які додержувались принципу суспільного майна. Пізніше — від середньовічних сект, які ґрунтувалися на Христовій ідеї «любові до ближнього». Також часом під поняттям «первинний комунізм» мається на увазі примітивні суспільні форми доісторичної людності.

У новий час, у XIX ст. внаслідок впливу Французької революції з її гаслами загальної «Свободи, Рівності та Братерства», скасування соціальної нерівності людей та побудови безкласового та безвладного суспільства через скасування приватної власності, або, щонайменше, власності на засоби виробництва. Розвиток цих ідей у Європі привів на кінець XIX ст. до формування окремої спеціальної теорії — «комунізму». Класиками її вважаються К.Маркс та Ф.Енгельс. Їх послідовниками у XX ст., що втілювали ідеї класиків на практиці, додаючи чимало від себе, вважаються такі політичні діячі: В. Ульянов (Ленін), Л. Бронштейн (Троцький), Й. Джугашвілі (Сталін), Мао Дзедун та ін.

У наш час, з точки зору власної апологетики, комунізм — це суспільний лад (або особлива суспільно-економічна формація), що ґрунтується на усупільненні засобів виробництва; це також наукове і

філософське вчення про майбутнє безкласове суспільство, в якому відсутня приватна власність на засоби виробництва та експлуатація людини людиною; а також це практика втілення цього вчення у життя.

З точки зору критики ідея комунізму вважається утопією, спроба втілення якої у життя у XX ст. (так званий «комуністичний експеримент») коштувала світовому людству кілька сотень мільйонів людських жертв. Внаслідок існування комуністичних режимів найбільше постраждали, як в абсолютному так і у відносному значенні, населення таких країн, як СРСР (нині це Казахстан, Україна, Росія та ін.), Китай («культурна революція», «великий стрибок»), Камбоджа (диктатура «червоних кхмерів»), В'єтнам, КНДР, Куба та багато інших.

Комуністична державна політична практика зазнала засудження в більшості країн Європи, де раніш існували «комуністичні» політичні режими. З цього приводу зокрема була прийнята Резолюцію Ради Європи № 1481 щодо засудження комунізму.

Різноманітні форми комунізму умовно поділяються на:

- суспільно-політичні вчення та філософію (див. марксизм)
- політичну ідеологію та доктрину (див.: «науковий комунізм», «реальний соціалізм»)
- політичні рухи, партії, державні утворення та міждержавні угруповання (блоки), що ідентифікували себе як «комуністичні», (див. КПРС, КПК та ін.)

Ранні етапи становлення комуністичних ідей:

Перші комуністичні ідеї проголошувалися ще в античній Греції зокрема у творах Платона і Арістотеля. Платон виступаючи проти софістів відстоював ідею Всезагального Блага, що була центральною в його розумінні держави взагалі та ідеальної (у платонівському розумінні) держави зокрема. Заради Загального Блага в ідеальній державі Платона заборонена приватна власність. Арістотель у творі Політика критикував ідеї Платона і відстоював необхідність приватної власності, проте висунув не менш важливу для становлення комунізму ідею зняття суспільного розподілу праці за віком, та ідею того, що суспільство має створювати умови кожному громадянину для універсального розвитку. Саме тому 8 книга Політики присвячена вихованню.

Раннє християнство також висувало коло ідей, що мали значення для становлення комунізму. Воно було релігією рабів, що

прагнуть до знищення свого рабського становища. Саме тому, рівність людей, що проголошувалась у ранньому християнстві, розумілася як рівність перед богом, в той же час кожному людину визначали як раба божого.

Просвітництво та утопічний соціалізм:

Історія комуністичних ідей тісно пов'язана із загальною історією європейського суспільства: історія, що витворюється у контексті робітничого соціалізму, тобто у зв'язку з репрезентацією економічних протиріч суспільства та з антропологією праці — від Фур'є до Маркса та Енгельса. Сучасне розуміння комунізму має своє коріння у гуманістичних ідеях представників французького просвітництва. Французькі просвітники, зокрема Ж. Ж. Руссо дійшли до розуміння нерівності людей як нерівності власності. Загальна гуманістична спрямованість ідей, які розвивали просвітники, викристалізувалась у гаслі французької буржуазної революції «Свобода, рівність, братерство». Ці ідеї мали значний вплив на становлення французького соціалізму, що був важливою сходинкою становлення теорії комунізму. Критика суспільства приватної власності є невід'ємною частиною розвитку комуністичних ідей. Комунізм як ідейне вираження історичної необхідності подолання приватної власності на засоби виробництва, на перших порах виступає як розповсюдження відносин приватної власності на все суспільство.

Найяскравішими представниками французького соціалізму були Анрі Сен-Сімон та Шарль Фур'є.

Сен-Сімон висував ідею суспільства, що управляється на засадах розуму, розвитку науки та промисловості. У цьому він є послідовником просвітництва, який послідовно проводить ідеї своїх попередників в дещо інших суспільних умовах. Ґрунтуючись на таких засадах, Сен-Сімон висунув ідею про те, що політичне управління людьми має перетворитися у розпорядження речами і процесами виробництва, тобто висуває думку про необхідність скасування держави. За Сен-Симоном промислове виробництво та, відповідно, промислова праця є основою суспільного багатства та суспільного розвитку. І Сен-Сімон відповідно до цього виступає за панування промисловців і поліпшення становища робітників

Шарлю Фур'є першому належить думка, що у суспільстві ступінь емансипації жінки є природним мірилом загальної емансипації суспільства.

Весь попередній хід історії він поділяє на чотири щаблі: дикість, патріархат, варварство і цивілізація. Остання збігається у нього з буржуазним суспільством. Фур'є критикував цивілізацію проголошуючи, що цивілізація надає складну лицемірну форму існування всякому пороку, який практикувало варварство, але в більш простому вигляді, а також стверджував, що у цивілізації джерелом бідності є багатство.

У цьому контексті варто згадати здобуток Роберта Оуена. Він не лише висловлював комуністичні ідеї, а й спробував їх втілити, намагаючись створити умови для повноцінного життя та розвитку робітників Нью-Ланарка. Оуен вбачав основу майбутніх суспільних перетворень у прогресі технологій, які служать лише для збагачення одиниць і поневолення трудящих мас. Він вважав, що їх можна використовувати не для збагачення, а на користь суспільству. Таке використання та суспільна власність дозволять створити умови де люди будуть працювати заради спільного добробуту. На думку Оуена на заваді подальшого розвитку суспільства стоять приватна власність, релігія і існуюча форма шлюбу. Він також зробив внесок у розвиток робітничого руху у Англії.

Марксизм

Подальший розвиток комунізму як ідейної течії потрібно розглядати у контексті марксизму. Карл Маркс розвивав сучасне розуміння комунізму починаючи з критики комунізму та послідовного її проведення. Маркс критично переосмислив утопічний «грубий та непродуманий комунізм». Для такого грубого комунізму спільність є лише спільністю майна, а рівність — рівність заробітної платні, у той час як суспільство виступає по відношенню до окремих членів як капіталіст, що володіє суспільним багатством на засадах приватної власності.

На думку Маркса, таке скасування приватної власності у межах ідей грубого комунізму не є її подоланням. Саме тому такий комунізм, як послідовне вираження приватної власності заперечує особистість людини та намагається абстрагуватися від усього чим люди не можуть володіти на засадах приватної власності. Грубий комунізм, за твердженням Маркса, є породженням «усесвітньої заздрості». Натомість істинний комунізм є позитивним скасуванням принципу приватної власності, експлуатацією людини людиною та відчуженням людини від власної сутності. К. Маркс висував ідею комунізму як суспільства, де лише тільки і можливий універсальний, вільний розвиток особистості.

Останньою фразою «Маніфесту комуністичної партії» К.Маркс і Ф.Енгельс у 1844 р. проголошують: «На місце старого буржуазного суспільства з його класами і класовими протилежностями приходить асоціація, в якій вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх».

Комунізм як подолання приватної власності за Марксом водночас є збереженням усього багатства попереднього розвитку, усіх здобутків суспільства приватної власності.

Для комунізму мають бути розвинені всі сутнісні сили людини, які можуть виникнути як світ речей. Передумови для цього створює приватна власність, що, розвиваючись, призводить до панування суспільних відносин капіталу та найманої праці.

Постійно прагнучи до збагачення, капітал розвиває засоби виробництва, і створює матеріальні передумови для розвитку багатой індивідуальності, яка за інших суспільних відносин може бути однаково всебічна і в своєму виробництві, і в своєму споживанні. Ці матеріальні елементи є умовою того, що праця виступатиме вже не як праця, а як повний розвиток універсальної діяльності кожної людини.

Це є необхідною основою переходу людства на якісно новий, власне людський, рівень розвитку, початок справжньої історії людства. Становлення комунізму, на думку Маркса, є поверненням людини до самої себе як людині суспільної.

Саме тому подолання приватної власності розуміється як подолання відчуженого характеру праці, тобто — суспільного розподілу праці.

Марксистське розуміння комунізму:

Комунізм за Марксом не є суспільно економічною формацією, а навпаки є виходом за межі формацій, тобто такого стану, коли матеріальне виробництво визначає суспільне життя.

Комунізм навпаки передбачає свідому побудову людьми суспільних відносин, наукове ставлення людства до свого власного прогресуючого відтворення, та людину як головну мету суспільного виробництва, а також найповніший розвиток особистості у вільній асоціації людей. А це означає, що всю речеподібну нетворчу працю за людей мають виконувати речі — вся сукупність технологій створених людиною. Людина, таким чином виводиться за межі виробництва речей, у якому вона сама виступає як річ, і стає над ним.

Маркс розвивав ідею автоматичної фабрики. У руслі цієї ідеї працював радянський кібернетик В. М. Глушков, розробляючи

загальнодержавну автоматизовану систему управління економікою. У комуністичному суспільстві відмирають усі класові відносини, у тому числі і держава, яка, згідно з марксизмом, є апаратом пригноблення одного класу іншим. З цієї точки зору вислів «комуністична держава» позбавлений сенсу. Маркс виступав проти розуміння комунізму як усупільнення бідності. Комуністичне суспільство розуміється як суспільство творчої праці без норми і винагороди, та комуністичного достатку, коли усі предмети споживання однаково доступні для всіх у будь-якій кількості, що передбачає матеріальне благополуччя кожного члена суспільства на базі розвинутих технологій.

Поняття рівності людей при комунізмі:

Рівність людей при комунізмі розуміється не як нівелюванням відмінностей між ними. Навпаки комуністична рівність полягає у тому, що вона є умовою розвитку індивідуальності усіх членів суспільства. Рівність полягає у тому, що суспільство однаково для всіх створює умови для всебічного розвитку здібностей та здатностей, таланту, та піднімає кожного на передній щабель людської культури. Такий рівень розвитку членів суспільства дозволить їм займатися будь-якою діяльністю. Це є не лише результатом, а і умовою суспільного виробництва при комунізмі, умовою розвитку діяльності, як способу буття людини. Комуністичне суспільство розуміється як суспільство розумних, здорових, творчих, універсально розвинутих особистостей, рівень загальної культури яких дозволить в процесі свого життя з легкістю опановувати нові види діяльності та переходити від одного виду цікавої для них суспільно-необхідної діяльності до іншого. У цьому на думку теоретиків комунізму полягає подолання протиріччя між універсальною сутністю людини та обмеженим одностороннім існуванням людських індивідів у класовому суспільстві.

ШКОЛИ

Марксистські школи: Марксизм; Троцькізм; Сталінізм; Маоїзм; Чучхе; Албанський марксизм-ленінізм.

Лідер албанського комунізму Енвер Ходжа, з одного боку, ідеалізував СРСР сталінського періоду, але з іншого — виступав проти радянського соціал-імперіалізму періоду Хрущова і Брежнєва, проти радянської агресії у Чехословаччині та Афганістані (заднім числом албанські комуністи засудили також і радянську інтервенцію в Угорщині у 1956 р.).

Єврокомунізм для позначення помірних, реформістських комуністичних партій Західної Європи. Ці партії не підтримали СРСР у

його антигуманній та загарбницькій політиці. Такі партії були політично активні і мали значний виборчий електорат у таких країнах як Італія (Італійська комуністична партія), Франція (Французька комуністична партія) та Іспанія (Комуністична партія Іспанії).

Немарксистські школи: Анархо-комунізм; Християнський комунізм;

Християнський комунізм — одна із форм релігійного комунізму заснована на християнстві. Це богословські і політичні течії засновані на думці, що вчення Ісуса Христа має змусити християн до підтримки комунізму як суспільного ладу. Хоча не існує єдиної думки коли зародився християнський комунізм, багато християнських комуністів стверджують, що є докази із Біблії про те, що перші християни, у тому числі і апостоли створили власне невелике комуністичне суспільство у перші роки після смерті і воскресіння Христа.

Християнський комунізм можна розглядати як радикальну форму Християнського соціалізму. Християнські комуністи можуть не погоджуватися з різними частинами марксизму, але як і марксисти вони вважають, що капіталізм заохочує негативні аспекти людської природи, витісняючи такі цінності, як милосердя, доброту, справедливість на користь жадібності, егоїзму та сліпого честолюбству.

Комунізм як ідеологія: Комунізм як суспільна ідея набув популярності по-перше у країнах Західної Європи (особливо у Франції) у середині XIX ст. у колах інтелігенції та декласованої міської бідноти під час так званих «буржуазних революцій». Ідея комунізму як політичного руху була сформульована К.Марксом і Ф.Енгельсом у «Маніфесті Комуністичної партії» у 1848 р. та у пізніших працях. У прогностичній складовій під комунізмом розуміють «дійсний рух з подолання нинішнього стану речей», тобто перетворення суспільних відносин на шляху до безкласового суспільства рівності.

Безкласовий стан суспільства (див. первісний комунізм, докласовий або достановий суспільний лад)

Перехідний лад соціальної організації суспільства, в якому панує державна власність на засоби виробництва та планова економіка, за умов широкої низової демократії робітничого класу («диктатура пролетаріату»).

Теоретична концепція майбутнього безкласового суспільства, бездержавної суспільної організації (див. марксизм, «науковий

комунізм»), що ґрунтується на спільному володінні засобами виробництва. Він виходить з принципу: **«від кожного — за здібностями, кожному — за потребами»**.

Політичне утопічне вчення та програма політичних партій і рухів, що безпосередньо походить з цієї концепції.

Комунізм як політична доктрина: Комунізм також позначає розмаїті політичні рухи, що борються за встановлення, з одного боку, безкласового та бездержавного суспільства, а з другого — борються проти капіталістичної експлуатації та проти економічного відчуження класу пролетаріату.

Серед комуністів існує значна кількість інтерпретацій, двома найголовнішими з них є марксизм та анархізм. Перше розділення у комуністичному русі відбулося між марксизмом та анархізмом під час Першого Інтернаціоналу (1864–1876). Тоді ідеї комунізму стали нерозривно пов'язуватись з ученням Карла Маркса та Фрідріха Енгельса. У часи I, II, III Інтернаціоналів домінувало переконання, що комунізм — це суспільно-економічна формація, що приходить на зміну капіталізму. Першою, нижчою, фазою комунізму є соціалізм. На етапі соціально-економічної зрілості соціалістичного суспільства відбувається поступовий перехід до комунізму.

У XX ст., зокрема після Жовтневої революції 1917 р. в Росії, вплив на світовий політичний порядок мають більше марксистки (безпосередньо через «Маніфест комуністичної партії» або опосередковано — марксизм-ленінізм), аніж анархісти. Разом зі встановленням СРСР і т.зв. «соціалістичним табором», а особливо разом з перемогою сталінізму, затверджується режим державного комунізму, що суперечить принципам та завданням комунізму (див. сталінізм, державний капіталізм).

Сталінський «термідор», що заперечує принципи «перманентної революції» на користь «соціалізму в окремо узятій країні», систематично критикують революційні марксистки (троцькізм). Класова боротьба відіграє центральну роль в марксизмі. Згідно з цією теорією, встановлення комунізму відповідає кінцю будь-якої класової боротьби, а класовий розподіл людей зникає.

Поняття, що формуються з використанням терміну

«комунізм»:

Первісний комунізм: Під первісним, або примітивним комунізмом у першу чергу розуміють марксистські погляди на ранні форми людського (суспільного) життя, в якому немає поділу праці і тому невиражений класовий поділ, а всі життєво-необхідні речі

знаходяться у загально-суспільній власності, користуванні. Але чи був насправді примітивний комунізм загальною стадією (етапом) ранньоісторичної еволюції людства — в історичній науці залишається сумнівним, невизнаним.

Утопічний комунізм: Класичним вираженням цього виду комунізму може служити робота Томаса Мора «Утопія» (1516), в якому малюється ідилічна картина примітивного комунізму, що протиставляється феодалізму.

До XVII ст. формуються нові, більш розвинуті версії утопічного комунізму, виражені у поглядах Мельє, Мореллі, Бабефа, Вінстенлі. Свого апогею утопічний комунізм досяг у XIX ст. у концепціях Сен-Сімона, Фур'є, Оуена, Чернишевського.

Воєнний комунізм: Офіційна назва економічної практики партії більшовиків у Росії під час Громадянської війни на території Росії у 1918–1921 рр.

Основною метою було забезпечення населення промислових міст і робітничо-селянської Червоної Армії зброєю, продовольством та іншими необхідними ресурсами — в умовах відсутності легітимної влади у країні та зламу звичайних економічних механізмів управління господарством.

Основними заходами військового комунізму були: націоналізація банків та промисловості, введення трудової повинності, продовольча диктатура на основі насильної продрозкладки і введення пайкової системи, монополія на зовнішню торгівлю. Рішення про припинення військового комунізму було прийнято 21 березня 1921 р., коли на X з'їзді РКП(б) був введений НЕП.

За оцінками дослідників, режимом Червоних кхмерів у Кампучії (Камбоджа) вбито до 2,2 мільйона людей.

У країнах, де при владі були комуністи, використовувався метод терору. У Радянській Росії 1918 р. було прийнято «Декрет про червоний терор», в якому шлях терору оголошувався «прямою необхідністю». Червоний терор поширився також і на інші радянські республіки. Продовженням червоного терору у СРСР стали Сталінські репресії, а також ряд штучно створених голодоморів, що забрали життя мільйонів людей.

До методів терору вдавалися і комуністичні влади інших країн. Зокрема до терору вдавалися комуністи Угорщини (у березні-липні 1919), комуністична військова хунта Ефіопії (1977–1979), неодноразово придушенням антикомуністичних повстань займалася

червона армія (зокрема у 1956 — в Угорщині, у 1968 р. — у Чехословаччині).

За приблизними оцінками спеціального Доповідача Ради Європи Герана Ліндблада, найбільша кількість жертв комуністичної влади припадає на Китай (65 млн.) та СРСР (20 млн.).

У відносних цифрах, найвища доля від населення країни була знищена режимом «червоних кхмерів» у Камбоджі. У 1975–1979 рр. вони знищили 2,5 млн. людей з усього 7,5 млн. населення.

Критика комунізму:

Починаючи з енцикліки Папи римського Бенедикта XV у 1920 р. *Vox Dei* і низкою наступних офіційних документів, що видавалися головами католицької церкви, комунізм засуджувався Папами за атеїзм, прагнення до руйнування соціального порядку суспільств і підірив основ Християнської цивілізації.

Комунізм можна віднести до політично орієнтованих культів. Також і марксизм-ленінізм, як хитра суміш псевдонаукової філософії із окультистичними методами зомбування мас. Основні течії комунізму у СРСР — троцькізм і сталінізм. У них прославлення вождів носило добровільно — примусовий характер. Після розгрому троцькістів оформилась «свята трійця жерців — пророків» — Маркс, Ленін, Сталін, а після реваншу троцькістів (переворот 1953 р.) і смерті Сталіна, його замінили на Енгельса. Однією з причин такої «реформації» вважається те, що практично його правління було направлено на ліквідацію організаторів революції, а після досягнення певного авторитету він почав критику Маркса, натякаючи на те, що у нових умовах його політекономія не має застосування і варто керуватись практичним досвідом сучасного вождя.

«Більше того, я думаю, що необхідно відкинути і деякі інші поняття, взяті з «Капіталу» Маркса, де Маркс займався аналізом капіталізму, і штучно приклеєні до наших соціалістичних відносин. Я маю на увазі, між іншим, такі поняття, як «необхідний» і «додатковий» труд, «необхідний» і «додатковий» продукт, «необхідний» і «прибавочний» робочий час. ... Я думаю, що наші економісти повинні покінчити з цією невідповідністю між старими поняттями і новим станом речей у нашій соціалістичній країні, замінивши старі поняття новими, відповідними новим положенням. Ми могли терпіти це невідповідність до відомого часу, але тепер прийшов час, коли ми повинні, нарешті, ліквідувати цю невідповідність».

Осуд у законодавчих актах посткомуністичних країн:

Після припинення існування СРСР, посткомуністичні країни Західної Європи засудили комуністичний режим на офіційному рівні. У Чехії 1993 р. був прийнятий Закон про протиправність комуністичного режиму і опору проти нього, в якому зокрема комуністичний режим був названий «злочинним, нелегітимним і неприйнятним». Подібний закон 1996 р. прийняв і Словацький парламент.

Конституція Польщі від 1997 р. містить статтю, що забороняє існування організацій, що проповідують «тоталітарні методи і практики діяльності нацизму, фашизму і комунізму», а комуністичні злочини фігурує як законодавчий термін.

12 травня 2005 р. Сейм Латвії прийняв «Декларацію» про осуд тоталітарного комуністичного окупаційного режиму Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що здійснювався у Латвії. Того ж року сейм Латвії прийняв «Спеціальний закон», що забороняв публічне використання радянської та фашистської символіки. Аналогічні закони були прийняті у січні 2007 р. у Естонії та у червні 2008 р. Литві.

У березні 2015 р. Верховна Рада України засудила комунізм і заборонила публічне використання комуністичної символіки та проголосувала за постанову про зміну назви об'єктів названих на честь комуністичних діячів.

Рівність між комунізмом і нацизмом прозвучала і в офіційній заяві президента США Джорджа Буша, який сказав таке: У ХХ ст. зло радянського комунізму й нацистського фашизму було розгромлено і свобода поширилася в усьому світі у ході появи нових демократій.

Президент України Віктор Ющенко на відкритті Меморіалу

пам'яті жертв Голодомору на Харківщині сказав: Мій народ сьогодні нікого не звинувачує. Ми не звинувачуємо будь-яку державу, ми звинувачуємо комуністичний режим, якого, на щастя, сьогодні вже немає. Все, що робила тоді Комуністична партія, було направлено на знищення нашої нації.

Резолюція Ради Європи

У 2006 р. була прийнята Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи, яка однозначно засудила злочини комуністичних тоталітарних режимів. У ряді країн Європи, у тому числі й Україні існують пам'ятники та меморіальні комплекси пам'яті жертв комуністичних режимів, або окремих їхніх злочинів. Загалом на території колишнього СРСР активісти нараховують 1213 пам'ятників та пам'ятних дощок. Декілька таких пам'ятників існує і на території Росії.

У той же час на території колишнього СРСР існують і пам'ятники ідеологам та діячам комунізму. Зокрема в Україні станом на 2009 р. існує понад 2 тисячі пам'ятників діячам тоталітарної доби.

Прогнози переходу до комуністичної форми суспільства:

Прогнозисти зазвичай відносили побудову комунізму на 10-20 років від дати прогнозу. В. І. Ленін у 1920 р. відносив побудову комунізму до 30-х — 40-х рр. у ХХ ст. Перший секретар ЦК КПРС М. С. Хрущов оголосив у жовтні 1961 р. на ХХІІ з'їзд КПРС, що до 1980 р. у СРСР буде створена матеріальна база комунізму — «Нинішнє покоління радянських людей житиме при комунізмі!».

Спроби політично-державного втілення у практиці: СРСР; Куба; КНР; КНДР; Камбоджа; В'єтнам; Ефіопія

Негативні наслідки реалізації на практиці у СРСР: Громадянська війна 1917–1921 р; Голодомор в Україні 1932-1933 рр.; Колективізація та розкуркулення.

ДЖЕРЕЛА:

Комунізм // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; Комунізм // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

КОМУНІКАЦІЯ ПОЛІТИЧНА

КОМУНІКАЦІЯ ПОЛІТИЧНА — це процес, що охоплює політичну сферу життя людини, посередництвом якого відбувається спілкування між органами влади, політичними партіями, громадськими організаціями і рухами, посадовими особами,

виборцями, населенням. Її обов'язковими складниками є комунікатор, повідомлення, канал, комунікант, реакція і зворотний зв'язок. Сам процес комунікації безперервний, проте його активізація спостерігається у виборчий період, коли застосовуються найрізноманітніші шляхи впливу на електорат з метою завоювання його прихильності.

Вперше політичну систему як інформаційно-комунікативну систему представив Карл Дойч. У той же час заявлений ним підхід згодом отримав двояке теоретичне продовження. Так, Юрген Габермас робив акцент на комунікативних діях і відповідних елементах політики (цінностях, нормах, навчальних діях), представляючи їх як основу соціального і політичного порядку. На противагу йому німецький учений Гельмут Шельскі сформулював ідею «технічної держави», висунувши на перший план не соціальні, а технічні аспекти політичної організації влади.

Сучасний досвід розвитку політичних систем дійсно продемонстрував певні тенденції до зростання ролі техніко-інформаційних засобів в організації політичного життя, насамперед в індустріально розвинених державах. Особливо це стосується появи додаткових технічних можливостей для проведення голосувань (зокрема, електронних систем інтерактивного зв'язку), підвищення ролі та значення ЗМІ у політичному процесі, руйнування багатьох колишніх ієрархічних зв'язків у державному управлінні, посилення автономності низових структур управління у державі і т. інше.

Однак це тільки передумови, що розширюють можливості інститутів і суб'єктів влади для маневру, оскільки усувають провідні ролі політичних інтересів груп, конфліктів і протиріч між ними.

Наявність різноманітних цілей і методів, структур та учасників політичних процесів, а також інших параметрів вирішення конкретних завдань у сфері державної влади зумовлює складну, багатовимірну структуру інформаційно-комунікативного обміну між людьми. В основі будь-яких інформаційних процесів лежить лінійна структура комунікації, аналіз якої дозволяє виділити її найбільш значущі принципові аспекти, властиві будь-якій системі і процесу обміну інформацією.

На думку Гарольда Лассуелла, виділення основоположних компонентів такої структури передбачає відповідь на питання: хто говорить, що говорить, по якому каналу, кому, з яким ефектом?

Інша, більш складна структура інформаційно-комунікативних процесів передбачає врахування їх різних рівнів. Так, канадський

учений Джон Томсон пропонує розрізняти семантичний, технічний і інфлуентальний (англ. Influence — вплив) рівні інформаційно-комунікативних зв'язків. Дані рівні дозволяють вичленувати найбільш суттєві ознаки і якісно відрізняють компоненти інформаційно-комунікативних процесів, які, з одного боку, забезпечують саме їх існування, а з іншого — визначають умови ефективної взаємодії політичних суб'єктів з їх інформаційними партнерами.

Під засобами політичної комунікації традиційно розуміються певні організації й інститути, що функціонують у рамках соціальної та політичної систем, за допомогою яких здійснюється процес обміну інформацією. Деякі дослідники відносять до засобів також комунікативні дії або ситуації, групи або окремих індивідів, що сприяють обміну інформацією (прямому чи непрямому, опосередкованому чи безпосередньому, негайному або протяжному у часі).

У західній літературі виділяється три основних способи політичної комунікації:

1. Комунікація через засоби масової інформації, що включає у себе друковані засоби (преса, книги, плакати і т. д.), електронні засоби (радіо, телебачення і т. д.);

2. Комунікація через організації, коли політичні партії або групи тиску служать передавальною ланкою між правителями і керованими;

3. Комунікація через неформальні канали.

Особливе місце серед засобів політичної комунікації займають неформальні засоби передачі інформації. Останнім часом багато дослідників відзначають падіння довіри до офіційних джерел інформації, що призвело до зростання значущості повідомлень, що виникають на рівні міжособистісного спілкування. До неформальним засобам політичної комунікації відносять чутки, плітки, анекдоти, графіті тощо.

Ці джерела впливають, перш за все, на формування негативної оцінки діяльності політичних лідерів і політичних інститутів.

ДЖЕРЕЛА:

Ольга Шиманова, Політична комунікація: особливості дослідження // Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 року) / Укл. Поліщук М., Скочилас Л., Угрин Л. — Львів, ЦПД, 2008. — 308 с.; Политология. Курс лекций. / Под ред. М. Н. Марченко. — М., 2000.; Теория политики: Учебное пособие / Авт.-сост. Н. А.

Баранов, Г. А. Пикалов. В 3-х ч. СПб: Изд-во БГТУ, 2003.; Шварценберг, Р.-Ж. Политическая социология. — М., 1992. — С. 175.

КОНВЕНЦІЯ

КОНВЕНЦІЯ — (лат. Conventio — договір, угода) — різновид міжнародного договору.

Конкретні ознаки, за якими той чи інший договір слід називати конвенцією, виділити важко. Швидше можна вести мову про традиції називати договори певного типу чи змісту конвенціями. Можна сказати, що конвенція - це угода між суб'єктами міжнародного права, що регулює між ними відносини через створення взаємних прав та обов'язків.

Як правило, назву конвенції отримують багатосторонні угоди.

Серед двохсторонніх угод конвенціями як правило називають угоди з консульських, поштових, транспортних та інших питань.

Важливо, що конвенція регулює весь комплекс питань, пов'язаних з відповідною темою.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (скорочено — Європейська Конвенція з прав людини (ЄКПЛ)) прийнята відповідно до Загальної декларації прав людини з метою додержання країнами-підписантами (учасниками Ради Європи) та забезпечення на своїй території прав та основоположних свобод людини. Конвенція була відкрита для підписання 4 листопада 1950 р., набула чинності 3 вересня 1953 р. Вона запровадила судовий механізм захисту визнаних міжнародним правом загальних стандартів політичних, економічних, соціальних і культурних прав та свобод людини у країнах-членах Ради Європи. Витрати на роботу суду фінансуються з внесків країн-членів Ради Європи. Звернутися до Європейського суду з прав людини можна тоді, коли вичерпані всі засоби національного правового захисту прав людини. Скарга повинна подаватися мовою національного судочинства, до неї обов'язково додаються рішення всіх судових інстанцій. Термін розгляду справи — у середньому 3—5 років. Україна, ставши 9 листопада 1995 р. членом Ради Європи, взяла на себе зобов'язання дотримуватися положень названої конвенції.

23 квітня 1998 р. кабінет міністрів України ухвалив постанову «Про уповноваженого у справах дотримання конвенції 1950 р. «Про захист прав і основних свобод людини». У листопаді 1998 р. Європейський суд з прав людини та Європейська комісія з прав

людини були об'єднані в новий постійно діючий орган — Європейський суд. До його складу увійшов представник України, який бере участь у засіданнях вищої палати суду при розгляді справ за позовами українських громадян.

Конвенція набула чинності для України 11 вересня 1997 р. МЗС України затвердило офіційний переклад 27 січня 2006 р.

На тлі Другої світової війни, у 1949 р. була заснована Рада Європи — міжнародна регіональна організація європейських держав, які проголосили своєю метою розширення демократії, зближення усіх народів Європи, захист прав людини, співробітництво з основних питань права, культури, освіти, інформації, охорони навколишнього середовища.

Від самого початку діяльності Ради Європи принцип поваги прав людини став одним з наріжних каменів цієї організації. Рада Європи забезпечує високі стандарти захисту прав людини у державах-членах насамперед завдяки дії Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Конвенцію підписали уряди десяти держав — членів Ради Європи у Римі 4 листопада 1950 р. англійською і французькою мовами. У Конвенції сказано, що обидва тексти є однаково автентичними, кожен існує лише в одному примірнику, і зберігається в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії Конвенції кожній країні, що до неї приєднується. Ця Хартія прав людини стала фундаментом усього комплексу міжнародно-правового регулювання у галузі прав людини, її законних інтересів та потреб, відправною точкою на шляху цивілізованих європейських держав до втілення у життя загальнолюдських цінностей.

Конвенція набула чинності 3 вересня 1953 р. після її ратифікації країнами-підписантами та здачі на зберігання десяти ратифікаційних грамот. Після набрання документом чинності були створені два незалежних органи: Європейська комісія з прав людини (1954) та Європейський суд з прав людини (1959). Вони повинні були слідкувати за дотриманням прав людини, що гарантувались Конвенцією. Під час Віденського саміту у 1993 р. було ухвалено рішення про створення нового Європейського суду з прав людини, який замінить колишню двоступеневу систему. Новий Суд, що був створений у Страсбурзі як орган Ради Європи, почав свою роботу 1 листопада 1998 р.

Актом міжнародного визнання України як демократичної правової держави став вступ нашої країни 9 листопада 1995 р. до Ради Європи та ратифікація Верховною Радою Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї.

Структура Конвенції:

Конвенція складається з 59 статей та 3 розділів: Права і свободи (ст. 2-18), Європейський суд з прав людини (ст. 19-51), Інші положення (ст. 52-59).

Україна ратифікувала Конвенцію 17 липня 1997 р. (текст ратифіковано із заявами та застереженнями) і для нашої держави вона набула чинності 11 вересня того ж року. Тим самим Україна взяла зобов'язання привести своє законодавство до міжнародних стандартів, закріплених в Конвенції. Зокрема, цим має займатися Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

У 1999 р. Парламентська асамблея Ради Європи порушила питання про можливе припинення членства України у РЄ через те, що країна не поспішала змінювати своє законодавство у сфері прав людини відповідно до прийнятих нею міжнародних пактів. У жовтні того ж року для вивчення ситуації в Україні приїхали представники РЄ, за результатами їхніх висновків застосування санкцій було відкладено.

Загальна кількість конвенцій, угод, кодексів, протоколів РЄ, що стосуються прав і свобод людини, становить 173 документи. Станом на грудень 2011 р. Україна приєдналася лише до 32 з них та підписала ще 10. З групи дванадцяти конвенцій про захист прав людини Україна приєдналась лише до 9; з групи п'яти конвенцій щодо запобігання нелюдському чи такому, що принижує людську гідність, поводженню або покаранню — до 2; з групи конвенцій Європейської соціальної хартії — до жодної з п'яти (підписані — дві); з групи конвенцій з соціальних питань — до жодної з 15-ти; з групи конвенцій щодо охорони здоров'я — до жодної з 18-ти; з групи конвенцій з питань освіти, культури і спорту — до однієї з 14-ти (підписана 1); з групи конвенцій з кримінального права - до 9 з 22-х (підписана 1), з групи конвенцій з загального права та захисту інформації — до двох з 8; з групи конвенцій з біоетики — до жодної з двох

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ І ОСНОВНИХ СВОБОД ЛЮДИНИ 1950 // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.)

та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.; Текст Конвенції з сайту Верховної Ради України.; Текст Конвенції з сайту Інституту релігійної свободи.

КОНВЕРГЕНЦІЯ

КОНВЕРГЕНЦІЯ (від лат convergere - зближуватися, сходитися) - політична теорія другої половини ХХ ст., згідно з якою СРСР поступово стає більш ліберальним, а ЗАХІД - більш соціалістичним, у результаті чого має виникнути усереднена соціально-економічна система, що поєднує принципи соціалізму і капіталізму (наприклад, планову економіку і політичну демократію відповідно). У більш широкому сенсі. Збільшення подібності між різними товариствами, що знаходяться на одній стадії історії, усунення зовнішнього, позаекономічного нерівності, логіка згладжування соціальних конфліктів, ліберально-демократичних перетворень. Ідеологом політичної конвергенції у 1960-1970 рр. був А. Д.Сахаров. Ідею зближення двох систем вперше висунув П. А. Сорокін в книзі «Росія і Сполучені Штати», написаної у 1944 р. Автори теорії: Джон Гелбрейт, Уолт Ростоу, Франсуа Перру, Ян Тінберген і інші. Відповідно до теорії конвергенції, обидві економічні системи не є досконалими з точки зору передової культури і гуманістичних ідеалів і подальше протистояння систем загрожує гострим класовим конфліктом на міжнародній арені, який може привести до загибелі цивілізації. З огляду на ці небезпеки, зберегти світову цивілізацію можна шляхом зближення систем, створюючи нові форми соціально-економічного та культурного життя, в яких би в концентрованому вигляді могло знайти своє вираження те краще, що є в обох системах. Академік Г. Л. Смирнов в Вікіпедія писав, що буржуазна пропаганда «широко поширює погляди, згідно з якими в століття науково-технічної революції відбувається автоматичне зближення форм суспільного життя при соціалізмі і капіталізмі, а ідейні принципи, ідеологічні відмінності нібито втрачають своє колишнє значення», однак дійсність показує, що «до тих пір, поки в світі зберігаються антагоністичні класи, експлуатація людини людиною, поки існує протилежність інтересів монополістичного капіталу і робітничого класу, всіх трудящих, неминуче буде тривати класова боротьба трудящих за своє соціальне визволення.

ДЖЕРЕЛА:

«Конвергенции» теория // Научный коммунизм: Словарь / Александров В. В., Амвросов А. А., Ануфриев Е. А. и др.; Под ред. А. М. Румянцева. — 4-е изд., доп. — М.:Политиздат, 1983. — 352 с.; Ольга Матич — профессор славистики

Калифорнийського університета в Берклі, автор книг по русскої літературі і культурі.; Партийность / Смирнов Г. Л. // Отоми — Пластырь. — М. : Советская энциклопедия, 1975. — (Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров; 1969—1978, т. 19).

КОНГЛОМЕРАТ

КОНГЛОМЕРАТ — об'єднання різнорідних частин. Застосовується до визначення форми територіального устрою поряд з такими відомими формами, як унітарна, федеративна, конфедеративна. Конгломерат є великим за територією державним об'єднанням різнорідних за історико-культурним розвитком земель.

Прикладом такого об'єднання може бути Арабський Халіфат (VII— IX ст.), до якого увійшли землі Південно-Західної Європи, Північної Африки, Сходу. Ці землі населяли народи з різними мовами, культурним спадком, віросповіданням тощо. На місцевий суспільно-політичний уклад, традиції накладалася загальна політична система Халіфату, яка використовувала як місцевих правителів і традиції, так і привносила власні риси. Специфічним для конгломерату земель Арабського Халіфату стало відносно швидке його утворення, що пов'язано з арабськими завоюваннями, і подальший швидкий розпад. Великі державні утворення типу імперій мають риси конгломерату. Останнє визначення використовується, щоб підкреслити існування відцентрових сил, те, що землі, які входять до імперії, слабо поєднані. Відомо, що в період становлення імперії, за наявності сильної влади, міцних об'єднавчих тенденцій, роздрібненість і розрізненість проявляються меншою мірою і, навпаки, в добу занепаду, ослаблення централізованої влади те, що землі слабо поєднані, фактично самостійні — проявляється сильніше. Термін «Конгломерат» не використовується для позначення державних об'єднань типу Європейського Союзу, передусім, щоб не надати певного негативного звучання, хоча формально відповідні ознаки (велике об'єднання різнорідних земель) наявні.

Термін «Конгломерат» може використовуватись щодо інших суб'єктів, щоб підкреслити ознаку поєднання різнорідних частин, зокрема коли йдеться про політичне об'єднання чи блок, до якого увійшли учасники різні за структурою, формою організації, ідеологічними орієнтирами тощо — такий блок можна назвати К. політичних сил.

В економіці термін «Конгломерат» використовується для визначення компанії, що об'єднує самостійні різногалузеві,

різнопрофільні підприємства або здійснює політику диверсифікації діяльності шляхом придбання таких підприємств.

ДЖЕРЕЛА:

Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 4-е изд. — М., 1989; Довідник підприємця. — К., 1992.

КОНГРЕС НАЦІОНАЛЬНО - ДЕМОКРАТИЧНИХ СИЛ (КНДС)

КОНГРЕС НАЦІОНАЛЬНО- ДЕМОКРАТИЧНИХ СИЛ (КНДС) —

коаліція політичних партій та громадських організацій з українського національно-демократичного середовища, які не погодилися з рішенням трьох зборів Народного руху України про перехід у конструктивну опозицію до Президента України Л. Кравчука. Ініціаторами створення КНДС стали УРП і Демократична партія України (ДемПУ).

Про перший крок на шляху єдності (організація політичної коаліції) оголошено 1 липня 1992 р. Підтримуючи ініціативу про об'єднання політичних партій і громадських організацій національно-демократичного спрямування з метою проведення спільних заходів для розбудови та зміцнення України, утвердження національної незалежності й демократії, 8 партій та спілок 8 липня підтримали ініціативу про створення КНДС і підписали відповідну ухвалу (від імені НРУ – співголова І. Драч та голова секретаріату С. Бурлаков).

Хоча Мала рада НРУ 18 липня висловилася за участь у підготовці конгресу, В. Чорновіл (співголова) виступив проти входження НРУ до КНДС. На установ. з'їзді, що відбувся 2 серпня, до коаліції увійшло 16 партій та організацій: УРП, ДемПУ, Українська селянська демократична партія, Українська християнсько-демократична партія, Московський ОУН–РУХ, Всеукраїнське товариство репресованих, товариство «Просвіта», Союз українського студентства, Комітет «Крим з Україною», Комітет захисту українського православ'я, Українська греко-католицька спілка ім. Андрея Шептицького, Українська асоціація захисту історичного середовища, Організація солдатських матерів, Жіноча громада НРУ, Організація кримськотатарського національного руху, КНДС Харківщини «Державність» (по 3 особи від кожної з цих структур увійшли до ради КНДС).

Основні програмні засади: унітарний держ. устрій України з широкими повноваженнями суб'єктів територіального

самоврядування, неприпустимість федералізації України, що загрожує її територіальній цілісності; нац. характер укр. державності та нац. самоутвердження України за широкої участі усіх національних меншин; повна державна незалежність України, вихід України з СНД.

У привітал. слові Президент України Л. Кравчук наголосив на необхідності об'єднати всі політичні сили і рухи для успішної побудови нової демократичної держави. З'їзд КНДС привернув увагу дипломатичних представництв в Україні та української діаспори. Це дало підстави проросійській пресі заявляти, що КНДС – структура, створена спеціально для Л. Кравчука та за гроші діаспори. На першій раді КНДС у вересні 1992 р. запроваджено інститут співголів. Ними стали керівники партійних-ініціаторів –М. Горинь і Ю. Бадзьо, а також голова Жіночої громади НРУ Л. Скорик. У грудні того ж року, після 2-го з'їзду ДемПУ, на якому головою партії обрано В. Яворівського, та після 4-го з'їзду НРУ, на якому його трансформовано у політичну партію, ліквідовано інститут 3-х співголів. Раду КНДС очолив М. Горинь, його першим заступником став М. Поровський. Програмний документ КНДС – ухвалено 20 лютого 1993 р. «Концепція діяльності КНДС», відома також як «7 нагальних завдань КНДС». Серед них – консолідація українського народу, згуртування національних сил у боротьбі проти сепаратизму, федералізації, за утвердження територіальної цілісності України та її соборності. У період активізації проростання настроїв 1993–1994 рр. рада КНДС закликала всі демократичні партії та громадські організації, профспілки, національно-культурні товариства, творчі спілки, трудові колективи і просто громадян об'єднатися в єдиний Антиімперіалістичний демократичний фронт. Окрім концепції діяльності, конгрес мав також детальну економічну програму, розроблену під керівництвом М. Павловського. КНДС взяв участь у виборах 1994 р. у рамках Демократичного об'єднання «Україна». Секретаріат КНДС очолював Б. Тернопільський.

Його друкований орган – «Пресовий бюлетень КНДС», у якому висвітлювали діяльність ради КНДС, життя організацій, які входили до коаліції, вміщували заяви прес-служби. Загалом інформаційно-пресова служба КНДС, очолювана Галиною та Мирославом Левицькими, видала 63 номери бюлетеня: перший – 27 вересня 1992, останій – 7 квітня 1994 р.

КНДС припинив існування після обрання Президентом України Л. Кучми у зв'язку із виникненням нової політичної реальності.

КОНГРЕС УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

КОНГРЕС УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ — політична партія України, заснована 18 жовтня 1992 р. у Києві. Зареєстрована Міністерством юстиції України 26 січня 1993 р., (реєстраційний номер 385), діюча партія.

З моменту заснування до березня 2003 р. партію очолювала народний депутат трьох скликань Ярослава Стецько. Після її смерті лідером партії став Олексій Івченко, экс-голова компанії «Нафтогаз України». З 2010 р. партію очолює Степан Брацюнь. У 2013 р. він був переобраний головою партії. Ідеологією Конгресу проголошується український націоналізм. Партія вважає себе продовжувачем традицій національно-визвольної боротьби Організації Українських Націоналістів.

Із 20 червня 2006 р. по теперішній час партія є членом Альянсу Європи Націй.

- **Державотворення.** Президентсько-парламентська республіка з широкими повноваженнями місцевого самоврядування. Критерії Української Національної Держави: національна, самостійна, демократична, унітарна, правова, європейська; принципи народовладдя й політичного солідаризму.

- **Національна політика.** Повернення на рідну землю етнічних українців та їхніх родин, графа «національність» у паспорті, офіційне визнання на державному рівні ОУН-УПА воюючою стороною і надання всім учасникам національно-визвольної боротьби статусу учасника бойових дій, захист прав етнічних українців за кордоном. Конгрес виступає проти домінування прав національних меншин над правами корінної України.

- **Економічна політика.** Соціально-ринкова модель економіки України, економічний протекціонізм відчизняного виробника, обмеження монополізму та створення здорової конкуренції, оптимальне поєднання державного, приватного та колективного секторів.

Партія була створена наприкінці 1992 р. емігрантами ОУН-Б за ініціативи Ярослава Стецько і Романа Зварича. Офіційно зареєстрована 26 січня 1993 р. Міністерством юстиції України та стала 11-ю політичною партією в Україні у списку зареєстрованих.

На парламентських виборах 27 березня 1994 р. Конгрес провів у Верховну раду II скликання 5 депутатів (трьох від Львівської, одного від Івано-Франківської і одного від Тернопільської області). У 1997 р. до парламенту обрано голову партії Ярослава Стецько.

На парламентських виборах 29 березня 1998 р. Конгрес виступав у блоці «Національний фронт», що набрав 2,71% і не потрапив до парламенту, провів у Верховну раду III скликання 3 депутатів по одномандатних округах (двох від Івано-Франківської та одного від Тернопільської області).

На парламентських виборах 31 березня 2002 р. виступав у блоці «Наша Україна» і провів у Верховну раду IV скликання 3 депутатів.

На парламентських виборах 26 березня 2006 р. також виступав у блоці «Наша Україна» і провів у Верховну раду V скликання 3 депутатів. У кінці 2006 р. Генеральний прокурор відомства України порушив кримінальну справу стосовно лідера партії Олексія Івченко за звинуваченням у розкраданнях і зловживанні своїм службовим становищем, як экс-главу Нафтогазу.

16 квітня 2007 р. більшістю голосів делегатів з'їзду блоку «Наша Україна» глава КУН Олексій Івченко виключений з виборчого списку. 4 липня він оголосив, що не балотуватиметься до Верховної ради.

5 липня КУН напередодні позачергових парламентських виборів разом з дев'ятьма іншими партіями (Наша Україна, Вперед, Україна!, Народний рух України, Християнсько-демократичний союз, Українська республіканська партія «Собор», Європейська партія України, Українська народна партія, Партія захисників вітчизни і Громадянська партія «Пора») підписав угоду про створення передвиборчого блоку «Наша Україна — Народна Самооборона», але 2 серпня вийшов з нього, 17 серпня ухвалив рішення не брати участь у парламентських виборах взагалі. У заяві прес-служби КУН з посиланням на рішення центральної ради партії говорилося: «Конгрес українських націоналістів сконцентрує свої зусилля на зміцненні і реформуванні структури партії, на підготовці до чергових виборів до Верховної ради, місцевих рад, президента України, притягнення членів конгресу в органи виконавчої влади... Умова розпуску Конгресу українських націоналістів для участі у створенні єдиної політичної партії ліберально-демократичного спрямування для КУН є неприйнятною».

Результати виборів до ВР України. 2014 р.

7 липня 2012 р. пройшов Форум патріотичних сил України, на якому голови «Нашої України», Конгресу українських націоналістів і Української народної партії разом з лідерами понад 30 громадських

організацій повинні були також підписали декларацію про об'єднання.

31 липня 2012 р. пройшов XIV з'їзд Конгресу українських націоналістів, яких прийняв рішення йти на вибори єдиним списком кандидатів з партією «Наша Україна» і Українською народною партією.

У січні 2014 р. КУН звернувся до Віктора Януковича не підписувати закон, ініційований Комуністичною партією України, що стосується відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму (№ 2179).

13 вересня 2014 р. пройшов XV з'їзд Конгресу українських націоналістів, який прийняв рішення про участь партії у позачергових Парламентських виборах. На них КУН зайняв передостаннє 28-е місце, отримавши 8 976 голосів (0.05%). Найбільшу підтримку партія отримала у Львівській (0.11%) та Івано-Франківській (0.09) областях.

У липні 2015 р. після стрілянини у Мукачевому партія підтримала позицію Правого сектора.

Прапори КУН на Євромайдані

Атрибутами Конгресу є прапор, емблема та гасло.

Прапор являє собою полотнище з рівновеликих чорної (нижньої) та червоної (верхньої) смуг (прапор УПА). Емблемою є білий хрест у вигляді меча на фоні чорного трикутника, що розташований у червоному колі. Емблема обведена золотавим (внутрішнім) та чорним (зовнішнім) колами. Мечохрест має подвійне значення. Меч, опушений вістрям донизу, символізує готовність захищати Україну, а хрест наголошує, що Конгрес діє у рамках християнської моралі.

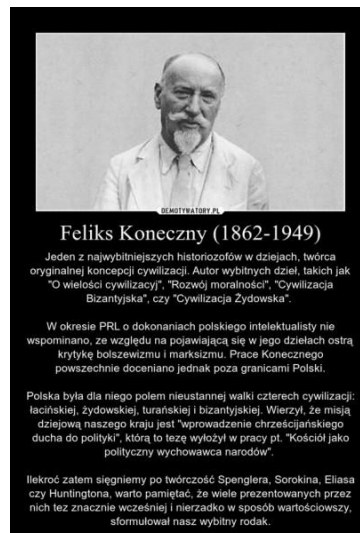
Гаслом партії є фраза «Слава Україні! Героям Слава!». Цими словами починаються та завершуються урочисті заходи, їх пишуть у кінці ідеологічних та церемоніальних документів. Цим гаслом при зустрічі та прощанні користуються націоналісти.

КУН видає щотижневу газету «Нація і держава».

ДЖЕРЕЛА:

КНДС // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; КНДС // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

КОНЕЧНИ ФЕЛІКС (1862 — 1949 РР.)

Польський історик і культуролог, який запропонував нову, особливу науку про цивілізації. Основна проблема цієї науки — виникнення і сутність розмаїття та відмінностей цивілізацій. Згідно з К., цивілізація — це особливий стан групового життя, яке може бути охарактеризоване з різних сторін. Насамперед внутрішнє життя цивілізації визначається двома фундаментальними категоріями — Благо (Мораль) та Істина, а зовнішнє — категоріями Здоров'я та Благополуччя. Крім того, життя цивілізації ґрунтується на категорії Красоти. І саме конфігурація названих п'яти категорій встановлює устрій життя та своєрідність цивілізацій як особливої форми організації колективності людей. Необмеженість способів зв'язку між категоріями — факторами колективного життя відповідає, за К.,

необмеженій кількості цивілізацій. Конечни розумів цивілізацію не як історичну реальність, а як певний абстракт.

Реаліями ж є лише частини цивілізації, які К. називав культурами (наприклад, за його класифікацією, християнсько-латинська цивілізація є абстракт, але реально існують її відмінності — англійська, французька, польська та інші культури). Проте цивілізації не можуть схрещуватись і давати творчий синтез, можливий тільки синтез культур у межах однієї цивілізації.

Водночас можливі просторові, тобто механічні накладення цивілізацій. У цьому разі між ними як між антагоністичними організаціями виникає боротьба. При цьому історичний досвід підтверджує завжди і всюди перемогу нижчої цивілізації. Вища цивілізація може зберегти себе, за К., лише за умови жорсткої ізоляції від носіїв нижчої цивілізації.

ДЖЕРЕЛА:

Солонин Ю. Цивилизация и понимание истории (К оценке "Науки о цивилизации" Феликса Конечны) // Вестн. С.-Петербург, ун-та. — 1993. — Сер. 6. — Вып. I (№ 6); Щёкин Г. Социальная теория и кадровая политика. — К., 2000.

КОНСЕНСУСУ ПРИНЦИП

КОНСЕНСУСУ ПРИНЦИП (лат. consensus — згода, спільна думка) — прийняття рішення або тексту договору на основі спільної згоди учасників форуму без формального голосування, якщо проти цього не виступає жоден з його учасників. Консенсусу принцип ґрунтується на врахуванні думок кожної із сторін, визначенні в їхніх позиціях того спільного, що здатне їх об'єднати, тому його застосування потребує тривалої, ретельної роботи стосовно з'ясування, вивчення і погодження позицій сторін. Консенсусу принцип передбачає згоду сторін з усіх істотних позицій, одностайне прийняття рішень усіма учасниками наради, конференції тощо.

Політична наука виокремлює дві групи країн, які характеризуються докорінно відмінними консенсусними традиціями. До першої належать англосаксонські країни (Велика Британія, США, північноєвропейські країни), де сформувалася відносно однорідна громадянська культура і традиції ненасильницького розв'язання суперечностей через мажоритарне врядування, коли офіційний курс визначається переважно лише най- впливовішими силами, більшістю. У таких країнах Консенсусу принцип виявляється опосередковано, переважно у вигляді різноманітних формальних і неформальних механізмів захисту прав меншості, правил

парламентського етикету, які потребують консенсусного спілкування, що, зрештою, забезпечує визнання меншістю волі більшості та повагу більшості до позиції меншості.

Інша група країн представлена так званими гетерогенними, або плюральними, суспільствами і до неї належить більшість країн світу. Населення цих країн є вкрай неоднорідним за переконаннями, де традиції досягнення консенсусу нерозвинені. Тому ці країни застосовують окремі «консенсусні механізми» — «співсоціумні» або консенсусні системи врядування, які дають можливість реально залучати всі суспільні групи до управління державою та налагодження дієвого діалогу між ними у процесі здійснення владних повноважень. Найбільше розвинені вони в Австрії, Бельгії, Нідерландах, Швейцарії. Консенсусний характер правління забезпечується тут завдяки коаліційності органів влади, пропорційному представництву в них груп і меншин суспільства, високій організованості та структурованості групових інтересів і широкій автономії сегментів соціуму. К. п. застосовується деякими країнами у парламентській практиці. Так, у Генеральних Кортесах (парламенті) Іспанії регламентом передбачена можливість приймати рішення через консенсусу принцип за пропозицією палати, якщо опозиція його не заперечує.

Консенсусу принцип є одним з основних принципів прийняття рішень або текстів договорів на міжнародних конференціях, нарадах та у міжнародних організаціях на основі спільної згоди їх учасників. У період «холодної війни» протистояння ядерних наддержав робило волюнтаризм надто небезпечним, що сприяло посиленню політичної відповідальності та активізації пошуку взаємоприйнятних рішень. Нинішнє розширення контактів між державами і явище глобалізації закономірно збільшує конфліктогенність людського світу. Через те консенсусу принцип завдяки пошуку «точок дотику» між суб'єктами конфлікту дає змогу забезпечити високий рівень узгодженості і взаєморозуміння як у внутрішньому, так і у міжнародному житті, сприяє пошуку найбільш прийняттого рішення для всіх суб'єктів переговорного процесу.

Консенсусу принцип як спосіб досягнення домовленостей домінує у ряді органів ООН та міжнародних конференцій, які проводяться у межах ООН.

ДЖЕРЕЛА:

Запрудский Ю. Г., Симонов В. В. Социальные и политические конфликты. — М., 1996; Коваленко Б. В., Пирогов А. И., Рыжов О. А. Политическая конфликтология. — М., 2002; Лебедева М. М. Политическое урегулирование

конфликтов: Подходы, решения, технологии. — М., 1997; Природа, феноменология та динаміка конфліктів у сучасному світі. — Чернівці, 1993.

КОНСЕРВАТИЗМ

КОНСЕРВАТИЗМ (фр. conservatisme, від лат. Conservo — «охороняю», «зберігаю») — визначення ідейно-політичних, ідеологічних і культурних течій, що спираються на ідею традиції та спадкоємності в соціальному та культурному житті. Для консерватизму характерні прихильність до існуючих та установлених соціальних систем і норм, «скептичне» сприйняття ідей рівності людей, неприйняття революцій та радикальних реформ, обстоювання еволюційного органічного, максимально повільного розвитку.

Ідеологічно консерватизм протистоїть як лібералізму, так і соціалізму.

Вперше термін «консерватизм» вжив у 1891 р. французький політик Франсуа-Рене де Шатобріан. У західній політиці консерватизмом часто називають школу мислення, започатковану Едмундом Берком, Бональдом та подібними мислителями.

Погляди консервативних партій у світі дуже різні. Основними консервативними політичними силами у своїх країнах вважаються ліберально-демократична партія Японії, Республіканська партія США, Консервативна партія Великої Британії, Ліберальна партія Австралії. Світогляд і політика всіх цих партій сильно різняться.

У всі часи існували ідеї, які можна назвати консервативними, але тільки починаючи з Просвітництва і реакції на Французьку революцію 1789 р., консерватизм виріс у виразний політичний напрям. Хоча консерватизм можна прослідкувати у глибину віків до часів англійської Реформації, особливо до робіт англіканського теолога Річарда Гукера, саме полемічні «Роздуми про революцію» Едмунда Берка допомогли консерватизму оформитися як способу мислення.

Едмунд Берк підтримував Американську революцію, але виступав проти Французької революції, вважаючи її надто насильницькою і хаотичною. Класична консервативна позиція Берка наполягала на тому, що у консерватизму немає ідеології у сенсі утопічної програми, плану перетворення суспільства. Такі погляди Берка були відповіддю на ідеал Просвітництва про суспільство на засадах абстрактної розумної моделі. Він випередив критику модернізму, назву якому дав у кінці XIX ст. нідерландський релігійний консерватор Абрахам Койпер.

Берк говорив, що в деяких людей більше розуму, ніж у інших, тому деякі люди утворюють кращий уряд, ніж інші. Правильне формування уряду залежить не від абстракцій, таких як раціональний розум, а від історично зумовленого розвитку держави, поступу на основі досвіду й збереження інших важливих суспільних інститутів, таких як родина й церква. Він доводив, що традиція базується на мудрості багатьох поколінь і пройшла випробування часом, тоді як раціональний розум може бути маскою, за якою приховуються уподобання однієї людини, а в найкращому разі представляє тільки невипробовану мудрість одного покоління.

Однак Берк писав, що держава, нездатна до змін, не здатна й до збереження. Берк наполягав на тому, що подальші зміни будуть радше органічними, ніж революційними. Спроба змінити складну мережу людських взаємовідносин, які складають канву людського суспільства, заради доктрини чи теорії ризикує наткнутися на залізний закон «мимовільних наслідків».

На західний консерватизм вплинули також роботи представника контр просвітництва Жозефа де Местра, який відстоював відновлення спадкової монархії, вважаючи її встановленою Богом інституцією, та за авторитет Папи Римського. Він також захищав принцип ієрархічної влади, що його намагалася знищити революція. У 1819 р. Местр опублікував свій головний твір «Du Pape» (Про Папу). Книга розділена на чотири частини. У першій він відстоює думку, що в справах церкви найвищим авторитетом є папа й що головною характеристикою найвищого авторитету є те, що його рішення не повинні переглядатися. Тож папа безгрішний у своїх повчаннях, бо саме через повчання реалізується його найвищий авторитет. В інших частинах книги Местр розглядає стосунки папи та світської влади, проблеми цивілізації та добробуту народів та «схизматичні» церкви. Він говорить, що народи потребують захисту від кривди з боку вищого за інші авторитету, й таким авторитетом повинен бути папа, історичний рятівник і творець європейської цивілізації.

Консерватори виступають за право власності. У економічних питаннях вони зазвичай ліберали, погляди яких виходять із класичного лібералізму Адама Сміта. Дехто із консерваторів прагне до модифікованого вільного ринку, наприклад до американської системи, ордолібералізму або національної системи Фрідріха Ліста. Ці погляди відрізняються від строгого *laissez-faire* тим, що у них державі відводиться роль підтримувати конкуренцію, водночас

захищаючи національні інтереси, національне суспільство та ідентичність.

Більшість консерваторів сильно підтримують суверенітет своїх держав, патріотично ідентифікуючись із своїми народами. Націоналістичні сепаратистські рухи можуть бути водночас радикальними та консервативними.

ФОРМИ КОНСЕРВАТИЗМУ:

ЛІБЕРАЛЬНИЙ КОНСЕРВАТИЗМ

Ліберальний консерватизм є варіантом консерватизму, який об'єднує консервативні цінності та політику із певним нахилом до лібералізму. Терміни консерватизм та лібералізм мали різні значення у різні часи й у різних країнах, тож і ліберальний консерватизм теж має широкий спектр значень. Історично цей термін використовували для позначення поглядів, які поєднували економічний лібералізм, що відповідав ринковому принципу *laissez-faire*, та класичного консервативного потягу до збереження традицій, поваги до влади і до релігійних цінностей.

Цей напрям думки протистояв класичному лібералізму, який вимагав свободи особистості як у економічній, так і в соціальній сферах.

Поступово загальна консервативна ідеологія прийняла позицію економічних лібералів, і термін ліберальний консерватизм став просто консерватизмом.

Це справедливо для країн, у яких ліберальна економіка є давньою традицією, як наприклад у США, а тому вважається консервативною цінністю.

В інших країнах, таких як Італія чи Іспанія, в яких ліберальні консерватори були однією із основних політичних сил, терміни лібералізм та консерватизм можуть вважатися синонімами.

Інше значення терміну ліберальний консерватизм розвинувся в Європі.

Це поєднання сучасних, менш традиціоналістичних, консервативних поглядів із соціальним лібералізмом. Такі погляди виникли як опозиція більш колективістським поглядам соціалізму. Часто такі погляди включають консервативні ідеї щодо економіки вільного ринку та віру в особисту відповідальність з ліберальними соціальними поглядами щодо прав людини, енвайроменталізму та підтримкою добробуту держави. Це філософія шведського прем'єр-міністра Фредріка Рейнфельдта. Ці погляди часто називають соціальним консерватизмом.

КОНСЕРВАТИВНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ

Консервативний лібералізм є різновидом лібералізму, який об'єднує підтримку ліберальних цінностей та політики із певним нахилом до консерватизму, тобто складає праве крило ліберального руху. Корені консервативного лібералізму ведуть початок ще з часів зародження лібералізму. До світових воєн політичний клас у більшості європейських країн складався із консервативних лібералів. Консервативний лібералізм більш позитивний і менш радикальний варіант класичного лібералізму. Події Першої світової війни призвели радикальніші кола класичного лібералізму до поміркованіших, тобто консервативніших, поглядів.

КУЛЬТУРНИЙ КОНСЕРВАТИЗМ

Культурний консерватизм є світоглядом, який надає великого значення збереженню культурної спадщини нації чи сукупності народів, як наприклад у випадку західної культури чи китайської цивілізації.

Культурні консерватори намагаються пристосувати до сучасного життя норми минулого. Ідеали можуть бути романтичні, як наприклад у антиметричного руху, який протестує проти запровадження метричної системи мір.

Вони можуть бути також інституційними, як наприклад відстоювання капіталізму, відокремлення церкви від держави чи влада закону.

Сюди належить також соціальний консерватизм, який виступає за збереження деяких моральних норм та звичаїв. Подекуди у світі вважається аморальним для жінки показувати надто багато оголеного тіла чи обличчя, і так далі.

Культурні консерватори зазвичай твердять, що старі інституції й старі порядки пристосувалися з часом до відповідного місця й увійшли у відповідну культуру, а тому повинні бути збереженими. Стверджується також, що люди мають право на власні культурні норми, власну мову й традиції.

РЕЛІГІЙНИЙ КОНСЕРВАТИЗМ

Релігійні консерватори намагаються застосувати у політиці ідеологічні вчення, а часом і вплинути на закони. Релігійний консерватизм часто перебуває у конфлікті із тим сучасним культурним середовищем, в якому живуть віруючі. Нерідко релігійні консерватори закликають до повернення до першооснов і засуджують реалії сучасного життя, вбачаючи у ньому корупцію, гріховність та ересь. Як приклад можна навести радикальних

реформаторів часів протестантської Реформації, реставраціоналізм XIX ст. й чимало сучасних релігійних течій.

ІНШІ ТИПИ КОНСЕРВАТИЗМУ

Фіскальний консерватизм виступає за обережність у питаннях державних витрат та державного боргу. Зеленим консерватизмом називають консервативні течії, які включили в свою політичну палітру питання збереження навколишнього середовища.

КОНСЕРВАТИВНІ РУХИ У СВІТІ

Едмунд Берк вважається батьком консерватизму в англomовному світі, однак він був вігом, в той час як представників Консервативної партії називають торі. Партія торі була партією великих землевласників, які відстоювали інституцію монархії, англіканську церкву, родину й приватну власність. На початку промислової революції торі опиралися змінам, які, здавалося, підривали основи вигідного для них ладу. У новій індустріальній еліті вбачали ворогів громадського порядку. У 1846 р. Роберт Пілзумів примирити новий індустріальний клас із землевласниками-торі, схиливши останніх до підтримки відкликання зернового закону. Він створив нову політичну групу, яка ставила собі за мету збереження старого порядку, водночас приймаючи основи політики *laissez-faire* та вільної торгівлі. Ця нова коаліція стала Консервативною партією.

Бенджамін Дізраелі сформулював ідеологію нової партії. Як людина молода, він захоплювався романтизмом і медіавістикою й нещадно критикував індустріалізм. У своїх романах він змальовував Англію розділеною на дві нації, кожна з яких живе, не звертаючи увагу на іншу. Як і Карл Маркс він передбачав виникнення ворожого інституціям промислового пролетаріату. Вихід він бачив у поверненні до ідеалізованого у його творах корпоративного або органічного суспільства, в якому кожен мав би обов'язки стосовно інших людей чи груп. Консерватизм «єдиної нації» досі залишається сильною традицією у британській політиці. Чимало соціальних реформ, які проводили консервативні уряди, мали на меті такий ідеал.

Хоча Дізраелі номінально належав до Консервативної партії, він симпатизував деяким вимогам чартистів й ратував за союз між великими землевласниками та робітниками у боротьбі проти зростання впливу середнього класу. Він брав участь у заснуванні групи «Молода Англія», яка пропагувала ідею використання багатими своєї влади для захисту бідних від експлуатації. Перетворення Консервативної партії у сучасну масову організацію

прискорилося із прийняттям коцепції демократії торі, яку приписують Рендольфу Черчиллю.

Коаліція між лібералами й консерваторами під час Першої світової війни й ріст популярності Лейбористської партії призвели до розвалу лібералів у 20-х рр. XX ст. У повоєнну епоху консервативна партія часто йшла на поступки щодо соціальних вимог лівих сил. Почасти ці поступки робилися заради прагматичної мети — здобуття й збереження влади, почасти поступки були зумовлені початковими успіхами центрального планування й державної форми власності, що призвело до утворення певного консенсусу між політичними партіями. Така політика отримала назву батскелізму, оскільки кейнсіанські програми консерватора Раба Батлера й лейбориста Х'ю Ґейтскела були майже аналогічними.

Проте у 80 рр., коли консерваторів очолювала Маргарет Тетчер, під впливом Кейта Джозефа ідеологія британських консерваторів сильно змінилася, й вони стали — проводилася приватизація державних підприємств. У критиків навіть виникало питання про те, чи політика Тетчер сумісна з традиційними консервативними поглядами, чи не схиляється вона більше до радикального класичного лібералізму. Тетчер називали радикалом у консервативній партії, її ідеологія ввжалася викликом усталеним інституціям і поглядам еліти.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; КОНСЕРВАТИЗМ //Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

КОНСОЛІДАЦІЯ

КОНСОЛІДАЦІЯ (від лат. Consolidatio об'єдную, зрощую) — це форма систематизації законодавства через зведення у єдиний нормативно-правовий акт декількох актів, що регулюють певну сферу суспільних відносин без зміни їх змісту. Це зовнішня обробка нормативного матеріалу - розташування його за галузями права, у хронологічному порядку або за іншими формальними ознаками. Це своєрідний вид правотворчості, особливість якого полягає у тому, що новий, укладений акт не змінює змісту правового регулювання, не вносить зміни і новели у чинне законодавство.

У процесі підготовки консолідованого акта всі норми попередніх актів розміщуються у певній логічній послідовності, розробляється загальна структура майбутнього акта. Здійснюється

певне редагування, зовнішнє оброблення приписів з тим, щоб всі вони викладалися єдиним стилем, використовувалася уніфікована термінологія. Усуваються протиріччя, повторення, коректується застаріла термінологія, норми близького змісту об'єднуються в одну статтю (пункт).

- Вона завжди є офіційною систематизацією, що здійснюється виключно у межах нормотворчої діяльності;
- Нові норми права внаслідок її здійснення не з'являються, втручання в тексти нормативно-правових актів можливе лише на рівні редакційної правки;
- Результатом консолідації є видання нового нормативно-правового акта;
- З моменту набуття чинності консолідованим нормативно-правовим актом втрачають чинність попередні акти, що входять до його складу.

Консолідація — це своєрідний вид правотворчості, особливість якого полягає у тому, що новий, укладений акт не змінює змісту правового регулювання, не вносить зміни і новели у чинне законодавство. У процесі підготовки консолідованого акта всі норми попередніх актів розміщуються у певній логічній послідовності, розробляється загальна структура майбутнього акта. Здійснюється певне редагування, зовнішнє оброблення приписів з тим, щоб всі вони викладалися єдиним стилем, використовувалася уніфікована термінологія. Усуваються протиріччя, повторення, коректується застаріла термінологія, норми близького змісту об'єднуються в одну статтю (пункт).

З часом у будь-якій розвинутій правовій системі утворюється значна кількість (інколи десятки і сотні) нормативних актів, що мають один і той же предмет регулювання. Приписи таких актів часто повторюються, а інколи містять явні суперечності. У зв'язку з цим виникає потреба ліквідації множинності нормативних актів, їх укрупнення, створення своєрідних «блоків» законодавства. Один із шляхів подолання такої множинності — консолідація законодавства.

Ріст числа законів загострив проблему систематизації нормотворчості. Вона вирішується шляхом консолідації - з'єднання всіх законодавчих положень по тому самому питанню в єдиний акт. Практика консолідації нормативно-правових актів є поширеною у багатьох країнах.

Саме консолідованими, а не кодифікованими актами є, наприклад, Соціальний кодекс Німеччини, французькі Кодекс про

працю, Кодекс ощадних кас, Дорожній, Сільськогосподарський, Податковий кодекси, Звід законів США, англійські консолідовані статuti.

У Великобританії, наприклад, видаються десятки такого роду актів, що об'єднують акти парламенту, прийняті з одного і того ж предмета регулювання за весь тривалий час його існування.

У кінці XIX ст. англійський парламент прийняв спеціальний закон про консолідацію статутного права.

Лише починаючи з 30-х рр. XIX ст. англійське законодавство піддалося послідовним перетворенням у багатьох його найважливіших галузях. Протягом декількох десятиліть були видані законодавчі акти, що консолідують правові норми по найбільш значних інститутах цивільного й кримінального права, хоча, як уже було відзначено чіткого розмежування по галузях так і не існує. При виданні такого роду консолідованих актів не ставилося завдання кодифікації цілих галузей права: вони вбирали у себе в упорядкованому виді, стосовно лише до окремих правових інститутів, норми, колись розсіпані у численних раніше виданих законодавчих актах, а нерідко також найбільш важливі положення, сформульовані у нормах прецедентного права. У такий спосіб згодом була консолідована велика кількість актів, наприклад, закони про сімейні відносини 1857 р., про партнерство 1809 р. Про продаж товарів 1893 р. й інші. В Україні консолідація нормативно-правових актів не практикується, наслідком чого є громіздкість вітчизняного законодавчого масиву, повторюваність у ньому низки положень у різних актах.

ДЖЕРЕЛА:

Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. — Харків: Право, 2009. — 584 с.; Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.; Зайчук О. В. Правовая система США. - К., 1992.; Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х: Право, 2015.; КОНСОЛІДАЦІЯ //Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА

Конституція Пилипа Орлика — договір гетьмана Війська Запорозького Пилипа Орлика зі старшиною та козацтвом Війська (від усієї старшини та козацтва конституцію Орлика підписав кошовий отаман Кость Гордієнко), який визначав права і обов'язки усіх членів

Війська. Укладений 1710 р. Затверджений шведським королем Карлом XII.

Написаний латиною і староукраїнською. Складається з преамбули та 16 статей. Пам'ятка української політико-філософської та правової думки. За оцінкою українських істориків є однією з перших європейських конституцій нового часу. Чинності не набула, оскільки була написана в умовах вигнання.

Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького між Ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорозького, і між генеральною старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, що за давнім звичаєм і за військовими правилами утверджені обома сторонами вільним голосуванням і Ясновельможного гетьмана урочистою присягою підтверджені року від Різдва Христового 1710, Квітня 5, в Бендерах.

Староукраїнською книжною мовою назва звучить: Договори и Постановлеѣн Правъ и волностей войсковыхъ межи Яснѣ велможнымъ его милостю паномъ Филиппомъ Орликомъ новоизбраннымъ Войска Запорожского гетманомъ, и межи еeneralьними особами, полковниками и тымъ же Войскомъ Запорожскимъ сполною з обоихъ сторонъ обрадою утвержеппые и при волной елекції формальною присягою ѡт того жъ Яснѣ велможного гетмана потверженные року ѡт Рождества Христова ѡѣ, м[ѣся]ца априля дня ѣ..

Сучасна поширена назва «Конституція» походить від дослівного перекладу латинської назви оригінального документу:

Pacta et Constitutiones legum libertatumque exercitus zaporoviensis (Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького).

Після поразки у битві під Полтавою гетьман Іван Мазепа зі своїми найближчими прибічниками з числа козацької старшини разом із залишками українсько-шведської армії опинились на території Османської імперії, рятуючись від російської армії. Тут, не витримавши великих потрясінь року, помер Іван Мазепа. Найімовірнішим наступником був близький до гетьмана генеральний писар — Пилип Орлик. При його обранні на раді старшин було прийнято документ, що визначав права і обов'язки гетьмана.

Таким чином, конституцію було прийнято 5(16) квітня 1710 р. на зборах козацтва біля містечка Тягина на правому березі річки

Дністер (турецька назва — Бендери, нині це територія Молдови). Тому її інколи називають ще Бендерською конституцією.

Україномовний оригінал Конституції було віднайдено у Російському державному архіві давніх актів співробітниками Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) у жовтні 2008 р. Віднайдений комплекс документів включає оригінальний текст Конституції, складений староукраїнською мовою, а також оригінальний підтверджувальний диплом Карла XII на обрання Пилипа Орлика гетьманом. Автентичність цих документів підтверджується власноручним підписом гетьмана Пилипа Орлика та печаткою Війська Запорозького на рожевому воску з червоною стрічкою, а також власноручним підписом шведського короля Карла XII на підтверджувальному дипломі і місцем, де раніше була королівська печатка, що, на жаль, не збереглася. Текст Конституції підготовлений до видання і опублікований у жовтні 2010 р. у часописі «Архіви України», № 3—4[2]. Також його вміщено до повного академічного видання Конституції.

У 2009 р. київський історик О. Алфьоров виявив у Російському державному архіві давніх актів копію Конституції, яку було зроблено у першій чверті XIX ст. з метою публікації Д. М. Бантишом-Каменським. Копію цього архівного документа Алфьоров передав до Музею гетьманства у Києві. У 2010 р. Алфьоров випустив цю копію друком, при чому у передмові звернув увагу читачів на те, що у виданні представлено копію, але завдяки неувважності журналістів, що освітлювали подію, знахідку Алфьорова у пресі неодноразово було представлено, як віднайдження оригіналу Конституції.

Латиномовна копія XVIII ст. зберігається у Національному архіві Швеції (течка «Справи Козаччини»). До архіву документ потрапив після розкопок на сільськогосподарських угіддях. Його знайшли у глиняному горщику, згорнутим у сувій. На думку шведських учених, документ переписав Пилип Орлик для вручення дипломатам європейських держав. Його готували для транспортування, але через певні обставини закопали.

У тексті документа її автори називають територію держави Малою Руссю, Військом Запорозьким, Україною.

Законодавча влада надається Генеральній Раді, що виконує роль парламенту, до якої входять генеральні старшини, цивільні полковники від міст, генеральні радники (делегати від полків з людей розважливих і заслужених), полкові старшини, сотники та представники від Запорозької Січі (стаття 6). Генеральній Раді

належало працювати сесійно, тричі на рік — у січні (на Різдво Христове), квітні (на Великдень) і жовтні (на Покрову). На своїх зборах Генеральна Рада розглядає питання про безпеку держави, спільне благо, інші громадські справи, заслуховує звіти гетьмана, питання про недовіру йому, за поданням гетьмана обирає генеральну старшину.

Найвищу виконавчу владу мав гетьман, влада якого була довічною. У період між сесійними зборами Генеральної Ради виконував її повноваження. Можливості гетьмана і його владні повноваження були значно обмежені статтями 6, 7 і 8. Відповідно до цих положень гетьман не мав права розпоряджатися державним скарбом та землями, проводити власну кадрову політику, вести самостійну зовнішню політику. Йому також було заборонено створювати якусь власну адміністрацію, він не міг застосовувати покарання до винних. Для задоволення матеріальних потреб гетьманові виділялись певні рангові маєтності з чітко визначеними прибутками, проте лише на час його перебування на посаді.

9 квітня 2010 р. у Бендерах було відкрито пам'ятник Конституції, встановлений на честь її 300-річчя. Пам'ятний знак споруджено у вигляді книги, на якій викарбувано інформацію про історію написання Конституції та її повну назву українською і латинською мовами.

29 червня 2011 р. у Крістіанстаді, Швеція, відбулося урочисте відкриття пам'ятника та меморіальної дошки українському гетьману Пилипу Орлику. Відкриття було приурочено до 300-ї річниці Конституції Пилипа Орлика та 15-ї річниці сучасної Конституції України. Відкриття пам'ятника й дошки на будинку, де мешкав у 1716–1719 рр. Пилип Орлик, було кілька років тому ініційовано Посольством України у Швеції. Пам'ятник, який вважається подарунком України шведському місту Крістіанстад, виготовила майстерня українських скульпторів Сидорука Олеся та Крилова Бориса за підтримки Народного артиста України Богдана Бенюка, який брав безпосередню участь в урочистому заході, та мецената І. Омелянюка. Пам'ятник відкрили Голова міської ради Крістіанстада Стен Херманссон та Посол України у Швеції Євген Перебийніс.

У 2011 р. Інститут історії України НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Державна архівна служба України та Центральний державний історичний архів України, м. Київ спільно випустили перше найповніше факсимільне видання «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / Відп. ред. В. А. Смолій; упорядники М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб.

НАН України. Інститут історії України; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського; Державна архівна служба України; Центральний державний історичний архів, м. Київ. — Львів: Світ, 2011. — 440 с.

ДЖЕРЕЛА

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА //Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. —К. : «Українська енциклопедія», 1998.; Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика (1710 р.) // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (переклад і рукопис конституції Пилипа Орлика з фото сторінок).; Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика (1710 р.) // Сайт Верховної Ради України.(сучасний переклад).; Конституція П.Орлика 1710 // Довідник з історії України. — 2-е видання. — К., 2001. — С. 344—345.; Віктор Шишкін. Конституція, яка випередила час // День. — 2007. — 15 вересня.; В Росії знайдено безцінну історичну пам'ятку — Конституцію Орлика // Свобода, 24 липня 2009, с. 10.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ — Основний закон держави України. Ухвалений 28 червня 1996 р. на 5-й сесії Верховної Ради України 2-го скликання. Конституція України набула чинності з дня її прийняття. На пам'ять про прийняття Конституції в Україні щорічно святкується державне свято — День Конституції України

ПРЕАМБУЛА

«Верховна Рада України від імені Українського народу — громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, дбаючи

про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями, керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням, приймає цю Конституцію — Основний Закон України».

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Конституція України ухвалена і введена у дію Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Складається з преамбули та 15 розділів. У преамбулі підкреслюється, що ВР України ухвалює цю Конституцію — Основний Закон України від імені українського народу — громадян України всіх національностей.

У Конституції України передбачена досить жорстка процедура внесення до неї змін та доповнень. Для схвалення відповідних змін до різних її розділів вимагається від 2/3 до 3/4 голосів від конституційного складу ВР України. Якщо ж зміни скасовують чи обмежують права й свободи людини і громадянина або спрямовані на ліквідацію незалежності чи загрожують територіальній цілісності д-ви, то Конституція України взагалі не може бути змінена (ст. 157).

З прийняттям Конституції України 1996 р. втратили чинність Конституція 1978 р. і Конституційний договір між ВР України та Президентом України від 8 червня 1995 р.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД

До основних положень Конституції України 1996 р. належать норми, що визначають загальні засади державного ладу України. Згідно зі ст. 1, Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Демократична суть держави конкретизує ст.5, проголошуючи Україну республікою за формою правління, а також закріплюючи в українській державі принцип народовладдя. Народ визнається носієм суверенітету і єдиним джерелом влади. Демократизм форм правління в Україні визначається й тим, що державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Відповідні органи здійснюють свої повноваження у встановлених конституцією межах і відповідно до законів України.

Україна є соціальною державою. У ст. 3 конституції сформульовано принцип, за яким: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою

соціальною цінністю... Держава відповідає перед людиною за свою діяльність».

У «Загальних засадах» закріплено характеристику України як правової держави. Ст. 8 проголошує: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права».

До основних положень, що містяться у «Загальних засадах», належить також визначення України як унітарної держави, територія якої є цілісною і недоторканою.

У «Загальних засадах» є норми щодо мовної політики. У ст. 10 проголошується: «Державною мовою в Україні є українська мова». Поряд з цим гарантується вільний розвиток, використання і захист російської та ін. мов національних меншин.

Конституція України 1996 р. визначає й основні напрями етнічної та культурної політики держави.

Важливими і послідовно демократичними настановами «Загальних засад» є ті, що визначають український народ як суб'єкт права власності на землю, її надра, повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться у межах території України. Право користуватися природними об'єктами, що є власністю народу відповідно до закону, має кожний громадянин України.

Конституція України визначає правовий статус власності: «Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству».

У конституції підкреслюється, що основним національним багатством України є земля, яка перебуває під особливою охороною держави, а також гарантується право власності на землю, яке набувається і реалізується тільки відповідно до закону.

У «Загальних засадах» встановлюються також основи національної безпеки та зовнішньополітичної діяльності України.

На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом, а також не допускається розташування іноземних військових баз.

Визначаючи спрямованість зовнішньополітичної діяльності держави, Конституція України 1996 р. робить наголос на забезпеченні національних інтересів та безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами й нормами міжнародного права.

Розділ «Загальні засади» завершується описом державних символів України — державного прапора, державного герба і державного гімну.

ПРАВА ЛЮДИНИ

У розділі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» закріплено широкий спектр прав і свобод людини й громадянина, що охоплює всі без винятку права і свободи, які демократ. світ. спільнотою прийнято вважати за відповідні гуманістичні стандарти у цій сфері сусп. і держ. життя. Так, до особистих прав людини у К. У. 1996 р. зараховано: право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), невід'ємне право на життя (ст. 27), право на повагу до людської гідності (ст. 28), право на свободу й особисту недоторканність (ст. 29), право на недоторканність житла (ст. 30), право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та ін. кореспонденції (ст. 31), право на невтручання в особисте й сімейне життя (ст. 32), право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання (ст. 33), право на свободу думки й слова (ст. 34), право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35).

До політичних прав зараховано право на об'єднання у партії політичні та громад. орг-ції (ст. 36), право брати участь в управлінні держ. справами, у всеукр. та місц. референдумах, вільно обирати й бути обраним до органів держ. влади та органів місц. самоврядування (ст. 38), право на мирні збори, мітинги (ст. 39), право на звернення до органів держ. влади, органів місц. самоврядування та їхніх посадових і службових осіб (ст. 40).

У контексті економічних, соціальних та культурних прав людини і громадянина конституція передбачає право кожного володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41), право на підприємницьку діяльність (ст. 42), право на працю (ст. 43), право на страйк для захисту своїх економічних. і соціальних інтересів (ст. 47), право на відпочинок (ст. 45), право на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на безпечне для життя й здоров'я довкілля (ст. 50), право, зумовлене гарантуванням вільної згоди на шлюб, а також охороною материнства, батьківства, дитинства і сім'ї (ст. 51, 52), право на освіту (ст. 53), право на свободу творчості та на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54). Конституція України встановлює юридичні гарантії прав людини і громадянина. До них

належить, зокрема, право на суд. захист громадянином своїх прав та свобод, а також право звертатися стосовно захисту своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а «після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» (ст. 55).

КОНСТИТУЦІЙНІ ОРГАНИ

У Конституції України 1996 р. визначено конституційні органи України, їхній статус і повноваження.

ВР України, яка складається з 450 нар. депутатів, є єдиним органом законодавчої влади в Україні, парламентом держави.

Президент України визначається конституцією як глава держави, який виступає від її імені. Він є гарантом держ. суверенітету, територіальної цілісності України, додержання конституції, прав та свобод людини й громадянина.

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. До центральних органів виконавчої влади належать міністерства, державні кабінети та інші відомства загальнодержавного рівня.

Органами державної виконавчої влади на місцях є обласні, а також створені у містах Київ та Севастополь відповідні державні адміністрації.

Місцеві державні адміністрації зобов'язані постійно координувати свою діяльність з відповідними органами місцевого самоврядування, допомагати їм у задоволенні потреб територіальних громад, вирішенні актуальних питань життя.

Єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні конституція визначила Конституційний Суд України, який «вирішує питання про відповідність законів та тих чи інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України» (ст. 147).

Конституційні положення мають важливе значення для удосконалення та зміцнення системи правопорядку. Згідно з конституцією, правосуддя в Україні здійснюється тільки судами.

Судочинство провадиться Конституційним Судом України та судами заг. юрисдикції, останні організовуються за принципами територіальності й спеціалізації. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими суд. органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди.

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ

Конституція визначила територіальний устрій та органи місцевого самоврядування України. Відповідно до ст. 133 розділу «Територіальний устрій України» систему адміністративно-територіального устрою України складають: АР Крим, області, райони, міста, райони у містах, селища і села. До складу України входять: Автономна Республіка Крим, Вінницька область, Волинська область, Дніпропетровська область, Донецька область, Житомирська область, Закарпатська область, Запорізька область, Івано-Франківська область, Київська область, Кіровоградська область, Луганська область, Львівська область, Миколаївська область, Одеська область, Полтавська область, Рівненська область, Сумська область, Тернопільська область, Харківська область, Херсонська область, Хмельницька область, Черкаська область, Чернівецька область, Чернігівська область, міста Київ та Севастополь. Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус (держ. підпорядкування), визначений відповідними законами України.

На розвиток і зміцнення демократ., соціальної, правової держави спрямований закріплений у конституції принцип, яким в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування.

Конституція України, прийнята 1996 р., змінювалася 5 разів. Ще 7 законопроектів про зміни до Конституції були попередньо схвалені, але не прийняті у цілому як закони або ветою Президентом. Нижче наведена інформація про такі законопроекти.

Після урочистого прийняття 24 серпня 1991 р. Верховною Радою УРСР Акта проголошення незалежності України та його затвердження на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. Україна була визнана суверенною державою та повноцінним суб'єктом міжнародних відносин більшістю країн світу. Нагально постала потреба у конституційному закріпленні основ суспільного і державного ладу, прав і свобод людини і громадянина, порядку організації та функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування молодій незалежній державі.

Перший проект Конституції, розроблений робочою групою Л. П. Юзькова, зазнав редакційних змін від 29 січня 1992 р. і привернув серйозну увагу як вітчизняних, так і зарубіжних спеціалістів. Його обговорення проводилися 3–5 березня 1992 р. на міжнародному семінарі у Празі, 3–5 липня у Києві на симпозиумі «Конституція незалежної України», а також на численних «круглих столах». Цей проект після відповідних доповнень та численних експертиз 5 червня

1992 р. був ухвалений Конституційною комісією і винесений на розгляд Верховної Ради України. 1 липня 1992 р. Верховна Рада України ухвалила постанову про винесення розробленого Конституційною комісією проекту Конституції України до 1 листопада 1992 р. на всенародне обговорення.

Утім, перший проект Конституції України, як і наступні конституційні проекти, не був реалізований внаслідок перманентних протистоянь між Президентом України та Верховною Радою України на фоні тривалої соціально-економічної кризи в Україні.

Конституційний договір не вирішував проблему прийняття нової Конституції України. Уже 24 листопада 1995 р. Конституційна комісія підтримала пропозицію Президента України й утворила нову робочу групу у складі чотирьох представників Верховної Ради України, чотирьох представників Президента України і двох представників від органів правосуддя для доопрацювання конституційного проекту. Проект, розроблений першою робочою групою і доопрацьований другою робочою групою, був винесений на обговорення Конституційної комісії 12 березня 1996 р. і рекомендований до розгляду Верховною Радою України. Вже 20 березня проект Конституції України був поданий на спеціальне засідання парламенту. Співголови Конституційної комісії Л. Кучма та О. Мороз, попри різницю поглядів і оцінок проекту, були одностайні в прагненні якнайшвидшого прийняття Основного Закону.

Уже 2 квітня 1996 р. Верховна Рада України винесла питання про проект Конституції України до порядку денного пленарних засідань, а 17 квітня розпочався його розгляд. У парламенті над проектом спочатку працювала міжфракційна ініціативна група, а з 5 травня 1996 р. — створена на її основі Тимчасова спеціальна комісія з доопрацювання проекту Конституції України на чолі з народним депутатом України М. Д. Сиротою.

28 травня — 4 червня 1996 р. відбулося перше читання проекту, а через два тижні й друге читання. Доопрацьований Тимчасовою спеціальною комісією проект Основного Закону був прийнятий Верховною Радою у першому читанні 4 червня (258 голосів — «за»). При підготовці до другого читання до проекту Конституції України Тимчасова спеціальна комісія врахувала близько 6 тис. поправок до зазначеного акта.

Ситуація загострилася 26 червня 1996 р., коли Рада національної безпеки України і Рада регіонів при Президентові України виступили з різким засудженням будь-яких подальших

зволікань з прийняттям нової Конституції України, оскільки такі зволікання загострюють соціально-економічну ситуацію у державі. Того ж дня Президент України видав указ про проведення всеукраїнського референдуму 25 вересня 1996 р. щодо прийняття нової Конституції України, в основу якої було покладено варіант проекту Основного Закону у редакції робочої групи від 11 березня 1996 р.

У відповідь на це Верховна Рада України прийняла 27 червня постанову «Про процедуру продовження розгляду проекту Конституції України у другому читанні», відповідно до положень якої Погоджувальна рада депутатських фракцій і груп визначає нерозглянуті статті конституційного проекту або їх окремі частини і вносить пропозиції про їх «упереджуючий» розгляд. Парламент розглядає визначені Погоджувальною радою статті та їх окремі частини у редакції, запропонованій Тимчасовою спеціальною комісією, і приймає щодо них рішення згідно з Регламентом. У разі відхилення пропозиції Комісії голосуються альтернативні поправки до цієї пропозиції. У разі відхилення всіх поправок передбачалося вироблення узгоджувальної редакції її тексту з урахуванням поправок, що набрали найбільшу кількість голосів, Узгоджувальні пропозиції мали розроблятися Погоджувальною радою і передаватися до Тимчасової спеціальної комісії для опрацювання та внесення їх на розгляд парламенту.

Було також вирішено вести роботу у режимі одного засідання до прийняття нової Конституції України. 28 червня 1996 р. о 9 год 18 хв після 24 годин безперервної роботи Верховна Рада України прийняла і ввела у дію Конституцію України («за» проголосували 315 народних депутатів). Після прийняття Конституції України Президент скасував свій указ про проведення всеукраїнського референдуму.

Поштова марка України, присвячена Конституції

Одночасно Закон України «Про прийняття Конституції України та введення її в дію» від 28 червня 1996 р. засвідчив втрату чинності Конституцією (Основним Законом) України від 20 квітня 1978 р. з наступними змінами та доповненнями та Конституційним договором між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні у зв'язку з прийняттям Конституції України.

ПОЛІТИЧНА РЕФОРМА 2004 Р

Починаючи з 2003 р. політичні сили Віктора Януковича та Леоніда Кучми ініціювали конституційну реформу, суть якої полягала в ослабленні влади президента й передачі Верховній Раді права на формування уряду України. Опозиційні сили Ющенко та Тимошенко — рішуче виступали проти цієї реформи, оскільки були впевнені у перемозі свого кандидата на президентських виборах 2004 р.

Під час Помаранчевої революції — політичні сили Кучми та Януковича поставили прийняття конституційної реформи в якості основної вимоги, в обмін на яку президент Кучма погоджувався на організацію повторного голосування Другого туру президентських виборів.

Для подолання гострої політичної кризи під час Помаранчевої революції, за вимогою політичних сил Віктора Януковича та Леоніда Кучми — 8 грудня 2004 р. Верховна Рада ухвалила (403 голоси «за», зокрема вся фракція «Партії регіонів», але не голосували Віктор Ющенко та Юлія Тимошенко, фракція БЮТ принципово голосувала «проти») Закон України № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України» та (у пакеті до нього) про внесення змін до закону про вибори Президента (останні дозволили провести переголосування 2-го туру виборів Президента). Того ж дня Президент України Леонід Кучма підписав ці документи.

Закон на основі проекту Симоненка—Медведчука про зміни до Конституції (про політичну реформу) передбачав перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, формування уряду коаліцією депутатських фракцій, подовження терміну повноважень Верховної Ради до 5 років.

Згідно з прикінцевими та перехідними положеннями закону, він мав набрати чинності з 1 вересня 2005 р. у разі, якби на той час були ухвалені зміни до Конституції стосовно реформування системи місцевого самоврядування (законопроект 3207-1).

Позаяк до 1 січня 2006 р. ці зміни не були ухвалені, то (згідно з прикінцевими та перехідними положеннями) закон набув чинності самостійно з 1 січня 2006 р.

Після приходу до влади Віктора Януковича і Партії регіонів 30 вересня 2010 р. Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України, Закон «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та прийняття. Згідно з рішенням КСУ відповідний закон № 2222 втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом цього рішення.

Конституційний Суд України поновив чинність Конституції 1996 р. та звернувся до органів державної влади з вимогою невідкладно привести українське законодавство у відповідність до Основного Закону в редакції від 28 червня 1996 р.

30 вересня 2010 р. Конституційний Суд України скасував дію конституційних реформ, що були прийняті у 2004 р. З цієї дати знову діяла Конституція 1996 р.

В «Окремій думці» до цього рішення Конституційного Суду — судді В. І. Шишкін та П. Б. Стецюк зазначили, що Конституційний Суд мав право визнати порушення в процедурі прийняття закону № 2222 (Конституційної реформи), але:

- Не мав прав на зміну «існуючого устрою влади в Україні», а повинен був лише доручити Верховній Раді прийняти рішення про підтвердження «Конституційної реформи», або про її відміну. Бо зміни Конституції мають бути здійснені лише через голосування у Верховній Раді, адже існує «виключне право Верховної Ради України на «остаточне втручання» у текст Конституції України, за винятком її положень розділів I, III, XIII, коли таке право належить безпосередньо Українському народу... Такий підхід впливає із положень частини другої статті 19 Конституції» (з окремої думки В. І. Шишкіна).

- Конституційний Суд незаконно перебрав на себе функції Верховної Ради: «Конституційний Суд України... здійснивши конституційний перегляд існуючого устрою влади в державі, перебрав на себе повноваження установчої влади в державі (Верховної Ради і президента), що суперечить частині другій статті 19 Конституції України» (з окремої думки В. І. Шишкіна).

Політики націонал-демократичного табору (насамперед Юлія Тимошенко) заявили, що Конституційний Суд за дорученням президента Януковича — здійснив антиконституційний переворот, внаслідок чого президент Янукович привласнив собі право на

формування уряду (бо Верховна Рада 8 грудня 2004 р. 403 голосами прийняла редакцію Конституції, згідно з якою уряд у 2006—2010 рр. формувався парламентом). Але націонал-демократичні партії не змогли ефективно протидіяти вказаному рішенням Конституційного Суду, оскільки в ті часи в Україні активно розгорталися процеси, які у шести Постановах Європарламенту названі «політично вмотивоване судочинство» (див статті «Політичні репресії в Україні за президентства Януковича» та «Карні справи щодо соратників Тимошенко з 2010 року»).

Сумніви щодо легітимності вказаного рішення Конституційного Суду висловлюються відомими правниками навіть через декілька років.

Поштова марка, присвячена 15-річчю Конституції

1 лютого 2011 р. Верховна Рада України прийняла Закон України № 2952-VI «Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», попередньо схвалений Верховною Радою України 19 листопада 2010р. Закон набрав чинності 4 лютого 2011 р.

19 вересня 2013 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» (щодо повноважень Рахункової палати), попередньо схвалений 20 червня 2013 р. Після підписання Президентом України та опублікування 5 жовтня у газеті «Голос України» закон набрав чинності з 6 жовтня 2013 р.

21 лютого 2014 р. Верховна Рада України без рішення профільного комітету і без висновку Конституційного Суду прийняла

закон № 742-VII «Про відновлення дії окремих положень Конституції України».

Наступного дня, враховуючи, що Закон про відновлення дії окремих положень Конституції України не був підписаний Президентом, парламент ухвалив постанову «Про текст Конституції України у редакції 28 червня 1996 р., із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV, від 1 лютого 2011 р. № 2952-VI, від 19 вересня 2013 р. № 586-VII».

1 березня 2014 р. закон № 742-VII був опублікований у спецвипуску газети «Голос України» за підписом в.о. Президента Турчинова О. В., таким чином він набув чинності 2 березня 2014 р.

Таким чином, від 2 березня 2014 р. є чинною Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., із змінами і доповненнями, внесеними законами України № 2222-IV від 8 грудня 2004 р., № 2952-VI від 1 лютого 2011 р., № 586-VII від 19 вересня 2013 р. і № 742-VII від 21 лютого 2014 р.

ДЖЕРЕЛА:

В.М. Литвин КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ 1996 // В. А. Смолій (голова) та ін. Енциклопедія історії України. — Київ : Наукова думка, 2008. — Т. 5: Кон - Кю. — С. 568.; Бобровник С. В. та ін. Основи держави і права. Київ: «АН України». Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 1993 р.; Полонська-Василенко Н. Історія України. Київ: Либидь, 1993 р.; Кульчицький В. Історія держави і права України. Київ: Львів, 1996 р.; Валентин Яблонський. Це була справді чарівна ніч! Як Україна отримала Конституцію // Історична правда.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) — основний закон УНР, прийнятий Центральною Радою 29 квітня 1918 р., в останній день існування Центральної Ради.

СТРУКТУРА

Конституція УНР складається з 83 статей, які об'єднані у 8 розділів:

- Розділ I. Загальні постанови.
- Розділ II. Права громадян України.
- Розділ III. Органи влади Української Народної Республіки.
- Розділ IV. Всенародні Збори Української Народної Республіки.
- Розділ V. Про Раду Народних Міністрів Української Народної Республіки.

- Розділ VI. Суд Української Народної Республіки.
- Розділ VII. Національні союзи.
- Розділ VIII. Про часове припинення громадянських свобод.

Конституційний процес ЦР розпочала відразу ж після проголошення Першого універсалу створенням конституційної комісії у складі 100 осіб на чолі з М. Грушевським. Конституцію передбачалося ухвалити Всеукраїнськими Установчими Зборами. Але революційні події, російська та німецька окупації завадили цьому і в останній день свого існування, 29 квітня 1918 р., ЦР затвердила її положення, але в життя не впровадила, бо сама припинила діяльність.

Конституція УНР мала підзаголовок – «Статут про державний устрій, права і вольності УНР» і складалася з 83 статей, об'єднаних у 8 розділів: I. Загальні постанови (статті 1-6); II. Права громадян України (статті 7-21); III. Органи влади УНР (статті 22-26); IV. Всенародні Збори УНР (статті 27-49); V. Про Раду Народних Міністрів УНР (статті 50-59); VI. Суд УНР (статті 60-68); VII. Національні союзи (статті 69-78); VIII. Про часове припинення громадянських свобод (статті 79-83).

УНР проголошувалася «державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною», суверенне право в якій належить народові (всім разом громадянам республіки). Територія її неподільна і без згоди 2/3 парламенту не може змінюватися кордон.

Громадянином вважалася особа, яка набула це право законним шляхом, подвійне громадянство не передбачалося. Актова, громадянська і політична дієздатність наставала з 20 років. Всі громадяни, незалежно від віку, віри, раси, статі проголошувалися рівними у своїх правах. Їм гарантувалися всі права і свободи, як то: свобода слова, друку, совісті, обирати і бути обраним (активне і пасивне виборче право), вільне місце проживання, пересування, недоторканність особистого життя, таємниця листування тощо. Встановлювалися порядок виборів та законотворча процедура. Влада розподілялася на гілки: законодавчу, виконавчу та судову. Законодавча належала Всенародним Зборам УНР, виконавча - Раді Народних Міністрів, судова - Генеральному Суду УНР.

Національним меншинам надавалося право об'єднуватися у національні союзи, які формували органи самоуправління, видавали корпоративні закони, що не суперечили б Конституції держави, встановлювали бюджет тощо.

На випадок війни чи повстання громадянські свободи обмежувалися спеціальним законам не більше як на 3 місяці, який ухвалювали Всенародні Збори або Рада Народних Міністрів.

Отже, ЦР бачила УНР класичною парламентською республікою, без президента. На підставі Конституції передбачалася розробка цілої низки законодавчих актів.

ДЖЕРЕЛА:

Музиченко П.П. Практикум з історії держави і права України: Навч. посіб / П.П.Музиченко, Н.І. Долматова, Н.М. Крестовська— К.: Вікар, 2002. — 421 с.; Хрестоматія з історії держави і права України: У 2 т. / За ред. В.Г. Гончаренка. — К.: Ін Юре, 1997. — Т. 2. — С. 52-60.; Ярош Д.В. Конституція Української Народної Республіки 1918 року про органи державної влади та управління України: історичний досвід і сучасність / Д.В. Ярош // Університетські наукові записки, 2005. — №1-2. — С. 49- 56.; Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали. — Філадельфія-Київ-Вашингтон, 1993. — 494 с.; Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917 – 1920 рр. / П.Христюк. — Т.2. — Відень, 1921. — С. 175-180.; Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України від 23.07.1996 року. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

КОНСТРУКТИВНІСТЬ У ПОЛІТИЦІ

КОНСТРУКТИВНІСТЬ У ПОЛІТИЦІ (від лат. *constructivus* — те, що використовується для побудови) — специфічна властивість політичних дій, рішень та поведінки, яка відображає міру того, наскільки ці дії, рішення та поведінка чіткі, зрозумілі, можуть бути реалізовані та виражаються у конкретних результатах. Конструктивність у політиці є однією з вимог до політичного процесу, політичної теорії і політичних програм.

У більшості випадків, особливо в часи політичних криз, реформ, революцій, конструктивна політика має перевагу над неконструктивною. Конструктивність критики влади з боку опозиційних партій, парламентських угруповань, громадських рухів і політичних лідерів значною мірою сприяє їхньому авторитету і впливу в політиці. Однак самі по собі політичні дії, рішення та поведінка (навіть найчіткіші й найзрозуміліші для загалу) не можуть слугувати показником конструктивності у політиці.

Таким показником здатна виступати лише суспільно-політична практика, оскільки засобом набуття популярності тим чи тим політиком або політичною партією стає антипод конструктивності у політиці — неконструктивна політика, коли багато обіцяють, але мало роблять. Саме на її основі, як правило, виникає явище популізму.

Характерним прикладом цього може слугувати факт, коли в 1961 р. народам колишнього СРСР були дані обіцянки, що через 20 років вони будуть жити у комуністичному суспільстві. До того ж конструктивність у політиці не слід змішувати з ефективністю політики, бо навіть найконструктивніші рішення і дії не завжди приводять до бажаних наслідків. Тому політика може бути конструктивною, але неефективною.

ДЖЕРЕЛА:

Державне управління.: Навч. посіб. / За ред. А. Ф. Мельник. — К., 2003; Вайс К. Оцінювання. — К., 2000, Бебик В. М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг: Навч.-метод. посіб. — К., 2001. Пушкарёва Г. В. Политический менеджмент: Учеб. пособие. — М., 2002.

КОНТРКУЛЬТУРА

КОНТРКУЛЬТУРА — у широкому значенні напрям розвитку культури, який активно протистоїть «офіційній» традиційній культурі, будь-які форми девіантної поведінки. У такому розумінні контркультура зближається з поняттям альтернативної культури. У більш вузькому і конкретному значенні термін «контркультура» вживається для означення форми протесту проти культури «батьків», що поширилася серед частини американської молоді у 60-х — на початку 70-х рр. XX ст (Контркультура 60-тих). Цей неологізм вперше використаний у 1968 р. Теодором Рошаком. Ознайомлення з працями теоретиків контркультури, наприклад Герберта Маркузе та Жан-Поля Сартра, дає можливість ширше уявити її соціально-історичний зміст.

Хоча різні контркультурні під течії існували у багатьох суспільствах, тут термін стосується саме значнішого феномену, що досяг критичної маси, розцвітав та зберігався і розвивався протягом довгого часу. Контркультурний рух виражав етос, прагнення, та мрії певної частини населення протягом ери соціального вияву цайтгайсту. Важливо розрізняти терміни «контркультура» та «субкультура».

Контркультурні кола в Європі XIX ст. включали представників романтизму, богеми, та денді. Інший рух існував у більш уривчастій формі у 1950 рр., як в Європі, так і у США, у формі розбитого покоління, яке у 60-тих змінили хіппі та противники війни у В'єтнамі.

Термін набув популярності у новинних медіа, і використовувався для посилення на соціальну революцію яка

прокотилась Північною Америкою, Західною Європою, Японією, Австралією, та Новою Зеландією протягом 1960 - початку 1970 рр.

Контркультура з часом зазвичай перетворюється на мейнстрим, а потім на класику.

ДЖЕРЕЛА:

Беляев И. А. Культура, субкультура, контркультура / И. А. Беляев, Н. А. Беляева // *Духовность и государственность. Сборник научных статей. Выпуск 3*; под ред. И. А. Беляева. — Оренбург: Филиал УрАГС в г. Оренбурге, 2002. — С. 5-18.; Норман Мейлер. Белый негр. Беглые размышления о хипстере // *Вопросы философии*. — 1992. — № 9. — С. 131—145.; Джозеф Хиз, Эндрю Поттер Бунт на продажу . — 2007. — 456 с.

КОНТРЕЛІТА

КОНТРЕЛІТА — політично активна, організована і впливова група, яка докладає максимум ресурсів і зусиль у політичній боротьбі, щоб у майбутньому змінити чинну еліту і захопити владу. Опозиційна по відношенню до правлячої політичної еліти частина бюрократії, соціальна група, яка бореться за право на входження в еліту або створення нової; суб'єкт політики, який діє досить організовано (легально чи ні) і прагне отримати владу у свої руки або передати її іншій політичній силі.

Досвід історії свідчить, що один і той же ведучий клас не є одночасно домінуючим у всіх сферах суспільного життя: історично прогресивний клас панує, як правило, в економічних та ідеологічних сферах, а історично відживаючий клас — у сфері державної влади. На етапі формування капіталізму класу феодалів, що володів державною владою, мав бути прогресивний клас буржуазії, що домінував в економічних та ідеологічних сферах. За сучасних умов, коли у розвинених країнах йде процес переходу до постіндустріальної стадії розвитку і можливо припустити, що правлячій еліті, яка безпосередньо володіє владою і здійснює її, може протистояти, наприклад, як контреелітична група політичного тиску, або може виникнути протистояння між фракціями політичної еліти, що належать до різних політичних партій, члени якої входять як у правлячу еліту, так і у групу політичного тиску, у цьому випадку фракцію, яка становить більшість можна назвати елітою, а фракцію, що знаходиться в опозиції, — контрелітою.

На сучасному етапі суспільно-політичного розвитку утворюють переважно політичні функціонери або певна їх частина, яка намагається послабити владу керівної еліти (наприклад, у парламенті) і взяти на себе частину її функцій. Для сучасної України,

це особливо характерно, оскільки в її політичній системі присутня абсолютна інтеграція адміністративної та політичної влади. Хоча у політиці можливо також виникнення ситуації, коли представляє соціальна група, яка не входить до складу чільної сили і не прагне увійти у нову еліту, а прагне лише позбавити влади існуючу еліту і створити нову, більш прогресивну групу обраних сил для оптимального здійснення політичної влади. Головна мета політичної діяльності контр еліти — відвоювання влади у правлячої еліти. Але взяття влади з рук правлячої еліти з метою її привласнення або передачі у руки іншої політичної сили не є єдиною метою контреліти. Сили, що змагаються з владою, прагнуть захопити у свої руки державну машину нерідко для того, щоб реалізувати певну політичну доктрину, концепцію, програму. У разі, коли контреліта знаходиться у стадії свого формування, вищезазначене завдання виконують угруповання політичної еліти способом здійснення поступової модифікації політики у потрібному для них напрямку. Методи і способи дій, до яких вдається контреліта, включають широкий спектр політичних засобів, серед яких найпоширеніші: політична пропаганда своїх цілей і ідеологічна боротьба зі своїми противниками у засобах масової інформації, формування громадської думки; створення політичних партій та участь у виборах; боротьба у середовищі державних органів і парламентської діяльності; створення груп політичного тиску; використання механізмів кріпнократії (підйом таємницею фінансової влади).

ДЖЕРЕЛА:

Інформація в статті заснована на книзі Політичний енциклопедичний словник . Під ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко. Київ, 2004 г. (с. 286—297)., Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.

КОНТРОЛЬ ДЕРЖАВНИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ

Удосконалення державно-управлінської діяльності неможливе без всебічного та належного аналізу факторів, що впливають на неї. Контроль є одним з інструментальних чинників демократичного державотворення.

Як відомо, розрізняють два види контролю у системі державно-суспільних відносин — державний і громадський контроль. За співвідношенням державного і громадського контролю, їх взаємозв'язками можна безпосередньо визначити, який режим панує у державі — авторитарний чи демократичний.

Державний контроль є однією з найважливіших функцій виконання владних повноважень. Державний контроль має статус важливого чинника ефективності управлінських рішень і є необхідною умовою їхнього реального виконання.

Державний контроль забезпечується органами державної влади – законодавчою, виконавчою і судовою, та виявляється у різноманітних формах управлінського та фінансового контролю. Громадський контроль, як вид соціального контролю, здійснюється об'єднаннями громадян та окремими громадянами.

Як показує практика, громадський контроль є функцією громадянського суспільства, тому являється способом залучення населення до управління суспільством та державою. Він є важливою формою реалізації демократії, оскільки дає можливість населенню брати участь у державному управлінні, у вирішенні державних і суспільних справ, активно впливати на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування. А. Крупник визначає громадський контроль як громадську оцінку ступеня виконання органами влади та іншими підконтрольними об'єктами їх соціальних завдань, дотримання певних соціальних норм.

Громадський контроль є формою участі громадськості в управлінні для підвищення ефективності діяльності органів публічної влади, підприємств, установ і організацій, що надають соціальні послуги. Провідним суб'єктом громадського контролю виступають різноманітні громадські об'єднання, які реалізуючи свої статутні завдання захищають інтереси своїх членів.

Суб'єктами громадського контролю можуть виступати також окремі громадяни. Контроль – це свідома діяльність соціального суб'єкта, якій притаманні пізнавальні, оцінювальні, регулятивні ознаки, – вважає Т. Наливайко. На думку О. Полтаракова, громадський контроль – це система відносин громадянського суспільства з державою, яка ґрунтується на підзвітності органів державної виконавчої влади органам державної законодавчої влади (парламентський контроль) недержавним структурам («третьому сектору» та ЗМІ). Таким чином, громадський контроль сприяє утвердженню громадянського суспільства. Громадський контроль може бути направлений на органи державної і виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, державні та комунальні підприємства, установи та організації, на окремих осіб, з метою дотримання ними соціальних норм, направлених задоволення потреб та інтересів громадян. Перші форми контролю громади відомі

ще за первіснообщинного ладу і були пов'язані з культами тотемів і різноманітними заборонами (табу), з тогочасними містичними, релігійними ритуалами. За рабовласницького ладу, наділені контрольними функціями панівні верстви суспільства відстоювали певну систему цінностей, з-поміж яких основною була свобода, економічна незалежність, право володіти нерухомістю та рабами; участь у народних зборах, управлінні державою, яка переважно існувала у формі республіки. Наслідком недотримання суспільних норм була система покарань. Контроль в епоху раннього Середньовіччя набув дещо інших соціальних ознак, хоча також проявлявся, зрештою, культивуванні вільної людини. Проте це виявилось у безмежному її самоствердженні, у посиленні індивідуалізму. У період становлення і розвитку ринкових економічних відносин контроль найбільшою мірою ідентифікувався в етичних нормах протестантизму, відображався через внутрішній самоконтроль людини у виробленні чеснот, що віддзеркалювали специфіку суспільно-економічних відносин, пріоритетом яких стало нагромадження капіталу. Світський аскетизм та ощадливість пропагувалися як головні громадські цінності суспільства. Контроль за дотриманням цих самообмежень ставав своєрідним нормативним приписом для активних членів суспільства.

Період Нового часу ознаменований контролем за дотриманням невід'ємних прав людини, в його переорієнтації на актуальну проблематику, на підтримання демократичних процесів у суспільстві. Реалізацію цих якісних трансформацій перебирає на себе держава, а контроль за її діями поступово стає функцією громадянського суспільства. Функціонування громадського контролю у демократичному суспільстві може розглядатися як цілеспрямований та дієвий вплив соціальних суб'єктів, головним з яких є громадський активіст, якому мають створюватися необхідні умови для самореалізації творчого потенціалу. З активізацією громадського контролю посилюється вплив громадянського суспільства на всі сфери життєдіяльності суспільства.

У процесі становлення і розвитку громадянського суспільства зростає роль самоорганізації та організації, як важливих процесів структуризації суспільних відносин. Співпраця органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства є невід'ємним елементом демократичної політичної культури європейського зразка. Наявність налагоджених ефективно діючих каналів комунікації між органами влади та громадськими об'єднаннями виступає запорукою

відкритості державної політики та її підконтрольності суспільству, і у цілому – відповідності стратегічним національним інтересам. Досвід співпраці інститутів громадянського суспільства з органами влади у сфері громадського контролю засвідчує наявність проблем, що характерні для відносин між владою та громадським сектором в Україні у цілому: традиції замкненості держапарату, непрозорість вироблення державної політики, взаємна недовіра, низька ефективність громадських об'єднань у лобіюванні своїх позицій. Серед форм здійснення громадського контролю спеціалісти називають соціологічні та статистичні дослідження, громадські слухання, громадську експертизу актів органів публічної влади та їх проектів, публікації у пресі, випуски на радіо, телебачення, оприлюднення у мережі Інтернет; громадську експертизу, участь громадськості у роботі колегіальних органів влади, перевірку діяльності будь-якої організації або відповідальної особи, аналіз звернень громадян, результатів діяльності тощо. Структурним елементом громадянського контролю є масс-медіа. Важливість у реалізації громадського контролю також довели такі форми співробітництва місцевого самоврядування й громадськості як громадські ради, які існують у вигляді публічного органу представництва громадськості, експертно-консультативного органу або сполучають представницькі та експертні функції. Поряд з громадськими радами діють студентські ради, дитячі дорадчі ради при органах публічної влади. Громадські ради, студентські ради, дитячі дорадчі ради – консультативні та дорадчі органи при органах публічної влади. Напрямками діяльності громадських рад і дорадчих органів при органах публічної влади є: обговорення значущих соціально-економічних питань; участь у розробці проектів рішень органів публічної влади; експертно-аналітичне забезпечення діяльності органу публічної влади; виконання проектів на замовлення органів публічної влади. Інструментальним чинником демократичного державотворення та засобом громадського контролю за діяльністю органів публічної влади є загальні збори громадян за місцем проживання. Загальні збори членів територіальної громади за місцем проживання є формою їх безпосередньої участі в обговоренні та вирішенні питань місцевого значення, які належать до відання місцевого самоврядування. Вони можуть розглядатися як засіб народовладдя та організаційна форма діяльності громадських організацій.

Загальні збори проводяться на рівні «мікрогромад», у межах окремих частин сіл, селищ, міст, а тому є формою участі окремих груп членів територіальної громади у обговоренні і вирішенні питань, що належать до відання місцевого самоврядування. Учасники зборів одночасно в одному місці приймають рішення безпосередньо після обговорення винесеного на порядок денний питання. Рішення загальних зборів можуть носити імперативний або консультативний характер, залежно від суті обговорюваного питання. Слід зауважити, що збори громадян передбачають не лише наявність механізму отримання учасниками збори певної інформації, але й її оцінку та здійснення контролю за виконанням рішення зборів. Нарешті, культурна або виховна функція зборів спрямована на формування громадської свідомості, вдосконалення самоврядних навичок та навичок громадського контролю.

Окрім функції контролю за діяльністю органів влади, збори громадян виконують низку специфічних функцій, які безпосередньо пов'язані з громадським контролем: політичну, дорадчу, інформаційну, культурну тощо. Серед інших форм колективного масового обговорення питань державного і громадського життя, а значить і громадського контролю слід назвати з'їзди та конференції громадських організацій, громадські форуми та зльоти, в яких поєднуються риси безпосередньої і представницької демократії. Проте виключно на громадський контроль орієнтований інший різновид зборів громадян – збори, мітинги, демонстрації, пікетування, які використовуються або як засоби підтримки, або як засоби тиску на органи влади, зокрема, місцевого самоврядування, з метою примусити їх прийняти певні рішення.

Громадські слухання, на нашу думку, могли б стати ефективним механізмом контролю громади за діяльністю органів місцевого самоврядування та виконавчої влади у частині виконання делегованих повноважень органами місцевого самоврядування, що й було закладено ч. 1. ст. 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», а саме: «зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, де члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо проблем місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування», тобто здійснювати громадський контроль.

Та саме до такого виду контролю та відповідальності за власні дії не звикли муніципальні та державні органи. Разом із тим в

Україні вже існує практика застосування громадських слухань як однієї зі складових досить ефективного механізму контролю за якістю управлінських послуг. Важливим є питання компетенції слухань. Як правило, у статутах територіальних громад до компетенції громадських слухань відносять такі питання: – звіти депутатів та посадових осіб місцевого самоврядування; – обговорення найважливіших проблем місцевого значення; – розгляд місцевих ініціатив; – обговорення проектів нормативно-правових актів місцевого самоврядування. Причому деякі міста конкретизують найважливіші проблеми місцевого значення, визначаючи обов'язковим для розгляду на громадських слуханнях питання житлово-комунального господарства та місцевого бюджету. Питання житлово-комунального господарства – це переважно питання отримання якісних послуг громадянами. Оскільки саме проблеми контролю за їх якістю найбільше турбують споживачів, було б доцільно запровадити громадський контроль у статутах усіх територіальних громад. Більше того, дану норму необхідно зробити універсальною, тобто вона має поширюватися не лише на сферу житлово-комунального господарства, а й на весь спектр послуг, що надаються громаді. Потребує доопрацювання і така норма, як порядок врахування рішень громадських слухань. Зазвичай, рішення громадських слухань розглядаються на засіданні виконавчого комітету міської чи обласної ради чи на сесійному засіданні відповідної ради. Принциповими є також вироблення механізму впровадження у життя пропозицій громадських слухань. Очевидно, що пропозиції та рекомендації громадських слухань, проведених з ініціативи громадських організацій, осередків політичних партій, профспілкових комітетів, груп громадян тощо мають бути оприлюднені в масмедіа та розглянуті у ході заходів в органах публічної влади. Структурними елементом громадянського контролю виступають дорадчі комітети, консультаційні чи координаційні ради при органах влади. Порядок їх створення та функціонування регламентований спеціальними нормативно-правовими актами. Як відомо, органи публічної влади можуть створювати постійні або спеціальні консультаційні органи, які мають надавати їм допомогу в консультуванні громадян та отриманні всебічної інформації від населення та громадських організацій з питань вибору політичного курсу в певних галузях. В Ірландії, Люксембурзі, Польщі діє система тристоронніх форумів представників урядових, комерційних та профспілкових організацій. Дорадчі комітети представляють собою

групи волонтерів з представників громади, які працюють на постійній основі в режимі проведення засідань і допомагають з'ясовувати інтереси громади в тих питаннях, вирішенням яких опікується громадська організація, місцевий орган влади чи орган місцевого самоврядування. Це одна з найактивніших форм участі громади, яка водночас потребує від учасників – представників громади неабиякої самовідданості громадській справі. Такий орган включає дещо обмежене коло громадян, які спроможні відобразити думку громади. Створення дорадчих комітетів ініціюється, як правило, органами місцевого самоврядування або профільними недержавними організаціями. Основні висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, громадський контроль є потужним фактором залучення громадських активістів до процесів демократичного державотворення. Слід відзначити, що такі форми громадського контролю, як громадські слухання, громадська експертиза, участь громадськості у роботі колегіальних органів при органах влади взагалі. Процедуру здійснення громадського контролю слід прописувати у статутах територіальних громад. Координацію здійснення громадського контролю на певній території та надання необхідної інформаційно-методичної допомоги громадським контролерам має здійснювати відповідна Громадська рада. Результати громадського контролю повинні регулярно оприлюднюватися у масмедіа. Доцільно у майбутньому продовжувати розгляд цієї тематики, з метою поглиблення та розширення теорії державотворення.

ДЖЕРЕЛА:

Бельська Т. В. Демократія участі як спосіб ефективної комунікації між органа- ми публічної влади та громадянським суспільством / Т. В. Бельська // Демократичні стандарти врядування й публічного адміністрування : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участі (4 квітня 2008 р., Львів): у 2 ч. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2008. – Ч.2. – С. 15–19. Гирибів В.В. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: На- вчальний посібник / В. В. Гирибів, В. М. Тихонов. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. – 376 с. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики / Уклад.: д-р соц. н., проф. Е.А. Афонін, к. і. н., доц. Л.В. Гонюкова, к. н. з держ. упр., доц. Р.В. Войтович. – К., 2005. – 250 с. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. – 2011. – 748 с. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” №280/97 від 21 травня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – С. 170–198. Крупник А. С. Громадський контроль : сутність та механізми здійснення [Елек- тронний ресурс] / А. С. Крупник

// Теоретичні та прикладні питання державотворення. On-line збірник наук. праць ОРІДУ НАДУ при Президентіві України. – Вип. № 1 – 2007. – Режим доступу : http://novyi-stryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf Латишева В. В. Громадські слухання як механізм громадського контролю за якістю управлінських послуг [Електронний ресурс] / В. В. Латишева // Державне будівництво. – № 2. – 2007.

КОНТРРЕВОЛЮЦІЯ ПРЕВЕНТИВНА

КОНТРРЕВОЛЮЦІЯ ПРЕВЕНТИВНА — термін з царинимполітичної науки, що означає мобілізацію народних мас правлячим класом (буржуазією) з метою запобігання соціальній революції. Превентивна контрреволюція є реакцією на революційний підйом і зазвичай набуває форми фашистського режиму або військової диктатури, спрямованих на створення у суспільстві умов, що унеможливають постання самостійного політичного руху робітників або селян. «Превентивною» контрреволюцію називають тому, що вона переходить у наступ до того, як вибухає сама революція, — у цьому її відмінність від «клясичної» контрреволюції.

Вперше цей термін вжив італійський анархіст Луїджі Фаббрі (1877–1935) у нарисі «Превентивна контрреволюція. Роздуми над фашизмом» (1922). Пізніше німецько-американський мислитель Герберт Маркузе (1898–1979) писав про превентивну контрреволюцію як про стан безперервної мобілізації капіталістичного суспільства проти потенційної соціальної революції: «Контрреволюція ... у західному світі є геть превентивною. Тут давно не було революції, що їй треба було б протистояти, і жодної революції не передбачається. І все одно страх перед революцією, що породжує спільний інтерес, з'єднує різні стадії та форми контрреволюції. В її розпорядженні широкий діапазон — від парламентської демократії до поліцейської держави й відвертої диктатури».

ДЖЕРЕЛА:

Роман Тиса. Превентивна контрреволюція // Сучасна політична лексика. Навчальний енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред Н. М. Хоми. — Львів: Новий світ-2000, 2015. — С. 309.; Роман Тиса. Превентивна контрреволюція // Сучасна політична лексика. Навчальний енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред Н. М. Хоми. — Львів: Новий світ-2000, 2015. — С. 309–310.

КОНФЕДЕРАЦІЯ

КОНФЕДЕРАЦІЯ (англ. Confederation, нім. Konföderation, лат. Confœderatio) — політичний союз, кожний член якого зберігає незалежність. Форма державного або соціального устрою. Держава-

конфедерація має власні органи державної влади та управління, але водночас створює спеціальні органи для координації діяльності у певних, чітко визначених сферах (насамперед військовій, рідше зовнішньополітичній, економічній та інших сферах).

Часом термін конфедерація помилково використовується замість федерація. Конфедерація — це країна або утворення, схоже у своїй пірамідальній структурі на федерацію, але з не таким могутнім центральним урядом. Конфедерація може складатися з країн-членів, що тимчасово делегують свій суверенітет, які у своїх повноваженнях можуть вважатися цілком суверенними і залишають право на вихід. Хоча конфедерація це «вільне подружжя» але, дійсно, різниця з федерацією не є виразною.

Через етап конфедерації пройшли США, Нідерланди, Швейцарія, остання конфедерація — Сенегамбія, 1981-1989 рр.

США спершу були засновані як конфедерація, підписавши Акт Конфедерації, але пізніше перетворилися на федерацію, ратифікувавши сучасну Конституцію США у 1789 р. Громадянська війна в Америці може розглядатися, як війна між прихильниками федеративної та конфедеративної сутності цієї держави.

Європейський Союз не можна віднести до конфедерації оскільки це насамперед економічний союз, який складається з ряду країн, які зберігають свій суверенітет. Конституція ЄС була ратифікована не усіма суб'єктами ЄС, а деякі розглядали питання виходу з конфедерації. Це головна ознака конфедерації, коли суб'єкт узгоджує, але не завжди виконує загальні умови, враховуючи свої культурно-історичні традиції, особливості господарювання, території.

Інші конфедерації:

- У Франції — союз, організація, асоціація. У Речі Посполитій — політичний союз шляхти, міщан, духовенства. У Японії середньовіччя і раннього часу — територіальний союз дрібної знаті чи простолюду.

ДЖЕРЕЛА:

Конфедерація // Коваленко О. Самурайські хроніки. Ода Нобунага. — К.: Дух і Літера, 2013. — 960 с.

КОНФЕСІЯ

КОНФЕСІЯ (від лат. confesio — визнання, сповідання) — релігійне об'єднання, що має своє віровчення, культ й організаційну структуру. Поняття «Конфесія» не тотожне поняттю «віросповідання», оскільки реально церкви одного віросповідання можуть належати до

різних конфесій. В Україні, за офіційною статистикою, на початку XXI ст. діяли релігійні організації 105 конфесій. Традиційно найвпливовішою конфесією в Україні є православ'я, яке сьогодні репрезентують Українська православна церква Київського патріархату, Українська автокефальна православна церква та православна церква Московського патріархату.

Досить розгалуженими є Українська греко-католицька церква, церкви протестантського спрямування: євангельські християни — баптисти, християни віри євангельської, адвентисти сьомого дня, свідки Єгови.

Існують нехристиянські рухи, орієнтальні течії, синтетичні релігії, саєнтологічні течії, езотеричні об'єднання, неоязичництво тощо.

Одне слово, в українському суспільстві утверджується конфесійний плюралізм: не тільки християни, а й представники інших віровчень — іудаїзму, ісламу, етно- та неорелігій — прагнуть будувати свої відносини на принципах релігійної толерантності.

ДЖЕРЕЛА:

Академічне релігієзнавство. — К., 2000; Історія релігії в Україні. — К., 1999; Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні. — К., 2001; Панченко П. Релігійні конфесії в Україні. — К., 1993; Релігія і політика в сучасній Україні. — К. 2000.

КОНФЛІКТ

КОНФЛІКТ (лат. conflictus - зіткнення, сутичка) - зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби, що супроводжуються складними колізіями.

Залежно від сфери життєдіяльності людей він поділяється на:

- виробничі
- громадські
- політичні
- побутові

Конфлікт (від лат. conflictus) — зіткнення або боротьба, ворожі стосунки. Конфліктні ситуації вивчає конфліктологія.

Конфлікт — ситуація, в якій кожна зі сторін намагається зайняти позицію несумісну з інтересами іншої сторони.

Конфліктувати можуть громадські групи, групи тварин, окремі особистості і особини у тваринному світі, технічні системи. Одним із видів конфлікту є мітинг.

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ

- Соціально-політичні та економічні;
- Соціально-демографічні — які відображають розбіжності між людьми, зумовлені їхньою статтю, віком, належністю до етнічних груп;
- Соціально-психологічні — тобто явища в соціальних групах (взаємин, лідерства, настрої);
- Індивідуально-психологічні — тобто індивідуальні особливості особистості (здібності, темперамент, характер).

ВИДИ КОНФЛІКТІВ

- конфлікти цілей;
- конфлікти пізнання;
- емоційні конфлікти.

Конфлікти цілей — виражаються в тому, що сторони по-різному бачать стан об'єкта в майбутньому.

Конфлікт пізнання (творчий конфлікт) — виникає коли сторони мають різні погляди, ідеї та думки щодо вирішуваної проблеми.

Емоційний (чуттєвий) конфлікт — з'являється, коли в основі міжособистісних стосунків лежать різні почуття та емоції людей.

РІВНІ КОНФЛІКТІВ

- внутрішньоособистісний - конфлікт всередині себе;
- міжособистісний - виникає між людьми через відмінність їхніх цілей або інтересів;
- між особою та групою - коли особа займає позицію, відмінну від усієї групи;
- міжгруповий - учасниками виступають соціальні групи.

ФАЗИ КОНФЛІКТУ

1. Латентна фаза — це фаза зародження конфлікту.
2. Демонстративна фаза — сторони усвідомлюють виникнення конфлікту, який переходить у відкриту фазу.
3. Агресивна фаза — не вирішення конфлікту між сторонами.
4. Батальна фаза — фаза вирішення конфлікту.

У суспільстві насамперед мають вирішуватися політичні конфлікти, оскільки саме вони створюють основну загрозу для життя держави та її народу.

Політичний конфлікт - це зіткнення, протистояння різних соціально-політичних сил з метою реалізувати власні інтереси й цілі, пов'язані, насамперед, із боротьбою за владу, її перерозподілом,

зміною політичного статусу, а також із політичними перспективами розвитку суспільства.

ВИДИ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ

- міжнародна криза;
- конфлікт малої інтенсивності;
- тероризм;
- громадянські війни та революції;
- війна.

КОНФЛІКТ У СУСПІЛЬСТВІ

Конфлікт — це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій (потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, планів тощо) у свідомості окремо взятого індивіда, в міжособистісних взаємодіях та міжособистісних стосунках індивідів чи груп людей.

ТИПИ КОНФЛІКТІВ:

1. «Реальний конфлікт» — це конфлікт, який об'єктивно існує і адекватно сприймається.

2. «Випадковий, або умовний, конфлікт» — залежить від обставин, що можуть змінюватися, але ці обставини не усвідомлюються конфліктуючими сторонами.

3. «Зміщений конфлікт» — реальний конфлікт, за яким приховується інший конфлікт, що є справжнім чинником конфліктної ситуації.

4. «Помилково дописаний конфлікт» — конфлікт, що помилково тлумачиться.

5. «Латентний конфлікт» — конфлікт, який має відбутися, але не виникає тому, що не усвідомлюється.

6. «Хибний конфлікт» — у цьому випадку реальних підстав для конфлікту не існує, об'єктивно його немає, але він виникає у свідомості конфліктуючих сторін через помилкове сприймання та розуміння ситуації.

ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ — гостре зіткнення протилежних сторін, обумовлене спільним виявом різних інтересів, поглядів, цілей у процесі боротьби за владу, перерозподілу і використання політичної влади, оволодіння ключовими позиціями у владних структурах та інститутах, завоювання права на вплив або доступ до ухвалення рішень, пророзподіл влади і власності у суспільстві. Саме у політичній сфері відбуваються найгостріші конфлікти між індивідами і соціальними групами. Політика, з одного боку, діяльність з попередження і вирішення конфліктів. З іншого боку, політика —

засіб провокування конфліктів, оскільки вона зв'язана з боротьбою за володіння владою. Технологія і практика управління конфліктами визначаються не тільки загальними правилами, але і соціально-економічним, політичним станом суспільства, історичними, національними, релігійними і культурними особливостями.

СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ

Політичний конфлікт можна визначити як зіткнення осіб з питань щодо державної влади. Конфлікт, як самостійне соціальне явище, має складну структуру, що містить дві групи елементів. Одну з них, по-горизонталі, утворюють — суб'єкт конфлікту, предмет конфлікту (інтерес, потреби, позиції) і конфліктної ситуації. До іншої структурної групи конфлікту, по-вертикалі, належать — витоки, процес розгортання конфлікту і вихід із нього.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ В ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ

Сучасні уявлення про політичний конфлікт — результат тривалої еволюції ідей про конфлікти в сферах суспільної життєдіяльності.

Теорії конфліктів в основному склалися в XIX–XX століттях, їх автори обґрунтували три основних підходи до розуміння і ролі конфліктів у суспільстві:

- перший — визнання принципової неминучості і непереборності з життя, що ведучої ролі конфліктів у суспільному розвитку; цей напрямок представляють Г. Спенсер, Л. Гумплович, К. Маркс, Г. Моска, Л. Козер, Р. Дарендорф, К. Боулдинг, М. Бакунін, П. Лавров, В. Ленін і ін.;

- другий — неприйняття конфліктів, що виявляють себе як війни, революції, класова боротьба, соціальні експерименти, визнання їх аномаліями суспільного розвитку, що викликають нестабільність, порушення рівноваги у соціально-економічній і політичній системах; прихильниками даного напрямку є Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, В. Соловйов, М. М. Ковалевський, М. Бердяєв, П. Сорокін, І. Ільїн;

- третій — розгляд конфлікту в якості одного з багатьох видів соціальної взаємодії і соціальних контактів поряд з конкуренцією, солідарністю, кооперацією, партнерством; виразники цього напрямку Г. Зіммель, Л. Козер, М. Вебер, Р. Парк, Ч. Міллз, Б. Чічерін та ін.

Реальне життя набагато складніше будь-яких схем і припускає таку взаємодію індивідів, груп, організацій, інститутів, у процесі якої мають місце співробітництво, суперництво, розбіжність інтересів,

цінностей, ненависть, боротьба, конфлікт. Роль конфліктів у тім, що вони найбільш гостро сигналізують владі та суспільству про виникаючі розбіжності, протиріччя і стимулюють практичні дії для своєчасного подолання наявних проблем.

На думку Р. Дарендорфа, автора конфліктної моделі суспільства, головне питання в конфліктах — це хто і в якому вигляді розпоряджається ресурсами, у чиїх руках влада, що дозволяє одній групі людей розпоряджатись діяльністю інших.

Специфіка конфлікту полягає у тому, що він є контрпродуктивним, у процесі його дії ускладнюються або і взагалі унеможливаються функції відтворення та виробництва матеріальних і духовних цінностей.

Тому конфлікт входить у протиріччя із політикою, так як її основним показником є прийняття рішень, що безумовно базується на узгодженій взаємодії людей.

Суб'єктами політичного конфлікту можуть бути держава, класи, соціальні групи, політичні партії, особистості.

ФУНКЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ

Значення та місця конфлікту у політичному житті може бути уточнене на основі його функцій.

Під функцією конфлікту розуміються визначені у тих або інших тимчасових рамках наслідки або спрямованість його впливу на суспільство в цілому або на окремі сфери життєдіяльності. Про позитивне або негативне значення конфліктів можна говорити лише у конкретних випадках і у досить умовному змісті. Конфлікти поліфункціональні:

- виконують стабілізаційну роль, але можуть привести до дезінтеграції і дестабілізації суспільства;
- сприяють вирішенню протиріч і відновленню балансу у суспільстві, а можуть спричинити загибель людей і призвести до матеріальних втрат;
- стимулюють переоцінку цінностей, ідеалів, прискорюють або сповільнюють процес становлення нових структур;
- забезпечують краще пізнання учасників конфлікту, а можуть призвести до кризи або втрати легітимності влади.

Попри те, що кожен узятий окремо конфлікт унікальний, він усе ж несе у собі деякі загальні риси, що дозволяє віднести його до того або іншого типу (класові, видові). В основі типології конфліктів може бути:

- подібність причин, що викликали конфлікт: соціальна несправедливість, нерівна участь у прийнятті політичних рішень, відчуження від влади і політичних інститутів;
- сфера прояву: соціальна, міжнаціональна, культурна, військова тощо;
- рівень формування і прояву: на міжособистісному, груповому, регіональному і глобальному рівнях;
- на організаційному рівні: міжпартійні, міжінституціональні, між владою і суспільними силами, інтереси яких не представлені у владних структурах або представлені у виді заперечення і придушення цих інтересів, усередині самої влади;
- час дії: затяжні, швидкоплинні.

Сучасні дослідники виділяють конфлікти, зв'язані з процесами модернізації політичних систем: конфлікти цивілізаційного характеру, а також конфлікти потреб, інтересів, цінностей і ідентифікації.

ЮРИДИЧНИЙ КОНФЛІКТ

Юридичний конфлікт у вузькому розумінні виникає у власне правовій сфері, має суто нормативний характер, виражається у формі правових спорів.

Юридичними є усі міждержавні, конституційні, трудові, кримінальні, а також чимало господарських, сімейних, побутових та інших конфліктів, якщо вони виникли у зв'язку із застосуванням, зміною, порушенням або тлумаченням права.

У широкому розумінні юридичний конфлікт — це будь-який соціальний конфлікт, який має хоча б один з елементів, що володіють юридичною характеристикою, і який завершується юридичним шляхом. Конфлікти часто-густо мають змішаний або перехідний характер.

До юридичних можна зарахувати конфлікти, які відбуваються у сфері відносин, що регулюються правом або підлягають правовому регулюванню. Коротко кажучи, юридичний конфлікт являє собою юридичні відносини плюс конфліктні дії сторін (протиборство).

ЩОБ ПОДОЛАТИ КОНФЛІКТНУ СИТУАЦІЮ, ПОТРІБНО:

1. Знайти коріння її зародження, визначити сфери, причини і рівень.
2. Проаналізувати власні почуття та емоції щодо конфлікту.
3. Зрозуміти глибинні інтереси кожного учасника конфлікту.
4. Обрати оптимальну модель поведінки.
5. Запропонувати ідеї щодо вирішення конфлікту, які задовольняють усі сторони.

6. Обрати правильне рішення та втілити його в життя.

ДЖЕРЕЛА:

Словник-довідник термінів з конфліктології / Під ред. проф. М. І. Пірен, проф. Г. В. Ложкіна. — Київ-Чернівці, 1995.; Здесенко А. П. Конфліктологія: навчальний посібник — Д.: ДДУ, 1996 р. — 112 с.; Запрудский Ю. Г. Социальный конфликт (политологический анализ).— С. 87.;

КОНФЛІКТ ЕТНІЧНИЙ

КОНФЛІКТ ЕТНІЧНИЙ — ситуація протиборства і конфронтації у системі стосунків між двома або кількома етнічними спільнотами, належними до них групами та індивідами, що зумовлена несумісністю об'єктивних або суб'єктивних (іноді позірних) інтересів, цілей і цінностей та виникає на різних рівнях суспільного і політичного життя, здійснюється із застосуванням будь-яких доступних і прийнятних для сторін засобів і способів. Часто конфлікт етнічний мають ідеологічне обґрунтування і моральне виправдання, що у свою чергу зумовлено розходженням ціннісних орієнтацій суб'єктів етносоціальних процесів, слабкістю практичних позицій абстрактних ідеалів гуманістичної моралі, суперечливістю норм міжнародного права. Позитивна чи негативна оцінка ролі конфлікту етнічного залежить також від теоретичного бачення характеру і спрямованості розвитку людства, політичних і етнічних симпатій дослідників, об'єктивності і повноти інформації про події у системі міжетнічних відносин. Конфлікти етнічні супроводжують всю історію людського суспільства, яка багато у чому сама є процесом виникнення і зникнення, боротьби один з одним, і всередині різних типів етнічних утворень (племена, народності, нації тощо) і форм етнічності. Етнічна самосвідомість, соціально-психологічні механізми сприйняття себе та інших на основі протиставлення «ми» (свої) і «вони» (чужі) — одні з найдавніших фундаментальних у людській психіці. Як складова частина і форма прояву суперечностей у соціально-економічному, політичному і духовному житті суспільства, діяльності суб'єктів соціально-історичного процесу конфлікти етнічні являють собою багатопланове, багатофункціональне, історично рухливе явище. У цьому аспекті вони, з одного боку, стають постійними наслідками розвитку суспільства, з іншого — є його причинами, як, наприклад, у сучасну епоху боротьба націй за самовизначення і створення незалежних національних держав.

Конфлікт етнічний, як і соціальний конфлікт загалом, має складну структуру, яку можна подати у різних вимірах. З погляду

основних детермінант виникнення конфліктної ситуації виокремлюють: передумови, безпосередні причини і приводи, ініціаторів, учасників, зацікавлені сторони конфліктної протидії. Стадіями розгортання міжетнічної суперечності, як правило, є: зародження і визрівання конфліктної ситуації, які супроводжуються усвідомленням цілей і необхідності боротьби за них; власне конфлікт, що характеризується безпосередньою діяльністю його учасників, спрямованою на досягнення поставлених цілей; стадія вирішення конфлікту, яка настає або в разі досягнення раніше поставленої мети, або відмови від неї шляхом примирення сторін, взаємних поступок (часто є згодою погодитися на менше, ніж те, що вимагалось спочатку, наприклад, на територіальну автономію замість національної державності), або завершується повною перемогою однієї зі сторін міжетнічного конфлікту, що усуває суперечності і робить конфлікт неможливим. Крайня форма конфлікту — етнічні чистки і геноцид (наприклад, знищення народності майя чи індіанців в Америці, події в процесі розпаду СФРЮ тощо). У конфліктах етнічних вирізняють мікрорівень — міжособистісні відносини, взаємини між етнічними меншинами у державі, з державою і її органами, а також макрорівень, тобто національний, що охоплює життєдіяльність національної більшості у межах території держави або у міждержавних відносинах. Сфери міжетнічних конфліктних відносин не менш різноманітні — це вирішення побутових проблем, а також геополітичних і цивілізаційних.

Залежно від використовуваних засобів Конфлікти етнічні поділяються на мирні і військові, на етнічні та етнополітичні. Етнополітичні конфлікти виникають тоді, коли реалізація інтересів етнічних утворень здійснюється шляхом тиску на інститути політичної влади і їхніх представників з метою прийняття ними необхідного для реалізації цих інтересів рішення або шляхом використання політико — правових інститутів і засобів легітимного (законного) і нелегітимного насильства у інтересах однієї із сторін міжетнічного протистояння.

За ступенями посилення емоційної напруженості у взаєминах сторін конфлікт етнічний зазвичай виокремлюють етнічне дистанціювання, неприязнь, ворожість, конфронтацію. Однією із специфічних властивостей етнічних конфліктів порівняно з більшістю інших, котрі неминуче відбуваються у соціумі, є те, що вони можуть відроджуватися неодноразово. Той самий конфлікт етнічний, будучи вирішеним в одних історичних умовах, може виникати у нових. Така

особливість конфлікту етнічного порівняно, наприклад, з конфліктами між класами, першопричиною яких є економічні інтереси, зумовлена тим, що конфлікти між етнічними спільнотами не мають жорсткої прив'язки до певної системи соціальних відносин, характеру потреб. Крім того, етнічність, етнічна належність, реальна або уявна, навіть нав'язана, дуже динамічний феномен.

А тому конфлікти етнічні можуть породжуватися навіть ілюзорними причинами, морфологізованою національною самосвідомістю, націоналістичною пропагандою. Переконливим підтвердженням цього є так званий етнічний ренесанс і політизація етнічності, що спостерігаються в сучасних західних демократичних державах (Бельгія, Канада та ін.) починаючи з другої половини ХХ ст. Причинами міжетнічних конфліктів у сучасному світі є: нерівний доступ представників різних етнічних груп до економічних, політичних та інформаційних ресурсів; етнічний поділ праці і соціальних статусів у суспільстві; активна міграція населення; культурно-мовна дискримінація етнічних меншин, порушення політичних прав і обмеження громадянських свобод їхніх представників; асиміляторська політика держави в інтересах національної більшості; суперечності у системі правових норм, насамперед у рамках співвідношення прав людини, права народу на самовизначення і непорушності міжнародно-визнаних державних кордонів; міжконфесійні суперечності; територіальні спори і домагання; політична культура, сформована під впливом націоналістичної пропаганди і етнофобських міфів; історична несправедливість і образи за минулі «національні приниження»; активність націоналістично орієнтованих лідерів, політичних партій та організацій. Загостренню етнічних конфліктів сприяють швидка економічна модернізація, погіршення соціально-економічних умов життя населення, глобалізація, політична нестабільність і боротьба різних за етнічною належністю еліт за політичну владу у державі, збройні конфлікти, тероризм, неправомірне втручання у внутрішні справи країн з боку інших держав і міжнародних організацій, зміни адміністративно-територіальної підпорядкованості і належності етнічних спільнот.

За характером результатів свідомо створені чи такі, що стихійно виникли, етнічні конфлікти здійснюють взаємозалежні негативні (деструктивні) і позитивні функції. Перші з них добре відомі.

Вони мають антидемократичні наслідки, призводять до порушення соціально-політичної стабільності, насильницького переділу влади, руйнування державної цілісності, етнічного ізоляціонізму і дискримінації, людських жертв. До позитивних функцій конфлікту етнічного можна зарахувати насамперед: вирішення соціально-економічних, політичних і правових проблем в інтересах етнічних спільностей та їх представників; інтеграцію і політичну мобілізацію представників етнічної спільності, що забезпечує її перетворення у суб'єкт соціально-політичних відносин; удосконалення етнонаціональної політики держави; створення нових етнополітичних інститутів і систем у формі національних держав, національно-територіальних автономій; удосконалення і гуманізацію права (у тому числі міжнародного); оптимізацію діяльності міжнародних (ООН, ОБСЄ, РЄ та ін.) і правозахисних організацій; розвиток культури міжнаціонального спілкування тощо. У Новий час з безлічі різноманітних етнічних конфліктів за своїми масштабами, тривалістю, соціально-політичними наслідками, кількістю учасників, які являють собою особливі історичні тенденції і стійкі форми політичної діяльності, з ідеологічним забезпеченням і програмами, виокремлюють: етнічний сепаратизм, національно-визвольні рухи; антиколоніальну боротьбу; національні рухи, які спрямовані на перетворення етнічної спільності в політичну націю (демократичну національну державу).

У незалежній Україні етнополітична ситуація не характеризується наявністю масштабних, гострих, таких, що загрожують соціально-політичній стабільності та цілісності держави, конфліктів.

Хоча новітня історія української незалежної держави супроводжувалася етнополітичною напруженістю. Найбільш резонансними її проявами стали вимоги підвищення статусу російської мови (до офіційної або державної), сепаратистські настрої та активність етнічних громад в АРК, Закарпатті.

ДЖЕРЕЛА:

Дробіжева Л. И. Этнополитические конфликты. Причины и типология. — М., 1993; Євтух В. Б., Трощанський В. П., Гопушко К. Ю. та ін. Етносоціологія: терміни та поняття: Навч. посіб. — К., 2003; Євтух В. Б. Проблеми етносоціального розвитку: український і світовий контекст. — К., 2001; Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / Пер. з англ. Р. Ткачук; Гол. ред. і автор передм. Дж. Перлін; Наук. ред. І. Лизогуб. — Харків, 2001; Психология национальной нетерпимости: Хрестоматия / Сост. Ю. В. Чернявская. — Мн., 1998; Хобсбаум Э.

КОНФЛІКТОЛОГІЯ

КОНФЛІКТОЛОГІЯ — вчення про конфлікт, його генезу, протікання, наслідки тощо; розділ соціології, а саме політичної соціології, та психології.

За визначенням професора кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України М. І. Пірен, конфліктологія — «наука у багатьох вимірах: вона охоплює людину, її місце у природі, людському суспільстві і специфіку психологічних оцінок та внутрішньоособистих вимірів. Конфліктологія — міждисциплінарна галузь знань. У ній мають місце поняття та категорії багатьох наук, які певною мірою пов'язані з проблемами життя і розвитку». В іншому місці конфліктологія визначається як «наука про зіткнення, проблемне функціонування особи, людського суспільства, природи та взаємодії людини і природи».

У західному суспільствознавстві можна виділити кілька предметних зон, присвячених вивченню конфлікту. Якщо розділити їх за рівнями аналізу, то отримаємо таку картину. У соціології на макрорівні проблематика конфлікту розробляється у рамках теорії конфлікту (англ. Conflict Theory).

На рівні спеціальних соціологічних теорій конфлікт

вивчається у руслі:

- теорії мобілізації ресурсів (англ. Resource Mobilization Theory);
- теорії відносної депресії (англ. Relative Deprivation Theory),
- теорії революції, що разом покликані пояснити причини виникнення масових суспільних рухів, що, як правило, мають конфліктний характер.

Близьким до питання розуміння конфлікту є питання типології, визначення учасників, визначення часових рамок (timing), функцій та наслідків конфлікту.

Предмет дослідження — причини виникнення, динаміка, наслідки, способи регулювання та попередження конфлікту

Предметом конфліктології автори вважають «закони і категорії, що характеризують конфлікт як соціальне явище, як різновид соціальної поведінки та взаємодії». Автори виділяють у її структурі два рівні — теоретичний і прикладний.

Оригінальний підхід до визначення предмету конфліктології та її завдань здійснив А. Т. Ішмуратов. Конфліктологію він визначає як «практичну науку про специфічне спілкування людей, соціальну взаємодію особистостей, угруповань, організацій, суспільств та держав. Конфлікт при цьому розглядається як хвороба спілкування, тобто автор дотримується психологічної орієнтації у визначенні природи конфлікту, спираючись на когнітивні принципи аналізу.

Особливість підходу А. Т. Ішмуратова до визначення конфліктології полягає у двох моментах. По-перше, він визначає конфліктологію як прикладну дисципліну, по-друге, спирається на психологічні методи пояснення природи конфлікту.

Розуміння конфліктології як прикладної дисципліни зустрічається також у російського соціолога А. Г. Здравомислова «Конфліктолог — це спеціальна професія, представники якої беруть участь у багатьох переговорах, виїздять у «гарячі точки», де працюють консультантами і виступають учасниками переговорного процесу на різних рівнях і в різних ситуаціях»⁹.

Праці, у назві яких фігурує термін «конфліктологія», що останнім часом з'явилися в Україні, мають здебільшого прикладний характер, проте питання методу та проблематики досліджень там також чітко не врегульовані¹⁰.

В основу вивчення конфлікту може покладатись соціологічний, психологічний, математичний, семантичний чи інший підхід.

Пrawdopodobно, термін «конфліктологія» з'явився на території колишнього Радянського Союзу наприкінці 80-х рр., незалежно від впливу Заходу, коли виникли перші симптоми дезінтеграції Радянського Союзу спочатку в російських урядових інститутах чи близьких до них закладах. Згодом термін почав вживатися у наукових установах, інститутах АН Росії, де дістав подальший розвиток та застосування.

Перші публікації, де фігурував термін «конфліктологія», з'явилися у російських виданнях у 1991—1992 рр. Проте там не було чіткого визначення ані предмета, ані галузі досліджень даної дисципліни. Далі термін поширився у більшості пострадянських держав і зокрема в Україні, де використовується і у даний час.

Термін «конфліктологія» майже відсутній у проблематиці суспільних дисциплін, що розробляються на Заході. Однак це не є свідченням того, що проблемі конфлікту там приділяється недостатньо уваги. Навпаки, природа конфлікту вивчається в рамках

багатьох суспільних (і не тільки) дисциплін — соціології, політології, психології та соціальної психології, філософії, культурології, теорії міжнародних відносин, а також у математиці та теорії ігор.

Проте кожна з цих дисциплін вивчає конфлікт з точки зору своїх методологічних підходів та методів. Що стосується еклектичних підходів до вивчення конфлікту, що останнім часом розробляються західними вченими, то у кожному з них чітко домінують методи якоїсь однієї дисципліни.

Більше того, серед українських дослідників відсутнє єдине розуміння навіть змісту самого терміна «конфліктологія». Так, одними дослідниками цей термін використовується як синонім теорії конфлікту, іншими — на позначення емпіричного вивчення конфліктів, а дехто використовує його для дослідження основних закономірностей прояву конфліктів.

Термін «конфліктологія», судячи зі змісту, мав би означати наукове вивчення конфлікту (конфліктів) чи бути назвою науки про конфлікти. Як стверджується, при використанні цього терміну у науковій літературі, серед вітчизняних авторів досі ще немає єдиного його розуміння ані щодо проблематики досліджень, ні щодо методів вивчення цього явища.

Київські автори А. А. Ручка та В. В. Танчер одними з перших серед українських вчених почали вживати цей термін. У своєму нарисі про теорію конфлікту термін «конфліктологія» вони вживають на позначення теорії конфлікту. Для них ці поняття тотожні. «Теорія соціального конфлікту», конфліктологічна перспектива, конфліктна традиція — все це позначення найважливішого напрямку розвитку соціологічної думки.

Подібним чином цей термін використовує й І. Бекешкіна у своїй праці «Конфліктологічний підхід до аналізу суспільно-політичної ситуації в Україні». «Можна сказати, що «конфліктологічна парадигма», яка пояснює світ як процес і результат протиборства начал, стара мов світ: подібні пояснення ми знаходимо вже у міфології».

У авторів підручника «Соціологія» за ред. В. М. Пічі термін «конфліктологія» з'являється у розділі «Соціологія конфлікту» спочатку у значенні «теорія конфлікту», а далі як назва окремої дисципліни, що має три рівні — загальнотеоретичний, емпіричний та проміжний. При цьому автори стверджують, що «разом з іншими спеціальними теоріями конфліктологія спирається на методологію загальної «великої» соціологічної теорії». Проте далі автори не

уточнюють, на методологію якої ж саме «великої» соціологічної теорії спирається конфліктологія. Теорію конфлікту, теорію функціоналізму чи якусь іншу? Не зрозуміло також, у якому зв'язку знаходяться «соціологія конфлікту», «теорія конфлікту» та «конфліктологія»?

Якщо відмовитись від розуміння конфліктології як дисципліни, тотожної теорії конфлікту, що є цілком обґрунтованим з методологічної точки зору, то з наведених вище визначень можна виділити два підходи до розуміння цієї дисципліни:

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ.

СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ.

Міждисциплінарний підхід, віддаючи перевагу соціології, виділяє дві предметні зони досліджень в рамках конфліктології — теоретичну і прикладну. Спеціалізований, спираючись на психологічні методи аналізу, відстоює прикладний характер дисципліни. До проблемних належать також питання теоретичного характеру, які безпосередньо впливають на окреслення об'єкта дослідження. Це передусім визначення і розуміння конфлікту. Як слід розглядати конфлікт, у широкому чи вузькому значенні? Інакше кажучи, які конфлікти є предметом вивчення конфліктології? Внутрішньоособистісні, міжособистісні, внутрішньогрупові, міжгрупові, внутрішньодержавні, міжнародні тощо. Питання стоїть також про те, чи вважати конфліктом усі явища антагоністичного характеру, що існують як у свідомості індивідів та груп, так і в їхній поведінці на всіх рівнях суспільства, чи лише відкрите протиборство, зіткнення сторін? Для практиків, чиї зусилля спрямовані на безпосереднє врегулювання конфліктів, ці питання менш суттєві, проте від теоретиків вони вимагають спеціальної уваги. Потрібно зауважити, що тут існують різні думки і у західних вчених. Соціологи більш схильні до вузького визначення конфлікту, психологи — до широкого. На наш погляд, під конфліктом слід розуміти таку поведінку сторін, яка спрямована на завдання взаємної шкоди. Тобто, сторони перебувають у ситуації протиборства і здійснюють дії, спрямовані одна проти одної.

Таке бігевіористичне розуміння конфлікту дає змогу відмежувати його від суміжних явищ — конкуренції, ворожості і ворожнечі, останні з яких по суті є явищами психічного характеру, які стосуються психіки індивідів та груп, а не їх поведінки.

Про що свідчить така ситуація? З одного боку, спостерігається позитивна тенденція до спеціалізованого вивчення деяких аспектів

конфлікту у рамках окремих напрямків (наприклад з точки зору психології, як це робить Ішмуратов), а з іншого, питання про науковий статус дисципліни, її предмет та методи вивчення конфлікту залишаються нез'ясованими.

Термін «конфліктологія» у різних словосполученнях набув поширення на території колишнього Радянського Союзу у результаті збігу кількох обставин:

- Відсутності однозначного розуміння понять у суспільних науках взагалі та нерозвинутості вітчизняної наукової термінології зокрема;
- Слабкого рівня досліджень у вивченні конфлікту недержавними і неурядовими науковими закладами;
- Бажання надати більшої науковості працям;
- Неадекватного використання терміна у мас-медіа;
- Бажанням уникнути «негативної» конотації при використанні терміна «конфліктний».

Принагідно зауважимо, що на Заході, коли йдеться про традицію вивчення проблеми суспільною думкою, вживають словосполучення «conflict tradition», коли йдеться про теорію, вживають «conflict theory», а щодо прикладних досліджень конфліктів, використовують термін «conflict studies». Йдеться передусім не про калькування англіцизмів, а про розвиток повновартісної і водночас уніфікованої наукової термінології, що була б зрозумілою як вітчизняним, так і західним дослідникам. Тому загальний комплекс проблем, пов'язаний з емпіричним і теоретичним вивченням конфліктів, пропоную називати так, як це прийнято у світі, «вивчення конфлікту», «студії конфлікту»; підхід до аналізу макросуспільних явищ з точки зору конфлікту — «конфліктним підходом», теоретичні питання розглядати у руслі теорії чи теорій конфлікту.

Причиною підготовки інформаційного матеріалу до енциклопедії стала потреба наукового вивчення конфлікту як об'єктивної реальності, що існує у різних сферах суспільного життя, та стурбованість, викликана різнобоям у вживанні терміна представниками різних суспільних дисциплін. Відтак постає необхідність вироблення однозначного розуміння терміна «конфліктологія», а також предмета та методів цієї дисципліни.

На рівні аналізу конфлікту як об'єктивного явища суспільного життя у соціології сформувався певний напрямок, що має назву соціологія конфлікту. Сумнівно, чи цей напрямок можна віднести до

спеціальних соціологічних теорій, як спробували показати деякі вітчизняні автори. Різниця тут не у рівні прояву конфлікту, а у рівні аналізу. Нарешті, з точки зору вирішення практичних потреб зменшення рівня насильства у конфліктах різного рівня складності був створений спеціальний напрямок, що має назву Peace studies. Основні проблеми, що тут розглядаються, — це вивчення причин виникнення конфлікту, пошук шляхів ненасильницького врегулювання конфлікту та умов, що сприяли б збереженню миру. Виникнення цього напрямку пов'язане з діяльністю норвезького вченого Йогана Гальтунга (Johan Haltung).

Близьким до останнього є напрямок з експериментального вивчення конфлікту, що базується на аналізі окремих випадків — Conflict studies. Щоправда, у рамках цього підходу рівень аналізу конфлікту коливається від мікроконфліктів (на рівні окремих індивідів) до міжнародних.

Окреме місце у західному суспільствознавстві займає така дисципліна, як полемологія. Творці цієї дисципліни виводять її назву від гераклітівського polemos, що означає не лише війну, але й конфлікт у широкому значенні цього слова. Полемологія — це міждисциплінарний напрямок досліджень, що розвинувся головно у Франції і вивчає причини виникнення конфліктів та воєн й умови збереження миру. Крім того, окремі аспекти конфлікту вивчаються в рамках таких соціологічних та психологічних теорій, як теорія груп, теорія ролей, теорія організацій, теорія управління та ін.

ДЖЕРЕЛА:

Бородкин Фридрих Маркович, Коряк Наталья Михайловна Внимание: конфликт!. — 2-е, переработанное и дополненное. — Новосибирск: «Наука». Сибирское отделение, 1989. — 192 с. — («Общество и личность»); Передне Слово // Словник-довідник термінів з конфліктології / Під ред. проф. М. І. Пірен, проф. Г. В. Ложкіна. — Київ-Чернівці, 1995.

КОНФЛІКТ ПОЛІТИЧНИЙ

ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ - це зіткнення, протиборство політичних суб'єктів, обумовлене протилежністю їх політичних інтересів, цінностей і поглядів. Поняття політичного конфлікту позначає боротьбу одних суб'єктів з іншими за вплив у системі політичних відносин, доступ до прийняття загальнозначущих рішень, розпорядження ресурсами, монополію своїх інтересів і визнання їх суспільно необхідними, словом, за все те, що складає влада і політичне панування.

Політична державна влада, володіння нею, пристрій владних інститутів, політичний статус соціальних груп, цінності і символи, що є базою політичної влади і у цілому цього політичного суспільства, - все це становить об'єкт і предмет політичних конфліктів.

Протиріччя між політичним суспільством як цілісною системою і нерівністю включених до неї індивідів і груп, вираженим в ієрархії політичних статусів, - джерело і основа політичного конфлікту.

РОЗРІЗНЯЮТЬ ТРИ ОСНОВНИХ ТИПИ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ:

1. Конфлікт інтересів. Конфлікти такого роду переважають в економічно розвинених країнах, стійких державах, політичною нормою тут є «торг» з приводу розподілу економічного «пирога»; цей тип конфлікту найбільш легко піддається врегулюванню, так як тут завжди можна знайти компромісне рішення.

2. Конфлікти цінностей характерні для держав, що розвиваються з нестійким державним ладом; вони вимагають більше зусиль з врегулювання, оскільки компроміс з приводу таких цінностей, як «свобода», «рівність», «терпимість» труднодостіжним, якщо взагалі можливий.

3. Конфлікти ідентифікації: характерні для суспільств, в яких відбувається ототожнення суб'єктом себе з певною групою (етнічної, релігійної, мовної), а не з суспільством (державою) у цілому, цей тип конфлікту виникає в умовах протилежності рас, етнічної або мовної протилежності.

Залежно від рівня учасників політичний конфлікт може бути: міждержавним (суб'єкти - держави та їх коаліції), державним (суб'єкти - гілки влади, політичні партії тощо), регіональних (суб'єкти - регіональні політичні сили), місцевим. Найбільш яскравою формою політичних конфліктів виступають масові дії: революція, заколот, повстання, громадянська війна.

Революція є перетворення суспільства у цілому і заміну панівних класів і груп. Ці перетворення здійснюються на основі нового проекту суспільного розвитку, у свою чергу, породжує нові установи та цінності. Ці процеси, як правило, є насильницькими і припускають відкрите зіткнення борються за панування груп. Є цілий ряд економічних, політичних та ін чинників, що створюють умови для початку революційного процесу. Це глибоке соціально-економічна нерівність, нездатність правлячої верстви прислухатися до деяких суттєвим вимогам мас, нездатність «верхів» управляти по-старому, наявність «суб'єктивного чинника», тобто усвідомлення масами несправедливості існуючих порядків, їх здатність на організовані,

масові дії. Коли у суспільстві проявляються перераховані родові і специфічні фактори, говорять, що воно переживає революційну ситуацію. У соціальних революціях можуть виділятися наступні етапи: визрівання, вибух, перемога і інституціоналізація.

На етапі визрівання накопичуються невирішені конфлікти, обмануті надії і сувора критика, яка змушує населення втрачати віру у поступові зміни. Другим етапом революційних процесів є вибух, коли відбувається збройне зіткнення між урядовими силами і повстанцями. Даний етап характеризується загальним насильством, що призводить до людських жертв і матеріальних руйнувань. Повсталі можуть перемогти чи зазнати поразки, доля революції ще не вирішена. Третій етап - перемога, прихід до влади нових політичних сил, лідери яких беруть на себе керівництво апаратом. Між революційними керівниками часто виникають розбіжності щодо подальшого курсу, що переростають у внутрішню боротьбу, аж до фізичного усунення «переможених». Тому часто кажуть, що «революція пожирає власних дітей». На завершальному етапі революції створюються і зміцнюються нові державні, владні органи, створюються нові форми політичного життя, які будуть існувати до тих пір, поки нові імпульси революційного бродіння не зажадають швидких і негайних змін.

Інший тип політичних процесів, спрямованих на вирішення конфліктів, складають реформи. Вони ведуть до суспільних змін, не підриваючи основ влади правлячого класу. Реформування здійснюється свідомо і цілеспрямовано групою людей або лідером. Зберігається постійний контроль за ходом політичного процесу, влада регулює відносини між соціальними групами в ім'я збереження громадського порядку.

Реформи намагаються вирішувати певні, чітко стоять проблеми і не ставлять перед собою гігантської мети повного перетворення суспільства на основі ідеальної моделі. Реформи являють собою ряд відповідей на найбільш гострі проблеми суспільства і характеризуються духом прагматизму. Успіх реформістської політики залежить, зокрема, від своєчасності її проведення. Як правило, запізнілі реформи не приводять до пом'якшення соціальної напруженості. Тому мова повинна йти не тільки про проведення реформ, а й про їх проведення у належний час, тому що у протилежному випадку може бути відкритий шлях до революційних процесів, до запобігання яких якраз і прагнула реформістська стратегія.

Революції і реформи протікають у суспільстві, що знаходиться на переломному етапі свого існування. Для стабільних демократичних суспільних систем найбільш характерним є виборчий процес - вибори у законодавчі та виконавчі органи влади. Перелік різного роду посад і посад, що заміщуються в демократичних країнах, досить широкий. Він охоплює всі рівні державної влади, від центрального до місцевого, від президента країни до керівника місцевого (районного) самоврядування.

СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ

Як вже зазначалося вище, конфлікт виступає як один з видів соціальної взаємодії і відповідно має певну структуру. Структуру конфлікту можна визначити, як сукупність елементів, які виступають в якості необхідних сутнісних параметрів цього явища, без яких конфлікт не може існувати як динамічно взаємозалежна система або процес. Зазвичай виділяють п'ять структурних елементів соціального конфлікту. Учасники конфлікту (індивіди, групи, спільноти, держави, блоки, коаліції та ін.) Ні учасників - немає конфлікту.

Предмет конфлікту (само протиріччя, точка перетину інтересів конфліктуючих сторін. Слід зазначити, що існують конфлікти, які не мають предмета. Їх називають нереалістичні конфлікти. Це протиборство, обумовлене не наявністю у сторін протилежних цілей, але необхідністю розрядки напруги для однієї або обох сторін). Конфліктні дії (тобто безпосереднє конфліктну взаємодію. Їх можна розділити на активно-конфліктні (виклик) і пасивно-конфліктні (відповідь на виклик). Деякі автори до конфліктних дій відносять «уникнення конфлікту» чи «пристосування до конфлікту». Правомірно ці поняття розглядати не як конфліктні дії, а як конфліктну поведінку.

Конфліктні дії можна розділити на наступальні і оборонні. Наступальні пов'язані з прагненням заподіяти шкоду, шкоду супротивної сторони. Оборонні - з захистом своїх позицій). Умови конфлікту (фізична, соціальне середовище. Очевидно, що середовище, в якій відбувається конфлікт, може його стимулювати, протидіяти його розвитку або бути нейтральною. Наприклад, наявність соціальної чи екологічної напруженості, рівень злочинності, якість роботи правоохоронних органів, низька купівельна спроможність населення у регіоні і ін). Наслідки конфлікту (вони позначаються не тільки на учасників, але і на стані соціуму, на перспективах майбутнього взаємодії сторін, на характері нових

протиріч. Слід зазначити, що наслідки соціальних конфліктів інтерпретуються в суспільстві неоднозначно).

СПОСОБИ ТА МЕТОДИ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ

Центральна проблема конфліктів - їхній дозвіл (управління конфліктом, контроль над конфліктом, регулювання конфлікту). Під регулюванням конфлікту розуміється розробка, і застосування системи заходів, спрямованих на обмеження інтенсивності та масштабу конфлікту, його деескалацію. Політичною практикою і теорією вироблені деякі загальні форми і способи запобігання, регулювання і вирішення політичних конфліктів. У їх числі -компроміс і консенсус. Компроміс визначається як угода на основі взаємних поступок. Розрізняють компроміси змушені і добровільні. Перші з неминучістю називаються обставинами, що склалися. Другі укладаються на основі угоди з певних питань і відповідають певної частини політичних інтересів усіх взаємодіючих сил. На основі таких компромісів створюються різноманітні партійні блоки про політичні коаліції. Консенсус - це угода значної більшості людей будь-якого співтовариства щодо найбільш важливих аспектів його соціального порядку, виражене у діях.

Консенсус - універсальний принцип демократії, який дозволяє вирішувати і попереджати протиріччя і конфлікти, знімати напруженість у суспільстві. Ефективність консенсусу залежить від участі у розподілі винагород, пільг, влади, добробуту суспільства, рівня політичної культури.

ІСНУЮТЬ ЧОТИРИ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ:

1. угоду в результаті збігу думок всіх сторін;
2. угода відповідно до законодавчої або моральної волею зовнішньої сили;
3. угоду, нав'язане однієї зі сторін конфлікту;
4. застарілий конфлікт втрачає свою актуальність і дозволяється сам собою.

Найбільш поширеним методом досягнення примирення сторін є переговори. У процесі переговорів сторони обмінюються думками, що знімає гостроту протистояння, допомагає зрозуміти інтереси опонента, більш точно оцінити співвідношення сил, умови примирення, виявити суть взаємних претензій, альтернативні ситуації, послабити «нечесні трюки» суперника. Таким чином, переговорочний процес включає дотримання спеціальних правил, прийомів, що дозволяють кожній зі сторін домогтися поставлених

цілей через прийняття рішень, забезпечити їх виконання та перешкодити загострення постконфліктних відносин.

Переговори - ритуал, що відображає співвідношення сил. Найбільш ефективним методом їх проведення є угода на основі компромісу. Це особливо актуально у тих випадках, коли зрив переговорів буде мати для конфліктуючих сторін несприятливі наслідки.

В основі політичного конфлікту лежать соціально-економічні, етнічні та політичні протиріччя, об'єктивно властиві будь-якому суспільству, які набувають конфліктну форму руху та дозволи, детерміновану несумісністю корінних інтересів суб'єктів політики, установкою на витіснення контрагента конфліктної взаємодії зі сфери своїх інтересів. У трансформуються товариства політичний конфлікт може виявлятися у гострих і своєрідних формах.

Головна функція конфліктів полягає у корекції, головним чином у позитивну сторону, аспектів політичної системи, так як тільки окремі різновиди політичних конфліктів носять дійсно руйнівний для суспільства характер. В основному ж виявлення та врегулювання конфліктів дає можливість ефективно підтримувати цілісність політичної системи, зберігати пріоритет доцентрових тенденцій над відцентровими.

ДЖЕРЕЛА:

Політологія у запитаннях і відповідях: Навчальний посібник для вузів / Під ред. проф. Ю.Г. Волкова. - М.: Гардаріки, 2001. - 88-89 с., 369-373 с.; Соколов С.В. Соціальна конфліктологія: Учеб. Посібник для вузів .- М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2001. - 158 – 161 с.; Політологія: Підручник для вузів / Під ред. М.А. Василика. М.: - МАУП, 2001. - 481-498 с., 505 с.; Анцупов А.Я., Шипілов А.І. Конфліктологія: Підручник для вузів. - М.: ЮНИТИ, 2002. 46-48 с., 78-84с., 230-245с.; Саністебан Л.С. Основи політичної науки. М., 1992. С. 866.; Введення в теорію міжнародного конфлікту. Навчальний посібник. М., РАГС. 1996. С.127.; В. В. Луньов. Злочинність у міжнаціональних конфліктах. // Соціологічні дослідження. 1995. № 48.; Дарендорф Р. Елементи теорії соціального конфлікту // Соціологічні дослідження. 2005. № 5.

КОНФОРМІЗМ

КОНФОРМІЗМ (від пізньо лат. Conformis — «подібний», «схожий») — морально-політичний термін, що означає пасивне, пристосовницьке прийняття готових стандартів у поведінці, безапеляційне визнання існуючого стану речей, законів, норм, правил, безумовне схиляння перед авторитетами, ігнорування унікальності поглядів, інтересів, уподобань естетичних та інших смаків окремих людей і т. д.

Конформізм означає відсутність власної позиції домінантності, безпринципна і некритична покора певній моделі, що володіє найбільшою силою тиску (думка більшості, визнаний авторитет, традиція).

Конформізм, як один із основних видів девіантної поведінки виділив Роберт Мертон.

Умберто Еко розглядає конформізм як прояв «нездатності середньої людини звільнитися від формальних систем, що нав'язані їй ззовні, а не набуті завдяки власному дослідженню реальності, результат пасивного засвоєння тих норм розуміння і судження, які ототожнюються з «хорошою формою» як у моралі, так і у політиці, як у дієтиці, так і у моді — на рівні естетичних смаків і педагогічних принципів».

Конформність — здатність до конформізму, податливість людини до реального чи уявного тиску групи, що виявляється у зміні її поведінки і настанов у відповідність до раніше не поділюваної позиції більшості.

ДЖЕРЕЛА:

Эко У. Открытое произведение. - Санкт-Петербург: Академический проект, 2004. - с.169-170.; Краткий психологический словарь / Л.А.Карпенко, А.В.Петровский, М. Г. Ярошевский. — Ростов-на-Дону: «ФЕНИКС», 1998.; Конформізм політичний // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; КОНФОРМІЗМ // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

КОНФУЦІЙ (551 - 479 рр. до н. е.)

Давньокитайський філософ дрібношляхетського роду, засновник конфуціанства. У його вченні значна увага приділяється

питанням світобудови і справедливого суспільного устрою у Піднебесній, тобто сучасними словами, у глобальному суспільстві.

За переказами, Кун Цзи народився у печері району Чанпін, на сході Китаю у царстві Лу, 21 серпня 551 р. до н. е. і жив до 479 р. до н. е. Його батько Шулян Хе, із старовинного аристократичного роду, мужній воїн, правив в Лу районом Цзоу, коли Кофуцій народився йому було 70 років. Він мав 9 дочок від першої дружини і сина-каліку від другої. Оскільки ніхто з них не міг складати жертвоприношення предкам, вже у похилому віці Шулян Хе пішов від своєї дружини і попросив дозволу одружитися з однією з трьох дочок сім'ї Ян, молодша з яких стала матір'ю Кун-цзи. Пізніше, його прихильники домоглися заміни прізвища, що було дано при народженні, на більш достойне Кун Фу-цзи, що означає Почесний Учитель Кун. Через багато століть, аж у XVII ст., місіонери – єзуїти, які приїхали до Китаю і ознайомившись з вченням великого учителя, зробили його здобутком і європейської культури. Латинський варіант його імені став звучати як Конфуцій. Коли дитині виповнилось три роки, його батько помер. У 17 років він залишився круглим сиротою. З раннього дитинства Кун-цзи виявив схильність до ритуалів і церемоній.

Його сім'я була шляхетного походження, але через бідність у віці сімнадцяти років він змушений був обійняти другорядну посаду в державній адміністрації — хранителя складів і наглядача пасовищ сімейства Ци — однієї з найвпливовіших аристократичних родин царства Лу. У той самий час Кун-цзи став учителем у традиційних школах, де діти знаті навчались письму й арифметиці, стрільбі з лука, управлінню колісницями, музиці й ритуалам. Так почалась його вчительська кар'єра.

Вшановуючи Лао-цзи як вчителя, він відвідав його в Лої, духовній столиці Китаю того періоду, і поставив питання про сутність ритуалу. Розвітавшись з Лао-цзи, Конфуцій сказав своїм учням: «Я знаю, що птах літає, звір бігає, риба плаває. Того, хто бігає, можна упіймати в тенети, того, що плаває, у невід, того, хто літає - збити стрілою. Що ж до дракона, то я ще не знаю, як його можна впіймати! Сьогодні я зустрівся з Лао-цзи, і він нагадав мені дракона».

У своєму житті Конфуцій завжди притримувався обов'язкових чотирьох речей:

- 1) Він ніколи не розпочинав безпредметних розмов;
- 2) Він завжди мислив категорично;
- 3) Він ніколи в дискусіях не проявляв впертості;
- 4) Він ніколи не думав лише про себе особисто.

Мудрий старець Лао-цзи виразив особливу повагу Конфуцію тим, що не нагородив його особливими, матеріальними, дарами, як прийнято у багатих, а провів китайського мудреця з добрими порадами, як прийнято було, у людей благородних і людинолюблячих.

Конфуцій мав 3000 своїх учнів, 72 з них були особливо наближеними до вчителя, а 12 – були з ним безвідлучно. До 66 років він подорожує по країні, проповідуючи своє вчення.

Кун-цзи з Лої (царство Чжоу), повернувся у Лу, і кількість його учнів значно зросла. Розмірковуючи у похилому віці про пройдений шлях, Учитель сказав: «В п'ятнадцять років я зосередив свої помисли на навчанні. У тридцять я здобув самостійність. У сорок я звільнився від сумнівів. У п'ятдесят років я пізнав Волю Неба. У шістдесят я навчився відрізняти правду від неправди. У сімдесят років я став слідувати бажанням свого серця й не порушував ритуалу».

На службі у правителя царства Лу Конфуцій залишався всього чотири роки (501—497 рр. до н. е.), послідовно піднімаючись службовими східцями. З'явився реальний шанс втілити хоча б частину вчення на практиці. Діяльність Конфуція-чиновника розглядається як невід'ємна частина самого вчення, адже особистий приклад відіграє у його вченні вирішальну роль. Судження мають підкріплюватися справами, тим більше коли мова йде про самого Вчителя. Дані про діяльність Конфуція на посаді управителя повітом Чжунду вкрай лаконічні: Минув рік, відколи Дин-гун призначив Кун-цзи управителем Чжунду, і з чотирьох сторін усі стали йому наслідувати.

Пізніше він отримує наступну посаду - помічника начальника управління громадських робіт, потім призначається на посаду міністра юстиції. У віці 52 років він обійняв одну з вищих урядових посад царства Лу. Його методи були настільки ефективними, що через три місяці він реорганізував адміністрацію. В статусі цієї високої урядової номінації Конфуцій перебував протягом трьох років. Через інтриги правителів сусіднього царства Ци, які боялися посилення могутності царства Лу, було порушено ритуал жертвоприношення у храмі Землі й Неба. Протестуючи Конфуцій був змушений покинути свою посаду й царство Лу.

Разом з Конфуцієм і Лу пішли кілька десятків його учнів. Почалися роки мандрів, сповнені лиха і випробувань. На дев'ятому році доля, ніби зглянувшись над ним, послала Конфуцію втілення довгоочікуваної мрії - вищу урядову посаду, на якій, навчений досвідом, мислитель міг би реалізувати свої знання. Проте,

опинившись перед моральним вибором, він як «шляхетний муж» відмовився від посади, щоб не порушувати своїх принципів. Демонстративно відмовившись від служби у царстві Вей, він присвятив себе викладацькій діяльності й вивченню класичної літератури.

Ще через п'ять років (484 р. до н. е.) він раптово отримав запрошення на батьківщину у царство Лу, де про нього клопоталися його учні. Повернувся Конфуцій один, за рік до цього у царстві Вей померла його дружина. Він знову набирає учнів, намагаючись передати їм свій ідеал «шляхетного мужа»: яка людина, таке й правління у даній державі. У 479 р. до н. е. він перервав свої заняття, відчувачи наближення кінця.

Учителя поховали на березі ріки Сишуй, в тому місці, яке він сам обрав незадовго до смерті – на березі невеликої ріки, в затінку благородних кипарисів. Могила Конфуція стала місцем паломництва. Наступні покоління спорудили храм Учителя, де був зібраний його одяг, головні убори, музичні інструменти, бричка, книги Кун-цзи. На постаменті пам'ятника Конфуція – у головному будинку храму і пантеону Конфуція, який займає площу майже 20 гектарів, викарбована надпись наступного змісту: «Самий святий, обдарований дарами передбачення мудрець Конфуцій – місце покою його духу».

У 555 році до н. е. був прийнятий імператорський указ про будівництво в кожному місті Китаю храму у честь Конфуція і про регулярні жертвоприношення у цих храмах. Спочатку на головному алтарі збудованих храмів стояли поминальні таблички з іменем великого вчителя. Згодом таблички замінили на скульптури.

Добре освічений самоук, він намагався удосконалити людину і людське суспільство на основі традиційних цінностей. Проте його вплив на людей був незначним, і він подався у мандри з метою просвітництва. Своє вчення він виклав у творах, яке досі є каноном конфуціанства. Відповідно до нього, праведне життя і особливо справедливе правління базуються на п'яти «відносинах» — між правителем і урядовцем, між чоловіком і жінкою, між батьком і сином, старшим і молодшим братами, між друзями. Центральна роль належить родині як взірцю державного устрою. Вчення Конфуція набуло визнання лише через 200 років по його смерті.

«Літературний збірник Конфуція», компіляція його вчення, був опублікований після його смерті. За 300 років після смерті філософа його систему поглядів прийнято як доктрину Китайської

держави. Основні погляди викладені в книзі «Лунь юй» («Бесіди і судження»).

Протягом багатьох століть ця книга справляла значний вплив на світогляд і спосіб життя китайців. Її заучували напам'ять діти, до її авторитету апелювали дорослі в справах сімейних і політичних.

Спираючись на традиційні погляди, Конфуцій розвивав патріархально-патерналістську концепцію держави. Держава трактується філософом як велика сім'я. Влада імператора («Сина неба») прирівнюється до влади батька, а відносини правлячих і підданих – до сімейних стосунків, де молодші завжди знаходилися в залежності від старших. Зображувана Конфуцієм соціально-політична ієрархія будується на принципі нерівності людей: «темні люди», «прості люди», «низькі», «молодші» повинні підкорятися «благородним мужам», «кращим», «вищим», «старшим». Тим самим, Конфуцій виступав за аристократичну концепцію правління, оскільки простий народ повністю усувається від участі в управлінні державою.

Основними категоріями конфуціанства є поняття благородного чоловіка, людинолюбства і правил ритуалу.

Керувати державою, згідно з переконаннями Конфуція, покликані благородні мужі на чолі з государем – «Сином неба». Конфуцій виділяв шляхетних не за ознаками походження, а за моральними якостями і знаннями. Благородний чоловік у вченні Конфуція - це зразок моральної досконалості, людина, яка всією своєю поведінкою підтверджує норми моралі. Саме за цими критеріями Конфуцій пропонував висувати на державну службу. «Якщо висувати справедливих і усувати несправедливих, народ буде підкорятися» .

Головне завдання благородних мужів - виховати у собі і поширити повсюдно людинолюбство. У це поняття Конфуцій вкладав особливий, що не співпадає з сучасними трактовками, зміст. Під людинолюбством розумілася така поведінка особистості, яка відповідала моральним цінностям сімейно-кланових колективів і патріархальних громад. Людинолюбство включало у себе: піклування батьків про дітей, синівську шанобливість до старших у сім'ї, а також справедливі відносини між тими, хто не пов'язаний родинними зв'язками. «Шанобливість до батьків і поважність до старших братів - це основа людинолюбства». Загальним принципом взаємовідносин між людьми був принцип «не роби іншим того, чого не бажаєш собі». Перенесені у сферу політики, ці принципи повинні були послужити

фундаментом всієї системи управління. Її перебудову Конфуцій пропонував почати з так званого виправлення імен, тобто з відновлення істинного, початкового сенсу існуючих у суспільстві титулів і витікаючих з них обов'язків. «Государ повинен, бути государем, старшина - сановником, батько - батьком, син – сином». Государю ставилося в обов'язок ставитися до підданих, як до своїх дітей. Він повинен дбати про достаток продовольчих товарів у країні, захищати її зброєю і виховувати свій народ. Виховання підданих - найважливіша державна справа, і здійснювати його треба силою особистого прикладу. «Керувати - значить поступати правильно». У свою чергу, народ зобов'язаний проявляти синівську шанобливість до правителів, беззаперечно їм підкорятися. Прообразом організації державної влади для Конфуція служило управління в сімейних кланах і родових громадах (патроніміях). Концепція мислителя являла собою одну з самих ранніх спроб обґрунтувати ідеал патерналістської держави.

Будучи прихильником ненасильницьких методів правління, Конфуцій закликав правителів, чиновників і підданих будувати свої взаємовідносини на засадах доброчесності. Цей заклик насамперед звернений до правлячих, оскільки дотримання ними вимог доброчесності відіграє вирішальну роль і визначає панування норм моральності у поведінці підданих. Відкидаючи насильство, Конфуцій говорив: «Навіщо, управляючи державою, вбивати людей? Якщо ви будете прагнути до добра, то й народ буде добрим». Слідом за прихильниками правління знатних Конфуцій стверджував, що поділ людей на «вищих» і «нижчих» не може бути усунуто. У цілому доброчесність у трактуванні Конфуція - це великий комплекс етико-правових норм і принципів, до якого входять правила ритуалу («Лі»), людинолюбства («Жень»), турботи про людей («Шу»), шанобливого ставлення до батьків («Сяо»), відданості правителю («Чжун»), боргу («І») і т. д. Вся ця нормативна цілісність, що включає у себе всі основні форми соціально-політичного регулювання того часу, за винятком норм позитивного закону («Фа»), являє собою єдність моральних і правових явищ.

Опис ідеального суспільства Конфуцій конкретизував у вченні про правила ритуалу, яким відводилася роль нормативної системи держави. Конфуцій був рішучим противником управління на основі законів. Негативне ставлення Конфуція до позитивних законів («Фа») обумовлено їх традиційно наказательним значенням, їх зв'язком (на практиці і у теоретичних уявленнях, у правосвідомості) з жорстокими

покараннями. «Якщо ж керувати народом за допомогою чесноти і підтримувати порядок за допомогою ритуалу, народ буде знати сором і він виправиться». Перелік конфуціанських правил поведінки охоплював приписи щодо виконання ритуальних і культових обрядів (шанування духів, культу предків), моральні повчання і норми звичаєвого права. Підкреслюючи своє схиляння перед старовиною, Конфуцій закликав відновити правила, що існували за часів кращих правителів династії Чжоу.

У вченні Конфуція відверто висловлюється класова точка зору китайських рабовласників, яка виходить з основного для них положення про необхідність придушення трудящих мас. «Темні люди повинні коритися аристократам і мудрецам». «Якщо темні люди перестають коритися вищим і освіченим, то в країні не буде миру». З особливим акцентом названа думка проводиться у відомій праці Конфуція «Середина і постійність»: «Непідкорення простої людини вищій є начало безпорядку». У названій праці мудрець протистоїть натовпу. Під терміном «мудрець» Конфуцій має на увазі «аристократа». Давньокитайський філософ вчить, що «мудрець завжди дотримується у своїх поступках середини і постійності. Мудрець, що дотримується принципу середини і постійності, робить тільки моральне або добре, а прості смертні, які не дотримуються цього принципу, роблять все без розбору».

Таким чином, у цій «середині і постійності» приховується ідея класової «рівноваги», «гармонії» класових сил, яку марно намагається встановити аристократично мислячий старокитайський філософ. Ця система «класової гармонії» була докладно розроблена в конфуціанських книгах.

Конфуціанська соціально-політична теорія проповідувала встановлення особливих взаємовідносин між господарем і слугою, між батьками і дітьми, між подружжям, між старшим і молодшим, між друзями, тобто тих взаємовідносин, які, за переказом, існували в період далекої патріархальної давнини. З точки зору конфуціанства, класове суспільство і рабовласницька держава могли спокійно існувати лише на основі постійного збереження цих патріархальних взаємовідносин, які мали своєю метою зберегти ідеальну «рівновагу» в суспільстві і в державі.

Разом з цим у конфуціанській релігійній філософії висувається найдавніша рабовласницька теорія, зв'язана із східним деспотизмом, теорія божественного походження і божественного значення царської влади. Цар зображається в теорії Конфуція як Бог. У де-яких

місцях конфуціанських книг іноді у поетичній, іноді у риторичній формі ілюструється наступна думка: «Якщо цар буде величний, як небо і море, то народ буде шанувати його, буде слухатись його і буде співчувати справам його». У коментарях до конфуціанського літопису «Весна і осінь» цар прямо зветься «богом».

На сторінках книги «Лунь юй» висловлена думка про те, що необхідність у державному управлінні відпаде взагалі, якщо правила ритуалу будуть всіма дотримуватися. Разом з тим, Конфуцій не відкидав повністю значення законодавства, хоча, судячи з усього, останньому він приділяв лише допоміжну роль.

Суттєву соціально-політичну та регулятивну функцію навантаження у вченні Конфуція несе принцип «виправлення імен». Мета «виправлення імен» - привести «імена» (тобто позначення соціальних, політичних і правових статусів різних осіб і груп населення) в ієрархічну систему суспільства і держави, у відповідність з реальністю, визначити місце й ранг кожного у соціальній системі, дати кожному відповідне йому ім'я, щоб государ був государем, старшина - сановником, батько - батьком, син - сином, простолюдин - простолюдином, підданий - підданим.

Політична програма раннього конфуціанства у цілому була консервативною, хоча у ній містилися і прогресивні ідеї. Проведена на практиці, вона сприяла закріпленню патріархальних відносин, утвердженню панування спадкової аристократії.

Разом з тим окремі положення доктрини, як було сказано, мали прогресивне значення. До них слід віднести, перш за все, ідеї поширення моральних знань та навчання людей незалежно від їх станової приналежності. Просвітницька діяльність Конфуція та його учнів зіграла величезну роль у розвитку китайської культури.

Основним принципом конфуціанства прийнято вважати традицію. Сам Конфуцій не одноразово вказував на те, що у своїй системі він не прагне до нововведень. «Я передаю, а не вигадую» - часто говорив філософ, чим виказував основні принципи свого традиціоналізму. Конфуцій був переконаний і про це свідчать його послідовники, що слід постійно тлумачити стародавні тексти, що допоможе на основі подібного досвіду вибудувати особливу релігійно-філософську, соціально-політичну і моральну систему.

Система Конфуція оригінальна ще й тим, що великий учитель надавав особливого значення елементам виховання. Рабовласницька аристократія намагалася з допомогою релігійно-філософської системи сформувати у характері людини постійну рабську покору,

постійну готовність коритися старшим і начальникам. Конфуцій вважав, що виховання буде відігравати величезну силу у житті людини. Тому конфуціанська філософія висуває тезу необхідності і повної можливості зміни вдачі людини. Але самим головним було те, що відбулася спроба Конфуція обґрунтувати ідею неминучості і необхідності вдосконалення з класової точки зору кожної людини. Конфуцій писав у зв'язку з цим: «За своїми природженими якостями всі люди близькі один до одного», або «Тільки найбільший учений і найгірший ідіот ніколи не змінюються». Конфуціанство прагнуло виховати людину у повному внутрішньому духовному поневоленні. Кожна людина повинна бути задоволена своїм соціальним становищем і ніколи не намагатися досягнути кращого стану. Згідно концепції китайського мудреця: «Завжди зважаючи на своє становище, мудрець не прагне до зовнішньої величі. Коли він має багатство і становище у суспільстві, то він буде жити, як багатий і як людина з певним становищем. Коли він перебуває у бідності, то він буде жити, як бідний. Коли він перебуває у приниженому становищі, він не ображає властей. Хоч він суровий до себе, але від інших він нічого не вимагає. Тому, буди знедоленим, він кориться долі». Вже незабаром після свого виникнення конфуціанство було визнано у Китаї офіційною ідеологією і стало відігравати роль державної релігії.

ДЖЕРЕЛА:

Кравцова М. Е., Баргачева В. Н. Культ Конфуция // Духовная культура Китая. — М., 2006. — Т. 2.; Буранок С. О. Проблема интерпретации и перевода первого суждения в «Лунь юй» // Научная конференция «Интеллектуальная культура исторической эпохи» УрО РОИИ, Екатеринбург, 26-27 апреля 2007.; Конфуций. // Маслов А. А. Китай: колокольца в пыли. Странствия мага и интеллектуала. — М.: Алетейя, 2003. — С. 100—115.; Васильев В. А. Конфуций о добродетели // Социально-гуманитарные знания. 2006. № 6. С.132-146.; Головачёва Л. И. Конфуций о преодолении отклонений при просветлении (тезисы) // XXXII науч. конф. «Общество и государство в Китае»/ РАН. Ин-т востоковедения. — М., 2002. — С.155-160.

КОНЦЕПТУАЛІЗМ

КОНЦЕПТУАЛІЗМ - один із напрямів філософської думки (поряд з реалізмом і номіналізмом), пов'язане з вирішенням проблеми універсалій. Прихильники цього напрямку вважали, що загальне існує у речах та виявляється у мовних актах. Цей напрямок визначає середньовічний характер мислення, тісно пов'язаного з ідеєю втілення Слова і тим самим забезпечує розуміння речей і їх зв'язків.

Напрямок отримало назву від терміну «концепт». Його теоретичне обґрунтування дано у «Діалектиці» Абеляра і мало подальшу розробку у ряді філософських шкіл і навчань XII ст., хоча ідеї концептуалізму розвивалися з моменту появи християнства і особливо у пору виникнення спору про Універсал, перш за все у Ансельма Кентерберійського. Концептуалізм був осмислення взаємоінтенціональних актів діалогічного мовлення, спрямованої на схоплення множинних смислів речей. Передбачалося, що в мові є невизначені елементи, які будуть схоплені або інтуїтивно, або збагнені у результаті обговорювання. Акцент робився не на поняття, що має об'єктивний, загально-і однозначний характер, а на виявлення смислів, що дозволяло вважати концепт промовою самої речі. Це виявлення смислів є не одноактним, а багатоактні процесом, що перевершує межі його готівкового вираження у словах природної мови. Визначення при цьому набували характеру статусу, оскільки у силу того, що в основі речі лежать невизначені ознаки, вони ставали еквівокативно вираженими. Це і зробило проблему універсалій настільки значущою в епоху Середньовіччя. Мовне обговорення смислів веші отримало у прихильників Абеляра (наприклад, у Іоанна з Солсбері) назва діктізма.

Починаючи з XIV ст. концептуалізм зникає як магістрального руху думки, і йому на зміну приходить ідея однозначності буття, номіналізму.

З появою науки починають розмиватися кордону між концептуалізмом і номіналізмом, оскільки ідея мови, що включає вольові установки мовця і індивідуальні інтонаційно-звукові комбінації вона одиначка, обрана Абеляром від ідеї мови, існуючого поза волею говорять і виражає загальні значення, починає підминати останньої. Коливання між цими ідеями ще помітні у XVII ст. Так, Г. В. Лейбніц вважав, що семантичні невизначеності можуть бути виявлені шляхом систематичних спроб витлумачити як можна більшу кількість слів, щоб методом проб і помилок можна було емпірично виявити фундаментальні концепти. Згідно Дж.Локк, «значення слів абсолютно довільно», «слова позначають тільки власні ідеї окремих людей, до того ж у силу абсолютно довільного приєднання [слів до ідей]», «загальне і всезагальне - це створення розуму», вони «не належать до дійсного існування речей, а винайдені і створені розумом для його власного вживання і стосуються тільки знаків - слів або ідей» (Локк Дж Досвід про людське розуміння соч в 3-х т, т I. М., 1985, с 465, 471).

Ці чисто номіналістическі ідеї базуються, проте, на виставі «залежності наших слів від звичайних чуттєвих речей», до яких назви речей ставляться як до свого першооснови (там же, с. 460). Концепт тут є підставою поняття. Надалі, однак, концепт і поняття ототожнюються, що знайшло відображення у багатьох словниках та енциклопедіях. Представлений І.Кантом троякий синтез «схоплювання уявлень як модифікацій душі у спогляданні, відтворення їх в уяві і впізнавання їх у понятті», «що веде до трьом суб'єктивним джерел знання, що робить можливим самий розум і через нього весь досвід як емпіричний продукт розуму» (Кант І. з першого видання «Критики чистого розуму» - .. соч в 6 т, т 3. М., 1964, с. 700), виявився незрозумілим ні сучасникам, ні наступними поколіннями філософів (аж до М. Хайдеггера)

Ідеї концептуалізму і концепту повертаються у ХХ ст. як реакція на науковий номіналізм у російській релігійно-містичної філософії у зв'язку з проблемами філософії Всеєдності (концептуалістом вважав себе Н.А.Бердяев), діалогічного філософії, пов'язаної з ідеєю твору (М. Бахтін, В. С. Біблер) і у французькому постмодернізмі (Ж.Дельоз, Ф.Гваттарі). Сучасна логіка все більше і більше втягується контекст риторики і теорії аргументації, відповідно однозначність результатів логічних актів позбавляється свого абсолютного характеру, вкоренилася у багатозначних мовних актах. У зв'язку з відкриттями Ф.Соссюра у мовознавстві, у результаті чого знову було перевідкриття опозиції мови / мова, ідеї концептуалізму стають вельми значущими у структуралістських і лінгвістичних теоріях.

Предметом аналізу А.Вежбіцької, яка будує на цьому фундаменті модель універсальної Природної Семантичної Метамови, є ті самі невизначені елементи, або концепти, які вона називає «універсальними семантичними примітивами» (Вежбицкая Мова. Культура. Пізнання. М, 1996, с. 326).

Концептуалізм - напрям у мистецтві та літературі у 2-й половині ХХ ст. (І.Кабаков, художники Е.Булатов, В.Півоваров, М. Шемякіна, Поети Л.Рубінштейн, Т.Кибилов, прозаїк В.Сорокін і ін.); у його основі - вираз семантики можливих світів, смислова множинність речей, що повертає знак у звук. Це естетична реакція на соціалістичний реалізм.

ДЖЕРЕЛА:

Попов П.С., Стяжкін Н.И. Развитие логических идей от Античности до эпохи Возрождения. М., 1974; Неретина С.С. Слово и текст в средневековой культуре. Концептуализм Петра Абеляра. М., 1994; Она же. Верующий разум. К

истории средневековой философии. Архангельск, 1995; Руднев В.П. Словарь культуры 20 в. М., 1997; Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков. М., 1999;

КОНЦЕСІЯ

КОНЦЕСІЯ — договір про передачу природних багатств, підприємств, інших господарських об'єктів, що належать державі чи місцевим органам влади, в тимчасову експлуатацію іншим державам, іноземним фірмам, приватним особам.

Концесіонер — суб'єкт підприємницької діяльності, який на підставі договору отримав концесію.

Концесія — надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) права на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії (строкове платне володіння), за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності (концесіонером) на себе зобов'язань по створенню (будівництву) та (або) управлінню (експлуатації) об'єктом концесії, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику.

Концесія — надання концесієдавцем на підставі концесійного договору на платній та строковій основі концесіонеру права на будівництво та/або експлуатацію автомобільної дороги за умови взяття концесіонером на себе зобов'язань щодо її будівництва та/або експлуатації.

Сфери господарювання, в яких дозволяється концесійна діяльність, об'єкти права державної або комунальної власності, що можуть надаватися в концесію, а також види підприємницької діяльності, які не дозволяється здійснювати на концесійній основі, визначаються законом.

Концесії у період НЕПу виступали як форма залучення іноземного капіталу. Передані на правах концесії іноземному капіталові промислові підприємства поклали початок державно-капіталістичному устрою в економіці країни. Проте в умовах СРСР широкого розвитку ця форма не набула. Всього було підписано 42 концесійних угоди, почали працювати лише 31.

Концесії у гірництві (рос. концессии у горном деле, англ. mining concessions; нім. Konzessionen in Bergbau) — угоди, що дозволяють на певних умовах здійснювати пошук, розвідку і (або)

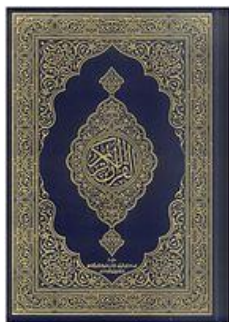
експлуатацію родовищ корисних копалин, що належать державі (або місцевій владі).

Концесії юридично оформлюються шляхом укладення контрактів (угод) про надання прав, ліцензій, про здачу в оренду.

Концесійний конкурс — процедура, встановлена нормативно-правовими актами, згідно з якою певний претендент визнається переможцем у концесійному конкурсі.

КОРА́Н

КОРА́Н (араб. الْقُرْآن — Qur ān — читання у голос, декламація) — головна священна книга мусульман, запис проповідей, що виголошені пророком Мухаммедом у формі пророчих одкровень, головним чином у Мецці та Медині між 610 і 632 рр.

Сучасний Коран з Саудівської Аравії

Мусульмани вірять, що Коран не створений, а існує передвічно, він є словом Аллаха і містить його остаточну і повну волю, яку Аллах промовив через пророка Мухаммеда.

Коран є цінною історичною і літературною пам'яткою ранньосередньовічної епохи історії арабів.

Існує декілька думок про походження назви. Згідно з однією думкою, вона є похідним від дієслова «кара», яке означає «читати». Згідно з іншою — воно походить від дієслова «іктарана», яке означає «зв'язуватися». За третім тлумаченням, воно походить від слова «кору», що означає «частування». Богослови вважають, що Коран отримав таку назву, оскільки є даром Божим для віруючих.

У самому Корані використані різні імена останнього одкровення, з яких найпоширенішими є:

- Фуркан (розрізнення добра і зла, істини і брехні, дозволеного і забороненого);
- Китаб (Книга);

- Зікр (Нагадування);
- Танзіль (Послання).

Словом «мусхаф» називають окремі сувої або примірники Корану.

Згідно з мусульманським віровченням, оригінал Корану зберігається на небі, звідки його було низпослано у світ від Аллаха у повному вигляді у ніч Кадр, але ангел Джабраїл передавав його Мухаммаду частинами протягом 20 років.

МЕККАНСЬКИЙ ПЕРІОД НІС ПОСЛАННЯ:

У мекканський період послання Корану іслам не був державною релігією, і у мекканських сурах більша увага приділяється доктринальним, есхатологічним, духовним, а також етичним проблемам. Найважливішим постулатом і лейтмотивом усього змісту Корану є доктрина Єдинобожжя, яка відкидає існування інших богів, крім істинного Творця всього сущого буття, і наказує обов'язковість служіння тільки Йому.

МЕДИНСЬКИЙ ПЕРІОД НІС ПОСЛАННЯ:

У посланнях мединського періоду більше значення відводиться соціальним, економічним питанням, проблемам війни і миру, права, сімейним стосункам тощо. Коранічні вказівки з'являлися поступово, від більш легких форм до складніших, наприклад, спочатку мусульмани молилися два рази на день, а потім прийшло веління про п'ятиразову молитву. Згідно з реальними обставинами Аллах міг послати одкровення, яке носило тимчасовий характер (мансūх), а потім скасувати його і замінити новим (нāсіх), за аналогією з юриспруденцією використовується термін аброгація. Послання Корану по частинах сприяло кращому сприйняттю його народом, полегшувало вивчення та практичне застосування Корану у повсякденному житті.

КАНОНІЗАЦІЯ КОРАНУ:

За розпорядженням Мухаммеда послані йому аяти відразу ж записувалися (сам пророк був неписьменним). Для цього у нього було близько 40 секретарів. Зейд ібн Сабітговорив, ще тому як секретар записував послання, Мухаммад змушував його ще раз прочитати аяти і тільки після цього дозволяв читати їх народу. При цьому він наполягав, щоб сподвижники заучували одкровення напам'ять, бо таке знання буде винагороджено Аллахом. Таким чином, частина мусульман знали напам'ять весь Коран, решта — фрагментарно. Досі існує традиція зберігання Корану в усній формі, коли люди запам'ятовують його напам'ять цілком.

Коранічний текст записувався на фінікових листях, шматках плоского каменю, шкіри, тканини. Записи робилися поступово, але були змішаними. Тільки після послання групи аятів Мухаммад оголошував, в яку саме сурі і в якому порядку вони повинні бути записані. Були й послання, які не повинні були увійти в Коран, а носили тимчасовий характер і пізніше були скасовані Аллахом.

Всі аяти Корану, але у вигляді окремих записів, були зібрані за рішенням першого праведного халіфа Абу Бакра. Цю роботу виконав Зайд ібн Сабіт і це зібрання зберігалося в одній з дружин пророка на ім'я Хафса та відоме як Коран Хавси.

Через дванадцять років після смерті Мухаммеда, при третьому праведному халіфі Османі текст Корану був оформлений як рукописна книга, яка вважається першим виданням Корану. До того у ходу були різні варіанти Корану, зроблені зокрема Абдаллахом ібн Масудом і Убаййей ібн Каабом. Через сім років після того, як Осман став халіфом, він наказав зробити копії Корану і розіслати у різні мусульманські країни.

Зібрані воєдино, зведені в один список у період правління халіфа Османа (644–656 рр.), ці Одрокровення склали канонічний текст Корану, який дійшов до наших днів у незмінному вигляді. Перший повний такий список датується 651-м роком.

ПЕРЕКЛАДИ КОРАНУ:

Богослови вважають, що переклад смислів Корану повинен спиратися на достовірні хадиси Мухаммада, відповідати принципам арабської мови і загальноприйнятим положенням мусульманського шаріату. Деякі вважали, що при виданні перекладу обов'язково вказувати на те, що він є простим роз'ясненням смислів Корану. Переклад не може служити заміною Корану під час намазів.

Фахівці поділяють переклади Корану на дві великі групи: буквальні і смислові. У зв'язку зі складністю перекладу з арабської мови на інші (зокрема, на українську) і неоднозначністю тлумачення багатьох слів і фраз, найбажанішими вважаються саме смислові переклади. Однак потрібно розуміти, що тлумач може допускати помилки, також як і автор перекладу.

Видатні художні достоїнства Корану визнані всіма знавцями арабської словесності. Однак багато з них втрачаються при буквальному перекладі. Неповторна мова, різнобічний зміст і красу коранічного стилю неможливо зберегти і передати у процесі перекладу Корану іноземними мовами. Перші спроби перекладу Корану на староукраїнську (старослов'янську) мову були здійснені в

XV ст. у Великому князівстві Литовському, Руському та Жемантійському. Після приєднання до ВКЛ Великим князем Вітовтом Криму в Литву переселилася значна група татар. Саме ними й були здійснені перші спроби перекладу Корану на офіційну мову ВКЛ.

Коран з перським перекладом

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ

Питання, пов'язані з Кораном, вивчалися у XVI–XVII т. в Острозькій та Києво-Могилянській академіях. А Іоанікій Ґалятовський видав 1683 р. у Чернігові трактат «АльКоран Мухамедів».

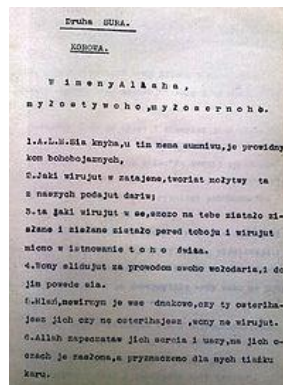
Першу спробу перекласти Коран сучасною українською зробив видатний український вчений-сходознавець Агатангел Кримський.

У 1913–1914 рр. Коран переклав львівський поліглот Олександр Абранчак Лисинецький. Як показало дослідження цього тексту, праця базується на німецькому перекладі Корану М. Геннінга (Лейпциг, 1901). На жаль, текст залишився неопублікованим.

У 2010 р. у Сімферополі вийшла книга під назвою «Коран. Переклад смислів українською мовою». Автор, письменник Валерій Магафурович Басиров, який, за власним зізнанням, не володіє арабською, спирався виключно на російські тексти. Як наслідок, це призвело до появи значної кількості неприпустимих помилок, неточностей та відступів від мусульманського вчення, а тому книгу В. Басирова не можна ставити в один ряд із іншими перекладами Корану. У 2011 р. Валерій Басиров випустив друге та третє видання книги, у яких чимало помилок та неточностей були виправлені. У 2013 р. вийшло четверте видання Корану.

Часткові переклади Корану з мови оригіналу опублікували Ярема Полотнюк та Валерій Рибалкін.

Повний переклад Корану з арабської мови з урахуванням автохтонної екзегетики (тафсір) виконав острозький науковець Михайло Якубович. Цей текст перекладу схвалила до друку Комісія Центру імені Короля Фагда з друку Преславного Сувою, що знаходиться у Медіні (Саудівська Аравія). У 2013 р. україномовний Коран вийшов друком.

Сторінка з перекладу Абранчака-Лисинецького (1913), набрана латинським шрифтом

ПОВНІ ПЕРЕКЛАДИ:

Коран. Переклади смислів українською мовою. Пер. з російської Валерій Басиров, Сімферополь: Видавництво Доля, 2010 (перевидання 2011, 2011, 2013).

Коран. Переклад смислів українською мовою. Пер. з арабської Михайло Якубович. Медіна: Центр імені Короля Фагда з друку Преславного Сувою. 2013. 991 стор. ISBN 978-603-801-095-2

Коран. Переклад смислів українською мовою. Пер. з арабської Михайло Якубович, редактор: Людмила Таран. Київ: Основи. 2015. 448 стор.

В ісламі Коран розглядають як священну книгу — конституція, послана Мухаммаду Аллахом, щоб кожна людина могла налагодити взаємини з ним, з самим собою і суспільством, виконати свою життєву місію так, як цього бажає Аллах.

Саме факт послання Корану Мухаммаду визначає виняткове місце останнього в ісламі, де він розглядається як Пророк і Посланник.

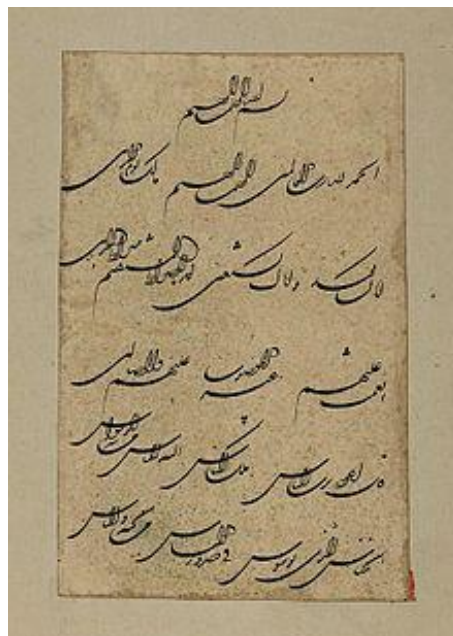
Той, хто повірив у Коран, позбавляється від рабства перед творіннями, стає рабом Аллаха і починає нове життя, оскільки його душа ніби народжується заново для того, щоб служити Аллаху і заслужити його милість. Для цього мусульмани дотримуються божественного керівництва, сліднують його приписам, підкоряються

його велінням, уникають його заборон і не переступають його обмежень. Дотримання коранічного шляху розглядається як запорука щастя та успіху, тоді як віддалення від нього — причина нещастя.

Коран виховує мусульман у душі праведності, богобоязливості і доброзвичайності.

Згідно з ісламом, найкращим із людей є той, хто вивчає Коран і навчає йому інших людей.

Джерелом оповідань Корану, відповідно до ісламу, є тільки Всевишній. На це вказує безліч сур священної книги: «Ми послали Коран у ніч Могутності», «Якби зібралися люди і джини, щоб зробити подібне до цього Корану, вони б не створили подібного, хоча б одні з них були іншим помічниками».

Перша і остання глави Корану разом

ДЖЕРЕЛА ОПОВІДАНЬ КОРАНУ

Мусульмани вірять, що Коран був даний Всевишнім для виправлення викривлень, які були внесені людьми у ранні божественні писання — Тору і Євангеліє. Тому послідовники ісламу вважають, що саме в Корані існує заключна версія Божественного закону. Це ж констатують сходознавці: «Причину соціального неблагополуччя Мухаммад знайшов у помилковому культі, у порушенні заповіданих перше установлень, тому формулюючи нові релігійні та соціально-правові ідеї, Мухаммад бачив у них відновлені в первинному вигляді старі».

ЛІТЕРАТУРНА СТРУКТУРА КОРАНУ:

У теперішньому вигляді Коран має 114 сур які поділяються на аяти (вірші). Сури розташовані так: найдовші — на початку, найкоротші — у кінці. Для Корану характерна своєрідна стилістика: це проповідь, пряма мова і розповідь від третьої особи.

Існує консенсус серед арабських вчених у використанні Корану щодо стандарту, за яким оцінюється інша арабська література. Мусульмани стверджують, що Коран за змістом і стилем не має аналогів. Майкл Селлс оцінює гадану «дезорганізацію» Корану, його «розсіяний або фрагментарний режим», як літературним прийомом, здатний справляти «глибокий вплив». Таким же чином він бачить стиль «багаторазового повторення» у Корані, вбачаючи у ньому літературний прийом.

ЗМІСТ КОРАНУ

Мусульмани вважають, що Коран був посланий не тільки арабам, але і всьому людству: «Ми направили тебе тільки як милість до мешканців всіх світів»[.

У той же час Коран не містить у собі принципово нового, не відомого раніше. У ньому розповідається про древніх пророків (Адам, Лут, Ібрагім, Юсуф, Муса, Іса тощо) та про різні події їхнього життя. Коран розповідає й про події, які повинні відбутися в майбутньому, наприклад, пророкує реванш візантійців у війні з персами. Дійсно, через кілька років, у кінці 620-х рр., Імператор Іраклій зумів завдати персам ряд поразок і повернути втрачені провінції.

У Корані розповідається також про проблеми походження і сутності буття, різних форм життя, про космологію і космогонію, містяться різні вказівки про обряди. Таким чином, у Корані містяться загальні принципи всіх аспектів індивідуального та суспільного буття.

ТЛУМАЧЕННЯ КОРАНУ

Так дослідники Корану очікують знайти у ньому завершений літературний твір з єдиною композиційною схемою, але Коран — це унікальне писання з багатоплановим змістом, в якому пасажі, веління і заборони розташовані, з людського погляду, хаотично. І його текст потрібно не просто читати, а ретельно і наполегливо досліджувати, збираючи уривки, розташовані у різних сурах, для того щоб отримати єдину картину. Звісно, що Коран став першоджерелом для дуже багатьох наук, але найважливішим завданням відносно змісту самого Корану залишається правильне розуміння змісту аятів. І для розв'язання цієї проблеми було важливо розробити вірні наукові методи та підходи.

КОРАНІЧНІ НАУКИ

Причини дарування аятів (асбаб ан-нузуль). Теологи-суніти стверджують, що аяти Корану можна поділити на дві великі групи:

— аяти, причини дарування яких відомі;

— аяти, причини дарування яких не вказуються.

2. Скасовані та ті, що скасовують аяти Корану (насіх ва мансух). Обидва ці терміни походять від одного арабського дієслова — «переписувати, скасовувати». Насіх означає скасування одного божого приписання й підпорядкування іншому, котре було послане після нього. Більшість мусульман визнають насіх і вважають, що його види можуть бути наступними:

— аяти, в яких релігійне приписання скасоване (мансух), але їхній текст залишається в силі;

— аяти, в яких скасований текст, але релігійне приписання залишається в силі;

— аяти, в яких скасовані як релігійне приписання так і текст;

Також вчені вказують, що насіх може бути й іншого роду — насіх Корану Сунною, Сунни Кораном і Сунни Сунною.

3. Ясні та неясні за змістом аяти (аль-мухам і аль-муташабіх);

Вживання слів Корану у прямому та переносному значенні (хакіка і маджаз);

Для розуміння й інтерпретації Корану треба було створити традицію тафеїра, тобто тлумачення його тексту. Коран як джерело віровчення доповнюється іншими, не менш важливим для мусульман джерелом — сунною, зафіксованою в хадисах, що є переказами про життя пророка та його сподвіжників.

БЕЗДОГАННІСТЬ КОРАНУ

«Ми нічого не втратили у Писанні», — сказано в Корані, і мусульмани вірять, що священний Коран — бездоганний. «Якщо б він був не від Аллаха, то вони знайшли б у ньому багато суперечностей».

Мусульманські вчені вважають, що всі знайдені «помилки» Корану — це спроба судити про арабську мову у Корані без знання арабської мови. Опоненти через свою упередженість готові позбавити коранічну мову поетичної образності, художності і просто причепитися до слів. Коран вміщає у собі закони, які повністю регулюють особисте і суспільне життя людей. Цей звід законів, на думку ісламських вчених, є найбільш правильним і остаточним.

Для більш як мільярда мусульман Коран — священна книга, що вимагає до себе особливого ставлення. Мусульмани ставляться

до Корану з благоговінням. Багато мусульман запам'ятовують принаймні частину Корану напам'ять. Як правило це вірші, потрібні для виконання молитов. Ті, хто вивчив весь Коран, носять звання Хафіза.

Сторінка з Корану

За шаріатом, мусульманин несе такі обов'язки перед Кораном:

- Вірити у те, що Благородний Коран є Словом Всевишнього Аллаха, і вчитися читати його відповідно до правил вимови.
- Брати Коран в руки лише у стані обмивання.
- Коран треба читати в чистих місцях.
- Тримати Коран на високих місцях. Не можна класти Коран на підлогу.
- Суворо виконувати всі розпорядження, зазначені у Корані. Все своє життя будувати згідно з моральними принципами Священного Корану.

При читанні Писання мусульмани проявляють смиренність і покірність, розмірковуючи над його словами і замислюючись над їх змістом. У цьому полягає мета читання Корану: «Невже вони не замислюються над Кораном? Або ж на їхніх серцях замки?».

Текст Корану легко доступний в інтернеті арабською мовою, а також у вигляді переказів смислів Корану на інші мови.

Дехто стверджує, що Коран заохочує розвиток науки і наукового знання. Мусульманські богослови заявляють, що Коран, безумовно, не є науковою працею, проте згадані в ньому факти, пов'язані з різними сферами знань, вказують на те, що науковий потенціал Корану багаторазово перевершував той рівень знань, який людство досягло до моменту появи Корану.

Цей конкордизм намагається узгодити коранічне сказання про світоутворення з даними сучасної науки. Через деякі, часто поетичні і розпливчасті вірші, прихильники цієї концепції «пророкують» тектоніку плит, швидкість світла тощо. Однак слід

підкреслити, що більшість цих віршів можуть так само описати відомі вже під час створення Корану спостережувані факти або поширені теорії (наприклад, теорія Галена).

Найпопулярнішим прихильником коранічного конкордизму є турецький публіцист Аднан Окта, відоміший під псевдонімом Харун Яхья. У своїх книгах він однозначно відкидає теорію еволюції, тим самим залишаючись на позиціях креаціонізму.

У сучасному ісламському світі широко поширене переконання, що Коран передбачив багато наукових теорій та відкриттів. Мусульманський проповідник Ідріс Галаятдін в одній зі своїх книг перерахував імена сучасних вчених, які прийняли іслам після того, як зробивши чергове відкриття, бачили, що воно було відображено у Корані XIV ст. тому. Одним з них був академік Моріс Бюкай, член Французької медичної академії. Однак подібні списки можна розглядати обачно: попри те, що часто зазначено, М. Бюкай, мабуть, не був членом французької Медичної Академії. Інші списки включають так само Жак-Ів Кусто, хоча спростування про його навернення було опубліковано його фондом ще у 1991 р.

ДЖЕРЕЛА:

Релігієзнавчий словник / За ред. проф. А. Колодного і Б.Лобовика. — К.: Четверта хвиля, 1996. — 392 с. — С. 168.; Ідріс Галаятдін «Відомі люди, що прийняли Іслам». — Казань, 2006. Саїд Ісмагілов Священий коран та коранічні науки в ісламі // Аль-Калям/ головний редактор Бородіна В.В.. — 3. — Донецьк: Донбас, 2014. — С. 12-24. — (Бібліотека ісламознавства).; Преславний Коран. Переклад смислів українською мовою. Пер. Михайло Якубович. К. Основи. 2015. Ахмадуллин В. А. Деятельность государственных органов СССР и духовных управлений мусульман по изданию Корана на арабском языке в СССР и его распространению в 50-е годы XX в. // Вестник Дагестанского научного центра. — Махачкала: Дагестанский научный центр РАН, 2014. — № 52. — С. 84—89.; Али-заде, А. А. Коран (архив) // Исламский энциклопедический словарь. — М.: Анср, 2007.; Густерин П. В. Первый переводчик и первое издание Корана на русском языке // Исламоведение. — 2011. — № 1.

КОРДОН ДЕРЖАВНИЙ

ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН — лінія і уявна вертикальна поверхня, що проходить через цю лінію, визначає межі державної території, — суходолу, вод, надр, повітряного простору — тобто межі розповсюдження державного суверенітету.

Державний кордон — це політична й економічна межа, лімітована державним ладом, національною відособленістю, митним контролем, правилами зовнішньої торгівлі та іншими критеріями.

Першим позначенням кордону вважається встановлення у Давній Греції прикордонної колони між Пелопоннесом і Аттикою.

Деякі державні кордони позначені тільки знаками; на них немає митного контролю та вони не охороняються. Такі кордони без кордонів існують між країнами Шенгенської зони.

У залежності від походження й тривалості існування державні кордони ділять на антецедентні та субсеквентні.

Антецедентні кордони встановлюються перед остаточним заселенням і розвитком тих регіонів, які вони оточують. Таким кордоном є поділ між Канадою і США, який провели у період 1782–1846 рр., по 49-й паралелі, яка розділяла мало заселені території.

Субсеквентні кордони протилежні антецедентним у тому, що вони проводяться після заселення території. Прикладом є кордони між європейськими країнами.

КОНЦЕПЦІЇ КОРДОНІВ

Концепції формування кордонів сформувалися у міждержавних відносинах у XIX ст. Встановлення кордонів визначалося з географічних або етнічних принципів.

Природні кордони встановлювалися по природних рубежах, які забезпечували умови для розвитку держави і його оборони (гори, ріки і т. д.).

Штучні кордони виникали внаслідок створення на рубежах ліній військово-інженерних укріплень. (Наприклад, Велика китайська стіна).

Згідно з теорією етнічних чи мовних меж проведення кордонів має відбуватися згідно з перевагою тієї чи іншої мови. Сучасні державні кордони сформовано переважно за цим принципом. На Версальській мирній конференції цей принцип був вирішальним при розмежуванні країн, що виникали після закінчення Першої світової війни. Аналогічно у 1948 р. був проведений кордон між Пакистаном та Індією.

ЕТАПИ ВСТАНОВЛЕННЯ КОРДОНІВ

Державний кордон встановлюється у договірному порядку. Є два основних етапи встановлення державного кордону — делімітація і демаркація.

Делімітація — це визначення (за згодою між урядами сусідніх держав) загального напрямку проходження державного кордону з позначенням її на географічних картах.

Демаркація — це проведення лінії державного кордону на місцевості та позначення її спеціальними прикордонними знаками.

Робота з демаркації полягає у перенесені на місцевість результатів делімітації державного кордону.

ПРОХОДЖЕННЯ КОРДОНІВ НА МІСЦЕВОСТІ

Проходження кордону встановлюється на суші по прямій або по характерних лініях рельєфу, природних і штучних контурах місцевості від однієї точки повороту до наступної. На морі кордон встановлюється по зовнішній межі територіальних вод.

На судноплавних річках — посередині головного фарватеру, на несудноплавних річках — по їх середині або по середині головного рукава річки. На озерах та інших водоймищах, звичайно, по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону до берегів озера або іншого водоймища, чи згідно з державними документами. Намеліоративних каналах — по середині каналу або по одному з берегів, залежно від належності каналів або меліоративної системи.

Острови на прикордонних річках, озерах та інших водоймищах територіально належать тій або іншій договірній стороні, залежно від їхнього розташування щодо державного кордону. Повітряний кордон — вертикальна площина, що встановлюється по лінії проходження сухопутного та водного державного кордону (110 км).

ВИДИ КОРДОНІВ

Види кордонів за своєю природою:

- природні, або орографічні (від гр. oros — гора + grapho — опис конфігурації різних елементів рельєфу), кордони, які встановлені з урахуванням рельєфу місцевості (наприклад, за річищами річок або каналів, берегами озер, гірськими хребтами та ущелинами тощо).
- геометричні кордони, тобто кордони, проведені по прямій, яка перетинає місцевість від однієї точки до іншої, незважаючи на характер місцевості (але оминаючи поселення).
- Особливим видом геометричних кордонів є так звані астрономічні кордони, тобто такі, лінія яких збігається з паралеллю або меридіаном земної географічної сітки.

У більшості випадків держави мають комбіновані кордони. Типовим прикладом цього є африканська країна Ботсвана, яка має орографічні, геометричні та астрономічні кордони.

ФУНКЦІЇ КОРДОНІВ

Державні кордони виконують кілька функцій. Їх можна об'єднати у три групи: бар'єрні, контактні та фільтруючі.

Бар'єрна функція полягає у достатньому відокремленні однієї країни від іншої. При цьому таке відокремлення може бути близьким до абсолютного, скажімо у колишньому Радянському Союзі, де кордон був «на замку», а сусідні країни відділялися контрольно-слідовою смугою, колючим дротом і прикордонниками з автоматами по всьому периметру. Максимізована бар'єрна функція кордону і між Південною та Північною Кореєю з суцільною п'ятиметровою стіною, струмом високої напруги тощо. Для більшості нинішніх держав характерна так звана м'яка бар'єрна функція відкритих кордонів.

Контактна функція кордону полягає у створенні на межі декількох держав спільних природних заповідників, відкритих економічних зон. Таким чином прикордонні райони двох або кількох держав стають контактною зоною, яка дає змогу постійно поглиблювати двостороннє чи багатостороннє співробітництво.

Фільтрувальна функція кордону полягає у тому, що він має виконувати роль своєрідної мембрани або фільтра, який пропускає все корисне та потрібне для певної держави з інших країн і затримує все вороже, шкідливе, негативне тощо.

Кордон між США і Канадою завдовжки 8893 км є найпротяжнішою у світі лінією поділу двох держав.

ДЖЕРЕЛА:

Державний кордон // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О., Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Туристичне країнознавство. Європа Навч. посіб. / М. П. Мальська, М. З. Гамкало, О. Ю. Бордун. — 2-ге вид. — К.: ЦУЛ, 2010. — 224 с.; Масляк П. О. Країнознавство — К.: Знання, 2008. — 292 с.

КОРПОРАТИЗМ

КОРПОРАТИЗМ — (пізньолат. *corporatio* — об'єднання, співтовариство) — система прийняття рішень та представництва інтересів через обмежену кількість жорстко визначених, ієрархічно ранжованих і функціонально диференційованих груп інтересів, що монополізують представництво відповідних сфер суспільного життя за згоди держави в обмін на її участь у підборі лідерів та призначенні керівного складу цих груп, а також у формуванні їхніх вимог.

У контексті досліджень авторитаризму і сучасної автократії поняття корпоратизм використовується для позначення процесу використання офіційно дозволених та підконтрольних владі громадських організацій для обмеження участі народу у політичному процесі і придушення впливу на владу громадянського суспільства.

Перелік таких організацій може включати об'єднання підприємців, профспілки, релігійні громади, правозахисні організації і т.д. Як правило, держава встановлює жорсткі умови на видачу ліцензій цим організаціям, що зменшує їх кількість, дозволяє державі контролювати їх діяльність і стимулює нагляд організацій над своїми членами.

Уряд Муссоліні одним з елементів офіційної доктрини фашизму зробив одне з трактувань корпоративізму, що після закінчення Другої світової війни призвело до дискредитації терміну. У повоєнні роки християни-демократи вважали за краще замість «корпоративізму» використовувати більш загальний термін «солідаризм».

Термін «корпоративна держава» іноді застосовується як характеристика Росії часів президента В.В. Путіна, як в позитивному, так і у негативному сенсі.

ДЖЕРЕЛА:

Казакевич А. Идеология христианской демократии // Ровдо В., Чернов В., Казакевич А. Мировые политические идеологии: классика и современность. Минск: Тонпик, 2007. Гл. 6.; Нойхауз Н. Ценности христианской демократии. М.: Республика, 2005.

КОРУПЦІЯ

КОРУПЦІЯ (від лат. *Corrumpere* — псувати) — протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їхніх прав і посадових можливостей для особистого збагачення; підкупність і продажність громадських і політичних діячів.

Найчастіше термін застосовується у відношенні до бюрократичного апарату і політичної еліти. Характерною ознакою корупції є конфлікт між діями посадової особи та інтересами її працедавця або конфлікт між діями виборної особи і інтересами суспільства. Багато видів корупції аналогічні шахрайству, що здійснюється посадовою особою, і відносяться до категорії злочинів проти державної влади.

До корупції може бути схильна будь-яка людина, що володіє дискреційними повноваженнями — повноваженнями щодо розподілу якихось ресурсів, що їй не належать, на свій розсуд (чиновник, депутат, суддя, співробітник правоохоронних органів, адміністратор, екзаменатор, лікар тощо). Головним стимулом до корупції є можливість отримання економічного прибутку (ренти), зв'язаного з використанням владних повноважень, а головним стримуючим чинником — ризик викриття і покарання.

За макроекономічними і політекономічними дослідженнями, корупція є найбільшою перепорою до економічного зростання і розвитку, здатною поставити під загрозу будь-які перетворення.

Корупцію можливо класифікувати за багатьма критеріями: за типами взаємодіючих суб'єктів (громадяни і дрібні службовці, фірми і чиновники, нація і політичне керівництво); за типом вигоди (отримання прибутку або зменшення витрат); за спрямованістю (внутрішня і зовнішня); за способом взаємодії суб'єктів, ступенем централізації, передбаченістю тощо. Історично корупція також розрізнялася за тим, чи відбувалося отримання неправомірних переваг за здійснення законних дій («хабарництво») або незаконних дій («лихварство»).

КОРУПЦІЙНА СХЕМА

Під виразом «корупційна схема» (або множ.«корупційні схеми») маєтсья на увазі усталені або постійно діючі корупційні механізми, способи здобування та канали передачі грошей при колективній кримінальній діяльності. Правильним також було б цей феномен називати корупційною складовою організованої злочинності.

Корупційні схеми існують і функціонують у рамках офіційних легальних організацій як латентні (приховані) зв'язки-відносини між їх суб'єктами або учасниками, які використовують своє посадове або службове становище. Так, наприклад хабарі-та-відкати, системи «відмивання грошей» — є типовими історичними прикладами корупційних схем.

ЕТИЧНА ОЦІНКА КОРУПЦІЇ

Різні прояви корупції мають різну етичну оцінку: одні дії вважаються злочинними, інші всього лише аморальними. До останніх, як правило, відносяться кумівство і заступництво на основі політичної орієнтації, які порушують принцип мерітократії.

Слід відрізнити корупцію від лобізму. При лобіюванні посадова особа також використовує свої владні повноваження для підвищення шансів перепризначення або для просування посадовими сходах в обмін на дії на користь певної групи.

Відмінність полягає в тому, що лобізм задовольняє трьом умовам:

- Процес роботи впливу на посадову особу носить конкурентний характер і слідує правилам, які відомі всім учасникам.
- Відсутні приховані або непублічні платежі.

- Клієнти і агенти незалежні один від одного в тому сенсі, що ніяка група не отримує частку від прибутку, запрацьованого іншою групою.

Найнебезпечніші форми корупції кваліфікуються як кримінальні злочини. До них, перш за все, відносяться розтрата (розкрадання) і хабарі. Розтрата полягає у витраті ресурсів, довірених посадовій особі, з особистою метою. Вона відрізняється від звичайної крадіжки тим, що спочатку особа отримує право розпоряджатися ресурсами легально: від начальника, клієнта тощо. Хабар є різновидом корупції, при якій дії посадової особи полягають в наданні якихось послуг фізичній або юридичній особі в обмін на надання останнім певної вигоди першому. В більшості випадків, якщо дача хабара не є наслідком злості, основну вигоду від операції отримує хабародавець. До кримінальних злочинів також відноситься купівля голосів виборців (хоча деякі вважають її не формою корупції, а видом недобросовісної виборчої кампанії).

Корупція часто є приводом для закликів до насильницької зміни влади. При цьому звинувачення нерідко пред'являються не тільки конкретній політичній еліті, але і політичній системі в цілому. Як відзначає Оскар Аріас Санчес, авторитарні режими здатні успішно приховувати переважну більшість зловживань владою від громадськості, так що висновок про їх корумпованість робиться на основі аналізу непрямих свідочств і згубних для всього суспільства наслідків. Навпаки, корупція в демократичних режимах часто отримує широкий розголос і присікається перш, ніж вона починає завдавати істотного збитку. Проте періодичні скандали викликають у громадян сумніви в своїй здатності робити вплив на процес ухвалення в країні політичних рішень і розчарування в демократії.

ТИПИ ВЗАЄМОДІЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ

Побутова корупція породжується взаємодією пересічних громадян і чиновників. У неї входять різні подарунки від громадян і послуги посадовій особі і членам її сім'ї. До цієї категорії також відноситься кумівство (непотизм).

Ділова корупція виникає при взаємодії влади і бізнесу. Наприклад, у разі господарської суперечки, сторони можуть прагнути заручитися підтримкою судді з метою винесення ухвали у свою користь.

Корупція верховної влади відноситься до політичного керівництва і верховних судів у демократичних системах. Вона стосується груп, що стоять при владі, недобросовісна поведінка яких

полягає у здійсненні політики у своїх інтересах і у збиток інтересам виборців.

РИНОК КОРУПЦІЙНИХ ПОСЛУГ

Найпоширеніша децентралізована (зовнішня) корупція, коли оборудки здійснюються індивідуально між посадовою особою і приватною особою. Проте додавання внутрішній корупції — між членами однієї організації — додає їй риси організованої злочинності.

Згідно з законами біхевіоризму, потрапляючи у колектив, людина переймає правила поведінки, які у цьому колективі прийняті. Тому, якщо внутрішньокорпоративна культура така, що у відношенні до хабарів панує обстановка добросердя, деколи безвідповідальності при вирішенні службових питань, відсутність гласності при обговоренні провини співробітників, то новоприбулі приймуть таку поведінку як нормальне і слідуватимуть їй надалі.

Розповсюдження корупції серед чиновників приводить до того, що в ній опиняються зацікавленими і підлеглі, і начальники. Оцінка потенційної вигоди і ризиків, пов'язаних з корупцією, у спрощеній формі описується наступною моделлю:

Дана система досить стійка і цим забезпечує стабільність корупційної діяльності. Наприклад, можна зіткнутися з принципом презумпції сумлінності правоохоронних органів, який означає, що шанси викрити їх співробітника в неправочинних діях нікчемно малі.

На практиці підлеглі ділять хабарі не тільки з начальством, але і між собою. Кінцевим висновком є формування специфічних для корупції внутрішніх ринків і економічних механізмів. Зокрема, виникають позиції з особливо високими нелегальними доходами. Боротьба між чиновниками за такі позиції формує внутрішній «ринок праці». У міру розвитку корупції відбувається деяка централізація ринку, починаючи з рівня окремих відомств, коли чиновники виробляють тарифи за ухвалення конкретних рішень, щоб понизити внутрішню конкуренцію за кожен хабар і підвищити загальний дохід. Підтримка стабільності нелегальних фінансових потоків вимагає адміністративних і законодавчих заходів, націлених на підвищення економічної вигоди від корупції і на зниження правових і соціальних ризиків.

ЗАЦІКАВЛЕНІСТЬ ПРИВАТНОЇ ОСОБИ

Здрісто («державний рекет») практикується чиновниками, що володіють дискреційною владою перешкоджати комусь в отриманні ліцензій, спеціальних дозволів або будь-яких інших послуг,

що входять в компетенцію чиновника. Якщо чиновник має повноваження оцінювати суму належних виплат (наприклад, податків або мит), це також відкриває можливості для злих дій.

Зіткнувшись із злими діями з боку держслужбовця, приватна особа постає перед вибором: або дати хабар (що зв'язане з ризиком викриття), або оскаржити дії держслужбовця через внутрішній або зовнішній наглядовий орган. Рішення залежить від того, наскільки затратна процедура оскарження, а також наскільки громадянин обізнаний про свої законні права і обов'язки держслужбовця.

Змова виникає за тих же умов, що і злий дії, проте відрізняється тим, що вигідний обом сторонам і полягає в здійсненні оборудки, що завдає збитку державі. Наприклад, в обмін на хабар, митний інспектор може занижити суму імпорту і тим самим зменшити суму, яку фірма-імпортер повинна сплатити на мита. У оборудку також можуть бути залучені структури, відповідальні за нагляд над чиновником.

ОБЛАСТІ ЗБАГАЧЕННЯ

Одним з основних шляхів корупційного збагачення для бюрократії, особливо для верховної політичної еліти, є державні витрати.

Інвестиційні проекти багато в чому визначаються рішеннями, які вищі чиновники приймають на свій розсуд. Крупні інвестиційні проекти (особливо, за участю іноземних корпорацій) часто припускають передачу монопольних прав переможцеві конкурсу, що обіцяє чиновникам особливо великі хабарі. Деякі проекти створюються спеціально для того, щоб певні групи отримували ренту («державну» або «адміністративну ренту») від тих, хто призначений як виконавець проекту.

Державні закупівлі, як правило, припускають вибір об'єктивно кращої пропозиції з декількох на основі конкурсу, проте іноді чиновник може забезпечити перемогу продавця, що пообіцяв найбільші «комісійні» («відкат») з операції. Для цього обмежується участь в конкурсі, його правила повністю не оголошуються тощо. В результаті закупівлі здійснюються за завищеною ціною.

Позабюджетні рахунки часто створюються з легітимною метою (пенсійні, дорожні фонди тощо) Проте в деяких фондах, наприклад, для допомоги інвалідам, доходи можуть значно перевищувати реальні витрати, що стимулює бажання у деяких чиновників привласнити «надлишки». Навпаки, у разі дефіциту чиновники часто вирішують на свій розсуд, кому у результаті

дістануться гроші. У деяких країнах, кошти, отримані через іноземну допомогу або від продажу природних ресурсів, прямують до спеціальних фондів, які менш прозорі і гірше контролюються, ніж бюджетні гроші. Через щохвилинні коливання цін на товари, визначити дійсну суму транзакції і величину відрахувань до таких фондів непросто, що дозволяє частину грошей перенаправляти у кишені чиновників.

СЕРЕД ІНШИХ ОБЛАСТЕЙ, НАЙПРИБУТКОВІШИХ У ПЛАНІ КОРУПЦІЇ, СЛІД ВИДІЛИТИ:

Податкові пільги

Продаж сировинних товарів за цінами нижче ринкових

Районування, оскільки воно впливає на вартість землі

Видобуток природних ресурсів

Продаж державних активів, особливо приватизація державних підприємств

Надання монопольного допуску до певного виду комерційної (особливо експортно-імпоротної) діяльності

Контроль над тіньовою економікою і нелегальним бізнесом (зди́рство, захист від переслідування, знищення конкурентів тощо)

Призначення на відповідальні пости в органах влади

КОРУПЦІЯ У СУДОВІЙ СИСТЕМІ

Приведені нижче форми корупції відносяться в першу чергу до суддів, проте у разі адміністративних правопорушень можуть стосуватися і посадових осіб, уповноважених розглядати відповідні справи органів внутрішніх справ, органів пожежного нагляду, податкових, митних органів тощо)

«Вилки» в законодавстві. Багато норм дозволяють судді вибирати між м'яким і жорстким заходами покарання, щоб він міг максимально врахувати ступінь провини, тяжкість правопорушення та інші обставини. При цьому у судді з'являється важіль дії на громадянина, що зробив правопорушення. Чим більша різниця між верхньою і нижньою межами покарання, тим більший хабар буде готовий заплатити громадянин.

Альтернативне адміністративне стягнення. Існують норми права з накладенням альтернативного адміністративного стягнення, наприклад, штраф або арешт. Від більшості норм-«вилкок» їх відрізняє не тільки ширший діапазон покарань (і отже, сильніша мотивація у порушника до дачі хабара), але і те, що правосуддя здійснюють представники виконавчої, а не судової, влади. Багато юристів вважають, що використання санкцій подібного вигляду виправдане тільки в кримінальному судовому процесі, але має під собою мало

підстав в процесі адміністративному: "По-перше, судовий процес побудований на принципах відкритості (гласності), змагальності, усності і безпосередності розгляду. При адміністративному провадженні, громадянин, у більшості випадків, залишається наодинці з представником влади. По-друге, навіть найвища міра покарання за адміністративне правопорушення не настільки тяжка для правопорушника, як у кримінальному праві, для того, щоб її диференціювати.

Перекваліфікація складу правопорушення. Іншим різновидом «вилок» є дублювання складу правопорушення в різних кодексах. Це відкриває можливості для перекваліфікації скоєного правопорушення в м'якшу категорію (наприклад, з кримінального в адміністративне або цивільне) або навпаки, у важчу категорію. Розмежувати злочини і інші правопорушення часто складно через розмитість формулювань законодавства, і в таких ситуаціях судді (або посадові особи) ухвалюють рішення на свій розсуд, що відкриває можливості для хабарів і здирства.

КОРУПЦІЯ У ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ

Як впливає з даного вище визначення, сфера корупції не обмежена державним сектором. Аналогічні зловживання відбуваються у громадських організаціях (профспілках, церквах, добродійних організаціях тощо). У приватних комерційних підприємствах керівники використовують свою дискреційну владу при укладанні контрактів, наймі нових працівників, нагляді над підлеглими тощо. Це відкриває можливості для дій з метою отримання особистої вигоди, які при цьому можуть завдавати економічного збитку власникам або акціонерам компанії. Хабарі в приватному секторі прийнято називати «підкупом».

ЕМПІРИЧНІ ДАНІ ПОКАЗУЮТЬ, ЩО КОРУПЦІЯ ВИКЛИКАЄ:

неефективний розподіл і витрачання державних коштів і ресурсів; неефективність корупційних фінансових потоків з погляду економіки країни;

втрати податків, коли податкові органи привласнюють собі частину податків;

втрати часу через чинення перешкод, зниження ефективності роботи державного апарату в цілому;

розорення приватних підприємств;

зниження інвестицій у виробництво, уповільнення економічного зростання;

пониження якості суспільного сервісу;

нецільове використання міжнародної допомоги країнам, що розвиваються, що різко знижує її ефективність;

неефективне використання здібностей індивідів: замість виробництва матеріальних благ люди витрачають час на непродуктивний пошук ренти;

зростання соціальної нерівності;

посилення організованої злочинності — банди перетворюються на мафію;

занепад політичної легітимності влади;

зниження суспільної моралі

У високо корумпованих бюрократичних апаратах більшість державних ресурсів свідомо прямують в канали, де їх найлегше розікрасти або де найлегше збирати хабарі. Політика правлячої еліти стає направленою на придушення механізмів контролю над корупцією: свободи преси, незалежності системи правосуддя, конкуруючих еліт (опозиції) і далі індивідуальних прав громадян. Так, деякі люди відзначають, що існують випадки, коли поведінка і зовнішній вигляд людини є сигналом для правоохоронних органів до затримання людини з метою здирства хабара.

Існує також точка зору, що до корупції припустиме терпиме відношення. Згідно з одним аргументом, в історії розвитку багатьох країн (Індонезії, Таїланду, Кореї) були періоди, коли економіка і корупція росли одночасно. Згідно з іншим аргументом, хабарництво є лише реалізація ринкових принципів в діяльності державних і муніципальних структур. Таким чином, терпиме відношення до корупції допустимо в умовах економічного буму або поки вона не зачіпає ефективність ринку у цілому. Критики цієї точки зору заперечують, що унаслідок перерахованих вище причин, країни з високим рівнем корупції після періоду зростання ризикують втратити стабільність і впасти в низхідну спіраль.

ОПТИМАЛЬНИЙ РІВЕНЬ КОРУПЦІЇ

У міру того, як держава викорінює корупцію, витрати на це мало окупне заняття зростають так, що для повної ліквідації корупції доведеться витратити великі зусилля. Порівнюючи втрати від корупції і витрати на викорінювання корупції для кожного її рівня, можна знайти оптимальний рівень корупції, що відображає найменші сумарні втрати. Виявляється, для суспільства вигідно не знищувати корупцію до кінця, просто через високу затратність цього процесу.

Крім того, надмірне захоплення боротьбою з корупцією в збиток усуненню її причин здатне позбавити адміністративну систему

гнучкості, а населення громадянських свобод. Правляча група може використовувати каральне законодавство для посилення свого контролю над суспільством і переслідування політичних супротивників.

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ

Корупція наносить багатомільярдні збитки міжнародній торгівлі. Саме це стало однією з причин зростання інтересу до проблеми міжнародної корупції останніми роками. Так, американські фірми-експортери стверджували, що вони часто програють вигідні контракти через те, що згідно із законом не мають права платити хабарі закордонним чиновникам. Навпаки, у більшості країн ОБСЄ хабара іноземним партнерам не тільки не заборонялися, але навіть могли бути списані з доходу при сплаті податків. Наприклад, у німецьких корпорацій такі витрати становили близько 5,6 млрд. дол. у рік. Ситуація змінилася тільки в кінці 1997 р., коли країни ОБСЄ підписали «Конвенцію про боротьбу з дачею хабарів іноземним державним посадовим особам при здійсненні міжнародних ділових операцій». У виконання конвенції протягом подальших років були прийняті закони, що забороняють явним чином національним компаніям давати хабарі кому б то не було.

ПРИЧИНИ КОРУПЦІЇ

Причини корупції для кожної із країн можуть відрізнятися, але головними серед них будуть невдало побудована система державного управління (або незакінчені реформи в системі органів державного управління), непрофесійність топ-менеджерів в державі, відверто недосконала судова система, політична корупція в парламенті, брак політичної волі національних лідерів щодо ефективного протистояння проявам корупції, насамперед проявам політичної корупції, слабкість інститутів громадянського суспільства.

ФУНДАМЕНТАЛЬНА СУПЕРЕЧНІСТЬ

Виробництво будь-яких благ вимагає витрати певних ресурсів, що компенсується коштами, отриманими від споживачів цих благ. Зарплата службовців належить до витрат, що покриваються зрештою за рахунок споживача, проте їх діяльність визначається волею начальства і працедавця. Це призводить до ситуації, коли споживач отримує необхідну послугу або товар від службовця, але не може безпосередньо вплинути на діяльність цього службовця. Окремим випадком є суспільне благо, яке оплачується за рахунок податків і надається державними службовцями. Не зважаючи на те, що роботу чиновників фактично оплачують громадяни, їх

працедавцем є держава, яка наділяє їх правом ухвалювати рішення, що зачіпають конкуруючі інтереси різних осіб, на свій розсуд.

У відсутність у когось дискреційної влади, корупція була б неможлива. Проте персону або групу, що володіє верховною владою, не в змозі самостійно забезпечувати реалізацію політики, яку вона визначає. Для цієї мети вона призначає адміністраторів, яких вона наділяє необхідними повноваженнями, в розпорядження яких вона передає необхідні ресурси, для яких вона встановлює правила поведінки і над якими вона здійснює нагляд. І тут виникає наступна проблема:

Консервативність закону. На практиці інструкції міняються значно повільніше, ніж зовнішні умови. Тому вони залишають місце для дій на свій розсуд, оскільки інакше система управління стає абсолютно негнучкою, і невідповідність жорстких норм реаліям здатна повністю зупинити роботу. Проте це означає, що в непередбаченій законом, ситуації адміністратор може почати керуватися найвигіднішою рентаю.

Неможливість всеосяжного контролю. Нагляд вимагає витрат, але крім того, надмірно жорсткий контроль наносить удар по якості управлінського персоналу і приводить до відтоку творчо мислячих кадрів.

Таким чином, принцип управління сам по собі містить потенційну можливість для корупції. Ця можливість переростає в об'єктивні умови, коли потенційна рента переважає над ризиками.

Дана проблема багато разів відтворюється в бюрократичному апараті, оскільки адміністратори вищого рівня призначають своїх підлеглих тощо. Особливість систем з представницькою демократією полягає в тому, що вищі посади посідають політичні еліти, що отримали владні повноваження від народу і що ризикують втратою влади на наступних виборах.

Більшість фахівців сходяться на тому, що основними причинами високої корупції є недосконалість політичних інститутів, які забезпечують внутрішні і зовнішні механізми заборони.

Крім цього, є підстави вважати, що деякі об'єктивні обставини вносять істотний внесок:

- Двозначні закони. Просте, недвозначне, лаконічне і зрозуміле законодавство скорочує потреби у великому апараті чиновників і полегшує розуміння законів громадянами.

- Незнання або нерозуміння законів населенням, що дозволяє посадовим особам довільно перешкоджати здійсненню бюрократичних процедур або завищувати належні виплати.
- Залежність стандартів і принципів, що лежать в основі роботи бюрократичного апарату, від політики правлячої еліти.
- Професійна некомпетентність бюрократії.
- Кумівство та політичне заступництво, внаслідок чого формуються особисті стосунки (таємні домовленості), що ослабляють механізми контролю та запобігання корупції.
- Відсутність єдності в системі виконавчої влади, тобто, регулювання однієї і тієї ж діяльності різними інстанціями.
- Нерозвинене (слабке) громадянське суспільство, в наслідок чого громадяни не мають достатнього впливу щодо ефективного контролю за діями законодавчої, виконавчої та судової гілок державної влади.

На пострадянському просторі в умовах суспільства, що трансформується, через відсутність видимих альтернатив та свою особливу привабливість для значної частини населення змогла швидко утвердитися система патронально-клієнтальних відносин. Клани та клієнти, що їх обслуговують мали найбільші можливості для агресивного накопичення ресурсів та влади, для чого активно використовували недосконалість законодавства та слабкість державних інституцій. Добре організовані кланові структури зацікавлені і в подальшому збереженні правової невизначеності, непрозорості в прийнятті державних рішень, відсутності громадського контролю за монополіями та збереженні тісних залаштункових зв'язків з корумпованими чиновниками. Через це корупція стала невід'ємною частиною посткомуністичного клієнталізму. Він не просто породжує корупцію, а робить її всеохоплюючою, систематичною та структурною.

БОРІТЬБА З КОРУПЦІЄЮ

На сьогоднішній день не відомі методи в педагогіці і менеджменті, які б гарантували, що людина буде ідеальним чиновником. Проте існує чимало країн з вельми низьким рівнем корупції. Більш того, відомі історичні приклади, коли дії, направлені на зниження корупції, привели до значних успіхів: Сінгапур, Гонконг, Португалія, Швеція. Це однозначно говорить на користь того, що методи боротьби з корупцією існують.

З формальної точки зору, якщо не буде держави — не буде і корупції. Здатність людей на даному етапі розвитку ефективно

співпрацювати без держави піддається дуже сильним сумнівам. Проте, в умовах коли корупція поширена практично скрізь, розпуск корумпованих органів влади представляється одним з дієвих радикальних способів, як від неї позбавитися.

Крім розпуску органів влади, існують три можливі підходи до зменшення корупції.

По-перше, можна посилити закони і їхнє виконання, тим самим підвищивши ризик покарання.

По-друге, можна створити економічні механізми, що дозволяють посадовим особам збільшити свої доходи, не порушуючи правила і закони.

По-третє, можна підсилити роль ринків і конкуренції, тим самим зменшивши розмір потенційного прибутку від корупції.

До останнього також відноситься конкуренція в наданні державних послуг, за умови дублювання одними державними органами функцій інших органів. Більшість методів, що позитивно зарекомендували себе, відносяться до внутрішніх або зовнішніх механізмів нагляду.

9 грудня — Міжнародний день боротьби з корупцією.

ВНУТРІШНІЙ КОНТРОЛЬ

Сюди входять внутрішні механізми і стимули, що існують в самому апараті управління: ясні стандарти виконання посадовими особами своїх обов'язків і строгий нагляд над кожним службовцем. З метою забезпечення нагляду часто виділяють особливі управління, які функціонують автономно.

Наприклад, правоохоронні органи часто підкоряються розділу виконавчої влади, так само як і бюрократичний апарат, проте при цьому зберігають значну незалежність. Внутрішній контроль був основним способом боротьби з корупцією у монархіях періоду абсолютизму і досі зберігає високу ефективність. Зокрема,

Макіавеллі вважав, що у монархіях, «правлячих за допомогою слуг», корупція менш небезпечна, оскільки всі «слуги» зобов'язані милостям государя і їх важче підкуповувати.

ЗОВНІШНІЙ КОНТРОЛЬ

Сюди відносяться механізми, які мають високий ступінь незалежності від виконавчої влади. Незалежна судова система, при якій бюрократ, що порушив закон, може бути легко і ефективно визнаний винним, різко знижує потенційну привабливість корупції. Одними з найефективніших інструментів контролю над корупцією бюрократичного апарату є свобода слова і ЗМІ.

Зовнішній контроль характерний для країн з ринковою економікою і ліберальною демократією. Ймовірно, це пов'язано з тим, що для реалізації нормального функціонування ринку необхідні чіткі правила, механізми забезпечення виконання зобов'язань, зокрема, — ефективна правова система, що забезпечує здорове конкурентне середовище. Ліберальна демократія для досягнення своїх цілей також спирається на систему виборів, правову державу, незалежне правосуддя, розділення властей і систему «стримувань і противаг». Всі ці політичні інститути служать одночасно механізмами зовнішнього контролю над корупцією.

Проте не всі положення ліберальної демократії однозначно сприяють боротьбі з корупцією. Прикладом може служити принцип розділення властей. Розділення властей по горизонталі стимулює їх нагляд один над одним. Наприклад, у парламентській демократії представницька влада має повноваження відправити уряд до відставки. З іншого боку, у президентській демократії гілці влади ще більш функціонально розділені. Не зважаючи на це, корупція у президентських республіках у цілому вища, ніж в парламентських, що можливо пов'язане саме з трудомісткістю процедури імпічменту президента. Далі, розділення властей за територіальним рівнем і пов'язане з цим перенесення більшої частини повноважень виконавчої влади на рівень місцевого самоврядування приводить до ефективного зменшення розмірів органів влади. Це підвищує інформаційну прозорість влади і зменшує корупцію. Проте, федеральний устрій держави, що забезпечує максимальну децентралізацію, часто приводить до регулювання різних аспектів однієї і тієї ж діяльності чиновниками різних інстанцій, і отже, до більшої корупції в порівнянні з унітарними державами.

У демократичних країнах основним способом покарання вибраних представників за корупцію є відчуження їх від влади на наступних виборах. Мається на увазі, що сам виборець відповідає за ступінь чесності і відповідальності тих, кого він обирає. Не зважаючи на високу результативність виборів як зброї проти корупції, їх дія виявляється досить поволі. Кожні 30 років стабільної демократичної системи надають на корупцію такий же ефект, як власне перехід до ліберально-демократичної моделі правління.

Низкою авторів висувалося припущення, що вади виборчого процесу можуть робити істотний вплив на розмах корупції. Навіть якщо вибори проходять без порушень, сама їх система може стимулювати виборця голосувати за того або іншого кандидата за

ідеологічними причинами, ігноруючи корумпованість його особисто, його підлеглих або його партії у цілому. Ця гіпотеза знаходить підтвердження. Корупція виявляється значно менше в країнах, де в кожному виборчому окрузі вибирають декілька представників за мажоритарною системою, ніж в країнах з виборами за пропорційною системою і за закритими партійними списками або у країнах з маленькими виборчими округами і вибором одного представника в кожному окрузі. Це пояснюється тим, що мажоритарна система забезпечує найбільшу індивідуальну підзвітність, а вибір декількох представників або за відкритими партійними списками значно підвищує увагу, яку виборці приділяють чесності кандидатів.

Ліквідація згаданих вище супутніх причин корупції також відноситься до антикорупційних заходів.

Неконституційність корупціогених норм. Будь-які норми, що накладають на громадянина обмеження, можуть викликати корупцію, за винятком норм, що описують конституційні свободи і права людини. Останні накладають обмеження не стільки на індивідів, скільки на органи державної влади, будучи інституційними гарантіями як проти завищених вимог закону, так і проти наділення органів державної влади дискреційними повноваженнями. Корупціогені ж норми неминуче порушують права і свободи людини і громадянина, закріплені в Конституції.

Інформаційне забезпечення громадян. Цей метод включає аналіз законів з тим, щоб, проаналізувавши закон, чітко, лаконічно і дохідливо пояснити громадянам у чому полягають їхні права і обов'язки, які порушення що повинні за собою спричинити, як проходить судова процедура і що в ній враховується. Знаючи все це, громадяни будуть упевненіше поводитися, опинившись наодинці з тим, що підштовхує їх до дачі хабара чиновником.

Відкритість відомчих систем. Прозорість операцій, що відбуваються всередині відомств, і належний громадський небюрократичний контроль (у тому числі громадський бюджетний моніторинг) сильно похитнули б фундамент корупції. Але такий механізм неможливо реалізувати повною мірою не тільки тому, що громадська перевіряюча система сама була б схильна до корупції, а тому, що таким чином інформаційна безпека громадян і фірм порушувалася б ще більше. Наприклад, державні служби часто зберігають конфіденційні дані про громадян, а органи безпеки і військові відомства здатні повноцінно виконувати свої функції тільки при забезпеченні секретності.

Соціальне забезпечення чиновників. Першокласне медичне обслуговування, безпроцентні кредити для покупки нерухомості, велика пенсія — все це рівносильно підвищенню заробітної плати в державному секторі, і отже, збільшує втрати чиновника у випадку, якщо його зловлять на корупційній діяльності. Згідно з дослідженнями, цей захід не надає негайної дії на корупцію, проте сприяє підвищенню якості бюрократії з часом.

Суть проблеми при боротьбі з корупцією сформулював Джеймс Медісон: «Якби людьми правили ангели, ні в якому нагляді над урядом — зовнішньому або внутрішньому — не було б потреби. Але при створенні правління, в якому люди відатимуть людьми, головна трудність полягає в тому, що в першу чергу треба забезпечити правлячим можливість наглядати над керованими; а ось услід за цим необхідно зобов'язати правлячих наглядати за самими собою»).

Одним з найважливіших стримуючих чинників для корупції є кримінальне законодавство. На практиці закони в більшості країн встановлюють досить вузькі рамки відносно інтерпретації видів корупції, які вважаються кримінальними злочинами, — щоб виключити ризик вибіркового застосування законодавства з метою придушення громадянських свобод і опозиції. Тому, наприклад, подарунок може вважатися хабаром тільки за наявності наміру зробити вплив на посадову особу. Якщо посадовій особі згідно із законом не забороняється приймати подарунки в принципі, то довести факт хабара, як правило, важко. Навпаки, розтрата часто вважається доведеною за наявності збитку, незалежно від того, чи був намір у службовця привласнити кошти чи ні.

Інша трудність, що особливо виявляється при масштабній корупції, коли більшість приватних осіб дають хабарі, відома в психології і теорії ігор як «дилема ув'язненого». З одного боку, якщо всі особи перестануть давати хабарі, то вони всі від цього виграють. Проте якщо тільки одна приватна особа відмовиться від хабарів, то вона поставить себе в край не вигідні умови.

Нарешті, серйозною проблемою є згадана вище стійкість корупційних ринків.

Сінгапурська стратегія боротьби з корупцією відрізняється строгістю і послідовністю, ґрунтуючись на «логіці у контролі за корупцією»: «спроби викоренити корупцію повинні ґрунтуватися на прагненні мінімізувати або виключити умови, що створюють як

стимул, так і можливість схилення особи до здійснення корумпованих дій».

У момент отримання незалежності у 1965 р., Сінгапур був країною з високою корупцією. Тактика її зниження була побудована на низці вертикальних заходів: регламентації дій чиновників, спрощенні бюрократичних процедур, строгому нагляді над дотриманням високих етичних стандартів. Центральною ланкою стало автономне Бюро з розслідування випадків корупції, в яке громадяни можуть звертатися зі скаргами на держслужбовців і вимагати відшкодування збитків. Одночасно з цим було посилено законодавство, підвищена незалежність судової системи (з високою зарплатою і привілейованим статусом суддів), введені економічні санкції за дачу хабара або відмову від участі в антикорупційних розслідуваннях, а також зроблені жорсткі акції аж до поголовного звільнення співробітників митниці і інших держслужб. Це поєднувалося з дерегулюванням економіки, підвищенням зарплат чиновників і підготовкою кваліфікованих адміністративних кадрів.

У даний час Сінгапур займає лідируючі місця у світі за відсутністю корупції, економічною свободою і розвитком.

До середини XIX століття у Швеції корупція процвітала. Одним з наслідків модернізації країни став комплекс заходів, націлених на усунення меркантилізму. Відтоді державне регулювання стосувалося більше домашніх господарств, ніж фірм, і було засновано на стимулах (через податки, пільги і субсидії), ніж на заборонах і дозволах. Був відкритий доступ до внутрішніх державних документів і створена незалежна і ефективна система правосуддя. Одночасно шведський парламент і уряд встановили високі етичні стандарти для адміністраторів і стали домагатися їхнього виконання. Опісля всього декількох років чесність стала соціальною нормою серед бюрократії. Зарплати високопоставлених чиновників спочатку перевищували заробітки робітників в 12—15 разів, проте з часом ця різниця знизилася до двократної.

Нині Швеція, як і раніше, має один із найнижчих рівнів корупції у світі.

ДЖЕРЕЛА:

Геннадій Коржов. Олігархічна природа сучасного політичного режиму в Україні // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. — 2008. — Вип. 3. — С. 103—117. — (Політичні науки).; Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; КОРУПЦІЯ //Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська

енциклопедія», 1998.; Донатела дела Порта, Альберто Ванучі «Брудні обгородки: учасники, ресурси та механізми політичної корупції». Пер. з англійської. — К.: «К. І.С.», 2006. — 302 с.; Вільям Мілер, Осе Гределанд, Тетяна Кошечкіна «Звичаєва корупція? Громадяни та уряд в посткомуністичній Європі». Пер. з англійської Д.Скляренка. — К.: «К.І.С.», 2004. — 328 с.; С.В.Дрьомов, Ю.Г.Кальниш, Д.Б.Клименко, Г.О.Усатий, Л.М.Усаченко. «Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії». За редакцією Ю.Г.Кальниша. — К. : ДП "НВЦ «Пріоритети», 2010. — 88 с.

КОСТОМАРОВ МИКОЛА ІВАНОВИЧ
(4(16) ТРАВНЯ 1817 - 7(19) КВІТНЯ 1885 РР.)

Видатний український історик, поет-романтик, мислитель, громадський діяч, етнопсихолог.

Походження хлопчика визначало деяку подвійність його долі. Він з'явився на світ до взяття шлюбу місцевого поміщика Івана Петровича Костомарова з кріпачкою і за законами Російської імперії став кріпаком свого власного батька.

Відставний військовий Іван Костомаров уже у похилому віці вибрав собі у дружини місцеву українську дівчину Тетяну Петрівну Мельникову й відправив її до Москви для навчання у приватному пансіоні — з наміром потім із нею одружитися. Обвінчалися батьки Миколи Костомарова у вересні 1817 р., вже після народження сина.

Раптова смерть батька (14 липня 1828 р.) поставила його родину у скрутне юридичне становище. Народжений поза шлюбом, Микола Костомаров як кріпак батька у спадок переходив тепер його найближчим родичам — Ровневим, які були не проти відвести душу, знущаючись над паничем.

Коли Ровневи запропонували Тетяні Петрівні за 14 тисяч десятин родючої землі вдовину частку — 50 тис. карбованців асигнаціями, а також волю синові, вона погодилася без зволікань.

Залишившись із дуже скромними статками, мати перевела Миколу з московського пансіону (де він, щойно почавши вчитися, за блискучі здібності отримав прізвисько фр.*enfant miraculeux* — чудесна дитина) до пансіону у Воронежі, ближче до домівки. Навчання у ньому обходилося дешевше, але рівень викладання був дуже низьким, і хлопчик ледь висиджував нудні уроки, які практично нічого йому не давали. За «витівки» він був відрахований з цього пансіону і перейшов до Воронежської гімназії.

У 1833 р. Микола вступив до Харківського університету на історико-філологічний факультет.

В університеті Микола Костомаров вивчав стародавні й нові мови, цікавився античною історією, німецькою філософією і новою французькою літературою, учився грати на фортепіано, пробував писати вірші. Зближення з гуртком українських романтиків Харківського університету незабаром визначило його захоплення переважно фольклором і козацьким минулим України.

У ті роки у Харківському університеті навколо професора-славіста і літератора-романтика І. Срезневського сформувався гурток студентів, захоплених збиранням зразків української народної пісенної творчості. Вони сприймали фольклор як вираження народного духу, самі складали вірші, балади і ліричні пісні, звертаючись до народної творчості.

Костомаров в університетські роки дуже багато читав. Перевантаження позначилося на його здоров'ї — ще за студентства значно погіршився зір.

У січні 1837 р. Костомаров склав іспити з усіх предметів, і 8 грудня 1837 р. його затвердили у статусі кандидата.

Після закінчення університету Костомаров пішов на військову службу, був юнкером у Кінбурзькому драгунському полку в Острогозьку.

Почавши розбирати багатий архів повітового суду, у якому зберігалось діловодство колишнього козацького полку з часу заснування міста, Костомаров став історикомполку. Його твір з цього приводу не зберігся, проте він відіграв велику роль у формуванні його інтересів як ученого.

Тоді ж Костомаров переконався, що історію треба вивчати не лише за літописами, але за народною творчістю. Для ліпшого

знайомства з життям народу він, за його ж словами, почав «етнографічні екскурсії з Харкова сусідніми селами і шинками».

Великий вплив у ті роки справили на Костомарова вчення Йоганна Гердера, гегелівська філософія, чеське слов'янофільство, європейська романтична традиція (особливо творчість Ернста Теодора Амадея Гофмана).

Прослухані навесні 1838 р. у Московському університеті лекції літературознавця Степана Шевирьова зміцнили у ньому романтичне ставлення до народності.

Уже у харківський період життя Костомаров став схилитися до думки про те, що серед слов'янських народів саме українському належить особлива місія у справі визволення всіх слов'ян від імперського деспотизму і кріпосницького рабства. У віршах і поемах тих років він оспівує князівські і козацькі часи України. Свої поетичні твори Костомаров друкує у різних альманахах і видає у вигляді збірників «Українські балади» (1838) і «Гілка» (1840) під псевдонімом «Ієремія Галка». Тоді ж під впливом творчості Вільяма Шекспіра створює історичну драму «Сава Чалий» (1838) і трагедію «Переяславська ніч» (1841).

У 1840 р. Костомаров склав магістерські іспити і приступив до підготовки дисертації, присвяченої Берестейській унії 1596 р. Але робота («Про причини і характер унії в Західній Росії») не була захищена через урядову заборону. Дисертація побачила світ у 1841 р. окремою книгою і набула широкої відомості. Але це об'єктивне дослідження викликало люті протести з боку церковної влади, яка побачила в ньому відхід від офіційного трактування актуальної для України проблеми.

Друга дисертація Миколи Костомарова, підготовлена через півтора року, називалася «Про історичне значення руської народної поезії», ідеологічних нарікань не викликала і була успішно захищена 1844 р. Костомаров одержав звання магістра і можливість зосередитися на науковій і педагогічній праці.

Темою його нового дослідження стала історія Богдана Хмельницького. Бажаючи бути ближче до місць відповідних подій, Костомаров влаштувався вчителем гімназії містечка Рівне на Волині. Але вже 1845 р. він переїхав до Києва, де став працювати старшим учителем у гімназії, познайомився з найавторитетнішим на той час ученим Михайлом Максимовичем.

Навесні 1847 р. вчена рада Київського університету обрала Костомарова викладачем російської історії, а з 1 серпня — ад'юнкт-

професором. З осені він почав читати лекції, викликаючи жвавий інтерес у студентів. З цього часу Костомаров заглибився у масштабну роботу з вивчення історії України. Тоді ж Костомаров зблизився з видатним київським релігійним філософом Петром Авсеньєвим, який читав лекції з філософії і психології у Київській духовній академії і Київському університеті. Його філософсько-психологічні праці (зокрема, у галузі етнопсихології) справили величезне враження на Костомарова.

Яскрава фігура Костомарова приваблювала багатьох молодих киян, зокрема, Василя Білозерського, Миколу Гулака, Пантелеймона Куліша й Опанаса Марковича. У грудні 1845 — січні 1846 р. вони створили слов'янофільсько-українське Кирило-Мефодіївське братство, до якого незабаром приєднався і Тарас Шевченко. Своє завдання братчики бачили в поширенні передових ідей «слов'янської взаємності».

Більшість кирило-мефодіївців (зокрема, Костомаров) були людьми глибоко релігійними, а народницький пафос носив у них характер майже релігійної віри. Але якщо Костомаров, Гулак і Білозерський були швидше слов'янофілами, аніж українофілами, то Куліш і Шевченко становили патріотично-українське крило.

Програмні документи кирило-мефодіївців (насамперед написана Костомаровим «Книга буття українського народу») відображають вплив документів польського визвольного руху, зокрема «Книги народу польського і польського пілігримства» Адама Міцкевича (1832). Не менший вплив на історико-політичне мислення братчиків справила й «Історія русів».

Оформившись в ідейному плані, кирило-мефодіївці мали намір перейти до практичної діяльності, пропагуючи свої переконання серед населення. При цьому Гулак, близький до декабристського радикалізму Павла Пестеля, не виключав застосування насильницьких методів боротьби, а Шевченко навіть мріяв про народне повстання.

Але до практичної діяльності братчиків справа не дійшла. Студент Петров, підслухавши їхні розмови та ввійшовши до них у довіру, у березні 1847 р. написав донос попечителю Київського навчального округу генерал-майору Траскіну. Донос негайно переправили до Петербурга начальнику III відділення Його імператорської величності власної канцелярії графу Орлову.

17 березня Орлов повідомив про зібрання наступникові престолу Олександрові Миколайовичу з проханням дозволити арешти в Києві.

Київський губернатор Іван Фундуклей з великою повагою ставився до Костомарова. За кілька тижнів до цих подій він дав Миколі Івановичу для відгуку й зауважень свій рукопис книги «Огляд Києва щодо старожитностей» (була надрукована 1847 р.). Довідавшись про підготовку арешту, Фундуклей намагався попередити Костомарова про небезпеку. У відправленій із посильним записці він просив Костомарова негайно зайти до нього. Але історик, заклопотаний майбутнім весіллям з Ангеліною Крагельською, не знайшов часу заїхати до губернатора. У ніч на 30 березня 1847 р. Костомарова взяли під варту і відправили до Петербургу.

Костомаров перебував у жахливому стані. У відчаї він навіть намагався заморити себе голодом у дорозі. 7 квітня його привезли до Петербурга, а 15-го відбувся перший допит.

14 червня 1847 р. Костомарову, який перебував у Петропавловській фортеці, було дозволено побачення з нареченою Ангеліною Крагельською. Науковець боявся після суду зв'язувати з Ангеліною своє, як він вважав, пропаще життя. Зрештою їхній шлюб розпався. Крагельська вийшла заміж за іншого чоловіка і прожила з ним 19 років.

24 червня 1848 р., відбувши рік у Петропавловській фортеці, Костомаров був засланий у Саратов.

У Саратові його призначили на посаду перекладача при губернському правлінні. Оскільки перекладати не було чого, губернатор доручив політичному засланцеві завідувати секретним відділом, у якому велися справи «розкольників».

У Саратові Костомаров знову «включився» в наукову роботу і завершив монографію Богдана Хмельницького. Тоді ж почав писати про побут у Московській державі XVI–XVII ст. Для цієї роботи він, за звичкою, вже не обмежувався наявною літературою, а вирушав в етнографічні поїздки, збираючи стародавні пісні і перекази й одночасно знайомлячись із життям розкольників та інших сектантів.

У «Саратовских губернских ведомостях» за 1853 р. опублікували перший варіант майбутнього великого дослідження Костомарова «Бунт Стеньки Разіна».

У 1856 р. маніфест царя Олександра II звільнив Костомарова від поліцейського нагляду. У 1857 р. він вирушив за кордон, побував

у Швеції, Німеччині, Швейцарії, Франції й Італії. У Празі зустрівся з патріархом чеського слов'янофільства Вацлавом Ганкою.

У 1858 р. Костомаров повернувся до Петербурга і продовжив свої наукові пошуки.

Довідавшись, що до Петербурга повернувся Тарас Шевченко, Костомаров вирішив відвідати товариша. Дуже зворушливо описана сцена їхньої зустрічі в «Автобіографії» Костомарова: «Майстерня Шевченка знаходилася поруч із академічною церквою. Це була простора і світла кімната, що виходила вікнами у сад. „Здрастуй, Тарасе“, — сказав я йому, побачивши його за роботою у білому фартуху, з олівцем у руці. Шевченко витріщив на мене очі, але не міг упізнати. Даремно я, все ще не називаючи себе на ім'я, пригадав йому обставини, що ... повинні були навести його на думку про те, хто перед ним. „От же говорив ти, що побачимося й будемо ще жити в Петербурзі, — так і сталося!“». Це були його слова, вимовлені в III відділенні ще тоді, як після чергових ставок... ми поверталися до своїх камер. Але Шевченко і по тому не міг догадатися, роздумуючи і розводячи пальцями... Мабуть, я сильно змінився за одинадцять років розлуки з ним. Я нарешті назвав себе. Шевченко сильно розхвилювався, заплакав і почав обіймати мене й цілувати».

У 1859 р. Костомаров прийняв запрошення зайняти кафедру російської історії Петербурзького університету. Вступна лекція в університеті запам'яталася йому над усе: «Скупчення публіки було величезне; кілька державних осіб відвідали мою лекцію. По закінченні читання знялися гучні овації, а потім юрба молодих людей підхопила мене на руки і винесла з університетського приміщення до екіпажа». Хтось із сучасників точно помітив: «Лекції Костомарова кликали на площу!». Вплив ученого на петербурзьку інтелігенцію був величезним. На кожній лекції — стовпотворіння; у себе вдома по вітворках він збирав цвіт російської культури.

За роки ув'язнення та заслання погляди Костомарова на історію суттєво змінилися. Він уже був далекий від містичного поклоніння перед народом, але, як і раніше, на відміну від більшості російських професорів, не вважав суттю історичного процесу державне життя. Він дедалі критичніше дивився на події та основних осіб як російської, так і української історії, що йшло врозріз із суспільними переконаннями тих років.

Костомаров напружено працював, розбирав і аналізував архівні матеріали, багато публікувався у найпопулярніших тоді журналах «Современник», «Вестник Европы» і «Русское слово».

У Петербурзі він зустрівся зі старими друзями, Пантелеймоном Кулішем і Василем Білозерським. Разом вони створили й очолили петербурзьку українську «Громаду», в ідейному спектрі якої Костомаров обстоював ліберальні погляди, не поділяючи політичного радикалізму Шевченка. Але на національних позиціях стояв непохитно, про що свідчить його гасло, виголошене у 1860 р.: «Нехай же ані великороси, ані поляки не називають своїми землі, заселені нашим народом!»

У 1861–1862 рр. петербурзькі громадівці, підтримуючи тісні зв'язки з аналогічними гуртками в Україні, видавали журнал «Основа». У ньому були надруковані теоретичні праці Костомарова «Думки про федеративний початок у Древній Русі», «Дві руські народності» і «Риси народної південноруської історії».

У ці роки Микола Іванович підтримував зв'язки з багатьма ліберальними та демократичними діячами, листувався з Олександром Герценом і регулярно друкувався в його альманасі «Колокол» (Лондон). На сторінках «Колокола» без цензурних обмежень Костомаров зміг опублікувати гострі історико-публіцистичні статті «Правда москвичам про Русь» і «Правда полякам про Русь».

В обставині поляризації суспільства, що настала за селянською реформою 1861 р., Костомаров не бажав приєднуватися ні до революційного, ні до консервативного таборів, залишаючись при власних ліберальних переконаннях. Цим він настроїв проти себе обидва табори. Після викликаного студентськими заворушеннями 1861 р. закриття Петербурзького університету, кілька його професорів, серед них і Костомаров, організували у приміщенні Міської думи систематичне читання лекцій. Однак на «неслухняних» щодо влади викладачів посипалися утиски, а потім і заборона на такого роду несанкціоновані виступи.

На знак протесту Костомаров 1862 р. подав у відставку і більше до викладацької роботи не повертався. У 1863 р. він одержав запрошення очолити кафедру у Київському університеті, 1864-го аналогічний виклик прийшов з Харкова, а 1869 р. його знову запросили в університет святого Володимира. Але російський уряд не дозволив Костомарову відновити викладання.

Костомаров цілком зосередився на дослідницькій роботі. З 1863 р. він бере активну участь у періодичному виданні томів зібрання документів з історії України та Білорусі XIV–XVII століть

(«Акти, що стосуються історії Південної і Західної Росії, зібрані і видані Археографічною комісією»).

Основними працями його життя стали «Богдан Хмельницький» (перше видання — 1857 р., третє, вже в 3 томах, — 1876 р.), «Руїна» (1879–1880), присвячена трагічним подіям, що настали після смерті Хмельницького, «Мазепа» і «Мазепинці» (1882–1884), а також фундаментальна праця «Російська історія в життєписах її найважливіших діячів» (1874–1876), де представлені критичні біографії основних героїв давньоруської, української та російської історії. Власне історії Росії, крім згадуваної роботи про повстання Степана Разіна, присвячене «Північноруське народоправство» (1863) і «Непевний час Московської держави» (1866). Особливий інтерес представляє його наукова розвідка «Останні роки Речі Посполитої». У 1873 р. розлучені долею багато років тому Микола Костомаров і Аліна Крагельська (мати трьох дітей) зустрілися знову. 9 травня 1875 р. вони обвінчалися і 10 років, до самої смерті Костомарова, прожили разом.

У 1872 р. від напруженої роботи у Костомарова стали сильно боліти очі. Він говорив, що пропадає від бездіяльності. Саме тоді в нього зародилася думка надиктувати «Руську історію...» для популярного читання.

Фатально вплинули на здоров'я Костомарова дві події. Восени 1881 р. його збив ломовий візник. Наслідки травми відчувалися дуже довго. А 25 січня 1882 р. зануреного в роздуми Костомарова знову збив екіпаж.

З 1885 р. мешкав у Дідівцях на Прилуччині, Чернігівська область.

6 квітня 1885 р., у день пам'яті святих Кирила і Мефодія, здоров'я вченого різко погіршилося. Вранці 7 квітня він помер у своїй квартирі на Васильєвському острові у Петербурзі.

Похований 11 квітня 1885 р. на Волковому цвинтарі у Петербурзі.

Роль Костомарова у розвитку української і російської історіографії величезна. Репутація Костомарова, як історика, і за життя, і після смерті його неодноразово піддавалася сильним нападкам. Його дорікали в поверхневому користуванні джерелами та виникаючими звідси помилками, в однобічності поглядів, в партійності. У цих закидах полягає частка істини, вельми, втім, невелика. Неминучі у всякого вченого дрібні промахи і помилки, бути може, дещо частіше зустрічаються у творах Костомарова, але це

легко пояснюється незвичайною різноманітністю його занять і звичкою покладатися на свою багату пам'ять. У тих небагатьох випадках, коли партійність дійсно виявлялася у Костомарова — а саме в деяких працях його з української історії, — це було лише природною реакцією проти ще більш партійних поглядів, які висловлювались в літературі з іншого боку. Не завжди, далі, сам матеріал, над яким працював Костомаров, давав йому можливість дотримуватися своїх поглядів на завдання історика. Історик внутрішнього життя народу за своїм науковим поглядам і симпатіями, він саме в своїх роботах, присвячених Україні, повинен був з'явитися зображувачем зовнішньої історії.

У всякому разі, загальне значення Костомарова у розвитку російської та української історіографії можна, без жодного перебільшення, назвати величезним. Ним було внесено і наполегливо проводилася у всіх його працях ідея народної історії. Сам Костомаров розумів і здійснював її головним чином у вигляді вивчення духовного життя народу. Пізніші дослідники розсунули зміст цієї ідеї, але заслуга Костомарова цим не зменшується. У зв'язку з цією основною думкою робіт Костомарова стояла у нього інша — про необхідність вивчення племінних особливостей кожної частини народу і створення обласної історії. Якщо у сучасній науці встановився дещо інший погляд на народний характер, який заперечує ту нерухомість, яку приписував йому Костомаров, то саме роботи останнього послужили поштовхом, залежно від якого стало розвиватися вивчення історії областей.

Вносячи нові і плідні ідеї у розробку російської історії, досліджуючи самостійно цілий ряд питань в її області, Костомаров, завдяки особливостям свого таланту, пробуджував, разом з тим, живий інтерес до історичних знань і у масі публіки. Глибоко вдумуючись, майже вживаючись в досліджувану їм старовину, він відтворював її у своїх роботах такими яскравими фарбами, у таких опуклих образах, що вона приваблювала читача і незгладимими рисами вросло у його розум. В особі Костомарова вдало поєднувалися історик-мислитель і художник — і це забезпечило йому не тільки одне з перших місць у ряді російських істориків, але і найбільшу популярність серед читаючої публіки.

«Щира любов історика до своєї Батьківщини може виявлятися тільки у строгій повазі до правди», — повторював Микола Іванович. Цим принципом він керувався все життя.

У 1857 р. Микола Костомаров видає свою першу ґрунтовну працю «Богдан Хмельницький», присвячену історії українського козацтва першої половини та середини XVII ст. Завжди зацікавлений особистою роллю людини в історичних подіях, Костомаров збирається написати історію українського козацтва, виставивши головними героями своїх праць саме ватажків української громади цього періоду. У першій главі «Богдана Хмельницького» Костомаров, протягом більше як ста сторінок, розглядає історію українського суспільства від часів занепаду Київської Русі аж до епохи гетьмана Богдана Хмельницького. Вже у перших рядках своєї праці Костомаров наголошує на головнім кредо усіх своїх майбутніх історичних праць — український народ є найголовнішим спадкоємцем державності Київської Русі, зберігши усі демократичні традиції своєї Давньокиївської держави. Наголошує Костомаров і на принципі соборності усіх тих земель, на яких мешкає український народ. Ось як він пише про це:

«Народ, який населяє у наш час більшу частину Галичини та Буковини, Люблінську губернію Царства Польського, губернії Російської імперії: Подільську, Волинську, Київську, частину Гродненської та Мінської, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Катеринославську, землю війська Кубанського, народ, що складає значну частину народонаселення в губерніях: Воронізькій, Курській, Херсонській, народ, що має свої поселення у губерніях: Саратовській, Астраханській, Самарській, Оренбурзькій і землі Війська Донського, народ, який називають малорусами, українцями, черкасами, хохлами, русинами та просто руським, з'являється, за відомостями наших літописців, у IX ст.

До кінця своїх днів відстоював Костомаров ідею різності «двох руських народностей», як він їх називав — українців (спадкоємців демократичних традицій Київської Русі) і росіян (творців деспотичного Московського царства та Російської імперії). У творцях демократичної Новгородської республіки XII-XV ст.ст. Костомаров бачив теж народ, близький за кров'ю та духом саме українцям, а не росіянам. У праці «Північноруські народоправства у часи удільно-вічового устрою» він так про це пише:

«Русько-слов'янський народ розподіляється на дві галузі..., до першої належать білоруси та великоруси, до другої — малоросіяни або південноруси, і новгородці».

Ідею соборності всіх українських земель Костомаров висував і в своїх поетичних творах. У програмній поезії «Пісня моя», оспівуючи

Україну, він згадує і Сян і Карпати, і Дніпро і Чорне море, і рідну для нього невеличку річку Сосну, на якій розташоване місто Острогозьке, і яка впадає, неподалік від Острогозьку, до Дону: «Од Сосни до Сяна вона протягнулася, До хмари карпатської вона доторкнулася, Чорноморською водою вмивається, Лугами, як квітками, квітчається, Дніпром стародавнім підперезана, Річками, як стрічками, поубирана, Городами-намистами пообвішана.

У 1875 р. Костомаров перехворів тифом, що сильно підірвало його здоров'я (тоді ж від запалення легень померла його мати). У тому ж році він одружився з Аліною Леонтіївною Кисіль, уродженою Крагельською, яка була його нареченою ще до арешту його у 1847 р., але після його заслання вийшла заміж за іншого.

ДЖЕРЕЛА:

Етнопсихологія: навч. посібник / В. М. Павленко, С. О. Таглін. — Київ: Сфера, 1999.—С.31.; Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. — Мюнхен: Вид-во УВУ, 1993.; Балагутрак Микола Петрович. Українська етнопсихологія XIX століття: Дис... канд. наук: 07.00.05 — 2004.; Айзеншток Ієремія. Перша дисертація Костомарова: матеріали про спалення його дисертації в 1842 році / Ієремія Айзеншток.— Б.м.,Б.р.- С.21-27 Папка № 361.; Исторические монографии и исследования Николая Костомарова. — Спб.:Типография А.Траншеля, 1872. — Т.12. — С. 345-462.; Н. И. Костомаров «Богдан Хмельницкий». М, 1994. С 6.; Н. И. Костомаров «Русская республика (Севернорусские народоправства во времена удельно-вечевого уклада. История Новгорода, Пскова и Вятки)». М, 1994. С 5.; Микола Костомаров. «Пісня моя».; Вашкевич Г. Изъ воспоминаний о Николаѣ Ивановичѣ Костомаровѣ // Кіевская старина. Годъ четырнадцатый: журналъ. — Кіевъ: Типографія Корчакъ-Новицкаго, 1895. — Т. 49. — № 4. — С. 34—62.; 100 найвідоміших українців / Гнатюк М. А., Громовенко Л. П., Ламонова О. В. та ін. 2-ге видання. — Київ: Орфей, 2002. — 592 с. — Також: 100 найвідоміших українців / 3-є вид., випр. і доп. — К., 2005.

КРАТОЛОГІЯ

КРАТОЛОГІЯ є цілісною системою знань, яка охоплює загальну кратологію, історію влади, філософію влади, теоретичну, практичну, прикладну та порівняльну кратології, соціологію влади, логіку влади, педагогіку і технологію влади, етику влади, спеціальні кратології та багато інших галузей знання.

Слово «кратологія» походить від грецького «kratos» - «влада, сила, могутність».

Наука кратологія являє собою синтез знань про владу, які до недавнього часу були розкидані по багатьох областях науки (філософія, історія, право, психологія, етика, економіка, соціологія, політологія та ін.)

Коротко кажучи, це - наука про владу. Якщо ж дати розгорнуте визначення, то це - одна з найважливіших соціальних наук - вчення про владу, про закономірності її походження, функціонування і розвитку, про типи та види влади та їх специфіку, її суб'єктах, об'єктах, джерелах, взаємодії влади з іншими сферами життя.

Об'єкт кратології - феномен влади в усьому її розмаїтті.

Її предмет - основні явища, принципи і закономірності цієї області реального світу.

У загальній характеристиці кратології, як і будь-який іншій з наук, істотно важливі не тільки її об'єкт, предмет, але і її цілі.

Основні функції Кратології — пізнавальна (гносеологічна), когнітивна, інформаційна, регулятивна, прогностична, виховна та ін.

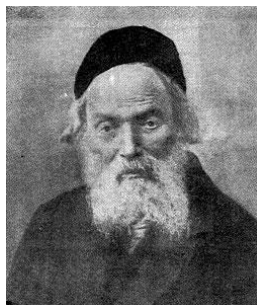
Найближчими до Кратології науками та галузями знань є право (насамперед державне), правознавство, політологія.

СЕРЕД ЦІЛЕЙ:

- З'ясування суті, природи, складу влади і можливостей їх використання; - Визначення справжніх діючих суб'єктів, об'єктів їх сили, можливостей ефективного впливу на реальне середовище, людей і сформовану обстановку; - Встановлення принципів, закономірностей, відстеження (моніторинг) тенденцій розвитку конкретних явищ, сил, процесів, рухів та їх можливих трансформацій;

Кратологія часто користується тими ж методами, що й інші соціальні (громадські) науки: збір інформації, спостереження, аналіз документів, анкетні опитування, прогностичні розробки і т. д.

КРИЖАНИЧ ЮРІЙ (1618 — 12 ВЕРЕСНЯ 1683 РР.)

Хорватський релігійний і політичний діяч, просвітник, священик, історик, філософ, мовознавець, учений-енциклопедист, представник соціально-політичної думки південних слов'ян.

Крижанич народився 1618 р. у хорватському містечку Обрх, поблизу Гориці, у шляхетній, але незаможній родині. У 1633 р., коли Юрій мав 15 років, не стало батька.

Згідно з деякими розвідками початкову освіту Крижанич здобував у Любляні. Надалі Крижанич здобуває богословську освіту. Спочатку у Загребі (гімназія у 1629 — 1636 рр.), потім у Віденській духовній семінарії, Болоньї та Римі (є також відомості, що Крижанич навчався або тільки дістав учене звання у Граці). Коло його наукових зацікавлень було надзвичайно велике – крім богослів'я та філософії, він вивчає юриспруденцію, знайомиться з сучасною йомусоціально-політичною думкою. Юрій Крижанич - блискучий мовознавець і поліглот; він окрім рідної, сербо-хорватської, опановує не лише обов'язкові на той час мови наук - латину та греку, а й італійську та німецьку, а пізніше слов'янські мови, зокрема, руську, польську та московську.

Після студій у Римі, у тому числі з 1642 р. у грецькій колегії святого Афанасія, де Юрій Крижанич знайомиться зі східною християнською традицією (культурою Візантії), він починає свою місіонерську діяльність на службі Ватикану. Як місіонер, Юрій Крижанич багато мандрує по Європі - Німеччина, Велике князівство Литовське, Константинополь, Флоренція тощо. Подорожуючи 1647 р. до Москви, Крижанич уперше відвідав українські землі.

Перебуваючи у Відні 1658 р., Крижанич прийняв пропозицію посадовців з Московії, що в Європі фрахтували чужинських учених, перейти на службу до російського царя, хоча це рішення й далось йому нелегко.

«Український 1659 рік» у біографії Юрія Крижанича

На початку 1659 р. Юрій Крижанич вирушає з Відня через Львів до Москви, вдруге потрапляючи в Україну, де, як відомо, в той час дуже неспокійно - торік, 1658 р., укладено Гадяцьку угоду, на її підставі Україна мала стати конфедеративним Великим князівством Руським в унії з Річчю Посполитою, внаслідок цього московський цар негайно збирає військо, щоб присмирити посталу автономію. Уже доїжджаючи до кордону, Крижанич натикається на обози російського війська й вирішує повернутися назад до України.

У середині літа цього року відбувається славетна Битва під Конотопом, де гетьман Іван Виговський завдає нищівної поразки сотисячній царській армії під проводом Трубецького; це затримує Крижанича ще на деякий час (аж до листопада ц.р.) в Україні. Українська козацька старшина радо приймає закордонного, але

близького духом слов'янського вченого. Відомо, що проживав він у Ніжині у полковника Василя Золотаренка. Тоді-таки він одвідує інші українські міста Лівобережної України - Батурин, Переяслав, Путивль та інші.

Також в «український 1659-й рік» своєї біографії Юрій Крижанич знайомиться й зав'язує тісні контакти з тогочасними українськими схоластами і пише два твори, що стосуються цілком і повністю до України - «Опис подорожі від Львова до Москви» та «Бесіду ко черкасам», які проникнуті розумінням і співчуттям до української ідеї.

Діставшись нарешті наприкінці 1659 р. Москви, Юрій Крижанич зіткнувся з непереборними проблемами з владою. Як це було звичайною практикою у ті часи у Московії, передові погляди та ідеї Крижанича не сприйнято, а за думки про єдність Церкви, що зазіхали на московське православ'я, його взагалі засудили й вислали 1660 р. до Сибіру, у (Тобольськ). Утім, як зазначає відомий український учений-історик Микола Костомаров: «Можливо, його [Крижанича] з якоїсь причини підозрювали у недоброму ставленні до Росії з приводу тодішніх шведських та польських справ. Принаймні, поза сумнівом, що його видалили не через якусь провину, а з підозри. Вислання його добре було облаштовано.

Юрій Крижанич 16 років перебуває на засланні, проте не падає духом, саме тут він створює найславетніші свої твори — «Грамотичне ізказанне об руськом языку» (Gramaticcno iskazanie ob ruskom jazyku, бл. 1665 р.), «Політика» (інакше Політичні думи, Розмови про панування, Politika, Razgovory ob vladatelstvu, 1663-1666) та Про Божу ласку (De providentia Dei, 1666-1667).

Лише після смерті московського царя Олексія Михайловича 1676 р. Крижанич отримує дозвіл повернутися до Москви, а згодом і виїхати з Московської держави до Литви й Польщі.

Виснажений фізично й морально, у період з 1678 до 1681 р., Юрій Крижанич живе монахом у домініканському кляшторі у Варшаві. Далі перебуває у Варшаві та Вільні, а 1683 р. вкотре прямує до Відня.

Помер Крижанич 12 вересня 1683 р. під Віднем, під час оборони міста, у стані загонів українських козаків, що долучилися до війська польського короля Яна Собеського; це дозволило останньому отримати блискучу перемогу над турками і зняти облогу з міста.

Доробок Юрія Крижанича величезний. Воістину він був учений-енциклопедист, фактично важко назвати галузь науки, де б

він не зробив свій унесок. Юрій Крижанич - автор багатьох трактатів з філософії, політичної економії, історіографії.

Відомо, що ще у римський період свого життя (наприкінці 40 - початку 50-х років) він серйозно цікавиться музикою, зокрема переглядає публікації музичних творів португальського короля Жуана IV. Абсолютно по-новаторському, випереджаючи століття, звучать його оригінальні ідеї прирівняти музику до математики у праці «Asserta musicalia nova»; її написано 1650 р. Проявив себе Крижанич і як історик - і у своїх «українських творах» і у написаній латиною наприкінці життя з присвятою Яну Собеському «Історії Сибіру (Historia de Siberia) (1680 р.).

Та все ж у розмаїтій науковій спадщині Крижанича найбільше уваги приділено лінгвістиці та політичній думці.

Найоригінальніший, із багатьох поглядів, у доробку Крижанича є твір Граматичне ізказанне об руськом язyku (Gramaticcno iskazanie ob ruskom jazyku, що написано приблизно 1665 р. Оригінальність твору полягає як у змісті, так і у мові цього трактату.

Отже, Граматичне ізказанне Крижанича - це слов'янська граматика, але не якоїсь однієї, живої розмовної або книжної, як церковнослов'янська чи давньої літературної загально-слов'янської мови, а нової, що її винайшов сам Крижанич, мови для всіх слов'ян. Книжка являє собою власний звід граматичних правил такої мови, що їх почерпнуто з наявних слов'янських мов, а мова книжки є взірцем її лексики.

Проведені дослідження чітко доводять, що мова Крижанича - суміш слов'янських мов, і то з явною перевагою слів російської мови. Так, згідно з дослідженнями голландського славіста Т. Екмана, словниковий фонд загально-слов'янської мови Крижанича більш як на половину складається зі слів російської мови, ще 10 % - прями запозичення з церковнослов'янської, приблизно стільки ж припадає на рідну Крижаничу хорватську (сербо-хорватську), решту взято з української та польської мов, що їх він добре знав, а ще якусь частину взагалі вигадав сам Крижанич, бо вони не фіксуються в жодній із сучасних йому слов'янських мов.

Серед учених-лінгвістів точаться суперечки і про причини появи самої ідеї у Крижанича щодо загально-слов'янської мови та й відносно самої мови. На порівняння науковці не скупі - одні називають її слов'янською койне, інші слов'янським есперанто. Звісно, на койне така мова не «тягнула», zostавшись мертвонародженою, а от штучною - слов'янським есперанто, що не

дістала свого дальшого розвитку й подана лише у творах самого Крижанича, таки була. Та й не під силу одній людині було подужати настільки грандіозне завдання, що втім усвідомлював і сам Крижанич, пишучи:

«Не може одна людина знати все без випробовувань і порад інших... Живучи на самоті, я не міг і не можу скласти такої книжки, де за абеткою було б подано й витлумачено всі слова. Що до цієї граматики, нехай її наступники викривають, додають і виправляють те все, що я опустив або в чому припустився помилок...».

Попри контрверсійні цільові настанови «Граматики...» у дечому ця праця Крижаничева була й лишається безцінним джерелом для мовознавців та істориків, а саме — Крижанич виступив у ній, як один із перших істориків і компаративістів слов'янських мов. Його оригінальні умовиводи та історичні паралелі вивірено пізнішими висновками.

Чи не найголовнішим постулатом у Крижанича є ідея історичної батьківщини всіх слов'ян з теренів сучасної України, що як відомо, підтверджується багатьма пізнішими дослідженнями археологів, істориків та лінгвістів; цю ідею вчений гаряче обстоює, принагідно критикуючи сучасні йому твердження про пізніше походження східних слов'ян і, як аргумент, наводить латинське коріння метаетноніму «слов'яни». У нього про це:

«Усім одноплемінним народам голова — народ руський, і руське ім'я через те, що всі вийшли з Русі та рушили до Римської імперії, заснували три держави й назвалися: болгари, серби й хорвати; ще інші посунули на захід і заснували держави ляхську й моравську, або чеську. Ті ж, що воювали з греками або римлянами, назвалися словенцями, і тому ім'я це в греків зробилося відомим».

Попри свій абсолютний захват щодо російської мови, Крижанич визнає, що тільки завдяки рідкісному консерватизму та державній політиці московських володарів у ній (мові) вдалося зберегти граматичний лад і лексику праслов'янської мови, тоді як інші сучасні йому слов'янські мови - українська, західно- та південнослов'янські пережили саморозвиток, багато втративши від спільної основи. Ось як він про це пише:

«Я не можу читати київських книжок [писаних руською - староукраїнською мовою], від яких мене нудить, без гидування. Тільки у Великоросії збереглося мовлення, придатне і властиве нашій мові... Тільки там, де є державна справа й народне законодавство своєю мовою, лише там мова ... облаштовується день у день... У

болгарів [у мові] нічого позичити, бо мова в них утрачена, заледве лишаються від неї сліди; в поляків половину слів узято з інших мов; чеська мова чистіша за лаську [польську], але також немало зіпсована; серби й хорвати спроможні говорити своєю мовою лише на побутові теми, хтось навіть писав, що вони розмовляють усіма мовами й жодною водночас».

Загалом, мовознавчі пошуки й теорії Юрія Крижанича ще не до кінця оцінили сучасна славістика, й вони чекають на своїх ретельник дослідників та інтерпретаторів.

Суспільно-політичні думки Юрія Крижанича викладено у його основних творах: «Політика» («Політичні думи, Розмови про панування», «Politika, Razgovory ob vladatelstvu», 1663-1666) та «Про Божу ласку» (De providentia Dei, 1666-1667).

У останньому творі, за задумом Крижаничевим — настанова спадкоємцю престолоа, він обстоює погляди на розвиток суспільства з позицій провіденціалізму.

Політичні ідеї у «Політиці» Крижаничевій зведено у найкращих традиціях Макіявелі до поклону перед абсолютизмом, зокрема російським. У Крижанича багато теоретизування — аналізу категорій «держава», «влада», «самоврядування» тощо. Політику хорватський учений виводить з етики й визначає «найблагороднішою з усіх наук і всім наукам господинею», що вчить «справедливо, справно й достойно» врядувати людьми, містами і країнами. Найбільша роль у політиці, за Крижаничем, відведена володарям, чий обов'язок — зробити народ щасливим, а найбільший гріх їхній — тиранія.

Проте у політології Юрія Крижанича не лише теоретичні викладки, а й практичні настанови. Захищаючи російську монархію, він пише, що лише розвиток і реформи зможуть її зміцнити. Учений щиро вірив, що просвітницький вплив на державця може змінити на ліпше весь хід історії. А ще Крижанич неодноразово застерігає російських державців від чвар та інтриг, що у ті часи, за його словами, панували у Малоросії (Україні), та від повтору суперечок і конкуренції у середовищі польської аристократії. У Крижанича безліч разів повторено перестороги, щоб не наслідувати німців, і взагалі чужинців та не схилитися перед ними. З огляду на потребу реформ ці його настанови виглядають суперечливо. Роздуми Крижанича повні нищівної критики тодішньої Московії - антисанітарії, малограмотності, пияцтва та крадіяства людності й посадовців,

тодішнього розуміння корупції, визисків народних мас. Ось як про «корупцію» у Крижанича:

«Правители областей, целовальники и всякие должностные лица привыкли продавать правду и заключать сделки с ворами для своей частной выгоды. Один правитель, приехавши у свою область, показал всему народу свою милость тем, что обещал никого не казнить смертью. Это значило: воруйте, братцы, свободно разбойничайте, крадите да мне приносите. И за четыре года вору верно исполняли приказание. То и дело, что носились вести - там людей зарезали, там обобрали; дошло до того, что люди не могли спать спокойно в своих избах: никто не был казнен смертью - на то царское милосердие!».

Крижанич виступає і свого роду геополітиком - звертає увагу на важливість для Московської держави опанувати причорноморським регіоном і зокрема, Північним Причорномор'ям, хоча від того, щоб просуватися вглиб Сибіру він не у захваті. Заразом Юрій Крижанич передрікає славне майбуття Московії, фактично є провидцею створення і становлення Російської імперії (а якщо сміливіше, то й її наступниці Радянської імперії).

Недарма відомий російський історик XIX ст. С.М. Соловйов, що присвятив Юрію Крижаничу у тринадцятому томі своєї славнозвісної «Історії Росії з найдавніших часів» у 29-и томах чи не пів першого розділу, скаже, що «Політика» Крижаничева була настільною книгою російського царя-реформатора Петра I:

«Книга Крижанича була нагорі у великого государя, відтак, є підстава гадати, що вона не зосталася без впливу. Петро Великий у своїй просвітницькій діяльності перебував під впливом цієї [Крижанича] програми.»

Юрій Крижанич у своїх творах доволі часто звертається до української тематики. Українці у нього безперечно завжди окремий народ, що він його називає тодішнім етнонімом черкаси; вони до того ж мають свої історичні й політичні традиції. Іще у своїй славнозвісній «Політиці...» Крижанич наголошує, що неприхильність черкасів (українців) до Москви є її політика щодо «Малоросії» (України):

«И вот, мои украинцы, новые подданные, как только отведали закон этой власти, сейчас раскаялись и опять к ляхам обратились. А отчего это? От обдирательства народа.»

У тій-таки «Політиці» є ще цікаві Крижаничеві зауваги, що є дотичні до України та її історії. Він, зокрема, один із перших піддає критиці літописні легенди про заклик варягівна Русь.

У своїй «Бесіді ко черкасам» (1659) Крижанич виклав свої погляди на те, «як нужно обходиться з черкасами и вести діла».

Величезна наукова спадщина Юрія Крижанича є набутком світової культури.

Цікаво, що проблематикою Крижанича та його літературної спадщини цікавилися саме українські вчені Микола Костомаров і Осип Бодянский. Перший присвятив йому один зі своїх історичних «Портретів...», другий написав передмову й нарис про життя і творчість для московського видання «Граматики» Крижанича.

Історик Микола Костомаров про Крижанича:

«Крижанич є осібним явищем, що виходить поза всі рамки. У його творах подибуємо такі судження, що визначали тодішні розхожі поняття. Щоправда, і Крижанич не минув упереджень, властивих своєму колу і століттю; його зацікавлення понад усілякою межею здорового глузду і правди; але ж із цими упередженнями і захопленнями переплітаються ознаки проникливості й видатного ясного погляду на предмети».

Український дослідник-славіст Осип Бодянский називав Крижанича батьком порівняльної слов'янської філології, що він: «суворо й систематично струнко провів свою основну ідею, зробив багато глибокодумних і разючих зауважень про слов'янську мову та про різні наріччя; перший підмітив такі правила й особливості, що тільки в новітній час обнародували найліпші європейські та слов'янські філологи, спираючись на всі посібники та багатства наукових засобів».

Гість за три дні іноді побачить більше, ніж хазяїн за весь рік.

Чужоземні красномовство, краса, спритність, розпещеність, люб'язність і розкошування наче звідниці, позбавляють нас розуму.

Справжній філософ нічого не вміє робити і про все може судити.

Насправді у біографії Крижаничевій безліч темних плям. Почати хоч би з місця народження. Того поселення, де він народився, зараз не існує. На батьківщину філософа претендують принаймні дві місцевості, і то досить віддалені одна від одної - округа міста Рибник у сучасній Хорватії у прикордонні зі Словенією та місцина в окрузі міста Бихач біля, або й у сучасній Боснії та Герцеговині. Відповідно етнічність Юрія Крижанича теж варіюється - хоча в історіографії й

закріпилася за ним «хорватськість», подеколи його називають сербом, і вже зовсім рідко словенцем. Цікаво, що у своїй «Граматичі...» Крижанич сам, або видавець назвав його серблянином, меджу Купоју и Буноју риками, во ујездех Бихща града, окол Дубовца, Озља и Рибника острогов, тобто ані підтвердити, ані спростувати, виходячи з такого йменування, вище наведені версії неможливо.

Ще загадковішою лишається конфесійна приналежність Крижанича. Є дані, що він одвідував єзуїтську школу. Загальновідомо, що отримав він католицьку освіту й був католицьким місіонером у своїх мандрівках, але у той самий час гаряче обстоював унію, у другій половині 50-х років був членом ілірійського (хорватського) уніатського товариства Святого Єроніма. На схилі років, уже після московського заслання, він дотичив знову з єзуїтами й домініканцями.

Портретного образу Юрія Крижанича не збереглося, тому судити про його зовнішній вигляд сучасникам не випадає.

Видання творів Юрія Крижанича

Крижанич Ю. Русское государство в половине XVII века. Рукопись времен царя Алексея Михайловича. [Политика.] В 6-ти ч. Ч.4. (Приложение к №4 Русской беседы за 1859 г.) [Открыл и издал П.Бессонов. Сокращенное издание.] М., типография Александра Семена, 1859; Крижанич И. Граматично исказание об руском језику попа Јурка Крижанища, прозванјем Серблянина, меджу Купоју и Буноју риками, во ујездех Бихща града, окол Дубовца, Озља и Рибника острогов. Писано в Сибири. Лита зр=од. М., Унив. тип., 1859 (Публікація оригіналу твору Крижанича з передмовою та нарисом про життя автора О. Бодянського).; Крижанич Ю. Обличение на Соловецкую челобитную. Перевел с сербского языка справщик московской типографии Федор Поликарпов., Казань. В Университетской типографии., 1878; Крижанич Ю. Политика., Серія: Литпамятники., М., 1965; Крижанич. Политика. М.: «Новый свет», 1997.

КРИЗА ПОЛІТИЧНА

КРИЗА ПОЛІТИЧНА (від грецьк. *krisis* — перелом, важке перехідне становище, результат) — особливий стан у розвитку і функціонуванні політичної системи суспільства, і насамперед її державних структур, який характеризується нестабільністю, розбалансованістю діяльності політичних інститутів, зниженням рівня

керованості всіма сферами життя суспільства, наростанням соціально-політичної активності мас.

Криза політична у своєму розвитку проходить такі етапи: передкризовий стан суспільства або його політичної системи, коли соціальні суперечності вже неможливо розв'язати шляхом компромісів; виникнення кризи, що означає нездатність влади вирішувати проблеми політичними методами, характерними для нормального функціонування політичної системи; розвиток і загострення кризи — виявляються в розпаді існуючих політичних структур, що веде до анархії або розмивання центру влади. Загострення кризи може стати початком її розв'язання шляхом уникнення конфліктних ситуацій, а також подальшим її розвитком, що супроводжується наростанням можливості політичної катастрофи. Зазвичай Криза політична є поворотним пунктом у розвитку суспільства і з цього боку вона має позитивний вимір, даючи початок новому етапові у розвитку суспільства і його політичної системи.

Криза політична, як правило, є похідною від суперечностей і конфліктів у соціально-економічній, культурній, національно-етнічній сферах життєдіяльності, не розв'язаних внаслідок різних причин звичайними методами політичного управління суспільством. Важливого значення у цьому зв'язку набуває типологія суперечностей суспільства, розвитку і пов'язаних з ними конфліктів, які призводять до криз. Такі суперечності можна поділити на функціональні, структурні і системні. Перша група суперечностей зводиться до функціонального розладу суспільно-політичних механізмів суспільства, невідповідності форм і методів діяльності інститутів державних органів влади зміненям зовнішнім і внутрішнім умовам життя.

Для подолання цих суперечностей зазвичай досить реформ зі зміни й удосконалення існуючих механізмів. Як правило, такі суперечності не потребують зміни форм державного ладу. Коли ж влада неспроможна реформувати суспільство, функціональні суперечності можуть перетворюватися в структурні, тобто спричинюватися до подальшого поглиблення Кризи політичної.

Розвиток структурних суперечностей означає, що форми державного ладу не відповідають соціально-економічним та іншим умовам життя суспільства. Починається структурна криза влади, її легітимності. Об'єктивно це означає, що на цьому етапі можливості розвитку у рамках цієї організації вичерпано і визріли умови для переходу на нову якісну стадію. Структурні суперечності

переростають у кризу, яка у політиці виражається повною або частковою втратою правлячими колами можливості справитися з суперечностями, вирішувати проблеми суспільства. Структурні кризи супроводжуються бурхливими соціальними потрясіннями, але можуть протікати і досить мирно. Для того аби їх розв'язати, необхідні структурні реформи в політиці, економіці та інших сферах суспільного життя. Ці реформи означають глибокі перетворення політичних, економічних і соціальних взаємовідносин, якісне оновлення політичної системи суспільства. Саме так відбувалася еволюція буржуазних країн від стадії вільної конкуренції до державно-монополістичного етапу і далі — через неоконсервативну революцію — до сучасних форм постіндустріального розвитку. Системні суперечності означають, що основні елементи суспільства зайшли у взаємну невідповідність, що їх вже неможливо подолати в рамках існуючої політичної системи. Вони вирішуються тільки через зміни — революційним або ненасильницьким шляхом. Системна К. п. — це прихований або явний параліч державно-політичної структури, втрата правлячими колами стратегічної ініціативи розвитку суспільства. Зазвичай на цій стадії Конфлікт політичний виникає революційна ситуація, відбувається повна втрата владою своєї легітимності; у політичну боротьбу вступають нові соціальні суб'єкти політичного процесу. Породжуються Конфлікти політичні найчастіше відставанням держави й інших політичних інститутів від усвідомлення назріваючих або вже назрілих проблем суспільства.

ДЖЕРЕЛА:

Алисова Л. Н. Взаимодействие политических партий как фактор реформирования общества. — М., 1997; Політологічний енциклопедичний словник. — К., 1997; Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів. — К., 2001; Политологическая энциклопедия — М., 2003; Конституція України. — К., 1996.

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ — (дав.-гр. κριτική τέχνη — «мистецтво аналізувати, судження») — це наукове мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень. Головним чином йому притаманні такі властивості, як усвідомленість та самовдосконалення.

З прагматичної точки зору критичне мислення розглядається як науковий підхід до розв'язування широкого кола проблем — від буденних до професійних. Ідея розвитку критичного мислення зародилася у США, сягає своїм корінням у праці відомих

американських психологів ХХ ст. У. Джемса (рос.) та Дж. Д'ю (рос.). Засновник Інституту Критичного мислення Метью Ліпман (англ.) визначав критичне мислення як кваліфіковане, відповідальне мислення, що виносить правильні судження, тому що засноване на критеріях, виправляє себе (самовдосконалюється) та враховує контекст. Американська спільнота однією з перших почала перетворюватись на інформаційне суспільство, яке характеризується змінами, що прискорюються. Інформація почала набувати якісно нових функцій, які можна порівняти з базисними функціями землеволодіння у Середньовіччі або капіталу у Новий час. Інформаційна революція містить вагому антропологічну складову, що передбачає вдосконалення не лише техніки та технологій, але й людини, передусім її мислення. Ті, хто не міг пристосуватися до нових умов життя, часто не могли впоратися з новими складними питаннями, до того ж ставали легкою здобиччю шахраїв. В Америці серйозно поставилися до цієї проблеми і почали шукати нові підходи до навчання своїх громадян. М. Ліпман започаткував практику навчання критичного мислення і пов'язував необхідність такого навчання із тим, що демократичне суспільство потребує розумних громадян, а не просто раціональних.

У недалекому майбутньому, передбачає Р. Пауль, головним капіталом буде вже не сама інформація, а її ефективний виробник. Отже, здібність обробляти інформацію буде підвищуватися в ціні, відповідно й навички критичного мислення стануть запорукою успіху в інформаційному суспільстві. Сучасний світ, стверджує вчений, потребує постійного вдосконалення навичок мислення.

Це перша вагома причина, чому слід навчати критичного мислення. Безперечно, впровадження навчання, орієнтованого на розвиток критичного мислення, є нагальною методичною проблемою сучасної освіти. ХХІ ст. стане часом, коли саме розумові здібності окремих людей, а не природні ресурси, капітал і технології, визначатимуть вирішальну грань між успіхом і невдачею, між лідерами та веденими. Уміння критично мислити забезпечує науково—технічний і суспільний прогрес та є запорукою демократії, а освіта відіграє у його розвитку першорядну роль.

Такий тип мислення потрібен для вирішення неординарних практичних завдань. Коли перед нами постають реальні проблеми, які неможливо вирішити за допомогою наявних знань та умінь, тоді ми залучаємо принципи, стратегії та процедури критичного мислення. Це відбувається під час розв'язування проблемних задач,

формулювання висновків, ймовірнісної оцінки та ухвалення рішень. Ф. Станкато зазначав, що критичне мислення — це формулювання суджень відносно правдивості та реальності заяв або відповідей щодо розв'язання проблем.

Отже, основне призначення критичного мислення — це розв'язання проблем (завдань), а головним результатом критичного мислення є судження. Висунення гіпотез — це одне з ключових умінь у критичному розмірковуванні, оскільки наявність проблеми передбачає формулювання припущень щодо її розв'язку. Психологічно критичне мислення покоїться на прагненні до творчого пошуку, жадобі до знань. С. О. Терно розробив теорію розвитку критичного мислення у процесі навчання.

ВЛАСТИВОСТІ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

- усвідомленість
- самостійність
- рефлексивність (самоаналіз)
- цілеспрямованість
- обґрунтованість
- контрольованість
- самоорганізованість

Системотвірною властивістю є усвідомленість, оскільки найсуттєвішою рисою критичного мислення є високий ступінь усвідомленості власних розумових дій, пильна увага до них. Ф. Михайлов стверджував: «Усвідомлення — завжди рух та пошук нових проблем, вихід за рамки уявлень, що склалися. Тому усвідомити необхідність означає усвідомити проблему, усвідомити суперечність, що знаходиться в основі проблеми, переконатися в необхідності її розв'язання, шукати такий спосіб зміни обставин, який розв'яже дану суперечність. А це означає по-новому побачити майбутнє, сформулювати мету своїх дій». Усвідомленість робить людину вільною, дозволяє конструювати майбутнє у доцільній діяльності, що будується за мірою людини — ідеальною метою. Життєдіяльність невільної людини повністю підкорена обставинам, у той час як вільна людина усвідомлює необхідність цілеспрямованої зміни обставин, своїх способів діяльності, своїх знань, умінь і навичок, своїх потреб і здібностей — переробки самого себе. Таким чином, усвідомлення призводить до рефлексивності, контрольованості та самоорганізації.

Усвідомленість породжує самостійність, яка характеризується вмінням людини ставити нові завдання й розв'язувати їх, не користуючись допомогою інших людей. «Свобода, — стверджував

Дж. Д'юї, — не полягає у підтримці безперервної та безперешкодної зовнішньої діяльності, але є чимось досягнутим шляхом боротьби, особистого розмірковування, виходом із утруднень, що перешкоджають безпосередньому достатку та довільному успіху».

Самостійність мислення, як відзначає С. Максименко, спирається на знання та досвід інших людей, але передбачає творчий підхід до пізнання дійсності, знаходження нових, власних шляхів і способів розв'язання пізнавальних та інших проблем. «Самостійність людини, — стверджує О. Петунін, — це риса особистості, що проявляється в умінні здобувати нові знання, оволодівати новими методами пізнавальної та практичної діяльності, а також використовувати їх для розв'язування на підставі вольових зусиль будь-яких життєвих проблем».

Ключовими якостями самостійної людини є вміння рефлексувати та ставити перед собою цілі. Цілеутворення завжди передбачає напрацювання планів, що без обґрунтованості, контрольованості та самоорганізованості неможливо, адже створення плану потребує виваженого обмірковування, а його виконання слід контролювати і коректувати.

СКЛАД КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Критичне мислення входить до загальної структури мислення у процесі пізнання і є мисленням вищого порядку. Структура мислення виглядає наступним чином:

1. загальне мислення;
2. предметне мислення (історичне, математичне тощо);
3. критичне мислення.

СТРУКТУРА МИСЛЕННЯ

Кожний наступний рівень включає в себе попередній:

1) загальне мислення — це загальний процес обробки інформації;

2) предметне мислення — це процес обробки інформації з певного предмета за допомогою методів наукового дослідження, збагачений предметними та методологічними знаннями;

3) критичне мислення — це процес контролю за перебігом загального та предметного мислення, їх вдосконалення. Кожний тип мислення має свій змістовний та операційний блоки.

ЗМІСТОВНИЙ БЛОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СКЛАДАЄТЬСЯ З ДВОХ ЧАСТИН

— загальнометодологічні принципи (переконання у необхідності самокорекції методу дослідження, увага до процедури

дослідження; врахування інших точок зору; готовність бути критичним і самокритичним);

- загальні стратегії (розділити проблему на частини; розв'язати більш прості проблеми, що відбивають деякі аспекти основної проблеми; використати смислові та графічні організатори, щоб представити проблему різними способами; розглянути окремі випадки, щоб «відчути» проблему; аналіз засобів та цілей);

ДО ОПЕРАЦІЙНОГО БЛОКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НАЛЕЖАТЬ НАСТУПНІ ПРОЦЕДУРИ

- усвідомлювати проблему, діалектичний зв'язок між суперечностями;

- доводити — добирати прийнятні, відповідні та несуперечливі докази;

- знаходити контраргументи;

- помічати факти, що суперечать власній думці;

- обґрунтовувати;

- оцінювати — співвідносити об'єкт дослідження з певною системою цінностей (існуюче з належним); вибирати одну із багатьох альтернатив; усвідомлювати обмеження, що накладаються на висновок (істинність висновку за певних умов); використовувати різні критерії та контексти.

- спростовувати (принцип фальсифікації);

- узагальнювати;

- висувати гіпотези;

- робити висновки.

СТАДІЇ ТА УМОВИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Найважливішою умовою для розвитку критичного мислення є створення проблемних ситуацій під час навчання. На необхідності розв'язувати проблеми наголошували Дж. Д'юї, М. Ліпман, Д. Клустер, Д. Халперн, Ф. Станкато, Н. Дауд, З. Хусін та інші дослідники. Суперечлива ситуація є пусковим механізмом критичного розмірковування, а розв'язування проблем забезпечує опанування принципів, стратегій та процедур критичного мислення. Потреба у критичному мисленні виникає тоді, коли ми стикаємося із складними ситуаціями вибору, які вимагають ретельного обмірковування та оцінювання.

Характерною особливістю цього типу мислення є те, що процес міркування нестандартний, нешаблонний, відсутній готовий взірець розв'язку. Проблемність забезпечує внутрішню мотивацію навчальної діяльності учнів; спонукає вчителя ознайомити школярів

із правилами критичного мислення; потребує використання проблемних методів навчання та інтерактивних занять; а також орієнтує на письмове викладення розв'язків задач та організацію осмислення цих розв'язків. А це означає, що наслідком навчання через критичне мислення виступають особистісні зміни учнів та студентів, тобто їхній розвиток: вони перебудовують свій досвід, здобувають нові знання та способи розв'язування проблемних задач.

МИСЛЕННЯ ФУНКЦІОНУЄ НА РІЗНИХ ІЄРАРХІЧНО ПІДПОРЯДКОВАНИХ РІВНЯХ:

Операційний рівень мислення

Відповідає за поняття про предмети та дії з ними. Забезпечує реалізацію необхідних інтелектуальних процедур; використання оперативних систем, що уможливають виконання дії зі знаннями; актуалізацію сформованих у суб'єкта інтелектуальних навичок і звичок, важливих для здійснення операцій.

Мислення пов'язане з довготривалою та оперативною пам'яттю, яка зберігає потрібні для розв'язання проблеми візуальні, слухові, дотикові, моторні, емоційні образи предметів. Оперативна пам'ять згадує у потрібний момент необхідну інформацію.

Предметний рівень мислення

Його ознаками є сприймання проблемної ситуації, задачі, виокремлення в ній сутнісних умов, категоризація її змістових характеристик у системі понять, трансформація використовуваних понять у засоби розв'язання проблемної ситуації.

Рефлексивний рівень мислення

Пов'язаний з інтелектуальною рефлексією — усвідомленням сутності мислення як системи власних дій, їх змістовних основ, поглядом з боку на свою інтелектуальну діяльність. Людина фіксує значущі моменти інтелектуального пошуку, спроби зрозуміти їх сенс у розв'язанні задачі, оцінює використані стратегії та перспективи, виробляє орієнтири наступного пошуку, передбачає подальші кроки.

Інтелектуальна рефлексія є фактором організації мислення через визначення напряду пізнавальної активності людини, вияв і фіксацію розривів, оцінювання їх «розміру», а також добір, створення засобів для їх конструктивного подолання. Вона починається із сумніву, але не невпевненості, коли звичні прийоми і стратегії не спрацьовують.

Ознаки рефлексії — закріплення дій (що я роблю?), запитання суб'єкта до себе.

Проявляється інтелектуальна рефлексія у фіксаціях і настановах («так», «та», «значить», «ну ось», «зараз», «так би мовити», «значить так»), питаннях («чому ж так?», «над чим тут думати?», «як вийшло, що...?», «а що, задача розв'язується?»), оцінках («зрозуміло, що...», «дивно», «зовсім нічого не зрозуміло», «тут щось не так», «тут треба інакше»), передбаченнях («припустимо, що...», «мені здається», «можна сказати, що...», «а може бути»), твердженнях («то тоді», «значить», «напевно»).

Особистісний рівень мислення

Виявляється у виникненні мотивації до виконання завдання, намаганні продуктивно вирішити суперечності, що становлять її основу; пошуку рішення, оцінюванні власних зусиль і самопочуття, індивідуальності; стимулюванні та активізації вольової рішучості, самоконтролі і самодисципліні для подолання труднощів у зв'язку з розв'язуванням проблеми.

Характерною ознакою особистісного рівня мислення є його самоорганізація. Основний сенс мисленнєвої діяльності — інтелектуальна проблема. Особистісні детермінанти її виявляються у виборі стратегій розв'язання проблемної задачі, які можуть бути пов'язані з намаганням освоїти предметний зміст задачі, оцінити свої зусилля та інтелектуальні можливості. Про зорієнтованість людини на мисленнєву діяльність свідчать оптимальний обсяг орієнтувань у предметному світі, відповідність його цілям діяльності, відсутність емоцій, які блокують розумову діяльність, послідовності дій.

При труднощах людина намагається усвідомити перешкоду, розрив у ситуації, формулюючи і вербалізуючи їх, конкретизуючи цілі, оптимізуючи засоби їх досягнення, фіксуючи результати.

Комунікативний рівень мислення

Передбачає осмислення розв'язку у взаємодії з іншими людьми та позиціями, випробування його контраргументами тощо.

Рівні перераховані у порядку їх умовного розташування один над одним. Перший та другий рівні виконують реалізацію змістовних функцій у розумовому процесі; третій, четвертий та п'ятий здійснюють регулятивно-сміслові функції.

Перебіг процесу критичного розмірковування під час розв'язування проблемної задачі відбувається наступним чином:

I етап — породження або зіткнення з проблемою (потребує рефлексивного та особистісного рівнів мислення), результативним завершенням цього етапу є усвідомлення задачі;

II етап — відбувається спроба подолати утруднення за допомогою наявних предметних способів дій та знань, яких бракує (розумовий процес розгортається на операційному та предметному рівнях);

III етап — переструктурування способів дій та знань, вироблення нового погляду, нових диспозицій, що завершується осяянням (процес мислення здійснюється на рефлексивному та особистісному рівнях);

IV етап — обґрунтування віднайденого рішення та представлення результатів дослідження, що вимагає розгортання думки на всіх рівнях.

Вирішальним етапом у процесі критичного розмірковування є третій етап, на якому відбувається переструктурування знань, способів дій, власних установок й досвіду та, врешті-решт, знаходиться ідея правильного розв'язку.

Завершується цей етап осяянням, тобто виходом із блокади на правильний шлях. Знаходження правильного шляху забезпечується аналізом через синтез, який дозволяє включити об'єкт у нові зв'язки і в силу цього він виступає у нових якостях, які фіксуються в нових поняттях; в об'єкті, таким чином, виявляється новий зміст; він ніби повертається кожного разу іншим своїм боком, в ньому виявляються нові властивості.

Для того, аби мислення перетворилося на усвідомлений, самостійний, рефлексивний, цілеспрямований, обґрунтований, контрольований та самоорганізований процес, необхідна наявність комплексу чинників:

1) **цілі навчання** (мотивація) — створення проблемної ситуації;

2) **засіб навчання**, який містить правила критичного розмірковування;

3) **зміст навчання**, поданий системою проблемних задач, що поступово ускладнюються;

4) **метод навчання**, який передбачає систематичне створення для учнів ситуацій вибору;

5) **форма навчання**, яка забезпечує діалог у процесі розв'язування ситуацій вибору;

6) **метод контролю**, що передбачає письмові завдання та наступну групову та індивідуальну рефлексію (аналіз і критику, самоаналіз і самокритику);

7) **стиль навчання**, який надає учню право на помилку, моделює ситуації виправлення помилок.

Критичне мислення — це мислення, що характеризується самовдосконаленням: такий тип мислення є науковим за своєю суттю. Саме наукове мислення, яке постійно самовдосконалюється, забезпечує науково-технічний та суспільний прогрес.

Педагогічна діяльність врешті-решт спрямована на побудову ідеального суспільства, і у цьому сенсі навіть один шкільний клас, навчений основам критичного мислення, є кроком у напрямку досягнення великих цілей.

ДЖЕРЕЛА:

Липман М. Рефлексивная модель практики образования // Lipman M. *Thinking in Education*. — Cambridge, 1991. — 7—25.; Поль Р. У. Критическое мышление: Что необходимо каждому для выживания в быстро меняющемся мире 1990. — 575 р.; Михайлов Ф. Т. Эмпирическое и диалектическое понимание личности / Михайлов Ф. Т. // *Философско-психологические проблемы развития образования*; под ред. В. В. Давыдова / Российская Академия образования. — М.: ИНТОР, 1994. — С. 22-34.; Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления. / Дьюи Дж. ; [пер. с англ. Н. М. Никольской] — М.: Совершенство, 1997. — 208 с.; Максименко С. Д. Мислення // *Загальна психологія: [підручник для студентів вищ. навч. закладів]* / С. Д. Максименко, В. О. Зайчук, В. В. Клименко, В. О. Соловієнко; за загальною ред. акад. С. Д. Максименка. — К.: Форум, 2000. — С. 202–217.

КРОПОТКІН ПЕТРО ОЛЕКСІЙОВИЧ (27 ЛИСТОПАДА 1842 — 8 ЛЮТОГО 1921 рр.)

Російський та європейський революціонер — теоретик анархізму, публіцист, географ і геолог; князь.

У родоводі князів Кропоткіних зазначено, що князь Дмитро Васильович Смоленський на прізвисько «Кропотка» помер у 1470 р. Звідси і прізвище цього давнього князівського роду.

Батько майбутнього анархіста — князь Олексій Петрович — був генерал-майором, георгіївським кавалером. Він володів значними маєтками у Калузькій, Рязанській і Тамбовській губерніях, мав 1200 душ кріпаків. Одружився Олексій Кропоткін з Катериною Миколаївною — донькою героя 1812 р. генерала Миколи Сулими. Свій рід Сулими вели від запорозьких козаків, які у ХУІІ ст. і боролися за незалежність України.

Зі своєю майбутньою дружиною Олексій Петрович познайомився у Варшаві, де він опинився під час походу для приборкання Польського повстання 1830—1831 рр. У Варшаві відбулося і весілля, а поселилися Кропоткіни у Москві. Тут 27 листопада (9 грудня за новим стилем) у 1842 р. народився Петро Кропоткін. Він був четвертою дитиною у сім'ї. Найстаршому Миколі тоді було 8 років, Олені — 7 років, Олександрові — всього рік.

Матері Петро майже не знав: вона померла від сухот, коли хлопчику було три роки. У «Записках революціонера» Петро Кропоткін писав про матір: «Через багато років після її смерті я в кутку, в коморі, в нашому сільському будинку знайшов чимало паперів, написаних її твердим і красивим почерком. То були щоденники, в яких вона описувала красу природи в Німеччині на водах і говорила про свої печалі та про жагу щастя. Тут також були зошити заборонених російських віршів, серед яких «Думи» Рилєєва. В інших зошитах були ноти, французькі драми, вірші Ламартіна, поеми Байрона. Вона любила музику та, здається, непогано розуміла її. Знайшов я також багато акварелей, намальованих маєю матір'ю. Коли батько задумав будувати церкву у Петровському, мати писала для неї ікони: одну з них, Олексія божого чоловіка, селяни показували мені з любов'ю, коли я був у Петровському».

Через два роки після смерті Катерини Миколаївни Олексій Петрович одружився вдруге. Єлизавета Марківна Карандіно — дочка адмірала Чорноморського флоту — дуже відрізнялася від першої дружини князя. Вона стала поганою мачухою для чотирьох сиріт.

Молодші діти — Петро й Олександр — до вступу у навчальні заклади виховувалися вдома. Хлопчики успадкували від матері живий розум, доброту, любов до прекрасного.

У 1862 р. Петро Кропоткін закінчив Пажеський корпус.

У 1867—1868 рр. навчався на математичному відділенні фізико-математичного факультету Петербурзького університету.

У 1872 р. Кропоткін здійснив поїздку по Європі, де вступив до Першого Інтернаціоналу, фактичним лідером якого був інший відомий російський революціонер-емігрант Михайло Бакунін.

У 1874 р. Кропоткіна було у Росії заарештовано за належність до таємного товариства, його помістили до Петропавлівської фортеці. У 1876 р. він за допомогою друзів-однодумців здійснив втечу з тюрми та перебрався за кордон у Західну Європу. В еміграції у 1877-1917 рр. він перебував у Лондоні та Швейцарії. Після петроградської/Лютневої революції 1917 р. та повернення до Росії він відмовився від запропонованої йому тимчасовим урядом посади міністра. До наступної Жовтневої революції він спочатку поставився схвально, але після розв'язання червоного терору та встановлення більшовицької диктатури, критично оцінював владу уряду Леніна.

Помер Петро Кропоткін у Дмитрові під Москвою 8 лютого 1921 р., у віці 78 років.

Кропоткін про Україну

У своєму літературознавчому творі англійською мовою «Ideas and Realities in Russian Literature» («Идеалы и действительность в русской литературе»), котрий у Росії видано не було, Петро Кропоткін дав загальну характеристику українській культурі та літературі, українському характеру; порівняв основні риси українського та російського етносів.

Твори Кропоткіна

Петро Кропоткін. До молодіжи. Переклав Михайло Лозинський. Львів. 1910.; П.А. Кропоткін. Анархістичний комунізм. Исследования о ледниковом периоде. — Вып. 1 // Записки Русского географического общества по общей географии. — 1876. — Т. 7.; Идеалы и действительность в русской литературе. Бостон, 1905.; Взаимная помощь как фактор эволюции. — Санкт-Петербург, 1907.; Поля, фабрики и мастерские. — Москва, 1918.; Великая французская революция 1789—1793. — Москва, 1919.; Современная наука и анархия. — Петроград — Москва, 1921.; Хлеб и Воля. — Петроград — Москва, 1922.; Этика. — Т. 1. — Петроград — Москва, 1922.; Записки революционера. — Москва, 1966.

Невдовзі після смерті Кропоткіна 18 вересня 1921 р. було створено Всеросійський громадський комітет, що мав на меті увічнити пам'ять Петра Олексійовича. Силами комітету, до якого увійшли діячі культури, науки, техніки за підтримки суспільно-активних більшовицьких (Віра Фігнер) та анархістських (Герман

Сандомирський) функціонерів 9 грудня 1923 р. було відкрито Музей Кропоткіна. Музей проіснував до 1940 р., коли був ліквідований, а у 1941 р. всі експонати були передані до Музею революції у Москві.

ДЖЕРЕЛА:

Українська Радянська Енциклопедія. — 2-е видання. — Т. 5. — Київ, 1980. — С. 539.; Баллер Э. Кропоткин Пётр Алексеевич // Философская энциклопедия. — Т. 3. — М., 1964. — С. 99—100.; Н. М. Пирумова. Пётр Алексеевич Кропоткин. — Москва: Наука, 1972.

КСЕНОФО́БИЯ

КСЕНОФО́БИЯ (від грец. Ξένος (ксенос), що означає «чужинець», «незнайомець», та φόβος (фобос), що означає «страх») — поняття, що позначає нав'язливий страх стосовно чужинців чи просто чогось незнайомого, чужоземного або страх перед чужоземцями та ненависть до них.

Поняття вперше набуло поширення в англійській літературі на початку XX ст. Перше загальне визначення зустрічається у словнику Вебстера (перше видання у 1841 р. у США).

- Ксенофобія є страх і презирство до того, що є іноземним або невідомим, особливо до незнайомих або іноземців. Це слово походить від грецьких слів ξένος (Xenos), що означає «іноземець», «чужий», і φόβος (Фобос), що означає «страх». Цей термін зазвичай використовується, щоб описати страх або неприязнь до іноземців або взагалі до тих людей, які відрізняються від вас. <...> Як і всі фобії, при ксенофобії людина усвідомлює страх, і, отже, повинна вірити на певному рівні, що предмет її страху є насправді іноземцем. Це відрізняє ксенофобію від расизму. У різних контекстах термін «ксенофобія» і «расизм» за змістом дуже схожі, використовуються як синоніми. Хоча вони можуть мати абсолютно різні значення. Ксенофобія може бути заснована на різних аспектах. Расизм ґрунтується виключно на ознаці раси та походженні. Для ксенофобії існує два основних об'єкти фобії.

- Перша — це групи населення, представлені у суспільстві, які не розглядаються як частина цього суспільства. Часто вони становлять групу нещодавніх іммігрантів. Але ксенофобія може бути спрямована проти групи, яка присутня протягом століть. Ця форма ксенофобії може викликати або сприяти ворожим і насильницьким

діям, таким як масове виселення іммігрантів, або у гіршому випадку, геноцид.

- Друга форма ксенофобії у першу чергу культурна. Її об'єктами є культурні елементи, які вважаються іноземними. Всі культури піддаються зовнішнім впливам, але культурно ксенофобія часто вузько направлена, наприклад, на іноземні запозичення до національної мови. Вона рідко призводить до агресії відносно окремих осіб, але може привести до політичної кампанії культурного чи мовної «очищення». Ізоляціонізм, загальне неприйняття закордонних справ теж має ознаки ксенофобії.

- страх перед незнайомими особами, боязнь знайомитися чи зустрічатися з ними. Це можна спостерігати в поведінці дітей, які «лякаються», ховаються в будинку, коли до батьків приходять незнайомі для дитини особи.

КЛІНІЧНІ

- нав'язливий страх нового, незнайомого.
- параноїдальна ворожість до всього чужого, особливо того, що належить іншій культур.

Розрізняють дві основні форми ксенофобії:

Перша спрямована на групу всередині суспільства, що вважається чужою та шкідливою для суспільства, наприклад, нові іммігранти, біженці, трудові мігранти, євреї, цигани, гомосексуали.

Об'єктом другої форми ксенофобії є головним чином культурні елементи, що вважаються чужими. Усі культури підпадають під чужоземний вплив, але культурна ксенофобія є часто вузьконаправленою на певні прояви такого впливу, наприклад, поширення нетрадиційної для даної країни релігії.

Расизм загалом розглядають як форму ксенофобії. Ксенофобія передбачає наявність віри в те, що об'єкт ворожості є чужим. З погляду біосоціології, ксенофобія є суспільною проекцією інстинкту самозбереження певної національно-економічної формації.

Незначні прояви ксенофобії є цілком природними і нешкідливими для суспільства в цілому, але це твердження багато хто ставить під сумнів.

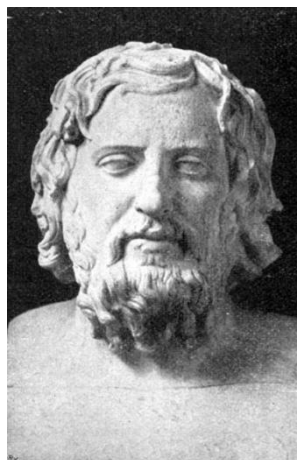
У незалежній Україні найнижчий рівень ксенофобії був у перші роки після проголошення незалежності. Найтолерантнішою групою в Україні є молодь — люди до 30 років.

У 1997 р. Європарламентом був сформований Європейський центр моніторингу расизму і ксенофобії (EUMC), який виріс з комісії по боротьбі проти расизму і ксенофобії (CRX). Сама комісія була створена у 1994 р. та стала відомою як «Комісія Кана» (Kahn-Commission). У 1995 р. Комісія Кана була перетворена на EUMC, який був офіційно заснований Постановою Ради (ЄС) № 1035/97 від 2 червня 1997 р. Центр розпочав свою діяльність у липні 1998 р. В даний час вона налічує 25 співробітників.

ДЖЕРЕЛА:

Ксенофобія // Великий тлумачний словник сучасної української мови. — 5-те вид. — К. ; Ірпінь: Перун, 2005.; Филиппов А. В., Романова Н. Н., Летягова Т. В. Тысяча состояний души. Краткий психолого-филологический словарь, Флинта, 2011.; Жмуров В. А. Большая энциклопедия по психиатрии, 2-е изд., 2012 г.; Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.

КСЕНОФОНТ (430 – 425 - 355 РР. ДО Н. Е.)

Давньогрецький історик, письменник, політичний та військовий діяч, учень Сократа. Відомості про життя Ксенофонта можна знайти майже повністю в його власних творах і у пізній біографії, яку склав Діоген Лаертський у II ст. н. е. Хоча більшість дослідників вважає його роком народження 430 р. до н. е., але існують і непрямі свідчення, які вказують на 444 р. до н. е. Батьком Ксенофонта був заможний афінянин Грілл, ймовірно з вершицького стану.

Існують перекази, що Ксенофонт брав участь у битві при Делії, а також, що був взятий у полон у битві з беотійцями і у полоні слухав бесіди софіста Продіка. Можливо, то були і домисли, єдиним достовірним фактом з першої половини життя Ксенофонта (до 401 р. до н. е.) є знайомство з Сократом. Навіть залишилася легенда про їхню першу зустріч. Сократ одного разу зупинив Ксенофонта у вузькому провулку та запитав, де продаються різні харчі. Коли той відповів, Сократ запитав його знову, де люди стають добродішними. Ксенофонт не знав, що відповісти. Тоді Сократ сказав: «В такому разі, йди зі мною і навчайся».

У 404 р. до н. е. Пелопоннеська війна закінчилася поразкою Афін, у місті встановилося олігархічне правління Тридцяти тиранів. Можна припустити, що антидемократично налаштований Ксенофонт прихильно ставився до цього правління і навіть служив у війську. Тому після відновлення демократії, він напевно опинився у незручно вигідній для себе політичній ситуації. Потрібно було приймати якесь прозоре рішення, Сократ рекомендував звернутися до Дельфійського оракула, але Ксенофонт поставив останньому таке запитання, яке виключило подальше перебування його в Афінах. Мабуть тому він і появився у війську Кіра.

Бувають в історії такі випадки, коли сучасники називали великими полководцями таких людей, які прославили своє ім'я лише один раз під час військових баталій, або здійснили якесь неординарне діяння. Саме так у знамениті полководці попав афінянин Ксенофонт, один із учасників походу грецьких вояків на службу у лідійського сатрапа Кіра Молодшого. За його власним свідченням він не був «ані стратегом, ані лохагом (сотником), ані рядовим». Ймовірно, він не був і найманцем, але добровільним радником Кіра.

Кір Молодший задумав скинути з царського трону свого старшого брата Артаксеркса II. Будучи людиною чималих організаційних можливостей, Кір збирає 50 - ти тисячну армію, в її рядах було приблизно 15 тисяч грецьких воїнів, які мали за плечами досвід Пелопоннеської війни. Це були справжні професіонали у військовій справі, в основаному тяжко озброєна піхота. Кір мав солідні накопичення і у нього не було проблем щодо найманців-греків. Тим паче, що найманцями греками командував відомий спартанський полководець Клеарх. Артаксеркс II зібрав ще більше воїнство, і, якщо вірити праці Ксенофонта «Гірський похід», його армія у чотири рази перевищувала армію Кіра. Але сама битва

розпочалася переможно для лідійського сатрапа. Грецькі найманці добре знали свою справу – вони розправилися з правим крилом Артаксеркса, подолали його «царську стражу» і розпочали переслідування ворога. І тут у хід бойових дій вмішалася випадковість. Під час переслідування ворога гине Кір Молодший. Армія лідійців залишилася без командувача і все військо тікає з поля бою. Але грецькі воїни вважали втечу з поля бою позором. Під командуванням Клеарха вони у кінцевому рахунку нанесли переможний удар по «побідоносному» правому крилу царської армії і перемогли Артаксеркса. Персидський сатрап Тиссафрен запрошує переможців на «мировий» обід і по зрадницьки убиває ватажка греків, інших здає Артаксерксу, який наказав всіх знищити. Війську грецьких найманців запропонували полон і вони, знаючи коварні наміри персів, відмовилися. Вирішили пробиватися з боями до Чорного моря.

Очолив цей похід один з авторитетних афінян Ксенофонт. Це була авантюра, але такий похід відбувся і відбувся він досить оперативно, коли більше 12 тисяч грецьких воїнів рушили через невідомі гори Малої Азії до себе у Грецію. І це при тому, що велися постійні бойові сутички. Шлях проходив через гірські райони Турецької Вірменії, населення вороже ставилося до війська найманців. Коли тяжко стало утримувати військову матеріальну базу, Ксенофонт змінює побудову військових колон і виходить до Чорного моря через п'ять місяців. Їх залишилося лише шість тисяч воїнів. «Похід десяти тисяч» воїнів – греків сильно вплинув на Елладу. Він зробив Ксенофонта героєм. Пізніше, у своїй праці «Анабазис» він напише пророчі слова: «Персія належить людині, якій не бракує сміливості на нас напасти». Частина воїнів із знаменитого походу перейшла на службу фракійського царя Севта, а Ксенофонт з вірними йому людьми пристав на службу до спартанців, з якими у 399 до н. е. брав участь у війні з персами в Малій Азії. Але у 395 р. до н. е. Ксенофонт знайомиться зі спартанським царем Агасилаєм, який, в подальшому, став для історика найулюбленішим героєм. Він повертається до Греції, бере участь у битві при Коронії (394 до н. е.) на боці спартанців. За вірну службу спартанці подарували йому ділянку землі біля міста Скіллунт в Еліді поблизу Олімпії, де він оселився з дружиною і двома синами, Гріллом та Діодором. У 369 до н. е. Афіни і Спарта уклали союз, вирок щодо Ксенофонта був скасований. Але історик не вернувся на батьківщину, хоча і відправив до Афін двох своїх синів. Найбільш відомими працями Ксенофонта,

які перерахував Діоген Лаертський, вважають наступні: «Анабазис» - спогади про похід Кіра; «Кіропедія» - політична утопія; «Грецька історія»; «Агесілай» - панегірик померлому спартанському царю; «Спогади про Сократа»; «Апология Сократа» - захистна промова Сократа на власному судилищі у 399 до н. е.

ДЖЕРЕЛА:

Афинский аэропаг в первой половине V в. до н. э. // ВДИ. – 1995. - №1.; Суриков И.Е. Новая концепция афинской истории VI в. до н. э. // ВДИ. – 1996. - №4.; Хрестоматия по истории Древней Греции / Под ред. Д.П. Каллистова. – М.: Мысль, 1964.; Карпюк С.Г. Клисфеновские реформы // Весник древней истории. – 1986. - №1.

КУЛЬТ ОСОБИ

КУЛЬТ ОСОБИ — сліпе поклоніння перед авторитетом будь-якого діяча, надмірне перебільшення його справжніх заслуг, фетишизація історичної особистості.

Теоретичну основу Культ у особи становить ідеалістичний і волюнтаристський погляд на історію, відповідно до якого хід історії визначається не об'єктивними законами, не діяльністю народів, а бажаннями, волею та діяльністю окремих політичних діячів, вождів.

Молодогегельянці (А. Руге, Б. Бауер), заперечуючи релігійні мотиви вчення Гегеля, наголошували на вирішальній ролі особистісного, суб'єктивного чинника в історії (на противагу гегелівському світовому духу).

Прихильники волюнтаризму розглядають волю індивіда як найвищий принцип буття, як споконвічну і первинну основу світового процесу і, зокрема, — людської діяльності.

Марксизм узгоджує роль особистості з історичною діяльністю народних мас. Основоположники марксизму засуджували К. о. і марновірне поклоніння перед авторитетами. Досвід навіть найгеніальнішого керівника, стверджували вони, не може замінити колективного досвіду мільйонів людей. Розгорнутий аналіз проблем

Культу особи дав Г. Плеханов. У праці «До питання про особистість в історії» він розвінчав суб'єктивно-ідеалістичні і волюнтаристські «концепції про героїв — діячів історії». Народ, уся нація повинна бути героєм історії, а не особистість, стверджував він. Парадоксом новітньої історії стало те, що у СРСР проявилася одна з найбільш крайніх форм Культ у особи і це у державі, яка намагалася реалізувати на практиці марксистське вчення.

Культ вождя комуністичної партії і керівника СРСР Й. Сталіна, який почався у 30-ті роки XX ст., супроводжувався утвердженням у суспільстві беззастережної віри у його непогрішимість, геніальність, винятковість. Вся ідеологічна міць держави нагнітала атмосферу загального поклоніння вождю і водночас страху перед ним. Уся система влади в державі була підпорядкована його волі. Абсолютна влада вождя, регламентація й уніфікація всього суспільного життя, панування єдиної ідеології, що дістала статус абсолютної істини, встановлення Й. Сталіним особистого контролю над засобами переконання і політичного насильства сформували у країні жорсткий політичний режим, що характеризувався деспотизмом, придушенням будь-якого вільнодумства, утвердженням псевдodemократичної легітимності «суверенітету мас», орієнтацією на «ідеальне майбутнє».

Особистість, конкретна людина розглядалася як слухняний «гвинтик» у механізмі державної машини, що скеровується Й. Сталіним. У суспільно-політичних засадах спостерігалися догматично-схоластичне теоретизування і коментаторство, розрив між теоретичними постулатами і реальним життям. Незважаючи на декларування надзвичайної стійкості політичного режиму, за К. о. він насправді, як правило, нестабільний. Це проявляється після зміни лідера, що пов'язано як з персоніфікацією режиму, так і з відсутністю легітимного механізму наступності і передачі влади. Практично відразу ж після смерті Й. Сталіна у 1953 р. почалися зміни у суспільно-політичному житті країни, а у 1956 р. на XX з'їзді КПРС, який ухвалив постанову про Кудбт особи Й. Сталіна, відбулося його публічне розвінчання.

Культ особи проявився і в інших соціалістичних країнах (у Китаї — Мао Цзедуна, у Північній Кореї — Кім Ір Сена). Сліпе поклоніння перед авторитетом політичного лідера, вождя проявляється в різні епохи, у різних соціально-політичних системах. Після проголошення у 1979 р. в Ірані ісламської революції на чолі з її духовним лідером аятолою Р. Хомейні був утверджений його Культ особи з ореолом святості і непогрішимості.

У країнах із розвиненою системою демократичних інститутів влади встановлення Культ особи вкрай ускладнено, практично неможливо. Певну основу він знаходить в укладі життя у тих країнах, для яких властиве традиційне шанування авторитету лідера нації.

Тож не випадково після розпаду СРСР у ряді колишніх союзних республік, що стали на шлях самостійного державного розвитку, почали виявлятися риси становлення

Культ особи їхніх лідерів. До поняття Культу. особи дотичний, а інколи й невіддільний від нього термін «волютаризм», який використовують для характеристики соціально-політичної практики, коли ігноруються об'єктивні закони історичного процесу і орієнтований на суб'єктивні побажання політичного лідера.

Як волютаристське було охарактеризоване правління голови Ради Міністрів СРСР, першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова, який керував комуністичною партією та радянською державою у 1953-1964 рр.

ДЖЕРЕЛА:

Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 34; Плеханов Г. В. Соч. — М.; Л., 1923-27 — Т. 8; Улан Л. Сталин. — Нью-Йорк, 1972; Троцкий Л. Преданная революция. — М., 1991; О культе личности и его последствиях. Доклад первого секретаря ЦК КПСС тов. Хрущева XX съезду КПСС // Реабилитация. Политические процессы 30- 50-х годов. — М., 1992; Политологическая энциклопедия. — М., 2003.

КУЛЬТУРА ВЛАДИ

КУЛЬТУРА ВЛАДИ — форма соціальних відносин, яка характеризується здатністю впливати на характер і напрямки діяльності та поведінку людей, соціальних груп і класів за допомогою таких економічних, ідеологічних і організаційно-правових механізмів, як обмеження примусу і перехід до застосування переконання у керівництві, впливу та контролю за допомогою авторитету і традицій.

У широкому розумінні культура влади є синонімом громадянської культури, що відображає діяльність індивідумів як самостійних суб'єктів влади, які використовують державні та суспільні інститути для захисту своїх громадянських прав та свобод. Культура влади являє собою діалектичну сукупність думок, ідей, переконань, емоцій, вчинків, дій, змісту та якості цінностей, традицій і норм, які регулюють суспільні відносини у країні та відносини з іншими країнами.

Культура влади має бути структурованою, базуватися на законі й авторитеті громадян, суспільства, правової держави. Ефективність її здійснення залежить від правильних рішень, засобів їх реалізації. Вона спирається на суспільні сили, які усвідомлюють, чого вони хочуть, і вміють поєднувати свої бажання з інтересами суспільства. Культура влади свідчить про співвідношення й зміну прав та обов'язків різних соціальних суб'єктів, які наділені економічними,

політичними, духовними та іншими можливостями впливу та владою при визначенні цілей розвитку всього суспільства загалом (наприклад, переважають у суспільстві у той чи інший період заходи економічного саморегулювання суспільних процесів чи домінує примусова сила політичних інститутів).

Культура влади не протиставляє себе суспільству, не нав'язує своїх поглядів, які заходять у суперечність з думкою суспільства, а пристосовує форму висловлення до всього живого, творчого, що є у суспільстві. Влада усвідомлює, що вона повинна забезпечити життєві потреби тієї соціальної групи, на яку вона спирається, але не може цього робити у такій формі та масштабах, які викличуть серйозні порушення інтересів інших суспільних груп. Отже, культура влади значною мірою зумовлена тим, що їй треба враховувати всю сукупність групових інтересів.

Культура влади завжди характеризує баланс владних прав та їх реальне втілення у діяльності держави і громадянина, груп, які контролюють економічні (промислові лобі) чи духовні (ЗМІ) ресурси та ін. Культура влади повинна забезпечувати законні права громадян, їхні конституційні свободи завжди і в усьому; ставитись до права як до основи суспільних відносин і самій уміти підкорятися праву; виконувати господарсько-будівничі функції.

Отже, культура влади залежить від того, у чиїх інтересах здійснюється влада, хто, як і якими методами її здійснює.

ДЖЕРЕЛА:

Политическая культура: теория и национальные модели. — М., 1994; Каримов Д. А. Культура и техника законотворчества. — М., 1996; Нагорна Л. Н. Політична культура українського народу. — К., 1998.

КУЛЬТУРА ПОЛІТИЧНА

КУЛЬТУРА ПОЛІТИЧНА — сукупність соціально-психологічних настанов, цінностей і зразків поведінки соціальних верств, окремих громадян, які стосуються їх взаємодії з політичною владою. Політична культура охоплює рівень знань та уявлень про політику, емоційне ставлення до неї, що мотивує політичну поведінку громадян.

Політична культура — сукупність цінностей, знань, ставлень, орієнтації того чи іншого соціального суб'єкту, що фіксує рівень розвитку їх політичної свідомості, політичної діяльності і поведінки.

Поняття політичної культури. Політологія вивчає насамперед політичну культуру, що характеризує розвиток теоретичних, ціннісних, нормативних, реальних і підсвідомих уявлень та ставлень

громадян. Вони допомагають нам усвідомити й розвинути всебічні зв'язки з інститутами влади і між собою. Від політичної культури людей значною мірою залежать політичні процеси у суспільстві, стабільність і демократизм політичної системи тощо. Цей термін в політологію ввів Г. Алмонд (США). Існує багато уявлень щодо визначення політичної культури. Одні дослідники вважають, що політична культура це якісний бік системи політичних уявлень і політичної поведінки мас, це їх рівень політичних знань, міра включеності у політичний процес, компетентність і професіоналізм. Інші схильні вважати, що політична культура це не якість і не стан політики, а конкретні політичні феномени, які самі формують механізми політичного життя. Г. Алмонд гадав, що за допомогою цього поняття можливо провести зрівняльний аналіз різних політичних систем, бо воно охоплює такі явища як політичні теорії і цінності, ідеології, відмінності національного характеру, культурне середовище, рівень загальної освіти та інше. Це був інструмент, за допомогою якого можна було провести якісний аналіз характеру і рівня розвитку політичної системи.

Серед багатьох визначень поняття «політична культура» можна знайти спільний знаменник, яким є знання, оцінки та поведінка більшості громадян стосовно таких політичних об'єктів, як нація, держава, її політичні інститути. Б. Цимбалістий вважає, що «політична культура стосується не політичних надій, а специфічно політичних орієнтацій ставлення до політичної системи та її окремих компонентів і ставлення до ролі одиниці у системі».

ДЖЕРЕЛА:

Компетентність політична; Політична культура // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; Політична культура // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.; Політична культура. // Енциклопедія історії України 8-й том.; Політична культура // Енциклопедія історії України (EIU) на сайті Інституту Історії НАНУ.

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ — сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених українським народом протягом його історії.

Для української національної культури основоположною базою є народна культура на основі якої поступово сформувалися

професійні наука, література, мистецтво. Своєрідність української культури визначили також впливи географічних умов, особливості історичного шляху, а також взаємодія з іншими етнокультурами. Важливим історичним етапом розвитку культури стало прийняття християнства у X ст.

Внаслідок труднощів історичного життя України (монголо-татарське завоювання у XIII ст., польсько-литовська експансія у XIV — XVI ст., залежність від Російської та Австрійської імперій у XIX — XX ст.) у вітчизняній традиції народна культура зіграла виключну роль. Це сталося, тому що у XVI ст., коли феодально-боярська знать сприйняла католицизм і польську культуру, і до кінця XVIII ст., коли верхівку козацької старшини було зрусіфіковано, українське суспільство розвивалося значною мірою без повноцінної національної культурної еліти.

Справжніми творцями і носіями культури продовжували залишатися широкі маси суспільства — селяни, козаки, ремісники. Українська культура протягом тривалих періодів своєї історії розвивалася як народна. У ній велике місце займали фольклор, народні традиції, які додавали їй особливої чарівності і колориту. Особливо яскраво це виявилось у мистецтві — народних думах, піснях, танцях, декоративно-прикладному мистецтві. Саме завдяки збереженню і продовженню традицій, корені яких сходять до культури Київської Русі, став можливим підйом української культури і у XVI — XVII ст., і культурне відродження у XIX ст.

У той же час відчутні і негативні наслідки такого характеру розвитку української національної культури. Протягом тривалого часу багато талановитих людей, які народилися і виросли в Україні, потім покидали її, зв'язували своє подальше життя і творчість з російською, польською та іншими культурами. Крім того, прогрес у сфері природничих наук був виражений слабше, ніж у гуманітарній.

Разом з тим, самобутня і старовинна система освіти, яка досягла свого розквіту у добу Козаччини і забезпечила практично суцільну грамотність населення, давня традиція книгописання, орієнтованість на провідні центри Європи, зокрема на візантійську культурну традицію, роль України-Руси як центру християнства у східнослов'янському світі, а також як центру наук і вищої освіти завдяки розвинутій мережі колегіумів, Острозькій та Києво-Могилянській академії, меценатство та державна підтримка культури рядом визначних державників — Костянтином Острозьким, Петром Конашевичем-Сагайдачним, Іваном Мазепою та ін. — все це

дозволило піднести українську культуру до рівня світового явища, створити ряд класичних шедеврів у галузі друкарства, архітектури, літератури, досягти значних успіхів у науці.

Відомий дослідник української культури Іван Огієнко зазначав, що українській культурі з самого початку були властиві відвертість світу, відсутність ксенофобії і гуманізм. Говорячи про гуманістичну суть української культури, потрібно відзначити і те, що сама система цінностей даної культури у період її активного розвитку (XVII — XIX ст.) була досить специфічною. Багатий матеріал для такого висновку дає творча спадщина Григорія Сковороди, Феофана Прокоповича, Пантелеймона Куліша, Тараса Шевченка. У своїх філософських творах вони вирішували питання про сутність та умови людського щастя, про значення людського існування.

На відміну від суспільної думки інших європейських країн, де проблеми бідності, хвороб і безкультур'я мислилося подолати шляхом технічного прогресу, підвищення продуктивності праці, за допомогою зусиль освічених монархів і соціального експериментування, українські мислителі закликають до іншого. «Споріднена праця» і самопізнання, свобода, заради якої не шкода розлучитися з благополуччям, обмеження життєвих потреб, надання переваги духовному над матеріальним — ось ті шляхи і рецепти щастя, яких дотримувались і які пропагували провідні українські мислителі у дусі пізнішого європейського екзистенціалізму. Сьогодні такі підходи мають особливе значення для всього людства.

Український народ прожив багату і бурхливу історію. Жити йому довелося на роздоріжжі, через яке проходило багато різних народів і племен. Майже кожен з них зазіхав на українську землю. У таких тяжких, складних умовах доводилося віковично захищати свою волю від ворогів, доводилося бути й поневоленим. Ця боротьба виховала у українців найяскравішу, найхарактернішу рису — волелюбність. Саме вона спричинилася до того, що вже в кінці XVI ст. в Україні здійснювалась найперша у той час демократія.

Запорізька Січ стала найміцнішим бастионом демократії та свободи не тільки у себе, але й для сусідніх народів. Тому і вся творчість народу пронизана волелюбним характером. Не раз втрачаючи волю, незалежність, українці тужили за нею, і цю тугу та боротьбу за волю відтворювали у всіх проявах своєї творчості — у безмежному морі задушевних пісень, дум, легенд; у малярстві, вишивці, гончарстві, ткацтві тощо.

На території сучасної України археологами знайдені залишки численних культур, що охоплюють весь історичний період розвитку людства — періоди палеоліту, мезоліту та неоліту. Залізна доба на території України представлена Черняхівською культурою, а мідна доба — трипільською та ямною культурами.

Що стосується витоків української культури, то на сьогодні існує декілька гіпотез етногенезу українців:

теорія «споконвічності» — українці існують стільки, скільки взагалі існує людина сучасного типу, тобто від 30-40 тис. до 2-3 млн років;

теорія автохтонності (М.Грушевський), згідно з якою етнічну основу українців становило населення пізнього палеоліту, яке проживало на території України, а росіяни і білоруси мали свою окрему етнічну основу і територію проживання;

теорія «єдиної колиски» (яка була загальноприйнятою у СРСР): зародження і розвиток трьох близьких слов'янських народів з єдиної древньоруської народності;

теорія «незалежного розвитку окремих східнослов'янських народів», тобто українців, росіян, білорусів, яка набула поширення останнім часом.

КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСИ

У IX ст. у Східній Європі постала монархічна держава Русь, центром якої став Київ. Основою культури Русі стала самобутня культура східнослов'янських племен. На момент її виникнення у господарському укладі слов'ян давно вже переважало землеробство, важливими промислами стали скотарство, полювання, рибальство і бортництво.

Досить високого рівня досягло до X ст. і ремесло — виготовлялися вироби з заліза і кольорових металів, розвивалися гончарна справа, ткацтво, вичинкай обробка шкіри, різьблення на камені й дереві.

Рубіжною подією стало проникнення християнства, що приходило на зміну язичницьким віруванням руських племен і було офіційно прийнято Володимиром Великим 988 р. Введення християнства значно прискорило розвиток писемності (певний час співіснували кирилиця та глаголиця), а також літератури, давні пам'ятки якої написані церковнослов'янською мовою. Важливими стали впливи Візантійської культури, зокрема поширився візантійський стиль в архітектурі, у духовній музиці поширився знаменний розспів.

УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА XIII—XV СТ.

Татари-монгольська навала середини XIII ст. стала причиною зтяжнього економічного занепаду. У ряді виробництв спостерігалось падіння або забуття складної техніки, спрощувалась реміснича промисловість. На тривалий час було припинено будівництво. Центром духовної культури залишалися однак православна церква, яка залишалась володарями Орди недоторканою.

Із занепадом Київського і Чернігівського князівств головним осередком розвитку української культури було Галицько-Волинське князівство, що перебувало у сприятливішому геополітичному становищі. Ситуація стала поступово змінюватися із входженням українських земель до складу Великого князівства Литовського. У культурі стає помітним західноєвропейський вплив. Його поєднання з місцевими традиціями визначило культурний зміст епохи. Значних висот досягли наукові знання у гуманітарних галузях: філософії, історії. Розвивалися світські мотиви у літературі. Архітектура храмів набуває рис готичного стилю, поширеного в міському будівництві Європи. Продовжувався розвиток різних жанрів народного мистецтва: декоративно-прикладного, музичного, театрального. Народна творчість збагачувалась героїчними, визвольними мотивами.

У XVI ст. триває стабілізація і пожвавлення економічного життя, зростання міст. На Волині і у Галичині все ширше практикувалось будівництво світських споруд не з дерева, а з каменю і цегли, у XV ст. у Львові було побудовано водопровід.

Із заключенням Люблінської унії у 1569 р. українські землі опинилися під володінням Речі Посполитої. Позиція соціальної еліти у нових умовах була неоднозначною. Своєю меценатською діяльністю прославилися князь Костянтин (Василь) Острозький, князь Юрій Слуцький, Єлизавета (Галшка) Гулечівна. Однак більшість українських феодалів, верхівка духовенства в умовах панування Речі Посполитої віддалялися від національної культури — мови, традицій, православної віри і сприймали польську.

У цій історичній ситуації роль духовного лідера народу взяло на себе козацтво — самобутній суспільний стан, який сформувався у XV—XVI ст. Саме козацтво підхопило традицію національної державності, виступило захисником православної церкви, української мови.

ДЖЕРЕЛА:

Арбеніна В. Л. Етносоціологія: Навчальний посібник: 2-ге видання, доповнене і перероблене. — Х., 2007.; Висоцький О. Ю. Історія української

культури: Навчальний посібник. — Дніпропетровськ, 2009. — 130 с.; Історія української культури / Редакція І. П. Крип'якевича. — Київ, 2002.; Етнографія України: Навчальний посібник / За редакцією С. А. Макарчика. — Л., 1994.; Культура та побут населення України / За загальною редакцією В. І. Наулко. — К., 1993.; Основи етнодержавознавства / За ред. Ю. Римаренко. — К., 1997.; Пономарьов А. П. Українська етнографія: Курс лекцій. — К., 1995.; Теорія та історія світової і вітчизняної культури. Курс лекцій. — Київ: Либідь, 1993. — 390 с.; Українська і зарубіжна культура. — Донецьк: Східний видавничий дім. — 2001. — 372 с.

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ХІХ СТ.

У кінці XVIII ст. територія України була розділена між Австрійсько-Угорською (20% площі) і Російською (80% площі) імперіями. До того часу завершилася ліквідація української державності. В обох імперіях розгалужений бюрократичний апарат повністю контролював всі сторони життя суспільства.

У Росії у ХІХ ст. особливу роль починає відігравати поліція, 3-є відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії, жандармерія. Широкими правами наділяється цензура. Вживання української мови зберігається винятково у народному середовищі.

Тобто, на рубежі XVIII–ХІХ ст. у розвитку української культури склалася кризова, критична ситуація. Власне стояло питання про саме її існування. Тут можлива історична аналогія зі станом української культури у XVI ст., коли значна частина найосвіченіших вищих феодальних шарів українського суспільства відмовилася від національної культури, православ'я, ополячилася. У тих умовах роль духовного лідера українського суспільства взяло на себе козацтво. Однак до кінця XVIII ст. козацька старшина стала частиною російського дворянства і втратила колишню роль. У ХІХ ст. в Україні поступово складається новий соціальний шар суспільства — національна інтелігенція. Поява в її особі культурної еліти і збереження національних культурних традицій у народному середовищі зробили реальним українське культурне відродження.

Українська культурна і національна ідентифікація наприкінці ХІХ ст. формувалась на протигагу загальноросійській культурній ідентифікації і була з самого початку тісно пов'язана з фольклорним шаром західно- та південноруської культури. Шанобливе ставлення до малоросійського фольклору породило українофільство, а потім — ідею державної самостійності України. Із самого початку українська національна культура і українська національна ідентичність у тому вигляді, в якому вони формувались у кінці ХІХ — на початку ХХ ст.,

були максимально наближені до самосвідомості, менталітету народних, селянських мас. І це вирішальний момент у розумінні української національної ідентичності.

Вирішальною передумовою формування української національної різночинної інтелігенції став розвиток освіти. У XIX ст. нові потреби управління й економічного розвитку, особливо з появою капіталістичних відносин, змусили уряд спеціально займатися питаннями освіти. Що стосується України, то на її території власна традиція широкої шкільної освіти була перервана. Якщо на початку XVIII ст. практично кожне українське село мало початкову школу, то до його кінця, після закріпачення селян, вціліли лише одиничні школи, які утримувалися на кошти батьків.

У XIX ст. система освіти почала розвиватися у рамках загальнодержавної російської політики. У 1804 р. відкрилася перша в Україні Одеська комерційна гімназія. У 1805 р. — Харківський університет.

Всього в Україні у першій половині століття діяло 1320 парафіяльних і повітових шкіл та училищ, відкрито 19 гімназій, навчалася близько 4 тис. учнів. У стані справжнього занепаду перебувала освіта у Західній Україні. Уряд Австро-Угорщини проводив колонізаторську політику. У Закарпатті навіть у початкових школах навчання велося угорською мовою, у Галичині — німецькою і польською, на Буковині — німецькою і румунською. Формально у 1869 р. тут було введене обов'язкове навчання дітей віком від 6 до 14 років, однак переважна частина населення (від 55 до 75%) залишалася неписьменною.

У 1834 р. був відкритий Київський університет, першим ректором якого став відомий український вчений — Михайло Максимович. Він заохочував і особисто брав участь у збиранні українського фольклору, вивченні пам'яток старовини. У 1865 р. відкрився університет в Одесі, у 1898 р. — Київський політехнічний інститут, 1899 р. — Катеринославське вище гірниче училище (нині Національна гірнича академія України). На західноукраїнських землях основними центрами науки були Львівський університет, 1661 р. заснування, і Чернівецький університет, 1875 р. заснування, заняття в яких велися польською і німецькою мовами.

НАУКА

Ілля Мечников — викладач Новоросійського університету в Одесі. Заснував разом із мікробіологом Миколою Гамалією першу у країні й другу у світі бактеріологічну станцію. Творець учення про

імунітет. Микола Бекетов — професор Харківського університету, який створив при фізико-математичному факультеті фізико-хімічне відділення та лабораторію фізичної хімії. Один із засновників нової науки — фізичної хімії.

МОВОЗНАВСТВО

На початку XIX ст. починає зростати інтерес до національної історії. В Україні в уже сформованому тоді середовищі різночинської інтелігенції ця тенденція знайшла широкий відгук. Першу збірку українських народних пісень видав князь М. Церетелі у 1819 р. — «Досвід збирання старовинних малоросійських пісень». Три збірки підготував і видав ректор Київського університету М. Максимович. І. Срезневський, крім збирання фольклору, почав активні публічні виступи з обґрунтуванням самостійності, повноправності української мови. Він писав: «Українська мова не поступається чеській своїм багатством, польській — мальовничістю, сербській — милозвучністю».

ІСТОРІОГРАФІЯ

У цей же час починають з'являтися й історичні роботи. Перші узагальнюючі праці з історії України були ще пов'язані з російською історіографією. Так, Дмитро Миколайович Бантиш-Каменський — автор «Истории Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства» — походив з сім'ї, яка належала до вищого чиновництва імперії. Вихід української історичної науки і всього українознавства на якісно новий рівень пов'язаний з ім'ям професора Київського університету В. Б. Антоновича.

По-перше, він розгорнув небувалу джерелознавчу діяльність: проводилися етнографічні експедиції, публікувалися фольклорні збірки, організовувалися археологічні розкопки, збиралися статистичні дані. Центром цієї роботи стало створене у 1872 р. Південно-Західне відділення Російського географічного товариства. У 1874 р. у Києві мав великий успіх Археологічний з'їзд.

По-друге, В. Антонович у власних наукових роботах поглиблює й ускладнює проблематику досліджень. Роль народної маси в історії (одне з досліджень присвячене гайдамакам), проблеми церкви, становлення міст — спектр його інтересів був дуже широким.

По-третє, Антонович виховав плеяду україно-знавців, створив цілу наукову школу. Так, учнем Антоновича був М. С. Грушевський.

«НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ.ШЕВЧЕНКА»

Визначною подією в українському науковому житті XIX ст. стає заснування завдяки спільним зусиллям інтелігенції Наддніпрянщини та Галичини у 1873 р. «Літературного товариства імені Шевченка»,

яке через кілька років під назвою «Наукове товариство імені Шевченка» по суті перетворилося у першу вітчизняну академічну наукову організацію. З 1892 р. почав виходити головний друкований орган Товариства — «Записки Наукового товариства імені Шевченка». З 1895 р. Михайло Грушевський став редактором «Записок Наукового товариства ім. Шевченка», а з 1897 р. — головою Наукового товариства імені Шевченка. За час його головування було видано близько 800 томів наукових праць, зокрема 112 томів «Записок». Про масштабність та авторитетність роботи Товариства говорить плеяда вчених, які працювали у його рамках, мали за честь бути його членами: Михайло Грушевський, Іван Франко, Іван Крип'якевич, а згодом видатні постаті світової науки — Альберт Ейнштейн, Макс Планк, А. Мазон, Давид Гільберт.

Михайло Сергійович Грушевський до сьогодні є найвизначнішою фігурою в українській історіографії. Він народився у місті Холм у Західній Україні, гімназію закінчував у Тифлісі, навчатися в університеті приїхав до Києва. У 1894 р. за рекомендацією В. Антоновича Грушевський отримав кафедру всесвітньої історії у Львівському університеті. Тут він бере активну участь не тільки у педагогічній, науковій (у 1897 р. він очолив Наукове товариство імені Шевченка — першу наукову українську організацію академічного типу), але і у суспільному житті. Грушевський — один з організаторів Національно-демократичної партії Галичини, пізніше — «Товариства українських поступовців». Головні події політичної долі Грушевського розгорнуться у XX ст.: арешт і заслання у Росії під час Першої світової війни, обрання головою Центральної Ради у 1917 р., еміграція, повернення до СРСР, робота в академічних дослідницьких інститутах. Величезна наукова спадщина М. С. Грушевського, яка з кінця 30-х років зазнала гоніння і стала практично недоступною, повернулася до читачів вже за наших днів і з кінця 80-х років суттєвим чином вплинула на сучасну українську історичну науку. Його багатотомна «Історія України-Руси» — фундаментальний узагальнюючий систематичний курс історії України, який базується на власній періодизації і концепції.

Особливе місце і в українській історії, і в українській історіографії належить Михайлу Петровичу Драгоманову. Великий політичний діяч, просвітник, філософ, Драгоманов як історик головну увагу приділяв питанням новітньої історії. Багато років він провів у політичній еміграції. З 1877 р. під його керівництвом друкарня «Громада» у Женеві була єдиним центром видання літератури

українською мовою. На основі історичного аналізу Драгоманов приходить до найважливішого висновку — національні проблеми українці можуть вирішити тільки разом з соціальними. Драгоманов багато зробив для залучення до історії України уваги західноєвропейських вчених. Він був членом Паризького етнографічного товариства, почесним членом Британського наукового і багатьох інших товариств. Останні роки життя працював у Болгарії.

Підводячи підсумки, можна сказати, що за сторіччя вітчизняна історична наука пройшла шлях від поодиноких досліджень у рамках історії Росії до самостійної повнокровної наукової дисципліни. Осмислення минулого — обов'язкова умова і складова становлення національної самосвідомості.

Українська література другої половини XIX ст. розвивалася на традиціях попереднього періоду. Упродовж багатьох десятиліть домінуючим тут лишався стиль бароко. Цікавим явищем тогочасної літератури став розвиток української історико-мемуарної прози. Чільне місце у ній посідають щоденники М. Ханенка (1691–1760 рр.) і Я. Марковича (1696–1770 рр.). Обидва автори належали до козацької старшини й обіймали високі посади у Гетьманщині. У своїх щоденниках вони зображували події тогочасного державного, політичного й економічного життя, детально змальовували побут української шляхти. У ситуації рубежу, яка вище вже була охарактеризована, коли українська мова зберігалася тільки в усному мовленні, і пізніше — в умовах урядових заборон і переслідування — процес становлення української літературної мови набув особливої важливості і особливої складності. М. Грушевський писав: «Мова вирішила долю українського відродження, відновивши розірваний зв'язок між інтелігенцією і народом» Звідси — й особливості української літератури XIX ст. — народні теми творчості, реалізм і демократизм.

Першим твором народною мовою, який почав процес її оформлення у сучасну літературну мову, стала «Енеїда» І. Котляревського. Пародія на поему Вергілія, де троянський герой Еней показаний козацьким ватажком, була опублікована у Петербурзі у 1798 р. без відома автора. Вже після її успіху Котляревський доповнив, розширив свою поему, написав музичні комедії «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник».

Гумористичний і сатиричний тон творів Котляревського був підхоплений іншими письменниками, передусім гуртка, центром

якого був Харківський університет. Його ректор Петро Гулак-Артемівський писав вірші українською мовою. Отримали популярність байки Євгена Гребінки. Він брав класичні сюжети і додавав їм виразного українського колориту. Пізніше Євген Гребінка переїхав до Петербурга, писав повісті російською мовою, був серед друзів молодого Тараса Шевченка. У 1841 р. видав альманах «Ластівка». З цим періодом пов'язана діяльність Левка Боровиковського (1808–1889 рр.) — поета-романтика, байкаря.

До харківського гуртка належав також Григорій Квітка-Основ'яненко — основоположник української художньої прози. Його повісті різноманітні: одні — написані з гумором, другі — сентиментальні, треті — дають реалістичні картини (найкраща — «Сердешна Оксана»), інші просякнуті народними віруваннями і переказами («Конотопська відьма»). Квітка-Основ'яненко перервав традицію використання української мови тільки в комічних жанрах.

Безумовно, переломною у становленні української літературної мови і суспільному визнанні української літератури стала творчість Тараса Григоровича Шевченка. Михайло Грушевський писав: «Його творчість — це творчість народу, що досягає відразу, без наступних ступенів, високого інтелектуального розвитку й індивідуальної свідомості і поєднує в своїх творіннях безпосередність народної поезії зі свідомістю літературної творчості».

Широко відомі основні віхи життєвого шляху Шевченка: народження у сім'ї кріпаків пана Енгельгарда, рання смерть батьків, робота «в наймах» і у пана козачком, переїзд до Петербурга, знайомство з земляком — художником Іваном Сошенком, викуп з неволі на гроші, виручені від продажу портрета В. Жуковського роботи Карла Брюллова, навчання в Академії мистецтв, участь у Кирило-Мефодіївському товаристві, арешт і 10-літня рекрутчина з заборобою писати і малювати, смерть незабаром після повернення з заслання. Перший «Кобзар» виходить у 1840 р. у Петербурзі, через рік — «Гайдамаки». Геніальний поет, Шевченко вніс в українську літературу новий зміст: рішучий протест проти кріпацтва, захист свободи і гідності особистості, захоплення народними і національно-визвольними рухами, заклик до суспільної справедливості. Особистість і творчість Шевченка — символ всієї української культури.

Становлення українського національного мистецтва (театр, музика, образотворче мистецтво, архітектура) дещо відставало від літературного розвитку. Так, театральне мистецтво в більшій, ніж література, мірі залежить від політичного режиму, фінансових

можливостей, підготовленості аудиторії. До 1861 р. продовжував існувати кріпосний театр, і не тільки у садибах, але і у містах. У 1828 р. офіційно було заборонено купувати до театру кріпаків, але і після цього кріпосні актори продовжували входити до складу деяких театральних груп. У 1789 р. театр був побудований у Харкові, але в ньому йшли тільки російські п'єси.

Першими українськими постановками були «Наталка Полтавка» у 1819 р. і пізніше «Москаль-чарівник» у Полтавському любительському театрі. Вони стали можливими завдяки щасливому збігу обставин: підтримка генерал-губернатора Малоросії М. Репніна, керівництво групою Іваном Котляревським, гра геніального актора Михайла Щепкіна, тоді ще кріпака. Театр діяв у Полтаві у 1818–1821 рр. Професійна ж українська трупа була створена тільки на початку 80-х років. Організаційними питаннями у ній займався Михайло Старицький, режисурою — Марко Кропивницький. Обидва були також драматургами. Їм вдалося об'єднати талановитих акторів: брати Тобілевичі (псевдоніми: Івана — Карпенко-Карий, Миколи — Садовський, Панаса — Саксаганський), Марія Заньковецька, Ганна Затиркевич, інші. Пізніше трупа декілька разів розділялася, але, що цікаво, всі чотири оформлені колективи продовжували працювати яскраво, мали великий успіх в Україні, на півдні Росії (тому що трупи були пересувними).

Великий знавець української мови, Михайло Старицький писав комедії (не гасне популярність «За двома зайцями»), драми («Не судилося», «Богдан Хмельницький»). Вони змальовували реалістичні картини сільського, міського побуту, передавали типові національні характери. Але ні Старицький, ні близький йому Кропивницький не виходили за рамки так званої «етнографічної драматургії». Творцем української соціальної драми став Іван Карпенко-Карий (Тобілевич). У основі його п'єс (драми «Бурлака», «Безталанна», комедії «Сто тисяч», «Хазяїн») лежать глибокі психологічні конфлікти, гострі соціальні протиріччя.

Поетична і музична обдарованість українського народу була основою високого рівня розвитку музично-пісенної творчості. У XIX ст. як і раніше побутують землеробські пісні календарного циклу, а також колядки, веснянки, колискові, весільні. Широкою популярністю користувалися пісні-романси «Їхав козак за Дунай», «Віють вітри», «Сонце низенько», а також створені на вірші Шевченка «Думи мої, думи», «Заповіт». З народного середовища висувалися талановиті співаки-кобзарі (Остап Вересай, Іван Кравченко-Крюковський, Гнат

Гончаренко, Терентій Пархоменко, Михайло Кравченко, Андрій Шут та ін.).

Значного поширення набуло сімейне музикування, аматорський молодіжний розважальний спів. Центрами розвитку музичної культури були духовні навчальні заклади, гімназії, приватні пансіони, університети, в яких вивчалася нотна грамота і теорія музики. Багато хто отримував професійну музичну підготовку у церковних хорах.

Музика, спів міцно увійшли у повсякденне життя як міського, так і сільського населення. За жанрами пісні були різноманітними: ліричні, жартівливі, романси, виконувалися вони соло, дуєтом, хором, під акомпанемент бандури, скрипки, гітари, фортепіано. Переважно це були авторські твори, які згодом розповсюджувалися і ставали народними.

Концертну діяльність у містах України розгортали самодіяльні колективи. Традиційними серед інтелігенції великих міст були літературно-музичні вечори. Влаштовувалися добродійні концерти, особливо під час проведення великих контрактних ярмарок. Однак часто така діяльність наштовхувалася на адміністративні заборони. Наприклад, у 1867 р. у Києві був випадок, коли влада дозволила концерт за умови, що тексти пісень будуть звучати французькою мовою.

Високого рівня досягла майстерність партесного (багатоголосого) співу. У XIX ст. хоровий спів поступово виходить за рамки чисто культового. Загальнофілософський зміст канонічних образів залучав до храму немало світських слухачів. З великими концертними програмами виступали хори Київської академії, Переяславської семінарії. Розвиток своїх національних традицій гальмувався, оскільки перевага адміністративно надавалася іноземним авторам.

Одночасно з народною і церковною традиціями у XIX ст. складається світська професійна музична культура. С. С. Гулак-Артемівський на початку 60-х років створює першу українську оперу «Запорожець за Дунаєм». Перлиною української вокальної класики стали «Вечорниці» П. І. Нищинського. Вони малюють широку музичну картину народного життя, знаменитий чоловічий хор «Закувала та сива зозуля», тема якого — страждання козаків у турецькій неволі, їх прагнення до свободи. Мелодичним багатством, співучістю, драматичною напруженістю привабила слухачів опера М. М. Аркаса «Катерина» за однойменною поемою Т. Г. Шевченка. Композитори

широко використовували багаті традиції українських народних пісень, обробляли їх. П. П. Сокальському належить глибока теоретична праця «Русская народная песня, великорусская і малорусская, в ее строении мелодическом и ритмическом...».

Цілу епоху в музичному житті України становить творчість М. В. Лисенка — великого українського композитора, блискучого піаніста-віртуоза, талановитого хорового диригента, педагога, музикознавця й активного громадського діяча демократичного напрямку. Він є основоположником української класичної музики.

Якщо у літературі, театрі вже сама мова визначала їх національний образ, то у таких сферах, як образотворче мистецтво, архітектура, вироблення національних форм було проблематичнішим. Так, у східноукраїнських землях можна говорити про певну українсько-російську єдність в образотворчому мистецтві. Справа у тому, що протягом майже всього XIX ст. у Російській імперії головним центром освіти була Академія мистецтв у Петербурзі. Найбільші можливості для виставок, замовлень також були у столиці імперії. Можна привести безліч прикладів переплетення творчості, долі українських і російських художників.

В архітектурі XIX ст. на зміну пишноті і розкутості українського бароко прийшов стриманий, академічний стиль класицизму. За будівництвом міст наглядали спеціальні комісії і комітети. Громадські споруди будувалися з урахуванням їх призначення — головною метою архітектора стало не створення зовнішньої привабливості, а внутрішній комфорт (висока стеля, вентиляція, освітлення).

Перехід від бароко до класицизму відбився і на плануванні міст. Обов'язково виділяється адміністративний центр з площею, на якій розміщувалися помпезні будівлі урядових установ, квартали були прямокутними, композиції ансамблів, окремих архітектурних комплексів, палацово-паркового ландшафту носили відкритий характер.

У цей час активно забудовуються нові міста на півдні України і у Криму — Маріуполь, Олександрівськ (Запоріжжя), Катеринослав (Дніпропетровськ), Миколаїв, Одеса. В Одесі за проектом петербурзького архітектора Тома де Томона у 1809 р. було споруджено оперний театр (перебудований у 1887 р. архітекторами Фельнером і Гельмером). Одночасно відбувалася реконструкція старих міст Слобожанщини і Подніпров'я. Архітектурний стиль Києва визначався відомим архітектором А. Меленським. За його проектом споруджений пам'ятник на честь повернення Києву магдебурзького

права, церква на Аскольдовій могилі, ансамбль Контрактової площі на Подолі, який постраждав від пожежі 1812 р.

Одеська опера, 1887, архітектори Фердинанд Фельнер і Герман Гельмер

У 1837–1843 рр. за проектом Олександра Беретті побудована будівля Київського університету. Упорядковуються такі міста, як Харків, Полтава.

У другій половині XIX ст. стильова єдність класицизму руйнується. Складна епоха утвердження капіталізму відбилася і в архітектурі: з'являються нові матеріали, нові замовники. Складається напрям, який отримав назву «еклектика» (змішування). У київських фасадах того часу можна побачити і готику, і ренесанс, і романський стиль, багато будівель у «цегельному стилі» (головна прикраса — не штукатурена цегельна кладка). Пошук все більшої різноманітності викликав інтерес і до візантійсько-російських традицій. Вони чітко простежуються у будові найбільшого у Києві кафедрального Володимирського собору, який споруджувався понад 20 років (1862–1886) за проектами І. Штрёма, П. Спарро, О. Беретті. Участь у розписах собору В. Васнецова, М. Врубеля зробило собор видатним явищем у монументальному образотворчому мистецтві. Першим проектом у власне українському стилі вважають прийнятий у 1903 р. проект будівлі Полтавського земства архітектора В. Кричевського. Розписи цієї будівлі виконав художник Васильківський.

Майстерність і талант українського народу виявилися у створенні палацово-паркових ансамблів. Їх автори, як правило, нам невідомі. Народні майстри створили видатні шедеври архітектурного зодчества: палац Розумовського у Батурині у живописній місцевості над Сеймом, палац Галаґана у Сокиринцях на Чернігівщині, до якого прилягає лісопарк площею 600 десятин, парк «Олександрія» на березі Росі у Білій Церкві, знаменита «Софіївка» у Умані, де руками

кріпаків, без використання якої-небудь техніки були насипані гори, викопані ставки.

НАЦІОНАЛЬНІ КУЛЬТУРНІ ОРГАНІЗАЦІЇ І РУХИ

Паралельно з розвитком літературного процесу і мистецтва, по мірі становлення української інтелігенції в її середовищі виникають різні національно-культурні організації і рухи. Їх створення відбувалося за несприятливих політичних обставин, вимагало особистої мужності, твердості.

Перша в українській історії національно-культурна організація виникла у 1833 р. у Львові. Це був нелегальний гурток, який організували Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький, які вчилися у духовній семінарії. Їх символічно назвали «Руською трійцею» (русинами називали західних українців). Вступаючи у гурток давав клятву утверджувати права рідної мови, перекладати слов'янських авторів, робити все для воскресіння українського народу до нового життя. Вищим досягненням гуртка стала публікація у 1837 р. альманаху «Русалка Дністровая». У нього увійшли «Передмова» Шашкевича із закликом до відродження української літератури у Галичині, добірка народних пісень, перекази. Надрукований у Будапешті наклад у Львові був негайно конфіскований. З 1000 вдалося врятувати 200 примірників, завдяки яким про альманах і дізналися в освічених слов'янських колах різних країн. Реакція австрійської влади була жорсткою: для видань на українській території вводилася спеціальна цензура. Основою для заборони могло послужити навіть те, що книга надрукована не церковним шрифтом, а так званою «гражданкою», простішою і чіткішою ніж архаїчна кирилиця. У таких умовах виступ «Руської трійці» не знайшов продовження. Головний його ініціатор — М. Шашкевич — зайнявся літературною творчістю, став першим народним поетом Галичини, але жив у найважчих матеріальних умовах і помер дуже молодим.

У 40-і рр. центр українського культурного життя знаходився у Західній Україні, що виражалося насамперед у вже описаному літературному процесі. У Києві приблизно у 1845 р. виникає нелегальне Кирило-Мефодіївське братство — не культурна, а політична національна організація, перша в історії України, і, що характерно, створюють її видатні діячі вітчизняної культури (М. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський, Т. Шевченко). Мета товариства підкреслена назвою — слов'янська єдність, створення федерації слов'янських демократичних республік. Ідеї організації —

рівність людей, необхідність знищення кріпацтва — пронизували творчість його організаторів. Розгром братства у 1847 р. важко відбився на всьому розвитку української культури, а традиція політичної боротьби була перервана аж до 90-х р. XIX ст.

Всю другу половину XIX ст. активність національної інтелігенції розгортається майже виключно у сфері «культурництва». У кінці 50-х рр. на Правобережжі середдворянства та інтелігенції, у тому числі польської, складаються групи молоді, які гаряче співчують українському народу, поважають його культуру. Вони і у побуті переходили на народну мову. Одним з лідерів руху став В. Антонович, у майбутньому визначний історик. Прихильників таких поглядів стали називати «хлопоманами», тобто «любителями народу». Як розвиток тих же настроїв у 1859 р. студентами і молодими викладачами Київського університету створюється напівлегальна культурно-просвітницька організація «Громада». Свою мету вона бачила у просвіті народної маси, для чого організовувалися безкоштовні недільні школи, видавалися дешеві книги. Була створена Тимчасова педагогічна школа, де готували вчителів для сільських шкіл. Всі викладачі працювали у ній безкоштовно. У київській «Громаді» брав участь М. Драгоманов — історик, політичний діяч, П. Чубинський — етнограф, поет, автор слів гімну «Ще не вмерла Україна». Подібні громади виникли у багатьох містах.

Ідейний центр «громадівського» руху виявився у Петербурзі. Сюди у кінці 50-х років після заслання повернулися кирило-мефодіївці. В. Білозерський домагається дозволу і на гроші меценатів у 1861 р. починає видавати перший регулярний український літературний і суспільний журнал «Основа». У ньому співробітничать Костомаров, Куліш, Драгоманов, публікується спадщина Шевченка. У цей час зав'язуються тісні контакти з передовою російською громадськістю. Навіть з боку уряду робляться деякі ліберальні кроки: Кулішу доручають перекласти українською мовою закони про скасування кріпацтва, за державний рахунок видаються українські підручники.

Ситуація кардинально змінюється у 1863 р. після антиросійського повстання у Польщі. Український національно-культурний рух жорстоко придушується. Прокотилася хвиля арештів, Полтавська і Чернігівська громади були повністю розгромлені, журнал «Основа» закритися. Особливою непримиренністю відрізнялася позиція міністра внутрішніх справ Російської імперії Валуєва. Він підписує сумно відомий указ, що забороняє друкувати

українською мовою навчальну, наукову і релігійну літературу на тій підставі, що «никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может». Після нетривалого «перепочинку» на початку 70-х рр., відміченого активізацією історичної науки і літератури, про що вже йшла мова, антиукраїнська політика була продовжена. У 1876 р. у місті Емсі царем Олександром II був підписаний указ, яким заборонялося: друкувати і ввозити у межі імперії книги українською мовою, ставити спектаклі і навіть писати тексти до музичних нот українською. Однозначної заборони української художньої літератури на «малоросійській» мові не було, але цензура таких книг не пропускала, навіть з російських творів викреслювалися українські слова.

Імперська великоросійська політика привела до того, що український центр у 60-70-і рр. XIX ст. перемістився у Західну Україну. В Австро-Угорщині після революції 1848 р. формально нерівність української мови було усунено, у Львівському університеті відкрили кафедру української мови і літератури. На практиці польське домінування зберігалось, у 1859 р. навіть спробували ввести латинський алфавіт у «русинську» писемність. У таких умовах значна частина місцевої інтелігенції побачила порятунок у тісному союзі з Росією, причому не з демократичними, а з урядовими реакційними колами. Склалася теорія і про єдність мови. Описана течія отримала назву «москвофільства».

«Москвофілам» у національному культурному русі протистояли «народовці» — одностумці і продовжувачі справи громад. Їх журнал «Правда» з 1867 р. починає відігравати роль загальноукраїнського видання. З 1868 р. свою історію веде товариство «Просвіта», що займалося виданням книг, журналів українською мовою. Багато відомих діячів української культури переїжджають зі Східної України у Західну. У Львівському університеті активно працює М. Грушевський. Часто буває тут П. Куліш. З Женеви підтримує зв'язок М. Драгоманов. З'являються свої лідери, передусім І. Франко. У 1873 р. у Львові засновується згадане вище «Літературне товариство імені Шевченка», перетворене у 1892 р. у наукове. У 90-і рр. воно видає солідне періодичне видання — «Літературно-науковий вісник», що друкував авторів і розповсюджувався і на Заході, і на Сході України.

Аналіз розвитку різних сфер української культури дозволяє прослідкувати, як складалися долі українського відродження у XIX ст. Пояснити його закономірності допомагає відомий теоретичний

висновок німецького вченого Гердера про основні етапи, які проходили європейські національні рухи. На першому етапі, як було показано, невелика група вчених-інтелектуалів збирала історичні документи, фольклор, предмети старовини, побоюючись, що самобутність їх народу може зникнути. Другий, або культурницький етап став етапом відродження української мови, виникнення національної літератури і мистецтва. Це готувало етап створення політичних організацій, що висувають національні вимоги, аж до утворення незалежної держави.

ДЖЕРЕЛА:

Воропай П. Звичаї українського народу. — К.:Оберіг, 1993.— 590 с.;
Грінченко Г. В. Хрестоматія по історії світової культури. — М.: Юрайт, 1998.— 669 с.;
Грушевський М. С. Нарис історії українського народу. — К.:Либідь, 1991.-398 с.;
Історія світової культури. — Либідь, 1994.—320 с.; Історія української літератури ХХ ст. — У двох книгах. / за ред. В. Г. Дончика.— К.:Либідь, 1994.; Історія української культури / За загал. ред. І. Крип'якевича. — К.: Либідь, 1994.— 656 с.; Ковальчук О. В. Українське народознавство. — К.:Освіта, 1992.

КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНА АВТОНОМІЯ

КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНА АВТОНОМІЯ — одна з форм національного самоуправління, теорія і програма розвитку національної культури у багатонаціональному суспільстві. Теорія культурно-національної автономії була створена на початку ХХ ст. діячами австрійської соціал-демократії як складова частина австромарксизму, що запропонувала вирішити національні питання в умовах австро-угорської держави через утворення національного самоврядування, обмеженого питаннями культури, школи, мови. Засновниками цієї теорії визнаються австрійські соціал-демократи К. Реннер і О. Бауер, хоча аналогічні погляди з деякими варіаціями висловлювали словенські соціал-демократи (Е. Крістан та ін.). Найповніше основні тези теорії культурно-національної автономії сформульовані у книзі О. Бауера «Національне питання і соціал-демократія» (1907, рос. переклад — 1909).

Утопічність теорії культурно -національної автономії була настільки велика, що не дивлячись на значний ідеологічний вплив Реннера і Бауера в австрійській соціал-демократії, вона не набула характеру партійного документа (див. Брюннская програма). У той час як Реннер продовжував сповідати теорію національної автономії, Бауер під тиском реальній дійсності почав фактично міняти свої позиції, не відмовляючись формально від культурно -національної автономії, висував гасло територіальної автономії, а майже

напередодні розпаду Австро-Угорщини у 1918 р. висунув гасло самовизначення націй з правом відділення. Таким чином, теорія культурно-національної автономії продемонструвала свою теоретичну і практичну неспроможність.

На думку прихильників теорії культурно-національної автономії, нація — це союз однаково мислячих людей, складений на ґрунті спільної долі, особистий, персональний союз, екстериторіальна корпорація, яка самостійно здатна керувати своїми національними справами; автономія надається персонально особам тієї чи іншої національності, де б вони не жили (екстериторіальна автономія); нація стає юридичною особою, створюються національні союзи на підставі національного кадастру (самохітного перепису), свій національний парламент, який забезпечує задоволення культурних потреб нації й діє у рамках Конституції держави. Проти цієї теорії різко виступив В. Ленін (у радянський час про неї мали уявлення саме з критичних праць В. Леніна), звинувачуючи теорію культурно-національної автономії у відриві від класової боротьби, нації — від території, вважаючи цю теорію націоналістичною. Однак і у Росії знайшлися прихильники теорії культурно-національної автономії (Бунд, Українська соціал-демократична робітничка партія). Після 1917 р. були спроби оголошення культурно-національної автономії (мусульман внутр. Росії та Сибіру; національних меншин у рамках автономного Сибіру; російських, єврейських і польських національних меншин на території Української Народної Республіки та ін.). Але згодом перемогла національно-територіальна модель устрою СРСР.

Нині теорія культурно-національної автономії (все частіше вживається термін «персональна (особиста) автономія») переживає етап свого відродження. Принцип самовизначення націй у відриві від тоталітарного режиму прискорив розпад СРСР. У Росії розробляється модель екстериторіальних суверенітетів, накладених на територіальну федерацію. В інших республіках колишнього Радянського Союзу виникають і успішно функціонують культурно-національні спільноти, які здійснюють діяльність передусім з розвитку освіти, культури, патріотичного виховання.

ДЖЕРЕЛА:

Ленін Ст. І., Робочий клас і національне питання, Полн. собр. соч.(видакування), 5 видавництво, т. 23; його ж, Тези з національного питання, там же; його ж, Про «культурно-національну» автономію, там же, т. 24; його ж, Про національну програму РСДРП, там же; його ж, Критичні замітки з національного

питання, там же; його ж, Про право націй на самовизначення, там же, т. 25; Сталін І. Ст Марксизм і національне питання, Соч., т. 2, М., 1946.

ЛАБРІОЛА АНТОНІО
(2 ЛИПНЯ 1843 - 12 ЛЮТИЙ 1904 РР.)

Італійський філософ, засновник італійського марксизму.

Перша опублікована робота - критика Целлера (викладача грецької філософії у Гейдельберзькому університеті), перейнята духом гегельянства. Однак вже через деякий час Лабріола відмовився від ортодоксального гегельянства, а згодом перейшов від младогегельянства до марксизму. У період між 1870 - 1874 рр. писав статті для політичних журналів - «Gazzetta ді Наполі», «Il Piccolo», «L'Unita Nazionale» і «Monitore ді Болонья». Уже в цих статтях проявилось прагнення Лабріоли зрозуміти реальні потреби народних мас, особливо у сфері освіти. Його пошук вилився у визнання важливості інтелектуальної і моральної реформи.

З 1871 р. приват-доцент по історії філософії Неаполітанського університету, з 1874 р. професор етики і педагогіки Римського університету, в якому читав лекції з філософії, філософії історії та педагогіки.

Лабріола значно перетворив свої ідеї, відокремивши гегелівський історизм від ідеалізму (це сталося у значній мірі завдяки впливу психології етики І. Ф. Гербарта). Держава, релігія і шкільну освіту стали для Лабріоли способами реалізувати на ділі прогресивну політичну стратегію. До другої половини 1880 рр. Лабріола почав набувати ліву орієнтацію, буду впевненим, що повна демократична революція можлива, тільки якщо вона буде

проводитися на захист робочих мас (у Лабріоли: міського робітничого класу). Лабріола на той час вже усвідомлював, що держава все більше і більше опиняється у руках у занепаді і корумпованою буржуазії. У нього визріла ідея про те, що істинним двигуном історії є політичний рух народних мас.

У період з 1887 - 1890 рр. він очікував процесу демократичної трансформації держави і громадянського суспільства, що бере початок з Паризької комуни, однак у результаті впевнився у тому, що «радикальне якобінство», який виключає залучення широких верств населення, у реальності було прихильно лише до радикальної еліти, Можна сказати, що Лабріола розробив стратегію побудови фундаменту соціал-демократії, яка швидше за все включає у себе місцеве самоврядування, ніж народне самоврядування. Це питання висвітлено у його книзі «Проблеми філософії історії та соціалізму» (1889 р).

У 1890 р. зайнявся вивченням робіт К. Маркса і Ф. Енгельса і незабаром переконався, що найбільш творчої і революційною силою є соціалістичний рух робітничого класу. Він негайно вступив в інтенсивне листування з лідерами європейського соціалістичного руху: Енгельсом, Каутским, Бернштейном, Жоржем Сорелем. Лабріола розглядав німецьку соціал-демократію як модель, яка застосовується для Італії, хоча остання і була, на його думку, відстає в розвитку країною. Він був головним організатором травневих демонстрацій у 1891 р.. Робота «Нотатки з приводу історичного матеріалізму» зробила Лабріола одним з найзначніших європейських теоретиків марксизму того часу.

Лабріола відносив себе до прихильників Турати, виступав за розвиток лівого пролетарського соціалізму. Але тим не менше, між ними існувала велика різниця: Лабріола бажав маленькою, однорідної, бойової марксистської робітничої партії; Турати ж виступав за широку партію, відкритую для різномірних елементів, прагматичну та реформістську.

У 1892 р. Турати відреагував на бажання Лабріоли видаленням з партії анархістських елементів, але програма партії залишилася еkleктичною. Проте, Лабріола вдалося переконати Турати залучити партію на захист сицилійського «Movimento дей Fasci». Проте, у зв'язку з теоретичними неясностями («соціал-позитивістськими, як сказав би Лабріола»), у рамках партії дуже скоро почали розвиватися три протилежних одна одній течії. У

зв'язку з цим Лабріола вважав за краще присвятити себе теоретичній роботі.

В останні роки життя він був залучений в активні дискусії з приводу Марксової спадщини, його впливу на філософію і політичну стратегію. Помер у 1904 р.

У своїх роботах Антоніо Лабріола виступав з різкою критикою ідеалістичних концепцій історії, у рамках яких історичні події пояснюються природними причинами або випадковістю. Лабріола, розвиваючи марксистське матеріалістичне розуміння історії, підкреслює історичну обумовленість. Він вважає, що вирішальна роль в історичному розвитку належить боротьбі. Лабріола також висуває ідею, що у вирішальні моменти історії в умовах боротьби зростає вплив різних історичних діячів, які направляють хід історії.

Самий факт, що в основі всієї історії лежать суперечності, протилежності, боротьби, війни, пояснює вирішальний вплив певних людей за певних обставин.

ЛА́ДЕН ОСА́МА БЕН
(10 БЕРЕЗНЯ 1957 — 2 ТРАВНЯ 2011 рр.)

Міжнародний терорист, поборник ісламу, колишній лідер міжнародної ісламської терористичної організації «Аль-Каїда».

Народився у Ер-Ріаді, Саудівська Аравія. В інтерв'ю у 1998 р. на телеканалі Аль-Джазіра Бен Ладен назвав дату народження як 10 березня 1957 р. Його батько Мухаммед Авад бен Ладен (7 вересня 1908 — 1967 рр.), був заможним бізнесменом з близькими зв'язками з сім'єю короля Саудівської Аравії. Після Першої Світової війни збіднілий та неосвічений Мухаммед емігрує з Хадрамаут, південної частини Ємену до порту Червоного моря Джидди, Саудівська Аравія, де почав працювати вантажником. Починаючи власний бізнес у 1930-

х, Мухаммед багатіє будучи постачальником королівської сім'ї протягом 1950-х рр.

Немає запису точного числа народжених Мухаммедом дітей, але кількість не перевищує 55. За рахунком Осама є 17 дитиною Мухаммеда. Мухаммед бен Ладен одружувався 22 рази, маючи за законом ісламу не більше 4 жінок одночасно. Осама бен Ладен був єдиним сином Мухаммеда від 10-ї жінки Гаміди аль-Атас, народженої у Сирії.

Батьки Осами бен Ладена розлучилися після його народження. Його матір Гаміда аль-Атас після цього одружилася з Мухаммедом аль-Атас, що пізніше працював на компанії Осами бен Ладена. Подружжя його матері мало 4-х дітей. Осамі довелося жити з трьома зведеними братами та з однією зведеною сестрою.

Після вторгнення радянської армії до Афганістану приєднався до ісламського опору. Заснував за допомогою американських фахівців «Аль-Каїду» — підпільну організацію для підтримки диверсійних акцій проти радянських військ.

Після Афганської війни вирішив продовжити джихад вже проти США. Бен Ладен спонсорував боротьбу Сомалі проти США у 1993 р., організував вибухи посольств США у Кенії і Танзанії у 1998 р. У 1994 р. позбавлений підданства Саудівської Аравії, після чого перебрався до Судану. У 1996 р. після провалу замаху на єгипетського президента Мубарака разом з іншими екстремістами був вимушений покинути Судан і влаштуватися в Афганістані.

Американська адміністрація приписує Осамі бен Ладену відповідальність за терористичний акт у США 11 вересня 2001 р., у ході якого декілька літаків було направлено на вежі Всесвітнього торгового центру і Пентагону. У результаті обидва хмарочоси, прилеглі до них будівлі і одне крило Пентагону були зруйновані, загинули близько трьох тисяч чоловік. Американські засоби масової інформації охоче надають слово нібито Осамі бен Ладену і часто цитують його пресрелізи. Проте ФБР розшукувало його тільки у зв'язку з вибухами 7 серпня 1998 р. в американських посольствах у Дарес-Саламі (Танзанія) та Найробі (Кенія).

Осама бен Ладен часто описується довгов'язим; ФБР описувало його високим і тонким, зростом від 193 до 195 см у висоту і вагою близько 75 кг. Колір шкіри — оливковий, шульга, і, як правило, ходив з палицею. Він носив білий тюрбан, традиційним чоловічий головний убір у Саудівській Аравії. Осама бен Ладен мав розмірену мову м'якої ввічливої людини, судячи з його публічних

виступів, він говорив мило, ввічливо і гідно. Говорить нібито лише арабською.

1 травня 2011 р. президент США Барак Обама оголосив, що Осама бен Ладен був вбитий. Цього дня невеликий загін американців, що працював за прямим наказом Барака Обами, провів операцію в Абботтабаді, Пакистан, за 100 км від Ісламабаду, підтверджуючи попередні заяви офіційних осіб США. Усаму бен Ладена було вбито пострілом у голову. Здійснив постріл військовослужбовець підрозділу Сил спеціальних операцій "Морські котики" ВМС США Роберт О'Ніл. Згідно з цими заявами група 20—25 морських котиків під командуванням Об'єднаного командування спецоперацій. ЦРУ атакували табір бен Ладена двома гелікоптерами. Табір бен Ладена розташовувався за кілька кілометрів від Пакистанської військової академії у Какулі, яку часто відвідували представники місцевого командування. Поблизу знаходяться також армійські казарми, декілька постів безпеки. Бен Ладен та його оточення були вбиті під час перестрілки. Серед американських солдат не було вбитих і поранених. За словами офіційних осіб США, операція відбувалася без повідомлення про неї Пакистану. Повідомлялось, що багато пакистанців шоковані цією нелегітимною операцією. Під час офіційної заяви Обама сказав, що американські солдати «намагалися уникати цивільних жертв». Опісля стало відомо, що три чоловіки та одна жінка були вбиті разом з бен Ладеном. Одним із чоловіків ймовірно був син бен Ладена. Жінка була вбита, оскільки «використовувалася як живий щит одним із захисників бен Ладена».] ДНК тіла бен Ладена порівняли зі зразками ДНК його мертвої сестри, що підтвердило особу бен Ладена. Тіло бен Ладена зберігалось у руках військовиків США і після розпізнавання було поховане у морі згідно з ісламськими традиціями.

Проте повідомлення про обставини смерті водночас піддавалися сумніву з різних сторін.

Доктор Стів Р. Печеник (en:Steve Pieczenik), що займав впливові посади при трьох президентах США і станом на 2011 р. працював у Міністерстві оборони США, розповів, що бен Ладен помер після теракту 11 вересня 2001 р. у своєму печерному комплексі Тора-Бора у результаті загострення дегенеративного генетичного захворювання — синдрому Марфана. Ця хвороба серйозно скорочує тривалість життя хворого. «Буш-молодший знав про смерть бен Ладена, розвідка знала про це...», — впевнено заявив Печеник. Печеник переконаний, що рішення про запуск містифікації

було зроблено, тому що рейтинги Обама досягли особливо низької точки. ЗМІ відзначають, що інформація Печеника вторить численним заявам професіоналів розвідки і навіть глав держав по всьому світу. Печеник також повідомив, що один з представників вищого генералітету повідомив йому, що теракт 11 вересня 2001 р. був постановочною операцією спецслужб США і що він готовий назвати ім'я цього генерала у Федеральному суді.

Міністр інформації і керівник спецслужб Ірану Гейдар Мослехі теж заявив, що Осама бен Ладен помер своєю смертю ще раніше в результаті перенесеної ним хвороби. За словами Мослехі, «у нього є серйозні докази, документи і відомості, що підтверджують це».

ЛАЗАРСФЕЛЬД ПАУЛЬ ФЕЛІКС
(13 лютого 1901 – 30 серпня 1976 р.)

Народився в столиці Австрії - Відні, в родині адвоката Роберта Лазарсфельда і психолога Софі Лазарсфельд (у дівоцтві Мунк), учениці Альфреда Адлера. Навчався в школі у Відні, яку закінчив у 1919 р.

Був одним з лідерів молодіжного соціалістичного руху в Австрії, зокрема, в 1918 році виступив співзасновником Вільного союзу соціалістичних школярів. Пізніше вступив в Соціал-демократичну партію Австрії. Першою публікацією, яку він видав у 23 роки спільно з Людвігом Вагнером, був звіт про діяльність дитячого літнього табору, побудованого на соціалістичних принципах.

Закінчив факультет математики у Віденському університеті у 1925 р., викладав математику в середній школі у Відні, одночасно вивчав психологію в рамках Інституту психології при Віденському університеті. У 1924 р. він захищає докторську дисертацію з математики, в дисертації розглядаються математичні аспекти теорії гравітації Ейнштейна.

Деякий час працює у Франції. Делегат Другого конгресу Соцієтерну в Марселі (у 1925 р.).

У 1925 р. повернувся до Відня. У період з 1925 - 1929 рр. працює шкільним вчителем математики у Відні. Паралельно у 1927 р. Лазарсфельд заснував приватну організацію з дослідження економічної психології, пов'язану з Віденським університетом, і протягом ряду років проводив соціологічні дослідження. З 1929 - 1933 рр. асистент в Інституті психології Віденського університету, де працював помічником Карла Бюлера (1879 – 1963 рр.) і Шарлоти Бюлер (1893 – 1974 рр.). З 1930 - 1933 рр. працював директором дослідного центру у Відні.

У 1926 р. одружився на Марії Ягода, австро-британському психологу єврейського походження, 17 липня 1930 р. – народилася дочка Лота. У 1934 р. розлучився з Марі і одружився на своїй колезі Герт Херцог, з якою розлучився в 1936 р..

У 1933 р., отримавши від Фонду Рокфеллера стипендію, Лазарсфельд виїхав до США, де залишився жити, так як не міг повернутися до Австрії після нацистського перевороту у 1933 р. і аншлюсу Гітлера у 1938 р.. У 1937 р. очолює фінансований Фондом Рокфеллера проект дослідження радіо в Принстонському університеті (Radio Research Project). У Сполучених Штатах співпрацює з представниками Франкфуртської школи в питаннях дослідження впливу на суспільство засобів масової інформації. Через Макса Хоркхаймера почав переговори про залучення до проекту Теодора Адорно, який згодом стає керівником «музичної складової» Принстонського дослідження, проте у 1939 р. співпраця з Адорно переривається, оскільки при поновленні Фондом Рокфеллера гранту на радіопроєкт в ньому для досліджень в галузі музики місця не знаходиться .

У 1940 р. радіопроєкт переїжджає в Колумбійський університет, де він трансформується у відоме Бюро соціальних досліджень. З 1940 р. Лазарсфельд був протягом наступних 35 років професором Колумбійського університету. Після Другої Світової війни Лазарсфельд організував Центр емпіричних соціологічних досліджень в Осло (1948 р.) та Інститут вищих досліджень (у галузі соціології) у Відні. У 1948 р. був призначений головою соціологічного відділення Колумбійського університету, а в 1962 р. обраний президентом Американської соціологічної асоціації. З 1966 р. Лазарсфельд був почесним професором Колумбійського університету, в якому продовжував працювати над дослідницькими

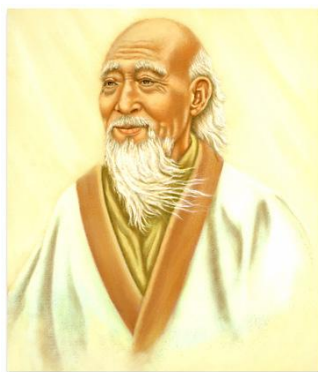
проектами та книгами; одночасно - професор Пітсбурзького університету, де розробляв програми викладання прикладної соціології.

Основні інтереси Лазарсфельда концентрувалися на проблемах емпіричних соціологічних досліджень. П. Лазарсфельд заклав основи «соціологічної» концепції електоральної поведінки, при якому акт голосування визначається приналежністю виборця до великих соціальних груп. Пол Лазарсфельд та інші дослідники розробили модель дворівневої комунікації, згідно з якою в будь-якому суспільстві існують сприйнятливі до впливу політичної пропаганди «лідери громадської думки» (opinion leaders), які розповсюджують політичну інформацію по каналах міжособистісного спілкування. Методика Пола Лазарсфельда набула значного поширення і застосовується аж до теперішнього часу. У 1940-1950-х роках Лазарсфельд разом з Робертом Мертоном очолив рух за перетворення американської соціології шляхом поєднання соціологічної теорії з емпіричними дослідженнями.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.

ЛАО – ЦЗИ (579 – 499 рр. до н. е.)

Давньокитайський філософ, народився у царстві Чу, справжнє ім'я Лі Ер. Лао цзи означає «учитель Лао». Проходив службу архиваріуса при чжоуському дворі, де і відбулася його зустріч з Конфуцієм. Лао-цзи відчув занепад чжоуського царства і вирішив

подати не у відставку, а відмовитися від громадського життя. Він відправляється на захід. На кордоні його зустрів начальник застави і попросив мудреця, довідавшись, що він залишає країну, залишити державі щось на згадку. Лао-цзи віддає йому рукопис в 5000 знаків – ту саму поему, яка пізніше увійде в історію античної культури Близького Сходу під назвою «Дао – де – цзин (інше написання – Даодецзин) – «Шлях цнотливості або книга про силу і діяння».

Даосизм - одна з провідних релігійно-філософських течій Китаю, виник одночасно з конфуціанством (друга половина I тис. до н.е.). Засновником його вважають давньокитайського філософа Лао-дзи, відомості про якого дійшли до наших днів із легенд. За легендою, мати носила його кілька десятків років, народивши старим (звідси ім'я – «Стара дитина»). Той самий знак «цзи», щоправда, означає і «філософ».

Ідеологія раннього даосизму відображала погляди дрібновласницької знаті і общинної верхівки, їхній протест проти надмірного збагачення правителів, посилення чиновницького апарату і розширення державної діяльності втратив свій колишній вплив, ці соціальні шари суспільства домагалися реставрації патріархальних порядків.

В основі навчання лежить поняття «Дао» (буквально - шлях). На відміну від традиційно-теологічних тлумачень «Дао» як прояви «небесної волі», Лао-цзи характеризує «Дао» як незалежний від небесного владика природний хід речей, природну закономірність. «Дао» визначає закони неба природи і шатія-браття. Воно уособлює вищу чесноту і природну справедливість. У ставленні до «Дао» всі рівні. У такому трактуванні «Дао» виступає як природне право.

«Дао» в інтерпретації послідовників Лао-цзи - це абсолютний світовий початок. Людині воно постає у вигляді надприродного закону, що керує світом.

У соціально-етичному плані лейтмотивом даосизму проходять засудження гордині, проповідь середнього достатку і помірності. «Хто багато накопичує, - учив Лао-цзи, - той матиме великі збитки. Хто знає міру, у того не буде невдачі». В «Дао - де - цзин» знайшли відображення широко поширені серед общинного селянства уявлення про майнові переділи на користь бідних. Небесне «Дао», говориться в каноні, «віднімає зайве і віддає вимушення тому, хто його потребує. Небесне «Дао» віднімає в багатих і віддає бідним те, що в них відібране».

Істотна роль в даосизмі відводиться принципу бездіяльності, утриманню від активних дій. Все неприродне (культура, штучно-людські встановлення у сфері управління, законодавства і т. д.), згідно концепції даосизму, - це відхилення від «Дао» і помилковий шлях. Вплив природного взагалі (в тому числі і природного права) на суспільне і політико-правове життя в цілому, за цією концепцією, здійснюється на шляхах такого проходження «Дао», що швидше за все означає відмову від культури і просте повернення до природності, ніж подальше вдосконалення суспільства, держави і законів на основі і з урахуванням буцімто позитивних вимог «Дао».

Лао-цзи засуджував сучасних йому правителів за те, що вони занадто діяльні, встановлюють багато податків і заборонних законів, ведуть нескінченні війни. «Найкращий правитель той, про якого народ знає лише те, що він існує».

Лао-цзи закликав знати і правителів «поселятися ближче до землі», відновити порядки, що існували у давнину, коли люди жили невеликими розрізненими селищами, відмовитися від використання знарядь праці і відлучити народ від знань. «У давнину ті, хто наслідував «Дао», не просвіщали народ, а робили його неосвіченим. Важко керувати народом, коли у нього багато знань».

Соціально-політична концепція даосизму представляла собою реакційну утопію. Її живильною основою були умонастрої тих верств родовитої знаті і общинної верхівки, положення яких було підірвано зростаючим майновим і соціальним розшаруванням суспільства.

Містицизм і таємничість даосизму породили інтерес до нього з боку самих різних соціальних груп, починаючи від найближчого оточення царів і закінчуючи різними змовницьким організаціями. Використання даосами традицій і норм общинного життя полегшувало сприйняття навчання селянськими масами.

Провідна ідея даосизму полягає в тому, що природа, суспільство, кожна людина окремо підкоряється не Небу, а всезагальному закону – «Дао», який вносить порядок в хаос речей всесвіту. «Дао» носить об'єктивний характер. Порушення його суті і закономірностей розвитку спричиняє ненормальний стан в соціальних структурах різного масштабу – від макро до мікро вимірювань. Особливо це негативно позначається на житті суспільства (макро), коли нерозумний правитель забуває про «Дао».

«Дао» - не божество, а щось близьке до розуму, природи, шляху розвитку чи закону. Воно не персоніфіковане, але передує всім особам.

Дао» - першопочаток всього, в тому числі й неба, з нього все починається і ним все закінчується, воно регулює все існуюче. Це загальний закон природи, джерело матеріального і духовного буття, їх мета.

«Дао» неможливо сприймати безпосередньо, воно - поза відчуттями людини.

Тому все, що людина відчуває, - це не «Дао», а лише його вияв. Шляхи та етапи пізнання «Дао» може бути запропоноване тільки самим «Дао».

Згідно з вченням, людині надзвичайно важливо зрозуміти сутність «Дао». Оскільки воно спершу існувало абсолютно, але не виразно, а нині його сутність розкрита мислителями для людей, вони мусять пізнати «Дао» і жити відповідно до його вимог. Такий стан буде влаштовувати і простих людей, і саму державу.

Пізнання «Дао» відбувається через наслідки його дій, а вони виявляються через «Де» - доброчесність, там, де вона є, там діє дао; хто доброчесний, той виконує закон «Дао». Внаслідок пізнання дао відбувається повернення людини до світової гармонії, злиття її з природою.

Всі порушення нормального існування речей в природі (посуха, повені, непогода) є порушеннями її гармонії. Несправедливість, порушення суспільного порядку - теж порушення гармонії, але в суспільстві.

Потрібна така активна дія «Дао», щоб усунути ці порушення. Причому, втручання людини неприпустиме. Індивід повинен зайняти пасивну позицію і дотримуватися принципу "недіяння". Тому даосизм схвалює пустельництво, пасивне життя, яке штовхає людину у владу стихійного розвитку подій.

Даосизм тривалий час виступав лише як філософська концепція. Ідея «Дао» більш-менш точно відображала всезагальний зв'язок явищ і предметів об'єктивного світу, наблизилась до розуміння причинності, до визнання об'єктивності закономірностей світу. Але «Дао» тлумачили і як духовну першооснову речей. Тому філософію даосизму не можна цілком віднести ні до матеріалізму, ні до ідеалізму.

Невиразно виступає в даосизмі й ідея надприродного. Тому даосизм для безпосередніх учнів Лао-цзи релігією ще не був. Він

зовсім не був пов'язаний з релігійним культом і релігійних рис набув через 500 років після смерті Лао-цзи. Даосизм як релігія - зовсім інша сутність, ніж філософський даосизм. Перетворившись на релігію, він виробив свою анімістичну систему, міфологію, розбудував фетишизм і магію на основі релігійного культу, до якого раніше вдавалося конфуціанство.

Вищим божеством даосизму є нефритовий імператор Юй-хуан. За даосистською міфологією, він має земне походження, це імператор глибокої старості, який добровільно залишив престол, став пустельником, допомагав в усьому людям, а потім перетворився на нефритового імператора, який володіє раєм і пеклом. Він стежить за дотриманням справедливості, чинить суд над усіма після їх смерті. Все, до чого доторкнулися Юй-хуан і його послідовники - безсмертні святі, є священним.

Важливою в даосистському пантеоні є богиня Західного неба Сіван-му. Живе вона в палаці в горах Куньлунь, на краю світу, де немає ніякого життя. Вона володіє персиковими садами, що дають плоди раз на три тисячі років. Це - плоди безсмертя. Всі, хто живе і її палаці, безсмертні. Сіван-му уособлює жіноче начало – «Інь», її чоловік - князь Сходу Дун Ванчун-ян. У Сіван-му раз на рік збираються боги, щоб пригощатися персиками безсмертя, тоді відбувається урочистий бал. Ідея безсмертя та вічної молодості, довголіття посідає значне місце в даосистському віровченні.

Людина є об'єктом дії 33 тисяч духів, і їх потрібно відповідально прогнозувати на довголіття. Цьому процесу слугують численні талісмани, легенди, замовляння, ворожіння. На це спрямовані й спеціальні фізичні вправи, системи дихання, харчові норми, які містять раціональний досвід, хоч у даосизмі вони оповиті містикою.

Безсмертя теж є темою даосистської міфологічної філософії. У ній мова ведеться про безсмертних святих, земне життя яких було сповнене дивами. Цей пантеон святих знав магичні засоби безсмертя, таємні формули і заклинання, що і забезпечило їм перетворення на вічних духів. Про їх добродетельність і високу моральність мало відомостей, оскільки головна роль у цьому процесі належить містичному філософському знанню.

Даосизм активно взаємодіяв з примітивними народними віруваннями, їх магичною практикою, обрядами ворожіння і заклинань, надавав своєму релігійному культові практичного характеру, що

стимулювало його перетворення з філософського вчення на релігійне.

З виникненням у Китаї буддизму даосизм запозичив у нього багато елементів культу: урочисті богослужіння, ведичні храми, духовенство й чернецтво. Він набув певної організаційної системи і став церквою.

Якщо конфуціанський культ здебільшого мав родинний, домашній характер, то даосистський вимагав значної жрецької кваліфікації, складних технічних умов, спеціальних місць для культових ритуалів. Духовенство внаслідок тривалого навчання мало ґрунтовну духовну освіту, медичні та інші знання, володіло засобами психологічного впливу на людей, вивчало давні книги, усну традицію, розвивало даосистський культ, китайську культуру.

Нижче духовенство було далеким від даосистського богослов'я, його культова практика була на рівні ремесла. Його представники знали безліч прийомів і засобів ворожіння, вдавалися до шаманства, не гребували містифікацією та обманом, спекулювали на марновірстві простих людей.

Філософське вчення Лао-цзи відбиває в собі ті складні класові взаємовідносини, які існували в Китаї в кінці VI і на початку V ст. до н. е. Прибране у формі влучних і дотепних висловів, з яких у своїй сукупності і складається книга Дао-де-цзін, це вчення до деякої міри має еклектичний характер. Навіть можливим є той варіант, що його популярність пояснюється не лишень оригінальністю і новизною проповідуваних ним філософських ідей, але також і тим, що в ньому відбиваються інтереси, думки і сподівання різних верств населення. Аристократи, які прагнули відновити єдину і міцну державу, завжди мріяли про ідеальну єдність. Тому в Дао-де-цзін говориться: «Завдяки єдності знать і государі стають зразком у світі. Ось що створює єдність». З другого боку, в тому самому соціально-філософському трактаті, який, можливо, редакційно перероблявся, можна відшукати різкі виступи проти багатців, які нагромаджували величезні багатства і жорстоко експлуатували вільних общинників, бідняків та рабів. «Коли зал повний золота і яшми, то ніхто не в силі його охороняти. Коли багаті і знатні заносяться, то цим вони самі на себе накликають нещастя». Ще гостріше стоїть питання у Лао-цзи, де він говорить про народ. «Народ голодує тому, що надто великі побори і податки».

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015.; Карасевич А.

О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.

ЛАССАЛЬ ФЕРДИНАНД
(11 КВІТНЯ 1825 — 31 СЕРПНЯ 1864 рр.)

Німецький політичний діяч, мислитель. Лідер німецьких соціалістів.

Вивчав філософію у Вроцлаві, Берліні. У 1848–1849 рр. розпочав свою політичну діяльність, вступивши у революційну групу, яка об'єднувалася навколо «Нової Рейнської газети». Брав участь у революції 1848 р. У 1863 р. заснував «Загальну німецьку робітничу спілку» — першу Соціалістичну партію Німеччини.

У 1864 р., перебуваючи у Швейцарії, Лассаль закохався у 16-річну Єлену, католичку, дочка відомого баварського дипломата Деннігеса та зробив їй пропозицію. Заради цього шлюбу він готовий був на будь-які жертви, аж до переходу у католицизм. Однак, дізнавшись про революційні погляди та єврейське походження Лассаля, дипломат заборонив шлюб. Він вважав за найкраще видати свою дочку за волоського дворянина, друга дитинства Єлени Янко Раковиця. Лассаль викликав нареченого на дуель, внаслідок якої був поранений та через кілька днів помер у Женеві. Похований на старому єврейському кладовищі у Бреслау.

Основний внесок Лассаля у соціалістичну думку полягає у його економічному аналізі робітничого руху і тих політичних висновках, які він із нього вивів. Він підготував різку доповідь про те, що більшу частину своїх доходів держава отримує від непрямого оподаткування, яке лягає тягарем переважно на плечі бідних, тоді як

надходження від прямого оподаткування, яке сплачують багаті — мізерні. Лассаль наголошував на експлуаторській природі капіталістичних виробничих відносин. Йому належить залізний закон зарплати. У політичній сфері Лассаль домагався запровадження загальних рівних і прямих виборів для того, щоб змусити державу відображати інтереси робітників. Таким чином, Лассаль не сприймав концепцію держави-«нічного сторожа» (його вислів) і вважав, що держава повинна бачити, принаймні у перспективі. Він відчував політичну слабкість німецької буржуазії і був готовий до переговорів із самим Отто фон Бісмарком, щоб реалізувати свої пропозиції. Ці намагання узалежнити побудову соціалізму від активної і сприятливої позиції держави викликали критичні зауваження з боку марксистів. Лассаль є автором праць «Філософія Геракліта Темного» (1858) та «Система набутих прав» (1861).

З 30 квітня 1920 - 1938 року головна вулиця Одеси, Дерибасівська, носила ім'я Лассаля.

З 1918 = 1940 рр. Михайлівська вулиця у Ленінграді носила ім'я Лассаля

Одна з вулиць Лігова під Санкт-Петербургом (колишня Шеферская вул.) з 1920 - 1964 рр. носила ім'я Лассаля.

Ім'я Лассаля внесено до списку імен великих революціонерів, вибитий на пам'ятному постаменті біля стін Московського Кремля, в Олександрівському саду. Список революціонерів затверджений Леніним.

ЛАССУЕЛЛ ГАРОЛЬД ДУАЙТ **(13 лютого 1902 – 18 грудня 1978 роки)**

Американський політолог, представник біхевірізму у політичній науці.. Освіту здобув у Чикагському університеті (1920 р.), слухав лекційні курси з політичної філософії в університетах Лондона, Женеви, Парижу і Берліна. Лассуелл був професором Ельського

(1946-1970 рр.), Нью-Йоркського (1970 -1973 рр.) та Темпльського університетів (1973-1976 рр.).

Використовуючи методи психоаналізу, соціальні психології, вивчав політику як поведінку відповідних суспільно – політичних груп і як систему аналізу процесу прийняття політичних рішень. Вважав владу атрибутом конкретних суспільних відносин, вивчав роль масових комунікацій в оформленні й відтворенні символіки політичної влади.

Політична влада, на думку Лассуелла – це орган самопізнання і самовдосконалення людства у процесі загально – космічної еволюції. У спільні з А. Каплан праці «Влада і суспільство» Лассуелл наводить таке лаконічне визначення влади: «Влада – це участь у прийнятті рішень». Розглядаючи владу як участь у прийнятті рішень, політолог проаналізував як сам процес прийняття рішень, так і наявних суб'єктів цього процесу. Він приходить до висновку, що суб'єктами цього процесу можуть бути політичні еліти різних режимів влади.

Як прихильник соціального лібералізму, Лассуелл стверджував, що політична влада, суб'єктами якої є «політики – аналітики», здатна приборкати ринкову стихію і подбати за соціальні інтереси людей. Гарольд є автором і співавтором таких праць, як «Структура і функції комунікації у науці», «Влада і суспільство» та ряд інших.

У США ліберальний варіант елітизму був розвинутий щокрою Гарольда Лассуелла. В його концепції «демократія відрізняється від олігархії не відсутністю еліти, яка продовжує чинити найбільший вплив на суспільне життя, а її відкритим, представницьким, відповідальним характером». Еліту західного суспільства автор вважав найкращою із еліт, оскільки вона відкрита для усіх здібних людей, а її члени володіють знаннями й уміннями управляти, що значною мірою відповідають потребам політичного лідерства.

Учений вважав, що поведінка політиків залежить від психологічних чинників. Підтримуючи теорію Зігмунда Фрейда, Г.Лассуелл стверджує, що несвідомі сексуальні мотиви трансформуються в політичні бажання. Боротьба за владу – це лише компенсація дитячих травм, влада допомагає подолати низьку самоповагу.

Суть соціологічної концепції Г.Лассуелла ґрунтується на виведеній ним універсальній формулі соціального процесу: «Людина прагне благ через інституцію за допомогою ресурсів». Учений виділяє

вісім таких благ: влада, знання, багатство, здоров'я, вміння, прив'язаність, повага, моральність. Він також виокремлює вісім типових інституцій, через які розподіляються блага: влада концентрується в уряді, здоров'я – в закладах охорони здоров'я, багатство – у бізнесі тощо. Еліта, згідно концепції Г.Лассуелла, це ті люди, які володіють благами найбільшою мірою, або «ті, хто отримує більшу частину зі всього, що можна отримати».

Отже, згідно концепції американського політолога, еліту можна поділити на вісім груп за кількістю благ. Кожна з елітних груп володіє значною мірою відповідним благом: отже, еліту злочинців або еліту шахистів можна зарахувати до еліти вмінь, а осіб, які мають духовний авторитет, – до еліти моральності. Вісім елітних груп перехрещуються, і конкретний індивід може водночас належати до декількох груп.

Аналіз правлячих елітних груп повинен передбачати, за Г.Лассуеллом, вивчення особистісних характеристик, якими володіють члени правлячої еліти. Існує певний «політичний тип» особистості, основна характеристика якого – «орієнтування на владу порівняно з іншими благами». Подібно до Г. Моски, американський дослідник виділяє «символи», які, поряд із засобами виробництва, є засобами насилля, тобто одним із засобів влади, які правляча еліта намагається монополізувати.

Результатом конкретного дослідження правлячих еліт, за Г.Лассуеллом, повинно стати створення «концептуальної карти», в якій буде відображено, «які товариства вони (еліти) представляють чи очолюють, представниками чи продуктами яких класів вони є, які інтереси вони відображають, представники яких особистісних типів швидше будуть ними прийняті в свої ряди, яких – ні, і які обставини часу й місця найзручніші або є найбільшим клопотом для тих, кого ми називаємо елітами».

Отже, Г.Лассуелл пропонує загальносоціологічну теорію, яка дає змогу виділити еліти в будь-якій сфері суспільної діяльності, без зв'язку з будь-якою формальною установою. Вплив, на думку вченого, тотожний владі: влада – це вплив індивіда на інших індивідів, або вплив індивіда на процес ухвалення рішень. Тут дослідник ставить знак рівності між елітою та правлячою групою. Причетність до влади визначається впливом, реальним або потенційним, на ухвалення рішень. Правляча еліта не обов'язково активно використовує свою владу, це передусім середовище, з якого беруться лідери. З урахування цього, вчений визначає правлячу еліту

широкою, вона охоплює: осіб, які раніше займали ці посади й залишилися після відставки лояльними до існуючого режиму; осіб, які займають важливі посади у владних структурах; осіб, які не входять до формальних інститутів влади, але мають великий вплив на ухвалення рішень цими інститутами; членів опозиції, які володіють великою політичною вагою, з якими вимушена рахуватися влада; членів владних сімей.

Слід зазначити, що американський дослідник виключає з правлячої еліти опозицію, яку не сприймає всерйоз верховна влада, та колишніх членів еліти, які втратили зв'язок з режимом, якщо вони не належать до кола впливових опозиціонерів. Особливо варто звернути увагу на твердження Г.Лассуелла, що доступ до еліти є доволі відкритим, а це не дасть жодній елітній групі надовго монополізувати владу. Влада як головний ресурс політичної еліти постійно перебуває під контролем суспільства зав допомогою демократичних механізмів.

ДЖЕРЕЛА:

Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», Т.3 — 1998.; Воробйова Г. Ю. Феномен організації влади в США у концепціях Г. Лассуела та Ч. Мерріама // Дні науки філософського факультету — 2010: Міжнародна наукова конференція (21-22 квітня 2010 року): Матеріали доповідей та виступів. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. — Ч. IX. — 143 с., С.15-16

ЛЕБОН ҐЮСТАВ (7 ТРАВНЯ 1841 — 13 ГРУДНЯ 1931 рр.)

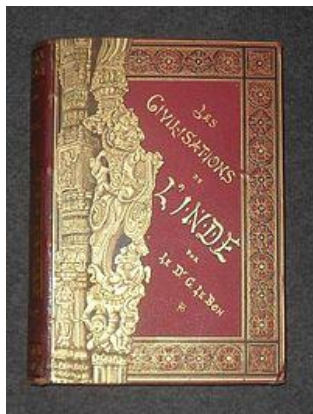

Французький психолог, соціолог, антрополог та історик, публіцист, найбільше відомий як засновник соціальної психології і автор одного з перших варіантів доктрини «масового суспільства». Автор кількох робіт, в яких він тлумачив теорії національних рис,

расових приналежностей, поведінку стада і психологію натовпу. Також доктор медицини і автор ряду робіт з фізики і хімії.

Гюстав Лебон народився 7 травня 1841 р. у Ножан-ле-Ротру (провінція Евр-і-Луара, Франція) у напівбургундській-напівбретонській родині. Незважаючи на дворянське походження, родина належала до типового для Франції середнього класу. У восьмирічному віці разом з батьками Лебон покинув Ножан-ле-Ротру, куди більше не повертався. Про його дитинство відомостей збереглося дуже мало. Отримав класичну освіту у ліцеї міста Тур, а у 1860 р. вступив до Паризького університету на медичний факультет, який закінчив у 1866 р. після проходження практики. Втім, практичною медициною у подальшому майже не займався, та і все навчання у ліцеї і університеті вважав лише завадою для самоосвіти.

Перші опубліковані роботи Лебона всі були на медичні теми і здебільшого отримали у Франції велику популярність. У 1870-1871 рр. він добровільно бере участь у франко-пруській війні в якості фронтового лікаря. Як результат з'являється нова праця про поведінку людини в умовах тотального ураження і роль військового керівництва, яка була гідно оцінена французьким генералітетом і стала навчальним посібником у ряді військових закладів Франції, а також за її межами. Після завершення війни Лебону було присвоєно звання Кавалера Ордена Слави.

Обкладинка книги "Les civilisations de l'Inde", 1887 року видання.

З 1871 р. Лебон займається питаннями соціології. Він першим висуває ідею, що психологія – це наука, необхідна для вивчення соціології і розуміння історії народів. З'являються його праці «Психологічні закони еволюції народів», «Психологія народів», «Психологія натовпу», які отримали широке міжнародне визнання.

Пізніше його книга «Психологія соціалізму» викликала гнів у політичних колах того часу, і ім'я Лебона зникає з офіційного друку. Його ідеї систематично бойкотуються. Втім, у червні 1914 р. за сприяння Теодора Рузвельта Г. Лебон був включений у склад комісії по врегулюванню політичного, військового і економічного положення в Європі. Помер Гюстав Лебон 13 грудня 1931 р. у передмісті Парижа у віці 90 років.

Гюстав Лебон відстоював ідею расового детермінізму в розвитку цивілізації. В якості фундамента соціальної еволюції він розглядав не розум, а ірраціонально-вольову, емоційну сферу психічного життя – почуття і вірування. З його точки зору, психологія – основа пізнання історії. Лебон є автором одного з перших варіантів доктрини «масового суспільства». Розглядаючи масу (натовп) як ірраціональну руйнівну силу, Лебон вважав, що цивілізація всіма своїми досягненнями завдячує діяльності еліти, і виступав проти ідей соціальної рівності і соціалізму. Згідно з його концепцією, поведінка індивіда у натовпі носить безсвідомий ірраціональний характер, йому властиві нетерпимість, догматизм, втрата почуття відповідальності, підвищена емоційність і розумовий примітивізм. В основі всіх соціальних змін лежить зміна ідей, що насаджуються масам небагатьма лідерами шляхом затвердження, повторення і зараження. Революції він вважав проявом масової істерії. Кінець XIX – початок XX ст. Лебон характеризував як наступання «ери мас» и передбачав у зв'язку з цим неодмінний упадок цивілізації. Він також розгортав суперечку про природу матерії та енергії. Його книга «Еволюція матерії» була дуже популярною у Франції (існувало 12 видань). І хоча деякі з його ідей - наприклад, що вся матерія була природно нестабільною і постійно повільно перетворювалась у ефір - були використані деякими фізиками того часу, його специфічним формулюванням не надавали особливої уваги. У 1896 р. Гюстав винайшов новий тип радіації, який він назвав «чорне світло», та пізніше існування «чорного світла» було спростоване.

- «Психологія народів і мас» (1895)– вважається першою роботою, яка поклала початок такій науці, як соціальна психологія. "Психологія народів" присвячена питанням утворення, розвитку і згасання людських рас і ролі, яку грають в цих процесах керуючі народом ідеї і люди. У "Психології мас" автор досліджує натовп як явище, дає первинну класифікацію різних її видів, описує закономірності її властивостей і поведінки, досліджує причинно-наслідкові зв'язки, аналізує методи впливу на натовп.

- **«Цивілізація арабів»(1899)** - у цій роботі він зробив акцент на величезний вплив мусульманської цивілізації, який, на його думку, сприяв окультуренню варварських народів, що зруйнували Римську імперію і відкрив для Європи світ наукового і філософського знання, світ літератури, з якими та не була знайома.

- **«Психологія соціалізму» (1908)**– Лебон виказує своє негативне ставлення до соціалістичних ідей, вважаючи їх псевдонауковими. Передбачає неминуче встановлення соціалізму в якійсь із західноєвропейських країн, який стане колективною трагедією: породить епоху руйнувань, анархії і терору, яка згодом зміниться епохою суворого деспотизму і залізного режиму. Ця праця на диво точно відтворює справжні події, які мали місце після захоплення політичної влади більшовиками у Росії.

- **«Еволюція матерії» (1912)**

Ідеї Лебона мали значний вплив на розвиток соціальної психології, а також доктрин «масового суспільства», поширених у західній психології. Його робота над психологією натовпу стала важливою впродовж першої половини ХХ ст., коли її використали дослідники сфери медіа Хадлі Кентріл і Герберт Блюмер для опису реакцій нижчих груп до медіа. Роботи Лебона вивчали такі видатні діячі, як Сорель, Сталін, Муссоліні, Гітлер, Ганота, Фрейд. Його книга «Психологічні закони еволюції народів» була настільною у Теодора Рузвельта і Леніна.

Парадокс і трагедія автора у тому, що, за невеликим винятком, у цьому столітті роботи цього знаменитого вченого-енциклопедиста поглиблено вивчались лише потенційними диктаторами і не отримали уваги з боку тих, кому власне і були адресовані його перестороги і на диво точні передбачення. Став відомий тим, що намагався показати те спільне, що є між станом речей і закономірностями у психології мас. Американський соціолог Нейл Смерзер пише, що «незважаючи на критику, думки Лебона представляють інтерес.

Він передбачив важливу роль натовпу в наш час», а також «охарактеризував методи впливу на юрбу, які в подальшому застосовували лідери на кшталт Гітлера, наприклад, використання спрощених гасел». Праці Лебона як мандрівника, який об'їхав практично весь (на той час колоніальний) світ, є найавторитетнішими джерелами відомостей про життя і звичаї народів того часу. Також в «Еволюції сил» і «Еволюції матерії» Лебон наближається до ідей теорії відносності і передбачає отримання енергії з атомів.

ДЖЕРЕЛА:

Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.). — К. : Либідь, 1993. — 336 с.; Овчаренко В.И., Грицанов А.А. Социологический психологизм. Критический анализ. — Минск : Вышэйшая школа, 1990. — 205 с.; Якубіна В.Л. Еволюція концепту масовості: хода від психосоматичного тлумачення до соціально-філософського виміру // Альманах „Філософські проблеми гуманітарних наук”, КНУ ім. Тараса Шевченка – К.: 2007. — № 12-13. — С.194-197.

«ЛЕВІАФАН, АБО СУТЬ, БУДОВА І ПОВНОВАЖЕННЯ ДЕРЖАВИ ЦЕРКОВНОЇ ТА СВІТСЬКОЇ»

«Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та світської» — трактат англійського філософа Томаса Гоббса, присвячений проблемам держави.

Робота створювалась у період буржуазної революції в Англії. Т.Гоббс на той час був вчителем, та викладав у родині багатого дворянина. На написання цієї роботи філософа наштотували події, які він бачив на вулиці: перехід від абсолютної монархії, громадянські війни, репресії короля, Короткий та Довгий парламенти, що показали свавілля влади. Він намагався обміркувати ці події, оскільки був консерватором за своїм соціальним напрямком, він вважав революціонерів ворогами, що не розуміли, що повертаються до «природного стану».

Твір розділено на 4 частини, та налічує 96 сторінок. Український переклад «Дух і літера» 2000 р. У першій частині Т.Гоббс описує матерію, з якої створено Левіафана, та його творця - людину. У другій частині - як, та шляхом яких угод він був створений, які права та обов'язки суверена, та що підтримує державу чи призводить до її падіння. 3 частина присвячена християнській державі. Четверта частина має назву «Королівство темряви».

Левіафан — ім'я біблійного чудовиська, зображеного як сила природи, яка принижує людину. Гоббс використовує цей образ для опису могутньої держави («смертного Бога»).

При створенні теорії виникнення держави Гоббс відштовхується від постулату про природний стан людей «Війна всіх проти всіх» (лат. *Bellum omnium contra omnes*) і розвиває ідею «Людина людині — вовк». Люди, у зв'язку з неминучим винищенням при перебуванні у такому стані довгий час для збереження своїх життів і загального миру відмовляються від частини своїх природних прав і згідно негласно укладеному суспільному договору наділяють

ними того, хто зобов'язується зберігати вільне користування збереженими правами — державу.

Державі, спілці людей, в якій воля одного (держави) є обов'язковою для всіх, передається завдання регулювання відносин між всіма людьми.

У вступі, Томас Гоббс розкриває поняття Левіафану, якого Т.Гоббс називає Республікою, або Державою. (У Левіафані верховна влада — це душа, інши представники судової та виконавчої влади — суглоби, нагороди та санкції, що застосовуються до суглобів є нервами, які примушують суглоби до певних дій, а безпека народу — є його головним завданням. Радники держави — це його пам'ять, закони — його розум, занепад держави — його хвороба, громадянська війна — смерть. Домовленості та компроміси, за допомогою яких було об'єднано усе тіло Левіафана, є певним зачаттям, результатом якого є він — Левіафан.

ПЕРШИЙ РОЗДІЛ:

У першій частині він надає поняття природного права (*Jus naturale*) — це свобода людини використовувати власні сили на свій розсуд, для захисту власної природи, власного життя. Природне право надає людині свободу робити усе те, що за її судженнями є найбільш розумним та вірним. Природний закон (*lex naturalis*) — загальне правило, згідно з яким людині забороняється робити те, що є згубним для її життя чи позбавляє людину засобів для самозахисту. Природний закон також забороняє нехтувати тим, що людина вважає найкращім засобом для збереження життя. Тобто можна сказати що Гоббс дає поняття закону як зобов'язання, а права як свободи. Значення цих двох понять автор трактує так: у природному стані кожна людина керується своєю власною головою, і не існує жодного засобу, який не можна було б використати заради захисту від своїх ворогів, у цьому стані людина має право на все, навіть на життя другої людини. Змінює ситуацію закон, який притаманний саме стану громадянського суспільства, і цей закон говорить про те, що кожна людина повинна добиватися миру, якщо вона ставить собі мету досягти його; якщо ж вона не може досягти миру, то вона може використати будь-які засоби, які дадуть їй перевагу на війні.

Підбиваючи підсумки, Томас Гоббс виказує 19 природних законів:

1. Основний закон складається з двох частин, перша частина говорить про те, що слід шукати миру та триматися його, а

друга частина про природне право, яке зводиться до права захищати себе усіма можливими засобами.

2. Кожна людина повинна бути готовою відмовитися від свого права на «все», та в інтересах миру та самозахисту дозволяти собі стільки ж, скільки він дозволив би іншим, по відношенню до себе

3. Люди повинні виконувати укладені угоди, інакше угоди не будуть мати ніякого сенсу.

4. Людина, яка отримала благодіяння від іншої людини, повинна зробити деяке благодіяння на зустріч, бо будь-яке благодіяння є бажанням отримати щось в обмін.

5. Повинна бути виключена з суспільства людина, яка у силу своєї жадібності хоче утримати за собою те, що є для іншої людини предметом першої необхідності.

6. Людина повинна вибачати минулі образи тим, хто, визнаючи свою вину, бажає вибачення.

7. Якщо людина бажає помсти, вона повинна керуватися не розмірами здійсненого зла, а розмірами того добра, яке вона отримає в наслідок помсти.

8. Жодна людина не повинна дією, словом чи чим то ще, виказувати нелюбов до іншої людини, бо це породжує боротьбу.

9. Питання про те, хто є кращою людиною, не має місця у суспільстві, де усі люди є рівними.

10. Жодна людина не повинна надавати у договорі собі права, якого вона не надала б іншій стороні договору.

11. Кожен арбітр повинен чесно та сумлінно вирішувати суперечки, бо в іншому разі вони будуть вирішені лише війною.

12. Якщо річ не можна поділити, вона повинна бути спільною, у рівному значенні.

13. Якщо ж, річ не можливо поділити, але є певні люди які вважають її своєю, така суперечка повинна бути вирішена за жеребом.

14. Речі, які не можуть бути поділені, та не можуть бути спільними, повинні передаватися першому володарю, або першонародженному як отримані за жеребом.

15. Усім людям, які є посередниками миру, повинна бути надана недоторканність.

16. У суперечці люди повинні довіряти 3 особі — арбітру

17. Ніхто не може бути суддею самого себе, бо це не має сенсу.

18. Ніхто не може бути арбітром у справі, до якої він має вигоду.

19. У питаннях про факт, суддя не повинен схилитися у довірі до певної сторони, тому він повинен довіряти 3 особі — свідку.

ДРУГИЙ РОЗДІЛ:

У розділі другому, йде мова про становлення, розвиток, та функціонування держави. Томас Гоббс є одним з творців договірної теорії походження держави. Згідно з його вченням, держава та право з'являється як наслідок того, що люди віддають частину своїх прав державі, для того щоб держава могла захистити цих людей. Це необхідно тому що у природному стані люди знаходяться у стані «Війни усіх проти кожного».

У цьому випадку кожна людина сама повинна захищати свої права, свою безпеку, то що. Оскільки у кожної людини є свій погляд на істинність дій та суспільство знаходиться у стані війни, неможлива домовленість як така, бо кожен буде захищати виключно свої інтереси та виключно свою точку зору. Тому Т.Гоббс й створив договірну теорію, згідно якій захист людської безпеки та людських прав покладається на представників влади. У громадянському стані суспільства держава, через своїх представників, захищає свій народ, забезпечуючи йому мирне існування.

Також, у цьому розділі Т.Гоббс міркує про те, у якому випадку люди мають право на повалення влади, та держави у цілому. Це можливо лише у тому разі, коли держава починає вбивати своїх громадян, тобто вже не виконує своїх функцій по захисту людей. У цьому випадку держава перетворюється на біблійське міфологічне створіння — морського монстра Левіафана, котрий пожирає усе. В інших випадках люди повинні терпіти державу та її владу, інакше, поваливши державу, вони повернуться до природного стану і зазнають суттєвих втрат.

ТРЕТІЙ РОЗДІЛ:

У третьому розділі роботи Т.Гоббс розкриває сутність християнської держави та розумні способи співпраці між церквою та державою, роль релігії у житті держави та її суспільства.

ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ:

Королівство темряви у четвертому розділі слід розуміти як «союз ошуканців, що хочуть отримати владу над людьми у цілому світі, засобами темних і помилкових доктрин». Гоббс перераховує чотири причини цієї темряви:

- Перша полягає у помилковому тлумаченні Письма, та використання його для підриву прав громадянського суверена.

- Про другу причину він говорив — «Тепер поколінню Церкви Риму я скажу, що їх способи використання святого Письма є звичайним свавіллям та богохульством. Тобто, використання образів як ідолів є прямим підривом авторитету держави та її органів, бо громадяни починають вірити саме у них, а не у державу.

- Третьою причиною, за судженнями Гоббса, є те, що релігія є не постійною, вона змінюється, і разом з нею змінюються її закони, що також наносить шкоду державі та її громадянам. Як приклад, він наводить ситуацію з ідеєю Галілео Галілея про округлу форму землі, що спочатку була переслідувана церквою, а згодом була прийнята, як одна з основних.

- Четверта причина пов'язана з помилковим використанням традицій народу, або вигадування цих традицій заради підриву авторитету суверена, чи заплутування людей.

РЕМІНІСЦЕНЦІЯ

- У романі Дена Сіммонса «Терор» (2007) Крозьє на проповідях іноді читав на пам'ять розділи з «Левіафана», називаючи його «Книгою Левіафана».

- Однойменний фільм Андрія Звягінцева (2014) розвиває ту ж ідею держави-чудовиська.

ДЖЕРЕЛА:

Юридическая энциклопедия / Отв. ред. Б. Н. Топорнин. — М.: Юрист, 2001.; Малый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона.; Большая советская энциклопедия. — Издательство «Советская энциклопедия». 1970–1977.; Иллюстрированный энциклопедический словарь. Издательство: Большая Российская энциклопедия, Оникс; 2000.; Томас Гоббс, «Левіафан». К.: Дух і літера. 2000 р.

ЛЕГІТИМНІСТЬ

ЛЕГІТИМНІСТЬ (від лат. Legitimus — згідно з законами, правомірний, законний) — здатність того чи іншого політичного режиму досягти суспільного визнання та виправдання обраного політичного курсу, прийнятих ним політичних рішень, кадрових або функціональних змін у структурах влади.

Чим нижче рівень легітимності, тим частіше влада буде спиратися на силовий примус.

Легітимність — це широке та складне явище, яке виражає зв'язок інтересів людей з їх внутрішньою оцінкою, яка залежить від їх стверджень, світосприйняття та повсякденного життя. Легітимність може бути частковою та навіть неузгодженою, оскільки в суспільстві існують різні прошарки населення з різними інтересами.

ПОЛІТИЧНА ЛЕГІТИМНІСТЬ

Стосовно до політичної легітимності відомий англійський політолог Девід Бітем (David Beetham) розробив «нормативну структуру політичної легітимності»:

1. Влада відповідає прийнятим або встановленим у суспільстві правилам;

2. Ці правила виправдані шляхом посилання на віру, яку поділяють керовані і керуючі;

3. Є докази згоди на існуючі відносини влади.

Слід відрізняти від легальності - відповідності правовим нормам.

Легальний - визнаний законом, відповідний закону або підзаконним актам - політико-правове поняття, що означає позитивне ставлення жителів країни, великих груп, громадської думки (у тому числі і зарубіжної) до діючих у конкретній державі інститутів влади, визнання їх правомірності.

ТИПОЛОГІЯ ЗА ВЕБЕРОМ

Німецький соціолог Макс Вебер виділив три джерела політичної легітимності.

Традиційна легітимність ґрунтується на визнанні тих політичних дій, що відповідають цінностям і нормам традиційної політичної культури.

У сучасних умовах в більшості країн традиції мають порівняно невелике значення для легітимності державної влади, але це не означає, що вони не використовуються для її зміцнення та створення уявлень про її законність, обґрунтованість.

Традиційні способи легітимності державної влади пов'язані з особливою роллю релігії. У мусульманських та в деяких європейських країнах існує державна релігія. Проте, в європейських країнах існування та особливий статус державної церкви не обмежує свободи віросповідання, але державна церква отримує субсидії з державного бюджету. Голова держави, монарх, повинен відноситися до державної церкви. Така позиція монарха надає йому додаткової легітимності в уявленні вірних державної релігії.

Харизматична легітимність заснована на вірі в особисті якості лідера. У харизматичному лідері бачать втілення таких якостей, як мудрість, святість, героїзм. Харизматична легітимність будується на емоційному заряді, на бездумній довірі вождю. Зразки харизми Макс Вебер бачив у Христі, Будді, Магометі. Сучасні політологи бачать харизму не тільки у засновників світових релігій, але й поширюють її

на революційних і тоталітарних вождів, на духовних батьків нації. Наполеон, М.Ганді, В.Ленін, Й.Сталін, А.Гітлер, Мао Цзедун в очах своїх послідовників володіли особливою святістю. Особливий випадок — харизма Папи Римського. Він володіє нею завдяки своєму становищу (функціональна харизма), тому що вважається спадкоємцем святого Петра, намісника Христа на землі.

Легальна (раціональна) легітимність має за джерело раціонально встановлені правила, норми (закони). У демократичних країнах це основний тип легітимності, що опирається на конституції і конкретні правові норми. Саме вони виступають посередниками між владою і народом, будучи обов'язковими і для народу, і для керівництва. Іншим проявом легальної влади, на думку Макса Вебера, виступає бюрократія, яка стає раціональною в епоху капіталізму. Раціонально-бюрократичний тип управління передбачає компетентність, наявність спеціальної освіти, наслідування в управлінській діяльності установленими правилами.

ІНШІ ТИПИ ЛЕГІТИМНОСТІ

Веберівська типологія отримала загальне визнання, хоча деякі вчені доповнюють її іншими типами легітимності. Американський політолог Д.Істон виділив ідеологічну легітимність, яка опирається на переконаність індивідів у вірності тих ідеологічних цінностей, які проголошені владою (це найефективніший тип легітимності); структурну легітимність, що впливає з довіри населення до структур і норм режиму (до законів, органів влади); персональну легітимність, що має своїм джерелом віру громадян у компетентність лідера, його здатність відповідним чином використовувати владу. В умовах демократії подібний тип легітимності проявляється у повторному переобранні лідерів на виборах. Наприклад, період президентства Б.Клінтона співпав з найдовшою за весь післявоєнний період хвилею економічного росту у США, що асоціювалося громадянами з успіхами діяльності його адміністрації і спричинило його повторне обрання.

Французький політолог Т. Л. Шабо говорить про можливість демократичної (опирається на волевиявлення керованих), технократичної (пов'язана з умінням володарювати) і онтологічної (відповідність влади універсальним принципам людського і соціального буття) легітимності.

Італійський соціолог і історик Г.Ферреро, характеризуючи типи легітимності форм правління, залежно від джерела походження влади виділяє два типи легітимності: монархічну і демократичну.

У реальній практиці різні типи легітимності можуть взаємно доповнювати один одного. Наприклад, у суспільствах, де зберігаються елементи патріархальної або підданської культури, традиції родоплемінних відносин, президенти, які пройшли через процедуру виборів, намагаються заручитися і традиційною легітимністю. Подібне поєднання правових і традиційних основ влади спостерігається і у минулих радянських республіках СРСР, а нині у суверенних державах Азії. Так, у біографії деяких президентів включені дані, що підкреслюють їх пряме походження від правителів або приналежність до найстаріших родів, які традиційно правили тут до входження цих територій у склад Російської імперії. Можливе поєднання харизматичної легітимності з легальною. Так, харизма генерала Ш.де Голля, національного героя Франції після обрання його президентом отримала підкріплення з боку авторитету права.

Найбільшим потенціалом легітимності володіють демократичні режими, в яких додатковим джерелом легітимності влади є економічна і соціальна ефективність режиму, що виражається високим рівнем життя населення. Диктаторські режими, побудовані на примусі, також намагаються заручитися легітимністю. Значною мірою тоталітарні режими (СРСР, націонал-соціалістична Німеччина) опиралися на ідеологічну і харизматичну легітимність. Тут за допомогою ідеологічних міфів і пропаганди були створені культу вождів і віра у справедливість існуючого режиму.

**ЛЕЙБНИЦ (ЛЯЙБНИЦ) ҐОТФРІД ВІЛЬГЕЛЬМ
(1 ЛИПНЯ 1646 — 14 ЛИСТОПАДА 1716 рр.)**

Провідний німецький філософ, логік, математик, фізик, мовознавець та дипломат.

Передбачив принципи сучасної комбінаторики. Зробив вагомий внесок у логіку і філософію. Через кодування намагався

створити універсальну числову дескриптивну платформу для всіх наук – прообраз сучасних формальних систем. Створив першу механічну лічильну машину, здатну виконувати додавання, віднімання, множення й ділення. Незалежно від Ньютона створив диференціальне й інтегральне числення і заклав основи двійкової системи числення. У рукописах і листуванні, які було надруковано лише у середині XIX ст., розробив основи теорії детермінантів. Зробив вагомий внесок у логіку і філософію. Мав надзвичайно широке коло наукових кореспондентів, багато з ідей викладено у рукописах і листуванні, що ще й досі повністю не надруковано.

Готфрід Вільгельм народився 1 липня 1646 р. у сім'ї професора філософії моралі (етики) Лейпцизького університету Фрідріха Лейбнюца та Катерини Шмук. Батько — Фрідріх Лейбнюц народився у Саксонії і був серболужицького походження, мати — дочка поважного лейпцизького юриста та професора Вільгельма Шмука.

Коли хлопчикові було шість років, його батько помер, через це вихованням хлопчика займалась його мати. Після смерті батька, залишилась велика особиста бібліотека. Лейбніц навчався у відомій Лейпцизькій школі Святого Фоми. Бібліотека батька дозволила Лейбницу вивчити широкий спектр передових філософських і теологічних робіт, до яких він міг би мати доступ тільки у студентські роки.. Лейбніц розповідав: «Коли я підріс, мені почало приносити надзвичайну насолоду читання всякого роду історичних оповідань. Німецькі книги, які мені траплялися під руку, я не випускав з рук, поки не прочитував їх до кінця. Латинською мовою я займався спершу тільки в школі і, без сумніву, я просувався б із звичайною повільністю, якби не випадок, що вказав мені абсолютно інший шлях. У будинку, де я жив, я натрапив на дві книги, залишені одним студентом. Одна з них була твори Лівія, інша - хронологічна скарбниця Кальвізія. Як тільки ці книги потрапили мені до рук, я проковтнув їх».

Намагаюсичь глибше розібратись в опрацьованих творах Лейбніц зацікавивсь і іншою античною літературою. До десяти років Лейбніц вивчив книги Цицерона, Пллінія, Геродота, Ксенофана та Платона. У віці 12 років Лейбніц уже був знавцем латині; у віці 13 років він за один ранок склав триста гекзаметрів латинського вірша для спеціального заходу у школі:

«Я радів, ніби знайшов скарб, тому що згорав від нетерпіння побачити древніх, яких знав тільки по імені, — Цицерона та Квінтіліана, Сенеку і Пллінія, Геродота, Ксенофонта і Платона,

письменників періоду Августа і багатьох латинських і грецьких отців церкви. Все це я став читати, дивлячись по потягу, і насолоджувався надзвичайною різноманітністю предметів. Таким чином, не маючи ще дванадцяти років, я вільно розумів латинь і почав розуміти по-грецьки».

У 1661 р., у віці 14 років, Лейбніц вступив до Лейпцизького університету, де у 1663 р. отримав ступінь бакалавра, з дисертацією «De Principio Individui», з якої бере початок його пізніша теорія монад. Викладання математики у Лейпцигу було поганим, і влітку 1663 р. Лейбніц навчався у Йенському університеті, де на нього вчинив великий вплив філософ і математик Ерхард Вейгель. У жовтні 1663 р. Лейбніц повертається до Лейпцига і розпочинає курс навчання до доктора права. Отримує ступінь магістра філософії за дисертацію, яка поєднує аспекти філософії і права з деякими математичними ідеями, що походять від Вейгеля. Отримує ступінь бакалавра права, працює над докторською дисертацією з філософії, «Dissertatio de arte combinatoria», яку надруковано у 1666 р.

Незважаючи на його неабияку на той час репутацію і визнання його праць, Лейбніцу було відмовлено у ступені доктора права у Лейпцигу, тому він негайно поїхав до Нюрнберзького університету в Альтдорфі, де у лютому 1667 р. отримав цей ступінь за свою дисертацію «De Casibus Perplexis». Йому була запропонована посада професора в Альтдорфі, але Лейбніц відмовився, обравши натомість кар'єру дипломата і юриста.

ПОЛІТИЧНА ТА ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

З 1667 – 1676 рр. перебував на службі Майнського курфюрста, барона Йоганна Кристіана фон Бойнебурга. Під час дипломатичної роботи Лейбніц подорожував країнами Європи. У 1672 р. він отримав змогу подорожувати до Парижа, де і залишився до жовтня 1676 р. До подорожі у Францію Лейбніца спонукала надія схилити Людовика XIV до завоювання Єгипту, яке мало відвернути честолюбні задуми Франції від німецьких земель і в той же час нанести удар турецькій могутності. По дорозі з Парижа до Німеччини Готфрід Вільгельм Лейбніц зустрічався у Голландії з Спінозою, там же він дізнався і про відкриття Левенгука, які зіграли важливу роль у формуванні його природно-наукових і філософських поглядів. Під час цих подорожей Лейбніц обізнався з деякими з найвидатніших вчених і філософів того часу, зокрема Арно, Малебраншем і Гюйгенсом (який став його вчителем математики) у Парижі, а також Гуком, Бойлем і Пеллем у Лондоні. Лейбніц вніс суттєвий вклад у політичну теорію і в естетику.

У 1676 р., незабаром, після смерті курфюрста Майнцького, Лейбніц переходить на службу до герцога Брауншвейг-Каленберга — Ернста Августа. Він одночасно радник, історик, дипломат і бібліотекар Бібліотеки герцога Августа у Вольфенбюттелі; цей пост він не залишив до кінця життя. За дорученням герцога Лейбніц складає історію роду Гвельфів-Брауншвейгів. Він працював над нею понад тридцять років і встиг довести її до раннього Середньовіччя.

Лейбніц продовжує математичні дослідження, відкриває теорему Ньютона-Лейбніца. Вже у 1676 р. Лейбніц у листах викладає основи математичного аналізу. Обсяг його листування колосальний. Переписка Лейбніца досягала справді астрономічного числа — приблизно 15 000 листів.

У 1682 р. Лейбніц заснував науковий журнал «Acta Eruditorum», який зіграв значну роль у поширенні наукових знань в Європі. Вперше «Acta Eruditorum» був опублікований у Лейпцигу.

У 1698 р. помер герцог Брауншвейгський, його спадкоємцем став Георг-Людвіг, котрий недолюбливав Лейбніца. Він дивився на нього лише як на свого придворного історіографа, що коштував йому багато зайвих грошей.

У 1700 р. Лейбніц засновує Берлінську Академію наук і стає її першим президентом. Обирається іноземним членом Французької академії наук.

Стосунки між Лейбницею і герцогом охолонули ще більше, коли Георг-Людвіг, під ім'ям Георга I, вступив на англійський престол. Лейбніц хотів бути запрошеним до лондонського двору, проте він зустрів запеклий опір англійських вчених, через сумно відому суперечку, яку він вів із Ньютоном. Лейбніц безуспішно намагався примиритися з королем і залучити його на свій бік. Георг I постійно робив Лейбніцу догани за неакуратне складання історії його династії; врешті він видав рескрипт на ім'я ганноверського уряду, де було офіційно висловлено осуд Лейбніца, і знаменитий учений публічно був названий людиною, якій не слід вірити.

Готфрід Вільгельм Лейбніц був оточений інтригами придворних, його дратували нападки ганноверського духовенства. Останні два роки життя в Ганновері були для Лейбніца особливо важкими, він знаходився в постійних фізичних стражданнях, «Ганновер — моя в'язниця», — сказав він одного разу.

На початку серпня 1716 р., після затяжної хвороби Готфрід Лейбніц помирає. Ніхто з почту ганноверського герцога не проводив Лейбніца в останній шлях, за труною йшов тільки його особистий

секретар. Берлінська академія наук, засновником і першим президентом якої був Лейбніц, не звернула уваги на його смерть, проте через рік Б. Фонтенель виголосив відому промову у його пам'ять перед членами Французької академії наук.

ФІЛОСОФІЯ

Система Готфріда Лейбніца склалася як підсумок двадцятирічної еволюції, у процесі якої критично переосмислювались основні ідеї Демокріта, Платона, Августина, Декарта, Гоббса, Локка, Спінози та ін., систематизувалась усе раціональне у попередній філософії з новітніми науковими знаннями на базі запропонованої власної методології, найважливіша вимога якої — універсальність та чіткість філософських роздумів. Готфрід Лейбніц залишив велику філософську спадщину. Основні твори: «Міркування про метафізику», «Нова система природи» та ін., де розвивається вчення про буття у формі понять про субстанції. Але на відміну від попередників вважав, що кількість субстанцій не обмежена, тому що кожна річ є субстанцією. Кожна субстанція — це одиниця буття, чи монада, своєрідний духовний атом — Дзеркало Всесвіту. Первісні якості монади — самостійність, самодіяльність. Тому, завдяки монадам, матерія має здатність до вічного саморуху. Сила, що лежить в основі розвитку монад, — це сила уявлення, що називається перцепцією. Звідси висновок про одухотвореність усієї природи. Але Готфрід Лейбніц відмовився від погляду Рене Декарта про те, що душа завжди має свідомість, мислення, вважав, що свідомість властива лише тим монадам, що мають здатність до самосвідомості, чи апперцепції, тобто лише людині.

Лейбніц став завершувачем філософії XVII ст. і попередником німецької класичної філософії, його філософська система склалася до 1685 р. як підсумок двадцятирічної еволюції, в процесі якої він критично переробив основні ідеї Демокріта, Платона, Августина, Декарта, Гоббса, Спінози та інших. Хоча Лейбніц захоплювався інтелектом Спінози, він також був відверто стривожений його висновками, особливо, коли вони були несумісні з християнською ортодоксальністю. Одного разу Лейбніц сказав, що схвалює більшу частину того, про що читає, проте це свідчить не про еклектизм, а про властивий йому дар синтезувати різні ідеї, створюючи оригінальне вчення. Лейбніц володів здатністю примирювати і об'єднувати різноманітне, і плюралізм його метафізики певною мірою зобов'язаний саме цій властивості. На відміну від Декарта, який протиставляв нову науку традиційній схоластичній філософії, Лейбніц був переконаний у

необхідності примирити платонізм і аристотелізм в їх середньовічній інтерпретації з фізикою та астрономією Галілея і Кеплера, геометрією Кавальєрі, аналізом Валліса і Гюйгенса, а також з біологією Левенгука, Мальпігі і Сваммердама.

Лейбніц відхиляє висунутий Декартом як критерій істини, принцип безпосередньої достовірності, тобто ясності і виразності ідей. Лейбніц вважав такий критерій психологічним, а тому суб'єктивним, на противагу він вказував, що не стільки суб'єктивна очевидність, скільки логічний доказ гарантує об'єктивність та істинність знання. Досконалість дійсного світу Лейбніц розумів як «гармонію сутності та буття»: оптимальність відносин між різноманітністю існуючих речей і дій природи і їх впорядкованістю; мінімум втрат при максимумі результаті.

Лейбніц — один з найважливіших представників новоевропейської метафізики, у центрі уваги якої — питання про те, що таке субстанція. Лейбніц розвиває систему, що отримала назву субстанціальний плюралізм або монадологія. Лейбніц першим системно і доказово представив висловлювану ще у піфагорійські часи ідею про те, що монадність Всесвіту — ознака транзитивна. Тобто розгляд Всесвіту як монади означає водночас визнання як монад і індивідуальних складових Всесвіту. Взяті як множина, а не як Єдине, монади постали у якісно іншому ракурсі, збагатилися новими значеннями. Монади не змінюють своєї внутрішньої структури під впливом інших монад. Кожна монада виступає як певний світ, відображаючи у собі весь світовий порядок, і має свою власну визначеність (є носієм певних якостей), якою вона відрізняється від інших. Монади не мають ніяких просторових або будь-яких фізичних характеристик. Їх, таким чином, не можна пізнати чуттєво. Вони є суто ідеальними, духовними елементами буття. Ми можемо їх пізнати тільки за допомогою розуму. Чуттєві речі, тобто поєднання монад, відрізняються залежно від монад, з яких вони складаються.

Широку популярність здобула розвинена Готфрідом Лейбніцем теорія оптимізму. У трактаті «Теодицея» («Виправдання бога») є намагання довести, що, незважаючи на безумовну наявність у світі недосконалості та морального зла, світ, створений Богом, усе ж таки найкращий з усіх можливих. Риси недосконалості та явища зла — необхідна умова гармонії світу. Заслугою Готфріда Лейбніца є і розвиток діалектичних ідей, хоча у вченні до кінця і не подолано механізм, властивий тоді філософії. Висунуто найважливіші діалектичні положення: ідея цілісності, тобто незводимості цілого до

сукупності його частин, ідея розвитку випадковості мають інше визначення, аніж у сфері необхідності. Готфрід Лейбніц залишався до Іммануїла Канта найбільшим філософським авторитетом у Німеччині. Багато ідей знайшли позитивний розвиток у німецькій класичній філософії. У XX ст. ідеї «монадології» розвивають представники персоналізму та інших ідеалістичних філософських, теологічних шкіл.

МАТЕМАТИКА

Лейбніц шукає можливості для розширення наукових контактів. Він розпочинає листування з Ольденбургом, секретарем Лондонського наукового товариства. Восени 1672 р., з нагоди дипломатичної місії від Бойнебурга у Парижі, Лейбніц знайомиться з Гюйгенсом і за його керівництвом розпочинає дослідження з теорії рядів і знаходить славетну формулу

$$\frac{\pi}{4} = 1 - \frac{1}{3} + \frac{1}{5} - \frac{1}{7} + \dots$$

Під впливом Гюйгенса Лейбніц вивчає праці Паскаля, Грегорі та інших з інфінітезимальної геометрії, тобто питання дотичних до кривих, і виходить з ідеєю «функції», у сучасній термінології — похідної, таким чином винаходячи центральну концепцію математичного аналізу.

У 1675 р. Лейбніц створює диференціальне й інтегральне числення і згодом опубліковує головні результати свого відкриття, випередивши Ньютона, який ще раніше прийшов до схожих результатів і писав про них Лейбніцу у приватній переписці.

У 1684 р. Лейбніц публікує першу у світі велику роботу по диференціальному численню: «Новий метод максимумів і мінімумів», причому ім'я Ньютона в першій частині навіть не згадується, а в другій заслуги Ньютона описані не цілком ясно. Тоді Ньютон не звернув на це уваги. Його роботи з аналізу почали видаватися тільки з 1704 р. Згодом через це виникла багаторічна суперечка між Ньютоном і Лейбніцем про пріоритет відкриття диференціального числення. Ньютон написав два листа до Лейбніца, в яких повідомив про свої дослідження з аналізу, але без викладання методів. У відповідь Лейбніц описав деякі зі своїх методів, щодо яких Ньютон зневажливо зауважив: «...не розв'язане жодне попередньо відкрите питання...».

Лейбніц виклав свої дослідження з математичного аналізу у декількох мемуарах, починаючи з «Nova Methodus pro Maximis et Minimis, Itemque Tangentibus, qua nec Fractas nec Irrationales Quantitates Moratur, et Singulare pro illi Calculi Genus» («Новий метод

для максимумів і мінімумів, а також дотичних, якому не заважають ні дробні, ні ірраціональні кількості, і дивовижний вид числення для цього»), надр. в Acta Eruditorum у 1684 р. Зокрема, вже перший мемуар містить нотацію dx і правила для диференціювання добутків, часток і степенів. Оскільки жодні з результатів методу флюксій Ісаака Ньютона, який він розробляв принаймні з 1671 р., ще не було надруковано (Ньютоновські «Philosophiae Naturalis Principia Mathematica» з'явились лише у 1687 р.), ці публікації Лейбніца згодом призвели до надзвичайно лютої і тривалої суперечки щодо пріоритету у створенні диференціального та інтегрального числення. Так чи інакше, ідеї Лейбніца та його нотація мали набагато більший вплив на розвиток математичного аналізу протягом наступного століття, особливо на континенті.

Ще одним із визначних досягнень Лейбніца був його трактат «Dynamica» з аналітичної механіки, який підсумував дослідження, розпочаті у 1676 р.

Він першим зрозумів роль двійкової системи числення у механізації та організації обчислень.

Лейбніц також описав двійкову систему числення з цифрами 0 і 1, на якій працює сучасна комп'ютерна техніка. Сучасна двійкова система була повністю описана їм у роботі Explication de l'Arithmétique Binaire. Як людина, що захоплюється китайською культурою, Лейбніц знав про Книгу Змін і зауважив, що гексаграми відповідають двійковим числам від 0 до 111111; він захоплювався тим, що це відображення є свідченням великих китайських досягнень у філософській математиці того часу. Лейбніц можливо був першим програмістом і інформаційним теоретиком. Він виявив, що якщо записувати певні групи двійкових чисел одне під іншим, то нулі і одиниці в вертикальних стовбцях будуть регулярно повторюватися, і це відкриття навело його на думку, що існують цілком нові закони математики. Лейбніц зрозумів, що двійковий код оптимальний для системи механіки, яка може працювати на основі активних і пасивних простих циклів, що перемежуються. Він намагався застосувати двійковий код в механіці і навіть зробив креслення обчислювальної машини, що працювала на основі його нової математики, але незабаром зрозумів, що технологічні можливості його часу не дозволяють створити таку машину. Проект обчислювальної машини, що працює у двійковій системі, в якій використовувався прообраз перфокарти, Лейбніц виклав у праці, написаній ще у 1679 (до того, як він докладно описав двійкову арифметику у трактаті 1703 Explication

de l'Arithmétique Binaire). Одиниці і нулі в уявній машині були представлені відповідно відкритими або закритими отворами в банці, що переміщається, через яку передбачалося пропускати кульки, що падають у жолоби під нею. Лейбніц писав також про можливість машинного моделювання функцій людського мозку.

Ним же був розроблений (і частково реалізований) проект механічної обчислювальної машини, оснований на двійковій арифметиці. Саме із числових обчислень розпочалась ера механізації й автоматизації інформаційних систем.

У 1673 р. Лейбніц побудував першу лічильну машину, здатну механічно виконувати всі чотири дії арифметики. Ряд найважливіших її механізмів застосовували аж до середини ХХ ст. До типу машини Лейбніца можуть бути віднесені всі машини, зокрема і перші ЕОМ, які виконували операцію множення як багаторазове додавання, а ділення - як багаторазове віднімання. Головною перевагою цих машин були більш високі, ніж у людини, швидкість і точність обчислень. Їх створення продемонструвало принципову можливість механізації інтелектуальної діяльності людини.

Протягом XVII–XIX ст. з'явилася ціла низка арифмометрів і калькуляторів для механічної обробки числової інформації. Основи такої обробки базувались на винайдених ще у Стародавній Індії позиційних системах числення й правилах виконання у них чотирьох основних арифметичних дій. Ці правила набули поширення в Європі приблизно у 820–825 рр. завдяки трактату хорезмського математика й астронома аль Хорезмі. Звідси й походять такі словосполучення, як «алгоритм додавання», «алгоритм множення» тощо. Пізніше термін «алгоритм» став застосовуватись у ширшому сенсі, означаючи будь-яке механічне правило для обробки інформації, у тому числі й символічної.

Наприкінці XIX - початку ХХ ст. ідеї Лейбніца про універсальну платформу знайшли свій подальший розвиток у формалізації класичної математики, яка завершилася створенням прикладного числення предикатів.

У 1673 р., після знайомства з Християном Гюйгенсом, Лейбніц створив механічний калькулятор (арифмометр), що виконує додавання, віднімання, множення і ділення чисел, а також добування коренів і піднесення до степеня. У машині Лейбніца використовувався принцип зв'язаних кілець підсумовуючої машини Паскаля, але Лейбніц ввів у неї рухомий елемент (прототип каретки настільного калькулятора), що дозволив прискорити повторення

операції додавання, необхідне при перемножуванні чисел. Замість коліщат і приводів у машині Лейбніца використовувалися циліндри з нанесеними на них цифрами. Кожен циліндр мав дев'ять рядів виступів або зубців. При цьому перший ряд містив один виступ, другий ряд — два виступи і так аж до дев'ятого ряду, що містив відповідно дев'ять виступів. Циліндри з виступами були рухомими.

Спеціально для своєї машини Лейбніц застосував систему числення, що використовує дві цифри: 0 і 1. Принцип двійкової системи числення Лейбніц пояснював на прикладі коробочки з отворами: відкритий отвір означає 1, закритий — 0. Одиниця позначалася кулею, що випала, нуль — відсутністю кулі. Двійкова система числення Лейбніца знайшла згодом застосування в автоматичних обчислювальних пристроях. Машина була продемонстрована у Французькій академії наук і лондонському Королівському суспільстві.

Лейбніц підказав Дені Папену конструкцію парової машини (циліндр і поршень). Сам Готфрід Лейбніц зі змінним успіхом намагався створити паровий насос на рубежі XVII і XVIII ст. поряд з Християном Гюйгенсом.

Лейбніц міг за тиждень запропонувати з півдюжини геніальних ідей: від підводного човна до абсолютно нової форми годинника, від новаторської моделі ліхтарика до воза, який міг рухатися з такою ж швидкістю, як і сучасні автомобілі (навіть у часи, коли дороги являли собою колійні шляхи), однак жоден з цих винаходів так і не був завершений. Як інженер, Лейбніц працював над обчислювальними машинами, годинниками і навіть над обладнанням для гірничодобувної промисловості. Як бібліотекар, він у цілому винайшов сучасне уявлення про каталогізацію.

Попри те, що проект осушування копалень у горах Гарца у 1678–1684 рр. зазнав невдачі, під час його виконання Лейбніц розробив чимало конструкцій вітряків, pomp та інших механізмів. До того ж, завдяки накопиченим спостереженням Лейбніц перетворився на експерта з геології, сформулювавши гіпотезу, що Земля спочатку була розплавленою. Серед винаходів Лейбніца можна також відзначити:

- проектування оптичних приладів та гідравлічних машин.
- роботу над створенням «пневматичного двигуна».

Лейбніц листувався майже з усіма тогочасними науковцями Європи, до його кореспондентів належало понад 600 осіб. Він переконав Фрідріха Вільгельма I заснувати Бранденбурзьке наукове

товариство (пізніше — Берлінська АН) і з 1700 р. був його президентом. На прохання Петра I розробив проекти розвитку освіти і державного керування у Росії. Також доклав чимало зусиль для заснування наукових академій у Санкт-Петербурзі (яку було створено вже після його смерті) та Відні.

У своїх метафізичних роботах, наприклад, «Монадологія» (1714), доводив, що все складається з безлічі елементів, монад, що перебувають між собою у відношенні гармонії. Монади, будучи незалежними одна від одної, взаємодіють. Це означає, що християнська віра і наукове знання не повинні бути у конфлікті, і існуючий світ створений Богом як найкращий із усіх можливих світів.

ДЖЕРЕЛА:

В. И. Арнольд, Гюйгенс и Барроу, Ньютон и Гук. М., Наука, 1989.; Филиппов М. М. Готфрид Лейбниц. Его жизнь, общественная, научная и философская деятельность — 1893.; , 2000.; Философский энциклопедический словарь. Гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов, 1983.; Новая философская энциклопедия: В 4 тт. Под редакцией В. С. Стёпина, 2001.; Бойченко І.В. Філософія історії. Підручник. — 2001.;

ЛЕЙБОРИЗМ НОВИЙ

ЛЕЙБОРИЗМ НОВИЙ (англ. New Labour) — період в історії британської Лейбористської партії з 1994 - 2010 рр., коли на чолі партії стояли Тоні Блер і Гордон Браун.

Назва походить від гасла, вперше використаного партією у 1994 р., і який пізніше з'явився у проекті маніфесту, опублікованому у 1996 р., під назвою «New Labour, New Life For Britain» («Новий лейборизм, нове життя для Британії»). Він був представлений як бренд для реформованої партії, яка змінила IV Пункт партійної конституції (що закликав до соціалізму) і відкрито перейшла до підтримки ринкової економіки.

Бренд був розроблений, щоб відмежуватися від «Старого лейборизму», з його зв'язком між профспілками і державою, і для залучення виборців «середнього класу». Зокрема, широко пропагував бренд Алістер Кемпбелл (en:Alastair Campbell), директор по зв'язках з громадськістю в адміністрації Блера, який використовував свій досвід роботи у журналістиці, щоб домогтися позитивного ставлення до партії у ЗМІ. Продовжуючи зусилля колишніх лідерів партії Ніла Кіннока і Джона Сміта, партія під брендом «Нового лейборизму» намагалася розширити свою електоральну базу і, до виборів 1997 р., домоглася значних успіхів

серед верхніх і середніх класів. Партія також досягла успіхів на виборах 2001 і 2005 рр. Бренд був залишений у 2010 р.

«Новий лейборизму» став результатом зусиль автора Ентоні Кросленд (en:Anthony Crosland), партійних керівників Тоні Блера і Гордона Брауна, і організаторів передвиборних кампаній Пітера Мандельсона і Алістера Кемпбела.

Політична філософія ґрунтувалася на ідеях Ентоні Гідденса про «третьому шляху», який повинен був забезпечити синтез капіталізму і соціалізму. Партія стала закликати до «соціальної справедливості», а не до «соціальної рівності», з акцентом на «рівність можливостей», і підкреслювала користь вільного ринку, як механізму досягнення економічної ефективності та соціальної справедливості. Профспілковий діяч і журналіст Джиммі Рейд (en:Jimmy Reid) піддав це критиці, стверджуючи що відкрита підтримка лейбористами ринкової економіки лише зменшила соціальну справедливість у країні.

Нові лейбористи розробили «третій шлях», центристську платформу, «альтернативу капіталізму і соціалізму». Ідеологія була розроблена, щоб представити партію прогресивною і залучити виборців з усього політичного спектру.

Нові лейбористи стали підкреслювати важливість соціальної справедливості ніж рівності, яка була у центрі уваги попередніх діячів партії, і стали відстоювати думку, що соціальна справедливість і ринкова економіка не є взаємовиключними. Традиційна прихильність партії до ідеології рівності була залишена: «рівність можливостей» стало пріоритетом над «рівністю доходів». «Комісія з соціальної справедливості», створена Джоном Смітом, заявила у 1994 р., що цінності соціальної справедливості були наступними: «рівна цінність громадян, рівні права на можливість задовольнити свої основні потреби, потреба використовувати свої можливості якомога ширше, і необхідність усунення необґрунтованої нерівності». Партія стала розглядати соціальну справедливість, насамперед, як необхідність дати громадянам рівні політичні та економічні свободи. Це включало у себе необхідність рівного розподілу можливостей, із застереженням, що не варто відбирати щось у успішних людей, щоб давати неуспішним.

Нові лейбористи підкреслювали економічну ефективність вільного ринку і заявили, що при капіталізмі можна досягти цілей соціалізму, зберігаючи при цьому ефективність капіталізму. Також стверджувалося, що ринок корисний тим, що дає владу споживачам і

дозволяє громадянам приймати свої власні рішення і діяти відповідально. Партія стала стверджувати що суспільна власність (на засоби виробництва) є неефективною, і перебуваючи при владі стала спиратися на партнерство держави і приватного бізнесу.

Ліве крило лейбористів (Тоні Бенн, Кен Лівінгстон, Джеремі Корбін, Ерік Хеффером, Джордж Галловей, Дайан Еббот) і більш радикальні ліві організації різко критикували «Нових лейбористів» за відхід від базових соціалістичних принципів, капітуляцію перед вільним ринком, продовження приватизації та участь у військових авантюрах.

Профспілковий активіст і журналіст Джиммі Рейд у The Scotsman у 2002 р. критикував «Нових Лейбористів». Він стверджував, що прагнення лейбористів до «динамічної ринкової економіки» було способом зміцнення ринкової економіки, а не досягнення соціальної справедливості. Рейд стверджував, що соціальна повістка уряду Клемент Етлі, перервана Маргарет Тетчер, так і не була відроджена «Новими лейбористів». Він піддав критиці партію, стверджуючи що при «Новому лейборизмі» соціальна нерівність лише посилюється, і що зусилля лейбористів по залученню голосів лише призвели до того, що ідеологія партії змістилася вправо.

У 2002 р. Ентоні Гідденс, який був ключовою фігурою у розвитку ідеї «третього шляху», підтвердив, що «Новий лейборизм» у підсумку зашкодив іміджу партії, при цьому продовжуючи вважати перемоги над Консервативною партією на виборах успіхом.

ЛЕЙПХАРТ АРЕНД (НАРОДИВСЯ У 1936 Р.)

Відомий американський політолог ХХ століття. У своїх основних працях «Демократія в багатоскладових суспільствах», «Конституційні альтернативи для нових демократій» запропонував ще один підхід до типологізації політичних режимів, виходячи зі

взаємодії типу виборчої системи і форми правління. Згідно з цим підходом Лейпхарт Аренд розрізняє чотири демократичні режими:

- 1) президентсько – мажоритарний (США);
- 2) парламентсько – мажоритарний (Велика Британія, Нова Зеландія, Австралія);
- 3) парламентсько - пропорційний (Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Німеччина, Італія з 1896 року., Нідерланди, Норвегія, Швеція);
- 4) президентсько – пропорційний (країни Латинської Америки).

На думку А.Лейпхарта, найвищі показники демократичності (представництво жінок, національних меншин у вищих органах влади, участь у голосуванні), економічного розвитку в країнах з парламентсько-пропорційним режимом, а найнижчі – за президентсько-пропорційних режимів.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

ЛЁНІН ВОЛОДІМІР ІЛІЧ (10 (22) КВІТНЯ 1870 — 21 СІЧНЯ 1924 рр.)

Революціонер, політичний діяч Російської імперії і Радянського Союзу, лідер російських більшовиків, публіцист, філософ-матеріаліст.

Перший Голова Раднаркому — уряду РРФСР, один з головних творців тоталітарної держави СРСР, теоретик комунізму, лідер міжнародного комуністичного руху.

Один з організаторів збройного Жовтневого перевороту восени 1917 р. та Громадянської війни у Росії. У подальшому ініціатор червоного терору та примусової заготівлі сільськогосподарських продуктів, так званої «продрозверстки», яка стала головною причиною Голоду в Україні 1921—1923 р. та Голоду у Поволжі 1921—1922 р.; конфіскації приватної власності та церковних цінностей.

Його модифікація традиційної доктрини марксизму, відповідно до специфічних російських умов, отримала назву марксизм-ленінізм і використовувалась для обґрунтування комуністичної ідеології. У радянській історіографії і комуністичній пропаганді іменувався «вождем світового пролетаріату» та «основоположником ленінізму», всіляко оспівувався та звеличувався; про колишній культ Леніна досі свідчать численні пам'ятники на центральних площах міст і містечок на колишній території СРСР; його портрет був зображений на радянських грошових банкнотах.

**Старий Симбірськ. Так виглядало місто в роки дитинства і юності
Володимира Ульянова**

Серед предків першого керівника Радянської Росії та Радянського Союзу є представники кількох народів і культурних традицій Російської імперії та інших країн. Серед його предків виділяють росіян, німців і шведів, євреїв, чувашів та калмиків. Тому не дивно, що Володимир Ульянов, називаючи себе росіянином, мало надавав значення національним особливостям у своєму житті, володів і користувався кількома мовами, робив переклади для власних потреб.

Володимир Ульянов народився у губернському місті Симбірську у сім'ї високопосадового губернського держчиновника і особистого дворянина. Батько — Ульянов Ілля Миколайович (1831—1886) — інспектор народної освіти; мати — Ульянова Марія Олександрівна (1835—1916), здала екстерном екзамени на право

працювати вчителем початкових класів, але ніколи не працювала, займалась власною багатодітною сім'єю.

Сім'я, в якій виховувався майбутній революціонер, в основному складалася з інтелігенції та була за родоводом різноманітною; виділяють у ній представників різних національних груп: росіян, калмиків, чувашів, євреїв, німців і шведів. Сам дід Леніна по батькові, Миколай Васильович Ульянов(1770—1838), чуваш за національністю, був кріпаком із Нижньогородської губернії, який переселився в Астрахань, де працював ремісником; він одружився із Анною Олександрівною Смирновою(1800—1871), батько якої Олександр Лук'янович Смирнов був калмиком.

Батько матері Володимира Ульянова, Олександр Дмитрович Бланк (1801/04-1870), лікар за професією, походив із єврейської родини, що проживала у містечку Старокостянтинів Волинської губернії, був сином Мойше Іцковича Бланка. 1820 р. був, разом із братом, хрещений.

Володимир Ульянов у п'ять років навчився читати, з дев'яти років відвідував Симбірську гімназію, де виявився відмінником: переходив з класу у клас із нагородами. Не останнім чинником успішних випускних оцінок молодшого Ульянова було те, що директором гімназії був Федір Михайлович Керенський — персональний друг сім'ї Іллі Миколайовича і батько майбутнього голови Тимчасового уряду Росії Олександра Федоровича Керенського. Після передчасної смерті голови сім'ї Ульянових Ф. М. Керенський піклувався про майбутнє молодшого Ульянова — відверто настояв на тому, щоб вчителі виставили Володі у випускному гімназичному атестаті найвищі оцінки та йому було видано «Золоту медаль», що об'єктивно не зовсім відповідало реальним знанням та здібностям майбутнього «вождя Революції». Але «Золота медаль» надавала можливість поступати до університету поза конкурсом і вступними екзаменами. Також Ф. М. Керенський допоміг Володимирі Ульянову вступити до Казанського університету — написав позитивну персональну характеристику та власне поручився перед владою та керівництвом університету за лояльність Володі Ульянова, котрому після страти його старшого брата Олександра за участь у терористичному угрупованні і плануванні вбивства царя Олександра III, вступ до університету було закрито як «політично неблагонадійному елементу». Запорука Керенського-старшого зіграла позитивну роль і для Володимира було зроблено виняток.

У 1887 р. вступив на юридичний факультет Казанського університету, але власне навчанням цікавився мало. У грудні цього ж року його виключено за участь у студентському страйку. У 1887—1889 рр. знайомився з творами К.Маркса, у 1888 р. брав участь у роботі нелегальних марксистських гуртків. У 1891 р., згідно з ним самим написанною автобіографією, склав екзамени екстерном за курс юридичного факультету Петербурзького університету. Після отримання диплому, між роками 1892-1893 рр., записався як помічник присяжного повіреного Хардіна, у Самарі, та декілька разів виступав по дрібних процесах. Восени 1893 р. переїхав до Петербурга, де записався помічником присяжного повіреного адвоката Волкенштейна. У квітні-травні 1895 р. за дорученням петербурзьких марксистів виїздив до Швейцарії, де познайомився з Г. Плехановим, В. Засуліч, Павлом Аксельродом. Після повернення до Росії об'єднав марксистські групи Петербурга в організацію під назвою «Союз боротьби за визволення робітничого класу». У 1895 р. заарештований, у 1897-1899 рр. перебував на засланні у с. Шушенське Єнісейської губернії.

Після відбуття заслання виїхав за кордон, де заснував і співредагував російську соціал-демократичну газету «Іскра» (1900—1903 рр.).

Організатор другого з'їзду РСДРП (1903). Позиція Леніна з питань побудови та організації діяльності партії призвела до розколу РСДРП на «більшовиків» і «меншовиків». Очоливши «більшовиків», Ленін вів безперервну фракційну боротьбу.

У листопаді 1905 р., у період піднесення російської революції, повернувся у Росію. Під час революції відмовився від співробітництва з ліберальними політичними течіями, виступав за радикалізацію революційного руху та встановлення «диктатури пролетаріату». Після поразки революції у грудні 1907 р. знову емігрував за кордон. Узявши участь у революції 1905 р., був змушений виїхати з Російської імперії після її поразки і жив у Швейцарії до 1914 р.

Вже перебуваючи у еміграції, 1909 р. Ленін опублікував свою головну роботу «Матеріалізм і емпіріокритицизм». Робота була опублікована після того, як Ленін усвідомив, наскільки широку популярність отримали махізм і емпіріокритицизм. Під час Першої світової війни 1914-1918 рр. проголосив гасло поразки свого уряду у війні і перетворення війни з імперіалістичної у громадянську. Однак ці гасла йому не вдалося нав'язати ні більшовикам, ні соціал-демократичним партіям Європи. Позиція Леніна та його прихильників

була вигідна державам Троїстого Союзу, тому вони (в основному Німеччина) надавали більшовикам матеріальну підтримку.

Ленін повернувся до Росії лише після Лютневої революції 1917 р. На початку квітня 1917 р., повернувшись до Петрограда, він розпочав діяльність, спрямовану на повалення Тимчасового уряду та ліквідацію двовладдя. Під час виступу поблизу Фінляндського вокзалу у Петрограді виголосив гасло «Вся влада радам!», згідно якого передбачався мирний перехід влади до рад; одночасно висунув лозунги про припинення воєнних дій, передачу землі селянам, а заводів і фабрик — робітникам. Завершив свій виступ словами «Хай живе світова соціалістична революція!». Однак від липня 1917 р., після невдалої спроби більшовицького перевороту у Петрограді, ставив питання про перехід влади до рад шляхом збройного повстання: розробляв план збройного перевороту під час перебування у Фінляндії, де переховувався від арешту та суду (засуджений на підставі «злочинного діяння передбаченого 51, 100 і 1 п. 108 ст. Кримінального Укладення Російської імперії»).

У жовтні 1917 р., щоб безпосередньо керувати підготовкою повстання, нелегально перебрався до Петрограда, а вже 24-25.10(7-8.11) 1917 р. у Петрограді захопив збільшовицькою партією владу.

4 (17) грудня 1917 р. висунув ультиматум Українській Центральній Раді.

Від перших днів радянської влади й до самої смерті — голова більшовицького уряду — Ради Народних Комісарів (Раднаркому).

Незгідний із передаванням влади законно обраним Установчим зборам, розігнав їх 5.1.1918 р. та спровокував у Росії громадянську війну. У роки громадянської війни — Голова Ради робітничої і селянської оборони (створеної 30.11.1918).

Попри те, що на нього здійснено 30.8.1918 р. невдалий замах есерки Фанні Каплан (за однією з версій, замах був містифікований більшовиками з метою розв'язання масового терору), Ленін став натхненником та організатором не лише перемоги більшовиків у Росії, а й завоювання Росією майже всіх незалежних держав, що утворилися на руїнах Російської імперії. Цієї перемоги вдалося добитися лише внаслідок поєднання тотального терору та репресій проти політичних супротивників, з одного боку, — та тимчасових компромісів із дрібним та середнім селянством і національними рухами, з іншого.

У березні 1919 р. для керівництва світовим комуністичним рухом з метою здійснення світової революції російські більшовики на чолі із Леніним заснували Комуністичний Інтернаціонал.

В. Ульянов виступив із обґрунтуванням необхідності створення Третього, Комуністичного інтернаціоналу. У 1921 р. на поліг на переході від політики «воєнного комунізму» до так званої нової економічної політики. У 1922 р. виступив ініціатором створення СРСР. Від середини грудня 1922 р. Ленін, — після різкого погіршення стану здоров'я, — і до самої смерті був фактично усунений від керівництва державою та партією. Похований у Мавзолеї на Красній площі у Москві.

ЛЕНІН ЯК ПОЛІТИК

Як політик був послідовним супротивником розподілу і децентралізації влади у суспільстві і отже такого політичного інституту суспільства як демократія, яку він називав «буржуазна демократія». Робив все можливе для зосередження, централізації влади у власних руках, для цього використовував такі поняття як «демократичний централізм» та «диктатуру пролетаріату», яка на думку критиків комунізму, була евфемізмом диктатури партії більшовиків. «Існує глибока двозначність у природі більшовизму, яка яскраво відбивається у політичній кар'єрі Леніна. Яку мету він ставив перед собою: продовжити роботу Петра Великого чи знищити її наслідки? Перенісши столицю Росії з ексцентричної фортеці Петра в центр країни, Ленін начебто оголосив себе послідовником протопопа Авакума та старовірів і слов'янофілів. У цій ролі він виступає як один з пророків «Святої Русі», втілюючи у собі протест російської душі проти західної цивілізації. А проте теоретичну основу свого віровчення Ленін знаходить не в себе на батьківщині, а запозичує її у вестернізованого німецького єврея Карла Маркса. Хоча правда й те, що доктрини, ближчої до цілковитого заперечення всього західного суспільного устрою, ніж марксистське вчення, цей російський пророк двадцятого сторіччя на Заході не знайшов би. Саме негативні, а не позитивні елементи марксистської ідеології зробили її конгеніальною російському революційному духові; і це пояснює, чому у 1917 р. ще екзотичний на той час російський капіталізм західного зразка був зметений не менш екзотичною західною антикапіталістичною доктриною. Таке пояснення підтверджується і метаморфозою, яку пережила ця марксистська філософія у російській атмосфері, де, як то неважко переконатися, марксизм перетворено на емоційну і інтелектуальну заміну православного християнства, де Маркс

виступає у ролі Мойсея, а Ленін — як Месія, а зібрання їхніх творів визнано за Святе Письмо цієї нової атеїстичної церкви — церкви агресивної і войовничої».

Вважається творцем партії російських комуністів і її вождем за його життя. Як зазначав Арнольд Тойнбі.

«Успіх ленінського диктаторського режиму однопартійного типу доведений багатьма його наслідувачами. Проминувши тих наслідувачів, що називали себе комуністами, вкажімо лише на режим, установлений Мустафою Кемалем Ататюрком задля повного відродження Туреччини; на фашистський режим Муссолінів Італії; на націонал-соціалістичний режим Гітлера у Німеччині».

ЛЕНІН ТА ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІАТУ

Ленін вважав, що на зміну старому експлуататорському ладу прийде влада трудящих — диктатура пролетаріату, яку він окреслював наступним чином: «Диктатура означає — прийміть це раз назавжди до відома, панове кадети, — необмежену владу, що спирається на силу, а не на закон». «Необмежена, позазаконна, в найпрямішому сенсі слова, влада, що спирається на силу — це й є диктатура». «Наукове поняття диктатури означає не що інше, як нічим не обмежену, ніякими законами, ніякими абсолютно правилами не стиснуту владу, що спирається безпосередньо на насилля».

ЧЕРВОНІЙ ТЕРОР

Ленін виступав за узаконення терору, за допомогою якого партія більшовиків прийшла до влади: «Суд повинен не усунути терор; обіцяти це було б самообманом або обманом, а обґрунтувати і узаконити його принципово, ясно, без фальші і без прикрас. Формулювати треба якомога ширше, бо тільки революційне правосвідомість і революційна совість поставлять умови застосування на ділі, більш-менш широкого.»

Ленін закликав чинити самосуд над ворогами радянської влади та до масових вбивств заможних селян.

Подібні висловлювання екстремістського характеру з закликами до терору та насильства над ворогами комунізму часто зустрічаються у працях Леніна. Головний науковий співробітник Інституту російської історії РАН Володимир Лавров звернувся з клопотанням до слідчого комітету Росії провести експертизу творів Леніна на предмет екстремізму. Володимир Лавров вважає, що Ленін повинен бути засуджений за злочини проти людяності, які не мають терміну давності, зраду Батьківщини, екстремізм і тероризм.

Церковний (РПЦ) і громадський діяч Дмитро Смірнов вважає Леніна більшим негідником, ніж Гітлер, який, на його думку, до власного народу ставився значно краще ніж Ленін до російського народу Ленін та Україна

В Україні Ленін не бував ніколи, хоча його рід по матері походив з України. Під час виступу на нараді безпартійних делегатів ІХ Всеросійського з'їзду Рад у Москві (23—28 грудня 1921 р.), на пряме питання, чому він не приїждить в Україну, відповів:

«Тут одержано ще ряд записок. Одна записка українського товариша з Києва, він запитує: чому я ніколи на Україні не був? На Україну поїхати далеко. Таку поїздку здійснити важко».

У ті часи в Україні вирувала Отаманія та Антибільшовицькі повстання, то ж поїздка або мала б негативний пропагандистський характер, коли би довелося приховувати візит, або ж мала б фатальні для Леніна наслідки.

Не володів українською мовою, хоча читав окремі твори В. Винниченка. Але українську культуру та історію визнавав достатньо самостійною, щоб розглядати українське національне питання відповідно до підтримуваного ним лозунга про «право націй на самовизначення», і використовувати його відповідно до поточних потреб керованої ним партії. Тому публічно підтримував український національний рух. Одним з проявів цього було використання заборони святкування владою Російської імперії ювілею Тараса Шевченка 1914 р., а також конфлікту між Тимчасовим урядом і УЦР влітку 1917 р.

Багато хто вважає, що він послідовно виступав проти ідеї української окремішності, зокрема щодо проведення цього принципу у побудові робітничого руху і більшовицької партії: здатний був, за свідченням очевидців, погодитися на створення окремої литовської чи єврейської соціал-демократичної партії, але утворення окремої української партії вважав неприпустимим, та з цих позицій критикував Михайла Драгоманова, Лева Юркевича, дотримуючись думки, що «при єдиній дії пролетаріатів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути мови» (Повне зібр. тв. т. 24., с. 125). Вважав питання контролю над Україною, її хлібом та донбаським вугіллям питанням життя і смерті російської більшовицької революції. З цих міркувань видав 3.12.1917 р. «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Центральної Ради» та організував більшовицьку інтервенцію в Україну взимку 1917-1918 рр. Однак контролю над

Україною не зміг втримати через воєнні обставини і укладення УЦР Берестейського миру 1918 р. У липні 1918 р. під тиском обставин дав згоду на утворення КП(б)У у межах російської Компартії (діяльність РКП(б) в Україні була б порушенням умов Берестейського миру). КП(б)У: «Формально заснована у квітні 1918 р. як самостійна компартія, але вже через 3 місяці, на своєму I з'їзді, КП(б)У ввійшла до РКП(б) з підпорядкуванням загальним партз'їздам та ЦК». Перші два з'їзди КП(б)У відбувались у Москві. Зазнав критики від українських комуністів (зокрема Сергія Мазлаха та Василя Шахрая) за нехтування українським рухом і українськими національними інтересами.

У липні 1921 р., займаючи посаду Голови Ради Народних Комісарів сусідньої держави і визнаючи, формально, Українську Соціалістичну Радянську Республіку незалежною, В. Ульянов писав (маючи на увазі голод у Росії): «Якщо район, охоплений неврожаєм і голодний, займає територію з 25 мільйонами населення, то чи не слід рядом заходів найреволюційніших взяти саме з цього району молодь до армії у кількості близько 500 тисяч штиків? (і навіть може до 1 мільйона?).

Мета: допомогти населенню до певної міри, бо прохарчуємо частину голодних, і, може, посилками додому хліба допоможемо до певної міри голодним. Це перше. А друге: розташувати ці $\frac{1}{2}$ мільйона на Україні, щоб вони допомогли посилити продроботу, будучи сугубо заінтересовані у ній, особливо ясно усвідомлюючи і почуваючи несправедливість ненажерливості багатих селян на Україні.

Урожай на Україні приблизно визначають (Раковський) 550—650 мільйонів пудів. Віднімаючи 150 мільйонів пудів на засів і 300 ($15 \times 20 = 300$) на годівлю сім'ї і худоби, маємо остачу ($550 - 450 = 100$; $650 - 450 = 200$) у середньому близько 150 мільйонів пудів. Якщо поставити на Україні армію з голодних губерній, цю остачу можна було б зібрати (податком + товарообмін + окремими реквізіціями з багатих на допомогу голодним) повністю. — Ленін В. І. про Україну. У двох частинах. Частина II. 1917—1922.— К.: Вид-цтво політ. літ-ри, 1977.— С. 411.

Варто зазначити, що це не єдиний документ, де червоноармійцям РРФСР голова уряду В. Ульянов давав дозвіл надсилати додому продуктові посилки з України. Те ж саме дозволив голова уряду Німеччини А. Гітлер у 1941 р.

Безпосередньо винний в організації голоду 1921-1922 рр. в Україні, видавши наказ насильно вилучати і вивозити хліб з України у

голодуючі райони Поволжя, одночасно зтягуючи з дозволом Американській адміністрації допомоги та ін. організаціям надати допомогу голодуючому українському населенню.

З іншого боку, невдалі спроби російських більшовиків встановити контроль над Україною та розмах українських антибільшовицьких повстань у 1919-21 змусили Леніна змінити ставлення до українського селянства та національного руху, що, зокрема, позначилося на його концепції побудови майбутньої договірної федерації радянських республік. Ленін активно протидіяв ідеї «автономізації» незалежних республік (прибічником якої був, наприклад І. В. Сталін), висунув план створення єдиної союзної держави на федеративних засадах, в якій українцям та ін. неросійським народам гарантувалися б ширші політичні й культурні права. Зміна поглядів Леніна на національну державність республік призвела до гострих дискусій з ін. лідерами комуністичного руху: Розою Люксембург, Йосифом Сталіним та іншими, які залишалися на центристських позиціях. Оскільки ані Ленін, ані його опоненти ніколи не згоджувалися провести федеративний принцип щодо самої Комуністичної партії, автономний статус УРСР та національні права українців залишалися лише формальністю. «Необхідно негайно завести перекладачів в усіх штабах і військових установах, зобов'язавши безумовно всіх приймати заяви і папери українською мовою. Це безумовно необхідно — щодо мови всі поступки і максимум рівноправності.»

Показовими є погляди Леніна на особливості роботи в Україні, що викладені у Листі до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним (28.12.1919, опубл. у «Правді», чис. 3 за 4 січня 1920 р.).

ПСЕВДОНІМИ ЛЕНІНА

У кінці 1901 р. у Володимира Ульянова з'явився псевдонім «Н. Ленін», яким, зокрема, він у цей період підписував роботи, що виходили друком. За кордоном ініціал «Н» зазвичай розшифровується як рос. «Николай», хоча насправді ні в одній з прижиттєвих публікацій Леніна даний ініціал не розшифровувався. Малося багато версій про походження цього псевдоніма. Наприклад, топонімічна — по назві сибірської річки Лена.

На думку історика Владлена Логінова, найправдоподібнішою є версія, пов'язана з використанням паспорта реально існуючого Миколи Леніна. Рід Леніних простежується від козака Посника, якому у XVII ст. за заслуги, пов'язані із завоюванням Сибіру і створенням

зимівок по річці Лені, пожалували дворянство і прізвище Ленін. Численні нащадки його не раз відзначалися і на військовій, і на чиновній службі. Один з них, Микола Єгорович Ленін, дослужившись до чину статського радника, вийшов у відставку і у 80-х роках XIX ст. оселився в Ярославській губернії, де й помер у 1902 р. Його діти, які співчували соціал-демократичному руху, що зароджувався у Росії, були добрими знайомими Володимира Ілліча Ульянова і після смерті батька передали Володимирі Ульянову його паспорт, правда з виправленою датою народження. Є версія, за якою паспорт Володимирі Іллічу дістався ще навесні 1900 р., коли сам Микола Єгорович Ленін ще був живий.

За сімейною версією Ульянових псевдонім Володимира Ілліча походить від назви річки Лена. Так, Ольга Дмитрівна Ульянова, племінниця В. І. Леніна і дочка його рідного брата Д. І. Ульянова, що виступає як автор, який вивчає життя сім'ї Ульянових, пише на захист цієї версії на підставі розповідей свого батька:

... Про походження псевдоніма «Ленін». «Я маю підставу припускати,— писав мій батько, — що цей псевдонім походить від назви річки Лена, так прекрасно описаної Короленком. Володимир Ілліч не взяв псевдонім Волгін, тому що він був досить потріпаним, зокрема, його використав, як відомо, Плеханов, а також інші автори, наприклад, відомий богошукач Глінка тощо».

За іншою версією, Ленін вибрав цей псевдонім (за назвою річки Лена) у протилежність Плеханову, який, у свою чергу, мав псевдонім «Волгін» (від назви ріки Волга). Оскільки після 2-го з'їзду РСДРП Плеханов розійшовся з Леніним і був довгий час одним з лідерів меншовицької фракції, Ленін вирішив взяти такий псевдонім на знак розбіжності, тому що ріка Лена текла у протилежному напрямку від Волги.

Після приходу до влади В. І. Ленін офіційні партійні та державні документи підписував «В. І. Ульянов (Ленін)».

У нього були також інші псевдоніми: В. Ільїн, В. Фрей, Ів. Петров, К. Тулін, Карпов, Старик і ін.

КУЛЬТ ОСОБИ ЛЕНІНА

Оскільки ідеологія марксизму-ленінізму мала у Радянському Союзі яскраво виражений характер релігійної віри (квазірелігія, псевдорелігія), вона повинна була витіснити Християнство та зайняти його місце у масовій свідомості населення. Так Комуністична партія займала місце Церкви, майбутнє комуністичне суспільство ототожнювалося з загробним життям, фігура К.Маркса

ототожнювалася з Іоаном-Предтечею, а образ Леніна займав місце Ісуса Христа. Синонімами імені Леніна в офіційній радянській пропаганді були: «великий вождь», «вождь пролетаріату» та «вождь трудящих всього світу». Ім'я Леніна стало сакральною святинею, а його особа — культом. Кожний наступний керівник Партії та Радянської держави (починаючи з Сталіна) як і положено «апостолам» Христа, послідовно у радянській пропаганді називався «вірним учнем Леніна» або «вірним послідовником та продовжувачем справи Леніна».

Створення культу особи Леніна було розпочате його дружиною Надією Крупською. В одному з перших біографічних нарисів, вона вказувала на Леніна, як «передового борця робітничого класу». Ленін особисто відредагував цей нарис. Починаючи з 1918 р. у Росії плакати із зображенням Леніна почали випускати великими накладами, при цьому сам Ленін схвально до цього ставився. Ще за життя Леніна його ім'ям були названі два міста: Ленінськ (1919), поблизу Царицина та Ульяновка (1922), поблизу від Петрограда.

Від 1923 р. так званою «старою гвардією», «непохитними, стійкими й незламними учнями Леніна» була розпочата переробка та пряма підробка історії революційного руху в Росії, що була продовжена Й. Сталіним та його поплічниками і загалом завершена до початку 1930-х р. Схема розвитку революційного руху в Росії, розроблена Й. Сталіним, зводилась до того, що більшовики на чолі з В. Леніним і Й. Сталіним завжди правильно вирішували будь-які проблеми руху, а маси повністю й безумовно їм довіряли. Це привело до фальсифікації історичних подій, іонізації В. Ульянова-Леніна та канонізації так званого ленінізму відповідно до сталінських уявлень.

ДЖЕРЕЛА:

Что такое «друзья народа» и как они воюют против социал-демократов?, 1894); Развитие капитализма в России. Процесс утворення внутрішнього ринку для великої промисловості (Развитие капитализма в России. Процесс образования внутреннего рынка для крупной промышленности, 1899); Що робити? (Что делать?, 1902); Матеріалізм й емпіріокритицизм. Критичні уваги щодо однієї реакційної філософії (Материализм и эмпириокритицизм. Критические заметки об одной реакционной философии, 1908); Філософські зошити [вперше опубліковані 1929—1930 років після смерті Леніна] (Философские тетради, 1914—1916); Крах II Інтернаціоналу (Крах II Интернационала, 1915); Імперіалізм як вища стадія капіталізму (Империализм как высшая стадия капитализма, 1916); Держава і революція. Вчення марксизму про державу та завдання пролетаріату в революції (Государство и революция. Учение марксизма о государстве и задачи

пролетариата в революции, 1917); Дитяча хвороба «лівизни» у комунізмі (Детская болезнь «левизны» в коммунизме, 1920); Ленин. Человек — мыслитель — революционер. воспоминания и суждения современников / сост.: С. Е. Гречиго и др. — М.: Политиздат, 1990. — 574 с.; Логинов В. Т., Владимир Ленин. Выбор пути: Биография. — М: «Республика», 2005. — 447 с.; Логинов В. Т., Неизвестный Ленин — М.: «Эксмо», «Алгоритм», 2010. — 576 с. (рос.)

ЛЕНІНІЗМ

ЛЕНІНІЗМ — політична ідеологія і практика перевороту та захоплення влади у Росії на початку ХХ ст., а також встановлення диктатури революційної партії більшовиків на чолі з її Центральним Комітетом (Партноменклатурою). Названа на честь російського революційнера-марксиста і політичного вождя більшовиків Володимира Леніна, який у чисельних творах виклав свої погляди на методи захоплення та утримання влади у країні.

Апологети вважають ленінізм цілісним «політичним та філософським вченням» про «соціалістичну революцію». І в цій якості логічним продовженням та вищим творчим розвитком марксизму в умовах переходу капіталізму у всьому світі до стадії імперіалізму; а також планом побудови соціалізму.

Критики вважають ленінізм еклектичним збірником публіцистичних есеїв політично авантюрної, але недостатньо освіченої людини, яка до того ж постійно міняла свої погляди — про те, як слід створити партію змовників та як за її допомогою захопити владу в окремії, не досить економічно та політично розвиненій країні.

Ленінізм на думку його апологетів, включає у себе політичну доктрину тактики та принципи «соціалістичного» устрою економіки, розроблені від марксизму, і інтерпретації марксистської теорії Леніним в аграрній Російській імперії початку ХХ ст. Ленінізм переформулював бачення Маркса взаємодії економіки і політики, що дозволило статися політичному перевороту на чолі з партією професійних революціонерів-змовників, а не стихійному повстанню робітничого класу як і пророкував Карл Маркс.

Після Жовтневого перевороту 1917 і приблизно до 1922 р., практика керованої Леніним верхівки партії більшовиків (Раднаркому), названа пізніше Сталіним «ленінізмом» стала ідейною основою доктрини радянського соціалізму, зокрема, її реалізації у Радянському Союзі.

На думку критиків з рядів європейських марксистів, радянська форма економіки не має нічого спільного з соціалізмом, а

є типовим прикладом державного капіталізму. Ще Карл Маркс писав про так званий «азіатський спосіб виробництва» (або «азіатську суспільно-економічну формацію» — проміжний етап історії людства міжрабовласницьким ладом і феодалізмом), який і був соціально-економічним підґрунтям СРСР-Росії.

До тогож багато політико-економічних ідей Ленін просто запозичив у Олександра Парвуса Гельфанда, що радянська компартійна історіографія усіляко приховувала.

ІСТОРІЯ

У політичну науку термін «ленінізм» увійшов до загального користування у 1922 р., після того, як закінчилася участь Леніна в управлінні СРСР. Два роки потому, у липні 1924 р., на п'ятому з'їзді Комуністичного Інтернаціоналу (Комінтерну), друг та соратник Леніна Григорій Зінов'єв популяризував ленінізм як марксистський ідеологічний термін, що став означати «революційний».

Після створення у 1922 р. Союзу Радянських Соціалістичних Республік ленінізм став домінуючою гілкою марксизму у СРСР, а після Другої світової війни у країнах-сателітах Східної Європи та деякий час у Китаї.

Ленінізм остаточно сформувався у СРСР після заснування у Москві «Інститу Маркса-Енгельса-Леніна» при ЦК ВКПб та з початком видання багатотомної Збірки творів Леніна.

З 1930 р. право на трактування творчої спадщини Леніна привласнив собі Йосип Сталін, а після його смерті це право перейшло до «колективного органа» комуністичної влади — Політбюро ЦК КПРС.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ІДЕЇ

Про імперіалізм як вищу та кінцеву стадію розвитку капіталістичного суспільства; та про його «загнивання» та «розпад»;

Про створення партії більшовиків як партії нового типу, в якій демократія замінюється демократичним централізмом, а сама організація стає дисциплінованою та підкореною волі вождя організацією, націленою на державний переворот

Про соціалістичну революцію та переростання буржуазно-демократичної революції у соціалістичну

Про «диктатуру пролетаріату» (диктатуру партії більшовиків) як метод утримання влади та форму політичного устрою у країні

«Вчення про компроміси» — про мистецтво політичних маневрів та угод з супротивниками для партії, яка перебуває у меншості. Або втілення загальновідомого ієзуїтського принципу:

«Ціль виправдовує усякі засоби» (для досягнення політичної мети всі засоби гідні)

Про «національне питання» багатоетнічної Росії та національно-автономний устрій країни

Про систематичне застосування масового терору та знищення провідних соціальних класів суспільства за допомогою масових розстрілів, репресій, ізоляції у концтаборах та штучного голоду.

Ленінізм у СРСР вважався стрижнем політичної доктрини КПРС та всієї офіційної радянської державної ідеології. Будь яка важлива наукова або політична публікація повинна була починатися з цитування висловлення Леніна з торкаємого питання. Після цитати з Леніна повинна була йти цитата з актуальних рішень з'їзду КПРС або промов Генерального секретаря.

Спроби критики ленінізму вважалися державним злочином і каралися згідно зі статтею Кримінального Кодексу як «антирадянська агітація і пропаганда»: в часи правління Сталіна довгостроковим ув'язненням або стратою, у післясталінський час — тюремним ув'язненням.

Праці закордонних науковців з критикою ленінізму у СРСР не видавалися, а саме їх існування замовчувалося. А їх авторів, якщо це були широковідомі вчені, проголошували «антирадянцями» тощо.

Перші спроби критичного переосмислення комуністичної радянської ленінської спадщини з'явилися у кінці 1980 р., під час керованих зверху політичних реформ — «Перебудова» та «Гласність». На думку тодішніх ліберальних критиків, що самі походили з лав КПРС, велику частку радянського «ленінізму» у дійсності становить сталінізм.

Новий епат критики ленінізму почався у Росії у третю декаду правління В. Путіна і партії «Єдина Росія».

У березні 2012 р. голова Синодальної Ради РПЦ Чаплін закликав «...всерйоз обговорити питання, чи не є екстремистськими матеріалами праці Леніна, Троцького та інших лідерів більшовиків. Як сьогодні треба відноситись до їх відтворення і до тих, хто сьогодні продовжує використовувати самі радикальні елементи цих текстів для конструювання політичної практики і пропаганди.

Цю ідею у червні цього ж року розвив головний науковий співробітник Інституту російської історії РАН, академік РАН Володимир Лавров.

Він офіційно запросив Слідчий комітет Росії провести експертизу праць Володимира Леніна на наявність у них екстремізму.

Як пояснив Лавров, вождь Жовтневої революції не тільки публічно виправдовував тероризм, але й керував терористичною діяльністю, а також розробляв методи партизанської війни.

Він пояснив, що «треба дати юридичну, правову оцінку злочинам проти людяності, які здійснив Ленін і які не мають строку давності». Керівництво Російської православної церкви (МП) схвалило цей запит історика.

ДЖЕРЕЛА:

Ален Безансон. Интеллектуальные истоки ленинизма. — М.: вид. МИК, 1998.— 304 с.: *Les Origines intellectuelles du léninisme*, 1977).; Д. Лукач. Ленин. Исследовательский очерк о взаимосвязи его идей. — М.: Междунар. отношения, 1990. — 141 с.; Й. В. Сталин. Вопросы Ленинизма. — М., Партиздат, 1933.

ЛЕОНІД І

(508/507 – 480 рр. до н. е.)

Спартанський цар з 488 р. до н. е., син Анаксандрида, зведений брат і нащадок Клеомена, царя Спарти, який у 494 р. до н. е. отримав перемогу над головним противником Спарти – Аргосом. Клеомен відмовився вести боротьбу проти персів і не підтримав повстання іонійських міст у 500 р. до н. е. проти перських завойовників, які загарбали названу територію у другій половині VI ст. до н. е. Леонід - видатний полководець, герой третьої Греко-перської війни. Вона почалася з того, що армія Ксеркса, по сконструйованих перськими інженерами двох наплавних мостах через протоку Геллеспонт (Дарданелли), без будь-якого опору з боку греків, перейшла на європейський берег. Як стверджують історичні документи – це було ціле переселення народів, які представляли 46 націй і народностей світу, при всій різноманітності їх національного одягу і озброєнні. Сім днів і ночей підряд персидські війська, а це майже 800 тисяч піхотинців і 80 тисяч вершників переходили через міст на чолі з царською гвардією (10 тисяч «безсмертних»). По

другому мосту безперервно рухалися вози з провіантом. Рядом з сухопутним військом протоку форсував царський флот – 3 тисячі транспортних суден, 1,2 тисячі військових кораблів. Організація третього походу персів досить добре була продумана, ніхто не сумнівався в перемозі. У поході були присутні всі члени царської сім'ї, всі Ахеменіди. Піхотою командували шість головнокомандувачів, кіннотою – три, із них два – сини Датіса, царською гвардією командував Гідарн.

Греки відмовилися від наступальних дій, вони не утримували позицій біля Олімпу, а обрали позицію в горах Ети, у тилу Фермопільського переходу. Як завжди запізнювалися головні сили спартанців, ходили зрадливі плітки серед пелопоннеського війська, що потрібно і далі відступати в глибину країни до Істми. Флот нараховував 271 корабель, він був зібраний біля острова Евсея. Військом командував спартанський цар Леонід, флотом – спартанець Еврибїад.

Перші сутички відбулися на морі, між розвідкою обох армій. Потім перська ескадра у складі 200 суден намагається зайти грекам в тил і допомогти основним силам флоту, які наступали з фронту. Маневр був задуманий геніально, і якби він вдався, як стверджували самі елліни, всіх їх чакала загибель. Але буря на морі стала на перешкоді царської ескадри і коли вони досягнули південної частини острова Евсея, морська битва між двома флотами, при Артемисії, уже закінчилась. Хоча її епілог був в цілому за греками, але в кінцевому рахунку він нічого не вирішував.

Біля Фермопільського переходу справа практично була втрачена. Перське сухопутне військо, не зустрічаючи опору з боку греків, підійшло до названого переходу з боку рівнини південніше міста Антикїри. На протязі п'яти днів перси стояли спокійно, не атакували – Ксеркс чекав, що греки віддадуть позицію без бою, коли побачать перед собою його багаточисельне військо. Але вони прорахувалися, цар Леонід думав по іншому. Він вирішив стояти на смерть, хоча війська у нього було досить мало. Йому було уже за 50, він був людиною досвідченою. Коли загін виходив із Спарти, він сказав крилату фразу:

«Щоб перемогти, і тисячі замало, а щоб вмерти, досить і трьохсот».

Загін, який перекрив Фермопільський прохід, нараховував 7 тисяч воїнів – гоплітів (списоносців) і обмежену кількість лучників. Самих спартанців (вважають, що то була царська охорона), було

лише 300 чоловік.

Чи могли союзні грецькі міста виділити більш солідні збройні сили? Так, могли, але вони не думали про захист переходу і збирали всі сили для оборони Коринфського перешийку.

На шостий день персам була подана команда наступати. Першими відчували міць Леонідової оборони мідійці. Вони уже чули про спартанських гоплітів, один, з яких, міг впоратися з кількома противниками.

Такі чутки були серед перського війська. Тепер вони відчували це в реальному двобої. Мідійців змінили кіссійські стрільці із луків, потім загін перської гвардії, але зрушень не було – загін Леоніда два дні не зрушив з місця.

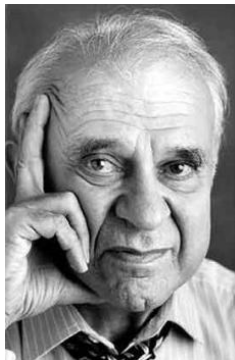
Перси відмовились нападати з фронту. Вони почали шукати людину, яка знала іншу гірську дорогу до села Альпен, що виходила в тил загону Леоніда.

Геродот зберіг для наступних поколінь ім'я зрадника, який цю дорогу вказав персам. Його звали Ефіальт. Він провів перський загін «безсмертних» на чолі з Гіданом, який знищив тисячний заслін греків і вийшов в тил Леоніду.

Спартанський цар зрозумів, що вирватись із оточення він не зможе. Він наказав головним силам відійти за Фермопіли, залишивши з собою 300 спартанців, 400 фіванців і 700 фесіян. Прибулий до Леоніда перський гонець запропонував йому здатися зі словами: «Безумець, наші стріли закриють сонце». Леонід відповів: «Тим краще, будемо битися в затінку». Смертельна битва почалася з того, що Леонід із перших воріт ущелини наніс удар по персам. В цій страшній січі він загинув сам, а з ним і два брати Ксеркса.

Але з тилу поспів Гідарн і всі захисники Фермопіл героїчно прийняли смерть. Вдалося врятуватися лише одному воїну, який лежав хворий у сусідньому селі. Його спартанці прокляли і піддали остракізму. Ксеркс після битви наказав відтяти голову Леоніду і розіп'яти на хресті, чим осоромив себе на всі віки. Спартанці, на честь своїх героїв, спорудили на пагорбі, де загинули останні захисники Фермопіл, кенотаф (пусту гробницю) з кам'яним левом і надписом, складеним Симонідом: «Зі звірів я – найсильніший; з людей сильніший усіх той, кого я стережу тут у кам'яній гробниці». А усім загиблим поблизу Фермопіл присвятили наступні слова: «Із тримільйонним військом тут колись билися чотири тисячі пелопоннесців». Всі захисники Фермопіл стали героями Античної Греції, як і їх вождь Леонід.

ЛЕОНТЬЄВ ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ
(5 СЕРПНЯ 1905 – 5 ЛЮТОГО 1999 РР.)

Американський економіст російського походження, творець теорії міжгалузевого аналізу, лауреат Нобелівської премії з економіки за 1973 р. «за розвиток методу «витрати – випуск» і за його застосування до важливих економічних проблем».

Василь Леонтьєв виріс у Петрограді в сім'ї професора економічних наук Василя Васильовича Леонтьєва та його дружини Злати Бенціоновни (згодом Євгенії Борисівни) Бекер.

У 1925 р. завершив вивчення філософії і соціології в Ленінградському університеті. Пізніше Леонтьєв вивчав економічні науки в Берліні і за дисертацію «Круговорот економіки» отримав докторську ступінь. Потім протягом декількох років (з річним перервою через поїздку в Китай) працював в інституті світової економіки міста Кіль. У 1928 р. Леонтьєв отримав офіційне запрошення приїхати у Китай в якості радника міністра залізниць. Перед ним було поставлено завдання розрахунку оптимального варіанту системи шляхів сполучення і вантажних перевезень Китаю.

У 1931 р. Василь Леонтьєв перебрався в Америку і став співробітником Уеслі Мітчелла - директора Національного бюро економічних досліджень. Згодом пройшов тестування і став викладачем Гарвардського та Нью-Йоркського університетів, творцем і керівником американського Інституту економічного аналізу, був консультантом ООН. У 1932 р. Леонтьєв одружився на американській громадянці і в наступному році сам отримав громадянство США.

Після початку Другої світової війни працював консультантом з економічного планування для військово-повітряних сил США. Під його керівництвом була побудована матриця «витрати-випуск» для економіки Німеччини. Матриця служила основою для вибору цілей ВВС. У 1954 р. Леонтьєв обирають президентом Економетричного

суспільства. У 1970 р. він президент Американської економічної асоціації.

Доктор Брюссельського (1961 р.), Паризького (1972 р.) і Ленінградського (1990 р.) університетів. Офіцер ордена Почесного легіону (Франція, 1968 р.), нагороджений орденами Висхідного сонця (Японія, 1984 р.) і Мистецтв і літератури (Франція, 1985 р.). Лауреат премії Б. Хармса (1970 р.) і Нобелівської премії (1973 р.) «за розвиток методу «витрати – випуск» і його застосування до важливих економічних проблем». З 2005 р.. діє Сервер Василя Леонтьєва.

Дружина (з 1932 р. народження) - Естел (Естелла) Маркс (1908-2005 рр.), поетеса, автор найповнішої біографії сім'ї Леонтьєва «Геня і Василь» (Zephyr Press, Sommerville, Массачусетс, 1987). Дочка - Світлана Альперс (народилася у 1936 р.), відомий мистецтвознавець, професор університету в Берклі (Каліфорнія). На честь Леонтьєва названо ряд економічних явищ - наприклад, модель Леонтьєва і парадокс Леонтьєва.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000

ЛІПА ЮРІЙ ІВАНОВИЧ (5 ТРАВНЯ 1900 — 20 СЕРПНЯ 1944 рр.)

Громадський діяч, письменник, поет, публіцист, лікар, автор української геополітичної концепції, один з визначних ідеологів українського націоналізму.

Батьком Юрія був видатний український письменник, лікарі борець за самостійність України Іван Липа — комісар Одеси від

Центральної Ради, міністр культів і віросповідань Директорії УНР та автор проекту її першої Конституції, міністр здоров'я уряду УНР в екзилі. Початкову освіту майбутній письменник здобув у гімназії № 4 м. Одеси. Тут же вступив до Новоросійського університету.

У 1917 р. молодий юнак робить свої перші кроки на літературній ниві — він є редактором часопису «Вісник Одеси», пише свої перші брошури: «Союз визволення України», «Королівство Київське за проектом Бісмарка», «Носіть свої відзнаки», «Гетьман Іван Мазепа», які побачили світ у заснованому батьком видавництві «Народний стяг». Тоді ж, з огляду на загрозу більшовицького перевороту у м. Одесі, вступає до лав організованої полковником І. Луценком та підполковником В. Змієнком Гайдамацької дивізії, у перший курінь. Пізніше вступив до куреня Морської піхоти Збройних сил УНР, бере участь у січевих боях з більшовиками на вулицях Одеси. Після вступу у місто союзних німецько-австрійських та українських частин Юрій Липа стає заступником командира одеської «Січі» Т. Яніва. У той час він редагує українську щоденну газету, видає останню, написану в Одесі, книжку «Табори полонених українців».

Вступивши 1922 р. до Познанського університету на медичний факультет, він не полишає громадсько-політичної діяльності. Зі студентів, колишніх вояків армій УНР і ЗУНР, за почином хлопця утворюється таємне товариство, корпорація «Чорноморе», де Юрій Іванович обіймає посаду ідеологічного референта. В умовах бездержав'я українські емігранти, очолені Юрієм Липою, намагалися не лише зберегти своє національне обличчя, але й думали про майбуття України.

Разом з Юрієм Івановичем плідно працює на літературній ниві, здебільшого з суспільно-політичної тематики. У численних виданнях з'являється друком перша поетична збірка Юрія Липи — «Світлість», одразу помічена критиками, які пророкували авторові велике майбутнє.

По закінченні університету у 1929 р. разом з Є. Маланюком Юрій стає натхненником і організатором літературної групи «Танк». Друкувався в альманасі «Сонцєцвіт».

Велика віра у вищу ідею України, її традиції, духовні сили, орієнтація на Європу, праця над власним стилем, боротьба з провінційністю, малоросійським шароварництвом і сльозливою ліричністю — ось основні гасла і принципи, за якими творили молоді письменники. Пройнята цими ідеями, переповнена духом боротьби

за українську ідею, з'являється 1931 р. друга збірка поезій Юрія Івановича з такою характерною назвою — «Суворість».

На шпальтах «Вісника» друкуються його літературознавчі статті: «Розмова з порожнечою», «Розмова з минулим», «Совіцькі фільми», «Розмова з наукою», «Організація почуття», «Боротьба з янголом», «Розмова з Заходом», «Селянський король», «Сатризі Мопізі», «Провідництво письменства», «Батько дефетистів», «Сіре, жовте і червоне», в яких він дає оцінку українській літературі та визначає головні напрямки її розвитку у майбутньому.

У Варшаві у 1934 р. вийшов друком роман письменника: «Козаки в Московії». Наступного року він познайомив читача зі збіркою літературознавчих есе під назвою «Бій за українську літературу». Юрію вдалося досягти дивовижної цілісності у виявленні цінностей української культури та накреслити у глобальному плані проблеми і завдання, які стоять перед нею у майбутньому як перед культурою незалежної України — перлини світової цивілізації.

У 1936 р. Юрій Липа видав три томи новел «Нотатник» на тему національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Героїчний характер інтелігента масштабно й глибоко виписано, зокрема, у новелах «Кам'янець столичний» та «Гринів». Письменнику вдалося створити образ героя нового типу — інтелігента, безмежно відданого ідеї, цілеспрямованого й діяльного. Персонажі письменника — люди витонченої душевної організації, високого інтелекту, природні провідники, герої європейські, а водночас — типові представники свого народу. До того ж, у тому ж році письменник видав дві політичні праці — «Українська доба» й «Українська раса», в яких проаналізував політичні доктрини Європи ХХ ст.

Найповніше ідейно-філософські погляди Липи розкриті у його «всеукраїнській трилогії» — «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940) та «Розподіл Росії» (1941). У цих працях Юрій Липа виступає як теоретик сучасної української геополітики.

Пам'ятний хрест у с. Шутова неподалік місця загибелі Юрія Липи. Напис на підніжжі: «Цей хрест — німий свідок катувань 19-20 серпня 1944 р. і трагічної смерті від рук комуністів Юрія Липи».

У вкрай несприятливий час воєнного лихоліття Юрій Липа разом із Левом Биковським та Іваном Шовгенівим у 1940 р. утворюють у Варшаві Український Чорноморський інститут — науково-дослідну установу вивчення політичних і економічних проблем, що постануть перед Україною після здобуття незалежності.

Протягом 1940–1942 рр. ними було видано 40 актуальних праць. Мрією вчених було після відновлення Української держави перенести Український Чорноморський інститут до Одеси, щоб він став потужним центром наукових досліджень у багатьох галузях. З цією метою Юрій Липа 1942 р. приїздив до Одеси, навіть зумів організувати видання декількох наукових збірок. Проте війна не дала змоги довершити задумане.

Після переїзду влітку 1943 р. до Яворова (тепер Львівська область) став одним з активних учасників українського руху Опору. Працюючи як лікар, Липа організував підпільні курси по підготовці медичних кадрів для Української Повстанської Армії, готував тексти листівок та відозв до населення і німецьких солдат. Постать Юрія Липи була настільки значущою, що 1943 р. його діяльність помітили у вищому державному проводі фашистської Німеччини. За наказом Гітлера Ю.Липу було перепроваджено до Берліна, тому що, на думку правителів Німеччини, він був найбільшим українським ідеологом-державником. Йому було запропоновано очолити маріонетковий уряд України. Однак Юрій з гідністю відкинув цю ганебну пропозицію. І, на диво, залишився живим...

19 серпня 1944 р. Юрій Іванович був захоплений підрозділом НКВС у селі Іваники, Яворівського району, а на світанку 20 серпня 1944 р. Юрія Липу було по-звірячому замордовано у с. Шутова Яворівського району, що на Львівщині. Похований у с. Бунів, Яворівського району.

ЛИПІНСЬКИЙ В'ЯЧЕСЛАВ (ВАЦЛАВ) КАЗИМІРОВИЧ
(5 КВІТНЯ 1882 — 14 ЧЕРВНЯ 1931 рр.)

Український політичний діяч, історик, історіософ, соціолог, публіцист, теоретик українського консерватизму. Один із організаторів Української демократично-хліборобської партії. За гетьманату — посол України в Австрії.

Народився у родинному маєтку польського шляхетського роду Липинських. Зростав у середовищі католицькому, хліборобсько-шляхетському, культурно польському. Рід Липинських гербу Бродзич, який походив з Мазовії, видав цілий ряд діячів, що займали визначні становища серед тогочасної шляхти. Серед них — молодший брат Станіслав (нар. 1884 р.), доктор філософії, агроном-селекціонер.

Родинне походження Липинського мало вирішальний вплив на формування його поглядів та на ставлення до життя.

Навчався у Житомирській, Луцькій та Київській гімназіях. Перебування у Києві, де він був учнем І-ї Київської гімназії, безперечно, мало вплив на подальший розвиток його поглядів. Тут він потрапив в українське середовище, брав участь у зустрічах, які відбувалися у домі Марії Требінської. Про так званий «гурток Требінської» відомий український історик Наталія Полонська-Василенко казала, що «там зустрічалися люди різного віку, різних політичних переконань, різних фахів, але об'єднані одним почуттям — любов'ю до України».

Липинський приєднався до цього гуртка наприкінці 1890 рр. Також він долучився до так званих «хлопоманів».

Під час великодніх канікул 1901 р. у Києві проходив крайовий з'їзд делегатів середньошкільних учнівських корпорацій Правобережжя. Липинський був одним із делегатів корпорації від І-ї Київської гімназії. У діловій частині з'їзду попросив слова семикласник Липинський, пропонуючи створити одну спільну корпорацію для римо-католиків та православних на базі української територіальної приналежності. Коли ця пропозиція не пройшла, Липинський залишив з'їзд і зрікся членства корпорації римо-католиків. Натомість, він став членом православної учнівської Громади.

Після закінчення гімназії 1902 р. Липинський відбував військову службу у Ризькому драгунському полку, що стояв у Кременці на Волині. Однак пізніше військова комісія визнала його «нездатним до війська через легені та серце» (Липинський, фактично, все своє життя хворів на туберкульоз). Згодом його здоров'я покращало настільки, що на початку Першої світової війни він був мобілізований як резервний офіцер до 4-го драгунського Новотроїцько-Катеринославського полку, у лавах якого у складі російської армії генерала Самсонова відбув східнопрусську кампанію. Через тяжкі воєнні умови легенева недуга відновилася, і Липинський

був переведений до резервних частин спочатку у Дубно, потім в Острозі і, нарешті, у Полтаві.

Весною 1903 р. Липинський вступив до Ягеллонського університету у Кракові, де вивчав агрономію та слухав лекції з інших предметів, зокрема, історії, а також відвідував лекції з української літератури Богдана Лепкого. У 1906 р., закінчивши навчання, одружився у Кракові з Казимирою Шумінською та виїхав з нею до Женеви, щоб вивчати соціологію у тамтешньому університеті. Але пробув він там лише рік, бо швейцарський клімат погано впливав на здоров'я, і лікарі порадили йому виїхати.

З 1909 р. Липинський перебував почасти у Кракові, почасти у своєму власному маєтку Русалівські Чагари Уманського повіту (нині Черкаська область). Тут він господарював на хуторі, який подарував йому його дядько Адам Рокицький. Уже тоді Липинський усвідомлював необхідність повернення українському народові, який «живе, хоче жити і буде жити як народ незалежний», його еліти; ополяченій і польській шляхті в Україні треба визначитись: буде вона з народом, зійде з позиції колонізаторів чи опиратиметься ходові історії. Цю альтернативу Липинський сформулював у брошурі «Шляхта в Україні: її участь у житті українського народу на тлі його історії» (Краків, 1909), а також у статтях до журналу «Przegląd Krajowy» (Київ, 1909), до редакції якого він входив.

Напередодні Першої світової війни брав участь в організації за межами Росії українського політичного центру, трансформованого у Союз визволення України (1914 р.).

Лютневу революцію 1917 р. В'ячеслав Липинський зустрів, перебуваючи у Полтаві.

У 1917 р., на початку визвольних змагань, Липинський звинувачував українських соціал-демократів у браку державницької волі. Після Лютневої революції брав участь в українізації військових частин на Полтавщині й одночасно разом з Сергієм Шеметом, як він сам згадував, «політично організовував хліборобські консервативні елементи на Полтавщині». Тоді ж він став одним із засновників і автором політичної програми Української демократично-хліборобської партії, виданої у жовтні 1917 р.

Після визволення України від більшовиків, навесні 1918 р., В'ячеслав Липинський зближується з Павлом Скоропадським, майбутнім Гетьманом Української Держави. У той самий час консервативні сили (УДХП, «Українська Народна Громада» П. Скоропадського та «Союз земельних власників») створюють

опозиційну до Центральної Ради коаліцію і за офіційного нейтралітету німецьких окупаційних сил розпочинають підготовку до державного перевороту. 29 квітня 1918 р. Центральну Раду було повалено, Павла Скоропадського — проголошено Гетьманом. «Націоналізм буває двоякий: державотворчий і державоруйнівний — такий, що сприяє державному життю нації, і такий, що це життя роз'їдає. Прикладом першого може бути націоналізм англійський; другого — націоналізм польський, український.

Перший є націоналізм територіальний, другий — націоналізм екстериторіальний і віроповідний. Перший називається патріотизмом, другий — шовінізмом. Коли Ви хочете, щоб була Українська Держава — Ви мусите бути патріотами, а не шовіністами. Що це значить? Це значить, перш за все, що Ваш націоналізм мусить спиратися на любов до своїх земляків, а не ненависть до них, за те, що вони не українські націоналісти. Для Вас, наприклад, мусить бути ближчий український москвофіл чи полонофіл (оцей, як Ви його звете, малорос і русин), аніж чужинець, який Вам мав би допомогти визволитися від Москви чи від Польщі. Ви мусите все своє почуття і весь свій розум зосередити на тому, щоб найти розуміння, найти спільну політичну мову з місцевим москвофілом чи полонофілом — іншими словами: сотворити з ними разом на Українській Землі окрему державу, а не на то, щоб поза межами України найти союзника, який би допоміг Вам знищити місцевих москвофілів і полонофілів».

— писав В'ячеслав Липинський у листі до Богдана Шемета.

На початку червня 1918 р. В'ячеслав Липинський виїхав з України до Відня, щоб обійняти там посаду посла Української Держави.

Послом залишався після повалення Гетьманату. Хоча був «переконаним прибічником гетьманської форми правління», вважав, що у складні для нації часи слід відкинути усі ідеологічні розбіжності задля роботи на благо України. Однак подальші події в Україні, той процес «самоспалення, в якому згоряє наша хата» (В. Липинський), зокрема, розстріл полковника Болбочана стали безпосередньою причиною відставки з посади посла УНР у Відні. Наприкінці серпня 1919 р. Липинський передав справи посольства своєму заступникові, після короткого перебування у санаторії «Гутенбрун» у Бадені оселився у Райхенау — гірському містечку у Нижній Австрії.

У Райхенау прожив майже безвиїзно до осені 1926 р., якщо не враховувати коротких поїздок до Відня, недалекого Бадена і 10-

денного перебування у Берліні у травні 1921 р. На ці роки припала його найінтенсивніша наукова і громадська діяльність: була опрацьована монографія «Україна на переломі. 1656 — 59», звідти керував діяльністю створеного 1920 р. Українського союзу хліборобів-державників. Також видавав неперіодичні збірники «Хліборобська Україна» (1920 — 25 роки), де друкувався його історіософський трактат «Листи до братів-хліборобів» (окремо виданий 1926 р.).

У листопаді 1926 р. за дорученням Гетьмана Павла Скоропадського переїхав до Берліна працювати у новоствореному Українському Науковому інституті як його дійсний член. Берлінський клімат, часті зустрічі й непорозуміння з близькими до гетьманського центру людьми впливали шкідливо на фізичний стан його здоров'я і психологічний спокій. За порадою лікарів покинув працю в Інституті, повернувся до Австрії, оселився у гірській місцевості Бадеґ поблизу Грацу 1928 р.

У цей час загострилися суперечності між ним та Павлом Скоропадським. Липинський фактично розірвав свої стосунки із Скоропадським; натомість, зблизився з Василем Вишиваним (псевдонім австрійського ерцгерцога Вільгельма фон Габсбурґа), що зарекомендував себе українським патріотом і докладав значних зусиль до справедливого вирішення українського питання за кордоном. Український союз хліборобів-державників розколовся: прихильники Гетьмана об'єдналися у Союз гетьманців-державників, прихильники В.Липинського 1930 р. створили Братство українських класократів-монархістів, гетьманців.

Хронічна легенева недуга загострилася; навесні 1931 р. хворобою було вражене серце. Під час хвороби остерігався, що його можуть поховати живцем у стані каталепсії. Після серцевого нападу 26 квітня 1931 р. Липинського перевезли до санаторію «Вінервальд», де він помер 14 червня 1931 р. Згідно з його волею, було зроблено посмертний прокол серця.

Похований В'ячеслав Липинський 2 липня 1931 р. на католицькому кладовищі у с. Затурцях на Волині. За радянської влади усі могили на польському цвинтарі, разом із могилою великого сина України В'ячеслава Липинського, були втрамбовані у землю колгоспною технікою. Та у перші роки незалежності місцеві рухівці розчистили кладовище й встановили пам'ятник на символічній могилі В'ячеслава Липинського.

Нині відремонтовано родинне обійстя Липинських, понівечене перебуванням тут колгоспної худоби. 2011 р.,

напередодні 20-річчя незалежності України, відреставрований та відкритий меморіальний музей В. Липинського.

Липинський В'ячеслав Казимирович автор праць «Данило Братковський» (1909), «Генерал артилерії Великого Князівства Литовського» (1909), «Шляхта на Україні» (польськ., 1909), «Ар'янський соймик у Киселені у маю 1638» (1910), «Z dziejw Ukrainy» (1912), «Україна на переломі 1657—1669» (1920), «Лист до братів-хліборобів» (1926) .

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія «Черкащина» / Упорядник Віктор Жадько. — К., 2010. — С. 522.; Віктор Жадько. Маньківщина. Не забуваймо рідного порогу. — К., 2006. — С. 39—43.; І. Корсак. Діти Яфета. — К.: Ярославів Вал, 2010.; Олександр Реєнт. Павло Скоропадський. — К.: Альтернативи, 2003. — 304 с. ; Лисяк-Рудницький І. Липинський Вячеслав // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. Репринт. відтворення. — К., 1996. — Т. 4. — С. 1292—1293.

**ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ ІВАН ПАВЛОВИЧ
(27 ЖОВТНЯ 1919 — 25 КВІТНЯ 1984 рр.)**

Історик української суспільно-політичної думки, політолог, публіцист. Автор праць з історії, що відкривали Європі та світу Україну. Син Мілени Рудницької та українського громадсько-політичного діяча Павла Лисяка.

У 1937 р. закінчив Академічну гімназію у Львові. Після навчався на юридичному факультеті Львівського університету (1933–1939). Після 1939 р. жив за кордоном в еміграції: навчався на факультеті зовнішніх відносин Берлінського університету (1940–1943). Захистив докторську дисертацію у Карловому університеті у Празі (1945).

У 1940 р. був членом українського студентського товариства «Мазепинець», Української Студентської Громади у Празі та разом з А. Білинським, В. Рудком, О. Прицаком — членом Націоналістичної Організації Українських Студентів Великонімеччини (НОУС). Після війни переїхав до Австрії, а у 1947 р. — до Женеви (Швейцарія), де деякий час слухав лекції в Інституті вищих міжнародних досліджень.

У 1951–1971 рр. — у США у 1951–1952 рр. стажувався у Колумбійському університеті і незабаром здобув науковий ступінь доктора філософії.

У 1956–1967 рр. викладав історію у Ла Саль Коледж (Філадельфія), а у 1967–1971 рр. — в Американському університеті у Вашингтоні. З 1971 р. — у Канаді, професор Альбертського університету, член НТШ та УВАН. Був одним із засновників Канадського Інституту Українських Студій при Альбертському університеті. Йому належать праці з історії України, української політичної думки XIX–XX ст. і теорії нації. Історичні есе видані у 2-х томах. Має великий вплив на сучасну історіографію.

Протягом усього свого життя дописував до українських емігрантських періодичних видань, зокрема до газети «Українські Вісті» і журналу «Зустрічі», був співробітником «Сучасності» (1961–1967). У 1967 р. став одним з авторів тексту «Заяви», надісланої від імені провідних американських інтелектуалів українського походження до керівництва СРСР і УРСР з політичними вимогами встановити громадянство УРСР, наладати дипломатичні відносини між Українською РСР і зарубіжними країнами, надати українській мові статус державної в УРСР, легалізувати УАПЦ і УГКЦ та ін. Помер в Едмонтоні (Канада).

Осереддя філософських зацікавлень вченого становило історичне пізнання, у центрі його історіографічних інтересів — історія української суспільно-політичної думки від середини XIX ст. до 30-х років XX ст. Тривалий час був прихильником гетьманського руху, однак наприкінці 1940-х рр. відійшов від цього табору. Найвагоміші його дослідження присвячені М. Драгоманову, В. Липинському, М. Хвильовому, О. Назарукові. Провідна тема як політолога — доля України новітній історії, передусім аналіз визначальних тенденцій її політичних змін у контексті сучасного світового процесу та політичного прогнозування. Його інтелектуальною батьківщиною була Німеччина XVIII–XX ст. Найвідчутнішим у творчості історика є вплив філософії історії Гегеля, його думок про наявність в історичному процесі своєї об'єктивної логіки і про можливість

свободи тільки у правовій державі. Вихований на традиціях західноєвропейського лібералізму, — близький до «державницької школи» в українській історіографії. Звертаючись до антитези «Схід — Захід», він констатував амбівалентність українства, що полягає у поєднанні двох традицій: західної (соціально-політичної) та східної (християнсько-духовної). Українське національне відродження розглядав у контексті аналогічних процесів, що відбуваються з так званими «неісторичними» («недержавними») народами. Їх перетворення в історичні визначається передусім суспільно-культурною спроможністю національної еліти. Тож атрибутом «історичної нації» мислить не просто наявність державності, а й збереження нею своїх вищих, елітарних верств. До прикмет «недержавних», «сплебеїзованих» спільнот відносить особливу роль селянського чинника: у них основну масу становить селянство, а міське середовище або органічно гетерогенне, або відчужується слідом за елітарними верствами. Ця обставина, на його думку, ускладнює розгортання українського національного руху. Звідси й відсутність важливих ланок національного життя, неповнота української культури як за внутрішньою структурою, так і за функціями. Культурна цілісність чи принаймні її можливість є привілеєм державної нації. Ідея формування політичної української нації — одна з домінантних у Лисяка-Рудницького.

**ЛИТВІН ВОЛОДИМІР МИХАЙЛОВИЧ
(НАРОДИВСЯ 28 КВІТНЯ 1956 р.)**

Український політик, голова Адміністрації Президента (1999–2002), голова Верховної Ради України у 2002 — 2006 рр. та з 9 грудня 2008 - 6 грудня 2012 рр., доктор історичних наук, професор, дійсний член Національної академії наук України.

Голова Народної партії (з 2004). Герой України (2004).

Учасник подій навколо Помаранчевої революції (2004). Скандально відомий через звинувачення у причетності до справи Гонгадзе та «касетного скандалу», участь у ратифікації Харківських угод з Російською Федерацією (2010), прийнятті Закону про засади державної мовної політики (2012), «диктаторських законів» (2014). Декілька разів був об'єктом звинувачень у науковому та публіцистичному плагіаті. Входить до складу наукової ради Українського історичного журналу.

Народився 28 квітня 1956 р. у с. Слобода-Романівська Новоград-Волинського району Житомирської області у селянській родині.

У 1973 р. вступив на історичний факультет Київського університету. Після закінчення навчання у 1978 р. був аспірантом, а пізніше викладачем.

У 1978 — 1986 рр. працював у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка — старшим методистом учбового відділу ректорату, помічником ректора, старшим викладачем історичного факультету.

У 1984 захистив кандидатську дисертацію на тему «Діяльність Комуністичної партії України з вдосконалення підготовки викладачів суспільних дисциплін (1966–1975 рр.)».

У 1986–1989 рр. — начальник Управління Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР.

З січня 1989 - вересень 1991 рр. — відповідальний працівник ЦК Компартії України: лектор, консультант, помічник секретаря ЦК Компартії України.

Від вересня 1991 - липня 1994 рр.— доцент і докторант історичного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка. У 1991–1994 рр. - працював двірником, а також сторожем разом з Адамом Мартинюком.

З липня 1994 - квітень 2002 рр. - працював в Адміністрації Президента України — помічником Президента України, заступником Глави Адміністрації Президента України, Першим помічником Президента України. З листопада 1999 р. — Глава Адміністрації Президента України. З серпня 1994 р. за пропозицією Олександра Разумкова Литвин став помічником Президента Леоніда Кучми з питань внутрішньої політики.

У 1995 р. захистив дисертацію на ступінь доктора історичних наук за власною книгою «Політична арена України: особи та виконавці» в якості під назвою «Політична арена України: дійові

особи та виконавці (Суспільно-політичний розвиток України у другій половині 90-их років)». З 1997 р. є член-кореспондентом Національної академії наук України. З 2003 р. — дійсний член НАНУ.

Почесний доктор Харківського національного університету внутрішніх справ (2009). У 2002–2006 рр.— народний депутат України, Голова Верховної Ради України. З травня 2006 - травень 2009 рр. — віце-президент Національної академії наук України. З вересня 2006 р. — завідувач кафедри Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У вересні 2007 р. - обраний народним депутатом України, а у грудні 2008 р.— Головою Верховної Ради України.

З 2012 – 2014 рр. — народний депутат України VII скликання. Голова Комітету з питань національної безпеки і оборони. З 2014 р. — народний депутат України VIII скликання. З листопада 1995 р.— заступник глави президентської Адміністрації, з вересня 1996 р. — перший помічник Президента України, з листопада 1999 року до квітня 2002 р. — очолював Адміністрацію Президента України. У 2002 р. обраний народним депутатом за списком блоку «За єдину Україну!» (№ 1 у виборчому списку), 28 травня 2002 р. обраний головою Верховної Ради України. У цей час очолював ТСК з питань моніторингу реалізації законодавства про вибори Президента України (2004).

Відіграв важливу роль під час Помаранчевої революції. З цього приводу президент Польщі Олександр Квасневський сказав: «Принципова позиція українського парламенту і особисто Володимира Литвина допомогла конфліктуючим сторонам «конституційно вийти з кризи.»

У червні 2004 р. став лідером Народної аграрної партії. Згодом, за ініціативою Литвина, НАПУ отримала назву «Народна партія». На виборах 2006 р. «народники» здобули трохи більше 2% голосів і до парламенту не потрапили.

Після поразки на виборах 2006 р., Литвин, як він сам сказав, повертається до наукової діяльності, пише книжки. У той же час, внаслідок політичної кризи в Україні 2007 р., він частіше з'являється у ЗМІ, а передвиборну кампанію проводить під гаслом «Країні потрібен Литвин!». Барви кампанії змінюються з зелено-миротворчих до агресивно-їдко-жовтих. Блок Литвина долає виборну планку.

9 грудня 2008 р. обраний Головою Верховної Ради VI скликання. За таке рішення проголосували 244 народні депутати з 422 зареєстрованих у залі.

У першому турі президентських виборів 17 січня 2010 р. Володимир Литвин отримав 2,35% голосів. Найбільшу підтримку Литвин здобув у Рівненській області (7,1%) і Житомирській області (7,0%).

27 квітня 2010 р. (як і решта «Блоку Литвина») голосував за ратифікацію Харківських угод.

4 липня 2012 р. подав у відставку після прийняття Верховною радою контроверсійного закону «Про засади державної мовної політики», хоча парламентська фракція очолюваної ним «Народної партії» підтримала закон майже в повному складі. Однак вже 31 липня підписав мовний законопроект посиляючись на «безвихідь».

На виборах до Верховної ради 2012 р. обраний народним депутатом від округу № 65. Голова Комітету Верховної ради з питань національної безпеки і оборони. 16 січня 2014 р. проголосував за сумнозвісні закони про диктатуру, але згодом просив вважати свій голос недійсним, підтримав Постанову про засудження застосування насильства, що призвело до загибелі мирних громадян України, та підтримав Постанову про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень.

З 27 листопада 2014 р. Народний депутат України 8-го скликання.

19 січня 2002 р. Володимир Литвин опублікував у газеті «Факты и комментарии» статтю «Громадянське суспільство. Подумаємо ще раз». За кілька днів журналісти встановили, що ця стаття є фактично дослівним перекладом роботи «Civil Society» американського політолога Томаса Каротерса, написаної ще 1999 р. для журналу «Foreign Policy».

Вже 1 лютого Литвин визнав, що статтю писав не сам. Звинувачення у плагіаті відкинув. Натомість сказав, що опублікував реферат статті американця. Втім, журналісти Української правди відмітили, що посилань на оригінал статті, істотних скорочень, притаманних реферату, у статті Литвина порівняно зі статтею Каротерса не виявлено. Пізніше Литвин заявив, що Каротерс не має до нього претензій, але Каротерс спростував цю заяву.

Сам він згодом згадував про цей інцидент так, що будучи лідером блоку «За єдину Україну!» «Штаб рекомендував мені людей, які підготували від мого імені публікацію. Я її подивився, підправив. Вона вийшла. Через кілька днів у іншому виданні з'явилася стаття, в якій мене звинуватили у плагіаті. Я намагався захищатися, говорив, що це загальноприйнята практика у передвиборчій кампанії.

Переконував: невже я через двох сторінок тексту свідомо пішов би на те, щоб у період передвиборної кампанії «передирати» публікацію? Якби я хотів привласнити чужу роботу, я б її змінив до невпізнання. Проте мені досі про це нагадують. Це був досить потужний удар по мені, по моїй репутації вченого».

У 2006 р. за авторства Володимира Михайловича вийшла тритомна «Історія України». Майже половина першого тому, 432 сторінки, повторювала зміст наукових робіт українських істориків Наталі Яковенко й Олексія Толочка.

За даними газети «2000» у 2008 р. на форумі «Європа — Україна» Литвин виступив з промовою, деякі частини якої майже дослівно збігалися з текстом інтерв'ю «Новый кризис опаснее чумы и мировой войны» російського професора Сергія Капіци, опублікованого 12 лютого 2008 р. у виданні «Известия». При цьому, жодного разу про росіянина український політик не згадав.

17 січня 2006 р. Деснянський районний суд Києва задовольнив позов голови Верховної Ради Володимира Литвина до колишнього майора президентської охорони Миколи Мельниченка про захист честі і гідності. Суд зобов'язав Мельниченка у 15-денний термін на прес-конференції спростувати поширену ним інформацію і вибачитися перед Литвином за завдану моральну шкоду. У 2011 р. Володимир Литвин знову звернувся до суду із проханням зобов'язати М.Мельниченка спростувати на прес-конференції для засобів масової інформації поширену ним неправдиву інформацію про його, начебто, причетність до справи Георгія Гонгадзе, а також публічно вибачитися за завданий моральний збиток. Володимир Литвин є однією з осіб, яку підозрюють у причетності до справи Георгія Гонгадзе. Закиди щодо цього неодноразово лунали від колишнього майора президентської охорони Миколи Мельниченка, генерала МВС Олексія Пучака, колишнього депутата Олександра Мороза та інших.

3 липня 2012 р у Верховній Раді України з порушеннями прийняли Закон «Про засади державної мовної політики» у другому читанні. Володимир Литвин як спікер парламенту після голосування пообіцяв, що не підписуватиме документ. Однак 31 липня він порушив свою обіцянку і підписав законопроект, який згодом набув чинності. Ці події стали причиною різкої критики політика з боку громадськості. Зокрема активісти кампанії «Займіться ділом, а не язиком!», ще у травні попередивши Литвина про можливі наслідки для нього у разі голосування фракції Народної партії та підписання Литвиним як спікером документу, почали проти політика поширення

листівок у рамках кампанії «Помста за розкол країни». Під час двох антиагітаційних поїздок 18 червня та 25—26 серпня активістам перешкоджали та на них нападали невідомі, міліція, місцеві чиновники, молодики, що належать до організацій, пов'язаних з Володимиром Литвиним. Найвідомішим став напад брата Петра Литвина на ринку у Новоград-Волинському, після якого Володимир Литвин заявив, що ще більше «заповажав» свого брата.

Родина: Син: Іван Литвин (25 р.) — співвласник кондитерської корпорації «Рошен», кандидат у народні депутати у 66 виборчому окрузі., одружений з Тетяною Деркач. Брати: Микола Литвин, колишній голова Державної прикордонної служби України, генерал армії України; Петро Литвин, командир 8 армійського корпусу.

ДЖЕРЕЛА:

«Політична арена України: особи та виконавці» (1994 р.; «Україна: політика, політики, власть» (1997 р.); «Україна на межі тисячоліть (1991–2000)» (2000 р.); «Україна: досвід та проблеми державотворення (90-і роки ХХ ст.)» (2001 р.); «Україна: хроніка поступу (1991–2001)» (2001 р.); «Вимір історією» (2002 р.),

ЛІБЕРАЛІЗМ

ЛІБЕРАЛІЗМ (фр. *libéralisme*) — філософська, політична та економічна теорія, а також ідеологія, яка виходить з положення про те, що індивідуальні свободи людини є правовим базисом суспільства та економічного ладу.

Зародився як ідеологія буржуазії у ХУІІ ст. і остаточно оформився як ідейна доктрина до середини ХІХ ст.

Лібералізм проголошує, що ініціативна (активна), вільна, тобто неконтрольована діяльність осіб, головним чином економічна й політична, є справжнім джерелом поступу в суспільному житті. Спрямований на утвердження парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод; обстоює абсолютну цінність людської особистості («особа важливіша за державу») та рівність всіх людей щодо прав особистості. Метою лібералізму є максимальне послаблення («пом'якшення») різних форм державного і суспільного примусу щодо особи (контролю особи тощо), обстоює шлях мирного, реформаторського здійснення соціальних перетворень.

Лібералізм почав формуватися наприкінці ХVІІ ст., його джерелом була філософія та соціально-політична думка епохи Просвітництва головним чином стосовно того, що кожна людина наділена певними правами та ідей гуманізму; розквіт «класичного» лібералізму припав на 1-шу половину ХІХ ст.

Ідеологічно лібералізм протистоїть, з одного боку, консерватизму та етатизмові (у питаннях про роль держави та щодо допустимої швидкості змін у політиці), а з іншого боку соціалізму, комунізму, колективізму тощо (у питаннях приватної власності перш за все, а також питаннях соціальної підтримки з боку держави).

До сучасних ліберальних доктрин належать, зокрема: неолібералізм, ордолібералізм, лібертаріанізм.

До відомих представників лібералізму належать: Джеремі Бентам, Бенжамен Констан, Джон Стюарт Мілль, Ісайя Берлін, Карл Поппер, Сальватор де Мадар'яга, Ральф Дарендорф, Арон Раймон, Фрідріх фон Гайек.

Ідеалом лібералізму є суспільство зі свободою дій для кожного, вільним обміном політично значущою інформацією, обмеженням влади держави і церкви, верховенством права, приватною власністю і свободою приватного підприємництва. Лібералізм відкинув багато положень, що були основою попередніх теорій держави, такі як божественне право монархів на владу та роль релігії як єдиного джерела пізнання. Фундаментальні принципи лібералізму включають індивідуальні права (на життя, особисту свободу і власність); рівні права і загальна рівність перед законом; вільну ринкову економіку; уряд, що обирається на чесних виборах; прозорість державної влади. Функція державної влади при цьому зводиться до мінімуму, необхідного для забезпечення цих принципів. Сучасний лібералізм також віддає перевагу відкритому суспільству, заснованому на плюралізмі та демократичному управлінні державою, за умови захисту права меншості та окремих громадян.

Деякі сучасні течії лібералізму терпиміші до державного регулювання вільних ринків заради забезпечення рівності можливостей досягнення успіху, загальної освіти та зменшення різниці у доходах населення. Прихильники таких поглядів вважають, що політична система повинна містити елементи соціальної держави, включаючи державну допомогу з безробіття, притулки для бездомних і безкоштовну охорону здоров'я.

Відповідно до поглядів лібералів, державна влада існує для блага людей їй підвладних, і політичне керівництво країною повинно здійснюватися на основі згоди більшості керованих. На сьогоднішній день політичною системою, яка найбільш співзвучна переконанням лібералів, є ліберальна демократія.

Слово «ліберальний» походить від лат. Liber («вільний»). Тит Лівій в «Історії Риму від заснування міста» описує боротьбу за свободу між класами плебеїв і патриціїв. Марк Аврелій у своїх «Міркуваннях» пише про подання «про державу, до закону, рівним для всіх, де визнаються рівність і рівне право на мову; також про єдинокоржавію, яке все більше шанує свободу підданих». В епоху італійського Відродження ця боротьба поновилася між прихильниками вільних міст-держав і Папи Римського. Нікколо Макіавеллі у своїх «Міркуваннях про першу декаду Тита Лівія» виклав принципи республіканського правління. Джон Локк в Англії і мислителі французького просвітництва сформулювали боротьбу за свободу у термінах прав людини.

У російську мову слово «лібералізм» прийшло у кінці XVIII ст. а з французького фр. Libéralisme і означало «вільнодумство». Негативний відтінок досі зберігся у значенні «зайва терпимість, шкідлива поблажливість, потурання» («Новий словник російської мови» під ред. Т. Ф. Єфремова). В англійській мові слово liberalism також спочатку мало негативний відтінок, але втратила його.

Державна монета французької республіки. Промені, що виходять з голови взяті у давньогрецького бога Геліоса.

Американська війна за незалежність привела до виникнення першої нації, яка розробила конституцію на основі ідеї ліберальної держави, особливо ідеї, що уряд керує державою за згодою керованих. Французька буржуазія також спробувала створити уряд на основі ліберальних принципів під час Великої французької революції. Автори іспанської конституції 1812 р., що знаходилися в опозиції по відношенню до іспанського абсолютизму, ймовірно, першими ввели у вживання слово «ліберал» для позначення прихильників

політичного руху. Починаючи з кінця XVIII ст. а, лібералізм став однією з провідних ідеологій практично у всіх розвинених країнах.

Багато початкових спроб втілення ліберальних ідей мали лише частковий успіх і часом навіть приводили до протилежних результатів диктатура. Гасла свободи і рівності підхоплювали авантюристи. Між прихильниками різних інтерпретацій ліберальних принципів виникали гострі конфлікти. Війни, революції, економічні кризи та урядові скандали провокували масове розчарування в ідеалах. У силу цих причин, у різні періоди у слово «лібералізм» вкладався різний зміст. З часом прийшло понад системне розуміння основ цієї ідеології, які стали фундаментом для однієї з найпоширеніших у наш час політичних систем у світі — ліберальної демократії.

ФОРМИ ЛІБЕРАЛІЗМУ

Спочатку лібералізм виходив з того, що всі права повинні бути у руках у фізичних та юридичних осіб, а держава повинна існувати виключно для захисту цих прав (класичний лібералізм). Сучасний лібералізм значно розширив рамки класичної трактування і включає у себе безліч течій, між якими є глибокі суперечності і деколи виникають конфлікти. Ці течії відображені, зокрема, в такому ключовому документі, як «Загальна декларація прав людини». Для визначеності з термінологією, у даній статті «політичний лібералізм» означає рух за ліберальну демократію та проти абсолютизму чи авторитаризму; «економічний лібералізм» — за приватну власність і проти державного регулювання; «культурний лібералізм» — за особисту свободу і проти обмежень на неї з міркувань патріотизму або релігії; «соціальний лібералізм» — за рівність можливостей і проти економічної експлуатації. Сучасний лібералізм у більшості розвинених країн являє собою суміш всіх цих форм. У країнах третього світу на перший план часто виходить «лібералізм третього покоління» — рух за здорове середовище проживання і протиколоніалізму.

ПОЛІТИЧНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ

Політичний лібералізм — переконання, що окремі особистості є основою закону і суспільства, і що громадські інститути існують для того, щоб сприяти наділення індивідуумів реальною владою, без запобігання перед елітами. Це переконання у політичній філософії та політології називається «методологічний індивідуалізм». В основі лежить уявлення, що кожна людина найкраще знає, що для неї краще. Англійська Велика хартія вольностей 1215 р. є прикладом

політичного документа, в якому деякі індивідуальні права поширюються далі, ніж прерогатива монарха. Ключовим моментом є суспільний договір, згідно з яким закони видаються за згодою суспільства для його блага і захисту суспільних норм, і кожен громадянин підпорядковується цим законам. Особливий акцент робиться на верховенстві закону, зокрема, лібералізм виходить з того, що держава володіє достатньою силою для його забезпечення. Сучасний політичний лібералізм також включає у себе умову загального виборчого права, незалежно від статі, раси або майнового стану; найкращою системою вважається ліберальна демократія.

ЕКОНОМІЧНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ

Економічний, або класичний лібералізм виступає за індивідуальні права на власність і свободу контракту. Гаслом цієї форми лібералізму є «вільне приватне підприємство». Перевага віддається капіталізму на основі принципу невтручання держави в економіку (*laissez-faire*), що означає скасування державних субсидій та юридичних бар'єрів для торгівлі. Економічні ліберали вважають, що ринок не потребує державного регулювання. Деякі з них готові допустити урядовий нагляд над монополіями та картелями, інші стверджують, що монополізація ринку виникає тільки як наслідок дій держави. Економічний лібералізм стверджує, що вартість товарів і послуг повинні визначатися вільним вибором індивідуумів, тобто, ринковими силами. Деякі допускають присутність ринкових сил навіть в галузях, де держава традиційно зберігає монополію, наприклад, забезпечення безпеки або судочинства. Економічний лібералізм розглядає економічну нерівність, яка виникає через нерівні позиції при укладанні контрактів, як природний результат конкуренції, за умови відсутності примусу. У наш час ця форма найбільш виражена у лібертаріанстві, іншими різновидами є мінархізм і анархо-капіталізм.

КУЛЬТУРНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ

Культурний лібералізм зосереджує увагу на правах людини, що відносяться до свідомості і способу життя, включно з такими питаннями, як сексуальна, релігійна, академічна свобода, захист від втручання держави в особисте життя. Як сказав Джон Стюарт Мілль в есе «Про свободу»: «Єдина мета, яка служить виправданням для втручання одних людей, індивідуально або колективно, у діяльність інших людей, — це самозахист. Виявляти владу над членом цивілізованого суспільства проти його волі допустимо тільки з метою запобігання шкоди іншим». Культурний лібералізм у тій чи іншій мірі

заперечує проти державного регулювання таких областей як література та мистецтво, а також таких питань як діяльність наукових кіл, азартні ігри, проституція, вік добровільної згоди для вступу у статеві стосунки, аборти, використання проти заплідних засобів, евтаназія, вживання алкоголю та інших наркотиків. Нідерланди, ймовірно, сьогодні є країною з найвищим рівнем культурного лібералізму, що втім не заважає проголошувати у країні і політику мультикультуралізму.

Свобода поезії (Базиліка Санта-Кроче, Флоренція)

СОЦІАЛЬНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ

Соціальний лібералізм виник наприкінці XIX ст. у багатьох розвинених країнах під впливом утилітаризму. Деякі ліберали сприйняли, частково або повністю, марксизм та соціалістичну теорію експлуатації, і дійшли висновку, що держава повинна використовувати свою владу для відновлення соціальної справедливості. Такі мислителі, як Джон Дьюї або Мортімер Адлер пояснювали, що всі індивідууми, будучи основою суспільства, для реалізації своїх здібностей повинні мати доступ до базових потреб, таких як освіта, економічні можливості, захист від згубних масштабних подій поза межами їх контролю. Такі позитивні права, які надаються суспільством, якісно відрізняються від класичних негативних прав, забезпечення яких вимагає від інших невтручання. Прихильники соціального лібералізму стверджують, що без гарантії позитивних прав неможлива справедлива реалізація негативних прав, оскільки на практиці малозабезпечене населення жертвує своїми правами заради виживання, а суди частіше схильються на користь багатих. Соціальний лібералізм підтримує введення деяких

обмежень на економічну конкуренцію. Він також очікує від уряду надання соціального захисту населенню (за рахунок податків), щоб створити умови для розвитку усім талановитим людям, для запобігання соціальних бунтів і просто «для загального блага».

Між економічним і соціальним лібералізмом існує фундаментальне протиріччя. Економічні ліберали вважають, що позитивні права неминуче порушують негативні і тому неприпустимі. Вони бачать функцію держави обмеженою, головним чином, питаннями забезпечення законності, безпеки та оборони. З їхньої точки зору, ці функції і так вимагають наявності сильної централізованої державної влади. Навпаки, соціальні ліберали вважають, що головне завдання держави полягає у соціальному захисті та забезпеченні соціальної стабільності: надання харчування і житла нужденним, охороні здоров'я, шкільній освіті, пенсійному забезпеченні, догляд за дітьми, інвалідами та людьми похилого віку, допомоги жертвам стихійних лих, захисту меншин, запобігання злочинності, підтримки науки та мистецтва. Такий підхід робить неможливим введення масштабних обмежень на уряд. Незважаючи на єдність кінцевої мети — особистої свободи — економічний і соціальний лібералізм кардинально розходяться у засобах для її досягнення. Праві і консервативні рухи часто схиляються на користь економічного лібералізму, виступаючи проти культурного лібералізму. Ліві рухи, як правило, роблять акцент на культурному і соціальному лібералізмі.

Деякі дослідники вказують, що протиставлення «позитивних» і «негативних» прав на ділі є уявним, оскільки для забезпечення «негативних» прав також потрібні суспільні витрати (наприклад, утримання судів для охорони власності).

ЛІБЕРАЛІЗМ ТРЕТЬОГО ПОКОЛІННЯ

Лібералізм третього покоління став наслідком післявоєнної боротьби країн третього світу з колоніалізмом. На сьогоднішній день він більше пов'язаний з певними прагненнями, ніж з правовими нормами. Його метою є боротьба проти централізації влади, матеріальних ресурсів і технологій у групі розвинених країн. Активісти цієї течії роблять акцент на колективному праві суспільства на світ, на самовизначення, на економічний розвиток і на доступ до загальнолюдського надбання (природні ресурси, наукові знання, культурні пам'ятники). Ці права належать до «третього покоління» і знайшли відображення у статті 28 Загальної декларації прав людини. Захисники колективних міжнародних прав людини також приділяють

пильну увагу питанням міжнародної екології та гуманітарної допомоги.

У всіх перелічених вище формах лібералізму передбачається, що між відповідальністю уряду та індивідів має бути баланс і що функція держави повинна бути обмежена тими завданнями, які не можуть бути виконані належним чином приватним сектором. Всі форми лібералізму націлені на законодавчий захист людської гідності і особистої автономії, і всі стверджують, що скасування обмежень на індивідуальну діяльність сприяє поліпшенню суспільства.

Прагнення до особистої свободи було властиве представникам усіх народів у всі часи. Яскравими прикладами є міста-поліси від Давньої Греції до європейських з принципом — «повітря міста робить вільним», політична система яких включала багато елементів правової держави та демократії у поєднанні зі свободою приватного підприємництва.

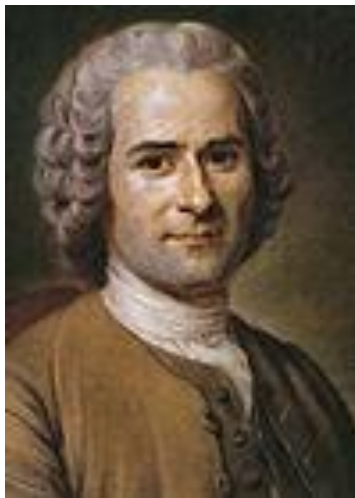

Джон Локк

Лібералізм уходить корінням у гуманізм, який у період Ренесансу кинув виклик владі католицької церкви (наслідком чого стали революції: Нідерландська буржуазна революція), англійська славною революцію (1688 р.), під час якої Віги затвердили своє право вибирати короля, та ін. Останнє стало предтечею поглядів, що верховна влада має належати народу. Повноцінні ліберальні рухи виникли в епоху Просвітництва у Франції, Англії та колоніальній Америці. Їх супротивниками були абсолютна монархія, меркантилізм, ортодоксальні релігії і клерикалізм. Ці ліберальні рухи також першими сформулювали концепцію прав людини на основі

конституціоналізму та самоврядування за допомогою вільно обраних представників.

Ідею, що вільні люди можуть стати основою стабільного суспільства, висунув Джон Локк. Його «Два трактати про правління» (1690 р.) сформулювали два фундаментальних ліберальних принципи: економічної свободи як права на особисте володіння та користування власністю і інтелектуальної свободи, що включає свободу совісті. Основою його теорії є уявлення про природні права: на життя, на особисту свободу і на приватну власність, яка стала предтечею сучасних прав людини. Вступаючи в суспільство, громадяни укладають суспільний договір, згідно з яким вони відмовляються від своїх владних повноважень на користь уряду, аби він захищав їх природні права. У своїх поглядах Локк відстоював інтереси англійської буржуазії, зокрема, він не поширював свободу совісті на католиків, а права людини на селян і слуг. Локк також не схвалював демократію. Тим не менш, ряд положень його вчення лягли в основу ідеології американської та французької революцій.

Жан Жак Руссо

У континентальній Європі розвитком доктрини про загальну рівність громадян перед законом, якому повинні підкорятися навіть монархи, займався Шарль Луї Монтеск'є. Основними інструментами обмеження державної влади Монтеск'є вважав поділ влади і федералізм. Його послідовники, економісти Жан-Батіст Сейї Дестют де Трасі, були пристрасними популяризаторами «гармонії ринку» і принципу невтручання держави в економіку. З мислителів епохи Просвітництва найбільший вплив на ліберальну думку зробили дві

фігури: Вольтер, який виступав за конституційну монархію, і Жан Жак Руссо, який розвинув вчення про природну свободу. Обидва філософи в різній формі відстоювали ідею, що природну свободу особистості можна обмежувати, але не можна знищувати її суть. Вольтер підкреслював важливість релігійної терпимості й неприпустимість тортур та приниження людської гідності.

У трактаті «Про суспільний договір» (1762) Руссо надав цій концепції нового розуміння. Він звернув увагу, що багато людей є частиною суспільства, не маючи власності, тобто, суспільний договір просто закріплює права власності за її фактичними власниками. Щоб такий договір був легітимним, в обмін на свою незалежність людина повинна отримати блага, які їй може забезпечити тільки суспільство. Одним з таких благ Руссо вважав освіту, яка дозволяє людям найкращим чином реалізувати свої здібності, і при цьому робить з людей законослухняних громадян. Іншим благом є колективна республіканська свобода, яку людина набуває за допомогою ототожнення себе з нацією і національними інтересами. Завдяки такому ототожненню, освічена людина сама обмежує свою свободу, оскільки це стає в її інтересах. Воля нації як єдиного цілого може бути реалізована тільки за умови самовизначення народів. Таким чином, суспільний договір веде до національної згоди, національної волі та національній єдності. Ці ідеї стали ключовим елементом декларації Національних зборів під час Великої Французької революції і поглядів таких ліберальних американських мислителів, як Бенджамін Франклін і Томас Джефферсон.

Адам Сміт

Поряд з французькими просвітителями, важливий внесок у лібералізм внесли Девід Юм, Іммануїл Кант і Адам Сміт. Девід Юм стверджував, що фундаментальні (природні) закони людської поведінки диктують моральні норми, які неможливо ні обмежити, ні

придушити. Під впливом цих поглядів Кант дав етичне обґрунтування прав людини без посилань на релігію (як це мало місце до нього). Відповідно до його навчання, ці права ґрунтуються на природничо-наукових законах і об'єктивній істині.

Адам Сміт розвинув теорію, що моральна життя й економічна діяльність можливі без директив з боку держави і що найсильніші ті нації, в яких громадяни вільні виявляти свою власну ініціативу. Він закликав покінути з феодальним і меркантильним регулюванням, з патентами і монополіями, що виникли завдяки протекції держави. У «Теорії моральних почуттів» (1759 р.) він розвинув теорію мотивації, яка призводить особисту матеріальну зацікавленість у згоду з нерегульованим суспільним порядком. У «Дослідженні про природу і причини багатства народів» (1776 р.) він стверджував, що за певних умов вільний ринок здатний до природного саморегулювання і здатний досягти більшої продуктивності, ніж ринок з безліччю обмежень. На уряд він покладав завдання, які неможливо розв'язати з жадобою прибутку, наприклад, запобігання шахрайству або протизаконному застосуванню сили. Його теорія оподаткування полягала у тому, що податки не повинні завдавати шкоди економіці і що процентна ставка податку має бути сталою.

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ

Ідея, що звичайні люди повинні займатися своїми справами без диктату з боку монархів, аристократії чи церкви, залишалася переважно теорією доамериканської та французької революцій. Усі пізніші революціонери-ліберали в тій чи іншій мірі відповідають цим двома прикладами.

Томас Джефферсон

У колоніальній Америці Томас Пейн, Томас Джефферсон і Джон Адамс переконали своїх співвітчизників повстати в ім'я життя, особистої свободи і прагнення до щастя — майже цитата Локка, але з однією важливою відмінністю: Джефферсон замінив слово «власність» у Локка «прагненням до щастя». Тим самим головною

метою революції стала республіка, заснована на особистій свободі та правління за згодою керованих. Джеймс Медісон вважав, що для забезпечення ефективного самоврядування та захисту економічних прав меншин необхідна система противаг і стримувань. Вона знайшла відображення у Конституції США (1787 р.): баланс між центральною і регіональною владою; поділ влади на виконавчу, законодавчу та судову гілки; двопалатний парламент. Над армією було запроваджено цивільний контроль і було вжито заходів щодо повернення офіцерів до цивільного життя після проходження служби. Тим самим концентрація влади в руках однієї людини стала практично неможливою.

Велика французька революція позбавила влади монарха, аристократію і католицьку церкву. Поворотним моментом стало прийняття декларації представниками Національних зборів про те, що вона має право говорити від імені всього французького народу. В області лібералізму французькі революціонери пішли далі американців, запровадивши загальне виборче право (для чоловіків), національне громадянство і ухваливши «Декларацію прав людини і громадянина» (1789 р.), аналогічну американському «Біль про права».

Максиміліан Робесп'єр

Перші кілька років у керівництві країни домінували ліберальні ідеї, проте уряд був нестабільним і не міг ефективно захищатися від численних ворогів революції. Якобінці на чолі з Робесп'єром зосередили у своїх руках майже всю повноту влади, призупинили дію належних правових процедур і розгорнули масштабний терор, жертвами якого стали багато лібералів, у тому числі і сам Робесп'єр. Наполеон I Бонапарт здійснив глибоку законодавчу реформу, яка увібрала багато ідей революції, однак згодом скасував республіку і оголосив себе імператором. Побічним ефектом наполеонівських

військових кампаній стало поширення лібералізму по всій Європі, а після окупації Іспанії — і по всій Латинській Америці.

Революції суттєво зміцнили позиції лібералів в усьому світі, які від пропозицій перейшли до безкомпромісних вимог. Головним чином, вони прагнули створення парламентських республік там, де існували абсолютні монархії. Рушійною силою цього політичного лібералізму часто були економічні мотиви: бажання покласти край феодальним привілеям, гільдіям і королівським монополіям, обмежень на власність і на свободу укладання контрактів.

Янгол Незалежності (Мехіко)

Між 1774 і 1848 рр.. минуло кілька революційних хвиль, причому кожна наступна хвиля робила все більший наголос на правах громадян і самоврядуванні. Замість простого визнання прав особистості, вся державна влада виявлялася похідною природного права: або в силу людської природи, або у результаті суспільного договору («згоди керованих»). На зміну родинній власності та феодальній традиції, згідно з якою зобов'язання сторін визначаються особистою відданістю, прийшли уявлення про добровільну згоду, комерційному контракті та індивідуальну приватну власність. Подання про суверенітет народу і про те, що люди здатні самостійно ухвалювати всі необхідні закони і впроваджувати їх у виконання, стало основою національної самосвідомості та вийшло за рамки навчань просвітителів. Аналогічне прагнення до незалежності від зовнішнього панування на окупованих територіях або у колоніях стало основою національно-визвольної боротьби. В одних випадках (Німеччина, Італія) це супроводжувалось об'єднанням дрібних держав у великі, в інших (Латинська Америка) — розпадом

колоніальних систем та децентралізацією. Система освіти стала одним з найважливіших суспільних інститутів. З часом до переліку ліберальних цінностей додалась демократія.

Спочатку ідеї лібералізму та демократії не тільки істотно відрізнялися, а й перебували у протиріччі одна з одною. Для лібералів основою суспільства була людина, яка володіє власністю, прагне її захищати, і яка не стоїть перед вибором між виживанням і збереженням своїх громадянських прав. Малось на увазі, що тільки власники формують громадянське суспільство, беруть участь у суспільному договорі і дають уряду згоду на правління. Навпаки, демократія означає процес формування влади на основі більшості всього народу, у тому числі і незаможних. З точки зору лібералів, диктатура незаможних представляла загрозу для приватної власності і гарантії свободи людини. З точки зору демократів, позбавлення незаможних виборчого права і можливості представляти свої інтереси у законотворчому процесі було формою поневолення.

Алексіс де Токвіль

Багато видатних лібералів (Дж. Локк, Т. Джефферсон та ін) були противниками демократії, що зокрема знайшло відображення у першій редакції Конституції США, де виборче право ув'язувалося з майновим цензом. Багато популярних у народі лідерів, таких як Авраам Лінкольн, вдавалися до анти-ліберальним заходів (вводили цензуру, податки і т. д.) Побоювання з боку лібералів, пов'язані з демократією, особливо посилилися після Великої Французької революції. Зокрема, тому французькі ліберали у цілому підтримували Наполеона Бонапарта, який хоча і був противником

підзвітності влади (і тим більше народовладдя), проте сприяв реалізації та популяризації ряду найважливіших ліберальних ідей.

Поворотним моментом стала робота Алексіса де Токвіля «Демократія в Америці» (1835 р.), в якій він показав можливість суспільства, де особиста свобода і приватна власність співіснують з демократією. На думку Токвіля, ключем до успіху такої моделі, яка отримала назву «ліберальна демократія», є рівність можливостей, а найсерйознішу загрозу представляє уповільнене втручання держави в економіку і нехтування нею цивільних свобод.

Після революції 1848 р. і державного перевороту Наполеона III (у 1851 р.) ліберали все більше стали визнавати необхідність демократії для здійснення лібералізму у повній мірі. Разом з тим, частина прихильників демократії продовжувала заперечувати можливість справедливого суспільства, побудованого на приватній власності і вільному ринку, що призвело до виникнення руху за соціальну демократію.

ЕКОНОМІЧНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ ПРОТИ СОЦІАЛЬНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ

Індустріальна революція значно підвищила добробут розвинених країн, однак посилила соціальні проблеми. Прогрес у медицині привів до збільшення тривалості життя і населення, результатом чого став надлишок робочої сили і зменшення зарплат. Після того, як у XIX ст. робітники у багатьох країнах отримали виборче право, вони їм почали користуватися у своїх інтересах. Стрімке зростання освіченості населення призвів до сплеску активності суспільства. Соціальні ліберали вимагали законодавчих заходів проти експлуатації дітей, за безпечні умови праці і мінімальну заробітну плату.

Класичні ліберали розглядають такі закони як несправедливий податок на життя, свободу і власність, що стримує економічний розвиток. Вони вважають, що соціальні проблеми суспільство може вирішити саме по собі, без державного регулювання. З іншого боку, соціальні ліберали віддають перевагу достатньо великому уряду, щоб він міг забезпечити рівність можливостей, захистити громадян від наслідків економічних криз і стихійних лих.

Вільгельм фон Гумбольдт у праці «Ідеї до досвіду визначення меж діяльності держави» обґрунтовував цінність свободи важливістю особистого саморозвитку з метою досягнення досконалості. Джон Стюарт Міль розвинув ідеї цієї ліберальної етики у своїй праці «Про свободу» (1859 р.). Він дотримувався утилітаризму, роблячи наголос

на прагматичний підхід, практичному прагненні до загального блага і підвищенню якості життя. Хоча Мілль залишався у рамках класичного лібералізму, права людини у його філософії відступили на другий план.

До кінця XIX ст. більшість лібералів прийшли до висновку, що свобода вимагає створення умов для реалізації своїх здібностей, включаючи освіту і захист від надмірної експлуатації. Ці висновки виклав Леонард Трелоні Хобхаус у праці «Лібералізм», в якій він сформулював колективне право на рівність в угодах («справедлива угода») і визнав обґрунтованість розумного втручання держави в економіку. Паралельно частина класичних лібералів, зокрема, Густав де Молінарі, Герберт Спенсер і Оберон Герберт, почала дотримуватися радикальніших поглядів, близьких до анархізму.

Джон Стюарт Мілль

ВІЙНА І СВІТ

Іншим предметом дискусій, починаючи з кінця XIX ст., стало ставлення до війни. Класичний лібералізм був лютим ворогом військових інтервенцій та імперіалізму, виступав за нейтралітет і вільну торгівлю. Трактат Гуго Гроція «Про право війни і миру» (1625 р.), в якому він виклав теорію справедливої війни як засобу самозахисту, була настільною книгою ліберала. У США ізоляціонізм аж до кінця Першої світової війни був офіційною зовнішньою політикою, як сказав Томас Джефферсон: «Вільна торгівля з усіма; військові альянси ні з ким». Проте президент Вудро Вільсон натомість висунув концепцію колективної безпеки: протистояння країнам-агресорам за допомогою військового альянсу та превентивне вирішення конфліктів у Лізі Націй. Ідея спочатку не знайшла підтримки у Конгресі, який не дозволив США вступити до Ліги Націй,

однак відродилася у вигляді ООН. Сьогодні більшість лібералів є противниками одностороннього оголошення війни однією державою іншій, за винятком самозахисту, однак багато хто підтримує багатосторонні війни в рамках ООН чи навіть НАТО, наприклад, з метою запобігання геноциду.

ВЕЛИКА ДЕПРЕСІЯ

Велика депресія 1930 р. похитнула віру американської громадськості у класичний лібералізм, і багато хто дійшов висновку, що нерегульовані ринки не можуть забезпечити процвітання і запобігти злидням. Джон Дьюї, Джон Мейнард Кейнс і президент Франклін Рузвельт виступали за створення складнішого державного апарату, який би, як і раніше, залишався оплотом особистої свободи, але при цьому захищав би населення від вад капіталізму.

Франклін Рузвельт

Джон Мейнард Кейнс, Людвіг-Йосиф Брентано, Леонард Трелоні Хобхаус, Томас Хілл Грін, Бертіль Олін і Джон Дьюї описали, як держава повинна регулювати капіталістичну економіку, щоб захищати свободу і при цьому уникнути соціалізму. Тим самим вони внесли провідний внесок у теоріюсоціал-лібералізму, яка мала значний вплив на лібералів у всьому світі, зокрема, на «Ліберальний інтернаціонал», що виник у 1947 р. Їм заперечували прихильники неолібералізму, згідно з якими Велика депресія була результатом не невтручання держави в економіку, а навпаки, надмірного державного регулювання ринку. Економісти австрійської і чиказької шкіл (Фрідріх Август фон Гайек, Людвіг фон Мізес, Мюррей Ротбард, Мілтон Фрідман та ін) вказують, що Великій депресії передувала масштабна грошово-кредитна експансія і штучне заниження процентної ставки, які спотворили структуру інвестицій в економіці. У

праці «Капіталізм і свобода» (1962 р.) Фрідман називає головними причинами Великої депресії фіксовану прив'язку курсу долара до золота, регулювання банківської системи, підвищення податків і друк грошей для оплати державного боргу.

У 2008 р. у зв'язку з економічною кризою дискусія між прихильниками неолібералізму та соціал-лібералізму знову загострилася. Стали звучати заклики повернутися до соціально спрямованої політики з перерозподілу доходів, протекціонізму і реалізації кейнсіанських заходів.

XX ст. ознаменувалося виникненням ідеологій, які явно протиставили себе лібералізму. У СРСР більшовики приступили до ліквідації залишків капіталізму і особистої свободи громадян, у той час як в Італії з'явився фашизм, який, за словами лідера цього руху Беніто Муссоліні, являв собою «третій шлях», який заперечує як лібералізм, так і комунізм. У СРСР приватна власність на засоби виробництва була заборонена заради досягнення соціальної та економічної справедливості. Уряди Італії та особливо Німеччині заперечували рівність людей у правах. У Німеччині це виражалося у пропаганді расової переваги т. н. «Арійської раси», під якою розумілися німці та деякі інші германські народи, над іншими народами і расами. В Італії Муссоліні ставка робилася на уявлення про італійський народ, як про «державу-корпорацію». І комунізм, і фашизм прагнули до державного контролю над економікою і централізованого регулювання всіх аспектів життя суспільства. Обидва режиму також стверджували пріоритет громадських інтересів над приватними і придушували особисту свободу. З точки зору лібералізму, ці загальні риси об'єднували комунізм, фашизм і нацизм в єдину категорію — тоталітаризм. У свою чергу, лібералізм почав визначати себе як противника тоталітаризму і розглядати останній як найсерйознішу загрозу для ліберальної демократії.

ТОТАЛІТАРИЗМ І КОЛЕКТИВІЗМ

Вказана вище паралель між різними тоталітарними системами викликає різкі заперечення противників лібералізму, які вказують на істотні відмінності фашистської, нацистської і комуністичної ідеологій. Проте Фрідріх фон Гайек, Айн Ренд та інші ліберальні мислителі наполягали на фундаментальній схожості всіх трьох систем, а саме: всі вони засновані на державній підтримці певних колективних інтересів на шкоду інтересам, цілям і свободам окремого громадянина. Це можуть бути інтереси нації — нацизм, держави-корпорації — фашизм або інтереси «трудящих мас» —

комунізм. Інакше кажучи, з точки зору сучасного лібералізму, і фашизм і нацизм, і комунізм є лише крайні форми колективізму.

Фрідріх фон Гайєк

Багато лібералів пояснюють зростання тоталітаризму тим, що у період занепаду люди шукають рішення у диктатурі. Тому обов'язком держави має бути захист економічного добробуту громадян та балансування економіки. Як сказав Ісайя Берлін: «Свобода для вовків означає смерть для овець». Неоліберали дотримуються протилежної точки зору. У своїй праці «Шлях до кріпацтва» 1944 р. Фрідріх фон Гайєк стверджував, що надмірне державне регулювання економіки може вести до втрати політичних та громадянських свобод. У 30 - 40-і рр., коли уряди США і Великобританії, дотримуючись порад відомого британського економіста Кейнса, взяли курс на державне регулювання, Гайєк попереджав про небезпеку цього курсу і доводив, що економічна свобода є необхідною умовою збереження ліберальної демократії. На основі вчення Гайєка та інших представників «австрійської економічної школи» виникло лібертаріанство, яке бачить у будь-якому державному втручанні в економіку загрозу для свободи.

КОНЦЕПЦІЯ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА

Одним з найвпливовіших критиків тоталітаризму був Карл Поппер, який у своїй праці «Відкрите суспільство та його вороги» (1945 р.) виступив на захист ліберальної демократії та «відкритого суспільства», де політична еліта може бути усунена від влади без кровопролиття. Поппер стверджував, що оскільки процес накопичення людського знання непередбачуваний, то теорії ідеального державного управління принципово не існує, отже, політична система має бути достатньо гнучкою, щоб уряд міг плавно

змінювати свою політику. Зокрема, суспільство повинно бути відкрито для безлічі точок зору (плюралізм) і субкультур (мультикультуралізм).

ДОБРОБУТ І ОСВІТА

Злиття модернізму з лібералізмом у повоєнні роки призвело до поширення соціал-лібералізму, який стверджує, що найкращим захистом від тоталітаризму є економічно благополучне і освічене населення, яке володіє широкими громадянськими правами. Представники цієї течії, такі як Дж. К. Гелбрейт, Дж. Роулз і Р. Дарендорф, вважали, що для зростання рівня особистих свобод необхідно навчати освіченому користуванню ними, а шлях до самореалізації лежить через освоєння нових технологій.

ОСОБИСТА СВОБОДА І СУСПІЛЬСТВО

У повоєнні роки значна частина теоретичних розробок в області лібералізму була присвячена питанням про суспільний вибір і ринкові механізми для досягнення «ліберального суспільства». Одне з центральних місць у цій дискусії займає теорема Ерроу. Вона говорить, що не існує такої процедури упорядкування суспільних уподобань, яка визначена для будь-якої комбінації переваг, не залежить від індивідуальних переваг по стороннім питанням, вільна від нав'язування однією людиною свого вибору всієї громади і задовольняє принципом Парето (тобто, те, що оптимально для кожного індивіда, має бути і найбажанішим для всього суспільства). Наслідком цієї теореми є ліберальний парадокс, згідно з яким неможливо розробити універсальну і справедливую демократичну процедуру, яка була б сумісна з необмеженою свободою особистого вибору. Такий висновок означає, що у чистому вигляді ні ринкова економіка, ні економіка добробуту не достатні для досягнення оптимального суспільства. Тим більше, що зовсім не ясно, що таке «оптимальне суспільство», а всі спроби таке суспільство побудувати кінчалися катастрофою (СРСР, Третій рейх). Іншою стороною цього парадоксу є питання про те, що важливіше: точне проходження процедур або рівність у правах для всіх учасників.

ОСОБИСТА СВОБОДА ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Одне з ключових понять класичної теорії свободи — власність. Відповідно до цієї теорії, вільна ринкова економіка є не тільки запорукою економічної свободи, але і необхідною умовою особистої свободи кожного.

Прихильники свободи заперечують не планування взагалі, а лише таке державне регулювання, що підмінює собою вільну конкуренцію власників. В історії ХХ ст. була низка яскравих прикладів

того, коли відмова від принципу недоторканності приватної власності і заміна вільної конкуренції державним регулюванням в ім'я соціальної захищеності і стабільності призводили до значних обмежень на особисту свободу громадян (сталінський СРСР, маоїстських Китай, КНДР, Куба, та інші країни «переможного соціалізму»). Втративши право приватної власності, громадяни дуже швидко втрачали й інші важливі права: право вільного вибору місця проживання (прописка), місця роботи (колгоспи) і були змушені працювати за призначену державою (як правило, невисоку) зарплату. Це супроводжувалося появою репресивних органів правопорядку (НКВС, міністерство державної безпеки НДР тощо). Значна частка населення була примушена до безкоштовної праці в умовах ув'язнення.

Слід зазначити, що на наведені аргументи існують заперечення. Що низький рівень зарплат при соціалізмі пояснюється тим, що основні турботи про житло, медицину, освіту та соціальне забезпечення брала на себе держава. Необхідність в репресивних органах безпеки обґрунтовується захистом держави від зовнішніх і внутрішніх ворогів. Відзначаються значні економічні, військові та наукові досягнення у країнах у згаданий період. Нарешті, те, що частина цілей у результаті не була досягнута, корупція тощо, пояснюється відхиленнями від обраного курсу, як правило, після смерті того чи іншого лідера країни. Дані заперечення прагнуть показати, що обмеження на особисту свободу були виправданими і врівноважені іншими цінностями. Проте вони не спростовують основний висновок класичної теорії свободи, а саме те, що без права законної приватної власності, підтримуваного всією силою державної влади, особиста свобода громадян неможлива.

На сьогоднішній день лібералізм є однією з провідних ідеологій у світі. Концепції особистої свободи, почуття власної гідності, свободи слова, загальних прав людини, релігійної терпимості, недоторканності особистого життя, приватної власності, вільного ринку, рівності, правової держави, прозорості уряду, обмежень на державну владу, верховної влади народу, самовизначення нації, освіченої і розумної державної політики — набули найширшого розповсюдження. До ліберально-демократичних політичних систем відносять такі різні за культурою і рівнем економічного благополуччя країни, як Фінляндія, Іспанія, Естонія, Словенія, Кіпр, Канада, Уругвай або Тайвань. У всіх цих країнах ліберальні цінності відіграють ключову роль у формуванні

нових цілей суспільства, навіть не зважаючи на розрив між ідеалами і реальністю.

Наведений нижче перелік сучасних політичних напрямків у рамках лібералізму у жодній мірі не є вичерпним. Найважливіші принципи, які найбільш часто згадуються у партійних документах (наприклад, у «Ліберальному маніфесті», 1997 р.), були перераховані вище.

У силу того, що у Західній Європі та Північній Америці більшість політичних течій висловлюють солідарність з ідеалами політичного лібералізму, виникла необхідність вужчої класифікації. Праві ліберали роблять наголос на класичний лібералізм, але при цьому заперечують проти ряду положень соціального лібералізму. До них примикають консерватори, які поділяють традиційні у цих країнах політичні ліберальні цінності, однак часто засуджують окремі прояви культурного лібералізму як такі, що суперечать нормам моралі. Слід зазначити, що історично консерватизм був ідеологічним антагоністом лібералізму, проте після закінчення Другої світової війни і дискредитації авторитаризму провідну роль у західному консерватизмі стали грати помірковані течії (ліберальний консерватизм, християнська демократія). У другій половині XX ст. консерватори були найактивнішими захисниками приватної власності і прихильниками приватизації.

Власне «лібералами» у США називають соціалістів і взагалі лівих, у той час як у Західній Європі цей термін відноситься до лібертаріанцям, а лівих лібералів називають соціал-лібералами.

Лібертаріанці вважають, що держава не повинна втручатися в особисте життя або підприємницьку діяльність, хіба що для захисту свободи і власності одного від зазіхань інших. Вони підтримують економічний та культурний лібералізм і виступають проти соціального лібералізму. Частина лібертаріанців вважає, що для реалізації верховенства закону держава повинна володіти достатньою силою, інші стверджують, що забезпечення законності має здійснюватися громадськими та приватними організаціями. У зовнішній політиці лібертаріанці, як правило, є противниками будь-яких військових агресій.

У рамках економічного лібералізму відокремився ідеологічна течія неолібералізму. Ця течія часто розглядається як суто економічна теорія, поза контекстом політичного лібералізму. Неоліберали прагнуть до невтручання держави в економіку країни і до вільного ринку. Державі відводиться функція помірною монетарного

регулювання та інструменту для отримання доступу до зовнішніх ринків в тих випадках, коли інші країни чинять перешкоди для вільної торгівлі. Одним з визначальних проявів неоліберальної економічної політики є приватизація, яскравим прикладом якої були реформи, проведені у Великобританії кабінетом Маргарет Тетчер.

Сучасні соціал-ліберали, як правило, відносять себе до центристів або соціал-демократам. Останні отримали значний вплив особливо у Скандинавії, де ряд затяжних економічних спадів загострив питання соціального захисту (безробіття, пенсії, інфляція). Для вирішення цих проблем соціал-демократи постійно збільшували податки і державний сектор в економіці. Разом з тим, багато десятиліть наполегливої боротьби за владу між право- і ліволіберальними силами призвели до ефективних законів і прозорим урядам, які надійно захищають громадянські права людей і власність підприємців. Спроби повести країну занадто далеко у сторону соціалізму приводили для соціал-демократів до втрати влади і подальшої лібералізації. Тому сьогодні у країнах Скандинавії ціни не регулюються (навіть на державних підприємствах, за винятком монополій), банки приватні, і відсутні перешкоди для торгівлі, у тому числі міжнародної. Таке поєднання ліберальної і соціальної політики призвело до реалізації ліберально-демократичної політичної системи з високим рівнем соціального захисту. Схожі процеси відбуваються і в інших європейських країнах, де соціал-демократи, навіть прийшовши до влади, проводять досить ліберальну політику.

Основними цілями своєї політики ліберальні партії найчастіше вважають зміцнення ліберальної демократії та правової держави, незалежності судової системи; контроль над прозорістю роботи уряду; захист цивільних прав та вільної конкуренції. Разом з тим, наявність слова «ліберальний» у назві партії саме по собі не дозволяє визначити, чи є її прихильники правими лібералами, соціал-лібералами або лібертаріанцями.

Громадські ліберальні рухи також відрізняються великою різноманітністю. Деякі рухи виступають на підтримку сексуальної свободи, вільного продажу зброї або наркотиків, за розширення функцій приватних охоронних структур та передачу їм частини функцій поліції. Економічні ліберали часто виступають за єдину ставку прибуткового податку, або навіть заміну прибуткового податку подушним, за приватизацію освіти, охорони здоров'я та державної системи пенсійного забезпечення, за перехід науки на самоокупне

фінансування. У багатьох країнах ліберали виступають за скасування смертної кари, роззброєння, відмови від ядерних технологій, захист навколишнього середовища.

Останнім часом загострилися дискусії з приводу мультикультуралізму. Хоча всі сторони сходяться на тому, що етнічні меншини мають розділяти фундаментальні цінності суспільства, одні вважають, що функція більшості повинна обмежуватися захистом прав в етнічних громадах, у той час як інші є прихильниками якнайшвидшої інтеграції меншин заради збереження цілісності нації.

З 1947 р. діє Товариство «Мон пелерін», що об'єднує економістів, філософів, журналістів, підприємців, які підтримують принципи та ідеї класичного лібералізму.

СУЧАСНА КРИТИКА ЛІБЕРАЛІЗМУ

Прихильники колективізму не абсолютизують значення свободи особи або права на приватну власність, натомість наголошують на колективі або суспільстві. Держава, при цьому, іноді розглядається як вища форма колективу і виразник його волі.

Ліві прихильники жорсткого державного регулювання в якості політичної системи воліють соціалізм, вважаючи, що тільки державний нагляд над розподілом прибутків може забезпечити загальний матеріальний добробут. Зокрема, з точки зору марксизму, головним недоліком лібералізму є нерівномірний розподіл матеріальних благ. Марксисты стверджують, що у ліберальному суспільстві реальна влада зосереджена у руках дуже невеликої групи людей, які контролюють фінансові потоки. В умовах економічної нерівності, рівність перед законом і рівність можливостей, на думку марксистів, залишаються утопією, а справжньою метою є узаконення економічної експлуатації. З точки зору лібералів жорстке державне регулювання вимагає обмежень у розмірі зарплати, у виборі професії і місця проживання, а у кінцевому підсумку веде до знищення особистої свободи і тоталітаризму.

Крім того, марксизм також критично ставиться до ліберальної теорії суспільного договору у зв'язку з тим, що у ній держава розглядається як окремий від суспільства суб'єкт. Марксизм зводить протистояння між суспільством і державою до протистояння між класами, заснованому на ставленні до засобів виробництва.

Праві етатисти вважають, що поза економічною сферою громадянські свободи ведуть до байдужості, егоїзму і аморальності. Найбільш категоричні фашисти, які стверджують, що раціональний прогрес веде не до гуманнішого майбутнього, як вважають ліберали,

а навпаки, до морального, культурного та фізичного виродження людства. Фашизм заперечує, що людина є найвищою цінністю і замість цього закликає до побудови такого суспільства, в якому люди позбавлені прагнення до індивідуального самовираження і повністю підпорядковують свої інтереси завданням нації. З точки зору фашистів, політичний плюралізм, декларування рівності і обмеження влади держави небезпечні, оскільки відкривають можливості для поширення симпатій до марксизму.

Більш м'якою критикою лібералізму займається комунітаризм (Амітана Етціоні, Мері Енн Глендон тощо), який визнає індивідуальні права, але жорстко пов'язує їх з обов'язками по відношенню до суспільства і допускає їх обмеження, якщо вони реалізуються за державний рахунок.

Сучасні авторитарні режими, що спираються на популярного в народі лідера, часто здійснюють пропаганду з метою дискредитації лібералізму серед населення. Ліберальні режими звинувачують у недемократичності у зв'язку з тим, що виборці роблять вибір серед політичних еліт, а не обирають представників з народу (тобто, собі подібних). Політичні еліти представляють маріонетками в руках єдиної закулісної групи, яка також тримає контроль над економікою. Зловживання правами і свободами (демонстрації радикальних організацій, публікації образливих матеріалів, позбавлені ґрунту судові позови і т. д.) підносяться як системні та сплановані ворожі акції. Ліберальні режими звинувачують у лицемірстві: що вони виступають за обмеження втручання держави у життя своєї країни, але при цьому втручаються у внутрішні питання інших країн (як правило, мається на увазі критика за порушення прав людини). Ідеї лібералізму оголошуються утопією, яку принципово неможливо реалізувати, невідповідними і надуманими правилами гри, які країни Заходу (у першу чергу, США), намагаються нав'язати всьому світу (наприклад, в Іраку або Сербії). У відповідь ліберали вказують, що саме можливість реалізації ліберальної демократії і доступність її поглядів для різних народів є головними причинами занепокоєння диктаторів.

На протилежній стороні етатистам у політичному спектрі, анархізм заперечує легітимність держави для будь-яких цілей. (Переважає більшість лібералів визнає, що держава необхідна для забезпечення захисту прав).

Ліві противники економічного лібералізму заперечують проти встановлення ринкових механізмів у тих областях, де їх раніше не

було (див. лібералізація). Вони вважають, що наявність тих, хто програв і поява нерівності у результаті конкуренції завдає істотної шкоди всьому суспільству. Зокрема, виникає нерівність між регіонами всередині країни. Ліві також вказують, що історично політичні режими, засновані на класичному лібералізмі в чистому вигляді, виявлялися нестабільними. З їхньої точки зору, планова економіка здатна захистити від злиднів, безробіття, а також етнічних і класових відмінностей у рівні здоров'я та освіти.

Демократичний соціалізм як ідеологія прагне до досягнення певної мінімальної рівності на рівні кінцевого результату, а не тільки рівності можливостей. Соціалісти підтримують ідеї великого державного сектора, націоналізації всіх монополій (включаючи житлово-комунальну сферу і видобуток найважливіших природних ресурсів) і соціальної справедливості. Вони є прихильниками державного фінансування всіх демократичних інститутів, включаючи засоби масової інформації і політичні партії. З їхньої точки зору, ліберальна економічна і соціальна політика створює передумови для економічних криз.

Цим демосоціалісти відрізняється від прихильників соціального лібералізму, які віддають перевагу значно меншому втручанню з боку держави, наприклад, шляхом регулювання економіки або субсидій. Ліберали також заперечують проти зрівнювання по результату, в ім'я меритократії. Історично платформи соціал-лібералів і демосоціалістів впритул прилягали один до одної і навіть частково перекривалися. Через падіння популярності соціалізму у 1990 рр., сучасна «соціал-демократія» стала все більше зміщуватися від демократичного соціалізму у бік соціального лібералізму.

Праві противники культурного лібералізму бачать у ньому небезпеку для морального здоров'я нації, традиційних цінностей і політичної стабільності. Вони вважають допустимим, щоб держава і церква регулювали приватне життя людей, захищали їх від аморальних вчинків, виховували в них любов до святих і вітчизні.

Одним з критиків лібералізму є Російська православна церква. Зокрема, Патріарх Кирило у своєму виступі у Києво-Печерській лаврі 29 липня 2009 р. провів паралелі між лібералізмом і розмиттям понять добра і зла. А це загрожує тим, що люди повірять антихристу, і тоді настане апокаліпсис.

У питаннях міжнародної політики проблема прав людини вступає у конфлікт із принципом невтручання у суверенні питання

інших країн. У зв'язку з цим світові федералісти заперечують доктрину суверенітету національних держав в ім'я захисту від геноциду і масштабних порушень прав людини. Схожої ідеології дотримуються американські неоконсерватори, які закликають до агресивної та безкомпромісного поширення лібералізму у світі, навіть ціною сварки з авторитарними союзниками США. Це рух активно підтримує застосування військової сили задля своїх цілей проти ворожих до США країн і виправдовує пов'язані з цим порушення принципів міжнародного права. Неоконсерватори наближаються до етатистів, оскільки є прихильниками сильної держави і високих податків для покриття військових витрат.

На міжнародному рівні лібералів, які перебувають при владі у розвинених країнах критикують за те, що вони тримають свої країни і наднаціональні організації (на зразок ЄС) закритими для людей з інших регіонів, обмежуючи імміграцію, і що країнам третього світу важко пробитися на західні ринки. Глобалізацію, що супроводжується ліберальною риторикою, звинувачують у погіршенні прав робітників, наростанні прірви між багатими і бідними країнами і між класами, втраті культурної ідентичності, недостатньої підзвітності великих транснаціональних корпорацій. Її також підозрюють у тому, що вона сприяє поваленню місцевих еліт та захопленню влади країнами Заходу над усією планетою. З точки зору лібералів, за умови дотримання певних соціальних і економічних стандартів, вільний і чесний глобальний ринок може принести тільки благо всім його учасникам. Це включає підвищення ефективності виробництва, вільну циркуляцію капіталу, людей та інформації. Негативні ж побічні явища на їх погляд, можна ліквідувати шляхом деякого регулювання.

На початку XXI ст., з поширенням глобалізму і транснаціональних корпорацій, у літературі почали з'являтися антиутопії, спрямовані проти лібералізму. Одним з таких прикладів є сатира австралійського письменника Макса Баррі «Уряд Дженніфер», де влада корпорацій доведена до абсурду.

ЛІБЕРАЛІЗМ В УКРАЇНІ

Поширення ліберальних ідей в Україні не мало такого розмаху і не привело до «тріумфальної ходи» лібералізму, як це мало місце в країнах Західної Європи XIX ст. Неуспіх поширення ліберальних ідей в Україні зумовлений обмеженням прав та свобод у Російській імперії, придушенням будь-яких проявів національного життя. Вирізняють дві спроби рецепції лібералізму в Україні. Перша була пов'язана з намаганням М. Драгоманова імплантувати західні

ліберальні ідеї в українське середовище у другій половині XIX ст. та поєднати їх із соціальною та національною ідеями; друга мала переважно космополітичне забарвлення і виявилася в діяльності (переважно у науково-культурній) представників російської ліберальної течії в Україні кінця XIX—початку XX ст.

Український лібералізм сповідував такі погляди:

- існування демократичної держави можливе лише за умови політичної свободи (М. Драгоманов);
- політична свобода — це сукупність конституційно закріплених прав громадян;
- домінантною цінністю у співвідношенні «людина — суспільство — держава» є «людина незалежно від соціального статусу конкретної особистості»;
- в системі політико-економічних категорій центральною є категорія приватної власності та засоби виробництва (М. Туган-Барановський);
- визнання верховенства права в суспільному житті, взаємозалежності права та свободи, необхідності поєднання соціальної та правової ідей (Б. Кістяківський);
- пріоритет загальнолюдських цінностей над соціально-класовими чи національними, необхідність раціонального влаштування суспільного життя; децентралізація держави як засіб обмеження державної влади та надання гарантій існуванню місцевого самоврядування (М. Драгоманов);
- популяризація етичних засад політичної діяльності, пов'язаності політики та моралі (М. Драгоманов: «Чисте діло потребує чистих засобів»).

За ставленням до демократії і держави як соціальної інституції політична культура сучасних українців залишається у значній мірі авторитарною, етатистською та патерналістською.

Лібералізм як суспільно-політичний рух та ідеологія поширені і у сучасній Україні, на їх основі діють ряд політичних партій, зокрема, Ліберальна партія України (ЛПУ), Ліберально-демократична партія (ЛДП) — «Захищена Особистість», «Приватне — понад усе», Християнсько — ліберальна партія України (ХЛПУ), Ліберальна партія України (оновлена) (ЛПУ(о)), Україна майбутнього (УМ) та інші.

Однак, є в Україні й критики ліберальних ідей, зокрема, Дмитро Донцов вважав, що для перемоги національної ідеї творча меншість має відкинути «всі ці лібералізми, демократизми, соціклізми, пацифізми» та згуртувати націю навколо одного ідеалу.

ДЖЕРЕЛА:

Олег Проценко, Василь Лісовий Лібералізм, антологія. — 2-ге, перероблене. — «Простір», «Смолоосип», 2009.; Бентам І. Введение в основания нравственности и законодательства. — М.: РОССПЭН, 1998. — 415 с.; Берлин І. Философия свободы. Европа. — М.: Новое литер. обозр., 2001. — 448 с.; Гамильтон А., Мэдисон Дж. и Джей Дж. Федералист; Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского; Кант І. Основы метафизики нравственности; Локк Дж. Два трактата о правлении; Л. фон Мізес, Лібералізм у класичній традиції; Милль Дж. С. О свободе; Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права; Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов; Токвиль, А. де. Демократия в Америке. — М.: Прогресс, 1994. — 554 с.; Хайек Ф. А. фон. Дорога к рабству (Шлях до кріпацтва).; П'єр Манан. «Інтелектуальна історія лібералізму» / Пер. з фр. — К.: Дух і літера, 2005. — 206 с.

ЛІБЕРТАРИЗМ

ЛІБЕРТАРИЗМ (від англ. liberty — свобода) — ідейно-політична течія, яка заявляє, що є прямою спадкоємницею класичної ліберальної традиції, яка «абсолютно помилково поціновується як консерватизм». З питань, які стосуються державно-політичної системи співвідношення економічних, соціальних і політичних аспектів, взаємовідносин індивіда, держави і суспільства, прихильники Л. займають позиції більш праві не лише від лібералів, а й від консерваторів. Вони є правими радикалами, тому що обстоюють зміну основ державно-монополістичного капіталізму і встановлення принципів індивідуалізму і необмеженої конкуренції в усіх сферах суспільства.

Ідея прихильників Лібертаризму — ринкова стихія вільного підприємництва. Вільний ринок вони розглядають як матеріальне втілення свободи. Лібертаристи висувають, з одного боку, вимоги «держави — мінімуму», намагаються виступати від імені «демократії споживачів», захищати дрібних власників, а з другого — критикують демократію, вважаючи її чи не найголовнішим інфляційним фактором.

ДЖЕРЕЛА:

Политология: Словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000.; Політичний словник. Головна редакція УРЕ. Київ. 1976. ст. 7.; Словник соціологічних і політологічних термінів. / За загальною редакцією В.І.Астахової., В.І.Даниленка., А.І.Панова. — К.: Вища школа, 1993.;

ЛІДЕРСТВО ПОЛІТИЧНЕ

ЛІДЕРСТВО ПОЛІТИЧНЕ у системі владних відносин займає особливе місце. У лідерстві найбільше яскраво проявляється

«видимість» влади, її наочність. Політичні лідери персоніфікують собою владу. Вони мають такий величезний вплив, що він не зрівнюється із впливом інших суб'єктів політики у цілому.

Феномен політичного лідерства завжди привертав увагу представників світової політичної думки. Нікколо Макіавеллі розглядав політичного лідера як володаря, здатного використати всі доступні засоби для збереження влади, наведення порядку. Томас Карлейль і Ральф Волдо Емерсон вважали лідера творцем історії, наділеним особливим талантом.

Ідею політичного лідера як надлюдини сформулював Фрідріх Ніцше.

На його думку, політичний лідер — це завжди сильна особистість, наділена всіма можливими достоїнствами, яка здатна нав'язати свою волю широким верствам. Габріель Тард розглядав феномен лідерства, виходячи з теорії наслідування.

За Тардом, люди схильні діяти, наслідуючи поведінку яскравої особистості, якою є лідер. Марксисты розглядають політичне лідерство у контексті історичної необхідності і класових інтересів. У такому розумінні лідер обслуговує інтереси класу, що висунув його на політичну арену.

У сучасній науці, за наявності спільності вихідних позицій, лідерство характеризується неоднозначно. Можна визначити наступні основні підходи до його трактування:

1. **Лідерство** — це різновид влади, специфікою якої є спрямованість зверху вниз, а також те, що її носієм виступає не більшість, а одна людина або група осіб. Політичне лідерство, пише Жан Блондель, — це «влада, здійснювана одним або декількома індивідами, для того, щоб спонукати членів націй до дій».

2. **Лідерство** — це управлінський статус, соціальна позиція, пов'язана із прийняттям рішень, це керівна посада. Така інтерпретація лідерства впливає зі структурно-функціонального підходу, що припускає розгляд суспільства як складної, ієрархічно організованої системи соціальних позицій і ролей. Заняття у цій системі позицій, пов'язаних з виконанням управлінських функцій (ролей), і дає людині статус лідера. Іншими словами, як відзначає Даунтон, лідерство — це «становище у суспільстві, що характеризується здатністю особи, що це становище займає, скеровувати й організовувати колективну поведінку деяких або всіх його членів».

3. **Лідерство** — це вплив на інших людей.

ЛІКУРГ

(згідно версії Аристотеля жив до часів першої Олімпіади – 776 р. до н. е.)

Легендарний законодавець Спарти. Згідно легенди, по заповіту Дельфійського оракула («Велика Ретра») чи на зразок державної системи Крита створив між IX – VII ст.. до н. е. політичні інститути спартанського полісу. Стосовно Лікургового авторства законів Спарти існує кілька версій, які дозволяють простежити, як появі конкретної особистості в суспільному влаштуванні передуює трансформований міф про Лікурга як божество. Проблемність Лікургової постаті в історії Спарти пояснюється ще й тим, що у Спарті відсутня власна історіографія. Тому і відомості про відомих спартанців досить обмежені. А ті питання, які вини кли навколо Спарти античної у сучасній науці, з ініціативи французького дослідника називають «спартанським міражем». Ім'я Лікурга, саме як спартанського законодавця вперше згадується Геродотом, тобто в середині V ст.. до н. е. У фрагментах Тиртея, поета архаїчного періоду, пропонується зміст великої ретри – головного законодавчого документа первісної реформи спартанського полісу. Це, в деякій мірі, свідчить про достовірність усієї легенди.

У своїй «Історії» Геродот вказує наступне: «Лікург, знатний спартанець, прибув у Дельфи спитати оракула. За словами деяких, піфія передбачила Лікургу навіть весь існуючий державний устрій. Але, як стверджують самі лакедемоняни, Лікург запозичив ці нововведення на Криті. Як тільки Лікург став опікуном царя, то змінив усі закони і сурово стежив, щоб їх не порушували. Потім він видав укази про поділ війська на енотомії; встановив тріакади і сиситії. Крім того, Лікург запровадив посаду ефорів і заснував раду старійшин. Ось так македоняни змінили свої безглузді закони на прекрасні» (Історія, I, 65, 2 – 66, 1). Тобто, якщо орієнтуватися на Геродота, саме від

Лікурга спартанці отримали евкомію (добре законодавство). Це сталося, на думку Геродота, в роки правління малолітнього царя Леобіта (X ст. до н. е.), дядьком і опікуном якого був Лікург.

Але найточніше дату життя Лікурга вказує Аристотель, прочитавши його ім'я та царя Еліди Іфіта на архаїчному диску з Олімпії (Плутарх. Лікург, 1,2.). Він вважає, що законодавець жив в часи першої Олімпіади (776 ст. до н. е.).

Усе, що було відоме про Лікурга до нього, зібрав Плутарх. Згідно його версії, законодавство Лікурга носило всеохоплюючий характер, тобто, зачіпало всі сфери життя Античної Спарти. Плутарх вказує, що Лікург належав до царського роду Еврипонтидів і був сином убитого під час заворушень царя Евнома. Після смерті батька Лікурга царський престол займав його старший брат Полідект, дружина якого була таємно закохана у майбутнього реформатора. Думаючи, що царський престол, зайнятий Лікургом, дозволить їй стати його законною дружиною, вона таємно підтримувала його і після смерті чоловіка. Вдова-цариця навіть хотіла витравити плід щоб стати дружиною Лікурга. Лікурга лякала її жорстокість, але він поступив мудро – він відмовився від запропонованого, а зробив вигляд, що її пропозиція йому до душі. Однак плід його брата витравляти не потрібно, бо це відіб'ється на здоров'ї, а розумніше буде дочекатися народження дитини, яку він уб'є опісля. Так він обманув царицю, а коли почалися роди, він покликав свідків і наказав, якщо народиться дівчинка, передати жінкам, а якщо хлопчик, принести йому. У цей час він зібрав всіх своїх сановників за обіднім столом. Раби принесли йому народженого і він звернувся до присутніх: «Ось, спартанці, ваш цар». Він поклав хлопчика на трон і назвав його Харілаєм. Всіх потрясла його справедливість. Лікург був на троні лише 8 місяців, але встиг завоювати глибоку повагу від своїх земляків. Його поважали не лише за те, що він був царським опікуном, а, в основному за те, що спартанцям імпонували його моральні якості. Але були і ті, які намагалися перейти дорогу молодій і здібній особі. Особливо несло прохолодою від матері-цариці, яка не могла пробачити затию з Харілаєм. А її брат Леонід, знаючи законні претензії Лікурга на трон, намагався знайти причини для того, щоб зробити його змовником. Лікург з глибокою обідою залишає батьківщину і подорожує по світу. Він відвідує Крит, вивчає його державне влаштування, розмовляє з різними людьми, які мають відношення до політики. Він переконав і вговорив переселитися в Спарту Фалета, одного із обдарованих островітян. Із Крита він

відвідує Азію, вивчає різницю в способі життя азіатів, придивляється до їх державного влаштування. Тут він вперше знайомиться з поемами Гомера, найбільш вдалі, де ведеться мова про політичне життя, він списує і пізніше спартанці, уже з його інформації, ближче узнають про трагічного поета.

Єгиптяни стверджують, що Лікурґ був і у них, і, що йому сподобалося існування касти воїнів, яке пізніше він вводить у Спарті. А Аристократ, син Гіппарха, стверджує, що Лікурґ був і у Північній Африці і в Іспанії, а також подорожував по Індії. Спартанці неодноразово запрошували Лікурґа повернутися на батьківщину. А коли просьби поступили від царської влади, Лікурґ повернувся і почав реформувати існуючі порядки. Його думка була наступною: окремі закони не можуть мати глобального успіху у реформуванні різноманітних форм життя Спарти. Потрібне відповідне законодавство на рівні Конституції.

Лікурґ відвідує Дельфи, приносить богу жертву і повертається додому з тим відомим оракулом, де піфія називає його «улюбленцем богів». Коли він попросив дати йому «кращі» закони, вона відповіла, що бог обіцяє йому, що краще його законів не буде мати ні одна держава.

Відповідь його задовольнила, він звертається до самих впливових людей Спарти за підтримкою. Поступово його зрозуміла більшість спартанців. Вибравши момент, він наказав тридцяти аристократам, при зброї, вийти на центральну площу, щоб поставити силою страху на місце тих, хто був його противником. Гермій зберіг імена самих знатних із них. Але самим відданим помічником при формуванні законодавства Лікурґа був Артміад. На початку знаменитої перебудови, цар Харілай з переляку тікає у храм Афін Міднодомної, він все задумане Лікурґом сприйняв як змову проти нього. Але, згодом, взявши в спартанців клятву, прийняв активну участь в перебудові суспільства.

Перша і, мабуть, сама важлива частина Конституції – заснування Лікурґом Ради старійшин (герусії), які контролювали царську владу і користувалися однаковою кількістю голосів, при вирішенні важливих державних питань. По влучному зауваженню Платона, даний пункт законодавства «надав державі внутрішній мир». До цього форми державної влади не мали міцного фундаменту, - то переважала влада царя, яка переходила у деспотію, або влада народу в формі демократії. Тепер влада старійшин встановлювала своєрідну рівновагу 28 старійшин підтримували царя,

якщо потрібно було дати відсіч демократам, і навпаки – вони підтримували народ, якщо до влади рвалася деспотія. Аристотель зауважив, що число 28 було таким тому, що 2 відмовилося брати участь у Лікургових перетвореннях зі страху. Плутарх мав своє бачення магічних цифр Лікурга: «на мій погляд, старійшин було стільки для того, щоб разом з двома царями їх було б тридцять чоловік».

На Народних зборах ніхто не повинен виказувати свою думку. Народ міг лише приймати чи заперечувати думку царів або геронтів. У противному випадку, якщо народ буди вносити свої пропозиції, царі у силі закрити Народні збори.

Другим важливим пунктом Конституції Лікурга був поділ земель спартанців. Всі дослідники тієї пори вважають цей розділ самим сміливим у законодавстві Лікурга. Маса бідних і безземельних жителів Спарти було постійною небезпекою для держави, а багатства були у руках не багатьох. Щоб знищити дві, самі небезпечні хвороби для суспільства – багатство і бідність, Лікург переконав громадян полісу відмовитись від володіння землею на користь держави, а потім зробити її новий розподіл, щоб жити на рівних умовах. Для здійснення своєї задумки, він ділить Лаконію на 30 тисяч земельних участків для жителів, що проживали біля Спарти, і 9 тисяч для самого міста.

Для знищення всякої нерівності, Лікург ділить всю матеріальну базу землевласників. Але спершу він конфіскує всю золоту і срібну монету, залишивши лише залізну, для якої не було у людей місця для збереження. Тепер багаті люди не мали ніяких переваг перед бідними. Переслідуючи розкішний спосіб життя, Лікург вводить спільні обіди (сиссітії), коли громадяни збиралися за одним столом, споживали здорову їду для власного здоров'я, і, у кінцевому рахунку, для держави.

Третім важливим пунктом Конституції Лікурга була реформа системи виховання. Причому, він починає здалеку. Законодавець звертає увагу на формування сімей, на яких умовах формувався шлюб, в яких умовах народжувалися діти. Він звернув увагу на виховання і жінок. Лікург розробив посібник з лікувальної фізкультури, заборонив майбутнім матерям сидіти самотньо дома і вести непристойний спосіб життя (переїдати, пересипати, не займатися гімнастикою). Одна іноземка сказала спартанській цариці, що буцімто спартанські жінки роблять, що їм заманеться зі своїми чоловіками. «Але ж ми і народжуємо мужчин» - відповіла цариця.

Особлива політика була запропонована в законодавстві відносно холостяків. Вони піддавались всенародному висміюванню, їм заборонялося бути присутніми на святі, де збиралися дівчата. Взимку їх примушували ходити голими на ринкових площах і співати про себе пісні, зміст яких був наступний – вони засуджені, причому, справедливо за порушення законодавства. Особливим розділом у виховній політиці був той, щоб навчити молодих людей говорити конкретно і не довго. Якщо хтось говорив складно, але довго і не у тему, цар Леонід казав йому: « друже мій, ти говориш справно, але не по справі». Коли у племінника Лікурга, Харілея, запитали, чому він створив так мало законів, той відповів: «Тому, що хто мало говорить, тому не потрібно багато законів».

Досить цікавими були закони Лікурга, щодо поховань покійників. Він не заборонив хоронити померлих в межах міста, він дозволив ставити їм пам'ятники поблизу храмів, він хотів, щоб живі громадяни бачили подібні картини і привикали до них, щоб вони не боялися смерті. Він наказав не класти нічого у могили, встановив траур всього одинадцять днів. На дванадцятий приносилося жертва Деметрі і родичі покійного переставали плакати.

Щоб не завезти у Спарту вредних звичок, Лікург обмежив подорожі спартанців по інших полісах. Він виселяв тих іноземців, які приїздили у Спарту без будь-яких причин.

Коли Лікург побачив успіхи у реалізації задуманої законодавчої революції, він збирає народні збори і заявляє, що державний устрій приведено у відповідний порядок. Жителі поліса повинні зберігати свою Конституцію, а він, з їх дозволу, повинен виїхати за межі держави. Жителі Спарти на Народних зборах дали слово, що будуть оберігати його законодавство. Лікург приносить у храмі жертву богу і запитує його, чи гарні його закони, чи будуть вони служити людям. Оракул відповів, що закони його прекрасні, його держава буде знаходитися у зеніті слави до тієї пори, пока залишиться вірною його Конституції. Спарта зберегла Лікургові закони, на протязі п'яти століть вона була першою державою у Греції. Із 14 царів, від Лікурга до Агіда, ніхто не вніс в їх структуру змін. За різними версіями, Лікург помер у Кіппе, але Апполотемід стверджує, що в Елладі, Тиммей і Арістоксен, що він закінчив життя на о. Крит.

Кажуть, що у нього був єдиний син, Антіох. Він не мав дітей, і після смерті рід Лікургів закінчився. Хоча друзі великого законодавця створили гурток, який існував ще досить довго.

Дні, коли збиралися його члени називалися «днями Лікурга». З слів Аристократа, сина Гіппарха, коли Лікург помер на о. Крит, його друзі спалили труп і, по його заповіту, кинули у море: він боявся, що його поховать у Спарті, і спартанці будуть вільними від клятви, яку проголосили на Народних зборах

ДЖЕРЕЛА:

Балух В.О. Історія античної цивілізації. – Т.1. Стародавня Греція: Підручник. – Чернівці: 2007 – 656 с.; Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. I. – Антична Греція.: навч. посібник / укл.: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.С. Щачковська. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2011. – 635 с.

ЛІМІТРОФ

ЛІМІТРОФ (від лат. Limitrophus — прикордонний).

1. Назва держав, що утворилися після розпаду Російської імперії: Литва, Латвія, Естонія та Фінляндія.

2. Проміжний простір між імперіями або цивілізаціями.

Як геополітичний факт, вперше виникле наприкінці 1910 рр. поняття лімітрофних держав переходить у розряд історичних до кінця Другої світової війни: перемога над Німеччиною повернула західні межі СРСР, в основному, до кордонів Російської імперії на початок Першої світової війни (за винятком Фінляндії і Польщі, а також Карської області).

Застосувавши вже відомий термін до тієї ж геополітичної сукупності, що малася на увазі під поняттям лімітрофних держави у період 1917—1945 рр., знову використавши його В. Цимбурський не ввів нове поняття, а лише осучаснив його визначення, прив'язавши його до сформульованого їм поняття «міжцивілізаційного поясу».

Цим раніше відомий термін був знову активізований у лексиконі сучасної російської політології — тепер уже стосовно до нових держав, які декларували свій суверенітет, у період розпаду СРСР. Концепція про «цивілізаційні міжсвіти», або лімітрофи має важливе методологічне значення при цивілізаційному районуванні. Дана концепція пов'язана саме з проблемами меж цивілізацій і описує території, які потенційно мають елемент конфлікту (історичного, етнічного, культурного тощо) і допомагає вирішувати такі конфлікти. У країнознавчих дослідженнях досить поширений цивілізаційний підхід і поняття «лімітрофу» відіграє у ньому важливе значення, оскільки воно пов'язане з такими широко використовуваними поняттями саме у країнознавстві як «територія», «державна», «міждержавний простір», «цивілізаційні міжсвіти».

ДОКТРИНА «ВЕЛИКОГО ЛІМІТРОФУ» ЦИМБУРСЬКОГО

Дослідження Великого Лімітрофу тісно переплетене з проблематикою досліджень у політичній географії та геополітиці. Цимбурський розглядає пояс лімітрофів, що сусідять з Росією, як «Лімітроф-гігант, який, розсікаючи Євро-Азію, виокремлює Росію і надає їй риси своєрідного острова всередині континенту».

Цимбурський стверджує, що «великий міжцивілізаційний пояс (Лімітроф), який тягнеться від Прибалтики через Східну Європу і, охоплюючи Кавказ, пострадянську Центральну Азію і так звану стару Тибет-Синьцзян-Монгольську Центральну Азію, закінчується у Кореї». Він констатує, що даний «пояс територій-проток відділяє Росію від силових центрів, що склалися на платформах інших цивілізацій».

МЕЖІ «ВЕЛИКОГО ЛІМІТРОФУ»

Великий лімітроф простягнувся через континент від Польщі і Прибалтики до Паміру й Тянь-Шаню, охоплюючи Східну Європу з Балканами, Кавказ і «нову», тобто пострадянську, Центральну Азію. З культурно-географічної точки зору цей пояс, або Великий Лімітроф, утворений перехідними один в одного периферіями всіх цивілізацій Старого Світу: романо-германської (Західна Європа), арабо-іранської (Близький і Середній Схід), російської, китайської, індійської. Він знаходить своє природне продовження у тюрко-монгольських землях по стику платформ Китаю і Росії, своє відгалуження у Тибеті і завершення на Корейському півострові. Цимбурський вважає, що скоріше за все саме на Великому Лімітрофі відбуватимуться найважливіші військово-стратегічні і гео економічні події початку XXI ст.

ПОГЛЯД ХАТУНЦЕВА НА ПРОБЛЕМУ ВЕЛИКОГО ЛІМІТРОФУ

Ідею Великого Лімітрофу з 1994 р. незалежно розвиває й воронезький історик С. Хатунцев.

Він описує Великий Лімітроф як смугу, що тягнеться від Фінляндії через Прибалтику, Польщу і Західну Україну, далі через Молдову і Гірський Крим — до Закавказзя та Анатолії.

За Каспієм до неї включають частину Туркменістану, Афганістан, Пакистан, Кашмір, Уйгурію, щоб, нарешті, через Монголію, Маньчжурію і Примор'я довести її до Курильської гряди, Алеутських островів і Аляски.

На відміну від Хатунцева, Цимбурський відносить до Великого Лімітрофу набагато більш велику частину Східної Європи і всю область пустель і напівпустель на півночі від Паміру, але не включає у нього Афганістан і Пакистан. Крім того, він не вбачає жодних лімітрофних просторів на Тихому океані.

ДЖЕРЕЛА:

Толковый словарь русского языка Ушакова (электронная версия).: Цымбурский В. Л. — Геополитика для «евразийской Атлантиды» — М.: УРСС. 1999.: Громыко Ю. В. Оренбургский полигон Отечественные записки № 6, 2002 р.; Цымбурский В. Л. Россия — Земля за Великим Лимитрофом: цивилизация и ее геополитика. — М.: УРСС, 1999.;

ЛІНДБЛОМ ЧАРЛЬЗ

Почесний професор економіки і політології ім. Джона Стерлінга Єльського університету, – один з найбільш видатних теоретиків свого часу в галузі політичних наук. Найважливішими роботами Ліндблома є його дослідження, присвячені відносинам між системами ринкової економіки та демократичними формами правління, устрою і функціонування політико-економічних систем, а також критичний розбір технократичних доктрин аналізу економічної політики. Ліндблом зробив істотний внесок у формування філософії соціальних досліджень і практичного застосування наукових знань.

Свідченням значимості його робіт стало обрання вченого в 1980 році президентом Американської асоціації політичних наук.

У Єльському університеті він довгий час очолював Інститут соціальних і політичних досліджень - центр міждисциплінарних розробок в області державної політики та суміжних питань політичної та економічної теорії, соціології та права.

Ліндблом - автор і співавтор багатьох книг, зокрема, найбільш відома його книга «Політика і ринки. Політико-економічні системи

світу», що стала сьогодні класичним працею, нагороджена премією Вудро Вільсона.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

**ЛІНЦ ХУАН
(НАРОДИВСЯ 24 ГРУДНЯ 1926 РОКУ)**

Американський політолог, професор політичних наук в Ельському університеті, автор визнаних класичними праць з теорії тоталітарних та авторитарних політичних режимів, різних форм переходу до демократії.

Батько – німець, мати – іспанка. У 1926 році сім'я переїхала до Іспанії. Закінчив Мадридський університет Комплутенсе (політичні науки і право), потім Колумбійський університет (1959 рік, соціологія).

Починаючи з 1961 року Лінц Хуан працює викладачем у Колумбійському університеті (Сполучені Штати Америки).

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I

– Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

ЛІПСЕТ СЕЙМУР МАРТІН
(18 березня 1922 р.)

Американський соціолог і політолог функціоналістського напрямку. Основні праці присвячені соціології політики. Президент Американської асоціації політичних наук, віце-президент по соціальних науках Американської академії мистецтв і наук (1974-1978 рр.), член Національної академії наук і Національної академії утворення США. Лауреат премій Макайвера і Гюннара Мюрдала і медалі Таунзенда Харріса. На формування поглядів Ліпсета суттєвий вплив зробили ідеї М. Вебера (особливо про форми влади і легітимності), а також погляди Мертон і Лазарсфельда. Основна проблема досліджень Ліпсета — демократія в сучасному світі.

На основі аналізу результатів виборів і опитувань суспільств щодо чинників формування політичної культури і думки Ліпсет спробував виявити умови, причини і сили, що підтримують як про-, так і антидемократичні рухи. Дослідуючи демократію США, історію політичної системи країни, він прийшов до висновку, що тут, як і у багатьох інших країнах, у період свого формування влада була узаконена за допомогою харизми. Ліпсет приділяв велику увагу проблемі легітимності в сучасних суспільствах, стверджуючи, що стабільність кожного державного ладу цілком залежить від його законності й ефективності.

Законність, з точки зору Ліпсета, носить оцінюючий характер, що зв'язано зі здатністю системи формувати і підтримувати у масах

переконання в тім, що функціонування існуючих політичних інститутів є найкращим. Ефективність, на його думку, переважно «інструментальна», й означає задоволеність процесом керування соціальною системою. Виходить, частина наукової діяльності Ліпсета присвячена дослідженню інтелектуальних еліт, їхньої ролі у функціонуванні влади, співвідношенню пануючої й інтелектуальної еліт. Разом із Шилзом і Беллом розробляв концепцію деідеологізації, що проголосила крах ідеології через повну втрату нею ідейної заможності і значимості до середини ХХ ст.. Згодом Ліпсет визнав помилковість цієї концепції.

Ліпсет, Блау і Дункан, чії роботи були написані після Другої Світової війни, були важливим внеском у вивчення соціальної мобільності з питань «винятковості» американського суспільства. Сучасні тенденції зміни ступеня мобільності у США прогнозують по суті схожі висновки американських вчених в галузі політичної соціології.

На їхню думку, ступінь мобільності «мас» у Сполучених Штатах істотно не відрізняється від ступеня мобільності, зареєстрованої в інших економічно розвинутих суспільствах - у всіх цих країнах рівень мобільності у будь-якому випадку залишається високим. З огляду на значну близькість їхніх позицій по даному питанню, можна було б очікувати, що й у цілому оцінка цими авторами мобільного суспільства, виходячи з їхніх соціально-політичних поглядів, буде подібною; однак їхні оцінки явно розрізняються.

З погляду Ліпсета, у контексті більш зрілої ліберальної демократії, де економічний ріст і більша рівність умов згладять класові антагонізми, необхідність збільшення рівності можливостей і рівня мобільності є спірної. Він вважав, що наслідки цього процесу можуть бути соціально руйнівними і політично дестабілізуючими.

Ліпсет був серйозно стурбований тим, що мобільність окремих індивідів може позначитися на соціальному і політичному порядку. Високий ступінь мобільності може привести не тільки до особистого задоволення і, отже, соціально-політичної терпимості, але також і до виникнення почуття особистої незахищеності і обурення, образи, злості. Це приведе до відмови індивідів від підтримки ними status quo, що підвищує імовірність їхнього примикання до екстремістських соціальних рухів. Таким чином, для Ліпсета мобільність - це не тільки процес пересування по соціально-економічним сходам, але також і процес відчуження від визначених

груп і примикання до них чи інших. Цей процес може бути більш складним і напружений психологічно, оскільки мобільність часто є тільки частковою, тобто відбувається лише в одному вимірі. Наприклад, мобільність індивідів і груп у професійній сфері, викликана, допустимо, економічним ростом, не обов'язково спричиняє поліпшенню їхнього соціального життєвого рівня чи статусу при збільшенні обсягу політичної влади.

Ліпсет намагався привернути увагу до зворотної сторони мобільності і показати, що наївна прихильність ідеалам відкритого суспільства може викликати ряд непередбачених проблем. Аналіз Ліпсета наводить на думку, що в інтересах збільшення стабільності ліберально-демократичного порядку деякі аспекти радикального універсалізму, настільки високо оцінюваного Блау і Дунканом, мають потребу в модифікації, а саме - не завжди буде вірним відкидати цінності розпорядження на користь цінностей досягнення відкритого суспільства.

Таким чином, праці у галузі політичної науки Ліпсета є прикладом того, що відношення прихильника ліберальним поглядам до проблеми мобільності можуть бути досить неоднозначними і поміркованими, хоча це не значить, що вони обов'язково повинні бути тільки негативними. На противагу цьому відношення до мобільності у Великобританії більш позитивно, хоча насправді воно і виростає з основної традиції соціалістичної думки: з фабіанства і британського «етичного» соціалізму.

Якщо уважно проаналізувати концепцію Сеймура Ліпсета «Умови і реквізити демократії», то ми ознайомимося і з основами положення демократичного елітизму. Він наголошував на значенні незалежних центрів впливу для демократичних укладів, зокрема, на значенні консенсусу у суспільстві. Існування сучасних еліт ґрунтується не на протиставленні масі, а на загальних ціннісно-нормативних стандартах. Зі свого боку, наявна ціннісна система легітимізує рольову диференціацію та авторитет еліти.

Метр політичної соціології намагається показати, що стабільність демократичного правління залежить від рівня економічного розвитку й освіти населення. На основі порівняльного аналізу С. Ліпсет стверджує, що зі зростанням добробуту й освіти середнього громадянина зменшується потенціал радикалізму та авторитаризму у суспільстві. Американський дослідник доходить висновку щодо суттєвих змін відносин еліта-маса, завдяки впливу громадянської думки, електоральному вибору, об'єднанням і союзам

громадян, засобам масової інформації тощо, а також вагомості суспільної моралі (перевага громадських інтересів, альтруїзму, гуманістичних ідеалів та ін.).

ДЖЕРЕЛА:

Політичний словник. Головна редакція УРЕ. Київ. 1976.; Українська радянська енциклопедія. — 2-е видання. — Т. 1. — Київ, 1977.; Політологічний енциклопедичний словник. — К., Генеза. — 1997. — 400 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. — К.: МАУП. 2005. — 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I — Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, — Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. — 798 с.

ЛІСАНДР (? – 395 рр. до н. е.)

Спартанський полководець доби Пелопоннеської війни. Належав до роду Гераклідів, за іншими джерелами, був сином Аристократа і по батькові належав до Гераклідів (Плутарх. Лісандр, 2,1). Тому, незважаючи на знатність свого роду, Лісандр зумів добитися високого становища в суспільстві уже не в юному віці. У 407 р. до н. е. йому, вірогідно, було близько 45 років, а може, і більше. А починаючи з 407 р. до н. е., упродовж 10 років він чинив сильний вплив на політичний клімат не лише в Спарті, але і в усій Греції.

Лісандр являв собою зразок древнього спартанця і прагнув перш за все до того, щоб повернути Спарті панування на всій території історичної Греції, а після об'єднання, встановити особисте панування в ній. Разом з талантом полководця мав він і проникливість державного мужа, дуже добре умів цінувати значення і сили Афін, ясно розуміючи, що останні можуть бути переможені тільки їх же власною зброєю. Лісандр отримав посаду командувача

спартанським флотом у 407 р. до н. е., коли афінська держава пожинала лаври перемог Алквіада і перебувала на піднесенні у своїй військовій доктрині.

Лісандр почав ґрунтовно вести підготовку до морської війни з Афінами. Він переправляється в Ефес, як на його думку – досить зручне місце для накопичення військ і збільшення флоту. Для більшої впевненості у перспективу успіху в майбутніх баталіях з Афінами, він здобуває прихильність і підтримку Кіра Молодшого. Дотримуючись вітчизняних звичаїв та відрізняючись великою простотою по відношенню до себе, Лісандр був надзвичайно хитрим полководцем. Плутарх приписує йому наступні вислови: «Дітей надувають кістями, а чоловіків клятвами; Де недостатньо левиної шкіри, можна пришити і лисе хутро».

Уникаючи зустрічі з ворожим флотом, Лісандр спровокував морський бій при Нотії, коли був відсутній Алквіад; останнього звинуватили в зраді і на його місце біло призначено 10 нових воєначальників. Лісандр підтримує перевороти у малоазійських містах, він насаджує в них олігархічні правління. Разом з тим, своєю загарбницькою політикою, він влаштовує всілякі труднощі своєму наступнику Каллікратиду.

Коли останній загинув у битві при Аргинуських островах, Лісандр знову отримав головний пост у Спарті, і хоча не наварха (цю посаду ніхто не міг займати в Спарті два рази), але в якості помічника Ааракса, якого було обрано на цю посаду лише про людське око.

Влітку 405 р. до н. е., Лісандр виграв битву з афінським флотом у гирлі ріки Егоспотамос і легко заволодів 180 парусними суднами. Він наказав стратити 3000 полонених, залишивши їх без поховання. Після цього, Лісандр загарбує фракійсько-азіатські міста, вводить в них олігархічне правління з 10 чоловік і одного спартанського гармосту. Всі вони відкололись від Афін, яким залишився вірним лише Самос.

У 404 р. до н. е. Лісандр обложив Афіни і примусив їх здатися обрікши на голодну смерть. Він поміняв в Афінах владу, встановивши тиранію тридцяти. Потім загарбав Самос і з Афінською державою було покінчено. Лісандр зруйнував Довгі стіни.

Почалася реорганізація Афінської держави і вироблення статусу нових союзних полісів. Була створена система декархій і гармостів для утвердження олігархічних режимів. Установлення декархій стало безпосереднім приводом для насильницьких дій.

Самого Лісандра Плутарх показує як людину, яка особисто сприяла розгулу насилля і знищення демократично налаштованих афінян. Декархії проіснували лише в 405 – 402 рр. до н. е., бо прийшов кінець і всевладдю Лісандра. Він хотів допомогти олігархам у придушенні повстання в Піреї і помститися за вбивство Критія.

ДЖЕРЕЛА:

Балух В.О. Історія античної цивілізації. – Т.1. Стародавня Греція: Підручник. – Чернівці: 2007 – 656 с.; Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. I. – Антична Греція.: навч. посібник / укл.: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.С. Шачковська. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2011. – 635 с.

ЛІТОПИС ГАДЯЦЬКОГО ПОЛКОВНИКА ГРИГОРІЯ ГРАБЯНКИ

ЛІТОПИС ГАДЯЦЬКОГО ПОЛКОВНИКА ГРИГОРІЯ ГРАБЯНКИ
козацький літопис 2-ї половини XVII — початку XVIII ст., складений гадяцьким полковником Григорієм Грабянкою.

Літопис Грабянки — одна з найвидатніших пам'яток української історіографічної прози кінця XVII — початку XVIII ст. За ним, а також залітописами Самовидця і Величка закріпилася назва «козацькі літописи». Але така назва досить умовна, бо кожен цей твір є складною, багатоплановою композицією, в якій поєднуються характеристики історичних діячів, описи подій — битв, повстань, змов тощо, окремі документи, тлумачення тих чи інших періодів життя України і яка надто далека від традиційної літописної форми.

Твір Грабянки значною мірою компілятивний. Серед своїх головних джерел автор називає спогади сучасників подій, а також твори вітчизняних та іноземних історіографів. Найбільше Грабянка користувався літописом Самовидця; «Синописом», який був вперше виданий 1674 р., довгий час служив свого роду підручником історії і витримав близько 30 видань; латиномовною працею «Польські аннали» офіційного історіографа польських королів Веспасіана Каховського, 3 томи якої вийшли у Кракові 1683, 1688 та 1698 рр.; а особливо поемою поляка Самуеля Твардовського «Громадянська війна», виданою у Калішу 1681 р. Крім того, Грабянка посилається на твори Мартина Кромера, Мартина та Йоахіма Бельських, Мацея Стрийковського, Олександра Гваньїні, Самуїла Пуфендорфа та Йоганна Гібнера. Але літопис не є простим механічним зведенням відомостей, взятих з різних джерел. Це самостійний твір, в якому відчутне виразне авторське начало.

«Літопис Григорія Грабянки» описує історію з часів виникнення козацтва і до 1709 р. У тексті літопису подається багато державних документів, гетьманських універсалів, актів, грамот.

Центральна постать літопису Грабянки — Богдан Хмельницький. Це головний герой твору, в якому автор поєднує риси реальної історичної особи та ідеального вождя. В зображенні Грабянки він залишається недосяжною вершиною, прикладом для наступних поколінь. За переконанням автора, Хмельницький має дві основні заслуги — визволення України від «дуже тяжкого ярма лядського з допомогою козацької мужності» та возз'єднання України з Росією. Богдан Хмельницький виступає в літописі як «преславний вождь запорозький», «муж хитрий у військовій справі і дуже розумний», «від природи розумний і в науці мови латинської вправний». В уста Хмельницького Грабянка вкладає велику кількість промов і партій у діалогах. Обидва звернення гетьмана до реєстрових козаків із закликом переходити на бік повсталих та інші його промови побудовані за всіма правилами тогочасної риторики і демонструють вміння автора користуватися засобами ораторської прози. Натомість у сцені зустрічі Хмельницького з кримським ханом під час повернення з походу на Львів 1655 р. Грабянка виявляє блискуче володіння технікою драматизованого діалогу. Для створення у читача патетичного настрою автор витримує посмертну характеристику Богдана в руслі традиційних добродетностей воїна-богатиря, виявляючи своє знайомство з «Повістю временних літ» і Несторовим зображенням князя Святослава в ній.

Інші образи твору подано не так повно, проте досить випукло. Оскільки Григорій Грабянка — прихильник автономії України в союзі з Москвою, то він вибирає цей критерій — ставлення до Росії — як основний, і виходячи з нього, наділяє різних осіб тими чи іншими якостями. Всі постаті у Грабянки — Василь Золотаренко, Яким Сомко, Іван Самойлович, Дем'ян Многогрішний, Іван Виговський, Іван Брюховецький, Петро Дорошенко та інші мають певні риси історичних осіб. Але перші четверо (а особливо Я. Сомко) є також ідеалізованим втіленням доброго начала, а трое останніх — втіленням злого. Скажімо, наказний гетьман Я. Сомко — «вождь хоробрий і у справах військових вмілий», «воїн хоробрий і сміливий, вроди, зросту і краси незвичайної, найбільше ж царської величності слуга найвірніший». Позитивне ставлення Грабянки до Сомка виявляється і в тому, що він вкладає в уста татарина, ката Сомка, докір прихильникам Брюховецького, які схопили і засудили до страти

наказного гетьмана: «О нерозумні і немилосердні голови! Цього чоловіка сам бог народив на подив світові... ви ж — тупоголові — і цього не жалієте віддавати смерті!» Поряд із Сомком літописець ставить також паволоцького полковника Івана Поповича. Він говорить: «Воістину, якби ці два дружні мужі: Попович, говорю, і Сомко довше пожили, то могли б старого Хмельницького справи наслідувати». Про Івана Виговського спочатку говориться, що він «муж мудрий», але після смерті Хмельницького ставлення до нього змінюється. Виговського зображено хитрою і підступною, властолюбивою людиною, що украв не тільки скарб Хмельницького, але й гетьманську владу. Колишній генеральний писар виступає «як злодій і віроломець», «прихований супостат, образом і думками лях», «ворог всеруський», «супостат і явний зрадник». Говорячи про страту Виговського, Грабянка вважає, що він отримав по заслугі: «за неповинну кров людську і за недодержання присяги монархові гетьманство скінчив ганебно і безчесно».

Як уже вказувалося, літопис Григорія Грабянки слід розглядати в першу чергу як літературний твір, а не як історичний. Автор подає не документальні факти, а літературно опрацьовану історію, прагне зробити її доступною для широкого загалу. В першу чергу він розраховує на значний емоційний вплив на читача. Головним завданням Грабянки в умовах поступової втрати Україною автономії було нагадати про колишню козацьку славу. В процесі виконання цього завдання літописець відтворив осіб і предмети не такими, якими вони були насправді, але такими, якими вони повинні чи могли б бути, даючи їм, таким чином, певне нове існування і ніби створюючи їх повторно. І. Я. Франко вказував, що «Власне в козацьких літописах Самовидця, Грабянки, Величка і їх наступників і компіляторів, таких як Боболінський, Лукомський, Рігельман і т. п., було б інтересно прослідити зріст тої легенди про Хмельниччину, що в значній мірі заслонила перед нами правдиву дійсність. З літературного погляду се було явище дуже цінне, здібне будити запал у широких масах народу; аж у XIX віці ми побачили його значення для національного відродження і формування наших політичних ідеалів... Отся. грандіозна конструкція Хмельниччини, конструкція більше літературна, аніж історична, була... головною заслугою козацьких літописів». У літописі Грабянки замість правдивої твориться піднесена, гіпергероїзована історія, що поступово стає одним з чинників у розвитку національної самосвідомості українського народу.

Літопис Григорія Грабянки можна, вживаючи сучасну термінологію, назвати бароковим історичним романом. Тут наявний широкий спектр художніх засобів. Автор вводить у свою розповідь вірші, напівлегендарні перекази. На основі таких переказів написані оповідання про будівництво фортеці Кодак, про захоплення Хмельницьким королівських привілеїв у Барабаша, про смерть і похорон Хмельницького та ін. На сторінках твору ми зустрічаємо такі властиві для барокових художніх творів особливості, як поєднання символіко-алегоричного значення різних персонажів з історико-реалістичним, використання прийомів контрасту, смакування натуралістичних подробиць, пишні натюрморти, несподівані метафори, нанизування епітетів і т. д.

Відповідно до свого завдання — звеличення Хмельницького і його доби — Грабянка написав свій твір складною, сильно стилізованою під церковнослов'янську українською книжною мовою того часу. Архаїзуючи мову, автор прагнув досягти високого, патетичного стилю розповіді, в яку все ж проникли народнорозмовні елементи. Важкий, риторичний стиль Грабянки, вживання архаїзованого синтаксису і лексики значно утруднюють сприйняття твору читачем кінця XX ст., і тому потребують донесення у сучасних формах. Йдеться тут не про переклад з однієї мови на іншу, а про переклад з староукраїнської мови на нову. Над перекладачем тут тяжить оригінал, його не можна калькувати, залишаючи авторський порядок слів у реченні чи ускладнену його побудову, а треба знайти спосіб відтворити все за правилами сучасної граматики.

Ці труднощі Р. Г. Іванченку вдалося подолати, його переклад, з максимальною точністю відтворюючи оригінал, разом з тим не є стилізованим і архаїзованим. Думається, що ця спроба Р. Г. Іванченка має викликати гостре зацікавлення у широкого читацького загалу.

ДЖЕРЕЛА:

Очерки истории исторической науки в СССР», т. 1, М., 1955.; Багалий Д.І., «Нарис української історіографії», вип. 2, Київ, 1925.; Дорошенко Д., «Огляд української історіографії», Прага, 1923.

ЛІТОПИС САМІЙЛА ВЕЛИЧКА

ЛІТОПИС САМІЙЛА ВЕЛИЧКА — наймонументальніший твір української історико-мемуарної прози XVII–XVIII ст., який разом з Літописом Самовидця, Літописом Григорія Грабянки й «Історією Русів» творить комплекс козацької історіографії.

Сам літопис не дійшов до нас у належному вигляді — дуже знищений перший том, значно менше другий. Цілком ймовірно, що книга не закінчувалася 1700 р., бо і у заголовку, і у багатьох місцях третього тому згадуються події принаймні до 1720 р. Тому, є думка, що втрачені й прикінцеві сторінки літопису.

Самійло Величко для створення свого Літопису не обмежився вузькими локальними матеріалами та власними спогадами. Навпаки, він використав різноманітні іноземні джерела.

Але за найправдивіше джерело для Величка правили діаріуш (Щоденник) козацького літописця Самійла Зорки, особистого писаря гетьмана Богдана Хмельницького та дрібні козацькі «кронички».

Літопис Величка написаний українською літературною мовою ХУІІІ ст. з елементами народної мови. Літопис є одним з найголовніших і найвірогідніших творів української історіографії 2-ї половини ХУІІ — початку ХУІІІ ст. Літопис складається з 4 частин:

- **Перша** — «Сказание о войне казацкой з поляками через Зеновія Богдана Хмельницького...» — змальовує події 1648–1659 рр., окремими епізодами сягаючи у 1620 р., Описуючи війну Якова Остряниці 1638 р., Величко додає до автентичного джерела, яким користувався, — щоденника польського хроніста Шимона Окольського — власний коментар;
- друга і третя частини, які охоплюють 1660–1686 рр. та 1687–1700 рр., названі «Повествования летописная с малороссийских и иных отчасти поведениях собранная и zde описанная», містять значну кількість власних спостережень Величка і ґрунтуються на документах гетьманської канцелярії;
- у 4-й частині зібрано додатки з різних документів ХУІІ ст.

ДЖЕРЕЛА:

Вперше опублікований Київською Археографічною комісією у 1848–1864 рр. під назвою «Летопись событий в юго-западной России у ХУІІ в.», тт. І–ІV.; «Сказание о войне казацкой з поляками через Зеновія Богдана Хмельницького...» Київ, 1926, Акад.наук, 268 с.; Величко є також автором перекладу з німецької на українську мову збірника «Космографія» та передмови до нього.

ЛОБІЗМ

ЛОБІЗМ (англ. lobbyism) — скоординована практика обстоювання інтересів або чинення тиску на законодавців і чиновників неурядовими організаціями, фінансово-промисловими групами чи етнічними спільнотами на користь того або іншого рішення. Лобізм також передбачає діяльність зацікавлених осіб, яка

сприяє ухваленню органами влади тих або інших рішень, з використанням формальних і неформальних відносин в органах влади. Передусім йдеться про захист інтересів не якоїсь окремої компанії, а цілої галузі. Іноді асоціюється з корупцією і нелегальними методами впливу на прийняття рішень урядовими структурами, хоча лобізм не обов'язково передбачає підкуп державних працівників. Представники зацікавлених груп називаються лобістами, а їх групи лобі.

Вважається, що термін «лобі» походить від практики відвідувати депутатів у Центральному Вестибюлі Британського Парламенту. Перша згадка про лобіювання датована 1820 р. про намагання представників громадськості вплинути на прийняття рішення у Конгресі США. Англійською lobby означає «кулуари», «коридори».

За іншою версією, термін походить від різного роду активістів, які очікували президента США у кулуарах готелю, щоб намагатися вплинути на нього і таким чином посприяти прийняттю вигідного їм рішення. У 1946 р. у США був прийнятий спеціальний закон про лобізм і зараз цей феномен існує у всіх демократичних країнах. Нерідко лобісти мають свої контори при законодавчих органах. Легалізація цієї діяльності дозволяє зробити прозорими взаємини влади і бізнесу, щоб виборці могли бачити, чиї інтереси відстоює той або інший політик.

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЛОБІЗМУ У ЗАХІДНИХ КРАЇНАХ

У різних країнах світу ця процедура регламентована по-різному. У якомусь розумінні зразковою є модель, що існує у США. Ще у 1946 р. в Америці запровадив спеціальний закон, автори якого апелювали до прийнятої у 1789 р. Першої поправки до Конституції США, що гарантує, зокрема, право громадян звертатися в офіційні органи з скаргами. За цим законом лобісти мають обов'язково реєструватися у секретаря Сенату і у клерка Палати Представників, повідомивши при цьому галузь своїх інтересів. Лобіст також зобов'язаний під присягою надати письмову заяву, в якій наводиться низка даних: найменування і адреса своєї установи; ім'я і адреса наймача; терміни найму; сума винагороди, що виплачується йому; мета і сума, виділена на витрати. До речі, закон не обмежує розмір коштів, які витрачаються на лобіювання, проте заборонено використовувати федеральні кошти. Крім того, лобіст чотири рази на рік повинен надавати відповідним органам свій фінансовий звіт.

Прикладів таких офіційних лобістів у США чимало. Серед них Торгова палата США, Національна асоціація виробників, Національна асоціація ріелтерів, американсько-ізраїльський комітет громадських зв'язків та ін. Взагалі ж, професійними лобістами вважаються ті, хто витрачає на цю діяльність не менше 20 % свого робочого часу, а штраф за порушення правил може досягати 50 тисяч доларів. У США були також зроблені спроби обмежити і закамфльовані види підкupu. За законом 1995 р. парламентарій має право отримати від однієї особи подарунків на суму не більше 100 доларів на рік, при цьому ціна одного предмету не повинна перевищувати 50 доларів. Гонорар же за публічний виступ не може перевищувати 2000 доларів.

У більшості інших західних країн спеціальних законів про лобізм немає, проте норми, що регулюють таку діяльність, інкорпоровані у низку законів. Наприклад, у ФРН вони присутні у прийнятих у 1972 р. Кодексі поведінки члена Бундестагу і Положенні про реєстрацію союзів і їх представників при Бундестазі. Відповідно до цього Кодексу депутати можуть займатися за винагороду проблемами, що виносяться на обговорення комітетів парламенту. Але вони зобов'язані заздалегідь оголосити «про свою зацікавленість». Крім того, передбачено, що коли такий депутат заперечує факт своєї лобістської діяльності, то його доходи оподатковуються за вищою ставкою.

ЛОБІЗМ В УКРАЇНІ

За версією журналу «Український тиждень» (№566)) 6-13 лютого 2009 р.) найвидатнішими сучасними українськими лобістами є: Євген Сігал, Катерина Ващук, Сергій Терещук, Роман Ткач, Сергій Терьохін, Сергій Ключев, Наталія Королевська, Валентин Ландик, Сергій Рижук, Таріел Васадзе, Дмитро Святаш, Микола Азаров, Станіслав Аржевітін, Василь Горбаль, Ірина Акімова, Юрій Сербін, Ігор Лисов, Володимир Поляченко, Олександр Гудима, Юрій Бойко, Микола Мартиненко.

Легалізувати лобізм в Україні так і не вдалось. Законопроекти «Про лобіювання в Україні» та «Про правовий статус груп, об'єднаних спільними інтересами (лобістських груп) у Верховній Раді України», так і залишились не прийняті. В Україні існує Інститут професійного лобіювання та адвокати, однак діяльність лобістів розгортається у «тіні» від громадськості та інших представників політикуму. На заміну «старій школі» політиків-лобістів у 2010 р. прийшла прогресивна молода генерація лобістів (Денис Базилевич, Сергій Биков, Сергій Доротич). Ці лобісти почали запроваджувати досвід американського

лобізму в Україні. Важливу роль у розвитку теорії українського лобіювання відіграв вітчизняний вчений Володимир Нестерович, який першим в Україні захистив кандидатську дисертацію з лобіювання зі спеціальності конституційне право (2008 р.), працював у складі Робочої групи Міністерства юстиції України з розробки Концепції проекту Закону України «Про лобіювання» (2009 р.) та протягом 2009-2013 рр. опублікував цілу низку наукових праць з лобіювання, найбільш значущою серед яких стала монографія «Конституційно-правові засади інституту лобіювання: зарубіжний досвід та перспективи для України». Наряду з іншими, в Україні вже активно працюють такі лобістські організації, як Ukrainian Government RelationsConsulting (UGRC).

Цивілізований лобізм просуває інтереси окремих осіб чи організацій, що відповідають загальнонаціональним інтересам і мають велике значення для економіки всієї країни.

ЦИВІЛІЗОВАНЕ ЛОБІЮВАННЯ ХАРАКТЕРИЗУЄТЬСЯ:

- опосередкуванням лобістського процесу. Це означає, що лобіювання здійснюють спеціальні структури - рухи, ліги, асоціації, союзи, діяльність яких оцінюється та контролюється громадськістю. Такі лобістські групи намагаються оприлюднити свої наміри з метою залучення на свій бік громадської думки.
- гласністю і прозорістю діяльності. Контроль за процесом лобіювання забезпечується доступом громадськості до відповідної інформації.
- конкуренцією між лобістськими групами, що дозволяє їм контролювати одна одну, апелюючи в разі необхідності до змї та громадськості.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х . :Право, 2015; Нестерович В.Ф. Конституційно-правові засади інституту лобіювання: зарубіжний досвід та перспективи для України: Монографія / МВС України, Лу-ган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 752 с.;

ЛОЗУНГ ПОЛІТИЧНИЙ

ЛОЗУНГ ПОЛІТИЧНИЙ (від нім. *lozung* — заклик) — короткий концентрований вислів провідної ідеї, стратегічного або тактичного завдання, злободенної політичної вимоги, основоположного політичного принципу (політичної партії, суспільно-політичного руху, держави, міжнародного або міждержавного об'єднання), звернений до конкретного суб'єкта з метою мобілізації та стимулювання його

творчої енергії на виконання поставленого завдання. Лозунг політичний, особливо в моменти гострих і швидкоплинних політичних процесів, є важливим і специфічним для політики засобом здійснення впливу на свідомість людей. Будучи образним втіленням тієї чи іншої ідеї, він здатний викликати позитивний емоційний відгук навіть у тих людей, які спеціально не цікавляться будь-якими ідеями й тим паче системою їх обґрунтування.

Основне призначення і зміст лозунгу політичного визначають і характер вимог до його форми. Лозунг має бути: коротким (з метою засвоєння без спеціальної теоретичної підготовки); зрозумілим (побудованим на основі поширеної політичної лексики); конкретним, тобто таким, що враховує своєрідність даних конкретних обставин, розстановку політичних сил, становище різних соціальних класів і верств у суспільстві; чітким — строго виділяти те чи те перетворення з усього комплексу соціальних проблем, говорити про цілком визначений спосіб дії.

У політичному житті лозунг політичний, як правило, виконує такі головні функції: акумулюючу (концентрує та виражає інтереси окремих суспільних класів, верств, груп), організаційну, мобілізуючу, конструктивну, деструктивну.

Кожний лозунг політичний працює до певного часу, тому потрібно постійно стежити за тим, щоб своєчасно його замінити, коли він починає «відмирати». «Померлий» лозунг політичний може завдати серйозної шкоди політичній партії, громадсько-політичному рухові або державі. Слід урахувувати зміст того чи іншого лозунгу політичного.

Це може бути тактичний або стратегічний лозунг: перший орієнтує маси людей, членів партії, громадян держави на тимчасову ситуацію, а другий — дає установку на тривалу перспективу.

Існуюча політична практика, в т. ч. й у теперішній Україні, засвідчує, що політики досить часто спекулюють лозунгами і навіть через засоби масової інформації з їх допомогою маніпулюють свідомістю населення.

ЛОКАУТ

ЛОКАУТ (англ. lock out, буквально «замикати двері перед кимось») — тимчасова зупинка роботи (або суттєве скорочення обсягів виробництва) підприємствароботодавцем, одночасно з припиненням виплати зарплати працівникам.

Роботодавець влаштовує локаут з метою вчинення тиску на робітників, т.ч. по суті локаут є своєрідним страйком з боку роботодавця.

Крайньою формою локаута є колективне звільнення з ініціативи роботодавця у зв'язку з трудовою суперечкою, оголошенням страйку з боку робітників абощо — у цьому разі роботодавець (тобто власник і/або його представники) діють з метою попередити або зупинити страйк працівників, перешкодити створенню професійної спілки або змусити профспілку чи страйковий комітет піти на поступки, наприклад, пом'якшити свої вимоги.

Дещо іншими спонуками керується власник підприємства (його представники) в умовах погіршення його фінансової ліквідності або в умовах економічної кризи — локаут у такому разі є способом економії і оптимізації витрат на підприємстві (наприклад, реорганізація підприємства), що майже завжди виливається у масове звільнення робітників з виробництва. Крайнім випадком є остаточна зупинка виробництва і/або ліквідація цеху, виробничої лінії, філії або й цілого підприємства.

ЛОКК ДЖОН **(1632 — 1704 РР.)**

Англійський філософ, один із основних представників англійського емпіризму та Просвітництва. Народився в Англії у сім'ї адвоката. Початкову освіту здобув вдома. Закінчив Вестмінстерську граматичну школу, Оксфордський університет. Самостійно вивчив нову філософію (Бекона, Декарта та ін.), природознавство, медицину. Працював викладачем грецької мови і літератури в університеті, пізніше був вихователем сина, а потім внука відомого політичного діяча графа Шефсбері, багато подорожував, довго жив у Франції, де познайомився з ідеями Монтеня. У час розгулу абсолютистської

реакції (1683) Джон Локк емігрував разом з своїм патроном, графом Шефтсбері до Голландії, повернувся до Англії після революції 1688 р.

Джон Локк народився 1632 р. у Рінгтоні, Англія. У 1647 р. направлений у престижну Вестмінстерську школу у Лондоні, отримавши стипендію політика Александра Пофама, члена Британського парламенту. Згодом вступив до аристократичного коледжу Крайст Черч в Оксфорді. Попри те, що був здібним учнем, з огидою ставився до навчальної програми і вважав праці сучасних йому філософів, таких як Рене Декарт, цікавішими, аніж матеріал, який викладався в університеті. Річард Ловер, товариш Локка з часів навчання у Вестмінстерській школі, зазначав, що той був знайомий із медициною та експериментальною філософією, які переслідувалися іншими університетами Британії і в тому числі Лондонським королівським товариством, членом якого Джон Локк все-таки став.

Ступінь магістра Джон Локк отримав 1658 р., а крім того здобув ступінь бакалавра медицини 1674 р. Між тим 1658 р. він став викладачем і професором грецької риторики. Пізніше він повернувся до Оксфорда і вивчав медицину. У той час співпрацював з провідними мислителями і науковцями, таких як Роберт Бойль, Томас Вілліс і Роберт Гук. У 1666 р. Джон Локк познайомився із Ентоні Ешлі Купером, 1-м графом Шефтсбері, коли той прибув до Оксфорда шукаючи ліків від інфекції печінки. На Купера Локк справив неабияке враження, і той запропонував йому увійти до його пошту.

Таким чином, у 1667 р. Локк переїхав у будинок у Лондоні, працював особистим лікарем графа Шефтсбері. Він також продовжував вивчати медицину під керівництвом визначного лікаря-практиканта Томаса Сайденгама. Його вплив позначився нанатурфілософських поглядах Локка, вираженням яких стала праця «Розвідка про людське розуміння».

У 1672 р. граф Шефтсбері став Лорд-канцлером Англії, після чого Локк був втягнений у політику, що в свою чергу відбилося на його політичному мисленні. Однак у 1675 р. граф Шефтсбері потрапив в опалу. Оскільки кар'єра Локка на пряму залежала від злетів та падінь Шефтсбері, до 1679 р. він багато подорожував Францією. У 1683 р. Локк був змушений втекти до Нідерландів.

У 1688 — 1689 рр. настала розв'язка, яка поклала кінець поневір'янню Локка. Відбулася Славна революція, Вільгельм III Оранський проголошений королем Англії. Локк брав участь у підготовці перевороту 1688 р., перебував у тісному контакті з Вільгельмом Оранським і здійснив на нього значний ідейний вплив.

На початку 1689 р. він повернувся на батьківщину. У 1690 рр. разом з урядовою службою Локк розгорнув широку наукову і літературну діяльність. У 1690 р. опубліковані «Розвідка про людське розуміння», «Два трактати про правління», у 1693 р. — «Думки про виховання», у 1695 р. — «Розумність християнства».

Джон Локк помер 28 жовтня 1704 р. від астми. Ніколи не був одружений і не мав дітей.

ПОГЛЯДИ ЛОККА НА ДЕРЖАВУ

Вважав найкращою формою конституційну монархію, для чого необхідним є поділ гілок влади на парламентську, виконавчу та федеральну. У своїй теорії суспільного контракту виходить із природного стану людства, в якому, на відміну від Гоббса, для якого людина є егоїстичною істотою, люди мають право на життя, рівність, свободу та приватну власність. У природних умовах, утиск кимось чийось прав може закінчитися (перебільшеною) помстою, а внаслідок помсти за помсту може виникнути війна. Для уникнення цього потрібна держава в якості арбітра. Для цього громадяни передають державі частину своїх суверенних прав, власником яких вони залишаються і надалі. Держава повинна забезпечувати їх на кращому рівні, ніж це можуть самі люди в природному стані. Якщо права людей масово порушуються, тоді вони мають право скинути владу.

Локк вперше також довів право людини на прагнення до щастя, а не тільки на самозбереження. Обмеження свободи у формі рабства можливо, наприклад, у війні. Інші права людини можуть бути у неї відібраними, якщо людина їх не заслуговує, наприклад, через убивство. Локк сповідував ліберальну державу, але не самий ідеал манчестерського лібералізму. Держава має право втручатися у приватну власність, наприклад, накладати податки на несамотійну працю. Мав сильний вплив на декларацію незалежності, конституцію США та революційної Франції.

ПОГЛЯДИ ЛОККА НА ПОДІЛ ВЛАДИ

Джон Локк займався розробкою та обґрунтуванням принципу поділу влади. Основою державної влади він визначав народний суверенітет, який делегується державі аби впорядкувати суспільні відносини. У своїй праці «Два трактати про державне правління» він навів наступні види влади: законодавчу, виконавчу та федеративну, або союзну. На його думку, вони виникають задля здійснення необхідності у створенні та виконанні законів, щоб досягти порядку,

рівності та блага у суспільстві, а також для побудови та підтримки відносин з іншими державами.

Джон Локк пояснює причини утворення законодавчої влади тим, що у ході повсякденного існування люди часто зустрічаються із потребою захисту своїх природних прав та власності. Цю функцію мають виконувати закони. Найпершим та найнеобхіднішим законом для будь-якої держави має стати встановлення законодавчої влади, діяльність якої має бути спрямована на забезпечення блага у суспільстві та кожної особи окремо. Вона є верховною, передається певним людям і залишається священною та незмінною в їх руках. Ніякий нормативний акт, що прийнятий будь-яким органом влади, не набуде сили закону доки не буде санкціонованим законодавчою владою, яка по суті втілює волю народу. Але Локк зауважив, що така верховна влада не повинна носити деспотичний характер. Їй слід прибігати до вже проголошених та постійно діючих. Недопустимим є необґрунтоване та безпідставне позбавлення власності без згоди на те власника. Також категорично відкидалась можливість передачі їх повноважень кому-небудь.

Нагально постає проблема аби новостворені закони постійно виконувались та існував певний нагляд за цим процесом. Але мислитель зауважив, що повноваженням виконання законів мають наділятися інші органи, щоб законотворці не почали використовувати закони на свою користь і не суперечили таким чином інтересам суспільства. Таким чином, виникає ще одна влада — виконавча. Сюди також входить і судова влада.

Окрім цих двох гілок влади Локк виокремлював ще одну — федеративну. Її компетенція, на думку автора, має поширюватися на право оголошувати війну і мир, брати участь в коаліціях, об'єднаннях і союзах, будувати відносини з будь-якими фізичними та юридичними особами за межами даної держави. Її виокремлення є природнім, оскільки такі стосунки мала кожна особа до того як вступила у суспільні відносини, а тепер вона делегує це повноваження спеціальним органам, бо результати цих відносин можуть зачіпати інтереси всього суспільства. У випадку, коли дійсні закони та порядок і методи їх реалізації суперечили волі та інтересам народу, Локк передбачав право опору владі — право на повстання. Таким чином, законодавча влада може бути ліквідована чи замінена. Звідси слідує, що верховну владу все ж має суспільство, але з іншого боку її не можна назвати такою, доки не розпущено владу.

Отже, верховною є саме законодавча бо той орган, який створює закони і ними ж уповноважує когось на їх виконання, має бути вищим, тобто виконавча влада є підпорядкованою і підзвітною законодавчій і може бути зміщеною або заміненою.

Також автор не бачить ніякої необхідності і зручності в тому, щоб законодавча влада була постійно діючою, але це є необхідно умовою для виконавчої, оскільки, не завжди є потреба у законотворенні, але є постійна необхідність у їх виконанні. Природнім є і те, що коли законодавчий орган передав повноваження виконувати норми в інші руки, то він залишив за собою право відібрати таку владу назад, коли на це буде певна причина або виконання законів суперечитиме інтересам народу. Таке твердження є справедливим і щодо федеративної влади, бо вона і виконавча влада є підзвітними і підпорядкованими верховній законодавчій владі.

Право обрання (вперше чи повторно) певного кола осіб на посади до таких органів належить тільки народу і має реалізовуватися у визначений термін. В певних випадках таким правом може наділятися і виконавчий орган. Але повноваження скликати та розпускати даний орган не ставить виконавчу владу вище. Також мислитель зауважив, що у разі, коли виконавча влада буде перешкоджати скликанню сесій законодавчої, коли цього вимагає конституція чи потреби суспільства, то по суті вона вступає у стан війни з народом, який все ще зберігає за собою право поновити законодавчий орган шляхом застосування сили.

РЕЛІГІЯ

Щодо релігії Локк прагнув створити для різних християнських конфесій платформу з мінімальною спільною базою, яку можна пояснити за допомогою розуму. Він вважав, що в християнській релігії є місця, які просто неможливо обґрунтувати за допомогою нього. Правом на свободу релігії не захоплювалися атеїсти та католики (останні, за те, що визнають Папу головою держави). Вважав, що держава переступала би свої повноваження, якби силою вимагала людей вірити у щось.

ТЕОРІЯ ПІЗНАННЯ

Локк також хотів створити для науки спільну платформу, не втручаючись в її окремі галузі. Він визнає частково Декартівський раціоналізм: для нього мислення починається від суб'єкту, проте заперечує те, що реальність складається із окремих реальностей суб'єктів. Він не вірить у вроджені знання. При цьому виходить із

наївних форм таких ідей (не як у Декарта), припускаючи, що вроджені ідеї повинні бути свідомими всім людям у будь-який час. Проте, ані діти, ані неосвічені люди не знають основних філософських понять. Окрім цього, вроджені ідеї роблять розум непотрібним. Наприклад, ідея Бога не є вродженою, оскільки існує багато народів, де не існує віри в Бога. Він вважає, що людина народжується як «табула rasa» (з лат. чиста дошка). У розумі не знаходиться нічого, що би не було сприйнято органами чуття. Локк є емпіриком. Матеріалом пізнання є прості ідеї, вони всі походять із досвіду. Ідеєю є у найзагальнішому сенсі будь-яка уява, елемент свідомості як поняттєво-раціонального як і чуттєвого типу.

ПРОСТІ ІДЕЇ:

Сенсації (зовнішні): чуттєві враження речових тіл, колір, запах, смак, розмір, рух тощо (вже тут він розрізняє першорядні та другорядні якості; див. нижче).

Рефлексії (внутрішні): власні дії, стан, переживання, наприклад, ідеї з рефлексії бажання, прагнення, уяви, мислення тощо.

складається з обох однаково: радість, біль, сила, послідовність у часі.

Складні ідеї: що складають з простих через їх порівняння, поєднання, абстрагування; вони є у першу чергу поняттями / першими якостями (номіналізм), оскільки про реальну сутність речей не можемо нічого сказати.

Субстанції: речі, які складаються із постійного зв'язку між простими ідеями; не може знати, чи вони насправді є, проте, вважає, що Бог, янгол є субстанціями.

Першорядні якості (властивості, які безпосередньо містяться у речах, напр., об'єм, твердість або форма).

Другорядні якості (властивості, які не містяться у речах, але додаються до ідеї субстанції через наше сприйняття, наприклад, солодкість, теплота).

Тільки про субстанцію першої якості ми можемо щось сказати об'єктивно, оскільки можна виміряти кількісно, а не якісно.

Співвідношення (різних ідей одна до одної; ідентичність та неідентичність, час та простір); при цьому, каузальність стає суб'єктивною.

Модуси (ідеї, які не відбивають реальність, а є розумовими конструкціями, наприклад, держава, трикутник тощо); поняття моралі зараховує сюди — для розвитку потрібний розум.

Основною властивістю розуму він вважає можливість перевіряти ідеї на якість. Проте, на відміну від Канта, для Локка не існує ідей апіорі, а тільки можливість сприйняття, опрацювання в образи складніших ідей та понять. Для Локка реально існують тільки прості ідеї, а складні — ні. Окрім цього, існує реальна субстанція, про яку ми нічого не можемо сказати. Таким чином він вказує на межі пізнання. Пізнання для Локка є сприйняття відповідності або невідповідності ідей. Абстракція у Локка — це відкидання певних властивостей у певних речей для кращої класифікації.

Він розрізняє три елементи пізнання (впевненість у знанні найвища у першому, найнижча — в останньому):

Інтуїтивне: Людина впізнає у порівнянні відповідність або протилежність ідей. Інтуїтивна правда виникає тоді, коли ідеї не піддаються подальшому аналізу, коло вони є очевидними;

Демонстративне: у рамках аргументації кожен крок повинен підтверджуватися інтуїтивним пізнанням (пор. у Декарта);

Сенситивне: можна спостерігати тільки зовнішні тілесні речі, оскільки у нас відсутні адекватні ідеї.

Оскільки наші знання обмежені, Бог наділив нас можливістю провидіння. Те, що Бог нам відкрив, є безумовною правдою. Між знаннями та вірою, розумом та провидінням не може існувати протилежностей. Що є божественним провидінням — це повинен бачити розум.

Був одним з основоположників емпірико-сенсуалістичної теорії пізнання. Локк вважав, що у людини немає вроджених ідей. Вона народжується «чистою дошкою» і готова сприймати навколишній світ за допомогою своїх відчуттів через внутрішній досвід — рефлексію.

«Дев'ять десятих людей робляться такими, якими вони є, тільки завдяки вихованню». Найважливіші завдання виховання: вироблення характеру, розвиток волі, моральне дисциплінування. Мета виховання — виховання джентльмена, який вміє вести свої справи виразно й передбачливо, ділової людини, витонченої у спілкуванні. Кінцеву мету виховання Локк представляв у забезпеченні здорового духу в здоровому тілі («ось коротке, але повний опис щасливого стану в цьому світі»). Розробив систему виховання джентльмена, побудовану на прагматизмі й раціоналізмі. Головна особливість системи утилітаризм — кожен предмет повинен готувати до життя. Виховання джентльмена включає (всі складові виховання повинні бути взаємопов'язані):

Фізичне виховання: сприяє розвитку здорового тіла, вироблення мужності та наполегливості. Зміцнення здоров'я, свіже повітря, проста їжа, загартовування, суворий режим, вправи, ігри.

Розумове виховання повинно підпорядковуватися розвитку характеру, формування освіченої ділової людини.

Релігійне виховання необхідно спрямовувати не на привчання дітей до обрядів, а на формування любові і пошани до Бога, як вищому суті.

Моральне виховання — виховати здатність відмовляти собі в задоволеннях, йти наперекір своїм уподобань і неухильно дотримуватися порад розуму. Вироблення витончених манер, навичок галантного поведінки.

Трудове виховання полягає в оволодінні ремеслом (столярним, токарним). Праця запобігає можливості шкідливого неробства.

Основний дидактичний принцип — у навчанні спиратися на інтерес і допитливість дітей. Головним виховним засобом є: приклад і середовище. Стійкі позитивні звички виховуються ласкавими словами та лагідними навіюваннями. Фізичні покарання застосовуються тільки у виняткових випадках зухвалої й систематичної непокорі. Розвиток волі відбувається через уміння переносити труднощі, чому сприяють фізичні вправи й загартовування.

Зміст навчання: читання, письмо, малювання, географія, етика, історія, натурфілософія, хронологія, бухгалтерія, рідна мова, Французька мова, латинська мова, арифметика, геометрія, астрономія, фехтування, верхова їзда, танці.

По факту все це означало б професіоналізацію підготовки окремих учнів. Мали бути професійно підготовані приватні викладачі, які б займалися індивідуально. Основними компонентами освіти є підвищення фізичного, морального та інтелектуального.

Фізичне виховання — акцент на кондиціонування, гігієну, правильне харчування, повинні носити вільний одяг — засуджує ліфи, в дітей має бути багато фізичних вправ і свіжого повітря

Моральне виховання — важливість дисципліни, дисципліна і самоконтроль є важливим прикладом для наслідування дорослих, засуджує тілесні покарання — тільки в деяких випадках, всупереч, погані манери на роботі, лень

Інтелектуальної освіти — вища освіта не вважається важливою, бо людина повинна бути в змозі піклуватися головним чином про свої справи

Кожен, за його словами, повинен навчитися деяким основам торгівлі. Локк сприймає фізичну працю, як доповнення до розумової діяльності. Він вважав, що хлопчики навіть з бідних сімей повинні відвідувати школу де їм би викладалась релігія, мораль, і ручна праця. Освіта для дівчаток не розглядалися Локком, як можлива в принципі.

ЕКОНОМІЧНІ ВЧЕННЯ

Його теорія праці полягає в тому, що людина має право забрати щось із природи, якщо змішала її зі своєю працею (земля сама немає вартості, тільки робота на ній). Людина не має права брати більше, ніж їй потрібно. Не можна брати із природи щось, а потім дати йому зіпсуватися. Проте, можна поміняти щось на інше, що менше псується. Проте, грошей можна мати безмежно, бо вони не псуються. Пропагував вільну міжнародну торгівлю. Запровадив також поняття про швидкість обороту грошей.

ПРО ТЕОРІЮ ЦІН

Локк виклав свою загальну теорію вартості та ціни, яка є теорією про попит і пропозицію, у листі до членів парламенту у 1691 р., під назвою «Деякі міркування про наслідки зниження відсотка і підвищення вартості грошей». Він називає пропозицію «кількістю» й попит «рентою». «Ціна будь-якого товару піднімається або падає на певний відсоток у залежності від співвідношення продавців і покупців». І «те, що регулює ціну ... [товарів] є не що інше, як їх кількість пропорційно до їх ренти». Кількісна теорія грошей становить окремий випадок цієї загальної теорії. Його ідея заснована на тезі, що «гроші відповідають за всі речі» (Екклезіаст) або «грошової ренти завжди достатньо, або більш ніж достатньо», і «вона змінюється дуже слабо...». Локк приходять до висновку, що попит регулюється лише їх кількістю, незалежно від того, чи попит на гроші не обмежений чи постійний. Він також досліджує визначники попиту та пропозиції. З точки зору пропозиції він пояснює вартість товарів їх рідкісністю і здатністю бути обмінаними й спожитими. Він пояснює існування попиту на товари тим, що вони приносять доходи. Локк розвиває ранню теорію капіталізації, такої як земля, яка має значення, оскільки «виробництво товарної продукції на ній приносить певний річний дохід». Попит на гроші майже такий самий, як попит на товари або землю; це залежить від того чи гроші потрібні

як засіб обміну, чи як позичковий капітал. Як засіб обміну «гроші здатні, шляхом їх обміну на товари, забезпечувати нас всім необхідним для життя». Як позичковий капітал «вони мають ту саму природу що й земля, тобто приносять певний річний прибуток... або проценти».

ДУМКИ ПРО ГРОШІ

Локк розрізняє дві функції грошей, як «мірило» вартості, і як «застава», щоб претендувати на товари. Він вважає, що срібло й золото, на відміну від паперових грошей, є доброю валютою для міжнародних угод. Срібло і золото, говорить він, мають рівну цінність для всього людства і тому їх може розглядати як заставу будь-хто. Тоді як вартість паперових грошей дійсна тільки за правління уряду, який їх друкує.

Локк стверджує, що країна повинна шукати сприятливий торговий баланс, щоб не залежати від інших країн і не нести збитки в торгівлі. Оскільки кількість грошей у світі постійно зростає, країна повинна постійно прагнути збільшити свої грошові запаси. Локк розвиває свою теорію обмінного курсу грошей. На додаток до руху товарів, існує також рух грошової маси у країні, і рух капіталу визначає обмінний курс. Останній є менш значним і менш мінливим, ніж рух товарів. Стосовно ж грошової маси, якщо вона велика відносно інших країн, спричинить підняття курсу грошей цієї країни вище номінального, подібно до експортного балансу.

Він також оцінює потребу у готівці для різних економічних груп (землевласників, робітників і брокерів). Для кожної групи потреби у готівці тісно пов'язані з тривалістю періоду оплати. Він стверджує, брокери — це посередники — чия діяльність збільшує грошове коло і чий прибуток забирає частину заробітків робітників і землевласників, і негативно впливає на особисте та народне господарство, хоч вони нібито сприяли його розвитку.

ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ

Природний стан — стан повної свободи та рівності при розпорядженні своїм майном і своїм життям. Це стан миру і доброзичливості. Закон природи встановлює мир і безпеку.

Природне право — право на приватну власність, право на дії, на свою працю і на його результати.

Прихильник конституційної монархії й теорії суспільного договору. Локк — теоретик громадянського суспільства і правової демократичної держави (король і лорди повинні звітувати перед законом).

Першим запропонував принцип розподілу влади: на законодавчу, виконавчу і федеративну. Федеративна влада займається оголошенням війни і миру, дипломатичними питаннями та участю у союзах і коаліціях.

Держава створена щоб гарантувати природне право (свобода, рівність, власність) і закони (мир і безпека), вона не повинна зазіхати на ці права, її потрібно організувати так, щоб природні права були надійно гарантовані.

Розробляв ідеї демократичної революції. Локк вважав правомірним і необхідним повстання народу проти тиранічної влади, що зазіхає на природні права і свободу народу.

Найбільш відомий завдяки розробці принципів демократичної революції. Найбільш послідовно Локк розвинув «право народу на повстання проти тиранії» у роботі «Роздуми про славетну революцію 1688 р.».

Найвідоміші твори — «Два трактати про правління», «Листи про терпимість», а також «Розвідка про людське розуміння» (український переклад Наталки Бордукової вийшов друком у харківському видавництві «Акта»).

ЦІКАВІ ФАКТИ

Локк став одним із засновників договірної теорії походження держави.

Локк першим сформулював принцип «поділу влади» на законодавчу, виконавчу і федеральну.

Ім'ям Джона Локка названо одного з ключових персонажів відомого телесеріалу «Загублені».

Прізвище Локк як псевдонім взяв один з героїв циклу фантастичних романів Орсона Скотта Карда про Ендера Віггіна. У російському перекладі англomовне ім'я «Locke» невірно передано як «Локі».

Прізвище Локк має головний герой у фільмі Мікеланджело Антоніоні «Професія: репортер» 1975 р.

На честь Джона Локка названо один з астероїдів 7010 Локк.

ДЖЕРЕЛА:

Локк Джон Сочинения: в 3 т. — М.: Мысль, 1988. — Т. 3. — С. 137—405.; Блауг М. Локк, Джон // 100 великих экономистов до Кейнса — СПб.: Экономикс, 2008. — С. 175-177. — 352 с. — (Библиотека «Экономической школы», вып. 42). Заиченко Г. А. Объективность чувственного знания: Локк, Беркли и проблема «вторичных» качеств // Философские науки. — 1985. — № 4. — С. 98-109.; Локк, Джон // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.).

— СПб., 1890—1907.; Локк Джон / Субботин А. Л. // Куна — Ломами. — М. : Советская энциклопедия, 1973. — (Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров; 1969—1978, т. 14).; Нуреев Р. М. Теоретические основы критики меркантилизма. Дж. Локк // Всемирная история экономической мысли: В 6 томах / Гл. ред. В. Н. Черковец. — М.:Мысль, 1987. — Т. I. От зарождения экономической мысли до первых теоретических систем политической жизни.— 606 с.

ЛУКМАН ТОМАС
(14 жовтня 1927 р.)

Професор соціології університету у Констанці (ФРН), учень і послідовник Альфреда Шюца, провідний представник феноменологічного знання соціології, автор багатьох робіт з соціології повсякденності, соціології моралі, один з найвідоміших соціологів світу.

«Я народився в гірській місцевості, там, де зараз знаходиться Словенія, а тоді це була Словенська частина Югославії. До 1918 р., коли мої батьки і ще раніше їхні предки - наполовину тірольці, на половину словенці - жили у цих місцях, ця територія належала Австро-Угорської Імперії. Я пішов до початкової школи у маленькому провінційному містечку, а у гімназії навчався вже у Любляні. У 1941 р. моє рідне місто було захоплено Німеччиною, а Люблян у контролювали італійці. Я продовжував навчання у німецьких школах у Каринтії та Відні. У кінці війни, закінчивши курси підготовки планеристів, я деякий час служив у німецьких військово-повітряних силах. Після війни я недовго вчився в Австрії, у Відні та Інсбруці. На початку 1950-х рр., я емігрував у США.

Після переїзду у Штати я продовжив вчитися і працювати. Ми обидва працювали - я і моя дружина, яку я зустрів незадовго до від'їзду з Європи (її батько був родом з Латвії, професор музики з Риги, мати - полька, з роду Чарторижських). Потім у нас з'явилися діти, дві дівчинки. Скажімо так, не без труднощів ми обидва вчилися в аспірантурі Нової Школи Соціальних Досліджень в Нью-Йорку.

Так як я працював двірником, у мене залишалося більше часу на навчання, ніж у моєї дружини, яка працювала секретаркою повний робочий день.

У результаті я захистив PhD у той же рік, коли вона отримала ступінь магістра. До цього я став магістром філософії у тій же Новій Школі. Після цього я переключився на соціологію».

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2013. — 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.

ЛЮСТРАЦІЯ

ЛЮСТРАЦІЯ (від лат. *Lustratio* — очищення через жертвопринесення — заборона діячам високого рангу, які скомпрометували себе, впродовж певного часу або позитивно працювати на державній службі. Термін зазвичай вживається щодо процесів у посткомуністичних державах Східної Європи з кінця 80-их рр. XX ст., де люстрація застосовується до високопосадовців комуністичного режиму, колишніх агентів таємної поліції, іноді — до всіх членів комуністичних партій. Зокрема, люстрація була проведена в Чехії, Польщі, Німеччині, Угорщині, Румунії, Грузії, Литві, Латвії, Естонії та інших державах.

Термін «люстрація» (*lustratio, piacula, piamentia, caerimoniae*) у греко-римській міфології означав ритуали очищення від моральної скверни.

Термін «люстрації» виник у Європі та увійшов у практику суспільних відносин у другій половині XVI ст.

Люстрації (від латинського *lystratio*) означали податкову або фінансову ревізії, деталізуючись у описи державних маєтностей для податкових і військових потреб, що здійснювалися кожні п'ять років у Речі Посполитій за ухвалою Польського Сейму 1562 р.

Люстрації містили відомості про якість земель, кількість населення, господарські витрати, чистий прибуток маєтностей та ін. Вони склалися не адміністрацією маєтку, а спеціальними чиновниками — люстраторами або люстраційними комісіями, які виконували ще й ревізорські функції.

Після поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. російський уряд зберіг проведення люстрацій на території колишніх польських володінь до 1876 р. Наприкінці другої половини XX ст. у Східній

Європі термін «люстрація» набув нової якості. Його почали застосовувати у зворотному напрямі – щодо власне чиновників високого рангу, які скомпрометували себе, перебуваючи на публічній службі. Наслідком люстрації є тривала або довічна заборона займати посади в системі публічної служби відповідних держав.

Крім цього, люстрації підлягають усі члени комуністичних партій країн Східної Європи. Предметом люстрації є політична лояльність. Вона передбачає вірність законам, які діють, підзаконним нормативно-правовим актам інститутів влади (інколи, лише формальна), що особливо важливо під час переходу від авторитаризму й тоталітаризму до демократії для встановлення політичного плюралізму.

Механізми люстрації були запроваджені у Німеччині, Польщі, Чехії, Угорщині, Румунії, Литві, Латвії, Естонії, а також Грузії, що посприяло досягненню політичного консенсусу у відповідних країнах.

Заклики до проведення люстрації в Україні набули значного поширення після Помаранчевої революції 2004 р. і приходу до влади Віктора Ющенка. Зокрема, український дисидент, народний депутат Левко Лук'яненко оголосив про внесення відповідного законопроекту, який передбачав «обнародування, перевірку, облік і амністію осіб, причетних до протиправних дій недемократичного режиму». Так, люстрація визначається як «процес, спрямований на встановлення відповідності правді свідчень громадян України, які претендують на керівні посади в органах законодавчої, виконавчої, судової влади, в дошкільних закладах, школах, гімназіях, коледжах, вищих навчальних закладах, виборчих комісіях, засобах масової інформації, політичних партіях і громадських організаціях в Україні, про непричетність до фальсифікації виборів Президента України 2004 р., свідомої і таємної співпраці з оперативними працівниками колишнього КДБ СРСР, а з 1991 р. із спецслужбами інших держав в якості таємного інформатора чи помічника в оперативному отриманні інформації, поєднання амністії і мораторію щодо прийняття цих осіб у владні інституції на певний термін».

У 2014 р., після усунення від влади президента Віктора Януковича внаслідок масових громадських протестів, питання люстрації знову набуло актуальності. Це, зокрема, є однією з вимог учасників Євромайдану. 24 лютого у Верховній Раді зареєстровано проект постанови про проведення люстрації в Україні. Авторами документа виступили нардепи від ВО «Свобода» О. Тягнибок, Ю. Швайка, Ю. Сиротюк, А. Мохник, І. Мірошніченко, Є. Леонов, О.

Мирний, О. Кайда, І. Фаріон, О. Сиротюк, Л. Мартинюк, О. Ілленко та А. Вітів. Головним комітетом з розгляду документа визначено Комітет ВР з питань державного будівництва та місцевого самоврядування. Також документ має бути розглянутий у комітетах ВР з питань правової політики, з питань бюджету та з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією. 28 лютого Олег Тягнибок заявив, що законопроект поки що не розглядатиметься. 8 квітня 2014 р. прийнято Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» (фактично люстраційний за змістом). Зовнішньополітичний курс України є євроінтеграційним. Законодавства про люстрацію Україна не має, проте, починаючи з 2004 р., на розгляд Верховної Ради України було подано три законопроекти з питань люстрації: проект Закону України «Про люстрацію», реєстраційний номер 7028; проект Закону України «Про люстрацію», реєстраційний номер 7028-1; проект Закону України «Про люстрацію», реєстраційний номер 7028-2. Зазначені законопроекти суттєвою відмінністю не відзначаються. Водночас, їх об'єднує вид – «державна люстрація». Внутрішньополітичні потрясіння в Україні 2004 р. та 2013-2014 рр. спонукають громадськість й інститути громадянського суспільства до актуалізації зазначеного питання.

Сучасні люстраційні законопроекти в Україні: 12 березня 2014 р. у парламент внесла законопроект № 4378-2 «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» позафракційний депутат Анжеліка Лабунська. Її законопроект правові та організаційні засади перевірки суддів судів загальної юрисдикції.

Законопроект № 4378-1 «Про відновлення довіри до судової системи України» внесли , 11 березня 2014 р., депутати від «Свободи» Олег Тягнибок, Олег Бондарчук, Олег Гелевей, Олег Осуховський. Законопроект визначає правові та організаційні засади проведення перевірки (люстрації) суддів, які своїми діями дискредитували авторитет судової влади.

09 квітня 2014 р., Верховна Рада України прийняла Закон про відновлення довіри до судової системи України (№4378-1).

16 вересня 2014 р. Верховна Рада прийняла у другому читанні законопроект «Про очищення влади» (про люстрацію). За прийняття відповідного законопроекту №4359а у цілому із третього разу проголосував 231 депутат за мінімально необхідних 226.

Перший чехословацький, а згодом (від січня 1993 р.) перший чеський президент Вацлав Гавел, а також уряд мали чітке уявлення,

як втримати і оберігати демократичні здобутки. Тому їм вдалось відносно швидко, без великих внутрішніх хвилювань чи суспільних потрясінь ухвалити закон про люстрацію, який набрав сили у жовтні 1991 р. Відповідно до його положень працівникам колишньої комуністичної служби безпеки і високим компартійним функціонерам заборонялось займати керівні посади на державній службі, в армії, балотуватись до виборчих органів усіх рівнів, виконувати інші виборчі функції. Це ж саме стосувалось і агентів комуністичної служби безпеки. Дія Закону не поширювалась на громадян, що народилися після 1 грудня 1971 р.

Наприклад, у Чехословаччині, відповідно до Закону 1991 р. «Про декомунізацію», працівники колишньої комуністичної номенклатури, а також співробітники органів державної безпеки й колабораціоністи мали бути звільненими з роботи в органах публічного управління. Таким чином, посадовим особам, які брали участь у придушеннях реалізації громадянами конституційних прав і свобод, заборонялося займати посади в системі державної влади терміном на 5 років. Слід зазначити, що до списку осіб, які співпрацювали з комуністичним політичним режимом упродовж 1948-1989 рр., входили близько 140 тисяч осіб.

Відповідно до Закону Болгарії «Про декомунізацію науки і освіти», що був прийнятий у 1992 р., колишнім активістам Комуністичної партії, а також викладачам комуністичної ідеології заборонялося займати керівні посади в наукових установах і вищих навчальних закладах. Проте, заборона розголошення інформації про відповідних осіб перешкоджає місії люстрації.

Одним з ідеологів проведення люстрації у пост-комуністичній Росії була Галина Старовойтова. У 1992 та 1997 рр. подані нею проекти законів про люстрації були відхилені. У листопаді 1998 р. вона була вбита при нез'ясованих досі обставинах.

Відповідно до чинних законодавств Латвії та Литви (1993 р.), кандидати на посади депутатів відповідних парламентів мають бути перевірені (люстровані) щодо зв'язків із зарубіжними розвідками, а колишнім співробітникам іноземних (радянських або інших) спецслужб забороняється брати участь у парламентських виборах.

У 1994 р. Конституційний суд Угорщини ухвалив рішення, відповідно до якого люстраційний список може бути відкритий суспільству, якщо виникає публічний інтерес стосовно висвітлення

минулого осіб, які прагнуть зайняти посаду в органах публічного управління.

Слід зазначити, що у Польщі люстраційне законодавство сформувалося упродовж 2006-2007 рр. і зобов'язує публічних службовців пройти через процедуру люстрації: від президента країни, урядовців, парламентарів, депутатів місцевого самоврядування, суддів, прокурорів і адвокатів до ректорів, а також проректорів вищих навчальних закладів.

Як зазначив директор Інституту національної пам'яті Володимир В'ятрович, у Польщі замінили більшість кадрів у спецслужбі, відділили Інститут національної пам'яті, наділивши його спеціальними прокурорськими функціями, відкрили архіви спецслужб для наукових досліджень. «Ці кроки, як показав час, були правильними, і ця модель, зрештою, як чеська чи литовська, сприяла очищенню від філософії радянської каральної системи. Тому польській підхід для реформ спецслужб є дійсно оптимальний».

ВИДИ ЛЮСТРАЦІЇ

Дослідники теми люстрації виділяють декілька основних видів люстрації: державну, економічну та політичну.

Державна люстрація є формою захисту державних інституцій від таємного впливу на осіб, які займають політичні та вищі адміністративні посади в органах державної влади з боку зацікавлених осіб, спеціальних органів, секретних організацій та іноземного впливу.

Економічна люстрація спрямована на захист народу й національної економіки від протиправного впливу на них олігархічного та тіньового капіталів.

Політична люстрація застосовується для захисту народу й держави від узурпації державної влади незаконними діями політичних партій, а також захисту членів партії від порушень внутрішньопартійної демократії.

Усі види люстрації мають відповідний механізм публічного здійснення, що зводиться до наступного: надання інформації про власну політичну, економічну та фінансову діяльність, програми та результати їх реалізації за відповідні періоди; упорядковане та безоплатне для користувачів розповсюдження відповідної інформації; офіційне щорічне проведення аудиторської перевірки фінансової діяльності відповідних осіб уповноваженими державними органами за рахунок осіб, які проходять люстрацію.

Люстраційне рішення щодо зайняття особою відповідної посади приймається на підставі аналізу наступної інформації: про наявне в неї та пов'язаних із нею осіб майно, а також відповідність його обсягів задекларованим доходам; про фактичне дотримання вимог із заборони суміщення державних (виборних) посад з іншою діяльністю; про фактичне оформлення управління власним бізнесом; про законність наявності у неї та близьких їй осіб майна, грошових коштів, у т.ч. за кордоном, та відповідності їх рівню задекларованих доходів.

Наслідком подання відповідною особою неправдивої інформації чи вчасно незадекларованого майна є звільнення із займаної посади або недопущення до її зайняття. Незадеклароване майно може бути конфісковане в дохід держави.

Таким чином, механізми політичної та економічної люстрації тісно пов'язані та застосовуються із законами «Про державну (публічну, цивільну) служби», а також «Про боротьбу з корупцією».

Водночас, доцільно зазначити, що у Німеччині, Польщі, Чехії, Угорщині, Румунії, Литві, Латвії та Естонії на рівні окремих законів була запроваджена саме державна люстрація, що мала на меті добровільне повідомлення громадянами, які претендували на зайняття відповідних посад: про їх таємні відносини з відповідними секретними службами; причини перебування за кордоном; колишнє або дійсне членство у зареєстрованих, незареєстрованих, а також таємних політичних, а також інших організаціях; фактичне дотримання вимог щодо заборони суміщення державних (виборних) посад з іншою роботою; перевірку чиновників усіх гілок державної влади, які вже займають свої посади, а також претендентів на відповідні посади й претендентів на участь у виборчих процесах на предмет їх таємного співробітництва зі спеціальними службами.

Певні положення щодо люстрації закріплені у міжнародних актах. Так, резолюція 1096 р. Парламентської Асамблеї рекомендує державам-членам Ради Європи дотримуватися таких принципів щодо запровадження люстраційних заходів: кримінальні діяння, вчинені особами під час тоталітарних режимів, мають переслідуватися й каратися відповідно до кримінального права. Якщо ж кримінальним законодавством встановлюються терміни давності стосовно певних злочинів, то такі строки можуть бути подовжені, оскільки «це є суто процесуальним, а не матеріальним питанням»; у випадку діянь, які не містять ознак злочину, люстраційні заходи можуть бути сумісними з принципами демократичної та

правової держави, якщо дотримано наступних критеріїв: а) дотримання принципу індивідуальної вини, яка має бути доведена в кожному окремому випадку; б) гарантування права на захист, презумпції невинуватості та права на оскарження до суду.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. :Право, 2015; Люстрація // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.; Люстрація // Енциклопедія історії України.; Лук'яненко Л. Не треба плутати сьогодишню проблему / Л. Лук'яненко // Віче. - № 2. - 2005. - С. 32 – 35.; Кухта Борис, Романюк Анатолій, Старецька Любов, Угрин Леся, Красівський Орест, Ткаченко Галина. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни. Львів: Кальварія, 2003. – 500 с.; Шевчук С. Люстрація та ретроспективна справедливість. Європейські стандарти захисту прав людини при переході до демократичного правління / С. Шевчук // Юридичний журнал. - № 2. - 2006. - С. 46 - 49.; Проекти Законів України «Про люстрацію», внесені народними депутатами В.Червонієм, О.Тягнибоком, І.Зайцем та Я.Джоджиком.; Закон України «Про державну службу» від від 16.12.1993 р.

ЛЮТЕРАНСТВО

ЛЮТЕРАНСТВО — напрямок протестантизму, названий так на честь засновника — Мартіна Лютера, який поклав у віровчення не лише ідеї реформування церкви, але і свій власний духовний досвід. Сьогодні у світі понад 70 млн. лютеран (Німеччина, Скандинавія, США та ін.). В Україні відоме зі середини XVI ст. — на Волині, Галичині, Київщині, Поділлі. До цієї течії належали деякі представники української шляхти (Радзивіли).

Значну увагу у своїх творах Лютер відводив концепції «свободи християнина». Божественна справедливість була не як властивість покарання і подяки, а як божественна активність, яка виправдовує людину. Справедливість, як і милість Божа, не залежить від особистих гідностей людини, але дається по особистій волі Творця і сповіщається Святим Духом. Бог не впливає насильницьки на волю людини, але, як абсолютний пан, направляє волю до своєї мети. В результаті людина діє вільно навіть в питанні власного порятунку, оскільки істинно вільна лише людина «виправдана» — її доля вже визначена Богом, який вирвав її із земних умовностей. Але людина повинна підкорятися законам долі.

Головні доктрини Лютера, що викладені у «Аугсбургському сповіданні віри» (разом з Меланхтоном) і у «Книзі Злагоди»,

відкидають папську владу, а єдиним авторитетом визнають Святе письмо — Біблію. Основна теза — виправдання тільки вірою, що дарується людині Богом без посередництва церкви. Головну увагу лютерани приділяють не обрядам, а проповідям.

У лютеранській церкві зберігся єпископат, признається 2 таїнства: хрещення та причастя, у храмах дозволяються ікони та розп'яття, але їм приділяється небагато уваги. Центральне місце у богослужінні займає проповідь.

ЛЮТЕРАНСТВО В УКРАЇНІ

Відомо, що вже з XIII ст. українські землі, зокрема, Сяноччина, Холмщина, пізніше Волинь і Галичина, підтримували міцні торговельні зв'язки з німецькими князівствами. Польський король Казимир проводив відверту пронімецьку політику і заохочував іноземну колонізацію Західної України. У подібний спосіб діяв намісник Галичини Володислав Опольський (70-ті роки XVI ст.), який «нехтував зовсім місцевим населенням, оточував себе лише чужинцями, головню шлезькими німцями, поляками, волохами, мадярами; з його 120 привілеїв, що збереглися до нашого часу, тільки 15 відносяться до місцевих бояр, всі інші — до чужоземців».

Першою організаційно оформленою нововірчою течією в Україні стало лютеранство, що з'являється у 30-40 рр.. XVI ст. Хоча до того часу зафіксовано існування інших протестантських осередків, якихось даних стосовно їхнього членства та характеру діяльності не збереглося. Йдеться, зокрема, про громаду анабаптистів, яка у 1536 р. існувала у Володимирі-Волинському. Зустрічаємо відомості про гуситів у колі Яна Спитка з Мельштина — володаря селищ і містечок в Галичині.

У 1539 р. у Вільнюсі відкрилася школа на 50 учнів при лютеранській громаді, ректором якої був Авраам Кульва (Кульветіс), литовець, колишній ксьондз, згодом доктор церковного і державного права, слухач Краківського та Сієнського (в Італії) університетів, близько знайомий з Філіпом Меланхтоном і гуманістом з Нідерландів Еразмом Роттердамським. Після едикту польського короля Сигізмунда I проти лютеран у 1542 р. Кульва емігрує з Литви, а на його місце прибуває новий проповідник — Ян Вінклер, котрий пропагує лютеранство ще з більшою енергією. Вінклер знаходить заможного патрона, віленського купця Івана Морштина, у будинку якого засновує новий збір (синонім кірхи або ширше — протестантської громади у польсько-литовських землях) та школу, звідки через декілька років виходить 60 учнів. Андрій Венгерський, пізніші

польські й німецькі автори наводять цілу низку імен лютеранських проповідників, добре відомих у XVI та XVII ст. в усій Речі Посполитій: Станіслав Рапегелан, Георгій Мартін Московідій, Мартін Глосса, брати Глічнери, колишній домініканець Андрій Самуель та інші. Центрами лютеранських впливів на Україну були також Краків і Люблін, з яких дисидентська пропаганда спрямовувалася у Холмщину, Підляшшя та Галичину. На відміну від північних земель Польського Королівства, лютеранство в Україні не мало успіху, оскільки поширювалося переважно серед німців.

Лютеранство швидко вийшло за межі Німеччини і поширилося в Європі, перш за все — у Скандинавії. У Швеції реформація здійснювалася з ініціативи короля і лютеранство стало способом затвердження відділення країни від Данії і диктату Ватикану (30 рр. XVI ст.).

Лютеранство, пропаговане переважно німецькими місіонерами німецькою мовою, поступово поширювалося і в українських землях. Такий характер лютеранства впливав на його соціальний склад: на відміну від шляхетського кальвінізму аугсбурзьке сповідання (за назвою головного лютеранського твору) охоплювало купців, міщан, ремісників, тобто ті, що переважали серед німців-колоністів, які мешкали, здебільшого, у містах — головних центрах реформаційних рухів Західної та Східної Європи. Лютеранство, допомагаючи німецьким князям звільнитися з-під влади Священної Римської імперії, підтримувало абсолютну монархію. Прагнення шляхетської вольниці йшло всупереч зміцненню королівсько-князівської влади. Лютеранство, намагаючись утримати позиції у північнонімецьких землях, зробило певні поступки католицизму, особливо у культі й організації. Православному населенню Речі Посполитої ближчими були демократичні принципи церковного життя. Лютеранство не надто заглиблювалось у традиції народів Східної Європи, проповідуючи у XVI–XVII ст. переважно німецьку культуру, що на тлі плеяди впливових патронів кальвінізму та антитринітаризму ми не бачимо жодного українського лютеранського роду. Навіть у Польщі їх було небагато (Остророги, Ґурки, Лютомирські).

Лютеранська церква прагнула активного впливу на корінне населення польсько-литовської держави. Це засвідчує і факт відкриття пруським князем Альбрехтом відділення для учнів з Польщі, Литви і Русі у лютеранському Кролевецькому університеті, і систематичні відвідування слов'янською молоддю інших

лютеранських центрів Європи, насамперед Віттенберга (тут «у 1530-х роках вчилися студенти Poloni, Rutheni або такі, що подавали про себе, що вони з ex Russia, отже, що були українці та білоруси», і влаштування шведським королем Густавом Адольфом Вазою друкарні у Стокгольмі, де у 1562 р. побачив світ «Катехизис» Мартіна Лютера російською мовою. Зростаюча пропагандистська активність лютеран непокоїла католицьку церкву. В першій половині XVI ст. польський уряд вдається до низки державних заборон щодо коронних та українських земель. Йдеться, зокрема, про численні едикти проти ввезення, продажу і купівлі лютеранських творів. Якщо за едиктом 1520 р. за це передбачалися конфіскація майна і вигнання з держави, то за едиктом 1523 р. — спалення всієї власності нововіра і навіть його страта. У 1525 р. тільки у Кракові засуджено 16 осіб «за визнання засад Лютера», впродовж першої половини XVI ст. — понад 60 осіб. За розповсюдження лютеранської літератури були ув'язнені друкарі та викладачі шкіл Бартоломей, Матвій, Міхал і Петро (прізвища не збереглися), звинувачені у єресі відомі друкарі Ієронім Вієтор та Філіпп Вінклер. Однак кількість прихильників лютеранства збільшувалася. У 1523, 1527, 1530 рр. і пізніше скликаються синоди, що розробляють заходи, спрямовані на «приборкання єретиків і самої єресі».

Найбільших клопотів урядові та церкві завдавав Краківський університет, який у середині XVI ст. став головним центром релігійного вільнодумства. Серед його викладачів і студентів було чимало прихильників нововірства, розповсюджувачів дисидентської літератури. Один із перших — професор мов Вавржинек (Лаврентій) Корвін Неофорензіс. Ще два викладачі — доцент Ян з Козьмінків і бакалавр Лаврентій з Празниць (за свою діяльність отримав прізвисько Дискордія, тобто Розбрат) увійшли в коло катехизаторів Сигізмунда I та його сина, майбутнього короля Сигізмунда-Авґуста. Приїхавши з останнім у Вільно, вони стають активними діячами місцевого протестантського осередку, авторами полемічних латиномовних творів. З кінця XVI ст. провідним діячем лютеранського руху в усій польсько-литовській державі стає Еразм Глічнер (1528–1603), енергійний проповідник, плідний літератор, реформатор шкільної освіти. Перебував у Речі Посполитій і відомий в Європі місіонер П'єтро Верджеріо (Петро Вергерій). Колишній католицький єпископ у Капо д'Істрії та папський нунцій на Аугсбурзькому сеймі (1530), згодом палкий прихильник Лютера, Вергерій у 1556 р. приїхав до Польщі. Він проводив літературну полеміку з тодішнім папським

нунцієм Антоніо Ліппомано та кардиналом Станіславом Гозієм, активно пропагуючи ідею національного церковного собору з участю всіх християнських течій у країні. Ця ідея у XVI ст., як відомо, охопила частину католицької верхівки, що під впливом національно-визвольних рухів у Центральній Європі, а також реформаційних гасел політичної й духовної свободи прагнула створення не залежної від папського престолу католицької церкви, яка б усупереч проімперській політиці Риму проводила діяльність в інтересах польської шляхти. Відгомін ідеї, а через неї — загальноєвропейських національно-визвольних процесів, відчувався у середовищі частини української православної ієрархії, котра мріяла про міцну національну церкву.

Цікава постать у лютеранському середовищі Речі Посполитої — Ян Секлюціан (1510/1515-1578), доктор теології Лейпцизької та професор Крелевецької академії. За одними даними, народився у Бидгощі, за іншими — у Секлюках у Галичині. Його перу належать біблійні, теологічні й літературні твори, написані, на відміну від більшості ранніх лютеранських видань, польською мовою. Власне, якраз Секлюціан одним із перших зробив польський переклад Нового Заповіту (побачив світ у Крелівці, 1551) і збірник протестантських канціоналів («Пісні християнські давніші та нові», там же, 1559). У 1556 р. Секлюціан видав за своїм редагуванням «Постиллу польську домашню» — збірник понад дев'яноста морально-повчальних оповідань (казань) на євангельські сюжети, що написав Григорій Оршак (бл. 1520–1567). Жанр постилли був надзвичайно популярним у біблійній освіті пізнього Середньовіччя. Він популяризував церковні проповіді, що проголошували після літургії, та пояснював зміст використаних у ній уривків Святого Письма. Спрямована на краще засвоєння біблійного матеріалу, постилла у протестантизмі набула особливої ваги.

У першій половині XVI ст. у Речі Посполитій було відомо близько ста постилл. У православних землях Великого князівства Литовського, а згодом Речі Посполитої цю функцію виконували також учительні Євангелія, рукописні збірки яких з'являються у XVI–XVII ст. у різних (переважно західних) регіонах України. На сьогодні знайдено близько сімдесяти учительних Євангелій українсько-білоруського походження, серед яких є збірки, що мають виразне протестантське спрямування. Частина з них написана руською мовою, наближеною до народної. Отже, крім освітнього значення, цей біблійно-популярний жанр сприяв впровадженню національної мови, її

включенню до системи релігійної пропаганди і культури. Стосовно постилли Оршака і Секлюціана, то вона була написана такою чистою мовою, що подекуди перевищувала тодішні взірці польської католицької літератури, наприклад, твори «златоустого» Петра Скарги. У умовах, коли мирянам забороняли самостійно читати Біблію, подібна діяльність протестантів мала певний вплив і могла викликати симпатії не тільки польського населення. Адже польська мова у XVI ст. була досить уживаною в Україні. Ян Секлюціан відомий не лише релігійними творами (а він був плідним автором: окрім згаданих праць, видав польський переклад «Катехизису» Лютера, теологічний твір «Християнська наука», коментарі до Послань апостолів, полемічні брошури, збірки молитов тощо), а й науковими. У 1551 р. разом із своїм перекладом Нового Заповіту він опублікував підручник з польської орфографії, працю «Економія або господарство» (Краків, 1545). Видавав і популяризував твори Миколая Рея та Еразма Роттердамського. У зверненні до магістрату Кролівця з клопотанням професорської стипендії Секлюціан запевняв, що його «друки широко відомі у цілій Польщі, Русі, Мазовії та Литві і мають багатьох прихильників». І хоча це твердження можна сприймати з певною обережністю, вплив лютеранської пропаганди на місцеве населення України — факт очевидний. Так, на початку 50-х років XVI ст. перемиський шляхтич Христофор Пілецький відкрив кірху у своєму маєтку у містечку Ланьцуті. Його приклад наслідували ще три шляхтичі-сусіди, а якийсь проповідник намовляв Юрія Язловецького, воєводу руського, вигнати домініканців з Червонограду (на Поділлі) й у їхньому монастирі відкрити лютеранський збір. У 50-60-х рр. сповідував лютеранство (до переходу в аріанство) Станіслав Лютомирський, автор польськомовного «Визнання віри християнської», колишній черемиський канонік.

За реєстром протестантських осередків в Україні XVI–XVII ст., складеним М. Грушевським, лютеранські громади діяли у Львові (однак є «тільки глуха згадка»), Венгрові, Мордах, Нурці та Найдорфі на Берестейщині, Язлівці на Поділлі. Членами цих зборів (окрім, звичайно, самих патронів та їх родичів-однодумців) обов'язково ставали усі підлеглі й холопи пана-нововіра. Середньовічний принцип — «чия країна, того і віра» — на теренах України мав свою вітчизняну конкретизацію — право патронату, що було основою для юридичного й економічного підпорядкування церкви світському господареві.

Наприкінці XIX ст. знайдено нові праці, видані Секлюціаном. Серед них — віршований діалог польського ксьондза з руським священиком (і хоча його авторство викликало дискусію, однак, як зазначає Грушевський, твір через це не перестає бути цікавим). У діалозі подано актуальні міжконфесійні суперечки щодо celibату, чистилища, примату Риму, форми євхаристії, молитви до святих тощо. Там, де лютеранське сповідання виявляло рудиментарну спорідненість з католицьким, «вигравав» ксьондз; де автор діалогу згоджувався з православною доктриною, перемагав священик. Там, де лютеранство виступало як цілком відмінна релігійна модель, і ксьондзу, і священикові доводилося визнавати повну безпорадність. Написаний у протестантському дусі, твір, проте, недвозначно спрямований на православного читача, оскільки у суперництві ксьондза і священика моральна перевага залишалася за останнім. Отже, відчувалася явна прихильність автора передусім до руської, тобто православної, віри аніж до римської. Ця прихильність, загалом, була важливою особливістю протестантського руху в Україні, що у протиборстві з католицизмом шукав союзництва у православному середовищі.

Взагалі, лютеранством під час закордонних мандрів у пошуках за науками захоплювалося чимало шляхтичів з України. Станіслав Оріховський, навчаючись у Віттенберзі, мешкав у будинку Лютера і приятелював з Меланхтоном. Меланхтон мав великий вплив і на Мартіна Кровицького, котрий тривалий час жив у Галичині, обіймаючи посаду плебана у Вишні, перебував на дворі перемиського старости, мецената наук і мистецтв Петра Кміти. Працюючи в нього, Кровицький близько зійшовся зі Станіславом Оріховським, що значною мірою зумовило прореформаційні погляди останнього, його виступи проти папського всевладдя та celibату. Зрештою, і на шлюб Оріховський наважився після того, як це зробив у Журавицях Кровицький. Однак якщо Оріховський врешті переходить на бік опонентів протестантизму, полемізуючи з прихильниками нововірства у Західній Україні, то Кровицький повністю порвав з католицькою церквою (на антипротестантські твори Оріховського відповів знаменитою «Апологією»). Під час виступу на дієцезійному синоді у Перемишлі (1550) Кровицький обґрунтовує своє рішення незгодою з такими засадами католицизму як celibат, неучасть мирян в обряді євхаристії, заперечуючи (що було особливо актуальним для польсько-руського пограниччя) обряд перехрещення, якого вимагали від православних при переході у католицизм. Виступ колишнього

плебана мав великий резонанс у Малопольщі та особливо — у Галичині. На думку М. Грушевського, котрий спеціальну увагу приділяв фактові неабиякого впливу творів Кровицького на українську полемічну літературу, свідком цієї гучної історії був юний Іван Вишенський. У його творчості зустрічається чимало паралелей зі змістом і формою протестантської полеміки.

У період розриву з католицизмом Кровицький виступав як прихильник лютеранства. Перебуваючи у 1553–1554 рр. у Віттенберзі, він під керівництвом Меланхтона пише полемічний твір «Християнські а жалобливі напоминання», настільки популярний, що церковна влада публічно спалювала його, а за прочитання притягувала до карної відповідальності. Згодом Кровицький схилився до кальвінізму, та врешті став палким прихильником антитринітаризму. Така еволюція сталася у поглядах багатьох протестантів, які тяжіли до радикальнішої реформи релігійного і світського життя. Доречно доповнити наведений Грушевським список і тими лютеранськими осередками, які існували у XVI–XVII ст. на Закарпатті. Тут конфесія досягла певних успіхів, маючи державну підтримку з боку угорських та румунських володарів. Взагалі, за деякими оцінками, «початковий крок у справі поширення нової віри в Угорії був зроблений саме в Угорській Русі... євангеліцький рух в Угорській Русі в другій половині XVI ст. був навіть сильнішим, ніж у власне Угорії, котра знаходилась в більшій сфері католицького впливу ґабсбурзького уряду...». Перші лютеранські місіонери з'являються у Земпланському окрузі (між Пряшевим та Ужгородом). У 1522 р. нову віру проповідує Михайло Сіклоші, з 1525 р. — Іоанн Фішер у Левочках та Георгій Левдишер у Рознаві, Любицях, Топорці. У 40-х рр. активну діяльність розгортають пастори Стефан Копач і Матвій Біро-Деваї, які засновують збори у Пряшеві, Копицях, Уйгеле. У 1549 р. Стефан Копач відкриває лютеранську школу у містечку Шарош-Поток (або Сухий Потік) у Закарпатській Україні, яке з цього часу стає центром зростаючого реформаційного руху в усьому Карпатському регіоні. З другої половини XVI ст. рух охоплює також Мараморошський округ (тепер Мараморешська область Румунії), де проживало православне населення із значним відсотком українців. У 40-50 рр. у Закарпатті та угорсько-румунському північному кордоні відбувся ряд синодів; на синоді у Пряшеві (1546) вирішували питання про об'єднання існуючих у Трансільванії нововірчих зборів. З 1557 р. лютеранство поряд з католицизмом визнано державною релігією Семигородського князівства.

Як у більшості регіонів Європи, лютеранство поширюється тут серед міщан й у містах, де переважає німецьке населення. Однак історичні документи засвідчують його вплив і на православне населення. Йдеться, зокрема, про звернення князя Януша I Заполья через православного писаря Лацко до афонського протоігумена Гавриїла, відоме як «Послание ко св. отцем Горы Афонской от православных веры руской и земли угорской христиан» (писане слов'яно-руською мовою і датоване 30-ми роками. XVI ст.; збережене у пізніших рукописних копіях). У посланні до церковних авторитетів (а самих звернень князя було декілька) міститься прохання розтлумачити окремі засади православної віри, що їх особливо критикують лютерани, й підтвердити наявність деяких спільних рис («ихъ попове да ся женять, якоже и наши») у православних і протестантів. А «то все учить одинъ лжепророкъ, именемъ Люфор: онъ победи нѣмецкую страну и здѣсь на угорской земли многіе къ нему приступиша и его ученіе пріяша». Та вже у 60-70-х рр. XVI ст. лютеранство у Закарпатті, як в Угорщині і Румунії, витісняють кальвінізм й антитринітаризм; чимало православних вертається в лоно церкви.

Історія України має також приклади переходу іноземців-лютеран у православ'я. Згадаймо хоча б видатного українського освітнього та церковного діяча XVII ст. Інокентія Гізеля, лютеранця з Пруссії, ректора Києво-Могилянської академії, ігумена Києво-Братського монастиря, а згодом архімандрита Києво-Печерської лаври. Такі факти були непоодинокими, хоча найчастіше трапляються вже у період козацьких воєн. Про це згадується у літописних матеріалах. Постригся у ченці й став ревним церковним діячем Іоанн Ернест Крабе, майстер філософії, кандидат богослов'я з академії Крелевецької. Його приклад наслідують ще два лютеранських богослови. І хоч обрання чернечого життя засвідчує щиру усвідомленість у зміні релігійних переконань, чимало подібних вчинків у період Визвольної війни були вимушеними.

Наприкінці XIX ст. і впродовж XX-го почався процес лібералізації лютеранства: наприклад, прийняття жіночого пастирства. Європейські лютеранські церкви, в більшості своїй, є державними, залежать від загальнонаціональної громадської думки, і тому відрізняються теологічним лібералізмом. У США, навпаки, зосереджений консервативний перебіг лютеранства. Найбільш значимими серед них є церкви Міссурі-синод і Вісконсін-синод. Сьогодні в Україні лютеранство представлене трьома основними

церквами: Українською Лютеранською Церквою, Німецькою Євангелічно-Лютеранською Церквою і Синодом Євангелічно-Лютеранських Церков України.

ДЖЕРЕЛА:

Бобылёв А. В. Дореформационный период и Реформация: Библиографический список / В 2 т. — М., 1999. — Т.1: Книги и брошюры, изданные на русском языке; Т.2: Зарубежные библиографии и справочные издания.; Браницкий А. Г., Религии региона. — Н. Новгород: ННГУ имени Н. И. Лобачевского, 2013. — 305 с.; Лютеранство // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.; Соколов, И. И. Отношение протестантизма к России в XVI и XVII вв. (1880) / См.: Лютер, Мартин. О свободе христианина. [Сборник]. Уфа: ARC, 2013.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

- Карасевич А. О. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2010. – Ч. 1. – 186 с.
- Карасевич А. О. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2011. – Ч. II. – 248 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М. Політологія. – Умань. - 2010. – Частина 1. – 204 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М. Політологія. – Умань. - 2010. Частина II. – 344 с.
- Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.
- Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.
- Карасевич А., Лисенко Л. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2008.
- Карасевич А. О., Шачковська Л. С. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2014. – 514 с.
- Карасевич А. О., Лисенко Л. Г. Словник політологічних термінів. – Умань., 2009.
- Карасевич А. О., Бондар С. С. Політична опозиція в політичній структурі суспільства. Монографія. – Умань., 2009.
- Карасевич А. О., Балановський Я. М. Політична коаліція: концепт і проблеми вирішення. Монографія. – Умань., 2009.
- Карасевич А.О., Шачковська Л.С. Електоральна формула: сутність та політичний концепт. Монографія. Умань: ПП.Жовтий. – 2010. – 156 с.
- Карасевич А. О. Майєвтика Сократа. Монографія. – Умань., 2010.
- Карасевич А. О. Сократ та його епоха. Навчальний посібник. – Умань., 2010.
- Карасевич А. О., Побережний І. Н., Побережний В.І. Політологія студентам. Навчальний посібник. – Київ – Кіровоград, «Трелакс». – 1999.
- Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Шачковська Л.С. Політичні портрети Стародавнього світу. - Книга 3. – Стародавній Схід. – Умань. - 2012. – 695 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Шачковська Л. С. Політичні портрети Стародавнього світу. -Книга 2. – Стародавній Рим. – Умань. - 2012. – 768 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Шачковська Л. С. Політичні портрети Стародавнього світу. - Книга 1. - Стародавня Греція. - Умань. - 2011. - 636 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В. - Політичні портрети Новітньої доби. - Азія. - Частина 1. - Умань. - 2013. - 490 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В. - Політичні портрети Новітньої доби. - Азія. - Частина 2. - Умань. - 2013. - 512 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Чучалін О. П. - Політичні портрети Новітньої доби. - Африка. Частина 1. - Умань. - 2013. - 449 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Чучалін О. П. - Політичні портрети Новітньої доби. - Африка. - Частина 2. - Умань. - 2013. - 564 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Лисенко Л. Г., Шачковська Л. С., - Політичні портрети Київської Русі. - Умань. - 2011. - 674 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Політичні портрети Галицько-Волинської держави. - Умань. - 2011. - 464 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети Новітньої доби. - Європа. - Умань. - 2012. - 804 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Лисенко Л. Г., Сокирська В. В., - Політичні портрети Новітньої доби. Північна Америка - Умань. - 2011. - 774 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети України Литовсько-Польської доби. Кн. 1 - Умань. - 2013. - 484 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети України Литовсько-Польської доби. Кн. II - Умань. - 2013. - 643 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. Козаччина. Кн. I - Умань. - 2014. - 670 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. Козаччина. Кн. II - Умань. - 2014. - 646 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. - Дисидентський рух. - Умань. - 2014. - 702 с.

Політичні портрети України у XVII - XVIII ст. Ч. I. - Навч. пос. / Укл. - Карасевич А. О., Левківський К.М., Карасевич О.О. - Умань.: ФОП Жовтий О.О., 2015. - 491 с.

Політичні портрети України у XVII - XVIII ст. Ч. II. - Навч. пос. / Укл. - Карасевич А. О., Левківський К.М., Карасевич О.О. - Умань.: ФОП Жовтий О.О., 2015. - 513 с.

Політичні портрети України: Національне Відродження України у Х – ХХІ ст., Книга 1. – Навчальний посібник / Укладачі: проф. Карасевич А. О., проф. Священко З. В. – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2015. –

Політичні портрети України: Національне Відродження України у ХХ – ХХІ ст., Книга 2. – Навчальний посібник / Укладачі: проф. Карасевич А. О., проф. Священко З. В. – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2015. –

Політичні портрети України: Національне Відродження України у ХХ – ХХІ ст., Книга 3. – Навчальний посібник / Укладачі: проф. Карасевич А. О., проф. Священко З. В. – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2015. –

Політичні портрети Новітньої доби. Росія. Книга 1. - Навчальний посібник /Укладачі: А. О. Карасевич., З. В. Священко., – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – 754 с.

Політичні портрети Новітньої доби. Росія. Книга 2. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич., З. В. Священко.,– Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – 474 с.

Політичні портрети Новітньої доби. Росія. Книга 3. - Навчальний посібник /Укладачі: А. О. Карасевич., З. В. Священко., – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – 883 с.

Політичні портрети Новітньої доби. Росія. Книга 4. - Навчальний посібник /Укладачі: А. О. Карасевич., З. В. Священко. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – 748 с.

Політичні портрети Росії. Книга 5 . - Навчальний посібник /Укладачі: А. О. Карасевич., З. В. Священко., – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – 769 с.

Політичні портрети у Києво-Могилянської академії протягом ХУІІ – ХХІ ст. - Навч. пос./ Укл. Карасевич А. О., Карасевич О.О. – Умань.: ФОП Жовтий О.О., 2015. – 676 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Абросимова С.В., Парамонов А.Ф. Дмитро Яворницький та його родовід – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2009. – 112 с.

Алфьоров О. Шляхетсько-козацький рід Голубів в процесі формування українського козацтва: 1578 — 1648./ магістерська робота Інституту історичної освіти НПУ ім. М.Драгоманова. — К., 2005. — 130 с.

Алфьоров О. Гетьман Оліфер Голуб — славетний представник Роду//Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. — Київ. Вид. центр КНЛУ, 2001. — Вип. 5. — С. 383—385.

Алфьоров О. До історії показаної української аристократії (представника роду Голубів XVI — XVIII ст.) // Гетьманський альманах: «До 85-річчя проголошення Української Держави та 130 річчя від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського». Число II. Київ, видавничий центр КНЛУ. — 2003. — С. 147 — 154.

Амурское казачье войско // Большая советская энциклопедия. — М.: Советская энциклопедия. 1969—1978.;

Антонович М. Козацьке військо у московській війні 1633 р. В. 1932;

Антологія української юридичної думки / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Юрид. кн., 2003. — Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. — 584 с.

Антонович В. Б. Коротка історія Козаччини / В. Б. Антонович. — К.: Україна, 2004. — 304 с.

Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі / О. М. Апанович. — К.: Либідь, 1993. — 288с.

Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків / О. М. Апанович. — К.: Дніпро, 1991. — 335 с.

Аркас М. М. Історія України-Русі з малюнками / М. М. Аркас. — 2-е факс. вид. — Х.: Вища шк., 1991. — 456 с.

Бажан О., Гасай Є., Гуцал П. (упорядники). Реабілітовані історією. Тернопільська область.— Тернопіль: Збруч, 2008. 728 с

Бантыш-Каменский Д. М., История Малой России, К., 1903.

Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини : навч. посіб. / І. Й. Бойко. — Л.: Світ, 2000. — 120 с.

Бойко І. Й. Зобов'язальне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. / І. Й. Бойко. — Л.: Світ, 1998. — 52 с.

Боплан Г. Л. Опис України / Гійом Левасер де Боплан; Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / Проспер Меріме. — Л.: Каменярь, 1990. — 301 с.

Брехуненко В. Богдан Хмельницький / Віктор Брехуненко. — Київ, 2007. — 72 с.

Велика Історія України від найдавніших часів: у 2 т. — К.: Глобус, 1993. — Т. 2. — 352 с.

- Вечерський В. Гетьманські столиці України / В. Вечерський. — К. : Наш час, 2008. — 320 с. — (Невідома Україна).
- Видатні діячі України минулих століть. К., 2001. — С. 566—567;
- Володарі гетьманської булави. — К., 1994.
- Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. — Луцьк: Вежа, 2000.
- Гапусенко І. Дмитро Іванович Яворницький. К. 1969;
- Голобуцький В. А. Освободительная война украинского народа под руководством Хмельницкого, М., 1954.
- Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. К., 1994.
- Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775 рр. К., 1961;
- Голобуцький В. А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. К., 1962;
- Горобець В. М. Борис Крупницький — повернення в Україну. В кн.: Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. К., 2001;
- Горобець В. М. Україна: від козацької реформи Баторія до здобуття Сагайдачним Кафи, 1578–1616 рр. / В. М. Горобець. — К.: Кріон, 2010. — 192 с.
- Горобець В. М. Україна: козацькі війни 1618–1638 / В. М. Горобець. — К.: Кріон, 2011. — 268 с.
- Грушевський М. С. Нариси історії українського народу. — К.: Либідь, 1990. — 400 с.;
- Грушевський М. С. Початки Хмельниччини (1638 — 1648 рр.), «Історія України-Русі», т. VIII, ч. II, вид. 2, Київ — Відень, 1922.
- Грушевський М. С. Історія України-Руси. — т. 1-10. — К., 1993–1999 рр.
- Грушевський М. С. Історія України-Русі: в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. — К.: Наук. думка, 1996. — Т. 9, кн. 1: (1650–1654 рр.). — 880 с.
- Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевський. — К.: Либідь, 1990. — 395 с.
- Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. — К.: Наук. думка, 1992. — 544 с.
- Густинський літопис // Збірник козацьких літописів. Густинський. Самійла Величка. Грабянки. — Київ, 2006.
- Гуржій О. І. Гетьманська Україна / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. — К. : Альтернативи, 1999. — 304 с. — (Україна крізь віки: у 15 т.; Т. 8).

Гураль П. Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження / П. Ф. Гураль. – Л.: Львів. д. ун-т внутр. справ, 2008. – 468 с.

Греченко В., Ярмиш О. Історія України Торсінг. - 2005. - с. 39-47.

Дзира Я. Автопортрет нації / Я. Дзира. – К.: Б-ка українця, 1997. – 143 с.

Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – 2-е вид. – К.: Києво-Могилян. акад., 2008. – 1142 с.

Довідник з історії України. Видання в трьох томах. / За ред. Підкови І. та Шуста Р. – Київ, 1995.

Давлетов О. Р. Б. Д. Крупницький — історик українського козацтва. «Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст.» (Запоріжжя), 1998, вип. 3;

Донские казаки в прошлом и настоящем / под общ. редакцией Ю. Г. Волкова. Изд-во Ростовского университета, 1998.

Дорошенко Д. І. Нариси історії України: в 2 т.- К.: Глобус, 1991. — Т.1 — 238 с.

Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 3: Е-Й. – С. 270–278.

Етимологічний словник української мови: в 7 т. / ред. Л. К. Артемева. — К.: Наукова думка, 1985. — Т.2. — 495 с.

Єремєєв І. С. Герби гетьманів України / І. С. Єремєєв. – К.: УЦІММ-ПРЕС, 1998. – 54 с.

Забайкальские казаки // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область. — Чита. Наука, 2004. — С.371; Забайкальское казачье войско // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область. — Чита. - 2004. — С. 382.

Завальнюк О. М. Д. І. Дорошенко: 75 днів у Кам'янці-Подільському // Краєзнавство: Науковий журнал. — 2001. — № 1- 4. — С. 145–148.

Ілюстрована енциклопедія історії України: у 3 т. – К.: Спалах, 2004. – Т. 1: Від найдавнішого часу до кінця 18 ст. – 216 с.

Історичні постаті України: іст. нариси / упоряд. О. В. Болдирев. – О.: Маяк, 1993. – 384 с.

Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / за заг. ред.: В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т.1–2.

Історія України та її державності / за наук. ред. Л. Є. Дещинського. – Л.: Бескид Біт, 2005. – 368 с.

Історія українського війська: у 2 ч. — Л.: Вид-во Івана Тиктора, 1993.

Історія української культури: підручник / за ред.: Л. В. Анучиної, О. А. Стасевської, О. В. Уманець. — Х.: Право, 2012. — 368 с.

История казачества Азиатской России: в 3 т. / В. В. Алексеев; Н. А. Миненко. — Екатеринбург, 1995.

Історія України. ЗНО за 30 днів / І. А. Коляда, О. Ю. Кирієнко. — К.: Генеза, 2013. — 256 с.

Князі Київські та правителі Києва до часу видання «Синописа» // І. В. Жиленко. Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. — Київ.: ВІПОЛ, — Спецвип. 2: Синопис Київський / І. В. Жиленко. — 2002. — 194 с.

Коваленко Сергій. Гладкий Матвій Іванович//Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. Том 2. — Київ: Видавництво «Стікс», 2008.

Коваленко Сергій. Джалалий Филон//Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. Том 2. — Київ: Видавництво «Стікс», 2008

Козацькі вожді, гетьмани, кошові // Історія української культури. у 5 Т. — Т.2 (Українська культура XIII — першої половини XVII століть). Київ, «Наукова думка», 2001

Корсак І. Гетьманич Орлик / І.Корсак . — Луцьк: Твердиня, 2006. — 120 с.

Корсак І. Імена твої, Україно / І.Корсак . — Луцьк: Твердиня, 2007. — 300 с.

Косенко Л. Козаки: Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі.-Харків: ВД «Школа», 2007. - 576 с.

Костомаров Н. Южная Русь в конце XVI века. // Исторические произведения. Автобиография. — Киев, 1989.

Костомаров Н. И. Руина: гетманства Бруховецкого, Многогрешного и Самойловича 1663—1687 гг. // Исторические монографии и исследования: В 17 тт. — М.: Чарли, 1995. — [Т. 7]. — С. 7.

Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду. — Прешов, 1996.

Кресіна І. О. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція / І. О. Кресіна, О. В. Кресін. — К.: Фотовідеосервіс, 1993. — 80 с.

Кривошея В. В. «Генеалогія українського козацтва. Канівський полк». — К.: ВД «Стилос», 2006. - с. 121

Кривошея В. Українська козацька старшина. — Ч.2. — К., 1998

- Кривошея В. Білоцерківський полк. — К., 2002
- Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. — Л.: Світ, 1990. — 520 с.
- Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. — Львів, 1990.
- Крип'якевич І. Історія українського війська. Л. 1936;
- Криськов А. А. Діяльність Д. І. Дорошенка в еміграції (20 - ті роки ХХ ст.) // Духовні витоки Поділля: Творці історії краю: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (9 - 11 вересня 1994 р., м. Кам'янець-Подільський). — Хмельницький: Поділля, 1994. — С. 38 - 40.
- Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. - К: Україна, 2001. - 240 с.
- Кульчицький В. С. Історія держави і права України: підручник / В. С. Кульчицький, Б. Й Тищик. — К.: Ін Юре, 2007. — 624 с.
- Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки // Збірник козацьких літописів. Густинський. Самійла Величка. Грабянки. — Київ, 2003.
- Мазепа Н. Н. Гетман Мазепа: енцикл. справочник / Н. Н. Мазепа. — Х.: Оберіг, 2010. — 304 с.
- Малий словник історії України. — К.: Либідь, 1997. — 464 с.
- Мельник Л. Гетьманщина першої чверті ХVІІІ ст. — К., 1997;
- Мельничук Олександр. Працював без упину на користь України // Історичний календар. — К., 1996. — С. 124–125.
- Мицик Ю.А. Козацький край. — Дніпропетровськ, 1997.
- Мицик Ю.А. Гетьман Іван Виговський. К., 2004
- Мицик Ю.А. Історія України. К., 2005
- Мицик Ю.А. Чигирин — гетьманська столиця. К., 2008
- Мицик Ю.А. За віру православну. К., 2009.
- Мицик Ю.А. Іван Сірко. К., 2010.
- Мільчев О.І. Запорозжці у Банаті та Бачці: стан та перспективи дослідження проблеми // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — Т. 6. — К., 2001. — С.86-95.
- Мільчев О.І. Бахмутський козацький полк // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 31.
- Мільчев О.І. Буджацька орда // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С.50-51.
- Мільчев О.І. Джамбуйлуцька орда // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 127.

Моця О.П. Зрада й донос у контексті дослідження діяльності І.Мазепи // Український історичний журнал. - К: «КВІЦ», 2012. - № 5. - с. 76 - Повний текст.

Моця О.П. Синьоводська битва та її наслідки в контексті історії середньовічної Європи // Український історичний журнал. - К: «КВІЦ», 2012. - №2. - с.10 - Повний текст.

Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка: (Запорозька Січ у західноєвроп. іст.-літератур. пам'ятках) / Д. С. Наливайко. — К.: Дніпро, 1992. — 495 с.

Осипов К. Богдан Хмельницький. — 2-е изд., перераб. — М.: Мол. гвардия, 1948. — 480 с. (ЖЗЛ)

Осташко Т. С. Дорошенко Дмитро Іванович // Енциклопедія історії України. — Т. 2. — К., 2005. — С. 455–456.

Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. — К., 2004;

Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. / С. Павленко. — К.: Києво-Могилян. акад., 2008. — 267 с.

«Пакти і Конституції» Української козацької держави: до 300-річчя укладення. — Л.: Світ, 2011. — 440 с.

Петрикова В. Діячі бібліотечного краєзнавства на Поділлі та їх вплив на розвиток теорії краєзнавчої бібліографії в Україні в післяреволюційні роки // Вісник історико-культурологічного Подільського братства. — 1995. — № 4. — С. 88.

Петровський В. В. Історія України: неупереджений погляд: факти, міфи, коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. — К.: Школа, 2007. — 592 с.

Полонська-Василенко, Н. Д. Історія України: у 2 т. / Н. Д. Полонська-Василенко. — Репр. вид. — К.: Либідь, 1992. — Т. 1–2.

Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р.: законодавство. — К.: Книга, 1997. — 547 с.

Пріцак О. Конституція Пилипа Орлика // Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік. — К., 1994;

Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / Вст. ст., упор. та примітки П. М. Саса, В. О.Щербака. — К.: Либідь, 1994.

Сергійчук, В. І. Іменем Війська Запорозького : укр. коз. в міжнар. відносинах XVI – сер. XVII ст. / В. І. Сергійчук. — К.: Україна, 1991. — 256 с.

Сергійчук В. Морські походи запорожців / В. Сергійчук. — К.: Фотовідеосервіс, 1992. — 60 с.

Сергійчук В. І. Богдан Хмельницький та його старшина.- К., 1996.- 56 с.

Слабошпицький М. Ф. З голосу нашої Кліо : події і люди укр. історії / М. Ф. Слабошпицький. — К.: Махаон, 2003. — 224 с.

Смолій В. А. Богдан Хмельницький: Соціально- політичний портрет/ В. А. Смолій, В. С. Степанков. — 2-ге видання, доповнене, перероблене. — Київ: Либідь, 1993. — 487 с.

Смолій В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.)/В. А. Смолій, В. С. Степанков. — К.: Альтернативи, 1999. — 352 с. — (Україна крізь віки: у 15 т.; Т. 7).

Сорока Ю. В. Походи Богдана Хмельницького / Ю. Сорока. — Х.: Фоліо, 2011. — 120 с.

Станіславський В. Запорозька Січ та Річ Посполита. 1686–1699 рр. — К., 2004

Станіславський В.. Взаємини Івана Мазепи з Семеном Палієм та українсько-польські стосунки на Правобережній Україні // Україна в Центральній-Східній Європі / Відп. ред. В. Смолій. — Вип.8. — К., 2008

Степанков В. С. Михайло (Станіслав) Кричевський / / Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. - К. , 1998. - Т. 1. - С. 181.

Стецюк К. І. Початок визвольної війни українського народу і переговорів про возз'єднання України з Росією в 1648 р., у книзі: «Визвольна війна 1648 — 1654 рр. і возз'єднання України з Росією», під редакцією В. А. Дядиченка, О. К. Касименка і Ф. П. Шевченка, К., 1954.

Субтельний О. Україна: історія: пер. з англ. / О. Субтельний. — 3-є вид. — К.: Либідь, 1993. — 720 с.

Субтельний О. Козацька ера // Україна: Історія. — Київ: Либідь, 1993.

Сушинський Б. І. «Козацька Україна: «Хмельниччина». - Одеса, «ВМВ» 2004. - 560 с.

Сушинський Богдан / / Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV-XIX ст. - Одеса, 2006.

Таирова-Яковлева Т. Мазепа. — Москва: Молодая гвардия, 2007.

Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. — К. : Дніпро, 2001.

Трофимук О. Пилип Орлик: гетьман в еміграції, бароковий поет, автор першої Конституції. — Львів, 2008;

Україна: антологія пам'яток державотворення X–XX ст.: у 10 т. — К. : Основи, 2008.:

Т. 2, кн. 1 : (XVI ст.). — 560 с.

- Т. 2, кн. 2 : (Перша половина XVII ст.). – 536 с.
- Т. 3, кн. 1 : (Третя чверть XVII ст.). – 504 с.
- Т. 3, кн. 2 : (Остання чверть XVII – початок XVIII ст.). – 576 с.
- Т. 4, кн. 1 : (Перша третина XVIII ст.). – 520 с.
- Т. 4, кн. 2 : (Середина XVIII ст.). – 360 с.
- Т. 3 : Битва за козацьку державу (XVI–XVII ст.). – 496 с.
- Т. 4 : Спроби реанімації козацької держави (XVIII ст.). – 528 с.
- Україна: хронологія розвитку / автори, кер. проекту : А. В. Толстоухов, В. О. Зубанов. – К.: Кріон, 2009.
- Т. 3: Від Батієвої навали до Люблінської унії. – 696 с.
- Т. 4: На порозі Нового часу. Від Люблінської унії до кінця XVIII століття. – 2009. – 864 с.
- Україна — козацька держава/ ред. Недяк В. В.; Наукові ред. Щербак В. О., Федорук О. К. — К.: Емма, 2004. — 1216 с.
- Українська радянська енциклопедія. В 12-ти томах / За ред. М. Бажана. — 2-ге вид. — К.: Гол. редакція УРЕ, 1974-1985.
- Українське козацтво: мала енцикл. — К. : Генеза, 2002. — 568 с.
- Федорук А. В. Наймане козацьке військо (XVI — середина XVII ст.): ідеологія, організація та військове мистецтво. — Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю історія. — Чернівці, 2000.
- Хмельницький Б. — славний син і видатний гетьман України / Гайбондюк В. Д. — Рівне, 1995. — 132 с.
- Хорунжий Ю.М. Любов маєш — маєш згоду: Іст. роман. — К.: Вид.дім “КМ Академія”, 2003. — 330 с.
- Чайковський Андрій / / Перед зривом. Полковник Кричевський. - Львів, 1992.
- Чухліб Т. Самійло Іванович (Самусь) — полковник та наказний гетьман правобережної частини Українського гетьманату // «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. — Т. 2. — К., 2004.
- Чухліб Т. «Руїна» Гетьманщини чи боротьба за утвердження Козацької держави? (Спроба започаткувати наукову дискусію щодо одного історичного терміну) // Україна в Центрально-Східній Європі: Щорічник. — 2004. — № 4.
- Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663—1713). — К.: КМ Academia, 2004. — 250 с.
- Чухліб Т. Ставленник турецького султана в Україні молдавський господар Г. Дука (1681 — 1683 рр.) // Київська старовина — 2002 — № 4 — С.126 — 140

Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. — К.-Нью-Йорк, 2003.

Шевчук В. Козацька держава : етюди до історії укр. державотворення / В. Шевчук. — К.: Абрис, 1995. — 392 с.

Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / Пер.П.Тарашук. — К.: 2004. — 496 с.

Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану.— К., 2000.

Шевчук В. Гетьман-вигнанець // Орлик Пилип. Конституція, маніфести та літературна спадщина. Вибр. твори. — К., 2006;

Шубравська М. Д. І. Яворницький. К. 1972.

Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — Т. 1.-3. — К., 1990-1993р.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — Київ, 2006.

Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — Київ, 2008.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 1. Козацька революція 1648–1657 рр. //— Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 2. Руїна (1658–1686) //— Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — Розділ V. Козацька ера. § 3. Мазепа і мазепинці // - Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. § 2. Згасання козацьких автономій у підросійській Україні //— Київ, 1997.

ЗМІСТ	
ЖАНДАРМЕРІЯ.....	3
ЖЕНЕВСЬКІ КОНВЕНЦІЇ.....	6
ЖІНОЧИЙ РУХ.....	9
«ЖÓВТА ПРÉСА»	17
ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	25
ЗАГАЛЬНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО В УКРАЇНІ.....	34
ЗАКЛЮЧНИЙ АКТ НАРАДИ З ПИТАНЬ БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ.....	41
ЗАКÓН.....	43
ЗАКÓННІСТЬ.....	50
ЗАКОНИ XII ТАБЛИЦЬ – НАЙДАВНІША ПАМ'ЯТКА РИМСЬКОГО РАБОВЛАСНИЦЬКОГО ПРАВА .	54
ЗАКОНИ МАНУ.....	63
ЗАКОН «ПРО ДЕРЖАВНУ ВЛАДУ І МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ».....	65
ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО СВОБОДУ СОВІСТІ ТЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ».....	66
ЗАКОНИ ХАММУРАПІ.....	71
ЗАКОНОДАВЧА ВЛÁДА.....	80
ЗАКОНОДАВЧА ІНІЦІАТІВА.....	85
ЗАКРИТЕ СУСПІЛЬСТВО.....	90
ЗАЛІЗНИЙ ЗАКÓН ОЛІГАРХІЇ.....	92
ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	95
ЗАХІДНА УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА.....	100
ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ.....	104
4ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (ЗУНР).....	105
ЗБРÓЙНІ СІЛИ УКРАЇНИ.....	110
ЗЕНОН ЕЛЕЙСЬКИЙ (490–430 ДО Н.Е.)	115
ЗИНЬКІВСЬКИЙ ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ (1882 – 1962 РР.)	117
ЗМІШАНА ВИБОРЧА СИСТЕМА.....	125
ЗМІШАНА ФОРМА РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ПРАВЛІННЯ.....	126
ЗÓВНІШНЯ ПОЛІТИКА.....	128
ІДЕАЛ ПОЛІТИЧНИЙ.....	134
ІДІОКРАТІЯ.....	136
ІДЕОЛОГІЯ ПОЛІТІЧНА.....	137
ІЗОЛЯЦІОНІЗМ.....	138
ІМПЕРІЯ.....	140
ІСТОН ДЕВІД (НАР. 1917 Р.)	144
КАБЕ ЕТЬСН (1788 – 1856 РР.)	147
КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ.....	150

КА́ДРОВА ПОЛІТИКА.....	158
КА́ЗУС БЕ́ЛЛІ.....	163
КАМПА́НІЯ ПОЛІТИ́ЧНА.....	163
КАМПА́НЕЛЛА ТОММАЗО (1568 –1639)	166
КАМІ́Ю АЛЬБЕ́Р (1913 – † 1960 РР.)	170
КАНЕ́ТТІ Е́ЛІАС(1905 –1994 РР.)	173
КАНО́НІЗА́ЦІЯ.....	176
КА́НТ ІММА́НУІ́Л (1724 – 1804 РР.)	177
КА́НЦЛЕРСЬКА ДЕМОКРА́ТІЯ.....	188
КА́ПІТАЛІ́ЗМ.....	191
КАРПА́ТСЬКА УКРА́ІНА.....	200
КА́РТЕР ДЖЕ́ЙМС ЕРЛ (1924 Р.)	206
КАТА́СТРОФ ТЕО́РІЯ.....	214
КАТЕХИ́ЗМ КАТО́ЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ (ККЦ).....	215
КАТО́ЛИЦТВО.....	216
КЕ́ЙНС ДЖОН МЕ́ЙНА́РД (1883 –1946 РР.).....	224
КИ́ЇВСЬКОЇ РУ́СИ ПОЛІ́ТИЧНА ДУМКА.....	237
КИ́РІ́ЛЮ-МЕФО́ДІ́ВСЬКЕ ТОВАРИ́СТВО.....	245
КИ́ТАЮ СТА́РОДАВНЬОГО ПОЛІ́ТИЧНА ДУМКА.....	257
КЕННЕ́ДІ ДЖОН ФІ́ТЦДЖЕРА́ДЬД (1917 –1963 РР.).....	282
КИМЛІ́КА УІ́ЛЛІ.....	300
КІ́МОН (504 – 449 РР. ДО Н. Е.).....	306
КЛАСИ́ФІКА́ЦІЯ ЕТНО́СІВ.....	308
КЛА́СОВА БОРО́ТЬБА.....	317
КЛЕО́МЕН ІІІ (262 - 219 РР. ДО Н. Е.).....	318
КЛЕ́РИКАЛІ́ЗМ.....	322
КЛІ́СНТЕЛІ́ЗМ ПОЛІ́ТИЧНИЙ.....	323
КЛІ́НТОН ВІ́ЛЬЯМ ДЖЕ́ФФЕРСОН(НАР. 1946 Р.).....	324
КЛІ́СФЕН (600 – 565 РР. ДО Н. Е.)	359
КОАЛІ́ЦІЯ ПАРТІ́ЙНА.....	364
КОАЛІ́ЦІЯ АНТИГІ́ТЛЕРІ́ВСЬКА.....	367
КО́ЗАКІ́.....	369
КО́ЗАЦЬКО-ГЕ́ТЬМА́НСЬКОЇ ДО́БИ ПОЛІ́ТИЧНА ДУМКА.....	375
КО́ЗЕЛЬСЬКИЙ Я́КІВ ПАВЛО́ВИЧ (1729 – 1794 РР.)	380
КО́ЗЕР ЛЮ́ІС АЛЬФРЕ́Д (1913 –2003 РР.)	391
КОЛАБОРА́ЦІОНІ́ЗМ.....	394
КОЛЕ́КТИВІ́ЗМ.....	399

КОЛЛІНГВУД РОБІН ДЖОРДЖ (1889 - 1943 РР.)	400
КОЛОНІАЛІЗМ.....	402
КОЛОНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ.....	406
КОМІСІЯ ВИБОРЧА.....	408
КОМПРОМІС.....	409
КОМУНІЗМ.....	410
КОМУНІКАЦІЯ ПОЛІТИЧНА.....	421
КОНВЕНЦІЯ.....	424
КОНВЕРГЕНЦІЯ.....	427
КОНГЛОМЕРАТ.....	428
КОНГРЕС НАЦІОНАЛЬНО - ДЕМОКРАТИЧНИХ СИЛ (КНДС)	429
КОНГРЕС УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ.....	431
КОНЕЧНИ ФЕЛІКС.....	434
КОНСЕНСУСУ ПРИНЦИП.....	435
КОНСЕРВАТИЗМ.....	437
КОНСОЛІДАЦІЯ.....	442
КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА.....	444
КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ.....	448
КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	459
КОНСТРУКТИВНІСТЬ У ПОЛІТИЦІ.....	461
КОНТРАКУЛЬТУРА.....	462
КОНТРЕЛІТА.....	463
КОНТРОЛЬ ДЕРЖАВНИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ.....	464
КОНТРЕВОЛЮЦІЯ ПРЕВЕНТИВНА.....	471
КОНФЕДЕРАЦІЯ.....	471
КОНФЕСІЯ.....	472
КОНФЛІКТ.....	473
КОНФЛІКТ ЕТНІЧНИЙ.....	479
КОНФЛІКТОЛОГІЯ.....	483
КОНФЛІКТ ПОЛІТИЧНИЙ.....	488
КОНФОРМІЗМ.....	493
КОНФУЦІЙ (551 - 479 РР. ДО Н. Е.)	494
КОНЦЕПТУАЛІЗМ.....	502
КОНЦЕСІЯ.....	505
КОРАН.....	506
КОРДОН ДЕРЖАВНИЙ.....	515
КОРПОРАТИЗМ.....	518

КОРУПЦІЯ.....	519
КОСТОМАРОВ МИКОЛА ІВАНОВИЧ (1817 - 1885 РР.).....	535
КРАТОЛОГІЯ.....	545
КРИЖАНИЧ ЮРІЙ (1618 –1683 РР.)	546
КРИЗА ПОЛІТИЧНА.....	554
КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ.....	556
КНЯЗЬ КРОПОТКІН ПЕТРО ОЛЕКСІЙОВИЧ (1842 – 1921 РР.).....	564
КСЕНОФОбІЯ.	567
КСЕНОФОНТ (430 – 425 - 355 РР. ДО Н. Е.)	569
КУЛЬТ ОСОБИ.....	572
КУЛЬТУРА ВЛАДИ.....	574
КУЛЬТУРА ПОЛІТИЧНА.....	575
КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.....	576
КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ХІХ СТ.	581
КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНА АВТОНОМІЯ.....	594
ЛАБРІОЛА АНТОНІО (1843 - 1904 РР.)	596
ЛАДЕН ОСАМА БЕН(1957 –2011 РР.)	598
ЛАЗАРСФЕЛЬД ПАУЛЬ ФЕЛІКС (13 лютого 1901 – 30 серпня 1976 р.)	601
ЛАО – ЦЗИ (579 – 499 РР. ДО Н. Е.)	608
ЛАССАЛЬ ФЕРДИНАНД (1825 –1864 РР.)	609
ЛАССУЕЛЛ ГАРОЛЬД ДУАЙТ (1902 –1978 РР.)	610
ЛЕБОН ГЮСТАВ (1841 –1931 РР.)	613
ЛЕВІАФАН	617
ЛЕГІТИМНІСТЬ.....	621
ЛЕЙБНИЦ (ЛЯЙБНИЦ) ГОТФРІД ВІЛЬГЕЛЬМ (1646 –1716 РР.)	624
ЛЕЙБОРИЗМ НОВИЙ.....	634
ЛЕЙПХАРТ АРЕНД (НАР.1936 РР.).....	636
ЛЕНІН ВОЛОДИМИР ІЛІЧ (1870 –1924 РР.)	637
ЛЕНІНІЗМ.....	649
ЛЕОНІД І (508/507 – 480 РР. ДО Н. Е.)	652
ЛЕОНТЬЄВ ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ (1905 –1999 РР.).....	655
ЛІПА ЮРІЙ ІВАНОВИЧ (1900 –Я 1944 РР.).....	656
ЛИПІНСЬКИЙ В'ЯЧЕСЛАВ (ВАЦЛАВ) КАЗИМІРОВИЧ (5 1882 –1931 РР.).....	659
ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ ІВАН ПАВЛОВИЧ (1919 –1984 РР.).....	664
ЛИТВІН ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ (НАР. 1956 Р.).....	666
ЛІБЕРАЛІЗМ.....	671
ЛІБЕРТАРИЗМ.....	699

ЛІДЕРСТВО ПОЛІТИЧНЕ.....	699
ЛІКУРГ.....	701
ЛІМІТРОФ.....	706
ЛІНДБЛОМ ЧАРЛЬЗ.....	708
ЛІНЦ ХУАН НАР. 1926 Р.)	709
ЛІПСЕТ СЕЙМУР МАРТІН (НАР.1922 Р.)	710
ЛІСАНДР (? – 395 РР. ДО Н. Е.)	713
ЛІТОПИС ГАДЯЦЬКОГО ПОЛКОВНИКА ГРИГОРІЯ ГРАБЯНКИ.....	715
ЛІТОПИС САМІЙЛА ВЕЛИЧКА.....	718
ЛОБІЗМ.....	719
ЛОЗУНГ ПОЛІТИЧНИЙ.....	722
ЛОКАУТ.....	723
ЛОКК ДЖОН (1632 – 1704 РР.)	724
ЛУКМАН ТОМАС (14 ЖОВТНЯ 1927 Р.)	735
ЛЮСТРАЦІЯ.....	736
ЛЮТЕРАНСТВО.....	742
ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА.....	752
ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА.....	744